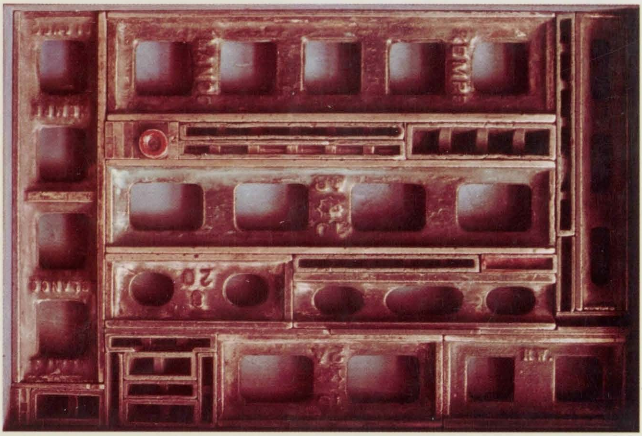

GUTENBERG COMPUTER INTERNET

Secolul20

...chiar şi în spaţiul real al şcolilor noastre elementare, chiar în preajma stânelor din Apuseni, asemenea Champollioni - care n-au mai mult de 8-10 anişori, şi umblă desculţi - mişună. Iar ca mâine, analfabeţii informaticii - între care, fără onoare, mă prenumăr - vor lipsi cu desăvârşire din ţările civilizate. În vârful unui munte, manevrând cu agilitate un mouse şi câteva clape, alături de «mistreţii care destupă cu râtul izvoarele» - cum scrie poetul - odrasle de ciobani «vor frunzări» cu aviditate bibliotecile lumii. Un spaţiu fictiv le va permite întâlniri mirobolante.

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ

Apariţia acestui număr a fost susţinută de:

Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare - România

Autorul coperţii
Geta Brătescu
https://biblioteca-digitala.ro

REVISTĂ DE SINTEZĂ
LITERATURĂ UNIVERSALĂ
ŞTIINŢELE OMULUI
DIALOGUL CULTURILOR

Secolul 20

editată de
Uniunea Scriitorilor din România
preşedinte Laurenţiu Ulici
şi
Fundaţia Culturală Secolul 21
preşedinte Ştefan Aug. Doinaş

gutenberg computer internet

https://biblioteca-digitala.ro

Secolul 20

4-9/2000
421-426

COLEGIUL ONORIFIC

Al. Baciu
Geta Brătescu
Dan Hăulică
Gabriel Liiceanu
Nicolae Manolescu
Solomon Marcus
Virgil Nemoianu
Al. Paleologu
Andrei Pleşu
Mihai Şora
Eugen Vasiliu

Ștefan Aug. Doinaș
director

REDACŢIA

Alina Ledeanu
redactor şef

Ana Tăbîrcă
secretar general de redacţie

Livia Szász

■

Raluca Ene
Adriana Ghiţoi
Monica Manu
Monica Pillat
Magda Teodorescu
redactori asociaţi

Geta Brătescu
director artistic

Număr realizat de
Ana Tăbîrcă

machetare computerizată

Doina Nanu
Oscar-Gabriel Stănciulescu

Simona Stroescu
Olga Ionescu
Constanţa Bărgăunaş

Sponsori:

■ Fundația Concept
■ Semne '94
■ Ministerul Culturii
■ Walgreen SARL (Elveția)
■ Trend

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR

EDITORIAL

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ: *Confesiunea unui analfabet cibernetic* • 8

GETA BRĂTESCU: *Cartea* • 11

COMUNIC DECI EXIST

CLARISSE HERRENSCHMIDT: *Scriere, monedă, reţele,* în româneşte de Andrei Niculescu • 15
MIHAI DINU: *În toată puterea cuvântului* • 45
MONICA PILLAT: *Ferestrele comunicării* • 57
MARIANA CELAC: *Pixul digital* • 62

AVENTURĂ ŞI DISCIPLINĂ

SOLOMON MARCUS: *Omul şi oceanul său comunicaţional* • 71
CONSTANTIN ERETESCU: *Civilizaţia umbrelor* • 81

https://biblioteca-digitala.ro

GHEORGHE SĂSĂRMAN: *O feerie cu vocație apocaliptică* • 88
LIVIU ANDREESCU: *Intelectualii față cu Revoluția Digitală* • 93

ETERNA VIRTUALITATE

PAUL VALÉRY: *La feuille blanche/Foaia albă*, text în versiune bilingvă, în româneşte de Alina Ledeanu • 118
IRINA MAVRODIN: *Ordinatorul: un nou autor şi o nouă literatură?* • 120
MARIANNE MESNIL: *Omul cu penița*, în româneşte de Adriana Ghițoi • 123
IRINA NICOLAU: *Ultimul dinozaur* • 129

CARTE ŞI ECRAN

GHOERGHE PĂUN: *Inscripție pe un bilet de tren* • 135
NICHOLSON BAKER: *Dimensiunea gândurilor*, *Citind cu glas tare*, *Cărțile ca mobilier*, în româneşte de Antoaneta Ralian, cu o prezentare de VIRGIL NEMOIANU • 137
NEAL STEPHENSON: *Cryptonomicon*, în româneşte de Radu Mateescu, cu o prezentare de VIRGIL NEMOIANU • 169
ION MANOLESCU: *Literatura în matrice* • 207

ELECTROPOLIS

SORIN VIERU, VLAD VIERU, LIVIU ANDREESCU: *E-epistolară* • 215
MIRUNA RUNCAN: *Viciu, virtute, virtual. Un vâjâit fără egal* • 227
DANIEL DĂIANU: *Cât de nouă este «noua economie»?* • 235

■

MARIAN POPESCU: *Utopia lui Craig şi teatrul pe computer* • 253

https://biblioteca-digitala.ro

JOCURI

MICHAEL REAL: *Un public activ*, în româneşte, cu o prezentare de Ana Tăbîrcă • 261
MARIA IŞFAN: *Jocul video ca mod de viaţă* • 284
RALUCA ENE: *Poveste cu dragoni şi labirint* • 290
CĂLIN DAN: *Interacţiunea ca substitut al violenţei* • 296

CAPTIVI ÎN REŢEA

MANIFESTUL TEHNOREALIST, în româneşte de Ana Tăbîrcă • 307
ADRIAN MIHALACHE: *Ideologiile ciberspaţiului* • 312
ANDREEA DECIU: *Singuri într-o lume virtuală* • 319
ROBERT KRAUT, VICKI LUNDMARK, MICHAEL PATTERSON, SARA KIESLER, TRIDAS MUKOPADHYAY, WILLIAM SCHERLIS: *Paradoxul Internet*, în româneşte de Ilinca Anghelescu • 329

ARTA DIALOGULUI

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ *în dialog cu* EUGEN VASILIU • 345

LES NOUVELLES TECHNOLOGIES

JACQUES BARRAT: *Approche géopolitique des médias et des nouvelles technologies de l'information et de la communication* • 355
Charte des identités culturelles et des droits à la diversité culturelle, avec une présentation par EUGEN VASILIU • 364

https://biblioteca-digitala.ro

20 spre 21

ZESTREA VIITORULUI

CRITICA GENETICĂ

Rubrică realizată de Alina Ledeanu

ALINA LEDEANU: *Argument* • 368
ALMUTH GRÉSILLON: *Elemente de critică genetică*, în româneşte de Adriana Ghițoi • 370
JEAN-LOUIS LEBRAVE: *Critica genetică: o nouă disciplină, sau un avatar modem al filologiei?*, în româneşte de Gina Vieru • 378
JEAN STAROBINSKI: *Abordări ale geneticii textului* • 386
PAUL RICŒUR: *Observații asupra scrierii* • 392
MARTIN WALSER: *A scrie*, în româneşte de Gina Vieru • 399
NICOLE CELEYRETTE-PIETRI: *Povestire sau poem - manuscrisul «Agathe»*, în româneşte de Sofia Oprescu • 402
PIERRE-MARC DE BIASI: *Textul şi clădirea* • 407
MARIA-TERESA GIAVERI: *Critica genetică în Italia*, în româneşte de Jacqueline Segal • 419
SANDA GOLOPENŢIA: *Critica genetică şi textul virtual* • 427

DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI: *România postcomunistă şi revoluțiile comunicării* • 435

GLOSAR • 438

IMAGINEA:
CĂLIN MAN - *Secolul 20* [off - screen]
Pe planşă, un text de GHEORGHE SĂBĂU - *Arta digitală şi viceversa*

Mulțumim profesorului VIRGIL NEMOIANU (Catholic University, Washington D.C.) pentru sprijinul acordat la realizarea acestui volum.

Textele incluse în prezentul număr conțin termeni tehnici sau expresii în limba engleză, pe care le puteți regăsi explicate în *Glosar*. Ortografierea acestor termeni aparține autorilor.

https://biblioteca-digitala.ro

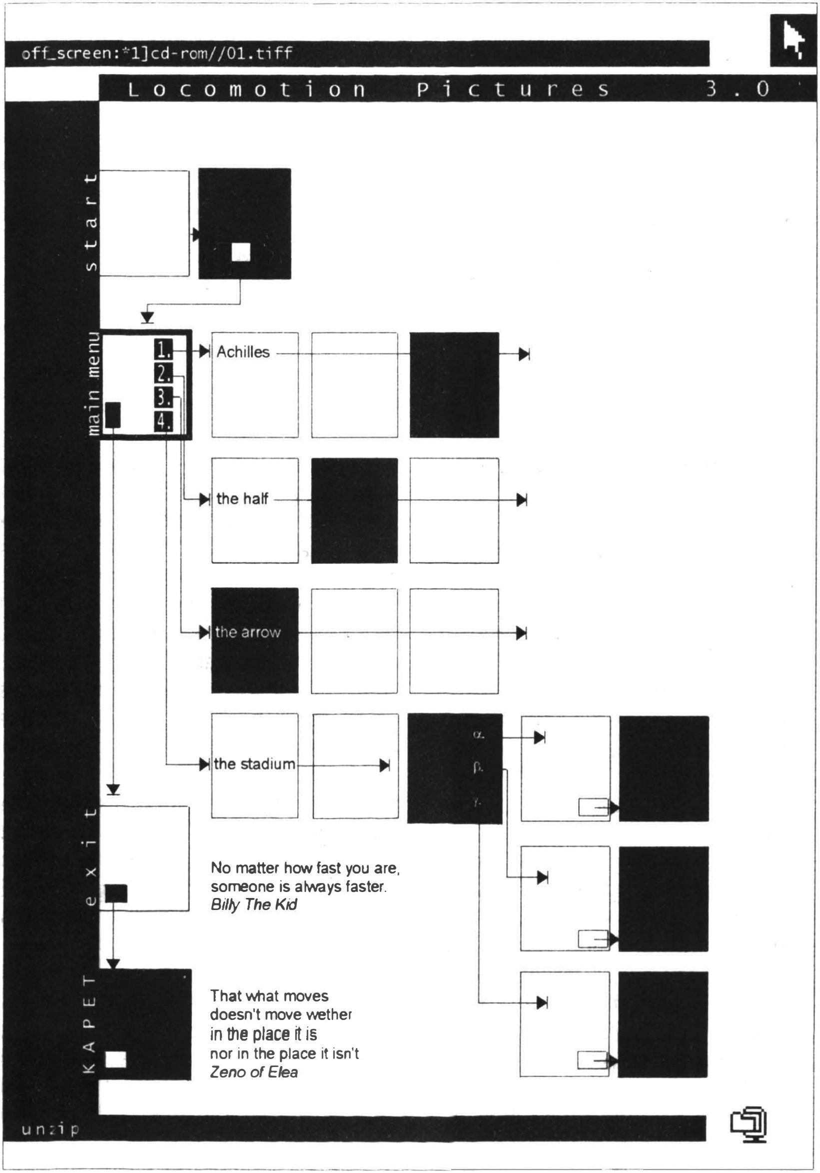

https://biblioteca-digitala.ro

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ

Confesiunea unui analfabet cibernetic

Nu numai o singură dată omul de ştiinţă de astăzi – fie că este vorba de un fizician atomist, de un biolog sau de un as al informaticii – a fost comparat cu imprudentul «ucenic vrăjitor» care – declanşând energii ce-l depăşesc – creează riscuri incalculabile, cataclisme teribile care ameninţă soarta omenirii. S-ar părea, de pildă, că inventarea ciberspaţiului, a spaţiului virtual al computerelor, şi acţiunile în acest câmp de forţe devin tot atât de periculoase pentru umanitate ca şi ingerinţa în microuniversul atomic. Să devină, oare, computerele agenţi scăpaţi de sub control ai viitorului, cei care vor lua de pe umerii oamenilor vocaţia revoluţionară, pentru a realiza o viitoare «revoluţie a maşinilor»? O dată cu aceasta, oare, vor prelua ele şi responsabilitatea implicită unei asemenea cutezanţe?

«Personaje digitale», *online*, «congrese virtuale», «scriere reticulară», *e-commerce* etc. – iată concepte cu totul noi, în faţa cărora nespecialistul rămâne complet perplex: pentru a-şi da seama, apoi, că toate acestea sunt mult mai simple decât par şi că – mai ales – toate acestea stau nemijlocit la îndemâna lui. Drept urmare, în spaţiul virtual încep să se manifeste, cu vehemenţă, absolut toate infracţiunile pe care omul – singurul animal cu vocaţia delincvenţei – le-a săvârşit, de mii de ani până acum, în spaţiul real. Imaginaţia nu face decât să adauge noi piese la dosarul criminalităţii noastre: băncile vor fi jefuite, de pildă, nu cu pistolul în mână, ci doar cu degetele pe taste, Internetul va face din cel mai mediocru cap-pătrat un erudit prin simplul acces la banca de date ştiinţifice, sedentarul care nu-şi va urni osânza din fotoliul său de acasă va

https://biblioteca-digitala.ro

întreprinde cele mai palpitante călătorii, revoluțiile vor putea fi provocate oricând şi de către oricine prin simpla difuzare de informație în ciberspațiu ş.a.m.d.

Întrebarea dramatică este însă următoarea: asistăm, oare, la «democratizarea cunoaşterii» sau, dimpotrivă, la «invazia» – să-i zicem, hiperterestră – a unor roboți care, până mai ieri, erau destinați exclusiv îndeletnicirilor casnice, dar care, acum, devin cu mult mai inteligenți şi mai întreprinzători decât noi? Se spune că Internetul – observați, vă rog, că acest cuvânt a început să fie scris cu majusculă! – considerat ca «sistem nervos planetar» – are darul – cine ar îndrăzni să-i conteste această «virtute»? – de a reduce distanțele: în timp şi în spațiu. Dar ce se va întâmpla, în acest caz, cu omul de mâine, «scutit» de a mai face un singur pas adevărat: va fi el ca săgeata lui Zenon din Eleea (care zbura fără să zboare), un călător care nu călătoreşte? Sedentarismul său fizic, combinat cu hiperingeniozitatea sa tehnică, nu va constitui o altă, mult mai teribilă, osândă decât aceea care i-a fost destinată după săvârşirea păcatului originar? Când nu vom mai munci «cu sudoarea frunții», oare nu vom contracta «boli» imprevizibile, cu mult mai pernicioase decât cotidiana epuizare fizică? Am impresia că, în conflictul dintre *virtual* (domeniul prin excelență al computerelor) şi real (dimensiunea care aparține simțurilor noastre), acesta din urmă riscă să fie pur şi simplu dislocat: cineva susținea, de pildă, că – întrucât ultimul conflict armat din Orientul Mijlociu a fost activ «trăit» de majoritatea pământenilor exclusiv grație mass-media – se poate afirma că... Războiul din Golf n-a avut loc!...

https://biblioteca-digitala.ro

Personal, trebuie să recunosc: nu risc nimic. Maşina de scris este suprema invenție tehnică de care beneficiază actul meu de a face literatură, iar pagina albă constituie singurul «ecran» care mă inhibă şi stimulează deopotrivă. Când îmi imaginez facilitățile oferite de un computer, nu pot să nu mă sperii – ca Paul Valéry – de perspectiva de a produce versuri fără a întâlni obstacolele stimulatoare pe care le implică în mod necesar prozodia!... O călătorie în ciberspațiu nu cred că-mi va alunga plictisul duminical. A pronunța plin de speranțe «Adio, realitate!» nu-mi va uşura nicidecum însuşirea noului limbaj care mi s-ar cere pentru o asemenea aventură: *bit, chat, search engine, web, browser* etc. vor rămâne, pentru mine, hieroglife tot atât de impenetrabile ca scrierea vechilor Egipteni pentru predecesorii lui Champollion...

Şi totuşi, chiar şi în spațiul real al şcolilor noastre elementare, chiar în preajma stânelor din Apuseni, asemenea Champollioni – care n-au mai mult de 8–10 anişori, şi umblă desculți – mişună. Iar ca mâine, analfabeții informaticii – între care, fără onoare, mă prenumăr – vor lipsi cu desăvârşire din țările civilizate. În vârful unui munte, manevrând cu agilitate un *mouse* şi câteva clape, alături de «mistreții care destupă cu râtul izvoarele» – cum scrie poetul – odrasle de ciobani «vor frunzări» cu aviditate bibliotecile lumii. Un spațiu fictiv le va permite întâlniri mirobolante. Am citit că, accesând (remarcați, vă rog, neologismul acesta, care va deveni în curând cel mai banal dintre verbe!) un aşa-zis *paradise chat*, îl vom putea vedea pe monitor chiar pe Sfântul Petru, cu nimbul său inconfundabil, care ne va întreba cu maximă solicitudine, agitându-şi celebra cheie (asemenea unui agent electoral!) *How can I help you, my Child?*

Deocamdată, mă simt destul de bine aici, în universul limitat al odăii mele de lucru, în pofida criminalilor, mafioților, politicienilor şi versificatorilor lipsiți de talent din jurul meu: găsesc că cei trei w (din *world wide web*) se află plasați prea în coada alfabetului meu, ca să mă atragă cu falsele lor enigme. Deşi riscă o catastrofă ecologică, atmosfera Terrei este, pentru mine, mai respirabilă decât climatul total aseptic al ciberspațiului. Cum sunt un optimist din fire, atâta timp cât nu voi fi internat cu forța într-un *virtual hospital*, unde – în urma unui consult al unor specialişti asemănători cu omuleții verzi de pe Marte – să mi se implanteze în creier un *browser* care să exploreze, cu o curiozitate bolnăvicioasă, ciberspațiul infinit şi plat, eu – unul – rămân acelaşi fidel şi modest locuitor al spațiului nostru mioritic ondulat...

Pentru că tânjeşte să fie «Secolul 21», prezentul număr al revistei noastre este oul de cuc al viitorului, clocit într-un tradițional cuib de mierlă.

https://biblioteca-digitala.ro

Cartea

Cartea – închisă, înfoiată ori deschisă – este un obiect, aerul circulă în jurul ei. Textul, incorporat ei – spirit în trup; de aceea cartea – arsă ca vrăjitoarele şi contestatarii.

Ritmurile lecturii – proiecţia noastră în carte.

Cărţile mele manifestă o paloare ilizibilă; măşti înghesuite, pline de praf, ele aşteaptă, uitate, să moară o dată cu mine.

Chivot al cuvântului, cartea.

Iată, acum textul pluteşte în lumina digitalului, aparent-disparent, provocat de clapele unei memorii impersonale; apoi alunecă misterios şi se opreşte pe suprafaţa hârtiei. Folosind termeni extremi, textul vrea să treacă de la condiţia de informaţie la aceea de poezie.

La sfârşitul mileniului, guşa omenirii suferă de preaplin.

Paşii se pierd în labirintul de tomuri fără de număr, se aude trosnetul rafturilor încărcate, geamătul monştrilor marginali, şoapta indescifrabilă a Secretului ce va să moară în combustia bibliotecii. Din flăcările incendiului se iveşte ecranul; luciferic, el oferă memoriei putinţa cuprinderii, cât altfel n-ar putea cuprinde.

Afurisiţi negustori de mituri! Artiştii!

Într-un alt registru al «visului», cartea iese din raftul bibliotecii, încetează să mai fie un obiect pentru text (scris şi/sau imagine), leapădă canoanele, mai ales pe cele impuse de tehnicile tiparului, se individualizează; nostalgic, desfăşoară o scenografie exotică, eclectic, frondeur, dadaist se propune ca expresie în sine. Litera devine grafism pur, semn al semnului; textul dispare într-o suprafaţă scrisă ca semn al textului; materialul din care e lucrată cartea poate fi carton, celofan, hârtie, hârtie tratată, piele, pâslă, orice material suplu, combinaţie de materiale,

https://biblioteca-digitala.ro

dar şi lemnul, piatra (sculptură), cartea-semn-al-cărţii, cartea de artist: concept, de la care plecând, diversitatea materiilor se structurează, printr-o diversitate de gesturi, în nenumărate lumi posibile. Demersul artistic nu face altceva decât să reveleze potenţialul ideii de carte.

– Revistă ori carte? aceasta ce este?

– Carte este.

– Şi totuşi e un periodic; am toată colecţia.

– Este o tipăritură alcătuită astfel încât, prin forma ei fizică, volum, şi mai ales prin conţinut, să-ţi transmită starea cititorului de carte (curios, dar şi meditativ, uneori el însuşi creator de valori).

– Vorbeşti cu pasiune.

– Da, pentru că mă ocup de forma fizică a acestei cărţi; în timp, ea a devenit pentru mine un teren de meditaţie.

– Pe scurt, eşti grafic-designer.

– Poţi să-mi zici şi aşa; de fapt eu mă situez faţă de textul propus ca un regizor faţă de textul pieselor sale. Extinzându-i sensul, îmi citez mereu o frază din Borges: «Cartea nu este o individualitate fără comunicare: e o relaţie, o axă de inumerabile relaţii».

Încearcă să-ţi imaginezi această carte dincolo de firea ei spaţială, ca pe o scenă în acţiunea spectacolului: totul, absolut totul trebuie să se afle în osmoză cu textul piesei şi acest lucru se petrece în registre necesare, ca şi în muzică, forte, moderate, piano, într-o succesiune ori simultaneitate neîntâmplătoare. Mie îmi place dicţia clară şi albă, excesul de inflexiuni «mă ruşinează». De aceea, în carte, folosesc aceeaşi familie de caractere în interiorul căreia mi se oferă litera albă, neagră, dreaptă şi înclinată. Ecranul, cu memoria lui exhaustivă, sistematizează invenţiile şi prelucrările în desenul literei tipărite. Eu o aleg pe cea mai simplă: fără ornament, fără pretenţie de caligrafie, fără epocă, ea este semn ieşit din economia lapidară. (Sigur că, viziunea mea este, încă o dată, mediteraneană, căci în nord scrierea runică, săpată tot în piatră, este excesiv ornamentată, reproduce parcă fluenţa unor labirintice împletituri textile.) «Decorurile», imaginile care însoţesc textul, constituie şi ele câmpuri de lectură ilustrativă sau paralelă, care activează comunicarea.

– Spectacol.

– Da, sigur, dar nu în sensul spectaculozităţii. Pentru tensiunea emoţională ca şi pentru tensiunea ideii, doresc o strictă necesitate a formei, altfel spus, liniştea.

https://biblioteca-digitala.ro

– Ai făcut un mic tratat de...

– Nu, tot discursul meu este liric, este expresia iubirii pentru această revistă-carte, mai degrabă carte. Succedându-se, unul lipit de celălalt pe scândura lungă a bibliotecii, volumele ei alcătuiesc o linie sonoră ce povesteşte despre valoare, cum a petrecut ea în decursul multor ani. Carte, firesc marcată de istorie. Iată, materializarea textului ei (literă şi imagine) a sărit pragul de la tehnica Gutenberg la cea digitală, de la manufacturarea, al cărui farmec tiparul înalt îl mai păstra, la abstracta eficacitate a ecranului electronic. De la matricea telurică, de fier, la cea de lumină.

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*1]cd-rom//02.tiff > Locomotion Pictures 3.0 / Achilles

main menu

1.
2.
3.
4.
5.

The Bavnic

Achilles

browse

https://biblioteca-digitala.ro

CLARISSE HERRENSCHMIDT

Scriere, monedă, rețele

Invenții ale anticilor, invenții ale modernilor

Trăim a treia revoluție grafică din istorie.

Prima, inventarea scrierii limbilor, a avut loc către 3200-3100 î.Chr. în Mesopotamia, îndeosebi la Uruk, şi în Iranul de Sud-Vest, la Susa. A doua, cea a scrierii monetare, a apărut la Sardes şi în cetățile ionice de pe coastă, pe teritoriul actualei Turcii occidentale, către 550 î.Chr. A treia, scrierea rețelelor, între care Internetul este cel mai cunoscut, a început între 1968 – prima comutare de pachete de informații – şi 1972 – crearea protocolului Internet.

Aceste trei revoluții au fost precedate de aproape un secol de experimentări. Cele care au dus la scrierea limbilor (3300–3200 î.Chr.) şi cele care au dus la scrierea monetară (640 î.Chr.) sunt separate de

CLARISSE HERRENSCHMIDT, *istoric şi lingvist, este cercetătoare la C. N. R. S. Una dintre cele mai importante lucrări ale sale este «L'écriture entre mondes visible et invisible en Iran, en Israël et en Grèce», în* L'Orient ancien et nous, *în colaborare cu Jean Bottéro şi Jean-Pierre Vernant (Paris, Albin Michel, 1996). În* Le Débat *a mai publicat «Le tout, l'énigme et l'illusion» (nr. 62, noiembrie-decembrie 1990) şi «L'Internet et les réseaux» (nr. 110, mai-august, 2000).*

https://biblioteca-digitala.ro

aproximativ douăzeci şi şase de secole; douăzeci şi şase de secole separă şi încercările care au dus la scrierea monetară (- 640) de cele care anunță scrierea reticulară (1970). Aceste intervale de timp reprezintă texturile semiologice în care au fost exploatate şi desăvârşite premisele conținute în experimentele primare. Despre acest straniu ritm temporal nu ştim încă nimic până acum şi de aceea el nu ne va reține atenția.

Paginile ce urmează nu se referă decât la Orientul Mijlociu şi la Europa; ele propun o punere în perspectivă formală a inventării scrierilor şi a celor două structuri semiologice îndeplinite: cea a istoriei inventării scrierii limbilor şi cea a istoriei inventării scrierii monetare. Ele sunt îndeplinite în măsura în care, după inventarea greacă a alfabetului complet, către 730 î.Chr., notând aproximativ fonemele, europenii n-au mai creat vreun alt sistem nou. Desigur, scrierea limbilor a continuat, dar de-acum înainte nu mai este vorba de istoria inventării scrierii limbilor, ci mai degrabă de o istorie a scrisului. Acelaşi fenomen se produce în privința scrierii monetare; primele monede din electrum au prezentat un limbaj al lucrurilor şi o scriere a numerelor care, de-a lungul secolelor, au configurat o scriere a purelor relații cifrate, nu numai între partenerii economici, ci şi între oameni.

Pentru o astfel de abordare trebuie să începem cu inventarea acestor două scrieri şi cu compararea lor, apoi să analizăm desfăşurarea semnelor lingvistice şi a semnelor numerice. Cu această condiție vom putea situa revoluția constituită de scrierea reticulară.

Inventarea scrierii limbilor

Reconstituirea ce urmează foloseşte date arheologice de la Uruk şi Susa şi se prezintă ca o generalizare probabilă.

În a doua jumătate a mileniului al IV-lea î.Chr., în Mesopotamia de Sud şi în Iranul de Sud-Vest, pe siturile principale de la Uruk şi Susa, sumerienii şi nişte elamiți au avut ideea să înregistreze material câteva dintre tranzacțiile lor. Încă de secole, oamenii din Orientul Apropiat şi Mijlociu socoteau ajutându-se de jetoane şi de *calculi* din argilă.

Unele dintre aceste jetoane şi *calculi* prezintă forme geometrice: bile, discuri, conuri, cilindri, triunghiuri, tetraedre; altele, forme mai mult sau mai puțin realiste: capete de animale, vase. Aceste obiecte permiteau înregistrarea cantității şi calității mărfurilor; unele jetoane triunghiulare poartă linii incizate, simbolizând desigur fracții, iar altele, în formă de cap de bovină, prezintă şase puncte, simbolizând o «şaizecime», a zecea parte din unitatea sistemului de numerație mesopotamian cu bază 60. Jetoanele şi *calculii* au putut servi drept indicatoare de stoc sau au putut fi transmise în cursul unei tranzacții.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar această tehnică nu constituie o scriere. Pentru a inventa scrierea, trebuia să pătrundă limbajul, cuvântul, aerul în aceste eşantioane plate şi dense. Locuitorii Susei şi mesopotamienii au realizat această performanţă: ei au fabricat tigve artificiale, numite bile-plicuri, pornind de la o bilă de argilă răsucită în jurul degetului mare, şi au închis înăuntru nişte calculi (bastonaşe, biluţe, discuri, conuri). Au făcut, întrucâtva, aceeaşi operaţie ca desenatorii benzilor noastre desenate, fiindcă pentru a reprezenta cuvântul este necesar să se arate aerul, vidul, un spaţiu închis ieşind dintr-o gură în cazul filacterelor moderne, o cavitate în cazul bilelor-plicuri din vechea lume orientală. Pe suprafaţa de argilă proaspătă, mesopotamienii şi iranienii au desfăşurat un sigiliu cilindric gravat, a cărui amprentă lăsa să se vadă animale, scene religioase, de atelier sau de înmagazinare a recoltelor; sigiliul, obiect personal ce-şi identifica proprietarul, purta semnătura unei autorităţi responsabile, în vreme ce *calculii* înregistrau cantitatea şi calitatea mărfurilor tranzacţiei.

În total, aproape două sute de bile cu *calculi* au fost găsite la Susa, la Uruk şi în alte situri din Siria şi din Iran aflate în contact cu aceste cetăţi. Folosirea lor rămâne un subiect de discuţie. O bilă circula oare în acelaşi timp cu mărfurile, în cazul unei tranzacţii pe distanţă medie sau lungă? Pare evident că bila, spartă, permitea să se verifice în ce măsură cantitatea şi calitatea mărfurilor corespundeau cu angajamentul părţilor la sosire şi la plecare. Bila cu *calculi* sigilată lua locul unora dintre cuvintele ce fuseseră rostite de către contractanţi, materializându-le.

Foarte curând, s-a ajuns la imprimarea pe suprafaţa bilei-plic, în afară de sigiliu, a unor forme ce reproduceau cu aproximaţie pe cele ale aşa-numiţilor *calculi*; bastonaşul a fost reprezentat printr-o crestătură lungă şi fină, în adâncime, obţinută prin apăsarea longitudinală a unei trestii pe argila moale; micile sfere au fost înfăţişate printr-o gaură obţinută prin înfigerea vârfului trestiei în argilă, discurile printr-o cupulă lăsată de urma degetului; uneori, un *calculus* a putut fi apăsat pe argilă pentru a i se imprima imaginea. Corespondenţele de forme nu sunt regulate, întrucât acelaşi semn de pe suprafaţă poate corespunde la doi *calculi* diferiţi, aici unei mici sfere, altundeva unui mic con; în schimb, corespondenţele numerice (**n** *calculi* în formă de bastonaş = **n** crestături lungi) sunt regulate, pe cât ne permite documentaţia să o afirmăm.

Existenţa acestor prime semne imprimate a determinat extrem de repede, între 3200 şi 3100 î.Chr., dispariţia aşa-numiţilor *calculi*, aplatizarea bilelor-plicuri, şi s-a trecut la fabricarea unor mici tăbliţe destul de grosolane, al căror număr, la Uruk, atinge cinci mii. Acestea din urmă

https://biblioteca-digitala.ro

sunt de două tipuri. Unele, purtând amprenta unui sigiliu şi nişte semne, sunt numite tăbliţe numerale; dacă semnificaţia lor ne scapă în parte, înţelegem că în general ele nu reţin decât o singură operaţie şi că semnele lor numerice nu notează un număr abstract, ci mai degrabă un amestec de cantitate şi calitate, un număr-pentru-un-lucru. În măsura în care s-au găsit pe un sit iranian tăbliţe numerale asociate cu tăbliţe goale, putem afirma că unele mărfuri erau expediate la Susa cu documentul corespunzător; aşadar, bilele cu *calculi* şi tăbliţele numerale vor fi circulat constituind atestări de achitare a datoriilor, trimise de debitor şi stocate de creditor.

Celelalte tăbliţe, care atestă semne pictografice, păstrează adesea mai multe operaţiuni, cu totaluri, arătând cum proceda contabilitatea. Pictogramele se prezintă fie ca un desen schematic al unui lucru – un spic de cereală, fie ca o imagine sintetică – o cruce într-un pătrat rotunjit pentru oaia în ţarcul său, fie ca nişte imagini evocatoare, precum semnele pentru «stăpânitor» sau pentru «(zeiţa) Innana». Aceste pictograme au ajuns curând extrem de numeroase.

Semnele pictografice reprezentau, fiecare, un cuvânt al limbii şi făceau vizibil în mod global sunetul cuvintelor, fără a-l diviza în elementele sale: sunt mai degrabă semne fonice decât fonetice; desigur, scribii au conceput omofonia silabică, care le-a permis să redea substantive proprii, de pildă, dar nici un morfem gramatical nu a fost scris înainte de 2900, iar notarea lor va rămâne îndelungă vreme sporadică. Scrierea în faza sa primară a înregistrat numai cuvinte desemnând lucruri, fiinţe, stări (ca «mare») şi acţiuni («calcul»), astfel încât nu poate fi numită fonetică, pentru că nici o limbă nu se limitează la catalogul câtorva cuvinte.

Primele pictograme sumeriene sunt nişte semne experimentale, ce ţin deopotrivă de semnul iconic, de rebus, de indexarea lexicală, şi a căror funcţie consta în redarea segmentelor de cuvânt într-o contabilitate administrativă în care erau esenţiale substantivele proprii ale agenţilor, mărfurilor, precum şi numerele, datele şi cantităţile, necesare calculelor (din 5 000 de tăbliţe arhaice, 85% reprezintă calcule). Această scriere şi-a creat imediat propriile instrumente, listele lexicale, dar nu s-a scris nici un text literar vreme de secole.

Să notăm, de altfel, că dacă jetoanele, bilele şi *calculii* din Iran şi Mesopotamia se asemănau, pictogramele din Susa, nedescifrate, scrise desigur în limba elamită, au constituit un repertoriu cu totul distinct de cele sumeriene: imaginile şi limbile diferă de la o cultură la alta.

https://biblioteca-digitala.ro

O serie de bile şi de tăbliţe numerale exhumate în diverse locuri din Irak, din Siria şi din Iran atestă dezvoltarea schimburilor la mare distanţă. Susa, unde se desfăşura pe atunci metalurgia aurului, a argintului şi a cuprului, îşi datora prosperitatea schimburilor internaţionale între podiş, Golf şi Sumer; iar dacă mesopotamienii dispuneau de o agricultură cerealieră cu randamente record, în schimb duceau lipsă de lemn, piatră şi metale, pe care le importau parţial din Iran. Aceste schimburi la distanţă mare presupuneau contacte între populaţii ce vorbeau limbi diferite.

Tăbliţele arhaice de la Uruk nu ne lasă să întrevedem schimburi la mare distanţă, dar par să se refere la gestiunea avuţiilor umane, animale şi materiale ale puterii centrale, pe pământurile sale sau în imediata vecinătate. În plus, ele au fost găsite toate în terenuri nivelate şi în rambleuri, în afara oricărei stratigrafii (ceea ce explică variaţiile de date pentru începutul scrierii la Uruk). Într-adevăr, după apariţia scrierii, a avut loc o imensă transformare a cetăţii Uruk: au fost distruse vechile clădiri şi s-a reconstruit o cetate nouă, după un alt urbanism, tipizând noile raporturi sociale.

Aşadar, se va fi produs o revenire. Scrierea, care apăruse datorită unor schimburi economice şi politice la distanţă medie şi lungă, ajunsese să noteze cuvântul în cetate şi, revenind în interiorul socialului, l-a transformat complet.

Sumerienii nu au uitat că scrierea lor venea de la bilele cu calculi, că ea se desfăşurase între Uruk şi celelalte culturi, asociată unei voinţe de expansiune politică şi economică. Ei au creat un poem epic, *Enmerkar şi stăpânitorul din Aratta*. Enmerkar, regele Urukului, vrea să înfrumuseţeze templul lui Innana şi, dornic de pietrele şi metalele preţioase disponibile în iraniana Aratta, trimite un sol pentru ca stăpânitorul acelui oraş să-i accepte suzeranitatea şi să facă să-i parvină comorile râvnite. Prin intermediul solului – funcţionar, diplomat, agent de informaţii şi împuternicit comercial –, cei doi regi se dedau unor dueluri de inteligenţă, care necesită mai multe drumuri dus-întors. În sfârşit, Enmerkar îi dă emisarului său ultimul mesaj oral, cu o enigmă, nişte ameninţări şi o prezicere: «Cuvântarea sa [fu foarte lungă], iar cuprinsurile sale nenumărate. Solul, cu limba înceată, nu le putu repeta; şi cum solul, cu limba înceată, nu le putea repeta, Enmerkar frământă nişte argilă şi puse cuvintele ca pe o tăbliţă. Până atunci nu se puneau cuvintele pe argilă». Limba înceată a solului figurează în relatarea vechilor bile-plicuri, care nu aminteau decât de o tranzacţie. Sumerienii au explicat, aşadar, invenţia lor pornind de la bile prin necesitatea de a păstra nu doar mai multe mesaje, ci mai ales, de

https://biblioteca-digitala.ro

a păstra cuvântul, întrucât, pentru ei, scrierea «vorbea», în vreme ce bila cu *calculi*, lipsită de pictogramele cuvintelor, nu putea «vorbi».

Pornind de la bilele cu *calculi*, Mesopotamia sumeriană, apoi Iranul elamit au scris, aşadar, numerele şi unele elemente de cuvânt către 3100 î.Chr. Vom afla mai departe ce s-a întâmplat cu semnele care notează cuvintele. Mai înainte însă trebuie să abordăm inventarea scrierii monetare.

Inventarea monedei bătute

La începutul acestui secol a fost găsit, în fundaţiile unui vechi templu al lui Artemis de la Efes, un tezaur compus din nouăzeci şi trei de obiecte monetare şi monede din electrum, din bijuterii şi statuete de fildeş. Dacă depozitul a fost îngropat puţin după anul 600 î.Chr., obiectele au fost fabricate şi utilizate în deceniile precedente, începând din anul 640 î.Chr., după specialişti. Tezaurul monetar se compunea din: i) şapte blocuri de argint fără nici o marcă şi cu greutate aparent regulată; ii) obiecte monetare şi din monede de electrum, printre care: două globule nemarcate, trei globule plate marcate cu o ştampilă, patru monede cu unul sau mai multe marcaje, pe o parte, iar pe cealaltă având un «decor» făcut din striaţii gravate; iii) vreo douăzeci de monede purtând pe avers o figură (cel mai adesea un animal), detaşându-se pe acelaşi fond striat ca în grupa precedentă şi marcate pe revers; iv) peste şaizeci de monede cu o figură pe aversul cu fond neted şi, pe revers, cu unul sau mai multe marcaje.

Arheologii şi numismaţii, încă din anii '20, au reconstituit, aşa cum vom vedea, etapele inventării monedei bătute, care seamănă în mod surprinzător cu cele ale inventării scrierii. Să notăm că, la începutul secolului, nu se ştia nimic despre rolul bilelor-plicuri în inventarea scrierii şi că istoricii contemporani ai monedei antice nu se interesau de inventarea scrierii; cu alte cuvinte, descrierile inventării scrierii şi a monedei bătute, făcute de specialiştii respectivi, sunt independente una de alta. Pentru istoricii mai recenţi, lucrurile se vor fi petrecut astfel: i) moneda cea mai simplă a constat într-un globul cu greutate determinată şi purtând un marcaj, obţinut prin lovirea masei metalice moi cu o bară segmentată; ii) globulul a fost marcat pe o latură, marcat cu striaţii pe cealaltă şi, prin această manipulare, a fost aplatizat pentru a prezenta aspectul unei turte, mai mult sau mai puţin circulare; iii) etapa următoare a consemnat apariţia unei figuri pe avers având un fond de striaţii, apoi iv) striaţiile au dispărut de pe fondul aversului purtând figura, în vreme ce pe revers se găseau mereu marcajul sau marcajele.

https://biblioteca-digitala.ro

Toate aceste obiecte au greutăți ce pot fi clasate printre fracțiile etalonului milesian (sau lidian), cu excepția acelora care aparțin sistemului de greutăți al cetății Foceei.

Pe avers apar figuri, imagini cel mai adesea fără legendă, care ilustrau puterea emițătoare printr-unul din simbolurile sale recognoscibile; capul de leu îl reprezenta pe regele lidian din Sardes căruia îi plăteau tribut cetățile greceşti din Ionia, cerbul păscând pare a fi reprezentat templul lui Artemis din Efes, foca ilustra cetatea Foceei, conform jocului emblemei vorbitoare.

Marcajele de pe revers aveau o funcție esențială: să indice prin forma lor etalonul de greutate la care se raporta moneda şi poate fracția unității. Astfel, un mare marcaj dreptunghiular între două marcaje pătrate indica etalonul milesian (14 g), două pătrate de mărime inegală indicau etalonul focaic (16 g), două dreptunghiuri aliniate indicau etalonul eubeean (17 g).

Marcajele reprezentau deci un număr sau o familie de numere. Vom regăsi aceste date mai departe.

Câteva dintre monedele arhaice sunt înscrise în alfabetul complet, inventat anterior de greci; una poartă fraza greacă: Phanos emi sema («Sunt sigiliul lui Phanes»); altele două ne lasă să citim nume lidiene: Kalil, Walwel, probabil cele ale funcționarilor monetari. Aceste puține urme de scriere a limbilor arată că lidienii şi grecii foloseau în comun alfabetul complet, diviziune abstractă a sunetului ce permitea să se scrie în orice limbă pe această bază.

Metalul însuşi provenea de pe muntele Tmolos şi din râul Pactol ce uda Sardesul, capitala lidiană, cărându-şi pepitele; electrumul, amestec nativ de aur şi argint, nu era stabil în compoziția sa, procentul de aur variind de la 30 % la 70 %, fără ca proporția de aur să fie vizibilă pentru cineva neavizat.

Relațiile economice şi politice care au stat la originea inventării monedei bătute, şi deci utilizarea primară a monedelor, sunt încă în discuție. Moneda a avut, oare, inițial o funcție religioasă? Baterea a fost privată? Sau poate că imperiul lidian, pentru ca cetățile ioniene să-i plătească tribut – ceea ce mi se pare mult mai rezonabil –, a emis monede, recunoscând că, indiferent de cantitatea de aur conținută în electrum, el le accepta pentru amortizarea datoriei? În acest caz, este vorba într-adevăr de tranzacții economice între popoare având relații politice, vorbind limbi diferite şi folosind aceleaşi semne alfabetice.

După depozitul din Efes, până la jumătatea secolului al VI-lea, au mai fost bătute monede din electrum. Istoricii îi atribuie de obicei lui Cresus, ultimul rege lidian (rege la Sardes între 560 şi 546 î.Chr.) faptul de a fi

https://biblioteca-digitala.ro

operat cupelația electrumului, de a fi bătut primele monede din aur şi argint aproape pure, creseidele, şi de a fi stabilit un nou raport între aur şi argint (13/1), în urma căruia unele etaloane, precum cel din Milet, şi-au schimbat greutatea de referință. Toate aceste inovații au inaugurat adevărata domnie a monedei bătute; atunci a început producția în masă a monedelor din argint emise de cetățile din Asia Mică, Grecia, Italia, Sicilia şi din alte părți, în vreme ce aurul, rareori bătut de cetățile mediteraneene, a devenit simbolul şi metalul Orientului persan ahemenid (Sardesul a fost cucerit de Cirus cel Mare în 546 î.Chr.).

Moneda, instrumentul lichidării unei datorii politice inventat pentru uzul «internațional» între popoare, state şi cetăți diferite, a pătruns în interiorul socialului şi l-a transformat, creând noi raporturi sociale, al căror ecou sunt desigur tiraniile arhaice din lumea greacă.

Aici trebuie să comparăm bilele cu *calculi* şi globulele premonetare, ceea ce ne va permite să înțelegem dacă suntem autorizați să vorbim despre scriere monetară. Să notăm mai întâi că nu cunoaştem termenul sau termenii spre a denumi aceste obiecte. Denumirile pe care le dăm vin de la ceea ce noi recunoaştem în ele – fapt deloc neglijabil; în termenul «plic», noi vedem uzanțele noastre epistolare care seamănă cu cele ale mesopotamienilor; cel de «globul» indică faptul că arheologii care au publicat aceste mici obiecte au văzut în ele, pe drept cuvânt, un simbolism ocular.

Înainte de bilele-plicuri şi de inventarea scrierii, jetoanele permiteau să se înregistreze mărfurile; înaintea globulelor monetare şi a monedei bătute, erau folosite lingourile. În ambele cazuri, au fost necesare un salt şi o transformare profundă a uzanțelor. În Orientul Apropiat, s-a limitat utilizarea jetoanelor de calcul în favoarea bilei cu calculi. În Asia Mică, s-a renunțat la lingourile din argint bun, care trebuiau cântărite în cursul unei tranzacții, pentru a utiliza electrumul, fasonat în mici globule cântărite dinainte.

Mesopotamienii şi locuitorii Susei imprimau un sigiliu cilindric pe bilele-plicuri; lidienii şi ionienii şi-au bătut globulele cu un sigiliu gravat în interior ca o pecete, a cărui marcă a dat tipul aversului. În ambele cazuri, sigiliul indica puterea economică şi politică – rege, preot, funcționar monetar.

Bila-plic se aplatizează atunci când forma şi numărul acelor *calculi* pe care-i conținea au fost reprezentate pe suprafața sa; globulul din electrum se aplatizează atunci când a primit, în afară de baterea ştampilei de pe revers, şi pe aceea a ştampilei de pe avers, arătând autoritatea emițătoare. În ambele cazuri, obiectul volumic a cedat în fața obiectului plat.

Inovația majoră a scrierii monetare constă în integrarea de către semnul însuşi a parametrului măsurii: globulele şi monedele din electrum erau cântărite, iar *calculi* arătau un număr, fără a-l substantiva.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă bilele cu *calculi* au fost strămoşii tăbliţelor cu pictograme şi ai cifrelor. dacă ele au dus la scrierea limbilor, ce sunt globulele, turtiţele, monedele? Limbă? Scriere? Iată ce vom încerca să descifrăm.

Istoria inventării scrierii limbilor

Primele pictograme mesopotamiene au fost nişte imagini desenate cu trestia pe argilă, portrete realiste sau imagini stilizate, contează prea puţin, imagini pentru lucruri, stări şi fiinţe. Aceste semne reprezentau cuvinte în mod global, fără a le diviza sistematic sunetul în diverse elemente. Apoi aceleaşi semne au servit la scrierea oricărui sunet asemănător sau identic şi apărând într-un alt enunţ al limbii decât numele referentului pictogramei. Prin faptul că unele cuvinte sumeriene constau într-o vocală – *a* însemna «apă» –, altele într-o silabă – *lu* desemna «omul» –, iar altele, în sfârşit, într-un grup de silabe, precum numele propriu al zeiţei Innana, semnele sumeriene au reprezentat, aşadar, o vocală unică, o silabă sau un grup de silabe.

Expresia cuneiformă a semnelor – de-acum înainte imprimate pe argilă prin apăsarea vârfului ascuţit al unei trestii, care lăsa o amprentă în formă de cui – a eliminat desenul gravat cu linie suplă; ea s-a operat puţin după mijlocul mileniului al III-lea, dar fără a se despărţi în mod brutal de pictograma originară. Tot astfel, semnele reprezentând o frază erau reunite fără ordine, îngrămădite într-o căsuţă: scribii făceau astfel vizibil un enunţ, mai degrabă o entitate proprie a cuvântului decât o secvenţă lingvistică, în linearitatea sa temporală. Apoi, a venit rândul punerii în pagină a textelor, liniile orizontale de citit de la stânga la dreapta înlocuind coloanele. Imaginea dispăruse.

Akkadienii, care şi-au scris limba la sfârşitul mileniului al III-lea, nu au schimbat principiile scrierii sumeriene şi au desfăşurat grafia silabică, mai bine adaptată limbii lor; a rezultat o scriere foarte complexă.

Egiptenii, care au scris şi ei la sfârşitul mileniului al IV-lea, au favorizat în continuare imaginea în scriere. Aceasta înfăţişa, sub formă de reprezentări superbe şi recognoscibile, toate elementele limbii şi ale scrierii: cuvinte, grupe de silabe, silabe, consoane izolate, operatori grafici (determinativi). Spre deosebire de lumea cuneiformă, vocalele nu erau scrise; ele erau implicate în semnele pentru cuvinte şi (bi-)silabe fiind, se pare, vehiculate prin imagine.

O dată cu scrierea hieratică şi îndeosebi cursiva demotică, se pare că imaginea în scriere va fi pierdut teren; totuşi, hieroglifele, prin care egiptenii credeau că reprezintă «cuvintele divine», şi-au păstrat statutul sacral până la ultima lor gravare, în 394 d.Chr., în timp ce demotica dispăruse de multă vreme. Hieroglifele au fost până la capătul civilizaţiei egiptene referentul social, imaginal şi religios al actului scrierii în Egipt.

https://biblioteca-digitala.ro

Pornindu-se de la scrierea egipteană a fost creat, înainte de mijlocul mileniului al II-lea şi poate în mod multiplu, alfabetul consonantic, a cărui inventare seamănă cu o reîncepere a istoriei scrierii. La început, el s-a bazat pe reprezentarea prin imagine: desenul recognoscibil al unui lucru nota prima articulare consonantică a numelui lucrului respectiv – ştiindu-se că, la fel ca în egipteană, doar consoanele dispuneau de semne. Apoi reprezentarea figurată şi recognoscibilă a dispărut – fenomenul se produsese în secolul al XV-lea la Ugarit. Semnele nu au avut, de atunci înainte, alt referent decât nominalizarea lor, care trimitea la un cuvânt din limbă a cărui primă consoană constituia valoarea semnului.

Întrucât vocalele nu erau scrise, cuvintele trebuiau neapărat să fie separate pentru lectură: la Ugarit, ca şi în Fenicia, la arameeni ca şi la evrei, a apărut un mic semn, înlocuit ulterior printr-un spaţiu alb, care s-a interpus între cuvinte. Cel care scria, integra, aşadar, literelor limbii un semn care nu reprezenta nimic. Şi totuşi acest semn vid era cel care îi permitea cititorului să izoleze cuvintele, să restituie vocalele nescrise, să citească.

Dar mai era ceva în plus. Semnul alfabetic consonantic plasa, în principiu, punctul de aplicare a grafismului în corpul subiectului, întrucât consoanele sunt nişte articulaţii interne ale aparatului fonator (pe fotografia unei persoane ce vorbeşte putem distinge dacă ea pronunţa în momentul declicului o consoană bilabială sau dentală, dar nu putem distinge, pentru seria bilabială, dacă era vorba de *ba*, de *pa* sau de *ma*). Fiindcă semnul pentru consoană nu se opunea unei vocale, care, singură, poate face consoana pronunţabilă, el reprezenta mai degrabă o silabă virtuală, al cărei timbru vocalic scăpa scrierii. În termeni generali, semnele alfabetului consonantic se referă la experienţe intime proprii fiecăruia, care permit pronunţarea consoanelor, dar exclud cuvântul, glasul scrierii. Dacă scriitorul în curs de a scrie îşi rostea textul cu voce tare sau în gând, el nu scria decât consoanele; vocalele, sunetele vocii propriu-zise, trebuiau să fie restituite de către cititor. Scriitorul îşi retrăgea deci vocea din text şi lăsa loc celei a cititorului care vocaliza pentru a citi.

Dacă o anume grafie a vocalelor a apărut spre sfârşitul mileniului I î.Chr., imaginea nu a mai reapărut în aceste scrieri consonantice. În fapt, chiar dacă nu ştim încă să o gândim, există o legătură foarte profundă şi extrem de vizibilă între absenţa grafiei vocalelor şi un anume refuz al reprezentării, fie ea divină sau umană, pe care le-au adoptat civilizaţiile iudaică şi musulmană. Aici, textul, lipsit de semne imagistice în cadrul său, devine el însuşi imagine.

https://biblioteca-digitala.ro

Afabetul complet a fost inventat de greci către 730 î.Chr. pornind de la alfabetul consonantic fenician; ei au refolosit semnele consoanelor cu aceeaşi valoare şi aproape cu acelaşi nume şi au creat semne pentru vocalele lor. Pentru aceasta, ei au utilizat grafismul şi denumirea anumitor semne consonantice feniciene şi le-au schimbat valoarea: *aleph* (întrerupere glotală) a devenit A (*alpha*), *he* (aspirat) a devenit E (*epsilon*); de atunci, consoanele şi vocalele au dispus de semne autonome.

■

Consider că putem admite faptul că grecii au dezvoltat în scrierea anumitor vocale mijlocul de a face vizibil corpul vorbitor. Este foarte normal, într-adevăr, ca semnele pentru aceste sunete concrete constituite de vocale să semene cu concretul vizibil. Căci timbrul anumitor vocale se vede pe chip; pe o fotografie putem vedea dacă persoana pronunţa un *u*, un i, un a (de pildă) în momentul declicului. Pornind de la alfabetul complet al grecilor până astăzi, semnele pentru anumite vocale au fost nişte reprezentări ale corpului vorbitor, iar semnele pentru consoane au fost semne lipsite de valoare figurativă.

Afabetul complet a făcut inutil semnul separării dintre cuvinte: consoanele şi vocalele amestecându-se, cuvintele, apoi frazele s-au succedat pe linia scrierii aşa cum se succed în timpul linear al cuvântului.

În regim de alfabet complet, scriitorul îşi pune corpul în semne – articulaţii interne sau chip vocalic; dar acest corp al său din semnele vocalice reprezintă la fel de bine corpul viitorului cititor, recunoscându-se în el. Corpul scris prin consoane-vocale este sinele ca lucru, sinele ca un corp, ca un corp al altcuiva sau un alt corp, întrucât oamenii în raport cu limbajul au acelaşi corp; în regim de alfabet complet, scriitorul şi cititorul se văd ei înşişi, fiecare ca un lucru al lumii vizibile, comun şi înscris în schimb, membru al corpului social.

Două cuvinte, în concluzia acestei rapide prezentări a istoriei inventării scrierii limbilor. Să reţinem, în primul rând, că imaginea a fost asociată dintodeauna (şi chiar în sens negativ) cu scrierea lingvistică, dar că valoarea şi rolul său nu au fost mereu aceleaşi, apoi, că analiza tot mai rafinată a componentelor limbilor a permis scrierea limbajului în om şi prezentarea corpului vorbitor în chip de corp social.

Acestei evoluţii i-au trebuit cel puţin douăzeci şi şase de secole, mai multe civilizaţii diferite şi în situaţia de schimb, multe limbi, diferite şi traductibile. Fiecare civilizaţie şi-a construit propriul univers semiologic,

https://biblioteca-digitala.ro

îmbogățit cu umanitatea sa, indiferent la lunga istorie a semnelor, deşi grefat pe ea.

Dar, înzestrați cu alfabetul complet, europenii nu au mai creat vreun nou sistem de notație. Iar istoria scrierii limbilor a încetat, în termeni fonetici, să mai fie inventivă.

Înainte de a plonja în aventura scrierii monetare aritmetice, trebuie să facem trei remarci.

Nu este posibil să redăm aici raporturile, din toate scrierile evocate, dintre semnele pentru unitățile lingvistice şi numere. Cuvintele, semnele şi numerele erau puternic asociate în vechiul Orient, iar grecii, creându-şi scrierea, nu s-au dotat cu cifre specifice, ci au scris numerele cu literele lor.

De altfel, Henri-Jean Martin[1] ne-a dat o istorie a scrierii de la Sumer până la informatică din perspectiva scrierii limbilor. Ar trebui, cred eu, să se adauge şi scrierea monetară. Într-adevăr, monedele au fost primele obiecte înscrise şi produse în masă, şi se conturează o anume filiație în reproducerea textului, care începe cu moneda bătută, continuă cu tiparul şi merge până la informatică, a cărei dezvoltare depinde de progresele în utilizarea proprietăților fizice ale metalelor (ductilitatea, conductibilitatea).

Acest fapt are o anumită importanță spre a înțelege răspândirea şi socializarea semnelor scrierii. Într-adevăr, consider că educația supuşilor, formarea spiritului lor în raport cu diviziunea fluxurilor – fluxul cuvântului şi fluxul bogățiilor – a trecut mai mult prin moneda bătută decât prin învățarea alfabetului; de fapt, în Grecia, nu au existat şcoli publice, mentalitatea greacă fiind – şi în ce măsură! – aceea a unei societăți grafice. Copiii de odinioară, ca şi ai noştri, învățau mai întâi să vorbească, apoi să mânuiască monede, apoi să citească şi, în sfârşit, exercițiu lung şi dificil, căci activitatea este prea puțin naturală, să scrie.

Istoria scrierii monetare aritmetice

Un survol al istoriei scrierii monetare care să evidențieze scrierea aritmetică, pură grafie a cifrelor, fără referire la limbi sau la aur, nu ne este posibil în prezent. Desigur, documentația numismatică clasică, medievală şi modernă este lesne accesibilă, dar nu este cazul scrierilor monetare alfabetice, începând cu cambiile (polițe de schimb) din secolul al XIV-lea. Economiştii, de exemplu Jacques Bichot[2], căruia paginile de față îi datorează mult, ca şi unii istorici ai economiei, îşi interpretează

---

1. Henri-Jean Martin, în colaborare cu Bruno Delmas, *Histoire et pouvoirs de l'écrit*, Paris, Perrin, 1988.

2. Jaques Bichot, *Huit siécles de monétarisation*, Paris, Économica, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro

documentele fără a fi preocupați în mod deosebit dacă numerele sunt scrise cu cifre romane sau arabe. Filologia scrierii monetare aritmetice ar mai avea încă mult de lucru.

Limba monetară, această limbă a lucrurilor care le ia locul în schimburi, aşa cum fac cuvintele, se concretizează în metalul prețios al monedelor: aurul reprezintă Bogăția, aşa cum spunea Marcel Mauss, forma ultimă de avuție, fluxul său. El este ductil şi deci divizibil: aşa cum scrierea divizează orice enunț în cuvinte, moneda bătută dicuizează fluxul metalic. El este mai ales inalterabil, veşnic strălucitor şi trimite la corpurile zeilor din Antichitate, la Dumnezeu în Evul Mediu creştin. Ludovic cel Pios a pus să se înscrie pe reversul monedelor sale din aur: *Munus Divinum*, iar pe monedele din argint: *Xristiana religio*, aur divin, religie prețioasă. Raoul Glaber relatează descoperirea unui tezaur de aur făcută în ultimele decenii ale secolului al XI-lea în momentul pregătirilor pentru reconstruirea catedralei din Orléans şi chiar pe locul şantierului. Nu a existat nici o îndoială că era vorba de o veritabilă descoperire neaşteptată şi de o «încurajare divină evidentă». Aurul, mesager divin, dar al Domnului.

Monedele antice şi toate cele care au urmat se impun privirii ca suportul unor imagini de o infinită varietate, adeseori frumoase, mereu interesante, dar purtând şi o informație numerică, întrucât ele reprezintă numere. Cum se manifesta ea? În primul rând prin metal, aur, argint, bronz, cupru, plumb etc., sesizabil imediat, şi ale cărui raporturi reciproce (aur/argint, argint/bronz etc.) erau cunoscute. Data emiterii reprezenta şi ea o informație numerică, întrucât în toate epocile utilizatorii ştiau că la o anumită dată sau sub o anume autoritate valoarea efectivă a unei monede fusese, de pildă, redusă, fără a i se modifica nici greutatea, nici denumirea – cunoaştere ce constituie condiția legii lui Gresham. În sfârşit, scrierea pe monedă a denumirii sau a valorii sale reprezintă obiectivarea informației numerice. Vom încerca să le observăm modalitățile de expresie.

Indicarea datei a fost semnalată în diverse moduri: prin portretul regelui elenistic, al magistratului sau împăratului roman, regilor, principilor, electorilor, episcopilor etc., din Europa medievală, dar şi prin scrierea cu litere a numelui sau monogramei lor. S-a întâmplat, în antichitatea clasică, ca data să fie clar indicată în litere greceşti cu valoare numerică, dar cazul nu este frecvent, pentru că li s-au preferat portretul şi imaginea, vectori ai prestigiului politic.

Numărul de ordine al regelui, absent de pe monedele medievale, nu a apărut pe monedele franceze decât sub Ludovic al XII-lea şi a devenit o regulă începând cu Henric al II-lea, scris în cifre romane.

https://biblioteca-digitala.ro

Data emiterii scrisă în cifre arabe se citeşte pe monede din Flandra şi din Austria în secolul al XV-lea, se răspândeşte în secolul al XVI-lea şi se generalizează în secolul al XVII-lea.

Indicarea valorii a urmat aceleaşi căi. Literele greceşti cu valoare numerică au indicat numărul de unităţi ale unei monede: PKE pentru monedele lui Iustinian valorând 125 de unităţi din bronz (P=100, K=20, E=5). Cifrele romane care au apărut pe monede au avut acelaşi rol: X pentru dinarul republican valorând 10 aşi, XXI pentru acei *antoniniani* ai lui Aurelian. Dar găsim mai frecvent litere notând prin abreviere denumirea monedei: ?IO, ?IO, ?, pentru diobol, de pildă. Monedele fiduciare, din metal ordinar şi cu valoare minimă, au purtat, încă din antichitate, indicaţia denumirii lor mai mult decât cele din metal bun. Aşa a fost cazul monedelor mărunte europene din Vechiul Regim, monede negre, din cupru, *pennies* englezeşti, pfenningi germani, *doubles toumois* şi *liards* francezi etc., a căror denumire era scrisă cu litere, şi care nu apărea pe monedele mai valoroase.

Astfel observăm cu interes că monedele germane îşi arată, încă din secolul al XVI-lea, valoarea printr-o fracţie exprimată în cifre arabe (de pildă, fracţia 1/24 a apărut din 1555 pe acei *Groschen* din Saxa, valorând această parte din taler). Notarea valorii în cifre arabe s-a dezvoltat în alte părţi începând din secolul al XVII-lea şi s-a impus în Franţa în cursul Revoluţiei o dată cu sistemul metric.

Pe scurt, după figurile geometrice de pe monedele greceşti din secolele al VI-lea şi al V-lea î.Chr., nu a mai existat vreo nouă creaţie pentru scrierea numerelor. Informaţia propriu-zis numerică a monedelor a fost exprimată fie în imagini şi în limbaj, fie în cifre romane şi arabe. Folosirea cifrelor pare a se repartiza în mod cvasicomplementar: cifrele romane au servit la notarea numărului de ordine regal (în Franţa), cifrele arabe au notat pretutindeni data erei creştine, apoi valoarea monedei. O astfel de repartiţie cere o explicaţie, pe care ne-o vor da în parte – pentru că mai rămâne de întreprins încă multă muncă de cercetare – documentele scrierii monetare alfabetice, începând cu cambiile.

Evul Mediu a asistat la reînflorirea monedei şi, în special, a monedei din aur în secolul al XIII-lea. Europa, înscrisă în creştinătate, dar foarte divizată de feudalismul secolelor precedente, nu s-a preocupat deloc să aibă o măsură comună, un etalon de valori. Dimpotrivă, greutăţile, denumirile, valorile efective variau la nesfârşit, după oraşe, state, momente. Or, dezvoltarea comerţului la distanţă mare – Italia, Franţa, Flandra, Anglia, Spania, ca să nu spunem Europa – a necesitat efectuarea unor operaţii de schimb. Dar deplasarea monedelor, grele şi preţioase, pe drumurile secolului al XIV-lea era foarte aventuroasă. A trebuit să se

https://biblioteca-digitala.ro

inventeze o metodă necunoscută în antichitate: cambia (polița de schimb), prima monedă grafică.

■

Cifrele arabe, sosite în Europa de mai multe ori, ultima şi cea mai importantă datorată lui Leonardo din Pisa, zis Fibonacci, al cărui *Liber abaci* a apărut în 1202, au adus în Europa o practică silabică venită din India: cifra zero. Semnul pentru numărul nul este echivalentul semnului vid de separare între cuvinte specific alfabetelor consonantice. Zero şi numerația de poziție au determinat o răsturnare a situației scriitorului: numerele au fost notate de-atunci înainte precum sunetele din alfabetele consonantice, pornind de la 0, dar cu condiția negării sale, fiindcă nici un agent de schimb sau bancher n-ar fi scris în cazul unei tranzacții cu monedă 0.

Folosirea cifrelor arabe avea să ducă la o grafie comodă a fracțiilor, inexistentă în sistemul roman; bara orizontală a fracțiilor a venit din Orient o dată cu Fibonacci, se numea *virgula*, şi a devenit «virgula» noastră din grafia zecimală. Să remarcăm că în cambii nu există fracții şi că agentul de schimb preciza cantitatea submultiplilor incluşi în unitatea monetară (atâția ducați într-o livră) în termenii metrici din limbă.

Grecii, cu figurile lor geometrice, încercaseră şi lăsaseră neterminată o scriere specifică a numerelor. Problema a fost deopotrivă rezolvată prin împrumutarea grafiilor străine şi radical transformată, pentru că 0 nu este un concept geometric.

Scrierea aritmetică cu cifre arabe a marcat o separare de continuumul pe care-l implicau cifrele romane. Trebuie, aşadar, să luăm în serios faptul că ea apare din secolul al XV-lea şi îndeosebi din secolul al XVI-lea pe monedele emise în domeniul german – semnele însoțind ruptura religioasă de Roma.

În ceea ce priveşte scrierea monetară care devine scriere aritmetică nu trebuie să ne limităm la cambii, ci să luăm în considerare şi contabilitatea.

Aceea a filialei din Londra a firmei sieneze, aparținând familiei Gallerani (la începutul secolului al XIV-lea), arată că cifrele arabe serveau deja, ca şi în cazul cambiilor, la exprimarea schimbului şi a procentelor monetare. Contabilitatea în partidă dublă, care ne interesează îndeosebi aici, a debutat la mijlocul secolului al XIV-lea în Italia şi nu e străină de practicile de schimb şi credit ce se observă în cambii. Nu vom intra în detaliile acestei chestiuni extrem de complexe. Să notăm că, dacă

https://biblioteca-digitala.ro

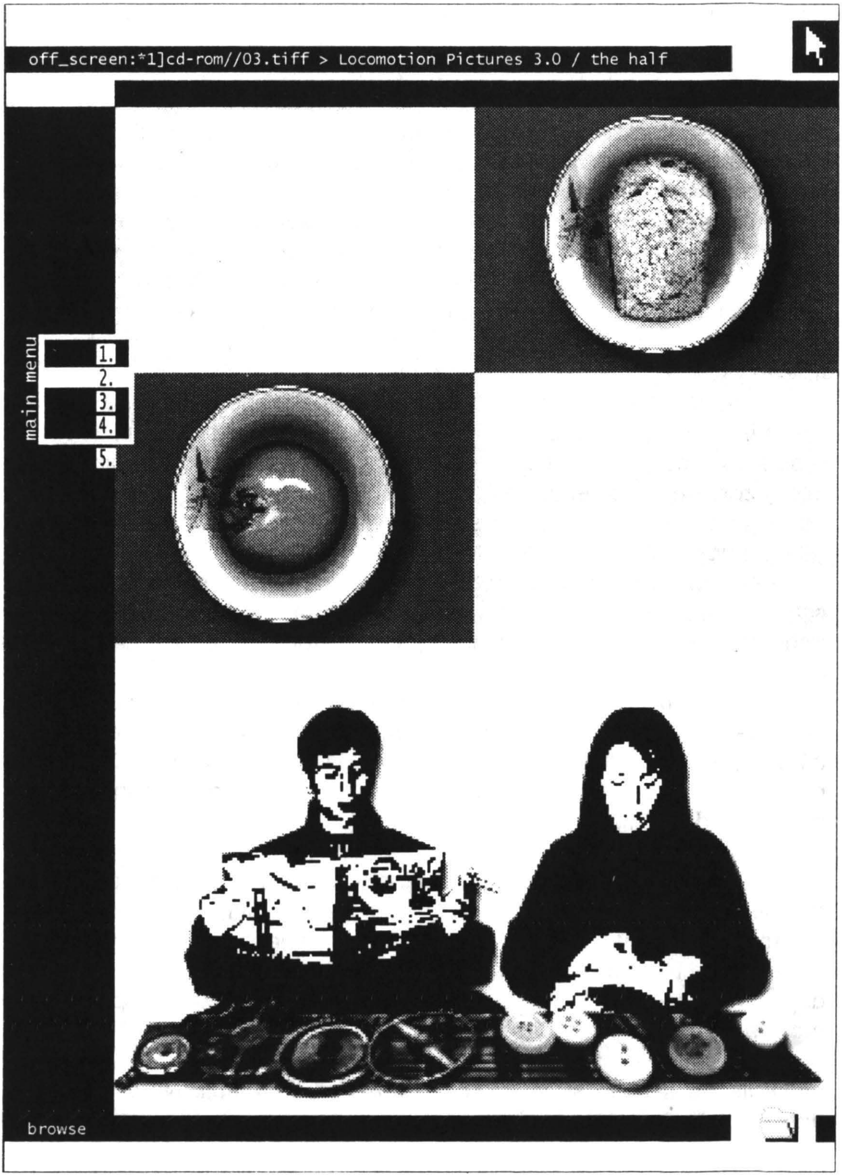

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*1]cd-rom//04.tiff > Locomotion Pictures 3.0 / the arrow

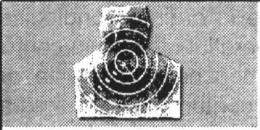

main menu

1.
2.
3.
4.
5.

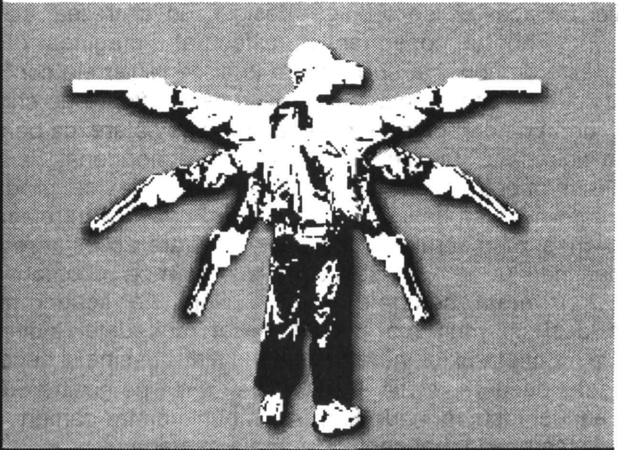

browse

https://biblioteca-digitala.ro

registrele au fost ținute destul de multă vreme, din obligație juridică, în cifre romane, cifrele arabe au fost utilizate pentru a scrie data şi la calculele pe ciorne.

Să reținem transformarea scrierii registrului de casă ca urmare a introducerii conturilor personale; până atunci, registrul de casă al unei firme nu înregistra decât intrările şi ieşirile în ordine cronologică. Atunci când a fost vorba să se scrie mai multe operațiuni făcute în conturile unor terți la care participa contul de casă al bancherului, acesta din urmă, pentru a reduce manipularea registrelor de conturi şi a face imediat vizibile operațiunile de virament şi încasări, a înregistrat cu titlul de «debit» personal o încasare în registrul său de casă. El a inversat semnele + şi – din registrul său, a intitulat «credit» coloana cheltuielilor, intitulată anterior «debit» şi şi-a înscris averea ca pe o negare a propriei averi.

Acest fapt evocă scrierea în alfabet consonantic. S-a văzut mai sus că ea consta în negarea sunetului vocalic din vocea scriitorului, ce scrie matrici consonantice, tipar în care cititorul, în activitatea sa de lectură, va pune vocalele şi îşi va activa vocea. Bancherul, în contabilitatea în partidă dublă a registrului său de casă, şi scriitorul, în regim consonantic, scriu negând grafic ceea ce le este propriu, scriu pentru lectura celuilalt.

Avem, aşadar, două argumente pentru a afirma că în textura semiologică a scrierii aritmetice, grafia cifrelor arabe răspunde alfabetului consonantic; cifra zero este analoagă cu semnul separator de cuvinte, semn lingvistic pentru nimic, inversarea registrului de casă de la bancă este ecoul negării propriei voci pe care o face scriitorul în regim consonantic. La acestea se adaugă, desigur, un al treilea, ce vizează imaginea. În alfabetul consonantic desfăşurat, imaginea dispăruse. Fenomenul este demonstrat şi de cambiile şi de registrele contabile din secolele XIV-XV europene: nici urmă de cruce, de floare de crin sau de blazon, nici urmă de creneluri de oraş sau de rege călare, ca pe monede, doar uneori sigla băncii familiei Medici, pură siglă mondenă.

Ca şi în momentul creării grafiilor consonantice, se produsese o răsturnare care avea să devină socială. Ea este vizibilă în relația grafică dintre un client şi bancherul său: dacă un client are acces la registrul de casă al bancherului, el îşi citeşte activul în mod spontan, întrucât bancherul a inversat semnele + şi –. Semnele scrierii monetare deveniseră deci cu mult mai mobile decât monedele: indiferente la originea şi la proprietarul lor, nereprezentând nimic în sine şi nedobândind valoare şi sens decât în relația socială care-i unea pe scriitor cu cititorul. Astfel, ele au luat locul monedelor în schimburile dintre oameni, au făcut posibile andosamentele, bancnotele şi hârtia-monedă.

https://biblioteca-digitala.ro

Scrierea aritmetică a constat, de atunci încoace, în semne arbitrare, ceea ce a permis imensa desfăşurare a algebrei, concretizarea matematicii infinitului şi, datorită lui Leibniz, începuturile notării binare a numerelor, fundamentul scrierii reticulare a secolului XX.

Sistemul metric și alfabetul aritmetic

După alfabetul consonantic, alfabetul complet. În scrierea aritmetică, după integrarea cifrelor arabe desimbolizate şi a numeraţiei prin poziţie, au fost generalizate aceste principii la toate mărimile – monede şi altele. Să o spunem de la început: sistemul metric constituie echivalentul alfabetului grec complet. Merită să ne oprim asupra acestei revoluţii semiologice, singura pe care o putem aborda, datorită unei documentaţii deopotrivă bogată şi modernă, chiar dacă cercetarea rămâne încă să fie mult extinsă.

Cifrele arabe care s-au răspândit în societate, apărând pe monede începând din secolul al XVI-lea, determinaseră o ruptură cu tradiţia lingvistică şi semiologică latină şi romană, şi distruseseră materializarea unei limbi a lucrurilor. Moneda rămânea un sistem de măsuri, care, deşi aflat exclusiv în mâinile regelui (în Franţa), nu era deloc sistematic; schimbările de greutăţi, de registre contabile, de valoare nominală s-au succedat sub Vechiul Regim, fără ca denumirile să se schimbe.

Situaţia ce domnea în sfera greutăţilor şi a măsurilor nu era diferită, şi de aceea a fost calificată de numeroşi istorici drept «haos metrologic». Acest haos reprezenta un univers de măsuri complex, în care fiecare unitate avea un sens – în acelaşi sat se întâmpla să se utilizeze trei măsuri de grâu diferite, pentru dijmă, pentru redevenţa seniorială şi pentru piaţă –, dar fără a comunica între ele, neavând subdiviziuni comune în limbă. Măsurile de volum, de suprafaţă sau de lungime variau de la un loc la altul, purtând însă aceeaşi denumire; în mod contrar funcţiei sale majore, limba nu stabilea o separare şi o clasificare a lucrurilor.

Mai multe tentative regale de unificare a greutăţilor şi măsurilor încă de la Ludovic al XII-lea eşuaseră din cauza rezistenţei nobililor, care dispuneau de dreptul seniorial de etalonaj. O serie de propuneri au fost făcute de savanţi încă de la mijlocul secolului al XVII-lea, în Anglia şi în Franţa, pentru a instaura o măsură stabilă, precisă şi independentă de locuri şi timpuri, bătaia pendulului sau o parte din meridianul terestru.

În paralel, scrierea aritmetică îşi continuase sistematizarea în rândul savanţilor. Afacerea inventării grafice a fracţiilor zecimale este puţin încurcată: ce practică a scrierii trebuie considerată ca origine a virgulei

https://biblioteca-digitala.ro

utilizate pe continent sau a punctului utilizat de anglo-saxoni: bara verticală, paranteza sau cercul? Paternitatea asupra acestora trebuie atribuită francezului Viète, belgianului Stevin, elvețianului Bürgi, italianului Magini, olandezului Snellius? Pe scurt, toată Europa savantă contribuise la ele şi tabelele logaritmice ale lui Neper (1617) au răspândit numărul zecimal.

Cifrele arabe determinaseră grafia arabă a fracțiilor, cu bara orizontală; cifra zero şi această nouă expresie au determinat în Europa decimalizarea, în care orice fracție are ca numitor o putere a lui 10. Or, sistemul metric se identifică, în privința numerelor, cu decimalizarea; cât despre cuvinte, el necesită ca acestea să numească fracțiile, în loc să numească unități de măsură fără legătură între ele.

Să remarcăm mai întâi o anumită asemănare între ansamblul format de sistemul metric şi grafia zecimală şi alfabetul complet al grecilor.

Acesta din urmă punea corpul universal al omului în centrul grafiei, consoanele trimițând la aparatul fonator intern al fiecăruia, iar anumite vocale făcând vizibil corpul vorbitor. În ce-l privea, sistemul metric s-a referit, prin unitatea sa, metrul, egal cu 1/40000000 din meridianul terestru, la Pământul vizibil şi comun; el a pus corpul omului în centrul semnelor şi al calculelor prin baza 10, care reprezintă maşina de calcul biologică a celor zece degete, în vreme ce rațiunea matematică ar fi preferat baza 12, mult mai comodă.

■

Numeroasele măsuri şi greutăți (în Franța) erau cel mai adesea în bază 12, cu submultipli în 2, 3, 4, şi 6. Totuşi, multiplii şi submultiplii unităților erau tot atâtea cuvinte: denumirea *sou* din limbă nu enunța raporturile dintre *sou* şi livră, pe scurt, *sou* nu era desemnat printr-o expresie ca «a douăzecea parte din livră» (sub Carol cel Mare), iar acel *liard* al lui Ludovic al XIV-lea nu se prezenta ca «echivalent a trei *deniers*». În limbă nu existau nici fracție, nici multiplu, ci doar nişte unități. Scrierea zecimală a impus transformări limbii; prin prefixe împrumutate din latină şi greacă, s-au creat începând din 1793 denumirile pentru subdiviziuni: centima, decimetrul, centimetrul, milimetrul, decametrul, hectometrul, kilometrul etc.

În momentul tranziției de la feniciană la greacă, semnele şi-au schimbat valoarea schimbând limba; desigur, fenomenul a fost invers atunci când au intrat zecimalele, pure practici grafice, în viața cotidiană: semnele aritmetice au rămas constante, semnele lingvistice au fost bulversate, iar limba curentă a măsurilor a devenit o oralizare a scrierii numerelor.

https://biblioteca-digitala.ro

Tocmai prin aceasta sistemul metric, ca şi alfabetul complet, este universal; el nu este fondat pe limbile naturale şi nu depinde de ele; el reprezintă o analiză a mărimilor lumii, străină lumii şi limbilor ce exprimă lumea, aşa cum alfabetul complet este o analiză fonetică a sunetului limbilor, străină de limbile în sine.

■

Constrângând limba, sistemul metric şi decimalizarea delimitează raporturile între limbi şi numere, problemă pe care o puneau deja figurile geometrice ale monedelor greceşti arhaice. Impus încă din 1793-1795, sistemul metric a înglobat măsurile de lungime, de greutate, de volum, dar nu pe cele ale timpului (decimalizarea orelor şi a minutelor a eşuat), nici pe cele ale unghiurilor cercului, nici oborocul de măsurat cereale, care a dispărut. Ceea ce avea o formă rotundă sau circulară a rămas în baza 60 a vechilor savanți sumerieni.

Programul semnelor geometrice de pe monedele egeene din secolele al VI-lea şi al V-lea î.Chr. era îndeplinit: din cercul monedei se extrăsese ceea ce, în el, era pătrat ca marcajul sau lung ca un segment de dreaptă, fapt ce trimitea la număr. Măsurile au fost întemeiate de-acum înainte pe lungime, iar denumirea lor a primit o formă lingvistică nouă şi sistematică (deci-metru/litru/gram). Se păstraseră uzanțele tradiționale spre a denumi, măsura şi scrie ceea ce era rotund, rotund ca monedele revoluționare care circulau, diferite de cele din Vechiul Regim şi asemănătoare cu ele.

Totul se petrecea ca şi cum, în imaginarul colectiv, cuvintele obişnuite erau rotunde ca globulul premonetar şi bila din argilă, ca filacterele din benzile noastre desenate, rotunde precum cavitatea orală din cutia craniană, în vreme ce denumirile numerelor ar fi fost dreptunghiulare.

Scrierea monetară, sistemul metric, decimalizarea şi întreaga scriere aritmetică desfăşurată au decis, aşadar, ca limbile naturale să nu conțină numerele. Scrierea aritmetică preia şi socializează numerele, care formează o limbă nici naturală, nici artificială, şi a cărei expresie orală nu este decât traducerea constrânsă.

Dar să fie vorba de toate numerele?

Şi aici, răspunsul este negativ. Într-adevăr, în momentul în care scrierea aritmetică a impus limbii reprezentarea sa grafică a numărului, ea şi-a exprimat totodată propria limitare. «A pretinde ca seniorii să dovedească prin titluri mărimea pe care trebuie să o aibă banițele lor, înseamnă a cere un lucru imposibil, iar legea este prea înțeleaptă [...] pentru a cere un lucru imposibil.» Imposibil, într-adevăr, să se calculeze

https://biblioteca-digitala.ro

volumul unui cilindru fără π: legea nu poate cere manipularea lui π. Nu numai pentru că era vorba aici de un număr şi un calcul cunoscute doar savanților, ci şi pentru că scrierea aritmetică socializează anumite numere şi nu pe toate: numerele întregi naturale şi fracțiile, numerele negative, numărul infinit şi numerele algebrice, dar nu pe π, căruia i se pot calcula zecimalele la infinit (ca $\sqrt{2}$), dar care nu satisface o ecuație algebrică cu coeficienți întregi sau fracționari (pe când $\sqrt{2}$ o satisface). La câteva decenii după Revoluție, numerele de genul lui π aveau să se numească «numere transcendente».

Sistemul metric, alfabet aritmetic asemănător alfabetului complet al grecilor, simbol, ca şi el, al egalității oamenilor în fața legii, valabil, ca şi el, pentru toate timpurile şi toate popoarele, l-a lăsat pe π în afara grafiei sale. Iar π şi-a păstrat semnul şi denumirea greacă, ca şi transcendența sa.

Tocmai prin aceasta scrierea aritmetică a devenit o limbă grafică: creându-şi o alta aidoma sieşi. De-acum înainte aveau să existe limba scrisă a cifrelor şi limba numerelor scrise cu alte simboluri (litere greceşti etc.).

Căci aceasta este o constrângere absolută a condiției umane: nu există niciodată o singură limbă, niciodată o limbă la singular, ci doar limbi, la plural şi în relație de traducere; iar ceea ce este bun pentru limbile naturale, este şi pentru limbile scrise nenaturale.

Putem considera că scrierea aritmetică va fi ajuns de atunci la capătul său? În ce moment a încetat moneda să mai servească drept vector al dezvoltării sale? Nu pot răspunde la această întrebare, căci mai rămâne încă de făcut o vastă investigație asupra practicilor monetare şi grafice din secolele al XIX-lea şi XX. Dar pot să abordez rapid sfârşitul texturii semiologice a scrierii aritmetice.

Bancnota, care a căpătat tot mai multă importanță în schimburi, a rămas convertibilă în aur de-a lungul întregului secol al XIX-lea, până la 5 august 1914 (în Franța), a doua zi după declararea primului război mondial. În lunile ce au urmat, francezii au renunțat la sistemul monetar a cărui cheie de boltă era aurul. Acesta constituia măsura tuturor lucrurilor pentru a manipula îndeosebi moneda grafică (bancnote, cecuri). Astfel se întrerupea o relație veche de câteva secole între aur şi numere. Această întrerupere a fost lentă şi complexă; a existat etalonul de schimb în aur, apoi etalonul-dolar, ce garanta prețul aurului; ea nu a fost definitivă decât la 15 august 1971, când Nixon a suspendat convertibilitatea în aur a dolarului. De atunci înainte nu au mai reintrat în jocul economic decât bunurile şi serviciile, pe de o parte, şi relațiile cifrate, pe de alta, adică un gen de scriere.

https://biblioteca-digitala.ro

Încă de la Revoluția Franceză, cifrele cuceriseră universul social şi mental al oamenilor. Statul multiplica calculele statistice. Cetățenii învățau să citească, să scrie şi să calculeze. Mai multe cuceriri tehnice, diverse inovații administrative şi politice din secolele al XIX-lea şi al XX-lea determinaseră o identificare cifrată a individului: numărul locuinței («strada 3»: iată ceva care nu exista în secolul al XVIII-lea), starea civilă (data şi ora naşterii), numerele de telefon, de carte de identitate, de paşaport, de securitate socială, numărul profesional, infinite numere inscripționate pretutindeni şi pentru tot. Oamenii şi lumea lor au fost scrişi cu cifre.

Asemeni vechilor savanți din Mesopotamia şi din Egipt, care au văzut în semnele lor accesul la zei, precum Platon pentru care zeul era matematician, oamenii de ştiință şi tehnicienii au exploatat într-atât scrierea aritmetică încât ei cred că universul este scris în limbaj matematic. Ca şi cum ar exista deja teoria finală ce înglobează relativitatea generală şi mecanica cuantică cu dezvoltările sale, anulează incoerențele dintre infinitul mare şi infinitul mic, şi permite descrierea originii universului. Sunt deja două decenii de când ni se dau asigurări că ea este la îndemână.

Scrierea aritmetică pare mult mai puternică decât cea a limbilor pentru că ea este încă tânără, pentru că implică tehnica iar noi ştim că limbile sunt muritoare, pentru că numerele par să-şi aibă sediul în atemporal. Dar, în viziunea mea cel puțin, aici nu sunt decât semne – fie că notează limbile sau numerele – şi nişte oameni care le creează, avizi şi neliniştiți. Atât de avizi şi neliniştiți încât au reînceput, în plin cutremur semiologic, în cursul unui secol cu o istorie înspăimântătoare, să inventeze o nouă scriere.

Scrierea reticulară

Rândurile care urmează nu pretind să fie altceva decât un îndemn la reflecție, cu atât mai mult cu cât informatica, care este față de scrierea aritmetică ceea ce este tiparul față de scrierea limbilor, a fost lăsată deoparte.

Cumpăna anilor '70, după trei decenii, ca un moment extrem de specific. Atunci au fost anulate câteva probleme proprii scrierii monetare aritmetice: 1971 a marcat sfârşitul convertibilității în aur a dolarului şi aderarea Marii Britanii la sistemul metric.

În aceiaşi ani a demarat scrierea reticulară: în 1968 a avut loc prima comutare de pachete de informații în Marea Britanie (*National Physical Laboratories*), în 1969, la Universitatea din Los Angeles a apărut Arpanetul pentru Departamentul Apărării Americane, în 1972 a fost creat

https://biblioteca-digitala.ro

Internet Working Group, apoi între 1972 şi 1974 au fost elaborate primele forme de protocoale Internet. Limitând lista, nu facem decât să evocăm aici câteva dezvoltări specifice, bancare (SWIFT, 1977) sau naționale (TRANSPAC în Franța, 1978).

Dacă putem considera că rețelele creează o scriere, numită reticulară, este pentru că sare în ochi analogia următoare: pachetul de date numerizate care circulă prin rețea este un echivalent, *mutatis mutandis*, al bilei cu *calculi* utilizată de locuitorii din Uruk şi Susa între 3300 şi 3100 î.Chr. şi al globulului din electrum folosit de lidienii şi ionienii Asiei Mici, bătut către 640 î.Chr. Or, pachetul de informații constituie specificitatea rețelei teleinformatice. Să vedem cum.

Principiul comutării pachetelor este departajarea structurii, adică o comunicare între două calculatoare la un moment dat nu imobilizează o legătură. Într-o rețea cu comutare de circuit precum telefonul, se stabileşte o legătură fizică constantă între cele două telefoane conectate, iar două persoane care nu-şi vorbesc fac imposibilă utilizarea liniei pentru altele două care ar vrea să o facă. O rețea cu comutare de pachete nu atribuie o legătură permanentă între două echipamente şi acelaşi fir din rețea poate servi în mod simultan mai multor comunicații: distribuirea datelor şi pachetele care circulă constituie, aşadar, baza teoretică, tehnică şi socială a unei rețele teleinformatice.

O rețea teleinformatică înseamnă grefarea informaticii pe telecomunicații, în principal telefonul.

Într-o rețea teleinformatică, calculatoarele sunt conectate între ele pentru a trimite şi a primi date; acestea reprezintă «informații» de natură variată: texte, calcule, imagini diverse (mobile şi fixe), sunete muzicale, voci şi cuvinte, comenzi către un alt calculator. Datele emise sunt exprimate de calculatorul sursă în biți, semnale electronice (prezență sau absență de contact) simbolizate prin 0 şi 1; pentru transmiterea lor, ele trebuie să integreze diverse suporturi fizice de transport, între care cel mai răspândit rămâne perechea torsadată de fire din cupru, folosită pentru racordarea utilizatorului particular la rețeaua telefonică. Când datele numerice trec de la calculatorul emițător la rețeaua transportoare, ele suferă o transformare (modulație-demodulație).

O rețea teleinformatică este o organizare de transmisie logic ierarhizată, în care toate calculatoarele sunt conectate la toate calculatoarele prin canale şi relee de rutere – calculatoare ce intervin numai în rețea, îndeplinind funcțiile de dirijare a datelor, aducând puțin cu nişte centrale telefonice. Pentru ca acestea să fie posibile, două funcții ale

https://biblioteca-digitala.ro

aceluiaşi protocol (TCP/IP) reintră în joc; IP, *Internet Protocol*, şi TCP, *Transmission Control Protocol*.

Cum se constituie un pachet de informaţii? Atunci când un calculator emiţător expediază o documentaţie, aceasta trebuie, pentru a circula în reţea, să fie distribuită în «pachete» a căror dimensiune nu poate depăşi 1500 de octeţi (un grup de 8 biţi); distribuirea nu are nici o legătură cu conţinutul informaţiei: ea este tehnică şi arbitrară. TCP-ul, pe care fiecare calculator conectat trebuie să ştie să-l gireze, distribuie fluxul numeric al datelor în pachete, el îi adaugă fiecăruia dintre ele un antet, compus dintr-o informaţie ce indică ordinea creării lor şi cea care va trebui respectată spre a le reasambla la destinaţie, şi dintr-o sumă de verificare, un număr care va fi utilizat pentru a verifica dacă s-au strecurat erori în cursul transmisiei; el face operaţiile inverse în cazul unei receptări.

Fiecare pachet de informaţii debutează printr-o expresie de adresare, prevăzută de norma IP, analoagă convenţiilor scrierii adreselor pe un plic: numele expeditorului, numele destinatarului, adresele ambilor (numărul casei de pe stradă, numele străzii,sectorul, oraşul, departamentul, ţara). Adresa IP este, în fapt, constituită dintr-o serie de patru numere separate prin puncte; dar, pentru a intra şi a rămâne în memoria umană, adresele IP au fost traduse în limbi naturale: numele calculatorului gazdă, numele organizaţiei sau întreprinderii de care este legat calculatorul gazdă şi numele domeniului căruia îi aparţin întreprinderile şi organismele respective.

Un pachet de informaţii este deci o distribuire arbitrară a fluxului numerizat, prevăzut cu un antet şi cu o adresă indicând echipamentul destinatar şi echipamentul sursă. Aceste indicaţii sunt citite de calculatoarele care girează reţeaua şi organizează dirijarea pachetelor.

Pachetul este unitatea de bază a scrierii într-o reţea teleinformatică. În unele privinţe, el trebuie comparat cu bilele-plicuri cu *calculi* şi cu globulele din electrum. Datorită giganticului salt tehnologic ce separă aceste instrumente de schimb, comparaţiile noastre vor fi vagi, dar nu e deloc indiferent faptul că ele pot fi făcute.

Mai întâi, din punctul de vedere al distribuirii unui flux. Bila-plic reprezenta un act de vorbire, izola, materializându-le, expresia numerelor şi numele propriu al proprietarului sigiliului, enunţate în cursul tranzacţiei. Globulul, diviziune a fluxului de electrum, se referea prin greutatea sa la un sistem de măsuri exterior tranzacţiilor. Pachetul de informaţii distribuie fluxul numeric conform ordinii tehnologice şi nu după nişte convenţii şi acte sociale (conversaţie, cuvinte, măsuri).

https://biblioteca-digitala.ro

Apoi, pe planul identificării puterii emițătoare, responsabilă de distribuirea fluxului. Ca şi bila şi globulul pe care era imprimat un sigiliu, sigiliul oriental ce reprezenta semnătura expeditorului, sigiliul lidian sau ionian indicând autoritatea emițătoare a globulului, pachetul poartă asupra sa propria identificare: adresa IP a echipamentului emițător (las aici la o parte criptarea datelor).

Rămân aspectele geografice şi culturale. Bilele au circulat între Uruk şi Siria, între Susa şi podişul iranian, iar globulele între imperiul lidian de la Sardes şi cetățile ioniene. Aceste semne au fost create pentru o arie de circulație mai mult sau mai puțin vastă, în orice caz eterogenă politic. Pachetele circulă simultan pe întreaga planetă: acest lucru a devenit realitate o dată cu naşterea *Web*-ului: schimburi între fizicienii de la C.E.R.N. şi colegii lor de peste Atlantic.

Persoanele care au schimbat între ele bile şi globule, cele care schimbă pachete pot să nu aibă aceeaşi limbă, dar împărtăşesc în mod obligatoriu un cod: jetoanele în vechea lume orientală, metalul prețios cântărit şi alfabetul complet în Asia Mică a secolului al VI-lea î.Chr., engleza internațională şi normele şi protocoalele de interconexiune a calculatoarelor la acest sfârşit de secol XX al erei noastre.

Scrierile se construiesc unele peste altele. Scrierea aritmetică s-a dezvoltat datorită vectorului monedei bătute, pe baza alfabetului complet; scrierea reticulară utilizează achizițiile scrierilor lingvistică şi aritmetică, ca şi pe cele ale dezvoltării industriale a scrierii, din care fac parte informatica şi telefonul: ea porneşte de la faptul că limbile, ființa, lumea, totul poate fi scris în cifre.

În momentul inventării scrierii lingvistice, bila purtând cifre era destinată să circule între expeditorul A şi destinatarul B, iar sigiliile imprimate îl identificau pe unul sau pe altul. În momentul inventării scrierii monetare aritmetice, tipurile monetare nu au identificat decât puterea emițătoare A; marcajele de pe monede nu-l indicau pe B, utilizatorul semnului, dar le permiteau utilizatorilor care-i cunoşteau semnificația să-şi opereze calculele şi tranzacțiile: ele evocau, întrucâtva, ansamblul persoanelor B ce ştiau să citească. Scrierea reticulară îl identifică pe A, echipamentul sursă, şi toate posibilele B, echipamentele destinatare: ea integrează şi scrierea lingvistică şi efectul circulației generale specific monedei.

Scrierea aritmetică a luat ca vector al dezvoltării sale moneda bătută, grefă a alfabetului complet pe măsurile greutăților şi pe metalurgie. Scrierea reticulară, ce transcrie cuvântul, calculele, imaginile şi muzica, ia

https://biblioteca-digitala.ro

ca vector grefarea celor două mijloace de comunicare suprapuse: informatica şi telefonul, vehicul al cuvântului viu. Inventarea scrierii aritmetice şi cea a scrierii reticulare au fost asociate fiecare unei etape a tehnologiei metalului: prima asociată cupelației electrumului, a doua stăpânirii energiei electrice. Fiecare invenție majoră a fost condiționată de o inovație legată de transmiterea cuvântului: scrierea reticulară de telefon, scrierea aritmetică de alfabetul complet, în sfârşit scrierea lingvistică de bilele cu *calculi*, imagine a gurii şi a cuvintelor mesagerului...

Dacă admitem că o nouă scriere este pe cale de a se naşte, este tentant să încercăm să înțelegem, prin modul comparativ adoptat în paginile precedente, ceea ce riscăm să trăim datorită evoluției sale.

Prima întrebare nu are pentru mine un răspuns cert: sistemul de rețele este oare astăzi desăvârşit? În mod intuitiv consider că nu. Singura desăvârşită mi se pare această minunăție care este poşta electronică. În rest, ne aflăm încă la prodromuri şi încercări însoțite de o libertate a schimburilor şi interconexiunilor care desigur nu va dura.

Aşa cum scrierea lingvistică şi moneda bătută, apărute într-un context intercultural şi care au revenit în social, modificându-i importanța – Urukul, după dezvoltarea scrierii administrative, a fost ras de pe suprafața pământului de locuitorii săi, apoi reconstruit –, putem prevedea că rețelele vor înlocui legăturile sociale ce funcționau în scrierile predominante anterior. Ne vom primi oare buletinele de vot, facturile de impozit prin poşta electronică? Ne vom gira bunurile în acelaşi mod? Să notăm că Mutuelle générale de l'Éducation nationale, în Franța, le propune aderenților săi accesul la dosarele lor prin *Web*, că Éducation nationale consideră că o cerere de mutație înregistrată pe Minitel echivalează cu un document semnat de mâna solicitantului. Şcoala şi Universitatea vor fi oare virtuale, după cum se spune, cel puțin în parte? Consider că rețeaua, datorită posibilității pe care o oferă, de publicare şi editare neierarhizată prin site-uri multiple şi diversificate, va deveni un mijloc de comunicare local, regional, mondial şi chiar mai mult, ce va însoți comunitarizarea socialului.

Consider că plata în monedă aritmetică nu este nici reglementată, nici spontană pe rețea, că situațiile complexe provocate de cifrarea codurilor bancare, de cheile publice şi cheile private (interzicând accesul la contul bancar unei persoane care-şi achită datoriile prin alți agenți decât proprietarul şi bancherul) arată că moneda actuală nu se află într-adevăr la locul său. Trebuie, cred eu, să admitem că rețelele vor crea o nouă «monedă»; frecvența de bandă (cantitatea de informații exprimată în biți pe secundă vehiculată de un canal de comunicație la un moment dat) ar

https://biblioteca-digitala.ro

putea constitui o «monedă»? Ar fi tentant, dar frecvența de bandă înseamnă energie, şi nu ştim să stocăm energia. Or, moneda constituie în principiu o rezervă de valoare. Ea însăşi informație numerizată? Ipoteză nu lipsită de sens, căci scrierea a avut, dintotdeauna, o funcție monetară. Dar în acest caz, regimul economic corespunzător va semăna cu un fel de troc, cel puțin pentru bunurile nemateriale.

Oricum ar fi, vechea monedă – a noastră – mai are încă zile de trăit, mereu utilă spre a ne plăti dimineața păhărelul de vin alb sec la bistrou şi spre a-i reuni pe europeni în limba nenaturală cu care au decis să se doteze. Căci moneda euro, care corespunde unui program semiologic arhaic, pune în avanscenă funcția lingvistică a monedei; europenii par să-şi spună: «Noi ne dotăm cu o limbă materială, inventată, istorică, nematernă, vom face schimb cu monedele sale şi în numele său, dar fiecare dintre noi îşi va păstra limba adevărată, invizibilă, teritorială, cu origine singulară».

Totuşi, ceva se iveşte la orizontul scrierii reticulare care nu ne displace. Poate că suntem îndreptățiți să sperăm, aşa cum spune Éric Guichard, că ea va doborî bariera care separă ştiințele dure de ştiințele umaniste, eliberare al cărei comparatism între limbile şi credințele câtorva civilizații antice constituie forma sa surâzătoare şi parcă erodată. Vom putea oare practica prin semnele reticulare deopotrivă literele, ştiințele şi artele – limbile, matematica şi desenul, care le este asociat în mod atât de fermecător – fără a trece drept visători, erudiți pedanți, incapabili de a se abține? Poate că scrierea reticulară va da un nou suflu poeziei, debarasată de infernala şi ucigătoarea pagină albă, de comitetele de lectură, de nerentabilitatea revistelor, de constrângerea literară? Poezie a ecranului luminos, intens şi sumbru, cer interior înstelat, desigur efemer.

■

Dar ceea ce diferențiază, în mod incomensurabil, scrierea reticulară de scrierile lingvistică şi aritmetică ține de invizibilitatea pachetului de informații. El nu există decât pentru calculatoare – ochi orbi. Oamenii care-şi scriu prin intermediul său nu-l văd niciodată. Frumos paradox când este vorba de scriere, dar extrem de semnificativ: am schimbat lumea, invizibilul şi sensul pe care-l instaurează între oameni, dat organizatoric precum spiritul divin ce însuflețea universul anticilor şi numerele imanente ce-l guvernau, fiind produs de maşini electronice, produse de oameni şi care fac schimburi în numele lor.

În aceasta rezidă imensa transformare antropologică viitoare. Căci semnele trimit omul la condiția sa, îl mimează şi îl joacă, semnele îl «fac»

https://biblioteca-digitala.ro

pe om, în dublul sens conferit cărții lor de Jean Bottéro şi Samuel Noah Kramer, *Lorsque les dieux faisaient l'homme*[3].

Într-adevăr, semnele scrierii lingvistice au constituit tiparul în care anticii din Orient şi Occident, în mileniile al III-lea, al II-lea şi I î.Chr., şi-au imaginat şi scris antropologia de-atunci înainte grafică, iar nu mitică. Părăsind cuvântul seducător şi amăgitor, memoria fragilă, aspirând la o eternitate umană din argilă, piatră sau papirus, ei şi-au înfățişat condiția, impusă de diferența sexuală şi de filiație, în semnele scrierii.

Apoi, la sfârşitul mileniului I î.Chr. şi la începutul erei noastre, când scrierea monetară s-a adăugat la scrierile lingvistice, antropogoniei grafice din semnele limbilor a trebuit să i se alăture o alta întemeiată pe semnele numerice. Creştinismul şi-a asumat această sarcină cu succesul cunoscut. Şi în scrierea reticulară, copiii copiilor noştri vor vedea expresia comună a condiției lor de oameni.

Dar aceasta e o altă poveste.

În româneşte de ANDREI NICULESCU

Din Clarisse Herrenschmidt, *Écriture, monnaie, réseaux*, în «Le Débat», nr. 106, sept.-oct. 1999, prin amabilitatea Editurii Gallimard.

---

3. Paris, Gallimard, 1989.

https://biblioteca-digitala.ro

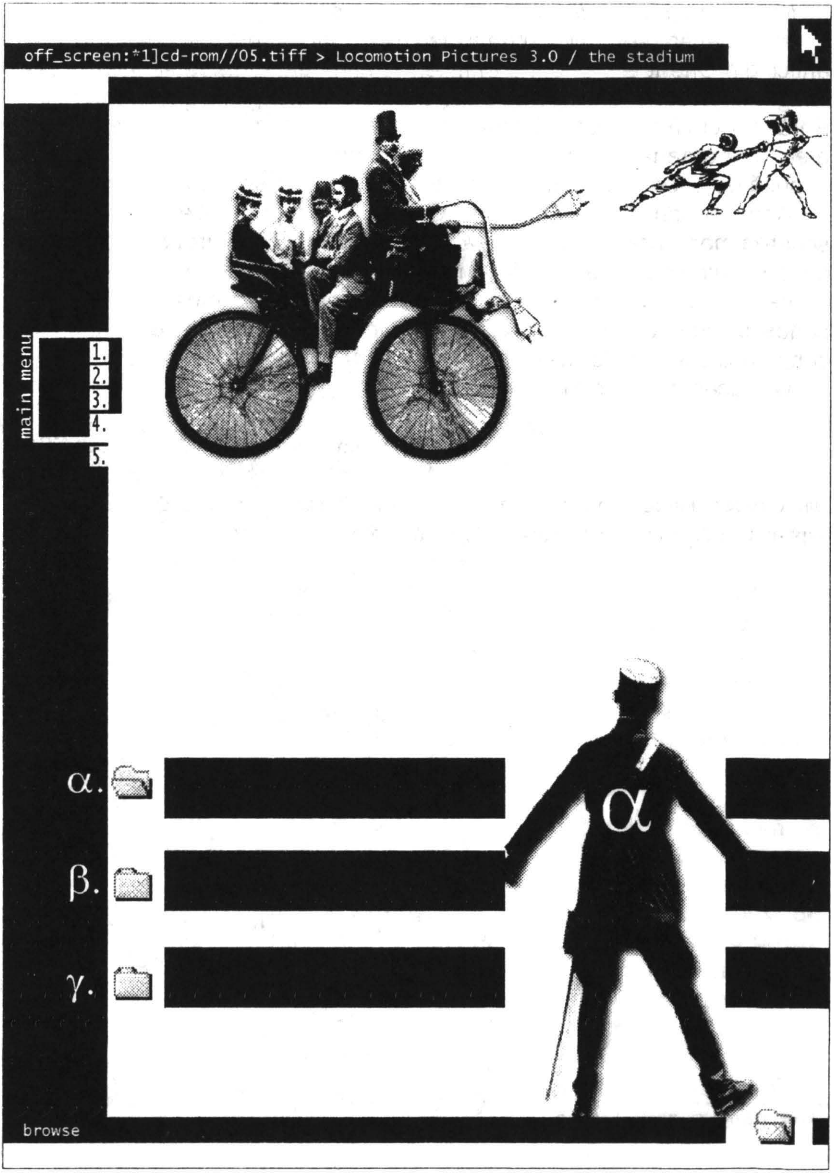

https://biblioteca-digitala.ro

MIHAI DINU

În toată puterea cuvântului

Şi erau uimiţi de învăţătura Lui,
căci cuvântul Lui era cu putere
(Luca 4, 32)

Uimirea în faţa forţei magice a cuvântului a constituit, probabil începând chiar din zorii misterioasei apariţii a limbajului articulat, unul dintre impulsurile determinante ale procesului de transmutaţie spirituală a lui *homo sapiens* într-un *homo religiosus.* E de presupus că, chiar cu mult timp înainte ca teologiile sistematice ale Egiptului, Indiei sau Orientului Apropiat să fi dezvoltat doctrine mai mult sau mai puţin elaborate ale Logosului, un topos stăruitor explorat de gândirea mitică va fi fost acela al puterii creatoare a cuvântului rostit.

Cercetările întreprinse, începând cu anii '40 ai secolului nostru, de antropologi precum Maurice Leenhardt în Oceania sau Marcel Griaule şi Germaine Dieterlen la, începând de atunci, renumitele populaţii *dogon* şi *bambara* din Mali, au evidenţiat substratul arhaic al meditaţiei asupra virtuţilor sacre ale cuvântului. Pentru *dogoni*, una dintre cele două ipostaze primordiale ale acestuia (cuvântul «uscat») constituie un atribut al spiritului creator Amma, anterior cosmogenezei. La rândul său, cuvântul «umed» a încolţit în oul cosmic şi a fost dăruit omului pentru a fecunda urechea, comunicarea verbală apărând astfel ca materializarea unei hierofanii. Dintre cele cinci suflete cu care zeii i-au înzestrat pe băştinaşii *taulipang* din America de Sud, nemuritor este numai acela care conţine cuvântul, identificabil cu «dublul», *alter ego* ce poate peregrina în timpul somnului, explicând astfel geneza visului (idee care i-ar fi încântat pe poeţii născuţi sau crescuţi sub zodia romantismului german, de la Novalis la Eminescu). Într-o frapantă analogie cu numerologia kabbalistică, credinţele populaţiei *bambara*, pentru care cunoaşterea mistică se reduce la înţelegerea

https://biblioteca-digitala.ro

simbolisticii primelor 22 de numere naturale, atribuie cifra unu Stăpânului Cuvântului şi Cuvântului însuşi. Tot pentru primordialitatea cuvântului pledează şi mitul cosmogonic al indienilor *guarani* din Paraguay, potrivit căruia Dumnezeu a creat limbajul înaintea apei, focului, soarelui, ceţurilor şi pământului. Aceeaşi idee se întâlnea, fără vreo contaminare sau influenţă posibilă, în mitologia zoroastristă, pentru care «cuvântul (*honover*) cel curat, sfânt, iute, a fost înaintea cerului, a apei, a pământului, a turmelor, a focului, fiul lui Ahura-Mazda, înaintea întregii lumi care este» (*Avesta, Vendidad, I*).

Comentând faptul că în cea mai veche cosmogonie egipteană, aparţinând preoţimii memphite, zeul Ptah «creează prin spirit („inima“ sa) şi verb („limba“ sa)», Mircea Eliade citează concluzia lui John Wilson potrivit căreia «la începutul gândirii egiptene găsim o doctrină care poate fi apropiată de teologia creştină a Logosului» (Mircea Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991, vol. I, p. 95). La rândul său, brahmanismul indian vorbeşte despre «cuvântul *bhan* a cărui putere a creat pământul» (*Çatapatha brahmana*, IX, 171), iar *Rigveda* identifică verbul (*vac*) cu sufletul universului.

Inutil să mai amintim că Dumnezeul biblic creează *ex nihilo* numai prin puterea cuvântului Său («Să fie lumină!») şi că, potrivit celei mai mistice dintre evanghelii, «La început era Cuvântul şi Cuvântul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era Cuvântul. (...) Toate prin el s-au făcut; şi fără El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut» (*Ioan 1, 1–3*). O doctrină închegată a Logosului creator elaborase, încă înaintea redactării acestui text capital, filosoful evreu Filon din Alexandria, combinând, într-o sinteză originală, tradiţia ebraică cu concepţia platonică asupra naturii arhetipale a ideilor. O alta, nu mai puţin subtilă, avea să construiască, pe la 1200, Ibn 'Arabi, cel mai prestigios gânditor al sufismului medieval.

A intra în hăţişurile concepţiilor menţionate mai sus ne-ar conduce, evident, mult mai departe decât şi-ar putea îngădui să îndrăznească autorul rândurilor de faţă. E de reţinut doar ideea largii răspândiri a unei metafizici a cuvântului, înţeles mai pretutindeni ca o realitate duală divino-umană, deopotrivă de înzestrată cu virtuţi creatoare în ambele ei ipostaze. Aidoma Demiurgului care zămisleşte lumea prin Cuvânt, omul se slujeşte de cuvinte pentru a o lua în posesie[1] şi, la nivelul său secund de

1. «Şi din pământ a mai zidit Domnul Dumnezeu toate fiarele câmpului şi toate păsările cerului şi le-a adus la Adam, ca să vadă cum le va numi; şi oricum va numi Adam toată fiinţa vie, ea aşa se va numi. Şi a pus Adam nume dobitoacelor şi tuturor păsărilor cerului şi tuturor fiarelor câmpului» (*Fac.* 2, 19–20). Potrivit sectei şiite a hurufiţilor, Allah se manifestă în numele tuturor lucrurilor, iar deposedarea acestora de numele lor le anulează existenţa. Cu atât mai mult, e de aşteptat ca Dumnezeu să fie prezent în numele sale, prilej de nesfârşite speculaţii nu doar în kabbalistică, ci şi la mistici creştini precum Dionisie Pseudo-Areopagitul.

https://biblioteca-digitala.ro

existență[2], dă la rându-i naştere unei lumi noi, aceea pe care Karl Popper avea să o numească «a treia»: lumea cvasiplatonică a cărților în sine, a teoriilor în sine, a problemelor şi a situațiilor problematice în sine etc. (*Dictionnaire des philosophes*, Encyclopaedia Universalis et Albin Michel, 1998, p. 1253).

Cu mult timp însă înainte de apariția acestei lumi simbolice, cuvântul îşi cucerise deja un loc de protagonist în practicile magico-religioase, unde simpla sa pronunțare era socotită îndestulătoare pentru a-l traduce nemijlocit în act[3]. Puterea descântecului sau a blestemului nu îşi are sursa în emițător, ci în chiar autoritatea cuvântului, în potențialul său acțional, creator sau distructiv, binefăcător ori malefic. Ca forme de magie lexicală, aceste intervenții sunt presupuse a fi infailibile, o dată ce efectul lor nu depinde decât de forța intrinsecă a formulei rostite. Ele se deosebesc astfel net de rugăciune, al cărei rezultat nu poate fi niciodată anticipat cu certitudine, întrucât aceasta nu îşi propune să exercite o acțiune constrângătoare asupra destinatarului supranatural căruia i se adresează.

Distincția dintre actul magic şi cel religios este totuşi mai puțin strictă decât se consideră îndeobşte. Paul Evdokimov aminteşte, în această ordine de idei, că «există cel puțin o rugăciune care nu cunoaşte niciodată refuzul, la care Tatăl răspunde imediat, este cererea Duhului Sfânt, *epicleza*» (Paul Evdokimov, *Vârstele vieții spirituale*, Christiana, Bucureşti, 1993, p. 47).

În fond, toate ritualurile religioase presupun operarea în planul invizibilului prin intermediul fie al verbului, fie al unor gesturi simbolice care îl plasticizează. Căci, potrivit doctrinei augustiniene, gesturile sunt cuvinte văzute (*verba visibilia* – Jean Claude Schmitt, *Rațiunea gesturilor*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1998, p. 101), la fel cum şi frescele din biserici constituie un discurs adresat privirii, o predică pentru ochi, o evanghelie în imagini. Rolul decisiv revine însă întotdeauna cuvântului. Într-o omilie anonimă din Evul Mediu timpuriu, citată de Jean Claude Schmitt, în care se explică protocolul liturgic al tainei euharistice, suntem avertizați asupra primejdiei de a crede că formula sacramentală ar putea fi cumva eludată: «Omiteți cuvintele (*tolle verbum*), aveți pâine şi vin; adăugați-le (*adde verbum*) şi este altceva. Ce este acest altceva? Trupul şi sângele lui Hristos» (*Idem*, p. 425). Nici un gest nu poate înlocui cuvântul. Dumnezeu însuşi nu s-a putut lipsi de el atunci când a creat lumea («Să fie lumină!» etc.), deoarece Cuvântul divin nu era, potrivit dogmei creştine, doar o

2. Întrucât numai Absolutul posedă veritabila plenitudine existențială, după cuvântul adresat lui Moise pe muntele Horeb: «Eu sunt Cel ce sunt» (*Exod 3, 14)*.

3. «Ci spune cu cuvântul şi se va vindeca sluga mea» *(Luca 7, 7)*.

https://biblioteca-digitala.ro

formulă declanşatoare a cosmogenezei, ci şi o realitate transcendentă consubstanțială Tatălui creator.

Ce a mai rămas din autoritatea divină a cuvântului în condițiile lumii desacralizate de astăzi? Mai păstrează vorbele noastre ceva din energia înfăptuitoare a Cuvântului dintâi?

Concepțiile magico-religioase pun semnul egalității între rostire şi acțiune. *A spune* înseamnă pentru ele *a face* şi încă a face lucruri ce nu s-ar putea realiza pe nici o altă cale decât cea verbală. Prin secularizarea limbajului s-a pierdut oare această însuşire cardinală a cuvântului? Categoric nu. Teoria actelor de limbaj elaborată de John Austin a reamintit mediilor lingvistice contemporane faptul că, departe de a fi un simplu *flatus vocis*, vorbirea poate, în circumstanțe determinate, să producă efecte la fel de concrete ca orice acțiune fizică. Nu întâmplător cartea acestui remarcabil filosof al limbajului se numea *How to do Things with Words*. Traducerea franceză a titlului merită consemnată pentru inspirata sa adecvare la esența teoriei austiniene: *Quand dire c'est faire*. Acest *zis şi făcut* constituia tocmai, precum am încercat să arătăm mai sus, esența doctrinelor logocratice tradiționale, iar cercetarea lui Austin nu făcea decât să evidențieze persistența, în ciuda tuturor avatarurilor ei, a forței *poietice* primordiale a cuvântului.

Una dintre observațiile cele mai fertile ale gânditorului american a fost aceea că în limbă există două mari clase de enunțuri: constatative şi performative. Cele dintâi relatează fapte (*Merg pe bicicletă*; *Cânt la flaut*; *Citesc ziarul*), pe când celelalte *sunt* fapte, adică produc, prin simpla enunțare, situații inexistente anterior pronunțării lor (*Te condamn la moarte*; *Accept invitația*; *Vă numesc ambasador*; *Vă urez sănătate*; *Jur*; *Pariez*; *Mulțumesc*). Acestea din urmă constituie dovezi certe ale faptului că, departe de a se limita la descrierea realității, cuvintele pot să o şi modifice.

Dar, la fel ca în practica magico-religioasă, pentru a avea efectul scontat, rostirea cuvântului trebuie garantată de o anumită autoritate. Tot aşa cum recitarea epiclezei de către un mirean sau un cleric nehirotonisit nu determină transsubstanțierea, nici verdictul de condamnare la moarte nu rămâne mai puțin lovit de nulitate atunci când este pronunțat de o persoană neîndreptățită să o facă. În citatul evanghelic ce serveşte drept moto textului de față, cuvântul *putere* îl traduce pe grecescul *exousia*, substantiv polisemic, având drept înțeles principal «puterea de a face». Evanghelistul ține să sublinieze aici tocmai faptul, evident pentru auditoriul Mântuitorului, că valoarea cuvintelor Sale nu îşi avea sorgintea în ele însele, căci, la rigoare, aceleaşi afirmații ar fi putut fi făcute şi de altcineva fără a antrena efecte similare, ci în autoritatea divină a Enunțiatorului.

https://biblioteca-digitala.ro

Să mai semnalăm şi o conotație deloc întâmplătoare a termenului grecesc. Printre cele nu mai puțin de 83 de ocurențe ale cuvântului *exousia* în ansamblul textului neotestamentar, există şi una a cărei traducere în limbile moderne a fost, în mod sistematic, *libertate* (germ. *Freiheit*, engl. *freedom of action*, fr. *liberté*)[4]. Actul de limbaj presupune cu necesitate libertatea de conştiință a celui care îl săvârşeşte. Judecătorul care condamnă sau achită la ordin, demnitarul ce numeşte sau revocă sub presiune, acuzatul care mărturiseşte în camera de tortură prezintă cu toții imaginea desfigurată sau perversă a unui enunțiator care a încetat să mai fie stăpân pe propriile-i decizii. E semnificativ faptul că, în aceeaşi epistolă paulină, unde *exousia* figurează cu sensul de *libertate*, panoplia conotațiilor sale se îmbogățeşte şi cu înțelesul de *control asupra propriei voințe*[5].

În fine, apogeul sacralizării *exousiei* se înregistrează o dată cu identificarea ei cu una dintre treptele ierarhiei angelice a cărei sistematizare o datorăm enigmaticului mistic Dionisie Pseudo-Areopagitul. Stăpâniile (*exousiai*) pomenite de mai multe ori şi în *Epistola către Efeseni* sunt cete îngereşti (anume acelea cărora, într-o strofă de mare frumusețe, Baudelaire le încredințase cândva soarta sa postumă[6]).

Revenind la autoritatea cuvântului, se cuvine să observăm că, în ciuda prestigiului eroilor fondatori ai scrierii (egipteanul Thot, greco-fenicianul Kadmos, chinezul Fu-Hi, babilonienii Nebo şi Niseba, scandinavul Odin, celtul Ogma, indiana Sarasvati), exista la cei vechi conştiința faptului că, prin fixarea sa grafică, forța vie a logosului este substanțial sărăcită. Nu trebuie aşadar să ne mire că mari filosofi (Pitagora, Socrate, Epictet) sau întemeietori de religii (Buddha, Iisus, Mahomed) au preferat să nu ne lase

---

4. «Aveți grijă însă ca nu cumva această libertate a voastră să devină împiedicare pentru cei slabi» *(I Cor. 8,9)*.

5. «Dar cel ce stă neclintit în inima sa şi nu e strâns de vreo nevoie şi stăpânire are peste voința lui şi aceasta a hotărât el în inima sa: să-şi țină fata fecioară, bine va face» *(I Cor. 7,37)*.

6. «Soyez béni, mon Dieu, qui donnez la souffrance
Comme un divin remède à nos impuretés
Et comme la meilleure et la plus pure essence
Qui prépare les forts aux saintes voluptés!

Je sais que vous gardez une place au poète
Dans les rangs bienheureux des saintes légions
Et que vous l'invitez à l'éternelle fête
Des Trônes, des Vertus, des Dominations»
(L'idéal du poète).

https://biblioteca-digitala.ro

nici un rând scris, învăţătura lor fiind transmisă prin intermediul unor texte redactate de discipoli fideli.

Într-adevăr, cei vechi erau perfect conştienţi de superioritatea cuvântului rostit asupra celui scris. Ei ştiau că în actul pronunţării, cu tot ceea ce implică el ca realizare «muzicală», paralingvistică, se manifestă o forţă persuasivă pe care scrisul nu o poate nicicum transmite[7]. Virtuţile incantatorii ale emisiunii orale pot delecta (în-cânta)[8], dar şi manipula conştiinţele, chiar în pofida unei argumentaţii şchioape, prin simplul efect al magnetismului rostirii, pe care practica hipnozei verbale l-a pus strălucit în evidenţă. Cercetările medicale moderne au demonstrat că, indiferent dacă se recurge sau nu şi la alte mijoace, reuşita hipnozei «se bazează în primul rând pe acţiunea sugestivă a cuvintelor» (V.A. Gheorghiu, *Hipnoza*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977). Mai mult decât atât, specialiştii în kinezică[9] susţin că, până şi într-o conversaţie banală, mesajul transmis depinde în mai mare măsură de factorii paralingvistici decât de conţinutul discursului verbal (Albert Mehrabian, *Non-verbal Communication*, Aldine, 1972).

Cât de elocventă este însăşi expresia «prin *viu* grai», care, opunând oralul scripturalului, te duce totodată cu gândul la distincţia metafizică dintre conceptul filosofic de divinitate şi Dumnezeul cel *Viu* al religiilor revelate! Chiar dacă scrisul, aidoma tuturor activităţilor umane fundamentale, s-a bucurat şi el în marile tradiţii de privilegiul sacralizării (mai sus-amintitul Thot extrăsese caracterele hieroglifice din fizionomia zeilor, tot aşa cum literele indiene se identificau cu părţile trupului lui Sarasvati, supranumită şi «zeiţa-alfabet» – Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicţionar de simboluri*, Editura Artemis, Bucureşti, 1995, p. 212–213), el a fost socotit întotdeauna inferior comunicării orale, întrucât lipsea cuvântul de puterea creatoare cu care îl investeşte rostirea[10].

---

7. Nu întâmplător înseşi cultele creştine neoprotestante, care neagă vehement sursele orale ale credinţei (Sfânta Tradiţie a Bisericii primare) nerecunoscând decât autoritatea ipostazei scrise a cuvântului divin, insistă, în mod paradoxal, asupra strategiilor de convertire prin viu grai, când logic ar fi fost să se limiteze la a recomanda neofiţilor simpla lectură a Scripturii.

8. Forţa de comunicare a muzicii îşi trage seva tocmai din caracterul ei de «vorbire cu gura închisă», discurs desemantizat, dar supus, în cel mai înalt grad, *logicii sentimentelor*.

9. Disciplină care studiază comunicarea prin gest şi expresie facială, iniţiată în anii '40 de americanul Ray Birdwhistell.

10. O tentativă, în fond timidă, de suplinire a acestei carenţe a scripturalului a reprezentat-o inventarea, în mediul cancelariilor bizantine, a semnelor de punctuaţie, destinate apropierii grafiei de subtilităţile rostirii.

https://biblioteca-digitala.ro

Socotind auzul anterior văzului, întrucât sunetul se află la originea lumii[11], mitologia indiană premergea cu mai bine de trei milenii teza apostolului erei electronice Marshall McLuhan, potrivit căreia, până la apariția alfabetului, raporturile omului cu lumea au fost dominate de canalul de transmisie vocal-auditiv, fapt ce, în perspectiva postulatului «the medium is the message» («mediul este mesajul»), şi-ar fi pus amprenta asupra întregii evoluții a civilizației noastre.

Recitind astăzi faimosul best-seller din 1962 al profesorului de literatură engleză din Toronto (Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy*, University of Toronto Press, 1962) nu putem decât să ne mirăm de vâlva pe care a stârnit-o în epocă acest eseu dezlânat, de o frapantă şubrezenie a argumentației. Pentru McLuhan naşterea scrierii fonetice[12] a marcat intrarea omenirii în era vizuală prin substituirea oralității cu scripturalul. Ipoteza pare tentantă, dar, din păcate, demersul autorului ne face să ne gândim la critica pe care Karl Popper o aducea ideologiilor, sisteme caracterizate printr-o permanentă căutare de *confirmări*, în opoziție cu ştiințele, orientate, tocmai dimpotrivă, către conceperea de teste cruciale susceptibile de a le *infirma* ipotezele. După eşecul practic al marilor mituri ideologice ale secolului nostru, acestea continuă să aibă adepți, fiindcă sunt imune din principiu la infirmarea experimentală. E aproape de neimaginat un test care le-ar putea invalida pentru totdeauna, de vreme ce nici măcar milioanele de morți de care s-au făcut vinovate nu funcționează drept contraexemple suficiente pentru respingerea lor.

Mutatis mutandis, aceeaşi viziune absorbantă, în stare să explice orice, ignorând contraexemplele şi supralicitând acele situații particulare ce pledează *pro domo* e caracteristică şi pentru gândirea lui McLuhan. El trece uşor cu vederea faptul că, tocmai în lunga epocă prealfabetică pe care o consideră dominată de «veghea auditivă», mijloacele de comunicare inventate de om (cu excepția, poate, a tam-tam-ului) s-au adresat exclusiv ochiului. Timp de mii de ani reprezentarea grafică a gândurilor a fost total ruptă de valorile oralității. De la pictura rupestră şi până la marile sisteme de scriere ale Mesopotamiei, Egiptului sau Chinei, modalitățile de «redactare» a mesajelor nu au datorat nimic componentei sonore a limbii. De-abia o dată cu realizarea segmentării în unități

11. Cuvântul monosilabic *OM*, reminiscență şi imagine sonoră a vibrației primordiale, «reproduce el însuşi procesul manifestării» (Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Op.cit.*, p. 283).

12. Ne-am putea întreba de ce autorul vorbeşte de galaxia Gutenberg şi nu de galaxia Ugarit, locul unde s-a născut alfabetul, cu aproape trei milenii înaintea invenției meşterului din Maiența. Difuzarea mai restrânsă a cărții manuscrise ar putea constitui o, ce-i drept nu prea solidă, motivație a opțiunii sale.

https://biblioteca-digitala.ro

minimale a lanțului vorbirii, care a făcut posibilă inventarea alfabetului, raporturile s-au schimbat în favoarea auzului, cititorul văzându-se pentru prima dată obligat să pronunțe cuvintele textului parcurs. Tocmai începând de atunci se ivesc condițiile favorabile pentru lectura cu voce tare, pe care, în mod ciudat, McLuhan o asociază cu perioada pre-Gutenberg.

Nu intenționăm să supunem aici unei analize critice contradicțiile, inconsecvențele, exagerările, sofismele, extrapolările abuzive şi confuziile[13] care abundă în cartea lui McLuhan. Dincolo de ele, teza influenței majore a scrisului asupra felului nostru de a vedea lumea e la fel de respectabilă ca şi, bunăoară, ideea dependenței Weltanschauung-ului colectivităților umane de limba pe care o vorbesc membrii acestora (ipoteza Sapir-Whorf). Ceea ce ne interesează, în măsura în care se înscrie în tematica acestui număr al revistei, este dacă, la aproape patru decenii de la apariție, previziunile lui McLuhan cu privire la mutațiile pe care le va provoca trecerea de la era tiparului la era electronică s-au împlinit sau mai au încă şanse apreciabile de a se realiza.

«O teorie a schimbărilor culturale este imposibilă fără cunoaşterea schimbărilor ce intervin în relațiile dintre simțuri» şi «când ingeniozitatea încăpățânată a omului a exprimat o parte din ființa lui într-o tehnologie materială, întregul raport dintre simțuri se modifică» scrie autorul nostru. După McLuhan, omenirea a stat timp de sute de mii de ani sub semnul auditivului, pentru ca, o dată cu apariția şi răspândirea scrierilor fonetice, văzul să se impună ca modalitate privilegiată de percepere a realității. Astăzi, datorită progreselor electronicii, auzul revine în forță, antrenând modificări profunde atât în strategiile cunoaşterii umane, cât şi în topografia raporturilor sociale. Naşterea «satului global», sintagmă care a făcut carieră[14], ar reprezenta urmarea firească a «noului tribalism» generat de această reorientare senzorială.

Ar fi cu totul injust să judecăm teza lui McLuhan fără a ține seamă de contextul istoric al apariției ei. Climatul mediatic în care s-a născut aceasta era dominat de marele avânt al televiziunii, radioului şi telefoniei intercontinentale, mijloace care privilegiau cuvântul rostit, creând efectiv

13. Unele dintre ele îl discreditează de-a dreptul pe intelectualul McLuhan, făcându-ne să îi punem la îndoială fie sagacitatea, fie buna-credință, precum critica adusă lui Mircea Eliade în termenii următori: «Faptul că Eliade hotărăşte să-l numească pe omul oral „religios" este, desigur, tot atât de fantezist şi arbitrar ca şi a spune despre blonde că sunt bestiale» (p. 125 din ediția românească apărută la Editura Politică în 1975), care, în cel mai bun caz, reprezintă un regretabil Schönheitsfehler.

14. Ce-i drept, mai mult în publicistică decât în ştiințele sociale.

https://biblioteca-digitala.ro

impresia că epoca scrisului şi-a trăit traiul. Nu-i putem reproşa mediologului nostru faptul de a nu fi prevăzut apariția Internet-ului, care a schimbat considerabil datele problemei. Grație noului mijloc de comunicare, scrisul a recuperat astăzi o mare parte din handicapul evidențiat de McLuhan. Vastele posibilități de documentare pe care acesta le oferă tind să redeschidă gustul unor tineri pentru lectură, tot aşa cum e-mail-ul face să renască vechea plăcere a corespondenței, evident totul în conformitate cu dinamica atât de diferită a vremii noastre. Dacă noua tehnologie contrariază cu adevărat unele deprinderi de percepție senzorială, această violentare priveşte mai ales simțul tactil, căci impactul cu clapele computerului diferă aproape dramatic de mângâierea filelor unei cărți dragi.

Ce se poate spune însă despre contribuția tehnologiei electronice la formarea aşa-numitului «sat global»? În măsura în care prin «sat» se înțelege, în spiritul distincției clasice a lui Ferdinand Tönnies (Michel Lallement, *Istoria ideilor sociologice*, vol. I, Antet, Bucureşti, 1997, p. 131), o comunitate de tip *Gemeinschaft*, în care raporturile sociale sunt bazate pe afectivitate interpersonală, solidaritate şi tradiție, spre deosebire de relațiile preponderent contractuale, formale şi impersonale ce caracterizează stilul *Gesellschaft*, lumea de astăzi pare să se îndrepte mai degrabă către statutul de megalopolis decât de, iertată fie-ne inovația lexicală, megalokome[15]. În plus, tot mai marcatele dificultăți de comunicare «față către față» pe care le întâmpină adolescenții ce îşi petrec câteva ore zilnic în fața computerului ar pleda pentru ideea că noile medii nu fac decât să accentueze acea alienare afectivă pe care Louis Wirth (Norman Goodman, *Introducere în sociologie*, Lider, Bucureşti, p. 417) o considera drept una dintre caracteristicile definitorii ale vieții urbane. E de aşteptat ca, cel puțin în forma lor actuală, acestea să contribuie la intensificarea efectului de «mulțime solitară» (David Riesman), sporind sentimentul de însingurare al utilizatorului, care tinde să se închidă tot mai mult în universul virtual al computerului, refuzând contactul nemijlocit cu semenii.

Dacă înțelegem, în schimb, metafora «satului global» numai ca pe un alt mod de a spune că lumea a devenit mai mică, atunci McLuhan are dreptate. Fireşte, nu dimensiunile fizice ale planetei s-au schimbat, ci timpul necesar parcurgerii distanțelor dintre oameni şi locuri. Exilat la Tomis, Ovidiu se afla la multe zile de metropolă, pe când astăzi un urmaş

15. Din gr. kome = sat.

https://biblioteca-digitala.ro

al său, care-şi petrece concediul la Constanța, poate lua, practic instantaneu, legătura cu Roma direct de pe plajă.

Percepția noastră spațio-temporală îşi are însă ciudățeniile ei. Un acelaşi interval de timp ne poate părea mai lung sau mai scurt în funcție de densitatea evenimentelor care îl populează. O etapă de viață lipsită de întâmplări memorabile ocupă puțin loc în memoria noastră şi, ca atare, ea ne va apărea, după o vreme, drept mai scurtă decât o alta, saturată de evenimente deosebite. Anii de pensie, mai puțin agitați şi tumultuoşi comparativ cu cei ai tinereții, le par bătrânilor de durată mai mică decât aceia, de unde şi sentimentul că scurgerea vremii s-a accelerat, în ciuda senzației zilnic încercate că timpul trece greu, fenomen perfect explicabil prin plictiseala subsecventă inactivității. Cu alte cuvinte, estimarea duratelor depinde de numărul de repere evenimențiale pe care acestea le conțin, o viață mai *bogată* în întâmplări fiind totodată, psihologic vorbind, şi una mai *lungă*.

Nu astfel stau lucrurile şi în ceea ce priveşte spațiul. O cameră goală îți pare mai mică decât una mobilată, iar fundația unui bloc demolat pe care l-ai vizitat cândva – inexplicabil de îngustă pentru a fi putut cuprinde toate încăperile pe care memoria ta le-a reținut. Ca şi răstimpurile identice, locurile de întindere egală diferă aparent între ele în funcție de ceea ce conțin. Oricât de vast, un oraş alcătuit din construcții similare nu ocupă un loc prea mare în memoria celui ce l-a vizitat, deoarece e lipsit de reperele care personalizează spațiul, calibrându-l. Dincolo de dimensiunile obiectiv măsurabile, pentru turistul sensibil la varietatea arhitectonică, Florența e mai mare decât Phenianul.

De aici concluzia că uniformizarea nu doar sărăceşte, ci şi micşorează lumea. Senzația că planeta e mai mică decât în trecut e de pus în legătură nu numai cu dezvoltarea comunicațiilor, ci şi cu generalizarea unor stiluri de viață şi modele culturale ce reduc progresiv diversitatea existenței umane. Un continent acoperit de blocuri, garaje şi *fast food*-uri identice e mai mic decât un orăşel în care fiecare străduță şi casă diferă de toate celelalte; la fel şi o planetă populată de clone ale aceluiaşi individ în comparație cu o țărişoară locuită de oameni «tot unul şi unul».

În sensul acesta, lumea «mai mică» a viitorului poate fi privită şi ca un pericol potențial. Comunicarea înseamnă şi influențare reciprocă, acordare mentală şi afectivă pe o aceeaşi lungime de undă şi, în ultimă analiză, creştere a gradului de asemănare dintre oameni. Homofilia astfel obținută riscă să conducă la o sărăcire a naturii umane, a cărei măreție îşi trage, între altele, seva şi din superba ei varietate.

https://biblioteca-digitala.ro

Norocul omenirii este însă că natura se opune sistematic unei atari nivelări, producând necontenit diversitate prin mecanismele specifice ale înțeleptului hazu să ne aducă la acelaşi numitor), oamenii se văd salvați iarăşi şi iarăşi de o putere (*exousia*) de dincolo de ei, pe care, din fericire, nu sunt în ard genetic. Ființe ispitite mereu de porniri gregare (ideologiile, moda, show-business-ul, pasiunile sportive, mass-media se străduiesc continumăsură (încă?) să o controleze. S-ar zice că, în ciuda voluptății cu care se lasă pradă efectelor uniformizatoare ale cuvântului, veghea tainică a Cuvântului îi scoate de fiecare dată la liman.

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*1]cd-rom//06.tiff > Locomotion Pictures 3.0 / antiZeno

main menu

1.
2.
3.
4.
5.

if the millet bushel makes noise then noise will be made by a single grain too or by the tenthousands partofa grain. > ***Zeno of Elea***

every sound, how little it may be, is the result of moti on. acording to the paradox of the half, the millet bushel stays still, so it is in the impossibility of making any noise. therefore sound doesn't exist and the ears are nothing but an anatomic decor. > *re Voltaire*

browse

https://biblioteca-digitala.ro

MONICA PILLAT

Ferestrele comunicării

În recenta sa carte[1], Victor Ieronim Stoichiță explorează ambivalența conceptului, remarcând că «tabloul ca suprafață portantă a picturii şi tabloul ca deschidere practicată în zid sunt două sensuri ale aceluiaşi cuvânt, care nu se exclud, ci se completează».

Criticul de artă întreprinde apoi, cum a făcut-o şi într-un studiu precedent[2], o analiză a strategiilor de punere în abis a perspectivei, oprindu-se asupra semnificației tabloului în tablou, realizată fie prin prezența unei ferestre în reprezentare, care trimite la un alt spațiu virtual, fie prin aşezarea unui şevalet în fundal, pentru a explica sau încifra imaginea din prim-plan, fie prin comentariul unei oglinzi, care poate capta detalii ce ar rămâne altfel ascunse privirii.

Meditând asupra caracterului *escapist* al picturii renascentiste, Kenneth Clarke[3] ajunge la concluzia că amplitudinea peisajelor întrezărite în fundalul portretelor sau a scenelor de inspirație clasic-pastorală ori biblică, din acea perioadă, sugerează legătura dintre spiritul expansionist, care a făcut posibile marile descoperiri geografice, astronomice etc. şi tendința artiştilor plastici din epocă de a prelungi la infinit orizontul percepției vizuale.

În opera lui Shakespeare, aceste străpungeri ale «dramei-cadru», cum ar fi «piesa în piesă», monologul, «spunerea aparte», dar şi prezența cărții şi a oglinzii în text, au rolul de a intensifica meditația reflexivă, explorarea infinitului lăuntric, teatrul renascentist preluând cumva în cheie laică introspecția medievală prilejuită de spectacolele sacre.

---

1. *Instaurarea tabloului*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1999, p. 11.
2. *Efectul Don Quijote*, Editura Humanitas, 1995.
3. Kenneth Clarke: *Civilisation – A Personal View*, British Broadcasting Corporation, Londra, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro

Parafrazând interpretarea dată lui *Hamlet* de către Mallarmé, Michel Beaujour întăreşte ipoteza emisă de acesta: «eroul vine pe scenă citind o carte despre sine însuşi: subiectul e teatrul; el (Eul) este şi nu este întrebarea... dar singurătatea lui e o ficţiune dramatică, sesizată numai de spectatorii care o contemplă în întuneric»[4].

Piesa în sine deschide ferestre atât în conştiinţa publicului de pe scenă (mă refer la Claudius, Gertrude, Ofelia, curtenii care urmăresc *Uciderea lui Gonzago*, «adaptată» de Hamlet pentru rege), cât şi în mintea privitorilor din sală, mediind între «portretul» din prim-planul reprezentării şi peisajul uman difuz din fundalul tragediei, legat prin reflectare şi reflecţie de un al treilea plan, ce ne include. Astfel, funcţia deschiderii renascentiste implică o dublă iniţiere în tainele comunicării: de la «a afla» la «a se afla», de la «a şti» până la «a se recunoaşte».

Cu două veacuri mai târziu, romanul lui Charlotte Brontë (*Jane Eyre*), lirica lui Alfred Tennyson (în special *The Lady of Shalott*), monologurile dramatice ale lui Robert Browning (mai ales *My Last Duchess*), meditaţiile lui Robert Louis Stevenson (*Dr. Jekyll and Mr. Hyde*) şi ale lui Oscar Wilde (*The Picture of Dorian Gray*) asupra alterităţii, propun imaginea ferestrei închise, a camerei interzise şi a tabloului ascuns.

Transparent dar solid, geamul invită ochiul privitorului din casă să îşi închipuie alternativa neimplicării directe în mundan prin scindarea eului în două roluri: unul rămâne să contemple detaşat, diurn, de la fereastră, spectacolul mondenităţii, iar celălalt «se riscă», iese noaptea pe furiş, participând cu frenezie la «bâlciul de deşertăciuni»[5] al societăţii.

Pe de altă parte, tabloul acoperit şi încăperea interzisă din literatura victoriană întreţin utopia «crimei perfecte», cuplată cu iluzia că fiinţa îşi poate ascunde la nesfârşit duplicitatea, printr-un discurs carnavalesc care cultivă echivocul. Dar cititorul-martor şi complice sesizează fragilitatea unei atari disimulări şi e chemat să îşi descopere abisul.

Emily Dickinson[6], Henry James[7] şi Virginia Woolf[8] reiau tema comunicării din perspectiva postromantică a lumilor posibile, evidenţiind diferenţa dintre fereastră, ca spaţiu ambivalent, propice observaţiei, reveriei, autoreflecţiei, şi uşă – semn univoc al deciziei şi implicit al riscului (uşa deschisă permite asaltul lumii din afară înăuntru, spulberând utopia

---

4. Michel Beaujour: *Poetics of The Literary Self-Portrait*, New York University Press, 1991, p. 275–276.

5. Vezi W.M. Thackeray: *Vanity Fair*.

6. Emily Dickinson: vezi poemul *I dwell in Possibility*.

7. Henry James: vezi eseul *The House of Fiction*.

8. Virginia Woolf: vezi romanul *The Waves*.

https://biblioteca-digitala.ro

intimității, după cum închiderea uşii semnifică divorțul individului de societate, alienarea).

Remarc aici o înrudire simbolică între «fereastră», «carte» şi «tablou», din unghiul teoretic confortabil al spectatorului mai mult sau mai puțin tradițional, care contemplă relaxat un peisaj, o scenă, un destin de dincolo de sine însuşi, nutrind speranța că pătrunde, pe teritoriul «celuilalt», fără să îşi pericliteze ființa.

Iată însă că Lewis Carroll[9] formulează premisele unei neliniştitoare reciprocități, punându-şi eroina să intre în spațiul din oglindă, prin imaginea reflectată, şi să exploreze la modul «infantil» discursul lumii după căderea lui Narcis. Mă interesează anume scena ospățului final, când regina Alice constată cu spaimă că mesenii sunt înghițiți de ceea ce voiau atunci să mănânce. Este aici o oglindire care-şi devoră privitorii, bucatele din farfurie fiind animate de aceleaşi dorințe, proiectate însă în sens invers, asupra consumatorilor.

Se prefigurează posibilitatea, din care postmodernismul şi-a făcut drapel, ca cititorului-spectator să i se joace o farsă de neuitat. În timp ce el deschide liniştit o carte, o fereastră, contemplă un tablou, cineva/ autorul vine pe la spate şi îl aruncă «afară», în toiul ficțiunii. Hotarul dintre eu şi celălalt dispare, realul se pătrunde de virtual şi dintr-o dată nu privitorul, ci obiectul se însuflețeşte pentru a-şi analiza cercetătorul.

Ni se propune un nou tip de lectură «interactivă», unde pătrunderea în text implică dezvoltarea unui întreg set de decizii, pe care «intrusul» trebuie să le ia, în construirea unei anume atitudini: cum să intre într-o altă lume, schimbându-şi statutul de «victimă» (manipulată de capriciile unui autor), de «infractor» sau «voyeurist» (plasat la periferia evenimentelor posibile), într-unul de oaspete (aşezat în centrul atenției); cum să participe cu riscuri minime la aventura celeilalte minți, angrenată în expediția cunoaşterii; cum să influențeze, prin prezența sa, cursul acțiunii etc.

Toate aceste ipoteze care au pus dintotdeauna imaginația cititorului în mişcare se regăsesc astăzi nu numai în autoreflexivitatea literaturii şi criticii postmoderne, ci şi din ce în ce mai mult în universul dinamizant, creat de computer pentru fiecare dintre noi.

Deschizi «cutia magică», iar pe ecran apar ferestre, pe care le deschizi spre a plonja fie înăuntru, către orizontul «specializării» proprii, fie spre exterior, pe Internet, pentru a trimite sau primi mesajele lumii, în cea mai confortabilă singurătate. Cu ajutorul CD-Rom-urilor, te poți plimba, stând în fotoliu, prin expozițiile de pe mapamond, alegându-ți propriul traseu, poți face o colecție de tablouri preferate, poți schimba coloritul, mări

9. Lewis Carroll: *Alice's Adventures Through The Looking-Glass*.

https://biblioteca-digitala.ro

detalii, micşora ansambluri, poţi copia pentru albumul personal picturi, jucându-te cu ideea, lansată de reclame, că «reproducerea» elimină carenţele, perfectând printr-o tehnică de mare fineţe «originalul».

Stimulând spiritul de aventură al dorinţei, computerul favorizează o evadare la infinit, dând unei deschideri ferestre multiple, căci un program din memoria calculatorului este în acelaşi timp listă de opţiuni, bagaj de date şi cale de acces spre alte programe, un orizont de orizonturi.

Artistul, care-şi scrie opera în *Windows*, se iniţiază în taina unui alt fel de a compune. Deoarece oricând poate insera ori elimina un paragraf, ori schimba ordinea capitolelor, sau reveni mereu asupra aceluiaşi fragment, cu o uluitoare uşurinţă, el va descoperi vulnerabilitatea termenului «definitiv», fiind tentat poate să-şi facă din text o ţintă veşnic în mişcare.

Va avea revelaţia relativităţii în sens benefic, observând, cu o şi mai mare acuitate, rafinată de mijloacele acestei tehnici, că în fond creaţia sa este nu numai o pânză de păianjen (*Web*) de sine stătătoare, o întreţesere de fire din substanţa a tot ce s-a urzit până în acea clipă, în memoria culturală proprie şi comunitară, ci şi poate infima parte a unei reţele vii, imense, în necontenită expansiune, cuprinzând proiectele milioanelor de minţi din străvechime până azi.

Imaginea romancierului Narcis, ori a creatorului demiurg din centrul lumii, nu mai este posibilă acum când calculatorul, busola noastră cea de toate zilele, ne aşază pe direcţia bună a interdependenţei, amendându-ne orgoliul.

Reluând perspectiva platoniciană asupra cunoaşterii, Raymond Ruyer în *Gnoza de la Princeton*[10] compară realitatea materială, sesizabilă prin simţuri, cu desenul unei tapiserii întoarse pe dos; dacă am putea vedea desenul de pe faţa spirituală, am percepe rosturile transfigurării. Dar cum ne-am înstrăinat de propria noastră interioritate, ne este refuzată transcendenţa. *Suntem ca o pată de cerneală pe o sugativă care, crezându-se parte dintr-o operă de artă, ar dori să afle conştiinţa artistului fie în propriul ei centru, fie în contactele cu celelalte pete.*

Tapiseria de programe, în care pătrundem când deschidem computerul, creşte în fiecare zi, chemându-ne să navigăm din opţiune în opţiune, pe o uriaşă «pânză de ferestre-tablouri», şi acest tip de lectură, în care ne alegem singuri drumul, este o broderie-labirint, sau poate, dacă părăsim metafora lui Ruyer, pentru o alta, stelară, este o aventură intergalactică.

Cititorul se familiarizează cu ideea că fiecare cuvânt dintr-o propoziţie informativă este o cheie cu care poate descuia alte încăperi de sens, că

---

10. Raymond Ruyer: *La gnose de Princeton,* Collection Pluriel, Librairie Artheme Fayard, 1974, p. 396.

https://biblioteca-digitala.ro

hipertextul e o galaxie de semne, că bibliotecile lumii sunt comparabile cu nebuloasele de pe cer, pentru că în spațiul virtual cărțile nu stau pe rafturi, ci se mişcă energizant, deschizându-se unele prin altele.

Mă întreb, alăturându-mă lui Ruyer, cum ar putea să arate atunci *hipertextul* în versiunea spiritual-divină a rețelei?

Oare nu ar semăna în vastitatea construcției, în rigoarea diversificată a programelor, în stratificarea sintetizată a cunoştiințelor, în ascensiunea de la un simbol la altul, cu o catedrală gotică?

Multiplicarea ferestrelor înalte din zidul de deasupra altarului şi din pereții laterali nu a avut ca scop doar să permită accesul luminii înăuntru, ci şi să o moduleze prin protocolul vitraliilor. Nu-mi amintesc de o formulă mai totalizantă decât structura catedralei, anticipând în registrul sacru posibilitățile calculatorului de azi.

Contemplăm țesătura nesfârşită de deschideri, uriaşul ei desen pe dos, al cărui sens ascuns, deşi ne scapă, ne cuprinde. Iar dacă mintea omenească face rețeaua infinită cu putință, de ce n-am crede că şi noi suntem «programe» pe care Spiritul le activează revizuindu-şi în etern Proiectul?

https://biblioteca-digitala.ro

MARIANA CELAC

Pixul digital

Neamurile mele au desenat tot felul de lucruri dar mai ales plante, animale şi bărci cu pânze. Desene în creion şi peniţă făceau şi străbunicile, cópii după gravuri germane şi ilustraţii celebre la cărţile de copii, studii clasice de mulaje de la muzeul Vaticanului. Penajul păsărilor, textura cojii de măr sau luciul blănii se «randa» în tuş sau cu creionul fin ascuţit. În sertarele mele se păstrează încă în mape cu şireturi portretele personajelor din *Quo Vadis*, acuarele «la motiv» şi proiecte de bărci. Iar eu am avut parte de la început de creioane bune, pensule de păr de bursuc, acuarele Anker şi hârtie în coli mari, aspră, groasă, lipită pe margine în «blocuri» cu coperţi tari.

Când am început să desenez a apărut şi prima întrebare. De unde vin desenele? Unde erau înainte să ajungă pe foaia de hârtie? Prima ipoteză a fost că desenele vin din creion: o ipoteză eficace pentru că explica mai multe lucruri dintr-o dată. Creionul ţine desenul şi îi dă drumul de câte ori găseşte o hârtie. Creioanele sunt diferite şi de aceea desenele sunt diferite. Diverse creioane conţin diverse desene. Fiecare creion bine ascuţit cu briceagul luat din cana de pe biroul tatălui meu avea preferinţe precise pentru un anumit fel de hârtie. Unele creioane lăsau linii groase şi foarte negre, se toceau uşor şi trebuiau repede ascuţite din nou. Altele erau colorate (chiar în mai multe culori), altele lăsau o dâră palidă aproape zgâriată; unele erau marcate B, altele H sau chiar 2H şi 3H. Primele litere învăţate au fost B şi H, cele care marcau creioanele. Creioanele din cutiile cu creioane colorate erau şi ele diferite. De fiecare dată desenul era altfel decât cel aşteptat. Evident – nu eu făceam desenele, ele veneau de undeva. Din creion – mi-am spus eu la început.

Dar teoria a căzut când într-un atelier adevărat am văzut cum o pictoriţă adevărată, Magdalena Rădulescu, desena pe o foaie netedă, lucioasă, alunecoasă, adusă de la tipografie. Hârtia nu semăna deloc cu a

https://biblioteca-digitala.ro

mea, în care vârful ascuțit se împiedica şi acuarela umplea cu mici lacuri neregularitățile suprafeței. Pictorița nu folosea creionul, ci un boț de ceară de la cizmarul din colțul străzii Sfântul Constantin, de lângă atelier: ceara cu care cizmarul ceruia sfoara de cusut pingelele. Aşa am aflat că desenul nu venea neapărat din creion, putea veni şi din altă parte.

Dacă desenele nu veneau din creion ele ar fi putut fi trimise pe hârtie de mâna mea, mai precis de mâna dreaptă, pentru că din mâna dreaptă ieşeau desene, iar din mâna stângă – nu. Dar o fetiță din vecini folosea două creioane deodată, câte unul în fiecare mână, şi schița repede profiluri simetrice, nas în nas. Şi teoria desenului parcat în mâini a căzut definitiv când am văzut la colțul căii Dudeşti, de la marginea cartierului, un adolescent ieşit din război – sau din complicații genetice – fără mâini. Ghemuit pe o scândură, pentru câțiva bănuți, desena pe hârtia clientului, cu creionul ținut în dinți sau între degetele picioarelor, siluete de case şi oameni. Desenele făcute cu piciorul erau mai scumpe.

În ani '80, aflam ce se întâmplă în lume (lume de grafisme, case, filme, expoziții, instalații – cuvântul începuse să circule pentru arta video) din două surse. Prima şi cea mai la îndemână, pentru că se găsea în bibliotecile institutelor de proiectare era revista poloneză *Project*. Era o revistă de un format neobişnuit de mare, de propagandă culturală oficială, tipărită pe o hârtie scămoasă, cu multe ilustrații şi grafică admirabilă. Controlată de o altfel de cenzură decât a noastră, revista era plină de lucruri surprinzătoare de la relatări despre biserici noi (partea cea mai expresivă a arhitecturii moderne poloneze din acei ani) la cronici la *Omul de piatră* sau *Omul de fier* de Wajda. În *Project* am văzut imagini de la pelerinajul noului papă polonez la Czestochova şi apoi monumentul cu ancore şi cele trei cruci de la şantierele navale de la Gdansk, am aflat cum arată Walesa şi cum se scrie corect *Solidamost*. Nişte cenzori mai subtili treceau cu vederea, pentru uzul străinătății, imaginile interzise la noi. Iar străinătăte era şi Bucureştiul şi biblioteca institutului unde *Project* era adus de curierul de la ambasada Poloniei.

Cealaltă sursă era *Sinteza* distribuită de ambasada americană – o revistă luxoasă, lucioasă, cu fotografii ca în *National Geographic* şi litere desăvârşite, cizelate, reproduse cu o exactitate amețitoare. *Sinteza* era plină de bune relatări despre inovațiile tehnologice şi ultimele tendințe în ştiința americană.

În *Sintèza* am găsit un reportaj despre un domn entomolog, editorul unei reviste de autoritate – dacă nu de cea mai mare autoritate, se spunea în articol – de entomologie. Reportajul începea cu un *centerfold*, ca în Playboy, pe două pagini stânga-dreapta. În mijlocul pozei – bătrânul entomolog într-un balansoar jupuit învelit cu un plaid în carouri mari. Pereții cabanei de lemn

https://biblioteca-digitala.ro

– acoperiți cu rafturi cu cărți, reviste, dosare şi vrafuri de coli scrise, ca în orice redacție. Pe sub tavan, un burlan de tablă ieşit din cea mai banală sobiță de fontă străbătea toată încăperea. Dincolo de fereastra mare din perete în perete, o terasă ca un podeț de scânduri continua cu un ponton către lac. Pe malul celălalt – munți şi o pădure de pini.

Între fotoliul entomologului şi godinul negricios, pe un pupitru mare de ziar de la 1900, erau calculatoarele. Mult mai voluminoase decât cele de azi, ele nu semănau deloc cu dulapurile de tablă cu role şi maşinăriile zgomotoase de perforat cartele cu care aveam de-a face: erau primele PC-uri pe care le vedeam. În reportaj se povestea cum «se produce» o serioasă şi respectată revistă de entomologie. Singuraticul domn la cabana din pădurile Oregonului făcea toată treaba – corespondența cu colaboratorii şi referenții, editarea, paginarea, corectura. În era pre-Internet-ului şi ante-*e-mailing*-ului, articolele, doleanțele comitetului editorial, reacțiile referenților şi articolele circulau pe dischete prin poşta, adusă o dată pe săptămână o dată cu proviziile, de un hidroavion miniatural. Tot prin poştă dischetele cu revista editată, paginată, corectată, ilustrată plecau spre tipografii. Nu o tipografie, ci zece tipogafii – în zece centre universitare. De pe dischete totul se transfera pe film tipografic şi de acolo în maşina de tipărit. Vin altfel de vremuri şi pentru noi, arhitecții – mi-am zis. Vom avea altfel de planşete, teuri, gume şi tuşuri – planşete digitale, teuri şi echere digitale, tuşuri digitale, calc digital, gume digitale, pixuri digitale.

Mai tinerii mei colegi de breaslă, George şi Oana, arhitecți amândoi, lucrează împreună cu Dan, prietenul lor din facultate. Dan trăieşte la Londra, George şi Oana – la Bucureşti. Atelierul lor e pe strada Latină într-o casă din anii douăzeci, înflorită pe dinafară, strâmtă, incomodă şi întunecoasă pe dinăuntru. Când urci cele câteva trepte pe gangul de la intrare, te loveşti neapărat cu fruntea de o cutie mare cu muchii vicioase de fier, aşezată aiurea în drumul oricui: instalația de gaze model ICRAL. În atelierul internațional de arhitectură se intră direct de pe palierul parterului într-o cameră înaltă şi nu prea mare din apartamentul părinților lui Dan. Locul e stăpânit de un câine şi mai multe broaşte țestoase de apă. Din când în când, câinele pescuieşte câte o țestoasă din bazin şi o ascunde sub divan.

Atelierul e împărțit în trei zone «funcționale». Un fel de vestibul îngust cu locul de făcut cafea şi spălat pe mâini, prin care avansezi pe cant, apoi, în mijlocul camerei – un eşafodaj de lemn cu mezzanin unde duce o scară abruptă. Planşete pe etajele eşafodajului, planşeta lui George – şeful. Şi secretariatul în colțul cu fax şi telefoane.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe planşete sunt calculatoare, eşafodajul are posturi de lucru şi sus şi jos. În fața calculatorului poți sta numai aşezat, altfel te loveşti cu capul de tavan. Locurile de la etaj sunt mai căutate, de acolo vezi strada, copacul din curtea de peste drum şi dugheana de unde se cumpără sucuri de fructe. Calculatoarele au camere video. Interlocutorii (unul la Londra, altul la Bucureşti) se privesc pe monitoare şi discută avansul proiectelor la care lucrează. Între Londra şi Bucureşti, în loc de valuri de calc şi hârtie circulă prin Internet planşe digitale, cu planuri, secțiuni, perspective şi «animații» în 3D – parcursuri cinematografice din exteriorul către interioarele clădirilor proiectate, cu detalii de construcție, decor şi culoare, întoarceri bruşte şi opriri în locurile semnificative. Creionul, guma, tuşul, teul şi echerul ancestral nu participă la această aventură.

Oraşul Bilbao a fost aruncat în ochiul uraganului mediatic de muzeul de artă modernă ce adăposteşte o parte a colecției Guggenheim. Noua clădire, realizată după proiectul americanului Frank O'Gehry, a fost inaugurată acum doi ani de regele Spaniei (sub amenințarea unui atentat cu bombe) şi a devenit imediat o referință inevitabilă pentru arhitectura secolului, obiect de cult mediatic, dar şi un uriaş succes popular. Turismul în Bilbao a crescut de cinci ori de la deschiderea muzeului şi s-a calculat că trei sferturi din vizitatorii oraşului ajung aici numai pentru a vedea Guggenheim-ul lui Gehry. Un an după deschiderea muzeului, în visteria consiliului municipal din Bilbao se întorsese o sumă de două ori mai mare decât investiția făcută: o investiție de 100 milioane de dolari.

Altfel, atmosfera la Bilbao este una de complezență şi conservatorism burghez. Bilbao este centrul cultural şi bancar al regiunii – cea mai afluentă din întreaga Spanie. Proiectul MUSEOA – cuvântul e încrustat pe fațada noii clădiri – a pornit din interiorul unui ambient conservator în care impulsul extremist este temperat de preocupările clasei mijlocii numeroase, industrioase şi cumpătate. Instinctul întreprinzător al locului a ales arhitectura pentru mesajul său. Iar consiliul municipal din Bilbao a găsit cele 100 de milioane de dolari şi s-a adresat Fundației Guggenheim cu ideea de a crea o filială a colecției de artă modernă în oraşul basc. Fundația a pus condiții foarte dure şi a acceptat ideea. Contrazicând mitul novocentesc al centralității urbane generate fie de industrie, fie de instituțiile puterii, dar şi propria sa cutumă, consiliul municipal din Bilbao a luat la mijlocul anilor nouăzeci această decizie surprinzătoare.

O asociere atât de complicată ar fi putut uşor să sfârşească în dezastru. Aprobarea bugetului pentru construcția muzeului a adus cu sine tăieturi în fondurile pentru cultură şi pentru programele de cercetare universitară. Lucrul nu a trecut neobservat şi proiectul a avut numeroşi şi influenți adversari. Iar vehiculul propagandistic al ETA a atacat energic

https://biblioteca-digitala.ro

întreaga operație: prioritățile poporului basc ar fi trebuit căutate în cu totul altă parte decât în construcția enorm de costisitoare a unui muzeu – pe deasupra imaginat de americani și desenat de un arhitect californian. Iar cercurile artistice și universitare naționaliste au «înfierat» imperialismul cultural yankeu și obiectivele oculte ale unei mari fundații versată în a exploata fără scrupule bovarismele culturale ale unui oraș de la marginea Europei.

Decizia aleșilor locali și-a urmat cursul, deși mă îndoiesc că până și cei mai optimiști dintre susținătorii proiectului au întrevăzut întreaga dimensiune a succesului ce va fi urmat. Consiliul municipal din Bilbao a lansat un concurs de arhitectură cu invitați și a apelat la japonezul Arata Isozaki, la firma Coop Himmelblau din Viena și la americanul Frank O'Gehry. Prin temă se cerea proiectarea unui edificiu-emblemă pentru sfârșitul secolului 20.

De la început a fost limpede că O'Gehry își adjudecă lucrarea. Forma imaginată de arhitect este încununată de o desfășurare surprinzătoare de aripi metalice acoperite cu o piele argintiu-albăstrie de titanium polisat – metalul vehiculelor cosmice. Sub coronamentul voluptuos, de o extraordinară fotogenie, se desfășoară un edificiu clar și confortabil, solid implantat în teren – ecou al unui sentiment baroc propriu locului. Rigoarea și logica explicită a funcționării interioare au epurat clădirea de orice artificiu.

În clădirea lui O'Gehry nimic nu este eminamente basc, deși întregul proiect este rezultatul unei intenții identitare pronunțată cu vigoare și convingere. Regionalismul cultural, care funcționează de regulă ca o forță restrictivă (iar naționalismul basc e asociat cu forme extreme de acțiune și eminamente restrictiv ideologicește), a pronunțat, în acest caz particular, un manifest al formei de avangardă, într-un vocabular de pur internaționalism cultural preluat fără dificultate ca simbol al orașului și al «bascității» lui.

Până la MUSEOA din Bilbao, O'Gehry a folosit rar pixul digital în proiectarea de arhitectură. De obicei, el face schițe «de mână», pe care le transpune direct în machete succesive din ce în ce mai elaborate. Seria machetelor începe eventual cu o foaie de hârtie mototolită modelată cu rapiditate și se încheie cu reprezentări foarte detaliate. În atelierul lui Gehry nu fusese instalată tehnică de calcul nici măcar când computerul începuse să fie folosit de mai toată lumea pentru vizualizarea proiectului arhitectural. O'Gehry detestă imaginile flatante, de cele mai multe ori el preferă, la edificiile de dimensiuni nu prea mari, să lucreze direct cu constructorii, meșterii și artizanii. Iar digitalizarea a pătruns în atelierul arhitectului relativ târziu, prin softul *Catia* elaborat la firma de aeronautică

https://biblioteca-digitala.ro

franceză Dassault pentru proiectele tehnice ale formelor aerodinamice curente în industria de avioane. O'Gehry s-a folosit de *Catia* în 1990 la designul uriaşei siluete ichtioforme de cupru aşezată pe faleza de la Barcelona pentru Jocurile Olimpice.

Catia propune o formă specială de conversaţie între desenul care «vine» din mână – sau din creion sau din teu şi echer pe planşetă – şi îndemânările particulare ale pixului digital. Softul traduce schiţele făcute la mâna liberă în desene de execuţie tehnică extrem de detaliate şi precise. E o tehnologie computerizată de design – un miracol pentru arhitecţi, cum recunoştea O'Gehry într-o conferinţă recentă, pentru că le promite recucerirea poziţiei – din ce în ce mai contestată – de părinţi exclusivi ai construcţiei. Pixul digital face posibilă o transpunere extrem de avansată a intenţiei arhitectului în proiect. Iar constructorul va trebui să realizeze exact ceea ce a imaginat arhitectul.

De la începuturi, spune Kenneth Frampton, cea mai mare parte a producţiei construite, inclusiv în ţările cele mai dezvoltate, evită intervenţia unui arhitect profesionist. Dacă luăm în calcul şi urbanizarea spontană din lumea a treia, scara proliferării construcţiei fără arhitect este atât de mare încât prezenţa profesiunii se restrânge la o arie foarte mică. Din această cauză – crede celebrul profesor – putem afirma cu oarecare siguranţă că arhitectura este un fapt cultural tenace, rezistent, sigur pe natura sa critică şi inovativă, dar angajat în producţia unor enclave foarte puţin întinse. În plus, în aceste nişe ale rezistenţei arhitecturale numai rare valori de natură non-comercială (*non-comodyfing*, spune Frampton, deci din clasa celor care nu produc profit ca marfă) – sunt integrate în topografia actuală a oraşelor. Una din puţinele resurse, conchide Frampton, care ar putea echilibra avansul arhitecturii comerciale – *comodifying* – este peisajul. El ar trebui considerat astfel o rezervă decisivă de inovaţie. Pe măsură ce omul urban îşi va reformula poziţia în raport cu spaţiul în care vrea să trăiască, în locul proiectării *unei clădiri* arhitectul va fi pus în faţa unei altfel de probleme, aceea de a compune *un loc*. Forma *locului*, spune Frampton, capată acum o importanţă critică crucială. Formarea cartierelor rezidenţiale – şi nu numai – trebuie reconsiderată ca peisaj urban «interior» (*urbanscape*) prin analogie cu «peisajul exterior» *(landscape*) – cel modelat de munţi, văi, orizont, arbori.

Kenneth Frampton a fost la Bucureşti. El a condus juriul concursului *Bucureşti 2000*. Un britanic impecabil, cu ochi trişti, afabil şi aparent blând: o blândeţe care protejează o stare permanentă de alertă critică. Frampton nu foloseşte pixul digital, el îşi scrie cu mâna toate intervenţiile, probabil nu vorbeşte liber niciodată. Conferinţa la Şcoala de Arhitectură din Bucureşti a fost citită în *sottovoce* după mici foi acoperite pe ambele feţe

https://biblioteca-digitala.ro

– paragrafe în suită organizată, cu referințe livrești neașteptate, citate reproduse cu exactitate. Nici un fel de patos retoric, nici un fel de divagații la întâmplare.

Nu este deloc sigur că orice inovație ne schimbă *ipso facto* spre mai bine. Mitul peren al progresului, care spune că orice gest posterior e superior lucrurilor existente, e chestionat tot mai des. Pixul digital a redesenat forma unică de la Bilbao şi fără el construcţia ar fi fost încheiată cu mari dificultăţi. Dar tot pixul digital produce cu o eficiență şi o rapiditate fără concurenţă un desen repetitiv. El e facil la mânuire, scuteşte chin şi căutare şi e de neînlocuit când e vorba de arhitecturile *commodifying*. Stochează impecabil soluţii comerciale, are un prestigiu imbatabil de progres şi tehnicitate şi poate fi transportat pe loc oriunde în lume – cu soluțiile standard pe care le «ține» şi le «eliberează» pe orice teren.

Succesul turbulentei structuri de titanium de la Bilbao a devenit un *coup* pe care marii întreprinzători din industria culturii – şi nu numai – încearcă să îl reproducă. MUSEOA lui O'Gehry – un obiect de enclavă dacă e să folosim expresia lui Frampton – s-a transformat printr-o complicitate secretă în emblema unui succes economic fără egal. Nu e de mirare că alte locuri încearcă apelul la arhitectura «de enclavă», eventual de forme radicale (cum face oraşul Cincinatti prin proiectul arhitectei Zaha Hadid pentru centrul de artă modernă, sau Londra când readuce în discuţie extinderea desenată de Daniel Libeskind pentru Victoria and Albert Museum) pentru a revigora prestigiul lor urban. Dar alchimia secretă a efectului Bilbao nu e contagioasă. Contagioasă este doar eficacitatea standardizată, fără frontiere, a pixului digital.

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*1]cd-rom//07.tiff > Locomotion Pictures 3.0 / still.1

main menu

1.
2.
3.
4.
5.

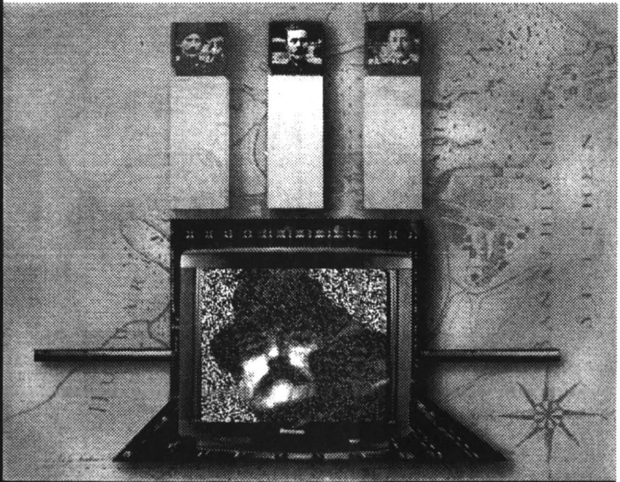

browse

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*2]cd-rom//09.tiff > Sortitura Filantropica / a.1

hypermedia_happening

browse

https://biblioteca-digitala.ro

SOLOMON MARCUS

Spațiul nostru comunicațional

Revoluția informatică între spaime, șocuri și crize

În perioada 1950–1990, mulți intelectuali de formație social-umanistă s-au arătat îngrijorați de ascensiunea diferitelor tipuri de maşini informaționale, văzute ca o primejdie majoră pentru dezvoltarea omului şi pentru creativitatea literar-artistică. Limbajul ştiințific modern, supraîncărcat de un simbolism inaccesibil publicului, era descris în culori sumbre. Au rămas emblematice în această privință cărțile lui George Steiner *(Language and silence*, Atheneum, New York, 1967) şi Michel Henry (*La barbarie*, Grasset, Paris, 1987), în care ştiința modernă, cu limbajul ei tot mai încifrat, este considerată forma contemporană a barbariei (Henry), un obstacol în dezvoltarea unei culturi umaniste (Steiner). Devenise un adevărat tic, pentru oricine lua un interviu unui scriitor sau artist, să formuleze întrebarea privitoare la modul în care poezia, arta s-ar putea apăra de amenințările venite din direcție tehnologică. Calculatorul electronic devenise un fel de inamic public. Dintre vocile lucide, care nu s-au lăsat prinse în această capcană, vom menționa aici pe Eugen Ionescu, care, dimpotrivă, îi invită pe scriitori (el se referea în mod special la dramaturgi) să învețe lecția de imaginație creatoare a ştiinței şi tehnologiei informației şi să caute să fie la înălțimea ei.

https://biblioteca-digitala.ro

Încercând să facem o retrospectivă a ultimelor decenii, trebuie neapărat să ne oprim la un moment de mare agitație, marcat, în anii '60, de ideile lui Marshall McLuhan, care s-a referit la «galaxia Gutenberg», ca emblemă a civilizației tiparului, civilizație de care omenirea începea să se despartă, pentru a se apropia de civilizația audio-vizualului. Am avut prilejul de a-l întâlni pe Marshall McLuhan în 1971, la Toronto; era revoltat că lumea îl acuza că vrea să demoleze cartea, pentru a pune în loc televizorul. McLuhan preciza că nu doreşte declinul cărții, dar constată că în această direcție evoluează societatea. Diagnosticul formulat de McLuhan a fost contestat din diferite direcții, s-a argumentat cu statistici care demonstrau că nu se observă o diminuare a interesului pentru carte; s-a făcut apel la nevoia profundă de lectură a oricărui om cultivat. S-au confirmat previziunile lui McLuhan? Este prea devreme să dăm un răspuns. Rolul vizualului a crescut datorită dezvoltării informaticii. Dar ascensiunea vizualului, prin informatică, prin televiziune etc., prin creşterea posibilităților de aproximare a invizibilului prin vizibil (a se vedea ştiința haosului şi geometria fractală) are deocamdată drept consecință nu marginalizarea cărții, a textelor tipărite, ci un metabolism superior al civilizației tiparului şi civilizației audio-vizualului, o mai bună organizare a celei dintâi. Să nu ne grăbim însă să-l negăm pe McLuhan, s-ar putea ca previziunile sale să aibă în vedere un viitor mai îndepărtat.

Din fericire, mentalitatea ostilă revoluției informatice şi-a redus mult proporțiile, lamentările despre primejdia robotizării oamenilor se aud tot mai rar, mulți dintre cei care ieri se arătau nemulțumiți de dezvoltarea calculatoarelor au devenit între timp beneficiari ai ei. Există un consens în ceea ce priveşte posibilitatea unei conviețuiri a lumii informatice cu lumea umanistă. Să mai observăm că şi în rândul oamenilor de ştiință din domenii tradiționale ca matematica, fizica, chimia etc. a existat până în urmă cu vreo zece ani o oarecare rezervă, care între timp s-a risipit. Cei mai mulți matematicieni recunosc acum că informatica are un impact major asupra matematicii şi că multe dintre marile probleme ale celei de a doua provin din problemele celei dintâi.

O incursiune în istorie

Întreaga istorie umană este o succesiune de şocuri şi crize care au marcat orice schimbare mai importantă. Resimțite inițial ca adevărate tragedii, aceste schimbări au fost ulterior recunoscute ca mişcări în direcția progresului social. Ne putem imagina cu câte convulsiuni s-a produs trecerea de la creierul reptilian, asociat cu un comportament preponderent instinctual, la creierul paleo-mamifer, asociat cu un comportament preponderent emoțional? Aceeaşi întrebare pentru

https://biblioteca-digitala.ro

trecerea de la creierul paleo-mamifer la neocortex, asociat cu un comportament preponderent rațional. Câte convulsiuni trebuie să fi produs dezvoltarea vorbirii şi limbajului! Câte frământări şi frustrări trebuie să fi generat dezvoltarea scrierii, etapa hotărâtoare, poate cea mai importantă, în formarea lui «homo significans». Ne putem imagina panica pe care o vor fi trăit-o strămoşii noştri îndepărtați în primele încercări de a fixa informația într-o formă scrisă, sentimentul de frustrare pe care îl vor fi trăit ei într-o primă fază a acestei revoluții semiotice, care crea o distanță tot mai mare între cel care trimite un mesaj şi cel care-l primeşte. Această mutație semiotică a fost potențată de progrese corespunzătoare în domeniul deplasării tot mai rapide, care au culminat în secolul al XIX-lea cu apariția trenului (şi, ulterior, a automobilului), moment de adevărată panică la sfârşitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, în S.U.A, lumea fiind speriată că viteza de 15 mile pe oră era atât de ameţitoare şi de inumană, încât ar putea duce la mari catastrofe. A urmat, în secolul al XX-lea, zborul avioanelor tot mai performante, care pur şi simplu anulează distanțele. Cuvântul tipărit ajunge într-un timp record în punctele cele mai depărtate.

Viitorul «galaxiei Gutenberg»

Pentru scriere, lumea antică folosea papirusul, care se obţinea dintr-o anumită plantă, a cărei recoltare nu era totdeauna asigurată, fiind o sursă de posibile dereglări sociale. Apărută în secolul al doilea al erei noastre în China, răspândită în celelalte țări ale Asiei în secolele al VI-lea şi al VII-lea, hârtia a ajuns în Europa în secolele al XI-lea şi al XII-lea, preluând toate funcțiile vechilor papirusuri egiptene şi adăugând la acestea unele funcții noi. Principala funcție nouă a apărut atunci când, în secolul al XV-lea, Johann Gutenberg a inventat tiparul. Adevăratul simbol al galaxiei Gutenberg nu este tiparul, ci hârtia tipărită. Tiparul a devenit principalul stimulent al producției de hârtie. Datorită acestei logodiri a tiparului cu hârtia, civilizația şi cultura modernă nu pot fi concepute în absența hârtiei. Când ne întrebăm asupra viitorului cărții, suntem obligați să ne întrebăm care este viitorul hârtiei. Aspectul acesta scapă în general celor care analizează perspectivele tiparului. De fiecare dată, când ne obişnuim cu ceva, ajungem să credem că acel ceva ține de natura umană. Cât de dificilă trebuie să fi fost despărțirea de comunicarea exclusiv orală sau despărțirea de papirus! Nu cumva şi despărțirea de hârtie va fi la un moment dat inevitabilă? Hârtia se fabrică din apă şi celuloză, celuloza se obține din lemn, lemnul provine din tăierea pădurilor, iar viitorul pădurilor este condiționat de evoluția crizei ecologice. Nu ştim să se fi descoperit procedee de accelerare rapidă a creşterii pădurilor. Pe de altă parte, chiar

https://biblioteca-digitala.ro

atunci când este accesibilă, hârtia prezintă marele dezavantaj al deteriorării relativ rapide. S-a constatat că se păstrează mai bine la temperaturi joase. Vom putea dota marile biblioteci cu frigidere uriaşe? Le vom muta la poli? Mai este şi faptul că, față de ritmurile actuale, tiparul este din ce în ce mai greoi, mai lent. Desigur, în această privință, beneficiem de redactarea computerizată. Dar rămâne şi problema spațiului de depozitare, tot mai limitat. O soluție este perfecționarea procedeelor de miniaturizare, lectura efectuându-se cu aparate speciale. O altă direcție de dezvoltare este exploatarea posibilităților Internetului, care asigură o difuzare mult mai largă şi mai rapidă, dar şi în acest caz nostalgia hârtiei se arată puternică şi multe publicații pe Internet capătă ulterior şi o versiune printată pe hârtie. Aşa cum tiparul lui Gutenberg se logodise aparent pentru eternitate cu hârtia, calculatorul, Internetul par şi ele să se afle într-o adevărată legătură ombilicală cu hârtia.

Față de atâtea semne de întrebare, de dileme, viitorul galaxiei Gutenberg rămâne incert; McLuhan a formulat o întrebare la care nu putem încă să dăm un răspuns precis. Problema este dacă ascensiunea audio-vizualului (care este incontestabilă) se va produce sau nu pe seama tiparului, hârtiei, cărții şi lecturii; dacă memoria hârtiei va fi sau nu marginalizată, dacă nu chiar eliminată de memoria calculatorului.

Şocuri comunicaționale ulterioare tiparului

Avem mai întâi în vedere telegraful, telefonul, radioul şi televiziunea, care intră într-o ordine de invenții la care latura negativă, resimțită ca o frustrare, se estompează în favoarea avantajelor. Aceste invenții îşi au rădăcinile în perioada de glorie care a urmat revoluției industriale şi care a culminat cu acea ştiință care, bazată pe marile succese ale perioadei galileo-newtoniene, a explodat, în secolul al XIX-lea, prin savanți ca Laplace, Maxwell, Darwin, Clausius, Boltzmann, Helmholtz şi Louis Pasteur şi a beneficiat de încrederea publicului, în credința că a şti înseamnă a prevedea. Ne putem imagina starea de mirare, de plăcută surprindere, chiar de perplexitate a primilor utilizatori ai telefonului, a primilor ascultători ai radioului şi a primilor telespectatori. Timp de sute de ani, hârtia şi tiparul au permis transmiterea mesajelor la distanțe tot mai apreciabile, dar între momentul emiterii mesajului şi cel al receptării lui a existat totdeauna o distanță mai mult sau mai puțin apreciabilă. Acum, pentru prima oară, mesajele acustice şi optice ajung instantaneu la destinatar. Este ca şi cum întreaga lume se strânge comunicațional într-o singură încăpere sau curte. Distanțele comunicaționale nu mai au aproape nici o legătură cu distanțele fizice, geografice. Te poți afla într-un mare oraş, rămânând totuşi relativ izolat comunicațional, după cum te poți afla

https://biblioteca-digitala.ro

într-un cătun fără stație de cale ferată, dar, beneficiind de mijloace tehnologice adecvate, eşti în vecinătate comunicațională cu întreaga lume.

Aceste şocuri comunicaționale plăcute, consecințe ale progreselor electronice, se remarcă prin faptul că beneficiarii mijloacelor evocate nu sunt condiționați de învățarea unor procedee complicate; prin câteva manevre simple, pe care orice profan le învață în câteva minute, folosirea şi controlul aparatelor respective devin posibile. Să mai observăm faptul că, deşi predominant proteze senzoriale, aparatele evocate, mai cu seamă radioul şi televizorul, participă şi la unele activități asociate cu activități cerebrale.

Generații de limbaje de programare

Generații succesive de limbaje de programare au dezvoltat modalitatea comenzilor, tipice pentru teoria actelor de vorbire (Austin, Searle). Metafora «lanțuri de cifre binare», în prima generație de limbaje de programare, aminteşte de natura binară a logicii tradiționale. Folosirea unor coduri mnemonice (simbolice), în a doua generație de limbaje de programare, are o anumită putere metaforică. În a treia generație, algoritmii nu mai trebuie să fie scrişi în funcție de particularitățile calculatorului, ci pot fi exprimați într-o formă algebrică abstractă. Cu limbajul de programare logică LISP acceptăm autoreferința: programe de programe. Tendința spre o simbolicitate superioară aduce limbajele de programare tot mai aproape de limbajul natural, sub forma limbii engleze. În a patra generație (anii optzeci), calculatoarele personale permit dezvoltarea reprezentărilor vizuale, iconice. Programarea orientată spre obiecte conduce la calculatoare având drept componente alte calculatoare. Cea de-a cincea generație de limbaje de programare anunță programarea în limbajul natural. Depărtându-se inițial de limbajul natural, programarea la calculatorul electronic a demonstrat, prin progresele realizate, că această îndepărtare nu a avut alt scop decât acela de a se apropia chiar de ceea ce la început s-a depărtat. Ce replică mai convingătoare se putea da acelor autori care vedeau în artificializarea limbajelor calculatorului un semn al caracterului lor antiuman? Artificialul şi naturalul se cheamă unul pe altul, pentru a constitui umanul.

Semiotica autoreferențială a maşinilor matematice

Putem constata acum şi alte aspecte semiotice ale calculatorului electronic. Natura semiotică a itinerarelor de tipul intrări-ieşiri este mai vizibilă la maşinile abstracte (de tipul Turing sau al automatelor abstracte)

https://biblioteca-digitala.ro

decât la maşinile materiale. Mai întâi să observăm că maşinile de natură informațional-computațional-comunicațională au o pondere semiotică superioară maşinilor care procesează materie şi/sau energie. O maşină în absența oricărui proces semiotic este de neconceput, deoarece orice intrare devine, într-un fel oarecare, un semn al unei posibile ieşiri. Dar aceasta nu înseamnă că procesele semiotice dintr-o maşină sunt totdeauna uşor de identificat. Maşina Turing este o maşină tipic semiotică, dar elementele pe care ea le prelucrează nu sunt semne în sensul peircean al cuvântului, ci entități vide sub aspect semiotic: elemente ale alfabetului maşinii. Acest lucru se întâmplă în orice maşină matematică, de la Leibniz până la Hilbert şi Chomsky. Îl înțelegem astfel pe Bertrand Russell, care, referindu-se la *The laws of thought* a lui Boole, descria matematica drept acel subiect în care niciodată nu ştim despre ce anume vorbim, nici dacă ceea ce spunem este adevărat. De exemplu, ce se întâmplă într-un sistem formal? Într-o primă etapă, dezvoltăm operații cu entități semiotic vide, dar care au o capacitate metaforică, pe care o indică terminologia şi notația folosite. Termeni ca «axiome», «alfabet», «text demonstrativ», «teoremă», «regulă» exprimă clar intenția de a simula demonstrații matematice. Urmează anumite activități exclusiv sintactice, care arată cum anume, pornind de la o anumită intrare, se obține o anumită ieşire. Sensul se naşte din aceasta activitate sintactică, de o manieră «a posteriori», prin interpretarea întregului sistem formal, adică o reprezentare a sa într-un alt sistem. Este deci clar că semantica unei maşini matematice este de natură «a posteriori» şi are un caracter circular: maşina nu e asociată unui sens preexistent, ci unui sens pe care chiar ea îl generează. Autoreferința este aici esențială. Cu alte cuvinte, semiotica unei maşini este de alt tip decât semiotica pe care o întâlnim la tot pasul şi care este aceea studiată de Peirce, cu ajutorul triunghiurilor sale (a se vedea, de exemplu, relațiile dintre cuvântul cal, animalul desemnat de acest cuvânt şi noțiunea de cal).

O proteză nu ca oricare alta

Un electronist profesionist nu poate atribui unui aparat de radio o competență semnificativ mai mare decât aceea pe care o exploatează orice persoană care a învățat cele câteva manevre privind închiderea şi deschiderea aparatului, folosirea diferitelor lungimi de undă şi controlul intensității. O situație asemănătoare o prezintă telefonul (mobil sau nu) şi televizorul. Cu totul alta este situația calculatorului electronic programabil, care a trecut printr-o succesiune de etape tot mai performante. Acest calculator nu este decât partea vizibilă a unei activități de o mare complexitate, care solicită din partea celui ce o îndeplineşte anumite

https://biblioteca-digitala.ro

competențe intelectuale într-un spațiu nelimitat de posibilă creativitate. Se vorbește despre distincția *hard-soft*, primul termen desemnând aspectele care privesc calculatorul ca entitate materială, iar cel de-al doilea referindu-se la programele care permit punerea în funcție a calculatorului. În materie de programare, investiția de inteligență este inepuizabilă. Un informatician celebru, Donald Knuth, a scris un tratat în mai multe volume, intitulat «Arta programării la calculator», publicat în ediții succesive, dintre care una a fost tradusă în românește. Folosirea cuvântului «artă» are aici o rațiune profundă, programarea este știință și artă în același timp.

Lucrurile nu se opresc aici. Programarea se sprijină pe anumiți algortmi (succesiuni de instrucții și condiții logice), care se bazează pe anumite modele matematice ale proceselor pe care le avem în vedere. Sub raza de acțiune a acestor modele intră, cu mai mult sau mai puțin succes, o mare parte a naturii înconjurătoare, a realității social-umane. Este important să subliniem faptul că printre domeniile de succes ale modelării algoritmice se află o mare varietate de procese biologice, economice, psihice, sociale și numeroase aspecte ale creativității literar-artistice, ale culturilor populare, ale folclorului și mitologiei. Succesul modelării algoritmice în atât de variate domenii social-umaniste este una dintre explicațiile schimbării de atitudine a specialiștilor în domeniul social-uman, în ceea ce privește cultura științifică, tehnologică și, în particular, informatica.

În această ordine de idei, cuvântul «proteză» nu mai acoperă în mod adecvat situația calculatorului. Desigur, numeroase persoane folosesc calcuatorul ca pe o simplă proteză, de exemplu pentru a redacta un text gata elaborat. Un începător în ale informaticii va folosi calculatorul cu mare precauție, dar pe măsură ce va câștiga experiență se va lăsa antrenat în tot felul de explorări ale posibilităților acestei mașini. Mai este oare judicios să calificăm calculatorul, în această fază de utilizare, o simplă proteză? Calculatorul devine un asociat organic al inteligenței noastre, spațiul de desfășurare a imaginației și curiozității noastre. Funcția de auxiliar al capacităților noastre cerebrale nu se realizează prin câteva manevre relativ simple, ca în cazul celorlalte proteze evocate mai sus. Gândrea algoritmică la care ne invită informatica amintește de cuiul lui Pepeea; inițial pe post de auxiliar, de proteză, această gândire se insinuează pe neobservate în comportamentul nostru, în logica noastră, în modul nostru de a vedea lumea. E bine? E rău? Nu în acești termeni trebuie pusă problema. La aceasta s-a ajuns prin evoluția inevitabilă a societății umane, ne rămâne să învățăm să controlăm această evoluție, pentru a-i optimiza avatanjele și a-i minimiza efectele nocive. Dar nu putem omite satisfacția estetică pe care o furnizează contemplarea noului

https://biblioteca-digitala.ro

tablou al cunoaşterii umane, în care în centrul atenției se află distincția dintre existență şi construcție şi înțelegerea diferitelor grade de complexitate ale proceselor din natură şi societate.

Chiar la nivelul relativ elementar de utilizare, constând în introducerea unor date în memoria calculatorului sau redactarea unui text, beneficiul este imens. Posibilitatea unui «du-te-vino» repetat între diferitele alineate ale textului, uşurința cu care putem modifica, elimina sau adăuga anumite pasaje conduc la un control eficient al redactării, ne stimulează imaginația, în vederea unor noi dezvoltări. Textul apare într-o viziune dinamică, în care localul interacționează cu globalul. Față de un calculator personal performant, utilizatorul are mereu în față noi orizonturi, desfăşurări ale consecințelor unor ipoteze, testări ale unor conjecturi, vizualizări ale unor reprezentări care aproximează anumite procese invizibile, dar inteligibile.

Şi acum, Internetul

Internetul a apărut ca rezultat al conjugării eforturilor unui număr imens de calculatoare dintre cele mai performante.

Două metafore au ghidat lumea Internetului: metafora navigării şi aceea a autostrăzii. Metafora navigării cheamă imediat după ea metafora oceanului informațional şi comunicațional şi pe norocoşii care au învățat să se avânte în largul valurilor sale. Pot oare înțelege cei care stau pe mal, timorați, satisfacția acestor exploratori care, ca altădată Columb, trăiesc vertijul descoperirii unor noi teritorii (care, de astă dată, nu mai sunt teritorii geografice, ci teritorii ale spiritului uman, ale capacității oamenilor de a comunica între ei)?

Metafora autostrăzii informaționale se referă la uşurința şi eficiența cu care putem goni pe Internet în căutarea unor noi universuri informaționale. Acest bombardament informațional trebuie însă ținut sub control, el cere o conduită adecvată. Informația este în unele privințe prea multă, în altele prea puțină. Trebuie să ştim să ne apărăm de acele informații care au efectul unor zgomote şi să ne orientăm spre informația pe care o aşteptăm cu nesaț. Selecția ne aparține şi se referă nu numai la Internet, ci şi la radio, telefon şi televizor. De exemplu, să nu folosim telefonul mobil numai pentru că accesul la el este posibil, ci numai atunci când această utilizare răspunde unei nevoi reale.

Cu aceasta ajungem la miezul problemei. A apărut poşta electronică, dar mulți dintre cei care au acces la ea nu au formată încă nevoia de ea. Timp îndelungat, oamenii au comunicat direct numai cu vecinii de bloc, de curte sau de cartier, la care adăugau unele schimburi ocazionale de scrisori prin poştă cu rude, prieteni, cunoscuți. Spațiul comunicațional face parte din universul nostru ecologic, acel «Umwelt» la care se referă Jakob

https://biblioteca-digitala.ro

von Uexkull. Şi iată că dintr-o dată acest spaţiu se oferă într-o amploare pe care nici nu o puteam bănui. El se oferă, dar suntem noi gata să-l primim? Avem noi o reală nevoie de el? La aceste întrebări, unii dau un răspuns afirmativ. De exemplu, cercetătorii ştiinţifici care se simt legaţi de toţi ceilalţi cercetători în probleme similare au o nevoie organică de a interacţiona cu aceştia, indiferent de ţările în care ei se află şi vor ca această interacţiune să se desfăşoare cât mai rapid. Ideea că «individul uman este interacţiunea sa cu toţi ceilalţi indivizi», enunţată de C.S. Peirce, este, în context comunicaţional, tocmai sloganul care guvernează apariţia şi funcţionarea Internetului.

Problema este însă că nevoia reală de *e-mail*, de *home page*, în general de Internet nu există deocamdată decât la un număr restrâns de persoane. Ca şi alte dăţi în istorie, posibilitatea satisfacerii unei anumite nevoi a apărut înainte ca această nevoie să apară (cel puţin pentru o mare parte dintre cetăţeni). Oamenii care nu au încă aceste nevoi comunicaţionale se află sub aspect cetăţenesc şi cultural într-o stare de inferioritate, şansele lor de reuşită socială sunt mai mici. Educaţia şcolară şi universitară are datoria de a reduce acest handicap. Mai e apoi categoria celor care doresc cu ardoare să navigheze pe Internet, dar nu au acces la el. Şi aceştia trebuie apăraţi, ajutaţi să capete acces la calculator. Ne gândim cu o strângere de inimă la drama atâtor copii din mediul rural care rămân excluşi de mai multă vreme din procesul educaţiei informatice, situaţie care aproape îi condamnă să rămână la periferia societăţii informaţionale.

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*2]cd-rom//10.tiff > Sortitura Filantropica / a.2

h y p e r m e d i a _ h a p p e n i n g

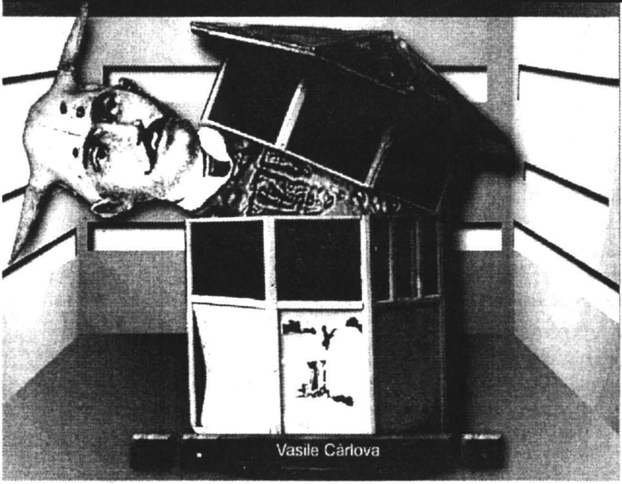

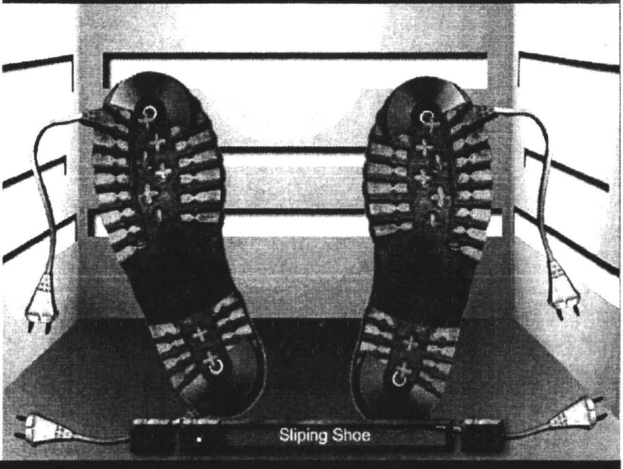

browse

https://biblioteca-digitala.ro

CONSTANTIN ERETESCU

Civilizația umbrelor

Traiectoria civilizației noastre se înscrie între cuneiforme şi computer, între litera ferm gravată în lut şi textul imaterial de pe un ecran electronic. Gutenberg, mai aproape de noi decât de asirieni, ar rămâne descumpănit să constate cu câtă uşurință am abandonat literele lui de plumb prinse în rame temeinice, pentru umbrele fluide de pe un ecran luminos. Ar fi de asemenea, de bună seamă, contrariat. Fiindcă de pe urma muncii lui rămânea un obiect, o carte, care putea fi ținută în mână, răsfoită, trecută mai departe peste generații. Ce se întâmplă cu produsele maşinii numite computer? Ce va spune când va afla că ultimul roman al lui Stephan King n-a mai apărut în librării, ci se difuzează prin Internet? Editura Barnes & Noble, care s-a angajat să îndeplinească această operațiune, afirmă că a făcut o afacere bună. Chiar dacă prețul de acces este mai mic decât al unei cărți «clasice», câştigul rezultă din eliminarea tipăririi, difuzării şi încasărilor. Acolo e viitorul. Ce se petrece apoi cu tot ceea ce se transmite sub formă de mesaje, dar şi cu mecanismele care dirijează comunicarea, programe, *software*? Rămâne ceva de pe urma noastră sau totul dispare printr-o simplă apăsare pe o clapă şi plonjăm fericiți într-o nouă oralitate? Câteva întrebări între multele altele, cărora li se cuvine un răspuns, chiar dacă nu cel mai bun şi nici ultimul. Ni se cuvine să ştim dacă teritoriul în care am pătruns este cu adevărat Nirvana culturii, dacă mai e ceva dincolo de miracolul pe care-l stăpânim şi dacă satisfacțiile pe care le încercăm nu ascund cumva amăgiri şi primejdii.

Nu e tocmai uşor să explorezi pericolele asociate cu o invenție care entuziasmează atât de mulți oameni. Fiindcă pentru cei mai mulți – eu sunt unul dintre ei –, computerul este doar o maşină de scris mai perfecționată (cu toate că plină de toane şi grozav de irascibilă). E drept că mai slujeşte la un schimb rapid de mesaje. La citit presa, de aici, de departe, Enciclopedia Britanică, întocmit bibliografii, ascultat muzică, dacă

https://biblioteca-digitala.ro

ştii ce să faci. Scuteşte drumul până la magazinul din colț. Ajunge să apeşi câteva butoane, să dictezi cele şaisprezece numere ale cărții de credit, să comunici data de expirare, să-ți scrii numele şi, în schimbul unei taxe, sticla de lapte soseşte a doua zi singură la uşă. Ce poate fi mai bine? Computerele şi noua generație de roboți sunt capabili însă de infinit mai multe lucruri. Totul porneşte de acolo că tehnologia computerelor inițiază o relație cu totul nouă între individ şi maşină, dar şi între indivizi şi, nu în ultimul rând, între indivizi şi instituțiile puterii. Persoane care nu se cunosc pot dintr-o dată comunica la distanțe uriaşe, schimba impresii, emite opinii. Nu încape îndoială că în uriaşa masă de informație traficată zilnic se află mesaje importante. Altele folositoare. Puterea care ar avea posibilitatea tehnică de a prelucra totul, de a elimina sterilul şi reține utilul s-ar afla dintr-o dată în poziția privilegiată de a cunoaşte opinia populației în toate problemele vieții cotidiene şi încă multe alte lucruri. Dacă, prin absurd, să zicem, o putere ar avea posibilitatea tehnică de a citi textele care circulă în cancelariile unei alte țări, ea s-ar afla în poziția privilegiată de a promova în acel loc propriile ei interese. Este interesant de ştiut dacă noua tehnologie poate fi folosită în acest scop, dacă a fost folosită vreodată (avem în vedere, evident, țări democrate) sau dacă există măcar riscul ca ea să devină un instrument al autorității, mijloc prin care ea să încerce să controleze, să influențeze şi, dacă este cu putință, să domine individul. Se înțelege că cei mai mulți oameni nu au cunoştință de existența unei asemenea primejdii. De unele din întrebuințările noii tehnologii aflăm abia atunci când aplicațiile secrete anterioare nu mai sunt actuale. De altele prin accident şi nu pe de-a-ntregul. Cu toate că acestea din urmă sunt în măsură să ne afecteze mai profund viața.

Rândurile care urmează îşi propun să pună în evidență câteva din efectele computerelor asupra acestor relații şi primejdiile cu care se confruntă omul cultural, adept al noii tehnologii.

La un congres recent la care au luat parte toți marii magicieni din Silicon Valley şi la care s-a discutat înfățişarea viitoare a computerelor, voci dintre cele mai inițiate au tras un semnal de alarmă. Fără să se refere la relația dintre om şi putere, ei s-au mulțumit să spună că existența roboților generației care vine, cei care vor imita şi, foarte posibil, depăşi inteligența umană este asociată cu riscuri ale căror urmări nu pot fi încă evaluate. Un computer care are capacitatea să acumuleze experiență, să se îndoiască şi să nască alții ca el poate sfârşi prin a fi cu totul altceva decât obiectul conceput inițial. Îmi vine în gând o scenă dintr-un science fiction în care robotul, la o comandă crucială pe care i-a dat-o omul de ştiință care l-a conceput, a răspuns imperturbabil: *I'm afraid I cannot do this, Sir.* («Mi-e teamă că nu pot face asta, domnule.») A trecut demult

https://biblioteca-digitala.ro

timpul când computerele erau numite idioți de mare viteză, sclavi obedienți sau circula afirmația că nici un computer nu poate fi mai inteligent decât cel care l-a conceput. Ne aflăm într-o epocă în care invențiile se succed într-un ritm cu adevărat neatins până acum. La fiecare câteva luni se descoperă un nou *chip* care are capacitatea să stocheze dublul informației celui anterior cu o viteză de două ori mai mare. Cu un astfel de instrument la îndemână şi cu imaginație este posibil să încerci orice, să păşeşti în orice direcție îți doreşte inima.

Weizenbaum (*Computer Power and Human Reason*, 1976), profesor la MIT, a fost primul care şi-a dat seama că riscurile îşi au originea în autonomia creatorilor de programe. În toate domeniile tehnice, inginerie de pildă, realitatea este cea care ține în frâu imaginația. N-are nici o noimă să inventezi o maşină care să sfideze legile fizice, fiindcă ea nu va funcționa. Spre deosebire de acestea, programatorul de computere este *creator de universuri al căror unic legiuitor este*. El are libertatea de a-şi imagina lumea pe care o doreşte. O asemenea perspectivă este, neîndoielnic, seducătoare şi satisface orgolii dintre cele mai mari. Faima lui Weizenbaum însuşi se trage de la un asemenea program. El este autorul *Elizei*, un program capabil să întrețină, în calitate de «doctor psihiatru», un dialog cu un pacient uman. La timpul său, programul a făcut destulă vâlvă. Iată un fragment de conversație dintre *Doctor* (o subsecție a *Elizei*) şi o tânără:

Tânăra: Bărbații sunt toți la fel.

Doctorul: Cum aşa?

T: Tot timpul ne bat la cap despre un lucru sau altul.

D: Poți să-mi dai un exemplu?

T: Uite, prietenul meu m-a făcut să vin aici.

D: Prietenul tău te-a făcut să vii aici?

T: Zice că sunt deprimată bună parte din timp.

D: Îmi pare rău să aud că eşti deprimată.

T: E adevărat. Sunt nefericită.

Conversația poate dura astfel la nesfârşit. Modelul dialogului îl urmează pe cel real dintre medic şi pacient. Textul reprodus vădeşte din capul locului limitele interlocutorului principal, care este *Doctorul*. Ceea ce l-a surprins pe autor a fost efectul pe care l-a produs în oameni normali programul lui atât de simplu. Propria lui secretară, care cunoştea toate detaliile *Elizei* i-a cerut într-o bună zi profesorului să iasă din cameră dat fiindcă ar vrea să-l consulte pe *Doctor* într-o chestiune personală. Mai puțin surprinzător, dar mai îngrijorător, doctorii psihiatri s-au arătat şi ei interesați să intre în posesia programului, pentru că astfel ar putea oferi simultan consultații câtorva sute de pacienți.

https://biblioteca-digitala.ro

Concluzia lui Weizenbaum este că efectul pozitiv al computerului este dublat de unul dezumanizant, iar acesta din urmă nu poate fi nesocotit, ori minimalizat. Iar într-un interviu acordat câțiva ani după apariția cărții, acelaşi face următoarea declarație: «Încep să cred că ordinatorul este antiuman, o invenție a diavolului».

În lipsa unor reglementări etice clare, spun specialiştii astăzi, există primejdia ca pe piață să apară roboți capabili să facă mult mai mult rău decât bine omenirii. Procesul seamănă surprinzător de tare cu ingineria genetică, cea care produce alimentele care intră în categoria pe care jurnaliştii o numesc *frankenfood* sau cu clonarea. Primejdia este aceea că, treptat dar implacabil, omul sfârşeşte prin a trăi într-o metarealitate, un cadru diferit şi sub multe aspecte opus celui natural. Jacques Ellui (*The Technological Society*, 1965) se numără printre cei care au observat că omul se adaptează tot mai mult la o lume a maşinii, dar prin asta se separă de natură.

În cursul ultimelor două decenii s-au făcut diverse studii asupra caracterului dezumanizant al computerelor. Oamenii doresc să fie tratați ca persoane, iar nu simple numere (Sheppard, *Technology: Messiah or Monster*, 1980); relațiile interumane apar distorsionate, aşa cum se evidențiază din comportamentele computeriştilor învederați (Ingber, *Computer Addicts*, în *Science Digest*, 89, 1981); copiii care au fost puşi în contact cu computerele la vârste foarte fragede sfârşesc prin a deveni ființe izolate, incapabile să funcționeze satisfăcător în societate (Katy Kelly, *False Promise*, în *U.S. News & World Report*, 25 septembrie, 2000). Pentru a cita numai câteva dintre ele.

Este adevărat că, pentru prima dată în istorie, computerele fac posibilă comunicarea la nivel global între oameni care aparțin unor culturi diferite, şi între subculturile aceleiaşi culturi. Rămâne încă să vedem dacă aceasta duce la o mai bună cunoaştere a culturilor în contact. Fiindcă totul se petrece între indivizi izolați, aflați într-o relație efemeră, pe o problemă limitată, de interes personal. Comunicarea se produce fără să aibă urmări şi seamănă în multe privințe cu patima spiritistă care a bântuit lumea la sfârşitul secolului XIX.

Vremurile trecute ne sunt cunoscute din documentele, însemnările şi operele pe care le-au lăsat în urma lor concetățenii noştri. Computerul modifică relația om/document. O parte întreagă a culturii dispare o dată cu ştergerea mesajului de pe ecran. E drept că o parte a gândurilor noastre rămâne stocată o vreme în memoria maşinii. Până când achiziționăm una care funcționează după programe noi. (Suntem deja la a patra generație de computere, iar a cincea se află în faza de proiect.) S-a ajuns până acolo încât maşinile noi sunt incapabile să citească informația stocată în

https://biblioteca-digitala.ro

cele vechi de numai zece ani. Trecerea de la dischetă la CD-Rom a atras şi ea abandonarea unui segment din ceea ce a produs cultura omenească, fără să lase prea multe documente în urmă. Este ca şi cum, o´dată cu progresul tehnologic, am da foc la fiecare câţiva ani bibliotecii din Alexandria.

Un aspect rareori semnalat este acela că, într-o lume în care un segment al populaţiei (diferit de la ţară la ţară, relativ mare în ţările avansate şi aproape de zero în ţările sărace din Africa, Asia şi America Latină) beneficiază de privilegiile pe care le oferă civilizaţia electronică, aproape două miliarde de oameni sunt analfabeţi şi mult peste două miliarde nu au pus niciodată mâna pe tastatura unui computer. În plus, numărul celor care împing înainte roata tehnologiei este neînsemnat în raport cu masa celor care folosesc maşinile produse de ei şi mai toţi trăiesc în două sau trei ţări occidentale. Tocmai ei sunt aceia care decid cum va arăta viitorul omenirii. Nu e de mirare că se produc încercări de a surpa vârful piramidei. Virusurile care distrug memoria stocată în computere trebuie văzute şi ca tentative de a submina puterea tot mai constrângătoare pe care o instaurează profesioniştii noii tehnologii. *The Love Bug* (înaintea lui ne vizitaseră *Morris Worm*, *Michelangelo*, *Word Concept*, *Wazzu*, *Melissa*, *Chernobyl Virus*, *Explore*, *Zip*, *Bubble Boy*) a penetrat în decurs de 24 de ore milioane de computere şi a produs stricăciuni evaluate la 10 miliarde de dolari/ore de muncă. Autorii lor pot fi numiţi anarhişti, gherile anti-tehnologice, Ted Kaczynski ai computerelor, profeţi ai apocalipsului, vizionari care ne arată cât de fragilă este civilizaţia pe care ne bizuim şi cu câtă uşurinţă poate fi ea, dacă nu anihilată, cel puţin făcută temporar inutilizabilă. Ei ne arată de asemenea cât de neconfortabil se simt o seamă de oameni cu noua tehnologie, cu capacitatea ei de a pătrunde în viaţa noastră. Se înţelege că o armată întreagă de detectivi stă de pază la porţile computerelor marilor corporaţii, ale Pentagonului, băncilor, dar nici rebelii nu-şi pierd speranţa şi până şi cei mai optimişti dintre paznici afirmă că e doar o chestiune de timp până va apărea un virus nou, capabil să facă mai multe stricăciuni decât cele de până acum.

Noua tehnologie a computerelor produce astăzi o dublă polarizare: la nivelul populaţiei, între cei care posedă aparatura electronică şi care sunt în măsură să profite cultural şi material de pe urma ei prin acces la informaţie şi, nu de puţine ori, la putere, şi cei lipsiţi de aceste mijloace, iar la nivelul statelor, între ţările care posedă capacitatea de a utiliza noua tehnologie pentru a influenţa şi controla economia, finanţele, evenimentele politice din ţările care au această capacitate şi care devin astfel prada celor dintâi.

Una din consecinţele civilizaţiei computerelor este dispariţia vieţii comunitare, conştiinţa că membrii ei aparţin unui grup social capabil să

https://biblioteca-digitala.ro

acţioneze ca un organism. În locul lui apar indivizi izolaţi, atomi dominaţi de un hobby într-o masă amorfă, uşor de manipulat. Este un paradox constatarea că globalizarea accesului la informaţie este dublată de un proces de atomizare la nivelul societăţii. Şi pentru a complica şi mai mult lucrurile, să spunem că abilitatea de a transmite mesaje şi a primi informaţii nu trebuie văzută doar ca un act de eliberare de sub constrângerea geografiei şi a timpului, pentru că aceasta este însoţită de contrariul său. Supercomputerele care asigură contactele dintre computerele individuale au în acelaşi timp capacitatea să citească tot ce se transmite pe reţelele lor. Partea tulburătoare este că nu au doar capacitatea să o facă; o fac efectiv, cu ajutorul programelor care citesc şi reţin informaţia pe care o socotesc importantă într-un moment sau altul, conţinută în mesajele masei de comunicanţi. Acelaşi lucru se petrece cu mesajele transmise prin fax şi chiar cu convorbirile telefonice. De la sfârşitul războiului rece s-a dublat numărul sateliţilor specializaţi în interceptarea comunicaţiilor. Tocmai cei dotaţi tehnic sunt, în acelaşi timp, cei mai vulnerabili. *The Big Brother* este, în sfârşit, o realitate. A devenit celebru cazul unui adolescent, elev de liceu într-un oraş din nordul Statelor Unite, care i-a telefonat mamei lui la serviciu ca să-i spună că în ziua aceea la şcoala lor a avut loc o întâmplare extraordinară care va avea o urmare şi a doua zi, are să fie o bombă, o să-i spună el când vine acasă. Mesajul băiatului a fost recepţionat la o staţie de ascultare aflată tocmai lângă Londra, iar băiatul şi mama lui au fost puşi imediat sub observaţie, suspectaţi de terorism. Compania franceză Airbus acuză Statele Unite de spionaj industrial. Ei afirmă că agenţiile americane au interceptat schimbul de mesaje Internet şi fax prin care negociau vânzarea unor aparate de zbor, au transmis informaţia companiei naţionale Boeing, iar aceasta, în cunoştinţă de cauză a subminat tranzacţia oferindu-i aceluiaşi client avioane la un preţ mai mic.

Un interlocutor naiv sau de bună-credinţă ar putea riposta că o asemenea ameninţare este prea îndepărtată, că ea nu poate afecta un cetăţean care respectă legea sau că e ceva care aparţine viitorului mai degrabă decât prezentului. Un asemenea interlocutor ar trebui să ştie că tehnologia computerelor este un produs al războiului rece şi continuă să fie copilul privilegiat al industriei de armament care o subvenţionează. A slujit-o cu folos încă din timpul războiului din Vietnam când, în computerul Pentagonului a fost introdusă o funcţie nouă, aceea de a lua decizii, evident, pe placul celor care-l hrăneau cu informaţii. Rezultatul a fost că maşina producea «rapoarte», toate false, pentru uzul politicienilor. Pe baza lor, aceştia erau lăsaţi să conchidă că victoria era iminentă. Hotărau de aceea alocarea de noi fonduri şi continuarea luptelor. Mai recent,

https://biblioteca-digitala.ro

Penny Lernoux (*Cry of the People*, Penguin Books, 1982) a dezvăluit că represiunile regimurilor dictatoriale din America de Sud au fost coordonate cu ajutorul computerelor importate din Statele Unite, iar L. Nadel şi H. Wiener (*Would you sell computers to Hitler?*, «Computer Decisions», Feb., 1977) precizează că au fost vândute unor state ca Chile, Uruguay, Argentina şi Brazilia sisteme sofisticate care au fost folosite pentru identificarea suspecţilor politici în vederea interogării, torturii şi execuţiei. În sfârşit, în 1984, computerul achiziţionat de Consiliul Electoral Central din El Salvador, în care au fost introduse informaţii false, a fost folosit pentru a legitimiza alegerile frauduloase care s-au desfăşurat în acea ţară.

Nu decurge din cele spuse că trebuie să declarăm *jihad* computerelor. Reacţii de respingere a noii tehnologii au fost, ce-i drept, consemnate. Geoff Simons (*Silicon Shock. The Menace of the Computer Invasion*, Basil Blackwell, 1985), îşi prefaţează cartea cu câteva asemenea exemple, cum ar fi cel al unui bărbat căruia i se face greaţă şi ameţeşte de fiecare dată când vede claviatura unui computer, sau cel al unui poliţist care-şi scoate revolverul şi trage două gloanţe în terminalul computerului lui. (Un sentiment pe care îl împărtăşesc atunci când îmi dau seama în ce direcţie o ia partida de şah pe care o joc cu partenerul meu electronic.) Acestea rămân totuşi cazuri aberante. *They are here to stay*, cum spun americanii. Înţeleg acest lucru chiar şi cei care deplâng caracterul dezumanizant al computerelor, sau cei care consideră că noua civilizaţie lasă în urma ei prea puţine urme scrise. Chiar şi cei care susţin că instituţiile statului comit un act de intruziune în propria lor viaţă. Aceasta pentru că noua tehnologie oferă avantaje necunoscute până astăzi. Enumerarea lor nici nu mai e necesară. Trebuie doar să devenim conştienţi că avantajele nu sunt lipsite de primejdii. Iar acestea din urmă trebuie cunoscute mai bine. Democraţia nu asigură în mod automat libertatea cetăţenilor. Puterea încearcă întotdeauna să intre pe teritoriul individului. Este datoria lui să-şi păzească drepturile. A venit timpul să răspundem la întrebarea dacă în numele libertăţii informaţiei trebuie să cedăm părţi ale libertăţii noastre. Unele care nu ne afectează profund. Mici agasări, cum ar fi aceea că, pe baza cărţii de credit cu care-ţi plăteşti alimentele, magazinul şi corporaţiile care-i furnizează marfa ajung să-ţi cunoască preferinţele culinare şi te bombardează cu reclame pentru produse pentru care ştiu că eşti un cumpărător potenţial. Altele cu adevărat importante. Conştiinţa că tot ceea ce transmiţi, mesaje triviale, texte ştiinţifice, inclusiv materialul de faţă este stocat undeva în mari depozite de informaţie şi poate fi folosit în scopuri impure nu poate decât să întreţină anxietăţi. Suntem dispuşi să facem aceste concesii şi să acceptăm ca pe ceva firesc umbra care se întinde peste gândurile noastre?

https://biblioteca-digitala.ro

GHEORGHE SĂSĂRMAN

O feerie cu vocație apocaliptică

Fatidicul an 2000, pe care tocmai noi avem șansa să-l trăim, dar care în orice alt calendar decât cel creștin nu are absolut nici o semnificație, a fost vreme de secole – și tot mai insistent, pe măsură ce se apropia – unul dintre orizonturile predilecte ale proorocirilor de tot soiul, de la viziunile lui Nostradamus la studiile docte ale unor futurologi de renume și de la capodoperele de science fiction la admonestările vehemente ale capilor unor secte mesianice. Judecând după ritmul stihinic în care suntem bombardați cu schimbări dintre cele mai radicale și după accelerarea lor paroxistică, mai ales în vremea din urmă, s-ar putea crede că ne îndreptăm inevitabil spre Apocalips. În orice caz, dacă va fi să vină, el va arăta cu totul altfel decât l-au zugrăvit profeții lui din toate timpurile: realitatea a luat-o înaintea prezicerilor și ne surprinde tot mai des cu fapte care întrec orice imaginație.

Cine nu-i confruntat direct, prin profesiunea pe care o exercită, cu impactul unor asemenea evenimente, riscă de cele mai multe ori să le ignore semnificația mai adâncă, implicațiile mai largi într-o lume a conexiunilor generalizate. Puțini sunt în măsură să-și formeze singuri o părere asupra răsturnărilor extraordinare din domenii de vârf precum genetica moleculară, biotehnologia, nanomecanica, telecomunicațiile, stocarea datelor, tehnica de calcul, inteligența artificială, realitatea virtuală. Iar opiniile specialiștilor, mai ales când e vorba de interpretarea faptelor, sunt nu o dată contradictorii, dacă nu chiar diametral opuse, stârnind de multe ori confuzii, nedumerire, sau consternare. Experții, entuziaști sau sceptici, își încrucișează spadele într-un duel de vorbe din care privitorul de rând nu înțelege mare lucru, dar trage concluzia, nu neapărat greșită, că nu-i a bună ce se întâmplă cu noi.

Există, fără îndoială, categoria jeluitorilor de profesie, a celor ce văd totul în negru și pentru care tocmai progresul cunoașterii științifice

https://biblioteca-digitala.ro

reprezintă sursa tuturor relelor. Dar se întâmplă ca rolul de Casandre să şi-l asume chiar unii dintre pionierii care au avut un rol decisiv în lansarea noilor direcţii de dezvoltare şi care, mai apoi, îngroziţi de consecinţele grave pe care, în frenezia începuturilor, le pierduseră din vedere, se simt datori să avertizeze lumea asupra primejdiilor ascunse sub poleiala mirobolantă a câte unui nou miracol tehnologic. Aşa a fost, după Hiroshima, cu apelurile lui Oppenheimer vizând interzicerea armei atomice, sau cu moratoriul în domeniul ingineriei genetice, propus de Conferinţa de la Asilomar. După cum, nu demult, un faimos guru din Silicon Valley, Bill Joy, întemeietor al companiei Sun Microsystems, atrăgea atenţia asupra riscurilor cumplite a ceea ce se cheamă, pe scurt, GNR (combinaţia dintre genetică, nanomecanică şi robotică): o tehnologie care nu va cere utilaje sofisticate şi nici resurse costisitoare, aflată deci la îndemâna oricui şi practic imposibil de supus unui control eficient, dar care, peste numai câteva decenii, ar fi capabilă să genereze maşini microscopice, structurate la nivelul moleculelor sau al atomilor, sau computere miniaturale, de un milion de ori mai puternice decât cele de astăzi, ba chiar şi organisme sintetice, inteligente, în stare să se autoreproducă. Pentru a elimina din capul locului pericolul răspândirii deliberate sau al evadării accidentale a unor entităţi malefice de acest soi, capabile la o adică să nimicească întreaga biosferă, Bill Joy propunea ca statele, firmele particulare şi oamenii de ştiinţă să convină asupra ideii că anumite tehnologii sunt prea periculoase ca să mai fie dezvoltate în continuare şi să renunţe de bună voie, de comun acord, la aplicarea lor. Se pare însă că asemenea avertismente, la fel ca şi alte apeluri la bun simţ şi raţiune, n-au fost niciodată foarte eficiente, ele neputând împiedica omenirea să repete, chiar de mai multe ori, greşeala fatală a ucenicului vrăjitor. Faptul că, în cele din urmă, catastrofele majore au putut fi (au putut fi?) evitate, nu pare o garanţie satisfăcătoare pentru viitor. Întrebarea este în ce măsură e stăpân omul asupra propriilor sale creaturi şi cum anume ar putea fi exclus sau cel puţin redus la minimum riscul ca ele să se autonomizeze, dezlănţuind stihii apocaliptice.

Una dintre noile realităţi care ne-au luat pe nepregătite este reţeaua globală cunoscută sub numele de Internet şi care, deşi a depăşit de pe acum capacitatea de asimilare a noului chiar în ţările cele mai dinamice, este încă departe de a fi atins apogeul potenţialului ei exploziv. Cu numai 10-15 ani în urmă, ciberspaţiul mai era o temă a literaturii şi filmelor de anticipaţie, îi fascina cel mult pe consumatorii adolescentini de artă cyberpunk şi, raportat la performanţele curente de atunci, mai curând modeste, ale computerelor şi ale reţelelor de date, nu părea să îngrijoreze încă pe nimeni. Deşi tehnologia propriu-zisă exista (ba chiar şi un prototip

https://biblioteca-digitala.ro

la scară redusă), deşi prin diverse laboratoare şi universităţi se lucra intens la noile generaţii de microprocesoare, la miniaturizarea unităţilor de memorie sau de stocare a datelor, deşi se făceau studii şi experimente în domenii de graniţă precum inteligenţa artificială sau realitatea virtuală, nimeni n-avea încă reprezentarea a ceea ce avea să se întâmple prin depăşirea masei critice a sumei acestor ingrediente, soldată cu declanşarea unei incontrolabile reacţii în lanţ. Gravul deficit de specialişti în tehnologia informaţională, cifrat la multe sute de mii şi depistat parcă de azi pe mâine în statele vestului hiperdezvoltat, lansate într-o veritabilă vânătoare de creiere, reprezintă numai unul, poate cel mai spectaculos, dintre semnele teribilei bulversări, menite parcă să zguduie din temelii structura şi imaginea lumii contemporane. S-ar zice că profundele prefaceri produse prin răspândirea rapidă a computerelor în mai toate sectoarele de activitate n-a fost decât preludiul, şi că adevărata revoluţie abia acum începe. Ea pare să anunţe o vreme când bunăstarea generală va depinde, mai presus de toate, de valorificarea prin instrucţie a capitalului uman, a materiei cenuşii – lucru de care ar putea să profite, în mare măsură, ţările mai sărace în alte resurse, dacă ele vor izbuti să-şi concentreze rapid eforturile spre formarea de cadre tocmai în domeniile de vârf, precum informatica şi telecomunicaţiile. Semnificativ, în acest sens, este interesul a numeroase firme occidentale nu numai pentru racolarea de specialişti din estul Europei, inclusiv din România, ci şi pentru înfiinţarea aici, cu forţe locale, a unor filiale puternice, capabile să preia dezvoltarea de produse şi sisteme proprii.

Aşadar, iată-ne în pragul unei noi revoluţii. Se înţelege de la sine că, aşa cum se întâmplă cu mai toate înnoirile, într-o primă fază, euforică, sunt trâmbiţate doar binefacerile, sunt evidenţiate mai ales trăsăturile tonice, promiţătoare de avânt şi prosperitate. Prelucrarea şi transmiterea rapidă a informaţiilor, a datelor şi imaginilor, comunicarea la mare distanţă, aşa-zisa teleprezenţă, toate au darul, ni se spune, să reducă deplasarea mult mai costisitoare a persoanelor şi chiar transportul obiectelor. Personaje digitale circulă prin Internet, unde au loc congrese virtuale, chirurgii operează de la mii de leghe, iar programatorul liber-profesionist, înarmat cu laptop-ul şi cu celularul său, îşi oferă serviciile unor companii de peste mări şi ţări, sau unor birouri care există doar ca fantome vagabondând prin cablurile de fibre optice. Cea mai preţioasă materie primă, informaţia, se află la îndemâna oricui, chiar dacă deocamdată găsirea datelor trebuincioase are multe asemănări cu bine cunoscuta căutare a acului în carul cu fân, iar aducerea lor la vedere, punând adeseori răbdarea la încercare, a sugerat unui mucalit să propună transcrierea acronimului *www* prin *world wide wait*. Dar tot aşa cum un

https://biblioteca-digitala.ro

cunoscut istoric de artă cuteza să afirme, cu decenii în urmă, violentând snobismul suficient al vremii, că reproducerile din albumele de bună calitate sunt nu o dată, cel puțin pentru el, de preferat originalelor de pe simezele asaltate de puhoiul de vizitatori, s-ar putea afirma acum că frecventarea prin Internet a bibliotecilor, a muzeelor, a sălilor de concert, sau chiar a unor situri şi monumente arhitectonice devine din ce în ce mai atrăgătoare, într-o lume bântuită de pacostea turismului de masă şi în care primejdii cât se poate de reale te pândesc la tot pasul – de la mărunții pungaşi de buzunare la terorişti şi de la accidentele aviatice la perfidele maladii tropicale. Şi, într-adevăr, nu se poate contesta că e mult mai comod, mai practic şi oricum mai sigur să vizitezi Veneția, Lhasa sau Tombuctu via *web* şi să treci printr-o simplă glisare a *mouse*-ului de la Luvru la Ermitaj, sau de la Voroneț la Sagrada Familia, decât să înfrunți neplăcerile unui concediu contractat printr-o agenție de turism sau, şi mai rău, să-ți asumi riscurile incalculabile ale unei călătorii pe cont propriu.

Deşi, cel puțin deocamdată, lumea virtuală nu-i decât o copie palidă a celei reale, atracția ei nu poate fi nicidecum neglijată. Va mai trece, desigur, o vreme, poate nu prea multă, până când iluzia ciberspațială va putea concura cu originalul, până când fantasmele electronice vor fi în stare să lecuiască dorurile neîmplinite ale unei vieți cenuşii. Dar încă de pe acum se întrezăresc capcanele cu care o asemenea evoluție ne-ar putea confrunta: diluarea contactelor sociale, însingurarea tot mai accentuată a individului, ispita cu viclenie de drog – irezistibilă, pentru cei înfrânți sau neadaptați – de a se refugia într-un univers paralel, în care, ca sub puterea unei vrăji, orice pare cu putință; mai mult chiar, pierderea criteriilor clare de orientare, anihilarea ierarhiei constituite a valorilor, ştergerea granițelor dintre vis şi realitate, dintre posibil şi îngăduit, confuzia planurilor dusă până la alienarea totală. Cine oare va fi chemat să decidă ce e bine şi ce e rău într-un regat al himerelor?

Căci Internetul, departe de a fi scutit el însuşi de alienare, reprezintă şi un mediu prielnic pentru tot soiul de abuzuri şi fărădelegi – nici o colectivitate nu-i mai bună decât indivizii care o alcătuiesc, iar printre abonații *web*-ului se numără, din păcate, destui zevzeci şi maniaci. Vulnerabilitatea creierelor electronice, tară îndeobşte cunoscută, este potențată enorm prin conectarea lor în rețea, cu milioanele. Pe autostrăzile electronilor bântuie de pe acum virusuri scelerate, se lăfăie pornografia, sub paravanul unui benign *http* se propagă violența, fanatismul religios, ideile rasiste, din umbra anonimatului se oferă spre vânzare cópii ilegale, sunt comercializate date confidențiale, sau se încearcă jefuirea conturilor ca la drumul mare. În culise se derulează o înverşunată competiție – între strădania de a pune ordine în acest amalgam proteiform, a ridica redute

https://biblioteca-digitala.ro

inexpugnabile (*firewalls*) în calea răufăcătorilor, de a institui răspunderi clare şi sancţiuni categorice, de a elabora aşadar un cadru legislativ pe măsura unui spaţiu juridic cu totul nou, pe de o parte, şi ingeniozitatea malefică, inepuizabilă, a făptaşilor, pe de alta. Protejarea sferei private a persoanelor fizice şi juridice pare, în aceste condiţii, o misiune tot mai dificilă, cu atât mai mult cu cât nici riscul de a cădea în cealaltă extremă, a excesului de supraveghere, nu poate fi ignorat. Căci, de la controlul riguros în Internet la cel generalizat, prin Internet, şi de aici la instituţia orwelliană a supravegherii totale – «Big Brother is watching» – nu-i decât mereu câte-un pas. De pe acum se aud voci alarmate, care propun întemeierea, pe lângă Internet, a unei reţele paralele, libere de cenzură, a aşa-zisului *freenet*. Ceea ce ar însemna o recunoaştere implicită a neputinţei de a soluţiona problema în sine şi ar constitui, probabil, o gravă eroare. Deoarece tăria acestei împletiri de computere şi cabluri, care a îmbrăţişat tot globul, stă tocmai în unicitatea ei.

Ar fi însă greşit să ne limităm aici la înşirarea unor riscuri şi inconveniente, pierzând de tot din vedere orizonturile pe care reţeaua de comunicare globală le anunţă. Într-o lume pornită pe drumul fraternizării, dar sfâşiată încă de contradicţii dramatice, democratizarea prin Internet a cunoaşterii, accesul nelimitat, pe această cale, la sursele de informaţie ar putea să ofere soluţii, dacă nu pentru inundaţii, secetă şi foamete, cel puţin pentru reducerea decalajelor ideologice şi politice. Marile probleme ale omenirii – explozia demografică, periclitarea echilibrului ecologic, poluarea mediului, criza energetică şi a resurselor, adâncirea prăpastiei dintre săraci şi bogaţi – nu pot fi rezolvate doar prin iniţiative locale, oricât ar fi ele de judicioase. Comunicarea fără hotare prin Internet, prin acest veritabil sistem nervos planetar, are darul de a reduce distanţele – şi nu numai pe cele pur geografice. Globalizarea informaţiei, în pas cu globalizarea economică, ar deschide drumul unei noi ordini mondiale, în care conflictele etnice şi religioase, discriminarea, totalitarismul, fanatismul de orice culoare şi-ar pierde treptat suportul argumentativ şi propagandistic – acesta bazându-se în mare măsură, după cum se ştie, pe izolare şi ignoranţă, pe o dezinformare sistematică. Numai într-o atmosferă de încredere şi înţelegere, cultivând conştiinţa răspunderii comune pentru destinul unic, indivizibil al Terrei, ar exista şanse reale să fie identificate şi combătute, măcar în al doisprezecelea ceas, cauzele atâtor primejdii care ameninţă viitorul nostru, al tuturor. Că existenţa şi extinderea în continuare a Internet-ului poate contribui din plin la formarea şi generalizarea acestei conştiinţe, îmi pare a fi un adevăr ce se impune de la sine. Dacă vor prevala foloasele sau, dimpotrivă, daunele – la această întrebare crucială va răspunde doar viitorul.

https://biblioteca-digitala.ro

LIVIU ANDREESCU

Intelectualii față cu Revoluția Digitală

Atunci când, acum aproape patru decenii, istoricul şi sociologul american Richard Hofstadter încerca să definească profilul intelectualului modern, el se oprea asupra unui concept pe care îl găsea crucial: *free-play*. Ia-i intelectualului libertatea să se joace, să inventeze, să caute noul, şi-l transformi – spune Hofstadter – din intelectual într-un biet profesionist, într-un individ bine antrenat să facă un lucru sau altul, dar nimic mai mult. Obsesia schimbării, a înnoirii, e rotița ascunsă care învârte, pare-se, maşinăria psihică a intelectualului. Nu-i de mirare, aşadar, că tocmai conservatorii, inamicii declarați ai schimbării radicale, se temeau de intelectuali (sau cel puțin de aceia dintre ei care corespund portretului de mai sus) mai rău ca de orice altceva. Tot aşa, nu e de mirare că intelectualii – întrecuți poate doar de politicieni – sunt primii care anunță sfârşitul prezentului, schimbarea radicală, ruperea de trecut, venirea noii ere. Puține evenimente displac acestei tentații revoluționare, iar recenta evoluție a comunicațiilor nu s-a dovedit a fi unul dintre ele. Lucru care nici nu era de aşteptat.

Cel puțin unul dintre aspectele paradoxale ale dezbaterii din jurul Revoluției Digitale scapă însă adesea comentatorilor: puțini intelectuali sunt aceia care au supt cu adevărat la sânul cyberspațiului. Avem deja politicieni cu cei şapte ani de-acasă dobândiți în era războiului rece, cunoaştem generații crescute în fața televizorului, există chiar gânditori hrăniți de laptele matern al postmodernismului. Dar nu avem încă minți mature care să se fi născut cu un picior în lumea din spatele ecranului computerului. Proponenții de azi ai cyberrevoluției sunt doar proaspăt convertiți, indivizi zămisliți în epoca tomurilor de pe raftul bibliotecii şi a articolelor de revistă. Ca toți revoluționarii de primă generație, atunci când

https://biblioteca-digitala.ro

vorbesc despre revoluție – de data aceasta, cea informațională – ei sunt siliți să producă utopie, căci le lipsește șansa de a fi contemporani cu «omul nou» creat de revoluția pe care au pus-o la cale.

Ca și în cazul atâtor multe revoluții trecute, vom ști ce a fost Revoluția Digitală abia după ce ea va fi lăsat semne adânci în lumea din jurul nostru. Or, cum bine observa Peter Drucker, de obicei e nevoie de mai bine de o generație pentru a putea evalua impactul unor astfel de evenimente: legătura dintre Gutenberg și secularism, sau transformările sociale (de «spațiu mental») presupuse de revoluția industrială nu au fost nici măcar bănuite în primele decenii de la inventarea mașinii de tipărit și, respectiv, a motorului cu aburi; și nici nu au avut o legătură directă ori imediată cu acestea.[1] Până atunci, putem cel mult să ghicim, și asta în sensul cel mai propriu al cuvântului.

Știm de la Hegel că fiecare societate se vede pe sine ca pe ultimul pas în evoluția umanității și că societatea utopică este de obicei, într-o măsură mai degrabă mai mare decât mai mică, conținută deja în societatea care produce utopiile. Parafrazând – spune-mi care sunt utopiile tale ca să-ți spun cine ești. Relația intelectualilor cu computerul e un subiect productiv tocmai dintr-o astfel de perspectivă: în măsura în care intelectualii sunt perpetuu gata să inventeze ziua de mâine, asta ne poate spune măcar ceva despre cine sunt ei astăzi.

Reflecții asupra Revoluției Digitale

Combatanții care dezbat aventura Internetului se situează pe poziții relativ ușor de distins. Discuțiile refac cu destulă acuratețe geografia a ceea ce se cheamă în cultura anglo-saxonă de astăzi *the culture wars* – războaiele culturale dintre conservatori, postmoderniști și, mai nou, stânga «progresistă». Lucrul acesta nu este, firește, surprinzător în sine. Deși sociologul Daniel Bell susținea într-o frază faimoasă că poți fi «socialist în probleme economice, liberal în politică, și conservator când vine vorba de cultură», în practică o asemenea «disociere de planuri» e greu de atins și chiar mai dificil – dacă nu imposibil – de menținut. Era deci de așteptat ca postmoderniștii să rămână postmoderniști când vine vorba de Internet, iar conservatorii – conservatori. Mai ales că lumea electronică pare ea însăși mediul ideal pentru topirea politicului, culturalului și economicului într-o unică matriță.

Conservatorii sunt, în mod predictibil, oripilați de consecințele dezastruoase pe care «cultura online» le poate avea asupra culturii așa cum o

---

1. Peter F. Drucker, «Beyond the Information Revolution», *The Atlantic Monthly*, October, 1999, Vol. 284, No. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

ştim în momentul de faţă. Proiecţiile lor distopice utilizează câteva clişee clasice în literatură: «declinul Occidentului» căzut pradă pseudoculturii virtuale, «revolta maselor» analfabetizate de ecranul calculatorului împotriva intelectualului de formaţie clasică etc. Vechea nostalgie a lui Edmund Burke pentru «gloria pierdută a Europei» prerevoluţionare se transformă într-o elegie pentru cultura preinformaţională. Aşa cum scrie Sven Birkerts, autorul best-seller-ului *The Gutenberg Elegies*: «[d]e fapt, întreaga noastră istorie colectivă subiectivă – sufletul corpului nostru social – este încodată în tipăritură... Dacă cineva întoarce spatele culturii tipărite... ce mai rămâne din sentimentul de cultură şi continuitate al acelei persoane?»[2].

Care cultură tipărită?, se va întreba pe bună dreptate cititorul. Care alta decât cea a lui Joyce, Flaubert şi Virginia Woolf, răspunde Birkerts căruia, ca şi multor altora, nu are cum să-i scape asemănarea dintre vulgata postmodernă şi hypertextualitatea inscripţiilor din cyberspaţiu:

«S-ar putea spune, de exemplu, că întreaga mişcare a postmodernismului în artă este o consecinţă a aceleiaşi mutaţii macroscopice [de la tipăritură la mediul electronic]. ... Avântul combinatoric şi referenţialitatea brutală a culturii din jur sunt oglinda perfectă a dinamicii asociative a mediului electronic»[3].

De fapt, cruciada anti-Internet se dovedeşte cu atât mai fructuoasă şi mai plauzibilă dacă este purtată simultan şi împotriva noilor curente literare din academie: nu doar «cultura online», ci şi poststructuralismul practicat azi în umanioare (două feţe ale aceleiaşi monede, se spune) sunt sursa declinului marelui roman modernist. Relativismul desface încetul cu încetul ţesătura fină dar trainică a Marii Culturi, iar noul (cyber)tribalism anomic ia locul individualismului exersat în mijlocul comunităţii.

Un alt simptom nefericit legat de apariţia Internetului, doar aparent opusul tribalismului amintit mai sus, ar fi globalismul. Acesta duce la debusolarea generaţiei tinere, năucită de lumea globală a mass-media. Roger Scruton, autorul câtorva celebre volume de filosofie conservatoristă, deplângea fenomenul în termenii următori:

«...printre tineri, aşa cum îi ştim din oraşele noastre moderne, se naşte un nou tip uman. El are propria limbă, propriile obiceiuri, propriul teritoriu şi o economie proprie şi izolată. Are o cultură proprie – o cultură care priveşte în marea ei parte cu indiferenţă la legăturile tradiţionale şi la formele tradiţionale de educaţie. Cultura tânără este o forţă globală, propagată de o mass-media care nu recunoaşte nici localism şi nici suveranitate...»[4].

---

2. Sven Birkerts, *The Gutenberg Elegies: The Fate of Reading in an Electronic Age*, Boston: Faber and Faber, 1994, p. 20.

3. Birkerts, *op. cit.*, p. 123.

4. Citat de John Sutherland în «Sad Professor», *LRB*, Vol. 21, No. 4, February 18, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

Conservatorii insistă asupra faptului că globalismul şi tribalismul asociate dezvoltării Internetului nu sunt curente opuse, ci mai degrabă două tendinţe complementare care se sponsorizează reciproc: graniţele comunităţii clasice se destramă sub impactul revoluţiei globale, iar vechiul tip de comuniune umană este înlocuit de o iluzorie «venire împreună». Acesteia din urmă îi lipseşte tocmai atributul esenţial al comunităţii tradiţionale: acela de dătătoare de valori morale, de spaţiu în care valorile etice iau fiinţă şi îşi află locul.

Nimic nu pune mai bine în pagină concepţia cu privire la valenţele comunităţii globale decât chestiunea pornografiei pe Internet. Roger Scruton are în vedere şi acest subiect: «nu există teren mai fertil de manifestare a impulsului pornografic ca Internetul»[5]. Pericolul nu vine numai din simpla asociere a spaţiului virtual cu producţia şi consumul de pornografie, ci şi din faptul că, scrie autorul nostru, o dată ajunsă în cyberspaţiu pornografia este «retrasă din arena ruşinii»: dacă până acum oamenii din jur te puteau vedea intrând în magazinul de adulţi, îţi găseau fotografiile ascunse prin dulapuri sau casetele video dosite în spatele rafturilor, tehnologia îl ajută azi pe consumatorul de pornografie să scape de sprânceana ridicată a ochiului public. Sexul virtual se află aşadar în afara incidenţei ruşinii şi a sentimentului de vinovăţie. Cu societatea care se formează în faţa ecranelor de calculator – şi pe care Scruton o numeşte «nu Sodoma, ci Onanistan» – se întâmplă exact ceea ce conservatorii ne anunţă, încă de la venirea modernităţii, că se întâmplă cu societatea în general: se atomizează, se *welfare*-izează. «Fireşte», continuă autorul «rasa umană se va reproduce în Onanistan. Dar asta nu înseamnă că şi *societatea* se va reproduce. Căci societatea depinde de capitalul moral, care se transmite de la părinţi la copii...»

E familiară deja teama conservatorilor că, în vremurile moderne, acele legături între indivizi, care se coagulează în spaţiile comunitare ce cultivă tradiţia (familia, biserica), se dizolvă încetul cu încetul. Or, produsul logicii ultime a societăţii liberale *dez-membrate* este – ce altceva! – computerul. Speriaţi de individul-masă, conservatorii văd în ecranul calculatorului locul în care individul pierde orice legătură cu comunitatea şi, în consecinţă, cu valorile morale. Discutând problema pornografiei, profesorul de drept Robert Bork susţine că «pe măsură ce vizionarea devine mai privată, gusturile vor deveni şi ele mai obscene şi perverse», iar «calculatorul va da fiecăruia un canal propriu [pentru satisfacerea acestor gusturi]»[6].

---

5. În «Very Safe Sex», accesibil *online* la http://www.nationalreview.com/28july97/scruton.html.

6. Robert H. Bork, «Hard Truths About the Culture Wars», *First Things*, Iunie/iulie, 1995.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca şi postmoderniştii (după cum vom vedea în curând), conservatorii se află astfel în posesia unei concepţii comprehensive – dacă îmi pot permite să împrumut acest concept din teoria politică – asupra societăţii capitaliste târzii. Aici e de găsit şi unul dintre paradoxurile Revoluţiei Digitale: deşi adesea numită o nouă epocă în istoria umanităţii, aceasta este totuşi analizată ca un punct culminant al arhifamiliarei societăţi liberale consumeriste, ca o extensie, brutală dar logică, a mai vechilor tare ale modernităţii.

O critică a economiei politice a semnelor

De cealaltă parte a prăpastiei culturale dintre dreapta şi stânga se află teoreticienii postmoderni ai lumii virtuale. Ei îşi trag sevele dintr-un amestec de idei despre lumea occidentală postbelică ce îmbină gramatici ale societăţii de consum – populare mai ales prin Franţa anilor '70 şi America anilor '80 – cu o lectură a impactului pe care mass-media l-a avut asupra civilizaţiei occidentale.

Jean Baudrillard, unul dintre cei mai de vază teoreticieni post-mcluhanişti ai spaţiului postmodern, a pornit de la o analiză «consumeristă» a societăţilor contemporane pentru ca, de la jumătatea deceniului şapte, să îşi concentreze privirile asupra fenomenului mass-media – simptomul perfect al societăţii postmodeme. Dacă modernismul a fost prin excelenţă o lume a exploziei tehnologice, a producţiei şi consumului de bunuri, postmodernismul apare ca o eră a informaţiei, a proliferării semnelor şi codurilor. În timp ce omul modern era arhitectul unei civilizaţii construite în jurul relaţiilor de piaţă, omul postmodern a năruit distincţiile între cultura înaltă şi cea de consum, a abolit graniţele între aparenţă şi realitate. Pentru Baudrillard, notează Douglas Kellner, lumea postmodernă e una a «semiurgiei»[7]. Or, cheia diseminării rapide de semne şi simulacre e naşterea mass-media aşa cum o cunoaştem astăzi. O dată cu ea, vine pe lume şi tărâmul autonom al hyper-realităţii în care simularea ajunge să oblitereze spaţiul social tradiţional. Ca tărâm de ordin superior, câmpul hyper-realităţii nu mai funcţionează ca o oglindă a realităţii, pe care o transcende. În ultimă instanţă, Baudrillard cade pradă unei versiuni radicale a viziunii lui McLuhan: «...faptul că mediul este mesajul nu semnifică doar sfârşitul mesajului, ci şi pe acela al mediului. Nu mai există mass-media în sensul literal al termenului (am în vedere în primul rând mass-media electronică) – altfel spus, o forţă care să medieze între o realitate şi alta...»[8].

---

7. În «Baudrillard: A New McLuhan», accesibil *online* la http://www.uta.edu/huma/illuminations/kell26.htm.

8. Citat în Kellner, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Consecința firească a unei astfel de imagini asupra contemporaneității este un soi de nihilism sau defetism politic. Încă înainte de anii '70, Baudrillard amintea de o complicitate a individului cu impulsul condiționator al mass-media (numită şi «Logica lui Moş Crăciun»[9]). Pe măsură ce avansăm în timp, complicitatea se radicalizează. La un deceniu distanță de considerațiile de mai sus, orice urmă de reflecție critică în interiorul societății se evaporă – prizonieratul e total: «Glob de cristal al statisticilor ... [masele de indivizi] absorb toată electricitatea socialului şi politicului şi o neutralizează fără cale de întoarcere. Ele nu sunt bune conductoare nici de politică, nici de social, şi nici de sens în general. Totul le traversează, le însuflețeşte, dar se dispersează fără a lăsa nici un fel de urmă. ... Ele sunt inerția, forța inerției, forța neutrului»[10]. Limitate la absorbția pasivă de mesaje golite de conținut, de zgomot informațional, indivizii (masele) sunt prinşi într-un univers de simulacre, de evenimente spectaculare. Iată de ce, în 1992, acelaşi Jean Baudrillard declara că războiul din Golf, un eveniment la care am avut acces exclusiv prin mass-media şi deci contaminat de irealitatea mediului, nu a avut loc.

Fără doar şi poate unul dintre cei mai influenți teoreticieni ai lumii tehnologice şi ai mass-media din ultimele decenii, Jean Baudrillard a lăsat în urma sa o moştenire ambivalentă. Pe de o parte, a pus bazele unei teorii postmoderne a informației şi tehnologiei. Pe de altă parte, substanța apolitică a lumii pe care a descris-o era de aşteptat să trezească suspiciuni printre simpatiile radicale ale postmodernilor. Unii discipoli au încercat aşadar să dea o culoare critică scrierilor «maestrului», sperând să salveze ceva din potențialul radical al teoriilor amintite mai sus. Douglas Kellner, de pildă, observa că analiza lui Baudrillard păcătuieşte prin limitarea traficului «informației» la un singur sens: dinspre media spre consumator, fapt ce nu mai ține în epoca computerelor. Cu ajutorul computerului, maşinărie în primul rând interactivă, individul comunică la rândul său cu producătorul de semne. El depăşeşte statutul de receptor pasiv şi devine la rândul său furnizor de informație. Mai mult, filosofului francez i se reproşează că nu discută în nici un fel problema mass-media alternative, ba chiar faptul că ar susține explicit teza conform căreia orice formă de comunicare în masă cade pradă «mass-mediatizării»[11]. Posibilitatea oricărei forme subversive de comunicare ar fi complet obliterată.

Fascinați de perspectiva unei opoziții marginale, «contra-hegemonice», intelectualii postmoderni au încercat, prin urmare, să susțină ipoteza că

---

9. În *Sistemul obiectelor*, Cluj, Echinox, 1996 [1968], p. 109 şi urm.

10. Jean Baudrillard, *A l'ombre des majorites silencieuses*, Paris, Denoel/Gonthier, 1982, p. 8.

11. D. Kellner, *op. cit.*.

https://biblioteca-digitala.ro

mass-media – mai exact, comunicarea în masă – ar putea să funcționeze şi pe canale alternative. Într-un eseu celebru, «Intellectuals and New Technologies», acelaşi Douglas Kellner repudia pesimismul tehnologic asociat primilor teoreticieni ai societății postindustriale. Nu este suficient ca intelectualul să fie *implicat* (Kellner îl dă ca exemplu pe Sartre), el trebuie să aibă şi un profil public şi *solidar*. Este însă un fapt specific comunicării electronice – care, sugerează autorul, se află în plin proces de reformare a sferei publice – acela că permite accesul intelectualilor la dezbaterea publică. În mod previzibil, Kellner îşi pune speranțele în computer, în care vede un mediu de comunicare a cărui trăsătură fundamentală e descentralitatea[12]. Computerul apare ca un canal de expresie publică care se află în afara controlului vreunei autorități. Utilizându-l, intelectualii devin capabili să ciobească, încetul cu încetul, soliditatea de monolit a ideologiei societății de consum. Miracolul rezistenței locale şi al anarhiei punctuale, unul dintre punctele centrale ale filosofiilor poststructuraliste, şi-ar găsi în calculator şi în Internet împlinirea ultimă. La urma urmelor, chiar Baudrillard sugera, îngânându-l pe Foucault, că singurul loc unde puterea poate fi reală este la nivel micro.

Ironia ultimă a acestei teorii a funcției eliberatoare a Internetului este faptul că, la Kellner, dar nu numai, rolul redemptiv revine în primul rând intelectualilor. Zygmund Bauman va fi avut dreptate scriind că: «conceptul de postmodernitate are o valoare aparte în măsura în care îşi propune să surprindă şi să articuleze doar experiența unei singure, dar fundamentale, categorii sociale a societății contemporane: intelectualii»[13]. Teoria informației rămâne, pentru intelectualii postmoderni, o cale de a atinge cunoaşterea *de sine*. Aşa se explică opoziția implicită dintre Baudrillard, care scrie despre mass-media ca un teoretician lucid, şi masele miruite de zgomotul informațional; sau interesul pentru Internet ca principală cale de acces *a intelectualilor* spre spațiul public. Reflexul narcisist al unei asemenea concepții despre lume îi desparte pe postmoderni de cel de-al treilea actor al războaielor culturale, stânga progresistă.

Interesele și oamenii obișnuiți

Aceasta din urmă – numită de curând şi «stânga conservatoare» – pune sub semnul întrebării ortodoxia postmodernă din universitățile de peste ocean pe care o defineşte ca «spectatorială, dezgustată, care

12. Douglas Kellner, «Intellectuals and New Technologies», *Media, Culture & Society*, Vol. 17, No. 13, iulie, 1995, p. 439.

13. Zygmund Bauman, «Is There A Postmodern Sociology?», *Theory, Culture & Society*, Vol. 5, 1998, p. 217

https://biblioteca-digitala.ro

ridiculizează»[14]. Ea militează pentru proiecte sociale pragmatice în loc de «teorie», pentru «politica reală» în loc de «politica culturală». Atunci când vine vorba de Internet, leftiştii tradiţionali tind mai curând să vadă în WWW lumea familiară din jurul nostru. Internet nu înseamnă atât spaţiul anarhic care a produs acum câţiva ani *Declaraţia de Independenţă a Cyberspaţiului*, cât un loc dominat de logica capitalismului târziu. La urma urmelor, lumea computerelor a dat globului companii precum Microsoft, probabil unul dintre cele mai repede, mai temeinic şi mai insidios create monopoluri. Nu numai că *World Wide Web* nu e o comunitate în care «Netăţenii» se întâlnesc liberi de constrângeri; spaţiul virtual a fost aproape în întregime confiscat de marile companii şi de spiritul comercial care guvernează acum lumea occidentală. După Andrew Shapiro, «...politica reală a Net-ului şi a erei informaţionale în general, [este] o politică cu desăvârşire libertariană, care idolatrizează piaţa şi care este ostilă protecţiei consumatorului. ... Un raport asupra comerţului economic global pe care [consilierul prezidenţial] l-a pregătit de curând pentru Administraţie este mai curând visul unui adept al pieţelor neîngrădite. Raportul recomandă transformarea cyberspaţiului într-o zonă fără impozite şi limitează supravegherea comerţului online şi a standardelor tehnice. Ce înseamnă asta pentru milioanele care şi-au dat banii la AOL şi au fost înşelaţi?»[15].

Stânga are mai puţină nevoie de noi teorii ale informaţiei, căci spaţiul informaţional e subiectul unui tip de relaţii transparente, cu care suntem obişnuiţi de la naşterea societăţii industriale. E controlat de interese economice, oligopolic, dominat de companii puternice, indiferent la binele public. Configuraţia sa ne pune aceeaşi veche problemă: cum să cucereşti aşa-numita «prăpastie digitală», bariera dintre cei înzestraţi tehnologic şi cei neînzestraţi. Mai mult, cum să aduci individul anonim în poziţia de a decide viitorul acestui spaţiu.

Aşa se face că stânga progresistă are o relaţie ambiguă cu Internetul, la fel de ambiguă ca şi relaţia dintre progresiştii anilor '20 şi America aceleiaşi ere: opoziţia fermă la tarele capitalismului e compensată de optimismul în ceea ce priveşte şansele sistemului de a fi schimbat din interior. Internetul (ca şi capitalismul) conţine şi sămânţa propriei evoluţii într-o societate democratică. Este de bine de rău un spaţiu descentralizat şi divers, care poate imuniza pe individ împotriva efectelor dăunătoare ale monopolului din *Big Media*. Internetul «nu e doar o schimbare în felul în

---

14. Cuvintele îi aparţin lui Richard Rorty, *Achieving Our Country: Leftist Thought In Twentieth Century America*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1998, pp. 36.
15. Andrew L. Shapiro, «America Offline», *The Nation*, 24 februarie, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro

care calculăm ori comunicăm. Mai degrabă este o schimbare potențial radicală în privința celor ce dețin controlul asupra informației, experienței şi resurselor»[16]. Încă un mediu exclusivist, «accesibil în măsură disproporționată celor educați şi înstăriți», Internetul nu va mai rămâne aşa pentru multă vreme. «Adevărul e că mulți dintre cei care ne plângem de concentrarea mass-media – şi mă includ şi pe mine în această categorie – lăsăm veştile proaste să o ia înaintea celor bune. Cu privirile fixate pe ultima fuziune de companii multimiliardare, nu realizăm că ne aflăm deasupra unei potențiale mine de aur mediatice ce ne aparține.»[17]

Internetul ar reprezenta o oportunitate întâi şi întâi pentru indivizii obişnuiți sau pentru companiile mici. Oferă oricui posibilitatea de a-şi face opiniile cunoscute celorlalți, şi mai ales şansa de a auzi opinii opuse. Oferă individului şansa de a ieşi în spațiul public, de a-şi depăşi anomia şi letargia şi a lua parte la marea dezbatere politică. Vechiul vis al stângii, acela al unei democrații de masă veritabile, pare uneori să aştepte imediat după colț.

Leftiştii progresişti se află totuşi într-o postură uşor paradoxală: în măsura în care comunicarea globală şi descentralizată e o resursă prețioasă pentru democrația de masă, ea va fi (este deja) o resursă urmărită cu îndârjire de forțele capitaliste. Cu cât oferta de libertate e mai mare, mai promițătoare şi atrage mai mulți indivizi, cu atât mai fragilă este ea înaintea celor care au tot interesul să controleze această libertate. Punctul forte al comunicării electronice, *acea irezistibilă combinație de accesibil, global şi descentralizat*, este simultan şi un călcâi al lui Ahile.

Forfota intelectuală din jurul Revoluției Digitale nu poate să nu frapeze prin refuzul obstinent – singura excepție rămâne probabil autointitulata «stângă progresistă» – de a discuta chestiunea cyberspațiului în termenii lui ceea ce *este*, şi nu lui ceea ce *va fi*. Aceasta nu vrea să însemne că Revoluția Digitală nu se va dovedi o revoluție în adevăratul sens al cuvântului, ci doar că, până una-alta, e mult mai greu să afli în ce fel va schimba ea lumea – într-o utopie, într-o distopie, într-o versiune «cyber» a aceleiaşi lumi? – şi mult mai uşor să vezi în ce fel ea rămâne un fenomen al timpului nostru. Cultura *online* dramatizează, la urma urmelor, câteva dintre problemele fundamentale de care se loveşte astăzi cultura societăților occidentale.

---

16. Andrew L. Shapiro, «The Net That Binds», *The Nation*, 21 iunie, 1999.
17. Andrew L. Shapiro, «New Voices in Cyberspace», *The Nation*, 6 iunie, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*2]cd-rom//11.tiff > Sortitura Filantropica / a.3

hypermedia_happening

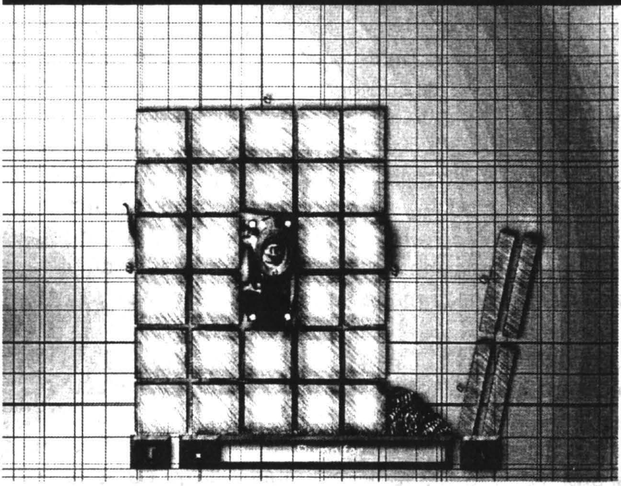

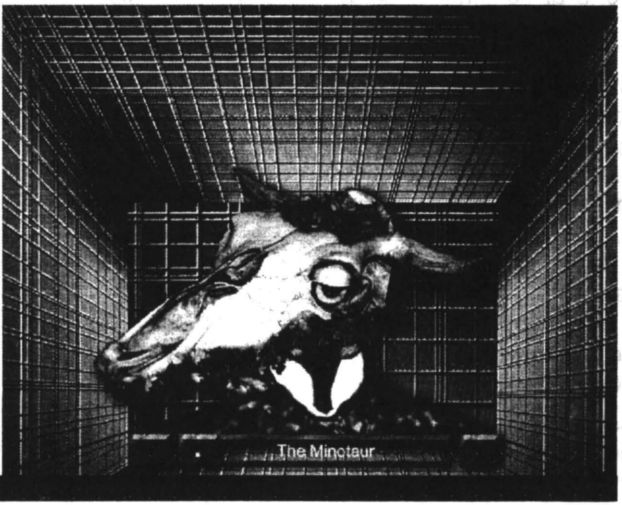

browse

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*2]cd-rom//12.tiff > Sortitura Filantropica / a.4

hypermedia_happening

Les Kids

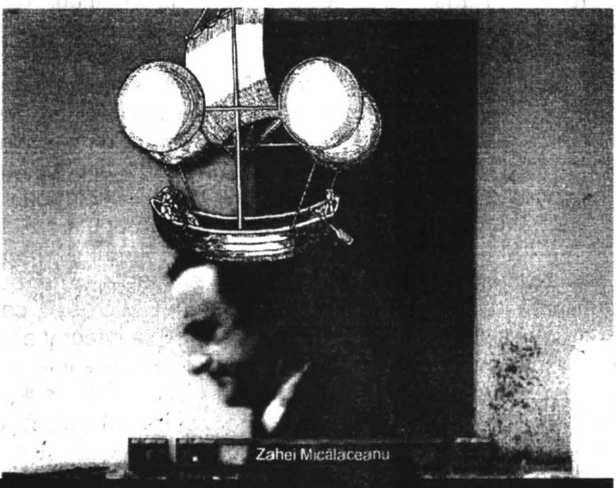

Zahei Micălaceanu

browse

https://biblioteca-digitala.ro

Comerțul electronic

Peter Drucker făcea undeva o observație ce merită să dea de gândit celor care salută fără a reflecta prea mult comunitatea virtuală (îi am în minte în primul rând pe amatorii de subversivități locale): «Impactul cu adevărat revoluționar al Revoluției Informaționale abia începe să se facă simțit. Dar nu „informația“ este combustibilul acestei revoluții. Nu este vorba despre „inteligența artificială“. Nu e vorba despre efectul computerelor şi al procesării datelor asupra procesului decizional, asupra politicilor publice sau asupra altor strategii. E vorba despre ceva ce nimeni nu a intuit, despre ceva ce nici nu se discuta cu zece sau cincisprezece ani în urmă: comerțul electronic – altfel spus, avântul exploziv al Internetului ca şi un canal principal – probabil că, în cele din urmă, ca şi *canalul* principal – de distribuție de bunuri, servicii şi, surprinzător, de slujbe manageriale, în lumea întreagă»[18].

Realitatea pare să dea câştig de cauză lui Baudrillard şi laturii pesimiste a stângii progresiste mai degrabă decât lui Kellner. *E-commerce*, sau comerțul online, a devenit probabil unul dintre fenomenele cele mai bine asociate *World Wide Web*-ului, unde orice produs se află față de cumpărător la o distanță egală cu un *click*. Un număr uriaş de comenzi se fac pe Net, chiar şi în cazul produselor scumpe. Jumătate din numărul maşinilor noi cumpărate în Statele Unite, de pildă, sunt comandate *online*. E un curent care duce repede şi sigur spre globalizare, căci pe Net distincția dintre produse americane, europene sau asiatice este în mare măsură obturată. Totuşi, nici acest spațiu nu e scutit de practici monopoliste. E cazul firmelor care oferă servicii de Internet, ca să dau numai un exemplu.

Cei ce au contact frecvent cu spațiul *WWW* cunosc foarte bine măsura în care latura sa comercială a saturat acele trasee sau căi de acces pe care informația este accesată mai uşor şi mai des. Ca şi reclamele non-virtuale, care nu sunt de găsit în orice fundătură de stradă sau pe orice gard lăturalnic, nici aceste reclame virtuale nu apar oriunde. Dar poți să fii sigur că dacă utilizezi motoarele de căutare obişnuite şi populare – un soi de scurtături între bulevardele cyberspațiului – vei fi trimis mai întâi la Amazon.com sau www.barnesandnoble.com şi mai apoi la nu ştiu ce recenzie publicată pe *website*-ul autorului. De altfel, Microsoft, care deține de mult monopolul sistemelor de operare pentru PC, a integrat acum câțiva an în Windows şi un *browser* propriu, violând printre altele legile care guvernează competiția (gestul a atras între timp şi faimosul proces al Departamentului de Justiție american). *Browser*-ul Microsoft te trimite

18. Peter F. Drucker, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

automat la site-ul Microsoft şi conţine deja linkuri către companii ca Disney, ABC, CNN cu care Microsoft are relaţii comerciale. Supralicitând întrucâtva, e ca şi cum atunci când cumperi un bun anume ai fi obligat să faci un tur al fabricii care l-a produs.

Comerţul electronic rămâne aşadar un fenomen care răspunde, cel puţin în parte, unor mai vechi intuiţii cu privire la mecanismele pieţelor de consum. Ca şi în viaţa obişnuită, unde e inundat de cataloage şi reclame, cumpărătorul cumpără mai puţin produse şi mai degrabă imagine. McLuhan se prea poate să fi greşit atunci când a prezis scăderea gradului de alfabetizare în era vizualului, dar teoria baudrillardo-mcluhanită a imaginii dă randament în contextul traficului de bunuri *online*. Departe de a fi pionierul unui nou algoritm al pieţei, fenomenul vânzării şi cumpărării de bunuri prin intermediul Net-ului e doar extensia logică a unei practici comune după boom-ul mediatic ulterior războiului. Atâta doar că, astăzi, broşurile cu reclame nu îţi mai ajung dis-de-dimineaţă în cutia poştală, ci sunt transferate pe cale virtuală în căsuţa de e-mail.

Succesul la suprafaţă al comerţului electronic ascunde o realitate economică ceva mai ambiguă. «Webonomics», cum se numeşte astăzi ştiinţa comerţului pe *web*, dezleagă cu greu misterele poveştilor de succes ale companiilor virtuale. Există fireşte clipe de glorie, ca acela în care atât Barnes and Noble, cu al său uriaş lanţ de librării, cât şi Amazon.com, o companie în totalitate virtuală, îşi dispută titlul de «cel mai mare magazin de carte din lume». Ba avem parte şi de frişcă pe tortul virtual, precum momentul în care o companie ce vinde *online* la preţuri reduse cărţi, CD-uri şi casete folosite (Half.com) se înfrăţeşte cu Halfway, un orăşel din Oregon cu o populaţie de sub 400 de indivizi, care îşi schimbă numele în... Half.com, devenind «prima localitate dot-com». Tot *e-commerce* oferă şi poveşti pe gustul convertiţilor la visul american – Jeffrey Bezos, fondatorul lui Amazon.com şi-a început afacerea într-un garaj, iar Hotmail, care oferă acum servicii de e-mail pentru zeci de milioane de utilizatori, a fost creată atunci când doi indivizi obişnuiţi au gândit un sistem de e-mail care să poată fi accesat de la orice calculator conectat la Internet, oriunde pe glob, fără a mai configura programe de citit poşta electronică.

S-a spus despre comerţul electronic că schimbă consumatorul: îi schimbă tabieturile în privinţa economiilor, a consumului de produse, schimbă structura industriei, natura competiţiei (care se globalizează), schimbă economia. Şi totuşi faţa contradictorie a comerţului electronic, cea cunoscută deja din experienţa capitalistă, nu întârzie să se facă cunoscută: Hotmail a fost rapid cumpărată de Microsoft, iar Amazon.com, ale cărei acţiuni au atins cote uriaşe la bursă (Amazon era cândva cotată la 17 miliarde de dolari), nu a reuşit nici până azi să stoarcă vreun cent pentru acţionari (Jeff

https://biblioteca-digitala.ro

Bezos tot promite, de ani încoace, marele moment în care Amazon va opera cu profit). Priceline.com, a cărei cotă se ridică undeva în jurul a 8 miliarde de dolari, lucrează în pierdere de când a început să opereze. Dar valoarea acțiunilor crește încă, pradă avântului speculativ. În era Internetului s-a născut astfel şi bunul de consum suprem: compania-simulacru – fără capital, fără adresă, fără profit dar cu cifre de comerț şi cote la bursă uriaşe. Şi totuşi, comentează John Sutherland, capturând ironic complicitatea baudrillardiană între consumator şi sistem, «toată lumea pare sigură că Web-ul are un viitor măreț, măcar că nu ştie care va fi acesta»[19].

E dificil de răspuns întrebării dacă comerțul electronic va transforma Internetul într-un «*shopping mall* la tine acasă»; şi dacă, astfel, grupurile de consumatori din spatele ecranelor computerelor vor deveni, conform proiecției lui Jean Baudrillard, nişte mase amorfe, slabe conducătoare de energie politică şi de inițiativă socială. Spre surpriza unora ca John Perry Barlow (autorul sus-numitei *Declarații de Independență a Cyberspațiului*), finanțele modelează lumea digitală într-o măsură din ce în ce mai mare.

Dreptul la «privatitate»

Companiile comerciale nu se limitează doar la a atrage clienți prin reclame plasate în sfera publică, fie ele şi ubicue. Există deja un trafic de informație cu privire la clienții *potențiali* – şi, pe Net, oricine este un potențial client. Informații culese în diverse feluri (de pildă, cu ocazia efectuării unei achiziții electronice) sunt reciclate şi retransmise în scopuri comerciale. Multe voci cer deja recunoaşterea unui drept la «privatitate» (*privacy*): «*Privatitatea* nu înseamnă doar să ții anumite lucruri secrete. *Privatitatea* înseamnă autoposesie, autonomie şi integritate. Pe măsură ce pătrundem în lumea computerizată a secolului XXI, *privatitatea* va constitui unul dintre drepturile civile cele mai importante».[20]

Anii '95-'96, adică începutul erei Internetului, au fost măcinați de problema siguranței informațiilor oferite *online*. Nu o dată s-au propus soluții de asigurare a tranzacțiilor electronice care să nu vatăme cumpărătorul. Se vorbea atunci chiar despre renunțarea la plata cu cărți de credit şi trecerea la *e-cash* (cash electronic, aproape un oximoron). Se pare că teama de fraudă electronică a scăzut în cele din urmă şi, după cum am văzut, *e-commerce* proliferează tocmai în virtutea acestui fapt. Pe de altă parte, comerțul electronic trebuie să se adapteze noilor realități ale

19. John Sutherland, «The Browse Function», *London Review of Books*, Vol. 19, No. 23, 27 noiembrie, 1997.

20. Simson Garfinkel, «Privacy and the New Technology», *The Nation*, 28 februarie, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro

lumii globale: competiție națională și transnațională sporită, o bază de cumpărători mult crescută, un public-țintă cu comportament comercial mult mai dificil de circumscris și mai impredictibil. Acest mediu nesigur și puțin familiar pentru întreprinzătorul clasic a generat o adevărată goană după informații cu privire la clienții (cum altfel) virtuali. Cifrele sunt impresionante: «...colectarea de date [personale] este activitatea principală a *website*-urilor comerciale. În jur de 92% din acestea adună date personale de la utilizatori pe care apoi le pun împreună, le sortează și le folosesc. [Lawrence Lessig]»[21]

Comerțul cu date personale a devenit el însuși o activitate profitabilă, un prilej de afaceri aducătoare de beneficii. Cum acest tip de informație se dovedește a fi o resursă esențială pentru orice întreprinzător *online*, competiția pentru date personale este acerbă. Îngropat în multitudinea de *linkuri* către multitudinea de *site*-uri care comercializează un anume produs sau serviciu, utilizatorul își va limita căutarea la un număr restrâns de furnizori – mai precis, la cei mai cunoscuți sau la cei la care ajunge accidental. Este crucial pentru ofertant să caute într-o manieră activă posibilii clienți și să-i atragă spre propria ofertă. El va bombarda clientul – sau pe oricine se nimerește să corespundă profilului acestuia – cu reclame de tot felul. Dar pentru asta are nevoie de locația sa – măcar de cea virtuală. Or, modul cel mai simplu de a avea acces la astfel de informații este cumpărarea unei baze de date de-a gata.

«De fapt, vânătoarea de vedete, deși un fenomen nefericit, reprezintă o fracțiune nesemnificativă a numărului de violări ale sferei private rezultate din piața multimilionară a informației personale comercializată de către agențiile de stat. După ce au forțat cetățenii să-și declare numărul de asigurare socială, adresa și alte informații medicale pentru a putea obține un permis de conducere, state lacome au câștigat milioane vânzând această informație bazelor de date comerciale. (La începutul anilor '90, statul New York făcea 17 milioane USD pe an din traficul de informații personale; Winsconsin câștiga 8 milioane pe an.)»[22]

Noile provocări ale comerțului electronic global nu fac decât să adâncească această stare de lucruri. Un studiu recent arăta că, dintre cele 21 de *website*-uri medicale de primă mână din Statele Unite, toate adoptaseră regulamente privind «privatitatea», dar în 19 dintre ele aceste norme nu erau respectate. Așa se face că, în spațiul liber și lipsit de constrângeri al *World Wide Web*-ului, persoanele se află în pericol de a fi asaltate, din ce în ce mai des, de vânzătorii ambulanți virtuali.

---

21. Citat în Cass Sunstein, «Code Comfort», *The New Republic*, 10 februarie, 2000.
22. Jeffrey Rosen, «Indecent Exposure», *The New Republic*, 8 noiembrie, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

Situația aduce dramatism uneia dintre problemele care confruntă stânga intelectuală, problemă pe care o aminteam de altfel mai sus: dilema cu privire la natura libertății cyberspațiului. Dacă libertatea e deplină, şi individul e lăsat să facă tot ceea ce îi place cum îi place, atunci există pericolul ca Net-ul să fie în curând monopolizat de latura sa comercială şi de practici precum traficul de date personale. Fireşte, stânga nu ar dori aşa ceva. Soluția îi este familiară încă de pe vremea luptei împotriva «capitalismului sălbatic» – reglementarea mediului electronic, aducerea sa sub tutela autorităților statului. Însă ea pune sub semnul întrebării, cel puțin într-o oarecare măsură, capacitatea Internetului de a funcționa în maniera idealistă la care stânga încă mai speră. Bătălia dintre *laissez-faire*-işti şi statişti pentru cucerirea spațiului public este reluată şi pe tărâmul virtual. Ca de obicei, Statele Unite rămân şi în această privință în urma Europei de Vest: până la finele anului trecut Congresul refuzase să adopte o lege care să declare, sub forma unui principiu general, că informația personală obținută în vederea unui scop bine definit nu trebuie să fie făcută cunoscută terților fără consimțământul explicit al individului în cauză.

Libertatea de exprimare

Într-o faimoasă decizie a Curții Supreme americane datând din 1919 (*Shenck v. United States*), judecătorul Oliver Wendell Holmes a dezvoltat un argument clasic în dezbaterea cu privire la protejarea libertății de expresie. Opiniile subversive, a afirmat Holmes, vor fi protejate atunci când nu există o relație directă şi imediată între conținutul mesajului şi acțiuni care constituie un pericol public. A striga «Foc!» într-o sală de teatru în lipsa unui incendiu constituie un act pedepsibil dacă acest gest atrage după sine vătămarea fizică a persoanelor care se îmbulzesc să iasă afară. Rămâne însă esențial ca legătura dintre mesaj şi acțiune să fie directă şi clară.

Cum era de aşteptat, linia care desparte consecințele imediate ale unui mesaj de consecințele sale indirecte este, în cazurile extreme, deosebit de fină. Ce se întâmplă atunci când mesajul subversiv intră în sfera publică nu prin rostirea sa într-o sală de teatru – în imediata apropiere a unui grup restrâns de persoane –, ci pe *World Wide Web* – în preajma unui număr indefinit de receptori greu de identificat? Cum să judeci legătura imediată dintre «expresie» şi acțiunea pedepsită de lege? Cum să evaluezi într-un astfel de context gradul de proximitate dintre vorbă şi o eventuală faptă determinată de către vorbă? Să avem în vedere două cazuri paradigmatice: publicarea datelor personale ale medicilor din clinicile pentru avort pe *site*-uri anti-avort şi pornografia pe *web*.

https://biblioteca-digitala.ro

«The Nuremberg Files» era până de curând un *site* american care milita împotriva practicii avorturilor. Ceea ce a deranjat însă organizaţiile care au chemat în faţa justiţiei pe autorii *site*-ului a fost natura violentă a militantismului: avortul era diabolizat în termenii cei mai duri cu putinţă (ca genocid), medicii care practicau avorturile erau numiţi criminali şi ucigaşi; mai mult decât atât, *site*-ul conţinea o listă intitulată «Wanted» pe care figurau numele, adresa de acasă şi uneori şi alte date personale ale medicilor care oferă astfel de servicii. În plus, numele celor care căzuseră victime ale violenţei anti-avort erau tăiate de o linie roşie sau apăreau pe un fond gri, atunci când violenţa se soldase cu moartea şi, respectiv, cu rănirea. Partea reclamantă a susţinut că informaţia de pe «The Nuremberg Files» şi stilul în care era aceasta redactată incita în mod evident la violenţă împotriva medicilor care oferă serviciile avute în vedere de autorii *website*-ului (în SUA violenţa anti-avort atinge în ziua de azi cote îngrijorătoare). Întrebarea căreia a trebuit să-i răspundă în cele din urmă juriul a fost în ce măsură mesajul de pe acest *site* anti-avort cade sau nu sub protecţia Primului Amendament la Constituţia Americană, instrumentul juridic care asigură libertatea de exprimare. Răspunsul a fost negativ.

Pornografia este un alt subiect fierbinte ale cărui implicaţii ating acelaşi punct nevralgic. Autori conservatori precum Irving Kristol, Robert Bork sau Norman Podhoretz, ce interpretează Primul Amendament ca protejând libertatea de exprimare cu scopul de a permite dezbaterea unor probleme substanţiale care ţin de binele public, afirmă de mult că manifestări precum pornografia trebuie interzise. Printre încercările de a limita traficul de pornografie pe Internet în Statele Unite se numără «The Communications Decency Act» (declarat neconstituţional de Curtea Supremă) sau «The Child On-line Protection Act» (şi acesta subiect al unei dispute în curţile americane). De partea cealaltă, libertarienii accentuează asupra valorii libertăţii de autoexpresie în detrimentul valorilor comunitare. În general, tendinţa este de a păstra pornografia printre tipurile de mesaje protejate de Primul Amendament şi a limita efectele ei nefaste (de pildă, acelea împotriva minorilor) cu ajutorul altor măsuri (prin programe care restrâng accesul minorilor la astfel de *site*-uri sau prin legislaţia împotriva pornografiei cu minori).

Nu este aici locul pentru a încerca o discuţie a diferitelor argumente oferite pro sau contra unui drept lărgit ori restrâns la libertatea de exprimare în cyberspaţiu. Mă voi mărgini la a observa că, în timp ce în prima situaţie (cea a *site*-ului «The Nuremberg Files») legătura dintre mesaj şi violenţă pare mai uşor de pus în evidenţă, în contextul pornografiei lucrurile arată a sta altfel. Ceea ce nu înseamnă că nu s-au

https://biblioteca-digitala.ro

adus argumente în favoarea interpretării ei ca o practică socială asociată aservirii cvasigeneralizate a femeilor în societatea contemporană şi, ca atare, în favoarea scoaterii ei de sub protecția oferită de Primul Amendament[23].

În contextul de față e mai util de observat următorul lucru: restrângerea libertății de exprimare în cyberspațiu este mult mai dificilă decât ne lasă uneori să credem legile date în această privință. Internetul are dimensiunea unui spațiu transnațional, în timp ce *site*-urile de pe *WWW* cad sub incidența legilor statului unde sunt localizate *serverele*[24]. Astfel, deşi «The Nuremberg Files» a fost interzis în Statele Unite în urma deciziei unei curți americane, *site*-ul a fost preluat de o grupare olandeză care militează pentru libertatea de exprimare în cyberspațiu. Accesul la informația oferită acolo a rămas la fel de uşor ca atunci când pagina de *web* se afla pe un *server* american şi este la fel de liber pentru oricare individ interesat, cetățean american sau nu. La fel şi în cazul pornografiei – deşi ea ar putea fi vreodată limitată mai strict, în Statele Unite să zicem, aceasta nu va împiedica nicicum accesul la materialele pornografice de pe *site*-urile europene sau asiatice, oricând şi oricui, inclusiv americanilor.

Faptul pune în lumină capacitatea reală a Internetului de a se constitui într-un rezervor de «informație subversivă», fie că preferăm să dăm acestei sintagme sensul pe care i-l dă stânga, sau acela pe care i-l atribuie dreapta. În lipsa unor acorduri legislative internaționale care să cuprindă covârşitoarea parte a statelor implicate în menținerea Net-ului, acorduri care să fie la rândul lor extrem de explicite şi de comprehensive în ceea ce priveşte tratamentul chestiunilor pe care le abordează, Internetul aşa cum îl ştim astăzi nu va putea fi vreodată afectat prea adânc de cenzură. Astfel de acorduri nu sunt foarte probabile – e dificil de crezut că Olanda şi Statele Unite se vor putea vreodată pune de acord în privința cenzurării pornografiei pe scară largă, de pildă. În lipsa lor, singura strategie pentru state ar fi limitarea accesului cetățenilor lor pe *site*-uri din state cu legislație similară – şi atunci Internetul aşa cum îl ştim va înceta să existe.

Argumentul în favoarea potențialului subversiv al *WWW* nu trebuie însă supraestimat: în măsura în care Internetul va deveni un mare mall, underground-ul subversiv s-ar putea să conteze la fel de puțin pe cât contează magazinul de steaguri confederate şi alte însemne anarhiste

---

23. Lucrarea clasică în această privință este Catharine A. MacKinnon, *Only Words*, Cambridge, MA, Hardvard University Press, 1993.

24. În Statele Unite realitatea e ceva mai complexă: dacă un material aflat pe un *server* amplasat pe teritoriul statului A este *downloada*t de către un individ localizat în statul B, legile statului din urmă vor fi cele utilizate pentru a stabili legalitatea materialului în cauză.

https://biblioteca-digitala.ro

vizavi de cele patru etaje ale Mart-ului. (O ipoteză similară va fi investigată mai jos.) Dar este tot la fel de posibil ca accesul spre informație să ducă la o nivelare a diferenței de mentalitate dintre cetățenii statelor lumii şi astfel la ridicarea pragului de toleranță – cel puțin în acele state unde un număr suficient de mare de cetățeni îşi permite să utilizeze un computer conectat la Internet.

Democrația virtuală

Problema libertății de exprimare comportă însă şi o altă dimensiune: aceea a *calității* exprimării în spațiul public. Nu este suficient ca nimeni să nu te cenzureze efectiv pentru a te putea exprima liber. Important este să poți fi şi auzit, să poți acționa astfel încât vocea ta să conteze pe piața ideilor şi a faptelor. La urma urmelor, temeiul introducerii libertății de expresie printre drepturile fundamentale este tocmai observația că într-o societate ca cea modernă îți poți controla viața doar în măsura în care vocea ta poate schimba ceva în lumea din jur.

Ultimele decenii au înregistrat, cel puțin printre politologi, o creştere a scepticismului cu privire la democrația reprezentativă în societatea contemporană şi în contextul statului modern în general. Mai toate concepțiile alternative despre o reformă a sistemului democratic – fie că se cheamă democrație deliberativă, asociațională, directă, discursivă, participativă ori republicanism – fac referire la aceleaşi concepte cheie: etică comunicativă, mediere, implicare, deliberare publică, participare. Într-o societate în care partidele politice se comportă adesea precum oligopoliile într-o economie de piață, încercând să controleze şi să manipuleze comportamentul unor votanți pasivi, în care deliberarea ce stă în spatele opțiunii exprimate la urne se face mai degrabă irațional, conceptul de cetățenie e în criză. După James Fishkin, cetățenii societăților de azi sunt, asemeni locuitorilor peşterii lui Platon, hrăniți cu umbre, cu (dacă vreți) simulacre. Problema care confruntă aşadar democrațiile liberale este asigurarea mediului potrivit pentru deliberarea de masă (opusă deliberării între elite)[25].

Mass-media postbelică, fie ea electronică sau tipărită, s-a arătat nu doar puțin capabilă să rezolve problema deliberării, ci a părut chiar să adâncească criza: bombardat cu o cantitate considerabilă de zgomot informațional, cu atenția permanent reținută de ştiri pe cât de multe, pe

25. O lucrare clasică e James S. Fishkin, *The Voice of the People: Public Opinion and Democracy*, New Haven and London, Yale University Press, 1995, pp. 41. Fishkin lucrează acum la un proiect care să implementeze referendumul deliberativ pe *WWW*.

https://biblioteca-digitala.ro

atât de diverse, subiect al unui număr uriaş de sondaje de opinie, cetăţeanul tinde să formeze păreri *ad-hoc* şi devine mai puţin apt pentru o deliberare raţională. În schimb, pentru mulţi cercetători ai fenomenului, Internetul oferă oportunitatea iniţierii de dialoguri cu adevărat eficiente între cetăţeni. Participarea la dialogul electronic este voluntară şi deci activă: receptorul devine la rândul său emiţător de opinii şi idei. În al doilea rând, comunicarea se face la nivel de individ – lipseşte medierea unei instituţii (televiziunea, ziarul) cu agendă proprie şi care, de cele mai multe ori, dictează nu numai regulile interacţiunii, ci şi conţinutul mesajului. Se elimină, astfel, deformarea discursului. În fine, cvasianonimitatea interlocutorilor poate fi un avantaj în măsura în care barierele de sex, rasă sau vârstă vor influenţa mai puţin natura discuţiei.

Umberto Eco a exprimat un optimism radical în ceea ce priveşte calitatea comunicării electronice: «Îmi spun adesea că societăţile vor fi împărţite în scurt timp (sau sunt deja împărţite) în două clase de cetăţeni: cei care se uită la TV, care primesc imagini prefabricate şi astfel definiţii prefabricate ale lumii, care nu au forţa de a alege în mod critic ce tip de informaţie primesc, şi cei care ştiu să utilizeze calculatorul şi care vor fi capabili să selecteze şi să elaboreze informaţia»[26].

Datele actuale sugerează doar un optimism moderat, dacă nu cumva interpretarea lor nu este ea însăşi excesivă. Se pare că utilizarea frecventă a Internetului duce adesea spre atrofierea relaţiilor sociale cu cei din jur – cu famila, prietenii, cu persoanele apropiate[27]. Mai mult, o dată cu izolarea creşte şi sensibilitatea la stres[28]. Faptul nu este surprinzător în sine, în măsura în care Internetul a început să devină din ce în ce mai des un canal utilizat pentru divertisment, informaţie şi comerţ – ca şi televiziunea. Deşi Internetul se aseamănă şi cu telefonul, fapt ce ar putea sugera o rată sporită a relaţiilor sociale, este important de înţeles că multe dintre relaţiile formate *online* au o calitate scăzută în privinţa socializării.

Observaţiile sugerează că viziunea conservatoare sau cea progresistă, prima temându-se de diminuarea legăturilor sociale, cea de-a doua de transformarea Net-ului într-un spaţiu guvernat de interese comerciale şi de un nivel scăzut al implicării politice, nu ar fi tocmai rupte de realitate. După cum scrie acelaşi Andrew Shapiro, «democraţia şi dreptatea socială

---

26. Umberto Eco, «From Internet to Gutenberg», o prelegere ţinută în 1996, şi accesibilă *online* la http://www.hf.ntnu.no/anv/Finnbo/tekster/Eco/Internet.htm.

27. Vezi studiile unui grup de psihologi de la Carnegie Mellon University pe nume HomeNet accesibile la http://homenet.andrew.cmu.edu.

28. Kraut et al., «Internet Paradox: Social Technology That Reduces Social Involvement and Psychological Well-Being?», *American Psychologist*, Vol. 53, No. 9, pp. 1017–1031, vezi şi traducerea acestui text din numărul de faţă al revistei *Secolul 20*.

https://biblioteca-digitala.ro

trebuie mai întâi să fie asigurate [la nivel local]; prioritarea e să-ți pui întâi casa în ordine. Net-ul trebuie de aceea să fie un vehicul nu doar pentru escapismul ocazional, ci pentru un angajamant local sporit – *online* şi *off-line*»[29].

Anonimitatea pe care o oferă mediul *online* nu aduce cu sine neapărat un câştig în ceea ce priveşte implicarea în treburile cetății. Cultura confruntațională din viața de zi cu zi este un tip de cultură în care ideile se dezvoltă mai sănătos, o aproximație mai bună a acelui spațiu darwinist de competiție a concepțiilor la care făcea referire, printre alții, Karl Popper. «Acest tip de confruntare este un bun public şi privat; el expune indivizii la probleme reale şi-i poate forța să-şi revizuiască imaginea despre lume. În cyberspațiu, dimpotrivă, indivizii se bucură de o perfectă capacitate de evitare... Probleme similare survin şi în urma recentului val de «push-button-politics» care distruge deliberarea şi promovează un sistem de guvernare-prin-referendum, insuficient de reflexiv»[30].

Pe *chat*-uri, *bulletin board*-uri sau *mailing lists*, cei ce se aseamănă se adună. Indivizii tind să se asocieze cu persoane cu aceleaşi interese şi cu păreri similare, să se izoleze de diversitate, să capete vederi extremiste. În ipoteza în care mediul digital va ajunge să devină artera de la care se va lua pulsul preferințelor politice ale cetățenilor, aproximând astfel un referendum ideal, cele descrise mai sus rămân un motiv de îngrijorare. Chiar şi dacă participarea ar fi mult mai ridicată, una dintre condițiile fundamentale pentru o democrație veritabilă ar rămâne insuficient satisfăcută: alegerea în materie de politici publice trebuie să fie produsul unei deliberări raționale şi nu a acumulării de prejudecăți întărite de contactul cu persoane care le împărtăşesc şi de absența confruntării cu opinii diferite. Faptul că opinii diferite există şi că acestea plutesc undeva în eterul cyberspațiului nu trebuie să ascundă pe acela că, în mod obişnuit, contactul cu ele e mult mai uşor de evitat decât în viața «reală».

Printre tezele susținute aici nu se găseşte nici una controversată în sine. Ce poate fi mai intuitiv decât faptul că intelectualii văd în jurul lor fenomenele pe care sunt antrenați să le vadă, şi că revoluțiile au tendința nu doar să schimbe societatea în care se nasc, ci şi să exprime mai acut dilemele care confruntau deja societatea amintită?! Toate astea par de la sine înțelese, şi poate n-ar merita repetate dacă nu ar fi obturate, şi în cazul Revoluției Digitale, de retorica schimbării radicale.

---

29. Shapiro, «The Net That Binds», *The Nation*, 21 iunie, 1999.
30. Cass Sunstein, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro

Revoluțiile sunt produse ale timpului în care se nasc, şi – poate tocmai de aceea – ele sunt fenomene complexe. Există destule motive pentru care atât stânga, cât şi dreapta, atât Baudrillard cât şi optimiştii postmoderni ar putea să aibă dreptate ori să se înşele în predicțiile lor. Poate că, aşa cum sugerează studii recente, intrarea computerelor pe uşa din față a mai mult de jumătate din casele familiilor occidentale va schimba pe deplin relațiile dintre generații, subminând astfel temerile conservatoare: copiii, cei mai înzestrați tehnic dintre membrii familiei, devin din ce în ce mai implicați în ajutorarea membrilor mai în vârstă, care sunt din ce în ce mai dispuşi să acorde credit celor tineri. Sau poate că Internetul va deveni doar un mic adagiu la masificarea culturii occidentale, continuând tendințele inaugurate de apariția televiziunii, proliferarea periodicelor de consum şi a monopolurilor mediatice. În fine, cine ştie, poate că mici grupuri de cetățeni cu conştiință politică vor reuşi să inspire masele spre inițiativa civică, şi Internetul va renaşte ca o nouă agoră unde treburile cetății vor fi despicate în patru spre binele public.

Până una-alta, bila de cristal a intelectualilor rămâne totuşi încețoşată. Internetul, copilul model al Revoluției Digitale, are o paternitate certă, dar un viitor încă nedefinit. Deşi va ajunge nu peste mult timp să schimbe la față lumea modernă, deocamdată el continuă să fie, ca orice bebeluş – oricât de bine crescut pentru vârsta lui şi oricât de prolific –, educabil.

https://biblioteca-digitala.ro

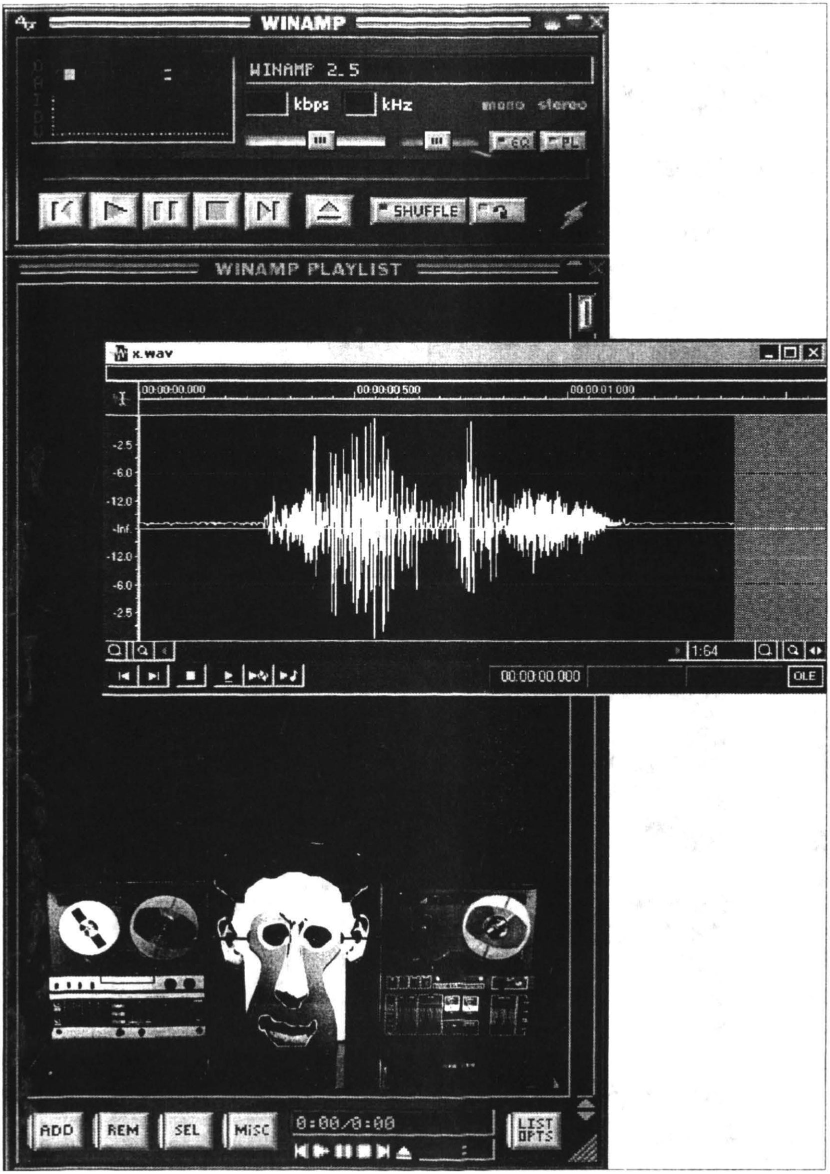

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*2]cd-rom//14.tiff > Sortitura Filantropica / a.6

hypermedia_happening

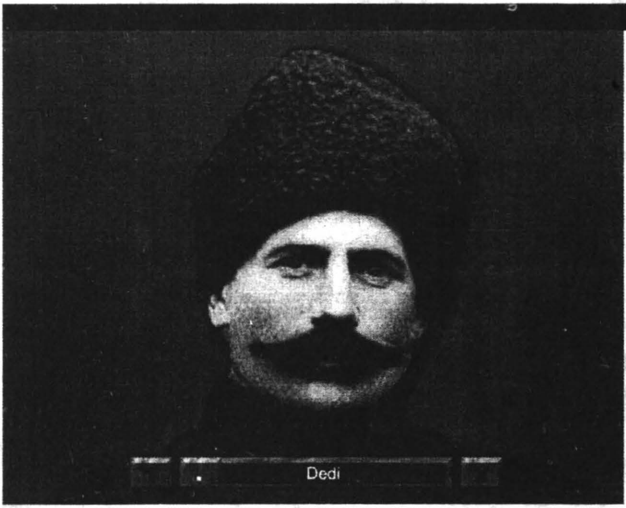

browse

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ETERNA VIRTUALITATE

PAUL VALÉRY

La feuille blanche

La blancheur agit sur les mouches, les appelle, les affolle, et si leurs menues pattes traçaient !...

Elle exerce de même ces milliers de petits esprits dont la turbulence, les hymens, les combats, composent ce qu'on nomme l'ESPRIT.

Le pur absolu les irrite; et quand ils aperçoivent *de nos yeux* une feuille éclatante et vierge, ils ne peuvent se tenir de vouloir occuper de leurs combinaisons, de leurs jeux et de leurs noces, cette plage intacte, offerte aux accomplissements dont ils se flattent dans un monde qui dure.

Ils croient qu'ils y feront merveilles; mais il est sûr qu'ils la souilleront.

En vérité, toute feuille blanche nous déclare par le vide qu'*il n'est rien de si beau que ce qui n'existe pas:* pur le miroir magique de la blanche étendue, l'âme voit devant elle le lieu des miracles que l'on ferait naître avec des signes et des lignes.

Cette présence d'absence surexcite et paralyse à la fois l'acte sans retour de la plume.

Il y a dans toute beauté une interdiction de toucher. Il en émane je ne sais quoi de sacré, qui suspend le geste, et fait l'homme sur le point d'agir se craindre soi-même.

Mais enfin, la main se décide; et comme le joueur risque une carte sur le tapis, ou un pion sur l'échiquier, enporte à la pureté donnée et à l'intégrité du possible, le coup, le Mot, le trait qui va rompre le charme.»

https://biblioteca-digitala.ro

Prima formă a textului **La feuille blanche**, *dactilografiată, datează din august 1944. Ea va fi inclusă în volumul* L'Eloge du papier *(1949) şi reluată în* Propos sur le livre, *Paris, Les Bibliophiles français, 1956.*

Mulţumim, pe această cale, moştenitorilor lui Paul Valéry, care ne-au acordat permisiunea de a include preţiosul text în prezentul număr al revistei noastre. (A. L.)

Foaia albă

Albul imaculat acţionează asupra semnelor negre, le invită, le incită, şi dacă picioruşele lor minuscule ar putea trasa...

El pune în mişcare şi toate miile de gânduri ale căror turbulenţă, împerecheri, conflicte compun ceea ce numim SPIRIT.

Acest pur absolut le irită; şi când dau, *cu ochii noştri*, de foaia strălucitoare şi virgină, nu se pot împiedica să nu râvnească de-a ocupa prin combinările lor, prin jocurile şi nunta lor, această plajă intactă, hărăzită împlinirilor de care sunt mândre într-o lume ce dăinuie.

Într-adevăr, orice foaie albă ne declară prin propriul ei vid că *nimic nu e mai frumos decât ceea ce nu există*: pură oglindă magică a întinderii albe; sufletul vede deschizându-se dinainte-i locul miracolelor ce s-ar putea naşte prin semne şi rânduri.

Această prezenţă în absenţă surexcită şi paralizează deopotrivă actul ireversibil al peniţei.

Există în orice frumuseţe şi interdicţia de-a o atinge. Ea emană ceva sacru, ceva ce suspendă gestul şi-l face pe omul gata de acţiune să şovăie.

Dar, în sfârşit, mâna se decide; şi, precum jucătorul ce riscă o carte pe postavul verde sau un pion pe eşichier, ea smulge purităţii dăruite şi integrităţii posibilului, gestul, Cuvântul, trăsătura care va rupe vraja.

În româneşte de ALINA LEDEANU

https://biblioteca-digitala.ro

IRINA MAVRODIN

Ordinatorul: un nou autor și o nouă literatură?

Faptul de a-ți scrie propriile texte literare *pe* ordinator, *prin* ordinator, *cu* ordinatorul (cred că toate aceste prepoziții sunt valabile şi pot fi simultan asumate) nuanțează doar altfel starea şi statutul de autor, sau produce o adevărată mutație în această stare şi în acest statut? Iată o întrebare la care – oricât de simplă şi cu răspuns previzibil le-ar părea multora – nu se poate răspunde decât în numeroase şi contradictorii feluri, la limita extremă situându-se ideea unei revoluții a *poiesis*-ului însuşi. O anchetă întreprinsă de grupul de poietică din cadrul catedrei de limba franceză a Universității din Craiova, anchetă recent lansată pe Internet, în limba franceză, şi la care au răspuns numeroşi scriitori de expresie franceză din toată lumea, ce recurg într-o mai mare sau mai mică măsură la ordinator spre a-şi scrie opera, arată că fiecare dintre ei a trăit în alt fel această experiență. Dar nu despre experiența lor vreau să vorbesc, deşi mi se pare util să o invoc aici, ci despre propria-mi experiență în raport cu ordinatorul.

Posed acest obiect, el tronează chiar maiestuos, ca o zeitate – încă nu tutelară – în casa mea, parcă împodobind-o, parcă urâțind-o, parcă aparținându-i, parcă rămânându-i străină. Aceasta e relația, şi îmi spun că poate ar trebui să mă întreb de ce, mai ales că a trecut ceva timp de când lucrurile rămân în acest stadiu, într-o bizară suspensie. Aş spune că e o relație de coabitare, care poate este şi – viitorul o va arăta – una de trecere spre o altă epocă din viața mea. Aşa cum o nouă epocă a deschis maşinuța Olivetti, verde şi extraplată, cea spre care mă îndrept de fiecare dată când am obligația, sau simt nevoia irepresibilă să scriu un text, cea pe care chiar scriu acum acest text, marea rivală – în ciuda dimensiunilor ei modeste şi a gradului de uzură avansat – a falnicului şi nou-nouțului

https://biblioteca-digitala.ro

meu ordinator. Încerc să-mi provoc ceva ce s-ar putea numi memorie afectivă (operație din capul locului sortită eşecului) pentru a-mi aminti starea trăită de mine când am trecut de la creion, stilou, pix la maşina de scris. Am făcut-o fără nici un fel de «lecții», pe bâjbâite şi în chipul cel mai natural, «aşa cum mi-a venit» – şi acum scriu, după treizeci de ani, tot numai cu două degete –, iar coordonarea dintre pulsiunea scripturală şi mecanica mişcării prin care îmi angajam, *altfel*, întregul trup, a ajuns să-mi condiționeze starea de poiesis. (Toate aceste detalii îmi sunt restituite de o memorie voluntară, ceea ce înseamnă că îmi scapă tocmai partea cea mai vie şi mai adevărată.)

Nu-mi mai pot scrie textele decât la maşină (ce mutație s-a produs?), textele în proză, căci poemele mi le scriu tot de mână. De ce? Se poate oare găsi un răspuns la asemenea întrebare? (Mulți dintre «subiecții» anchetei pe Internet spun că deşi folosesc în mod curent ordinatorul, îşi scriu în continuare cu creionul, stiloul, pixul textele *literare*.)

Teoretic, saltul de la maşina de scris la ordinator ar trebui să se facă uşor, şi totuşi, în cazul meu cel puțin, nu este aşa. O dificultate mă reține – în ciuda tuturor «facilităților» oferite de ordinator –, parcă de netrecut. De ce natură poate fi ea oare? Oricum, nu de natură tehnică în sensul strict al cuvântului. Ține de generație? În orice caz într-o anumită măsură. Dar în ce măsură? Se ajunge până la un blocaj mental?

În fața dependenței aproape totale – cea față de «inițiativele» maşinii de scris era mult mai mică, şi încă şi mai mică era cea față de inițiativele seriei pană/creion/stilou/pix – de «hachițele» tehnice ale ordinatorului, «spiritul creator» se poate retrage în sine până la dispariție. Dar el poate fi şi stimulat de acest nou mod de *a face* care, dacă ordinatorul este utilizat în multiplele lui registre şi nu este transformat într-o simplă maşină de scris, îl poate pune în situația de a construi, de a *fabrica* (în cel mai pur sens valéryan al termenului) o *altă* literatură, căci printr-o simplă, scurtă comandă se poate realiza acel «champ des possibles» de care vorbea Proust şi pe care l-a teoretizat cu insistență Valéry. Începând cu explorarea – deloc neglijabilă – a aspectului grafic al textului (punere în pagină, tipul de caractere, combinația, jocul lor etc.) şi terminând cu permutarea infinită a părților lui alcătuitoare, totul îi dă autorului sentimentul de a avea acces nelimitat şi instantaneu la virtualitățile textului său pe cale de a se face, pe care le realizează, le actualizează doar printr-o mişcare a degetelor.

Un individ cu vocație auctorială, dar şi performant în privința manipulării ordinatorului, poate astfel intra în vertijul unui text niciodată terminat, niciodată definitiv, vertij intuit, şi trăit de Flaubert în chip atât de dureros. În mod mult mai acut decât autorul care foloseşte unelte din seria

https://biblioteca-digitala.ro

pana/creionul/tocul/stiloul/pixul/maşina de scris, el are evidența unui text care se face şi se desface întruna, evidența creației ca *proces* şi ca relație biunivocă între text şi autorul lui. Făcând şi mai palpabilă dimensiunea acțiune, materialitate gestuală a acțiunii din orice creație literară, radicalizând ceea ce rămânea în bună măsură ocultat în «clasica» ordine a facerii auctoriale pe care emblematic o putem numi «creionul şi hârtia», ordinatorul folosit ca unealtă scriitoricească poate – în mod imprevizibil – contribui la verificarea, la confirmarea unor teze ale noii teorii literare, ba, mai mult chiar (de vreme ce poate crea o nouă literatură, după cum atestă unele rezultate), la instituirea unei şi mai noi teorii a literaturii, în care unele concepte ale celei actuale să-şi piardă din pertinență sau să dispară cu totul. Ceea ce spun aici este mai mult decât o simplă ipoteză de lucru: e chiar o cale nouă care s-a deschis pentru literatură.

Şi poate de aceea îmi este atât de greu să mă apropii de ordinatorul care tronează falnic pe biroul meu, şi încă îi prefer pixul, şi încă i-o prefer pe bătrâna, pe fidela mea prietenă, verdea şi extraplata mea maşinuță de scris Olivetti. Îți trebuie foarte mult curaj să părăseşti o cale – poate voi avea acest curaj –, şi cu atât mai mult dacă este *propria* ta cale, pentru o problematică nouă cale. Dar miza e pe măsura riscului. De ce să nu încerci?

https://biblioteca-digitala.ro

Omul cu penița

În fața paginii albe...

Care om ce şi-a făcut profesie din «penință» n-a cunoscut chinurile scriiturii: sentimentul penibil de a nu avea nimic a spune şi cu atât mai puțin a scrie, incapacitatea subită de a se concentra, descoperirea unei urgențe oarecare, decisive pentru o problemă practică; starea de astenie, somnolență... pe scurt, un sentiment de neputință de a începe această activitate de scriere pe care, de la Flaubert încoace, o numim «muncă».

Totuşi, n-ar fi de mirare că această activitate să fie propice generării acelor stări sufleteşti, redate de o expresie consacrată, deşi restrictivă: «angoasa paginii albe». În fapt, această celebră «pagină albă» nu este locul tuturor pericolelor? Acela, de exemplu, prin care, dacă autorul acceptă riscul, se poate produce oricând o deposedare nelimitată de intimitate.

Dar, din fericire, «omul cu penița» nu este redus doar la o astfel de stare de vid mental care însoţeşte o senzație indescriptibilă de gravitație pământească: din clipa în care penița se aşterne să mâzgălească primele rânduri care maculează hârtia, omul nostru îşi poate lua zborul către acest tărâm de altundeva al scriiturii care în curând îl va ameți, putând merge până într-acolo încât să-şi uite de propria materialitate. Aşadar, foamea, setea, somnul nu-l mai pot acapara; penița zboară pe hârtie dându-i aripi,

---

__MARIANNE MESNIL__ este doctor în antropologie, specializată în etnologia României şi Balcanilor. Este director al Centrului de cercetare în etnologia europeană în cadrul l'Université Libre de Bruxelles şi titularul unui curs de antropologie a Europei. A publicat mai multe cărți (printre care împreună cu A. Popova «Eseuri de mitologie comparată (sud-est europeană)», Bucureşti, Paideia, 1996), precum şi numeroase articole în Martor (revista Muzeului Țăranului Român) şi alte reviste din România şi Belgia.

https://biblioteca-digitala.ro

el mâzgăleşte, peniţa face tăieturi, ştersături, el persevereză; mâna îi urmează febril şi aleargă nebuneşte pe pagina care se murdăreşte fără prea multe scrupule. Momentul autocenzurii va veni mai târziu, la lectură, la relectură, atunci când «omul cu peniţa» va reveni cu picioarele pe pământ.

Foaia de hârtie este cea care îi procură locul de mediere, drumul dintre el însuşi şi acel altundeva, o aventură repetată de fiecare dată când intră în acest «timp al scriiturii». Ea este cea pe care o mototoleşte, o rupe cu furie sau nepăsare, pe care o desfiinţează, pe care o mâzgăleşte, pe care o străpunge, de o sută de ori dacă trebuie. Iar din această luptă între spirit şi materie va ţâşni în curând un text ce nu va purta urmele bătăliilor trecute. Reproduse fără ştersături pentru a fi oferite spre lectură în forma lor perfectă şi fără să aibă un trecut, paginile astfel umplute sunt gata să-i provoace celui interesat «plăcerea textului». Maniera, subiectivă fără îndoială, de a da seamă de această cucerire a omului care este scriitura în versiune «modernă».

Unde sunt oare ciornele Odiseei?

Care erau oare scriiturile Lumii antice: când Homer a scris «Odiseea» pe unul dintre acele suporturi fragile, strămoşi ai hârtiei, a făcut-o cu adevărat «fără ştersături»? Iar călugării din mânăstiri, aplecaţi asupra pergamentelor preţioase, aveau ei dreptul la erori grafice? Ne putem îndoi, dar care era atunci secretul lor?

Mult mai aproape de noi, era mecanizării i-a propus «omului cu peniţa» o altă mediere asupra acestui act intim, destinat a fi divulgat: «maşina de scris», cea cu nume atât de sugestiv, apare ca o primă etapă în «depersonalizarea» grafiei (tipografia, mult mai veche, nu vizează decât etapa următoare difuzării textului, nu pe cea a producerii lui). Intermediar între scrierea «de mână» şi mecanizarea ei *via* claviatură, această maşină, ca toate celelalte unelte de lucru, cerea, pentru a fi operaţională, ca utilizatorul său să se deprindă să o mânuiască. Probă trecută cu succes de unii, dar rămasă admirabil de nestăpânit de către alţii! Şi câte «păduri norvegiene» au fost transformate în ciorne pline de ştersături, în hârtie înnegrită de indigouri, ieşite din aceste rulouri infernale! Dar, fie că ne place sau nu, la fel ca stiletul şi pana de gâscă, maşina de scris ţine de timpuri apuse. Societatea modernă i-a pregătit celui care vrea să renunţe la penarul său o veritabilă revoluţie în aventura grafică. Este vorba nici mai mult nici mai puţin decât de o «dematerializare» a unui loc de mediere între gândire, oralitate şi scriere.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar ce bulversare a înfruntat «omul cu penița», în acel moment foarte intim când se produce textul? «Virtualizându-se» sub forma unui ecran de computer, şi-a câştigat sau şi-a pierdut sufletul? Rămâne fiecăruia să depună mărturie pentru propria-i experiență – subînțelegându-se că astfel de mărturii sunt caracteristice unei specii pe cale de dispariție: aceea a celor care aparțin generației mele, aflate cu un picior în societatea «modernă» şi cu un altul în era «postmodernă».

Cum am reușit să fac un pact cu monstrul

La drept vorbind, dacă, într-un fel sau altul, exercit o activitate care nu poate evita scriitura, trebuie să mărturisesc că n-am reuşit niciodată să îmblânzesc claviatura unei maşini de scris. Traumatizată mai degrabă de ştersături decât de «pagina albă», am fost întotdeauna adepta ciornei – preocupată fiind de cruțarea pădurilor norvegiene –, a creioanelor automate, care nu necesită ascuțire şi a gumei care permite evitarea unei mâzgăleli inhibante. În aceste condiții, nu prea m-am dovedit în stare să mă apropii de orice formă de maşină care ar juca un rol de mediator între mână şi hârtie; asta înseamnă că prezența computerului apărut în birourile învecinate cu al meu nu m-a făcut să-l râvnesc. Până într-o zi când...

Până într-o zi când, în joacă, am acceptat să mă aşez în fața ecranului unui *Mac* din prima generație. Cine n-a cunoscut ca şi mine iritarea de a nu putea stăpâni un *mouse*? Sus-numitul alerga cu toată viteza, târând după sine *cursorul*, acolo unde te-ai fi aşteptat mai puțin; brațul descria curbe ample, trasând inutil figuri virtuale de jur împrejurul monstrului impasibil. Dar acest prim contact a însemnat şi încântarea de a descoperi atingerea suplă a claviaturii: degetele care se simt bine acolo şi vrăjesc prin cadența tiptilă, confirmând înlănțuirea cuvintelor şi alinierea frazelor într-o armonie cel puțin aparentă. Eram cucerită. Mai rămânea de stăpânit ansamblul proceselor. Eram pe punctul de a deveni o adeptă necondiționată a scriiturii virtuale. Procedeul îmi oferise soluția pe care nu mi-o putuse da bătrâna maşină de scris: mi se oferea un instrument capabil să producă un text fără ştersături. Iluzie a formei perfecte, prin care această tehnică nouă, disimulând ciornele, permite fabricarea textului la infinit! Textul redactat «pe ecran» oferă o permisivitate nemărginită în jocul mâzgălelii, spre deosebire de cel obținut cu creionul automat şi cu guma.

O dată ajunsă în acest stadiu de stăpânire a unui program elementar de «prelucrare a textului» am putut constata cât de mult rămâneam şi aş rămâne «omul cu penița». Chestiune de generație? Problemă a felului de

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*3]cd-rom//19.tiff > Das Wanderbuch / e-story / graz

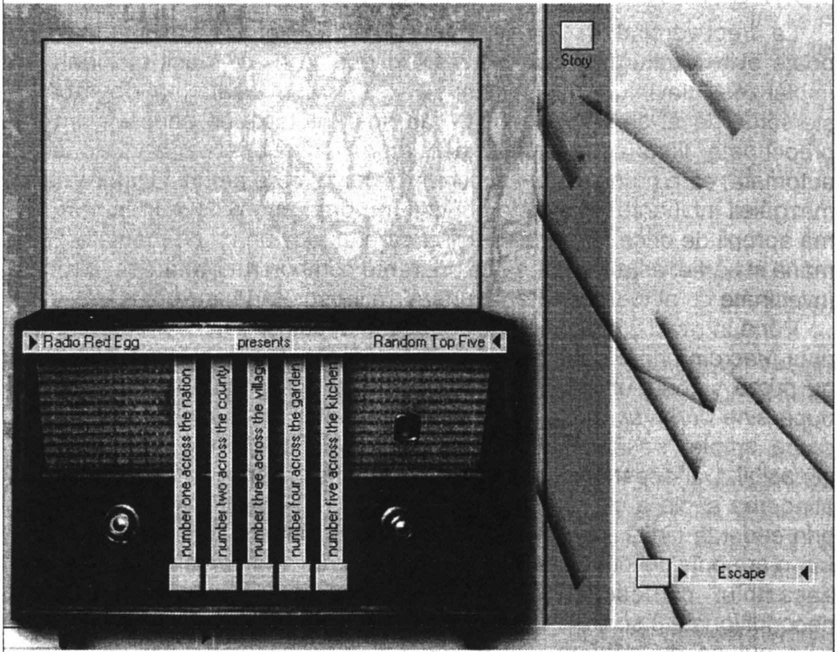

browse

https://biblioteca-digitala.ro

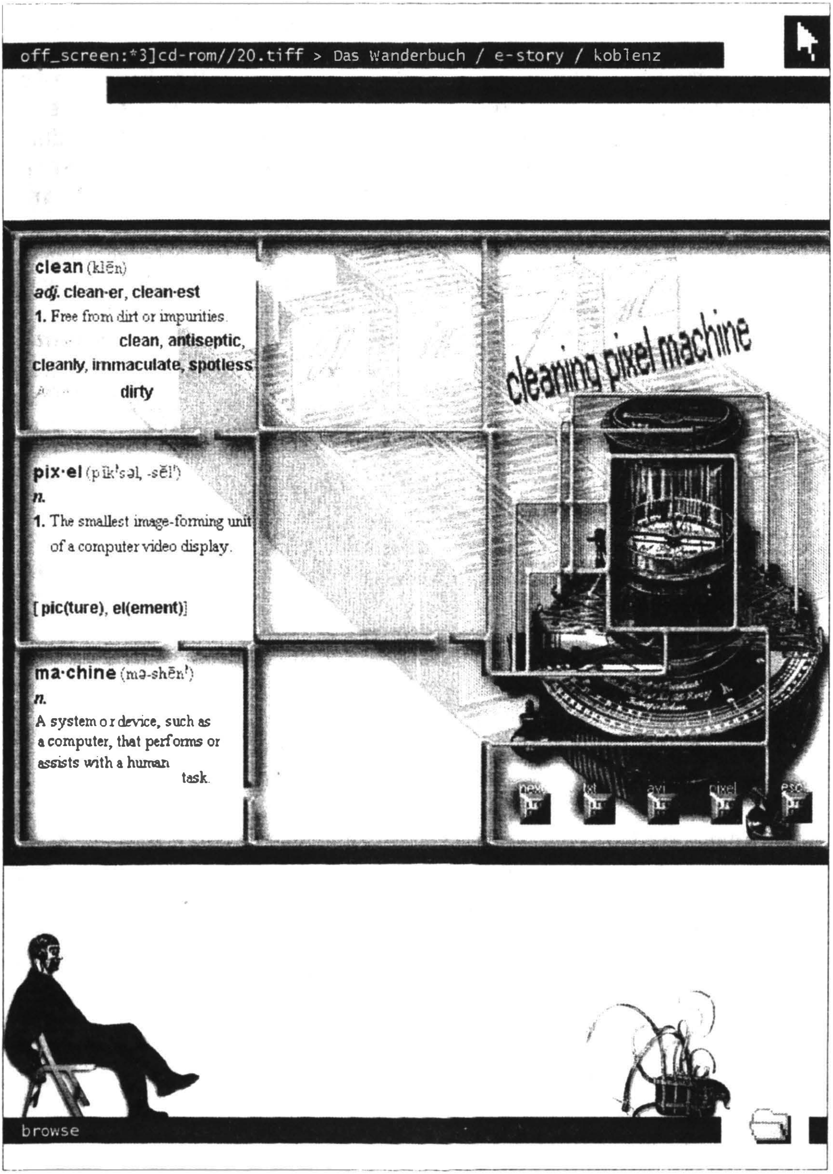

https://biblioteca-digitala.ro

a trăi un anumit tip de relaționare cu formularea gândirii? Pentru mine, computerul nu-şi poate depăşi rolul de instrument; el trebuie să rămână discret, să-şi reducă revendicările nejustificate de performanțe în toate domeniile. Să facă ce îi cer: un lucru elementar pentru el, să scrie ceea ce îmi trece mie prin cap şi să nu mă plictisească cu întrebările lui stupide, cu aprobările lui inutile, cu îmbufnările lui care întârzie umbletul gândului, sau, mai rău, cu căderile în pană imprevizibile care riscă, în orice moment, să şteargă urmele unui text încă neimprimat. E adevărat, monstrul m-a sedus şi sunt încântată... Dar am făcut un pact amândoi: rămâi, aşadar, liniştit, mic monstru neîmblânzit, şi nu aştepta de la mine să te admir în timp ce sporovăieşti despre toate abilitățile tale programate! Doar în aceste condiții nu voi renunța la tine!

În româneşte de ADRIANA GHIȚOI

https://biblioteca-digitala.ro

IRINA NICOLAU

Ultimul dinozaur

Nu pot să ştiu ce a fost în capul ultimului dinozaur şi cu atât mai puţin îmi dau seama ce ar fi făcut dacă o pasăre, sau ce ştiu eu ce specie care urma să-l înlocuiască, i-ar fi comunicat că secretul supravieţuirii este zborul. În ce mă priveşte, dacă locul pe care îl ocup în lume mi-ar fi condiţionat de utilizarea unui calculator, aş spune un *nu* categoric, ceea ce îmi permite să cred că ultimul dinozaur a privit pasărea drept în ochi şi i-a strigat, *eu refuz să zbor*!

Admit că *refuz să zbor* sună ca dracu' şi mă întreb dacă pasărea în chestie i-a prezentat avantajele zborului cu insistenţa pe care o pun în joc iubitorii de calculatoare, atunci când vor să te câştige de partea lor. Fiind supusă unor presiuni de acest gen din 1990 – eram pe punctul să cedez când mi-a dăruit Marianne *Macintosh*-ul – am învăţat să replic la orice argument devenind o profesionistă a refuzului. Nu, nu vreau să lucrez mai repede, nu mă grăbesc şi, în ultima vreme, public mai multe decât am de spus. Nu, nu vreau să-mi fie mai uşor, lasă să mă chinui, orice lucru pe care îl faci ţine minte cât l-ai ţinut între mâini. Nu-i nevoie să insişti, ştiu că în curând toată lumea va pretinde să dai textul pe dischetă. Să trimiţi foi dactilografiate va deveni un gest nepoliticos. Dar să vină mai întâi momentul. Dacă îl apuc sper să am bani să-i plătesc celui care introduce foile mele în calculator şi, deci, în dischetă. Oricum, mă opresc aici pentru că, oricât aş insista, nu pot să comunic întreaga mea înverşunare care, în esenţă, nu vine din scârba de calculator, ci din iubirea înfocată şi infinită pe care o port maşinilor de scris. Dacă l-aş accepta pe *el* ar trebui să renunţ la *ele* şi mai bine mor.

În viaţa mea au existat patru maşini de scris, dacă nu le pun la socoteală pe cele de la birou cu care am avut relaţii trecătoare. Prima iubire se numea Erika şi a fost o RDGistă cenuşie. Am cumpărat-o în 1966, punând leuţ peste leuţ, bani câştigaţi din meditaţii... Nu pot să uit

https://biblioteca-digitala.ro

cum am aşezat-o pe masă în fața surorii mele de opt ani şi am zis victorios, eee? Habar nu aveam pe unde se pune foaia de hârtie. Am căutat amândouă până am găsit. Când am început să scriem, am descoperit, ce oroare, că maşina «n-avea majuscule». Costase cât zece burse studenţeşti şi mi-a venit să ucid. Printr-o manevră necontrolată sora mea a produs un M mare. Mai fă unul, am răcnit, pe ce buton ai apăsat? Nu mai ştia, aşa că ne-am pierdut multă vreme până când am descoperit. Destul de repede, fără nici o metodă sistematică, dar cu grija de-a folosi zece degete, am ajuns să bat şase pagini pline de greşeli pe oră. În deceniile care au trecut nu m-am îmbunătățit cu nimic din acest punct de vedere.

Ne-am iubit ce ne-am iubit, până când am dat-o cadou, pentru că Radu, când ne-am căsătorit, a adus de zestre un Continental interbelic, mic, negru şi foarte lucios, care face parte din aceeaşi familie cu telefonul de ebonită, cu patefonul şi charlestonul. Are un sunet discret, dar robust. În treizeci de ani s-a stricat de două ori numai un pic.

După '90, viața mi s-a intersectat scurt cu o maşină de scris marca Robotron. Car mare, o căruță de fier şi multă gălăgie. A fost o relație nereuşită, aşa că am făcut-o cadou şi pe ea. Dacă stau să mă gândesc, cred că am ales prost beneficiarul.

În fine, un Olivetti demodat primit tot după '90 de la o prietenă care nu mă mai iubeşte şi pe care nu o mai iubesc nici eu. Țin maşina, *just in case*, nu se ştie niciodată. Este albastră şi locuieşte în bucătăria-bibliotecă.

Rezultă destul de limpede că în inima mea nu mai există loc pentru calculator şi nici pentru alte invenții la care îl va duce pe om zborul. Aşa că, vîj, vîj toată lumea pe sus călare pe calculatoare şi lipa, lipa vin şi eu în coada lor scriind la Continentalul lui Radu. N-am nici măcar scuze să spun că e lucrul meu.

Ce-mi place la maşina asta de scris? Tot. Începând cu valijoara de lemn acoperită cu imitație de piele şi până la butoanele claviaturii făcute înainte de război după legea lucrului bine făcut.

Apreciez enorm faptul că este cuminte. Stă pe birou, nu clipeşte, nu emite sunete, nu dă semne de nelinişte. Aşteaptă modest să-mi scriu textul cu pixul, cu creionul, cu ce găsesc. Are răbdare. Se uită cu binevoitoare înțelegere când umplu un coş de hârtie ca să scriu un paragraf. Un calculator care ar vedea cum lucrez ar ajunge nebun. Ea stă şi eu rup hârtie după hârtie. Când mă enervez le fac cocoloş. La un moment dat zic, ia să vedem cum arată textul ăsta scris la maşină. Bat repede, acopăr paginile cu corecturi şi reiau munca cu pixul de la început. Aici iubitorii de computer îşi închipuie că m-au prins, nici nu ştii ce uşor se fac la calculator corecturile. Îmi vine să le răspund moldoveneşte, *nu cried.*

https://biblioteca-digitala.ro

Şi cine a vorbit de corectură?! Bătaia la maşină este un respiro între două pixuri, mai cu pixul, mai cu maşina, rezultă la un moment dat un text definitiv, care nu mă sinchisesc dacă are, pe ici pe colo, câte o corectură. Greşeala este lucru omenesc.

Atunci când cei care insistă să mă ducă pe drumul cel bun exagerează, le amintesc cum şi-au nenorocit ochii şi de situațiile în care calculatorul i-a adus pe culmile disperării, le-a furat texte, le-a zăpăcit, s-a blocat. Ei surâd îngăduitor ca şi când le-aş vorbi de năzbâtiile pe care le fac proprii lor copii şi nu pot să-i fac să înțeleagă că eu, dacă aş păți aşa ceva, aş sparge tot. Simt că ar fi ca şi când chelnerul pe care îl rabd în coastă ca să toarne vin ar fugi cu sticla.

Nu am ce să mai adaug, ce era de spus am zis. Refuz calculatorul din fidelitate pentru o lume mai veche, mai organică şi mai plină de sens, prezentă în preajma mea prin maşina de scris Continental. Iar *Macintosh*-ul, aşezat într-un colț al dormitorului şi acoperit cu o basma albastră, ar trebui să înțeleagă că n-are nici o şansă să învingă o astfel de iubire.

https://biblioteca-digitala.ro

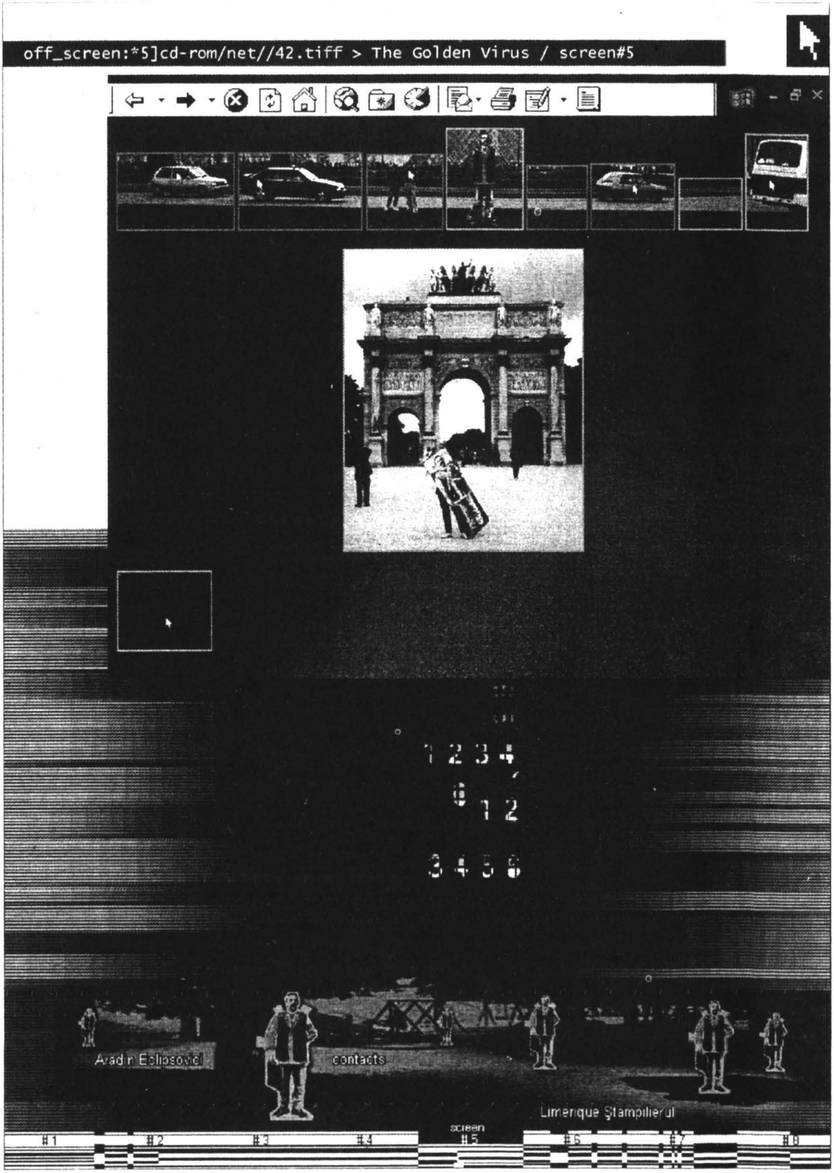

https://biblioteca-digitala.ro

off_scren:*5]cd-rom/net//47.tiff > The Golden Virus / URL.2

Address http://www.sorostm.ro/~kinema-ikon Go

11.99 12.99 01.00 02.00 03.00 ....

The Golden Virus Monthly Report

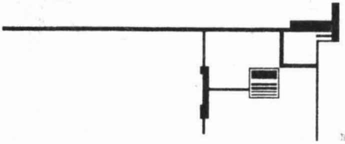

martie_00

etc_>>

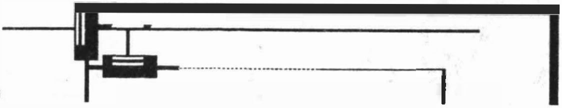

february_00

Date: Friday, 26-Nov-99 12:59 PM

From: e-mail @ \ Internet: (e-mail @127.0.0.1)
To: calin \ Internet. (calin@kinema-ikon.sorostm.ro)

Subject: wish list

Var3=see u
TO=calin@kinema-ikon sorostm ro
SERVER=mail.luact.com
Var2=type the second wish:
wish test #1
Sender=e-mail
submit=send the wish to the GVR

HAPPY2K

>>>

for outside users:

this web site contains the txt of The Golden Virus & Other Web Site Stories cd.rom

and a monthly three wishes update report

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*3]cd-rom//21.tiff > Das Wanderbuch / e-story / paris

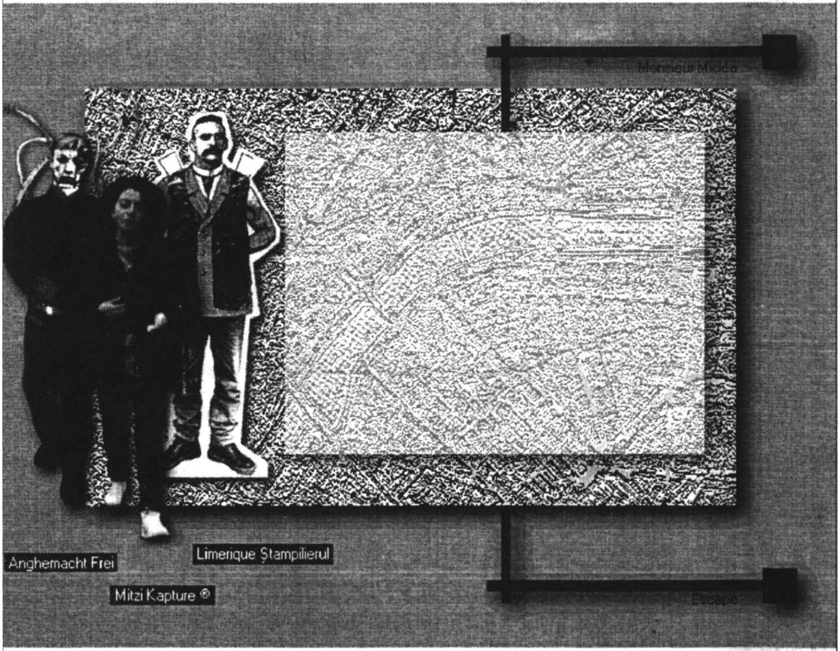

browse

https://biblioteca-digitala.ro

GHEORGHE PĂUN

Inscripţie pe un bilet de tren

Când *acasă* este oriunde, nicăieri nu mai e *acasă*, iar casa-ţi este doar *adresă*.

Şi eşti atunci gol pe dinăuntru, ca un godin vechi de un secol, uitat într-un beci, aşa de rece şi de ruginit te simţi, ai gust de cenuşă pe limbă, poate pulbere frecată din măselele-ncleştate, poate cenuşa paşilor număraţi cu stoicism, câţi înainte? câţi înapoi? când înapoi? unde înapoi?

Din sărăcie şi curiozitate, recunosc ambele păcate, am fost o vreme mercenar pe la curţile (matematice) ale Evropii.

Am locuit în aceeaşi cameră cu un geamantan, cu colecţia de creioane şi un calendar mic de buzunar, cu zilele numărate zilnic. O vreme totul era în ordine, dar după două-trei săptămâni de prea-multă-ordine, începea să se audă un foşnet din colţul în care zăcea geamantanul. Ştiam ce urmează. Trebuia să mă îmbrac repede, să fiu pregătit, altfel geamantanul venea spre mine, mă lua cu mânerul de mână, pe sus mă lua, şi mă scotea din casă. M-ar fi dus la gară în pijama dacă nu mă îmbrăcam la timp. Aşa m-a împins în ultimii ani geamantanul meu cel ros la colţuri în trenuri şi autobuze, în avioane şi vapoare, nimic nu i-a scăpat, dacă ar mai fi existat

https://biblioteca-digitala.ro

pe undeva diligențe continentale sau baloane transoceanice, m-ar fi împins și în ele, așa, de pofta drumului, de teama nemișcării. Geamantan de geamantan, asta am fost eu în ultimii ani.

Noroc cu creioanele că sunt din lemn tare și sunt ascuțite meseriaș, atunci când simt că mi se pun cârceii de-atâta drum, sau de prea mult ne-drum, fac și eu ca înotătorii, îmi înfig unul în suflet, înotătorii se ajută cu ace de siguranță, eu supraviețuiesc înfigându-mi creioane, nici n-ar ajunge ácele de siguranță până la sufletul meu ascuns în spatele inimii, de frica geamantanului și a calendarului cel mic, de buzunar.

https://biblioteca-digitala.ro

VIRGIL NEMOIANU

NICHOLSON BAKER *a devenit cu adevărat celebru atunci când scandalul sexual de la Casa Albă (relația dintre preşedintele Clinton şi mărunta colaboratoare, birocratica Monika Lewinsky) l-a atins în mod cu totul întâmplător. Nepotrivita pereche şi-a făcut cadou o carte a lui Nicholson Baker, pe nume* Vox *(1992), un text în care telefonul şi sexualitatea jucau un rol destul de important, deşi mai mult comic. Rezultatul a fost o eronată etichetare a autorului, căci în adevăr cartea a fost cumpărată din motive false, spre dezamăgirea cumpărătorilor, sau dimpotrivă, s-au făcut încercări de a o cenzura, de a o elimina din unele librării, lucru egalmente absurd.*

În realitate, Nicholson Baker se bucura de un succes autentic în rândurile generației mai tinere şi mai tehnologice. Li se părea acestora că au găsit în sfârşit un purtător de cuvânt al preocupărilor precise şi mărunte. Li se mai părea că pot găsi pe cineva care descoperă cu ingeniozitate poezia ascunsă în interiorul tehnologiei.

Născut în 1957, a crescut în nordul statului New York, la Rochester, şi a studiat la distinsul conservator muzical Eastman şi la nu mai puțin distinsul colegiu Haverford. A început prin a publica nuvele (sau oricum, fragmente de proză) în foarte cunoscutele reviste New Yorker *şi* The

https://biblioteca-digitala.ro

Atlantic, *debutând editorial cu volumul* The Mezzanine *(«Mezaninul») în 1988. Volumul cuprindea prezentarea detaliată a unei singure zile din viața unui tânăr birocrat (23 de ani), plină doldora de amuzante detalii, dezvăluirea unei vieți banale, dar nu lipsite de blânde plăceri.* Room Temperature *(«La temperatura camerei») din 1990 era redusă la o jumătate de zi: reveriile unui tânăr tată, amintirile sale, speranțele unei după-amieze. Volumele acestea cvasificționale erau alternate cu cărți cvasieseistice, cum ar fi chiar* The Size of Thoughts *asupra căruia cititorii sau cititoarele îşi pot forma propria părere pe baza fragmentelor oferite de numărul actual al revistei, sau* U and I *(«Tu şi eu», 1991) un fel de imn de glorificare a lui John Updike (de altfel titlul este intenționat ambiguu). Cel mai recent «roman» al lui Nicholson Baker este, dacă nu mă înşel,* The Everlasting Story of Nory *(«Eterna poveste a Eleonorei», 1998). În această lucrare autorul se apleacă asupra universului infantil şi imaginației copiilor, o dimensiune religioasă nelipsind, după cum e şi predictibil şi firesc. Nicholson Baker e căsătorit, are două fetițe şi locuieşte la Berkeley, în California.*

Într-un cuvânt, Nicholson Baker este un autor relativ tânăr şi cu o operă în curs de formare, dar, nu mă îndoiesc, plin de originalitate, înzestrat cu o minte independentă şi cu (aş spune) un «umor al obiectelor». Alături de David Foster Wallace sau Neal Stephenson (ar mai fi alții de numit aici) reprezintă un soi de «nou val» în postmodernismul american, sau poate chiar depăşirea acestei mişcări, în direcția unui nou realism.

https://biblioteca-digitala.ro

Dimensiunea gândurilor

Fiecare gând are o dimensiune; cele mai multe sunt înalte doar de vreun metru, deținând totodată nivelul de complexitate a unei maşini de tuns iarba, sau a unei brichete ori a unei paste de dinți care, prin amestecul unor culori şi geluri interioare, creează un produs agreabil vărgat. Uneori, câte un gând poate să atingă, în structura sa lânoasă, opulentă, înălțimea dulăpiorului-debara din hol. Dar un gând cu adevărat *mare*, un gând în prezența căruia întregi centre urbane s-ar ridica în picioare clamându-şi recunoştința şi aderența; un gând grandios, năvalnic ca o ploaie torențială, un gând care sfidează cataractele şi detonările unei speranțe încleştate ca pumnul şi ecourile a sute de violoncele; un gând care poate rupe în două cărțile de telefon şi care poate ciocăni în nodurile de oțel ale experienței până ce face să răsune şi ultima traversă; un gând care într-o bună zi îşi împachetează în servietă tot ce-i nobil şi bun, îndepărtându-i cu coatele pe custozii inutilului şi găunosului, călătoreşte peste noapte către Adevăr şi-i zgâlțâie indiferenții umeri de marmură până ce-l face să-şi murmure asentimentul rece – da, aceasta-i dimensiunea unui gând la care merită să te gândeşti.

Am dorit de atâta vreme să dețin şi să mențin măcar câteva gânduri gigantice, întrepătrunse, încât, după ce am epuizat mai multe metode legitime, am recurs, în ultima vreme, la speculații teoretice. Ar fi potrivit, oare, să enumeri acele trăsături care, luate în ansamblu, conferă unui gând o falnică grandoare? Ce anume le *face* atât de mărețe? O vagă speranță corolară îmi spune că, poate, printr-o codificare sistematică şi riguroasă, după modelul lui Hammurabi sau al lui Napoleon, gândurile mărețe ar putea fi aduse la îndemâna publicului larg, în mod lesnicios şi în cantități de masă, salvgardând în acest fel visul secolului al nouăsprezecelea privind o democrație liberală. Dar în primul rând

https://biblioteca-digitala.ro

nădăjduiesc că, din momentul în care aş putea capta bogatele impulsuri şi tăria gândurilor mari, aş izbuti să le gândesc în solitudine, seară de seară, în timp ce, cu braţele larg desfăcute, aş descrie mici cercuri pe covor.

La prima mea încercare de a găsi o măsură obiectivă pentru dimensiunea gândurilor, am teoretizat (aşa cum fac cei mai mulţi dintre noi într-un moment sau altul) că nu trebuie decât să urc treptele strâmte până la pod, să mă plasez în ipotenuza luminii solare care se filtrează, iarna, pe fereastră şi, concentrându-mă puternic, să izbesc cu pumnul în gândul respectiv, ca într-o pernă. Numărul infinitezimalelor particule de praf auriu care s-ar degaja din materia zguduită a gândului ar indica, îmi imaginam eu, dimensiunea lui eternă, esenţială.

Dar am constatat că era o tehnică primitivă şi am înlăturat-o. După care, influenţat de Sir John Eccles, neurofiziologul care a folosit axonul neuronului unei moluşte uriaşe pentru a ajunge la adevărurile despre chimismul fibrelor nervoase umane (adevăruri mărunte, inutil să mai spunem; toate adevărurile ştiinţifice sunt mărunte), am pescuit în mintea mea un gând suficient de mare, existent într-o formă destul de compactă pentru a experimenta intens asupră-i. Am încercat cu un vers din Wordsworth:

... paşi
Aproape la fel de muţi ca iarba pe care o calcă.

Dar nu era suficient de măreţ pentru ceea ce urmăream eu. Am trecut la Keats:

O, ce n-aş da pentru o cupă colcăind de Sudul cald,
Plină de adevăr, de apele fântânii Hippocrene.

Însă de fiecare dată când citeam aceste versuri îmi pierdeam cumpătul şi nu ajungeam nicăieri. În cele din urmă am decis să mă gândesc la fraza lui Henry James: «Ce altceva e moralitatea decât înaltă inteligenţă?». Mi se părea o idee atât de potrivit vastă, atât de ideal amplă, încât am mânuit-o timp de câteva zile, de parc-ar fi fost un obiect bogat cioplit în steatită; şi, după acest răstimp, când nu a izbutit să-mi încredinţeze taina dimensiunii sale, am descoperit că, în mod indirect, ajunsesem la prima mea teoremă privitoare la gândurile mari, şi care suna astfel:

(1) Toate gândurile mari sunt retractile. Nu cred că sunt astfel în mod intenţionat. E doar o consecinţă a ritmului lent, fluid, al gândirii umane. Dacă doriţi să vă convingeţi printr-o experienţă, răsturnaţi o

https://biblioteca-digitala.ro

jumătate de pahar cu vin pe o față de masă proaspăt scrobită. Urmăriți cu mare atenție cum marginile petei își croiesc drum, pătrunzând fiecare firicel rigid al pânzei, fibră cu fibră, apoi lățindu-se – o explozie mută, fericită, fără turbulență. Gândul evoluează cu aceeași viteză ca și pata de vin. Și cum un gând măreț pare să dorească a răzbi, a se propaga și chiar a umple cât mai multe vase capilare și tije embrionare ale experienței noastre, unele dintre acestea uscate și închircite din lipsă de folosință (pentru că fiecare gând, chiar și cele mai mari, se fanează, se strânge, înțepenește, hibernează într-o încercare de vorbărie, un înlocuitor al adevăratei activități mentale, atâta timp cât nu e stimulat la o nesfârșită și flexibilă mișcare de către un al doilea gând și de simțul propriei sale vremelnicii, trecând iar și iar prin numeroasele membrane semipermeabile care izolează una de alta învățătura, suferința, ambiția, bunul-simț și nedumerirea) freamătul său va fi în mod necesar încetinit, împiedicat și zădărnicit de numeroase timidități interstițiale: facem pauze, ridicăm privirile de pe pagină, așteptăm, ochii trasează poligoane meditative în orbite; și pe urmă, într-un anumit fel, o mare parte din gând e transferată sufletului, dangătul de confirmare al unui clopot nou, îndepărtat – până ce-și umple pe deplin forma, așa cum un strat gros de lut se răspândește într-un tipar sau cum coca nedospită colonizează celulă după celulă din forma de pită sau, cum mai târziu, aroma de pită se va răspândi în camerele din casa care se deșteaptă.

Și totuși am simțit că acel caracter retractil nu era suficient. Ce altceva trebuie să mai aibă un gând mare? Bântuit de un soi de amărăciune ambițioasă, am împins ușa căsuței de pe insula unde locuiam, am salutat din cap luna care răsărise și am pornit să mă plimb pe faleza golfului, repetând, în ritmul tălpilor mele invizibile, un gând mare al lui Tennyson, asupra căruia am decis să efectuez câteva experiențe:

Ulmi pitici care scaldă podeaua
Acestei pajiști în valuri de întuneric și lumină.

Picioarele mi se afundau în nisip, obiecte fantomatice de forma celulelor albe din sânge pluteau lent pe lângă mine. În cele din urmă am ajuns la locul ierbos, la verdele poleit de lună, unde flutură un steag întunecat, privind peste marea caldă, albită. Mi-am desfăcut larg brațele și am așteptat. Exact în clipa aceea ar fi trebuit să se proiecteze cu litere de argint pe orizontul îndepărtat cea de-a doua teoremă a mea privitoare la gândurile mari dar, de fapt, nu mi s-a formulat decât cu săptămâni mai târziu, într-o bibliotecă publică:

https://biblioteca-digitala.ro

(2) Gândurile mari sunt creații ale umbrei. Nu neapărat ale unei umbre opace, ci ale acelei umbre frunzoase şi pestrițe de pe solul pădurilor dese. Gândurile mărunte zburdă fericite în coloratele lor costume de baie în lumina crudă a miezului de zi, dar gândurile mari au nevoie de mase de aer calm, răcoros, care să le ofere spațiu pentru acostarea şi ancorarea componentelor lor de tristețe. Nimeni nu se poate împotrivi în fața unei misiuni delicate atunci când e aşezat pe covorul de frunze al unei păduri, iar gândurile mari, la rândul lor, se feresc de precizia caustică şi de unilaterala finalitate a împotrivirii; ele se afirmă cu o pondere generalizată şi evită vehemența, limitându-se la sugestia că undeva, nu departe, există adnotările marginale, pe deplin convingătoare, ale unor simțiri încă nedescoperite, stivuite precum maldărele de covoare în subsoluri întunecoase: şi atunci ele înfățişează şi un adânc caracter enigmatic, tenebros, asemenea bastioanelor purpurii din plămânii noştri sau ale interioarelor uvrajate, cizelate, întunecate ale ceasurilor rezistente la apă. Toate gândurile mari sunt peticite şi răscolite de umbra frunzoasă a micilor ezitări şi incertitudini: această încercare conferă gândului suficientă umilință încât să fie autentic. (Tot ce nu-i autentic e mărunt.) Într-adevăr, întunericul – clipa umbrei planetare – e momentul cel mai prielnic pentru confruntarea cu gândurile mari. Pentru că din cauza unei lupte de supremație între celulele retinei şi fasciculele de raze ale înserării, există un sfert de oră sau aşa ceva în care culorile, deşi mai puțin distincte, par superb pigmentate, iar lucrurile importante, chipurile oamenilor şi mai cu seamă dinții dezveliți în surâsuri devin surse de lumină radioasă: atunci pot fi observate cel mai bine gândurile mari, plimbându-se pe sub portalurile lor întunecoase şi recitând din codexurile lor.

După cum vă puteți închipui, la vremea când am formulat cu succes această a doua teoremă cu privire la gândurile mari, mă plictisisem de ele până peste cap. Dacă simțeam vreunul nălucindu-se în vreo pagină din Tolstoi, fugeam de rupeam pământul; mă ascundeam. Petrecerea se terminase; Dave Peters şi orchestra sa îşi împachetaseră instrumentele şi baloane vlăguite agonizau pe podea.

M-am aşezat pe un scaun. Simțeam nevoia, mai mult ca oricând, de răsuflarea mentolată a unui adevăr mai simplu în urechea mea. O minoră descoperire botanică a unei noi specii de ferigă, aşa ceva; ar prinde bine şi un paradox sau un *aperçu*; o muzică suavă la clavecin; nişte trucuri cu monede sau cu cărți de joc; nişte biografii hazoase ale unor victorieni periferici. De ce disprețuim în asemenea măsură gândurile mici? Unde am fi ajuns fără acea replică celebră: «Unul dintre meritele de seamă ale dovezilor constă în faptul că ele provoacă un oarecare scepticism cu

https://biblioteca-digitala.ro

privire la rezultatul dovedit», replică ce a poposit într-o zi în mintea norocoasă a lui Bertrand Russell, sau acel *pas de deux* al lui Charles Churchill:

Cu ce curioasă artă, creierul nostru atât de bine şlefui
Veghează asupră-şi, dar de gândire-i nimicit.

Sau alta, de la Pater citire: Există o anumită doză de nepăsare «în maniera perfectă a secolului al optsprezecelea, despre care se poate spune că marchează o cultură completă a tratării chestiunilor abstracte» – un gând care, o clipă, se avântă radios, strălucitor, spre ceruri, dar care apoi, asemenea multor altor gânduri mici, sucombă, la un al doilea salt, sufocat de o delegație a contraexemplelor livreşti. Dacă am exila, din peisajul nostru spiritual, tot ce e frivol, nesăbuit, supraexagerat, uşuratic, vulnerabil, sau circumspect captivant, ne-am pomeni într-o situație teribilă. M-am mustrat pentru asprimea pe care o manifest față de gândurile mici. «Trebuie să distilăm tot ce-i epic în epigrame», am spus. «Trebuie să înregistrăm numai strălucirile şi sclipirile lumii, degetar cu degetar; nu trebuie să opunem tăcerii unui continent vrăjit nici măcar țârâitul filamentului unui bec.»

Dar această reacție extremă a ocolit tocmai punctul esențial, care, după cum mi-am dat seama în scurt timp, era următorul:

(3) Gândurile mari depind de gândurile mici în mult mai mare măsură decât v-ați putea imagina. De ce catifeaua e mai netedă la atingere decât cromul? Pentru că netezimea e o deducție secundară a vârfurilor degetelor nedumerite, bazată pe percepția numeroaselor asperități fugitive care se strecoară subteran, prea repede pentru a putea fi sesizate individual. Această sugestie a rezistenței întâmpinate în orice suprafață cu adevărat netedă, asemenea simțului unei insurecții ornamentale în orice contur cu adevărat armonios, e analoagă profuziunii, anarhia acelor plăcute, fugare străfulgerări pe care le încercăm când citim sau ascultăm o mare operă a unui spirit, o operă care, o dată terminată, ne lasă însuflețiți de profunde şi calme adevăruri. Mucoasele din interiorul intestinului subțire – desişuri de protuberanțe microscopice – constituie o arie întreagă de absorbție a nutriției, despre care mi s-a spus că, dacă ar fi aplatizată şi întinsă ar acoperi toată insula Manhattan. La rândul lor, gândurile mari, văduvite şi golite de gândurile mici care le diversifică suprafața, devin simpliste şi indigeste. Gândiți-vă la infinitezimalele nodulețe ale firelor de păr de cal din coardele ce scot sunetele divine ale

https://biblioteca-digitala.ro

violoncelului; gândiți-vă la granulația dură a mătăsii, la garguiele de pe fațada unei catedrale, la ornamentele în formă de rămurele şi săgeți cioplite pe eleganta curbură a unui scaun, la bucățelele de cartof care, prin contrast, accentuează totala uniformitate a unei supe-cremă; gândiți-vă la exemplele care condimentează un eseu de morală, la satira socială dintr-un roman cu final tragic, la şaisprezecimile dintr-o melodie lină, la nesfârşitele metafore laterale dintr-un studiu de metafizică; gândiți-vă la toate inevitabilele trucuri, obstacole, frecuşuri, balasturi ce stau în calea îndeplinirii unui scop măreț, fiind însă, de fapt, tot atâtea critici care i se aduc. Adevărurile majore, asemenea binefăcătoarelor madone, sunt susținute de sumedeniile de îngeraşi vioi şi destoinici ai detaliului.

Am verificat aceste trei teoreme – teorema retractibilității, cea a umbrei şi cea a dependenței – pe cât de multe produse ale rațiunii mi-a fost cu putință, în timp ce-mi vedeam serios de treabă. Rezultatele mele pot exercita o anumită atracție serioasă. Puțini dintre cei înregistrați de memoria umană au avut acel *hobby* de a afla meşteşugul construcției unui gând somptuos, un gând al lor propriu, până atunci încă negândit: anume cum să obțină, prin distribuirea coridoarelor lungi şi a camerelor spațioase, bogat ornamentate, o temporizare tot mai deliberată, prin întoarceri repetate, după distrageri studiate – privite ba din față, ba pe trei sferturi, ba de aproape, ba de la distanță; puțini s-au priceput să se adăpostească în uriaşa forță lentă a acestei construcții, împrejmuindu-se cu perseverența care înseamnă trei părți noutate şi două părți confirmare, repetiție reconfortantă. Îi număr printre aceştia pe Henry James, Brahms, Bellini, Burke, Bach, Pontormo. Şi încă vreo optzeci şi şase alții.

Şi acum, aflat într-o dispoziție de rigidă imparțialitate, intenționez să măsor dimensiunea gândului pe care tocmai vi-l ofer, gând pe care mă aştept să-l văd sleindu-se rapid, cu foarte puține surprize, bine înfăşurat după alte două-trei rafale de suflu mental, doborît poate după o ultimă împroşcare cu pietrişul instantaneului, doar dacă, o, ce jind frumos!, doar dacă nu am nimerit întâmplător pe acel accelerator degajat şi nepăsător care poate face ca însuşi acest gând să o ia înainte, să culeagă agrişe, să cumpere ziarele, să adune gunoaie răzlețe fără să-şi încetinească o clipă pasul – hazardând un zâmbet, strângând mâinile întinse ale tinerilor săi componenți, lărgindu-şi nodul cravatei – nu, asta-i tot, aşa cred: gândul acesta s-a constituit şi s-a autoratificat, în pofida tuturor intențiilor prietenoase, drept un gând mărunt.

(1983)

https://biblioteca-digitala.ro

Citind cu glas tare

Acum câțiva ani a avut loc prima mea lectură cu glas tare. Mă găseam la Festivalul de la Edinburgh, în Scoția, sub un cort. Alți câțiva participanți citiseră și ei; eram cu toții așezați pe segmentele independente ale unei canapele modulare, portocalii, biomorfice; stăteam cu capetele plecate în timp ce ne ascultam, sau ne ascultam doar cu o jumătate de ureche, unii pe alții. La un moment dat a venit și rândul meu, și cuvintele pe care le scrisesem în tăcere (o tăcere intensificată de dopurile din urechi, care amplificau contactul intermitent al incisivilor de sus cu cei de jos, făceau audibilă mișcarea interioară a globului ocular când îl frecam zdravăn sau îmi atrăgeau atenția asupra pârâitului surd al mușchilor pleoapei când închideam strâns ochii în efortul de a vedea mai limpede, folosind undele infraroșii ale prozei, indiferent de ce doream în acel moment să descriu) – aceste cuvinte odinioară mute se depliau acum în gura mea ca șezlongurile de grădină și aterizau unul câte unul, împodobite cu marile pălării siberiene ale consoanelor, iar vocalele lungi își etalau lent trena de hermină, fără vreo daună vizibilă adusă publicului, în timp ce eu îmi spuneam: «Fir-ar să fie, citesc cu glas tare din capitolul șapte!».

Lucrurile s-au desfășurat destul de bine până aproape de mijlocul ultimului paragraf, când am simțit că-mi vine să plâng. N-aș fi avut nimic împotrivă să lăcrimez sau, cel puțin, să mă opresc ca să-mi înăbuș un sughiț discret, dacă ceea ce citeam ar fi fost evident tragic. Când oamenii din documentarele de la televizor își deapănă povestea și ajung la punctul în care s-a petrecut tragedia și sunt nevoiți să vizualizeze din nou ceea ce au pătimit în tăcere cu ani în urmă și vocea li se sparge într-un sughiț de plâns, este foarte bine; e normal să-i podidească plânsul. Am auzit și scriitori citind relatări autobiografice ale unor evenimente dureroase din copilărie, cu o voce care le tremura din când în când – ceea ce e perfect justificabil, ba chiar dezirabil. Dar fraza care mă punea pe mine în dificultate descria o femeie care învelise o brioșă într-un șervețel de patiserie, gofrat, o băgase într-o pungă, apoi, folosind palete de plastic pentru amestecat cafeaua, o presărase cu zahăr din pliculețe și o unsese cu pătrățele de unt porționat. Unde intervenea patosul? Și totuși când am rostit cuvintele «paletă de plastic», eram extrem de tulburat și am observat vreo două capete de ascultători care mă priveau curioase: «Ha, ce

https://biblioteca-digitala.ro

interesant, americanul ăsta e gata să plângă deschis şi copios pentru plăcerea noastră!».

Şi de ce tocmai această frază? De ce această imagine a unei succesiuni de mici forme albe, mai multe palete de plastic şi pliculeţe de zahăr şi pătrăţele de unt decât aş fi avut nevoie, căzând într-un mod mai curând ceremonios şi semidecorativ decât funcţional peste terestrul meu mic dejun, de ce tocmai acestea mă trăgeau de reverul melancoliei? Dintr-o sumă de motive. Pe când eram la colegiu, concurasem o dată la un premiu acordat pentru ceea ce se numea «Articularea limbii engleze», competiţie la care participanţii trebuiau să citească cu glas tare anumite pasaje din Milton, Joyce şi alţii. Am ajuns cu întârziere în aulă, venind cu bicicleta, în timp ce trăgeam câte o duşcă dintr-o sticlă de vodcă Smirnoff pe care o cumpărasem într-un avion, şi, aşa cum plănuisem, am citit din Milton cu un tunător accent pretins englezesc şi pasajul din Joyce – care era ultimul paragraf din *Cei morţi* – întâi cu un accent sudic lăbărţat, apoi cu un accent portorican, iar la urmă din nou cu accent sudic şi, spre surprinderea mea, am constatat că Joyce suna brusc extrem de emoţionant în vorbirea mea tărăgănată, amatoricească, imitată după televizor, aşa încât ultima frază, despre zăpada care «se lăsa uşor... peste cei vii şi cei morţi» era destul de tragică încât să nu-mi pot da seama dacă tremurul din vocea mea era autentic sau nu – şi acum cutia mea vocală îşi amintea de acel tremolo alcoolic al precipitaţiilor joyceene de la colegiu; acum când citeam cu glas tare despre zăpada propriilor mele pliculeţe cu zahăr.

De asemenea, o versiune a capitolului pe care-l citeam la Edinburgh apăruse în *New Yorker* şi-mi provocase un uşor diferend, un diferend amical, cu un redactor verificator de acolo, în legătură cu specificarea «brioşă într-un şerveţel de patiserie gofrat». El susţinea că termenul «şerveţel» implică ceva de genul Kleenex, şi că ar trebui să spun «brioşă învelită în hârtie», iar eu am replicat că nu-i aşa. A doua zi, când mă întorceam acasă de la lucru, m-am oprit la o patiserie şi am zărit o cutie albastră cu micuţele pătrate de hârtie menţionate, o cutie pe care scria, cu litere mari, «şerveţele de patiserie»; exultând de triumf, l-am chemat pe patron, un grec care abia de-o rupea pe englezeşte, şi m-am oferit să cumpăr toată cutia, pe care mi-a vândut-o cu nouă dolari; a doua zi l-am abordat pe redactor şi i-am spus: «Sunt şerveţele, şerveţele», drept care, în versiunea lor, a devenit «o brioşă într-un şerveţel» – dar acum, când citeam cu glas tare în Scoţia, îmi puteam îngădui s-o transform iar în «brioşă într-un şerveţel de patiserie gofrat»; fie că aveam dreptate sau nu, am izbutit să-mi apăr amintirea originară, ocrotind-o de invitaţii străini la

https://biblioteca-digitala.ro

micul dejun prin acest fragil văl al cuvintelor mele preferate. Până la urmă totul a decurs bine. Şi acest lucru ar fi fost suficient ca să-mi vină să plâng.

Dar n-a fost numai atât. Mai era şi faptul că acel micuţ paragraf nu a fost unul la care să mă fi gândit cu mândrie când cartea a fost publicată. Uitasem de el după ce-l scrisesem şi acum, când limba mea oratorială mă forţase să-i acord atenţie, eram surprins şi mişcat că zăcuse acolo în toate aceste luni, de fapt în toţi aceşti ani, neluat în seamă dar neştirbit, păstrându-şi mica misiune vizuală fără nici un fel de încurajare din partea mea, şi, asemenea puştiului surdo-mut, în zdrenţe, care, deşi batjocorit de ceilalţi copii, sfârşeşte prin a salva satul de la o catastrofă, provocase şi el momentul lacrimogen care m-a forţat, din milă pentru simpla sa imemorabilitate, să mă dizolv în tristeţe chiar în mijlocul ironiilor pe care le intenţionasem. Acesta era în bună parte motivul tristeţii mele. Dar şi remuşcarea. Remuşcarea a fost ultima picătură în paharul supraplin – pentru că aceşti participanţi din Edinburgh nu ştiau cu cât meschin dispreţ îi tratasem eu în trecut, în zilele scrisorilor mele de repudiere, pe scriitorii care «citeau din opera lor»; cu câtă autoadmiraţie şi neoprimitivism tratasem respingerea divinei economii a paginii tipărite şi încercarea de a obliga un public să asculte un bărbat sau o femeie reticentă repetând ceea ce demult fusese consfinţit în tipar. În mod ideal, gândeam eu, republica literelor e populată de cititori solitari, culcaţi în pat, cu micile lor lămpiţe de noptieră luminându-le paginile care le aparţin numai lor şi pe care operează doar ei, asemenea beculeţelor personale care iluminează fiecare pupitru muzical din fosa orchestrei operei, în timp ce deasupra lor urlă cea mai primitivă melodramă dezlănţuită sub straturile de fard. Exista un element prerafaelit în involuţia reîntoarcerii la public – mă gândeam la reacţiile în faţa scenelor din filmele de început ale lui Spielberg, cu membrii familiei care se holbau îngroziţi la chipurile livide ale monştrilor, în timp ce John Williams mai lansa câte un Strauss în coloana sonoră. Şi mai existau şi suspectele clişee de intonaţie, acele clişee de «citesc-cu-glas-tare» – mai cu seamă la lecturile de poezie, unde poeţii talentaţi laolaltă cu cei netalentaţi, dorind, desigur, ca în absenţa rimei să sublinieze printr-o analogie acustică marginile zdrenţuite din dreapta şi din stânga poemelor dactilografiate sau tipărite, recurgeau la ritmuri forţate ale silabelor şi la cadenţe finale deliberat nerezolvate, adaptate după Dylan Thomas şi Wallace Stevens, suprapuse cu Walter Cronkite şi John Fitzgerald Kennedy. Aceste comode şabloane tonale puteau converti orice în lirică:

Aceasta e – o ediţie – Dover –
Menită – a fi actuală – peste ani –

https://biblioteca-digitala.ro

Rafturi trainice şi spaţioase – din lemn de fag –
La preţ – de plastic. –

Şi totuşi în ciuda acestui dispreţ uşuratic, á la Glenn Gould, din trecutul meu, iată-mă acum prezent fizic la Edinburgh, sub un cort, printre străini, pe punctul de a termina prima lectură din opera mea şi, departe de a mă fi simţit ostil şi dispreţuitor cât am aşteptat să-mi vină rândul, am fost pur şi simplu nervos, extrem de nervos, iar acum când mă pregăteam să închei, fără să mă fi umilit în nici un chip, în timp ce publicul mă ascultase inocent, ignorând dezaprobarea mea anterioară, ba chiar mă onorase cu câte un râs îngăduitor – aveam senzaţia că sunt copleşit: eram ca un schilod necredincios, purtat într-un scaun cu rotile şi însănătoşit brusc de un predicator şarlatan care-i atinge fruntea cu o ramură de palmier. «Citesc cu glas tare! Citesc cu glas tare!» îmi spuneam şi lacrimile aproape că îmi şiroiau pe obraji – eram în acelaşi timp şi schilodul şi şarlatanul. Evident, mă podidea plânsul din simplă gratitudine faţă de mine însumi pentru că ajunsesem la final fără să plâng.

Şi atunci, când lucrul de neconceput era gata să se întâmple, şi bulbul de narcisă din gâtlej aproape că dăduse în floare, mi-am dat seama că, dacă m-aş lăsa acum doborât, intensitatea simţirilor mele în acest context presupus comic i-ar face pe caritabilii mei ascultători să se întrebe dacă nu cumva mi-am pierdut minţile. În cel mai bun caz aş fi considerat o persoană «care trece printr-o perioadă de stres», şi ar pleca acasă purtând în minte acest diagnostic şi nu vreun fragment care le plăcuse din ceea ce le citisem; şi mai târziu, oricând aş încerca să scriu ceva uşor şi plăcut, mi-aş aminti de momentul meu de ruşine de pe canapeaua portocalie şi, pentru a-l contracara, ar trebui să inventez ceva posomorât şi meditativ, cu totul în afara genului meu. Nu puteam lăsa să se întâmple aşa ceva; nu puteam îngădui ca lectura cu glas tare să-mi distorsioneze activitatea din viitor. Am pornit pe loc să-mi dau sfaturi imperioase: «*Haide, idiotule! Dacă plângi acum, oamenii ăştia or să creadă că eşti mişcat până la lacrimi de propria ta elocinţă, şi cum gândeşti că ai s-o scoţi la capăt?*» Era un gând destul de înfricoşător ca să-mi stopeze oscilaţiile mărului lui Adam, şi am izbutit cu dificultate să citesc ultimele cuvinte.

De atunci, din după-amiaza aceea din 1989, am citit în repetate rânduri cu glas tare din scrierile mele, şi de fiecare dată m-am controlat tot mai viguros, de fiecare dată am fost tot mai puţin schilodul din scaunul cu rotile şi tot mai mult şarlatanul. M-am reîmprietenit cu laringele meu. Pe când aveam paisprezece ani, obişnuiam să-l pipăi în fiecare

https://biblioteca-digitala.ro

dimineață, la masa din bucătărie, înainte de a-mi înghiți cerealele. Era viguros. Cum era posibil ca gâtul meu să fi fost echipat cu acest masiv lift de serviciu? Şi cum urma să-l folosesc? Ce fel de poveri comerciale era hărăzit să care? Primul lucru pe care-l făceam dimineața era să cânt, cu un glas plăcut baritonal, partea de solo a saxofonului alto din *Tablouri dintr-o expoziție* – şi când ajungeam la o notă foarte joasă, când cele două coarde vocale destinse se lăsau în jos şi se închideau peste un cocoloş de muşchi de turbă sonic, încercam o plăcere fizică unică, pe care nu o mai regăseam pe parcursul zilei. Uneori când cântam foarte jos, ori îmi legănam vocea foarte jos, aveam senzația că sunt un actor dintr-o reclamă la cafea, care extrage boabe lucioase din fundul unui sac de ambalaj şi le răstoarnă într-un vas de aramă ciocănită – cu cât încercam să extrag o notă mai joasă, cu atât mai mari şi mai lucioase erau boabele la cafea, până când, în cele din urmă, mă pomeneam în împărăția boabelor gigantice. Eram Charles Kuralt, eram Tony the Tiger, eram Lloyd Bridges, eram James Earl Jones – aveam şi eu un laringe de mărimea unui coş de picnic, aşa simțeam, şi cine mi-ar fi auzit vocea nici nu şi-ar fi dat seama că e un sunet, atât de adânc vibrantă era; ar fi gândit că roțile maşinii i-au luat-o razna în jos pe fâşiile abrupte de pe muchea autostrăzii. Chiar deasupra prorei mobile a mărului lui Adam, chiar acolo unde ar fi trebuit să se găsească un soi de glugă protectoare, era un loc moale, care devenea tot mai palpabil pe măsură ce vorbeai sau cântai mai jos, şi îmi închipuiam că exact în această deschidere vulnerabilă, în această fisură în armura virilității, nişte *disc jockey* se injectau în taină cu seringi pline de hormoni bărbăteşti şi de ulei de motor, astfel încât să poată rosti cuvintele cu acea incizie de fierăstrău a dinților.

Şi, cu toate că vocea mea – în pofida marilor mele aşteptări secundar-sexuale şi cu toate că eram înalt şi oamenii înalți au cutii vocale pe măsură – nu s-a dovedit a fi aparatul modal tridimensional, grav, pe care contasem, totuşi, din când în când, îmi face plăcere să citesc cu glas tare din scrierile mele. Când glasul mi se cațără spre tavanul unei fraze, retrăiesc ceva din senzațiile dimineților mele adolescentine, îmi încordez muşchii, mă avânt, apoi mă prăbuşesc pe un singur cuvânt, în acel plonjon cu efect Doppler al sunetului, astfel încât argumentul să-şi poată trăi clipele de încheiere la nivelul mării. Simt toate acestea, chiar dacă ele nu sunt audibile pentru nimeni altcineva. Şi uneori ştiu că vocea mea, oricât de imperfectă ar fi în chip de medium, face ca ceea ce am scris să pară, pentru un moment, mai bun decât e în realitate, şi îmi place să mă joc cu acea primejdioasă putere a intonației, ba chiar să-i las şi pe ascultători să

https://biblioteca-digitala.ro

ştie că mă joc cu ea. Nu degeaba se numeşte mărul lui Adam: această relicvă a ispitei, acest bulgăre articulat de mobilitate ascendentă, acest mereu prezent ton telefonic din gâtlej, fie că-i amăgeşte pe alţii sau nu, sfârşeşte prin a te seduce total pe tine.

(1992)

Cărţile ca mobilier

Pe coperta unui recent catalog de comenzi prin poştă al unui magazin numit *The Company Store*, era reprodusă fotografia unui bărbat şi a unei femei, ambii îmbrăcaţi în pijamale albe şi aflaţi în toiul unei bătăi cu perne. Dar în aer nu plutea nici un fulg, pentru că *The Company Store*, din La Crosse, Wisconsin, vinde perne noi – nu din cele stătute, putrede, depopulate, din era anterioară a insomniei umane, ci perne proaspete, neruşinat de umflate şi corpolente ca nişte pungi ale visurilor, umplute cu puf alb de gâscă, de o calitate pe care numai gâştele albe polare din Europa o pot asigura. *The Company Store* vinde şi pături noi de lână, aşternuturi noi şi plăpumi noi în saci transparenţi. În profilul lor nu intră şi vânzarea ediţiilor rebegite din cărţile uitate ale secolului nouăsprezece sau de la începutul secolului douăzeci.

Dar, într-un fel, *The Company Store* este de fapt şi un propagator de cărţi – sau, cel puţin, angajaţii săi sunt nişte dedicaţi propagandişti ai cărţii – din moment ce în paginile catalogului apar peste douăzeci de volume vechi. În vârful unui maldăr de cinci cearşafuri împăturite in-folio – Albăstrele, Cireşi Negre, Fildeş, Apus de Soare şi Onix – se poate observa un obiect lunguieţ, uzat, ce pare să dateze de prin 1880, pe care a poposit o pereche de ochelari cu rame de sârmă – ochelari ce ar putea fi folosiţi la citirea paginilor pe care se odihnesc. Din păcate, nu e posibil să desluşeşti titlul de pe cotorul cărţii. Dar titlul dintr-o altă fotografie – una mică de la pagina 66 a aceluiaşi catalog – atinge pragul descifrabilului. Proiectantul catalogului a sucit negativul, astfel încât literele apar pe dos, şi cuvintele din titlu sunt parţial acoperite de un deget, dar dacă te uiţi cu atenţie, reuşeşti să identifici ce carte anume, dintre toate cărţile din lume,

https://biblioteca-digitala.ro

zace deschisă, cu fața în jos, pe o coapsă îmbrăcată în pijama albă – s-ar părea că e coapsa femeii care se bate cu perne pe copertă. Acum e singură, pierdută într-o reverie imaginară, şi se sprijină de o rezemătoare verticală de pernă, cu brațe joase butucănoase, care o ajută să stea în pat în capul oaselor: una dintre rezemătoarele acelea pentru citit pe care nevastă-mea şi prietenele ei de la colegiu obişnuiau să le numească «soți». Femeia a ajuns la mijlocul cărții *Cioplitorul în lemn din 'Lympus*, publicată în 1904 şi scrisă de cineva pe nume Mary E. Waller.

M-am dus la o bibliotecă mare, am luat liftul până la ultimul nivel al standurilor de la subsol şi acolo am găsit un exemplar din *Cioplitorul în lemn din 'Lympus*, identic cu cel din fotografie. Romanul povesteşte despre un om simplu de la munte, un cultivator de mere numit Hughie, care locuieşte în Munții Verzi din Vermont, pe muntele Olympus – sau 'Lympus, cum îi spun localnicii. Un buştean care s-a rostogolit l-a lăsat pe Hughie schilod într-un fel grav şi vag hemingwayan, aşa încât băiatul, nemaiputând fi vorba să se însoare, a învățat să cioplească în lemn şi a fost ajutat de nişte prieteni cultivați, din depărtare. Aceştia i-au trimis lăzi întregi de cărți şi de reproduceri după arta europeană: tânărul a citit Carlyle şi George Sand şi Browning şi Bret Harte şi a privit atent o fotografie a lui *David* de Michelangelo; şi, încetul cu încetul, sub această tutelă şi influență exercitată prin poştă, Hughie a reuşit să se ridice de la un cioplitor amator şchiop la un artist lambrisor olympian. Madeline, una dintre corespondentele sale, când a vizitat nordul Italiei, i-a trimis un set de rafturi de bibliotecă din stejar negru, scriindu-i: «Mă bucur să-mi imaginez cărțile pe care le-ai adunat, şi care acum sunt ale tale, aranjate pe rafturile acestea speciale».

În ultima vreme m-am gândit şi eu la rafturi de cărți şi mi-am imaginat rafturile pe care le-aş putea umple căutând în cataloagele de comenzi prin poştă cărțile care sunt folosite ca suport sau proptea (pe care uneori trebuie să le cercetezi cu mare atenție şi să le priveşti de foarte aproape: plăcerea mare este aceea de a ghici, cu ajutorul unor indicii vagi şi a investigațiilor pe computer, identitatea unei cărți al cărei titlu pare la început ilizibil), şi m-am mai gândit în ce măsură cataloagele de comenzi şi rafturile noastre de cărți – aceste două arii afiliate autoetalării culturale – ne revelează genul de cititori care suntem sau am dori să fim. În mod cert, orice ar dori *The Company Store* să ne facă să credem, nu suntem consumatori nocturni ai romanelor şi cărților de călătorie semnate de Mary E. Waller. *Cioplitorul în lemn din 'Lympus* a cunoscut cel puțin douăzeci şi trei de reeditări după apariția sa în 1904, după cum indica pagina de copyright din exemplarul meu – ceea ce o fi făcut din această carte o lovitură pentru editura Little Brown – dar pe cartea luată de mine de la

https://biblioteca-digitala.ro

bibliotecă se menționa că ultima dată fusese împrumutată la 19 ianuarie 1948 şi restituită la 20 ianuarie 1948; s-ar zice că prea prompt pentru a fi putut să fie citită. De câteva decenii încoace, s-ar putea ca manechinul în pijama albă din fotografie şi cu mine să fim singurii care am citit, sau ne-am prefăcut a citi, această operă. Şi totuşi o mică imagine a cărţii a fost distribuită prin poştă în mii de gospodării. Într-o altă fotografie din catalog, femeia în pijama albă doarme, îmbrățișând o pilotă lungă de doi metri; inutil să mai spunem că visează tineri infirmi de la munte, şi rafturile pline de Carlyle care i-au învățat tot ce ştiu; *Cioplitorul în lemn din 'Lympus* o aşteaptă pe noptieră.

De altfel *The Company Store* nu e singura firmă de comenzi prin poştă care, în cataloagele sale, pune în evidență cărţi vechi sau mai puțin cunoscute. În catalogul din primăvara '95 al firmei *Crate and Barrel* am numărat nu mai puțin de treizeci şi şase de cărţi, toate fără supracoperta originală, aşezate în diverse posturi şi decoruri. Cărțile zac deschise pe scaune, pe hamace, pe podea, de parcă oricine le-o fi citit le-a părăsit grăbit pentru a verifica starea unei supe de linte de pe foc; pe paginile volumelor se odihneşte, studiat întâmplător, câte un semn de carte – o scoică, o împletitură de panglici, un măr, o margaretă. Catalogul de primăvară *Crabtree & Evelyn* oferă două tuburi de câte o sută de grame de Southampton Rose Home Fragrance Spray, care e un fel de deodorant pentru interioare, la prețul de şaptesprezece dolari; demnitatea tuburilor este accentuată, şi prețul apărat, prin plasarea deodorantului lângă o carte în italiană, frumos legată, o biografie a Reginei Elisabeta I, apărută în 1965, al cărei titlu, tradus, este *Elisabeta I a Angliei: fecioara cu pumnul de fier* – un titlu nu prea rău pentru un deodorant de interior. La pagina 28 a catalogului de primăvară *Tweeds*, o femeie îmbrăcată într-o frumoasă bluză de bumbac ține în mâini o carte deschisă, legată în pânză, cu un titlu neidentificabil dar cu vizibile, chiar frumoase, pete de mucegai. Într-unul din cele mai recente cataloage *J. Crew*, există la pagina 33 un interludiu literar: un bărbat în şort şi cu cizme murdare de var, aşezat într-o cameră pe jumătate redecorată – aparent într-o pauză a activității de bătut cu ciocanul şi de înnobilat pereţii – caută ceva într-un volum care, la o privire atentă, se dovedeşte a fi un *Guide Bleu* al Elveției, în franceză, datând probabil din anii patruzeci.

Ce rost au toate cărțile astea? Nu se spune oare că literatura e în declin – că autoritatea ei e erodată, că valoarea ei informațională s-a retras în suburbii de silicon, impecabil îngrădite şi plivite de orice buruieni? Dar cinci minute petrecute cu rafinatul catalog *Pottery Bam* din martie 1995 ne-ar putea restabili încrederea. În paginile sale este închis un

https://biblioteca-digitala.ro

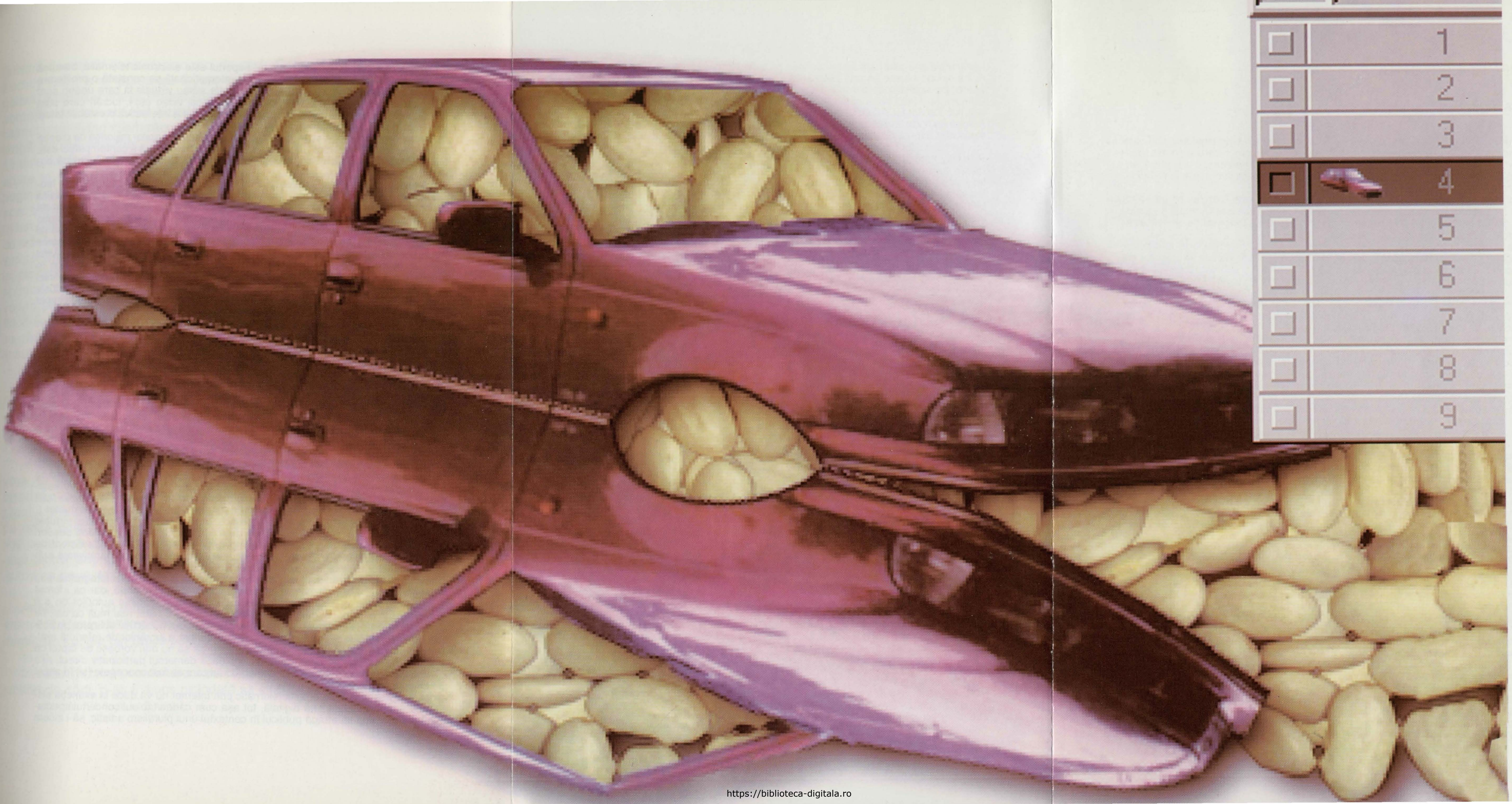

https://biblioteca-digitala.ro

GHEORGHE SĂBĂU

Arta digitală şi viceversa

În studii, publicaţii şi *site*-uri specializate întâlnim o mulţime de sintagme prin care se încearcă, de fapt, circumscrierea aceluiaşi câmp de comunicare şi creaţie: *digital art*, *cyber art*, *info art*, *electronic art*, *multimedia art*, *hypermedia art*, *virtual art*, *computer art*, *the art of cd-rom*, *digital art installation*, *virtual interactive installation*, *telematic art*. *internet art* etc.

Cu o asemenea aglomeraţie de termeni pe pixel pătrat este firesc să ne întrebăm care au fost forţele de influenţă ce au reuşit să impună această varietate de conotaţii, denumind de fapt o preocupare practică şi teoretică mai mult decât evidentă: *efectele sistemului digital asupra creaţiei artistice*.

Despre consecinţele generale pe care noile tehnologii informatice le au asupra cercetării ştiinţifice, didactice, a demersurilor comercial-financiare, a jocurilor pe computer şi asupra comunicării interactive (*chat*, MUDs), publicul românesc este destul de informat şi chiar implicat. De asemenea au început să fie produse (la noi) lucrări informative pe suport cd-rom în formula enciclopediilor multimedia dedicate informaţiilor *despre* anumite muzee de artă, parcursuri biografice ale artiştilor consacraţi şi expoziţii de artă contemporană la care se adaugă paginile *web* construite de instituţii culturale sau de către artişti.

Am subliniat termenul «despre» pentru a disocia categoric informaţiile cultural-artistice de *producerea operelor prin sistemul digital, considerat un nou mijloc de creaţie artistică*. În continuarea acestei disocieri ar mai trebui făcută încă una; o lucrare artistică digitală transpusă pe un suport specific (*cd-rom*, *dvd*) şi prezentată *off-line* sau *on-line* este realizată pe baza unui program/*software* conceput special pentru lucrarea cu pricina. Nu pot intra în această categorie lucrările aparţinând «artei alternative» (instalaţie, video-art, performance etc.), chiar dacă uneori se recurge şi la imagini prelucrate digital. Este cu totul altceva. Aşadar, în acest text (strict informativ) nu mă voi referi la instituţii sau expoziţii de genul bienalei veneţiene şi nici măcar la cele «mai» alternative cum este «Documenta» de la Kassel. Voi menţiona doar acele instituţii – centre/universităţi/grupuri – care organizează simpozioane şi expoziţii aproape exclusiv de artă digitală, însoţite de cataloage de referinţă şi comentate în publicaţii de specialitate (*off* şi *on-line*).

Este vorba în principal de centre de cercetare informatică, unde aplicaţiile practice sunt dedicate predominant câmpului de creaţie artistică digitală. Astfel pot fi numite Center for Art and Media (ZKM) din Karlsruhe, organizator al expoziţiei bienale «Multimediale»; Centrul Ars Electronica din Linz, cu expoziţia anuală ce poartă aceeaşi denumire; Centrul Art 3000 din Paris, organizator al unei expoziţii anuale însoţite de simpozioane sub genericul «L'écriture Interactive Multimédia Writing»; Institutul Bauhaus din Dessau-Berlin cu expo-simpozioanele «OSTranenie»… Apoi mai este vorba despre câteva universităţi occidentale unde funcţionează «Departamente Hypermedia» sau «Interactive Multimedia Laboratory», aşa cum sunt la Paris 8 Saint-Denis cu ale sale bienale «Artifices»; «Digital Aesthetics» din Liverpool; Media Lab de la MIT, Boston; McLuhan Institute din Toronto, Cornell University din New York şi multe altele. În afară de aceste centre şi universităţi mai există grupuri specializate pe lângă instituţii de artă contemporană cum sunt VIPER la Lucerna, EMAF la Osnabrück, InterCommunication Center la Tokio, MECAD la Barcelona şi itineranta ISEA – International Symposium of Electronic Art organizat anual de către un alt centru universitar.

În ultima vreme, sistemul de expoziţii/galerii/simpozioane, să le zicem *off-line* este dublat de către sistemul *on-line*, fie că avem de-a face cu «proiecte comune», fie de lucrări şi texte, tratând o anumită temă în dezbatere pe Internet, la care se adaugă deja cunoscutele *web-gallery*. În acest context continuă (de câţiva ani) controversa teoretică asupra distincţiei dintre «art *on* the net» – lucrări de artă tradiţională sau alternativă «transmise» prin mediumul Internet – şi ceea ce este numit *net.art* – un fel de artă telematică interactivă în timp real – tema discutată în aşa-zisele «electronic journal» precum Telepolis, Convergence, Revue Virtuelle, Ctheory, Artintact, dar şi în publicaţii tipografiate ca Mediamatic, Wired, Leonardo, Nov'Art, Computer Art etc.

Apropo de texte teoretice tipărite, nu mă pot abţine de a face o apreciere oarecum subiectivă. Nu că nu m-ar interesa opiniile privitoare la rolul sistemului informatic în câmpul culturii contemporane ale unor personalităţi de talia lui Baudrillard, Virilio, Lyotard, Deleuze şi a altora de acelaşi calibru, dar le consider prea general-speculative pentru a fi operaţionale în practica creaţiei digitale. Astfel că prefer textele teoretice ale acelor cercetători/universitari/creatori care sunt implicaţi în totalitate în domeniul informaticii, aşa cum sunt Edmond Couchot, Frank Popper, Marvin Minsky, Sherry Turkle, Peter Weibel, Nicholas Negroponte, Pierre Levy, Jean-Pierre Balpe, Timothy Murray, Derrick de Kerckhove, Annick Bureaud, Florent şi Nils Aziosmanoff, Friedrich Kittler, Otto Roesller, Allain Mongeau, Kathy Rae Huffman, Geert Lovink, Andreas Broeckman, Samuel Bianchini şi alţii. Ca să fiu bine înţeles, eu pot să juisez de plăcere la lectura textului intitulat «La Chambre claire: Notes sur la photography» (1980) de Roland Barthes. Dacă însă doresc să recurg la o bibliografie «constructivă» pe aceeaşi temă, atunci citesc şi recitesc un text al lui Roy Ascott intitulat «Photography at the Interface» (1996), în care hypertextul lui Ted Nelson interferează stimulativ intertextul lui Barthes, iar autorul insistă, cu valenţe aplicative asupra «tehnologiei post-fotografice» prin care artistul are posibilitatea «să capteze, să construiască şi să genereze imagini…»

În ceea ce îi priveşte pe artiştii multimedia, situaţia este ceva mai nuanţată, deoarece creatorii care provin din domeniul artei de natură analogică (video art, video installation etc.) precum Nam June Paik, Bill Viola, Chris Marker şi alţii rămân tot atât de interesanţi şi în producţiile lor digitale. Totuşi, îi prefer pe acei artişti care realizează exclusiv lucrări hypermedia interactive (cd-rom, instalaţii) aşa cum sunt Char Davies, Toby Simpson, Agnes Hegedüs, Miroslaw Rogala, Luc Courchesne, Tod Machover, Myron Krueger, Maurice Benayoun, Jean-Baptiste Carriere, George Legrady, Jean-Louis Boissier, Masaki Fujihata şi alţii. Oricum, după mai bine de zece ani de când sistemul funcţionează din plin sunt atestate deja ierarhii şi opere de referinţă pe genuri – cd-rom, instalaţii digitale, virtuale, net.art etc.

Din textele teoretice, practica artistică şi dezbaterile *off* şi *on-line* se poate structura o taxonomie în curs de dezvoltare cu privire la formele de expresie din domeniul creaţiei artistice digitale. O dată cu generaţia Inteligenţei Artificiale (după 1990) cu posibilităţile combinatorii oferite de metoda hypertextuală, cu capacitatea de conversie prin interfaţă, cu apariţia unui suport adecvat (cd-rom), cu extensia internetului şi, în sfârşit, cu relevanţa uluitoare a imaginilor de sinteză producătoare de simulacre/realităţi virtuale… aşadar, o dată cu toate aceste instrumente ale noilor tehnologii putem accepta ideea existenţei cu adevărat a unor noi mijloace de creaţie artistică.

Înşiruirea aleatorie de denumiri de la începutul eseului, semnificând variaţiuni semantice pentru sintagma *artă digitală* poate fi ordonată în «forme de expresie» specifice, în funcţie de *configuraţia de aplicare* şi/sau de *suportul* la care se recurge în procesul de comunicare interactivă.

Din perspectiva configuraţiei sunt atestate două genuri bine delimitate ca rezultat al distincţiei radicale dintre cele două modalităţi principale ale sistemului informatic de a produce noi tipuri de imagini:

– prin *conversia* datelor analogice (obiecte, fotografii, înregistrări video şi audio etc.) în date digitale ce urmează a fi prelucrate şi combinate conform metodei hypertextuale, de unde şi denumirea de *hypermedia*.

– prin *generarea* unor imagini de sinteză considerate simulacre, deoarece nu au nici o legătură cu o realitate pre-existentă, denumindu-se astfel *realitate virtuală*.

Din perspectiva suportului pe care este transpusă lucrarea finită, două modalităţi sunt predominante: *off-line* – prin discul compact audio-vizual, cunoscut sub numele de *cd-rom*, şi *on-line* – în care suportul este electronic/telematic, denumit *Internet*. În practica artistică/expoziţională internaţională se constată o proliferare a *lucrărilor hibride de genul instalaţiilor digitale şi/sau virtuale* la care uneori sunt adăugate şi mijloace analogice (fotografii, proiecţii video etc.), lucrări care sunt funcţionale pe baza unui program unitar de manipulare interactivă prestabilit totuşi de autor (artist, programator).

Indiferent de configuraţie şi de suport, aspectul specific al noilor mijloace de creaţie şi comunicare este *interactivitatea*. Aşadar, clasica paradigmă a contemplaţiei este înlocuită cu paradigma interactivităţii, ceea ce face ca receptorul să devină co-autor.

Dacă relaţia contemplaţie – interactivitate este general admisă de către artişti, teoreticieni şi utilizatori, în schimb «statutul operei» din perspectiva calităţii imaginii continuă să fie disputat între cei care susţin că avem de-a face cu «un nou tip de reprezentare» şi cei care afirmă cu argumente consistente că s-a produs «o mutaţie radicală de la vechiul regim de reprezentare la noul regim de simulare». Personal consider că este o preudo-dispută, ambele părţi având oarecum dreptate, deoarece nu se ţine cont de dihotomia esenţială dintre hypermedia şi realitate virtuală. Altfel spus, în cadrul configuraţiei hypermedia, prin conversia imaginilor analogice în imagini digitale rezultă chiar un nou tip de reprezentare artistică, moştenire a liniei analogice de la Zeuxis la Fluxus. În schimb, imaginile de sinteză produse exclusiv printr-un algoritm programat nu mai pot fi considerate reprezentări, ci pur şi simplu simulacre sau realităţi virtuale. Curat «schimbare de paradigmă».

În practica artistică actuală (anul 2000) majoritatea creatorilor de lucrări digitale pornesc în actul de «instaurare a operei» de la ceea ce este cunoscut cu denumirea de «database», adică de la o realitate constituită ca bancă de date pe care artistul, cu ajutorul noului instrument, le supune operaţiunii de conversie şi prelucrare digitală, rezultând, la urma urmei, o lucrare «plastică», având drept elemente minimale ale imaginii pe pârâţii pixeli despre al căror sex tocmai *fuck* o cercetare.

În acest context este pusă sub semnul îndoielii capacitatea sistemului digital de a produce ficţiuni/naraţiuni, considerându-se că «database şi naraţiunea sunt duşmani naturali» (cf. Lev Manovich într-un eseu, de altfel remarcabil, apărut şi în revista *Artelier* 2/98), de unde concluzia autorului privitoare la «logica antinarativă a *web*-ului şi a cd-rom-ului». Pentru Peter Weibel, Internetul este fratele mai mare al cd-rom-ului pe care îl situează «între index şi naraţiune» (*The Post-Gutenberg Book* în publicaţia *Artintact* 3/96). Prin index înţelege întreg sistemul de informaţii bazat pe conceptul de enciclopedie (lexicon, atlas, catalog, listă etc.) constatând că este predominant pe suportul cd-rom. În contrast, sistemul narativ bazat pe «elemente ficţionale, legături ilogice, omisiuni şi fragmentarism» este abia într-o fază incipientă, dar cu mari şanse de dezvoltare datorată «paradigmei hypertextuale».

Dincolo de toate aceste consideraţii teoretice, practica lucrărilor digitale şi virtuale pe toate suporturile menţionate abundă de modalităţi narative, ce-i drept, deseori plicticoase, minimale şi previzibile în simplitatea lor secvenţială, dar suficient de multe sunt incitante şi expresive prin recursul la un «alt» tip de narativitate sub semnul director al sintagmei «non-linear story».

Unele din aceste lucrări sunt de natură predominant literară, cinematografică sau videografică, iar altele de natură muzicală, coregrafică şi teatrală, dar ca «formă de expresie» continuă să rămână plastice, de unde şi tendinţa autorilor de a fi prezentate la expoziţii şi galerii specializate. Aceasta cu atât mai mult cu cât, fie discuri compacte, fie instalaţii multimedia, oferă din plin publicului utilizator posibilităţi de intervenţie interactivă. Chiar şi o simplă citare a lucrărilor de referinţă realizate în ultimii zece ani ar umple câteva pagini, ca să nu mai vorbesc de faptul că o «descriere» oricât de minuţioasă nu egalează demersul participativ direct, aşa că invit la accesarea pe Internet a acelor lucrări care au fost concepute (şi) în acest fomat.

Oricum, «presiunea» sistemului telematic prin Internet nu va duce la extincţia sistemului expoziţional de artă digitală, tot aşa cum cartea/tabloul/concertul/spectacolul vor continua să atragă publicul în contextul unui pluralism artistic, să-i zicem interactiv.

https://biblioteca-digitala.ro

univers decorativ de vreo cincizeci de cărți. Colecția inclusă în catalogul *Pottery Bam* s-ar putea să fi fost selecționată pentru gama de culori gălbui, albastru-cenuşii şi roşu stins ale cotoarelor. Dar titlurile, care sunt aproape dar nu absolut ilizibile, trădează uneori regiuni de emoție. În calmul unui *living room* răcoros, pe un raft al unei biblioteci cu piedestal, lângă fotoliul Malabar, apare o carte de culoare smântânie, intitulată *Limbile flăcărilor* şi dezbrăcată de supracopertă. Pe urmă, aceeaşi carte apare în placidele fotografii ale unor măsuțe de metal. Mai departe, în pagina ce oferă piesa pe care cei ce titrează la *Pottery Bam* o numesc «pat: bibliotecă» – «un pat ale cărui tăblii late sugerează cizelata lucrătură în lemn a vechilor biblioteci englezeşti» – sub un elegant telefon încrustat cu sidef, îşi face tăcuta intrare un roman istoric, intitulat *Un trandafir pentru virtute*. Trei pagini mai încolo vine momentul cel mare, *clou*-ul catalogului: la piciorul patului de fier spiralat, pe o pernă de pe bancheta din fier spiralat, zace deschis cu fața în jos, ca şi cum tocmai ar fi fost citit, un volum pe jumătate ascuns, dar care poate fi cert identificat ca *Limbile flăcărilor* şi, tandru rezemat de el, ba chiar lipindu-se senzual, uşor pieziş, se găseşte *Un trandafir pentru virtute*. Dacă virtutea trandafirului a rezistat linsului limbilor de flăcări, nu ni se spune; e de-ajuns să ştim că, după vicisitudinile lor fotografice, cele două cărți sunt, în sfârşit, împreună.

Drept care m-am dus din nou la bibliotecă şi am căutat *Limbile flăcărilor*. E o culegere de povestiri de Mary Ward Brown, publicată de editura Dutton în 1986. (Există şi un roman *Limbile flăcărilor*, de Tim Parkes, publicat în 1985, roman a cărui acțiune e situată în Anglia, dar literele pal-aurii de pe cotorul ediției Dutton sunt de neconfundat.) Povestirea care a dat titlul culegerii înfățişează o femeie căsătorită care vrea să reformeze viața unui bețiv bâlbâit, învățându-l să meargă la biserică. La început, programul ei pare să funcționeze, dar într-o seară preotul ține o predică atât de tunător amenințătoare, încât îl proiectează pe omul nostru înspăimântat direct la sticlă; câteva ceasuri mai târziu, țigările lui neîndemânatic aprinse dau foc bisericii. «Salvați Biblia!» strigă unul dintre enoriaşi când flăcările ajung la tavan, şi Biblia e salvată. Autoarea povesteşte:

Amvonul ud, cu Biblia încă pe el, a fost tras în curtea bisericii. Stranele erau zvârlite la întâmplare. Cărțile de imnuri, cărțile de la şcoala de duminică, pozele din Biblie pentru copii zăceau împrăştiate pe iarbă.

În cazul în care coordonatorii de culoare de la *Pottery Bam* n-ar fi fost iubitori de cărți, n-aş fi ajuns niciodată să citesc povestirea lui Mary Ward

https://biblioteca-digitala.ro

Brown – care merită să fie citită, şi care mi s-a părut cu atât mai savuroasă cu cât am nimerit-o pe căi atât de ocolite. Şi nici nu mi-aş fi dat osteneala să descopăr care imn anume este cel ce conține simpla dar răscolitoarea sintagmă «limbile flăcărilor». Face parte din culegerea *Părinte al nemărginitei iertări*, alcătuită de prolificul Charles Wesley (un metodist, frate al lui John Wesley şi inspirator al lui William Blake) şi a fost scris, probabil, cândva prin anii 1730:

Câte puțini venit-au agale
Şi la Salem au poposit
Văzut-au minunile tale
Şi limbile flăcărilor au zărit!

Şi dacă n-aş fi citit *Limbile flăcărilor*, nu mi-aş fi amintit niciodată de povestea unei alte cărți despre foc, o carte mai mare. Incendiul s-a întâmplat la Londra, într-o zi de sâmbătă, 23 octombrie, 1731, la ora două dimineața. Ceea ce urma să devină biblioteca de la British Museum – adică vreo mie de cărți şi manuscrise, care includeau vechea colecție de la Royal Library, alături de fabuloasele achiziții ale lui Robert Cotton – era depozitat, la mare întâmplare, într-o încăpere a unei case din Westminster, şi era supravegheat (conform lui Edward Miller, *Acel nobil cabinet*) de fiul pe atunci vârstnicului cărturar clasic Richard Bentley. Camera de sub bibliotecă a luat foc; limbile flăcărilor şi-au croit drum prin lambriuri şi au ajuns în spatele lăzilor cu cărți – sau *preselor* de cărți cum erau adeseori numite – şi, când rafturile îmbinate ale bibliotecilor au început să icnească şi să pârâie, purtătorul de cuvânt al Camerei Comunelor, care locuia în vecinătate şi se grăbise să vină de îndată ce auzise zarva, a smuls de pe rafturi teancuri fierbinți şi fumegânde de vechi pergamente şi le-a aruncat pe fereastră ca să le salveze. Asemenea lui Chuck Keager, mânjit de funingine dar ținându-se pe picioare după ce avionul i s-a prăbuşit la finalul filmului *The Right Stuff*, doctorul Bentley în persoană a răsărit din conflagrație, ținând în brațe *Codex Alexandrinus*, neprețuitul manuscris din Biblia grecească din secolul al cincilea. Era îmbrăcat în cămaşă de noapte, dar, pare-se, găsise răgazul ca, în numele demnității cărturăreşti, să-şi trântească peruca pe cap. În acea noapte s-au pierdut sau au fost distruse o sută paisprezece cărți – unele dintre ele «arse până-n scoarță», multe de neînlocuit, şi o parte din cele zvârlite pe fereastră pentru a fi salvate au fost adunate laolaltă în grămezi de pagini amestecate şi deteriorate de apă, apoi depozitate în cutii. Abia cu un secol mai târziu au reuşit specialiştii să reconstituie ordinea unor fragmente care au supraviețuit.

https://biblioteca-digitala.ro

Şi dacă nu mi-aş fi amintit de focul de la British Museum nu m-aş fi simţit îndemnat să recitesc marea scenă a focului din romanul lui Mervyn Peake, *Titus Groan*, publicat în 1946, care foloseşte câteva dintre elementele preistorice mitice de la British Museum. Iată cum descrie Peake moartea bibliotecii lordului Sepulchrave din Gormenghast:

Încăperea era iluminată de limba de foc care ţâşnise dintre cărţile din dreapta uşii nefolosite. Vâlvătaia s-a mistuit aproape subit, retrăgându-se ca o limbă de viperă, dar o clipă mai târziu a izbucnit iar şi s-a înălţat într-o spirală cărămizie, unduindu-se de la stânga la dreapta, pe măsură ce-şi lingea drumul printre cotoarele aurite şi ornamentate ale volumelor lui Sepulchrave. De astă dată nu s-a mai ostoit, ci a muşcat pielea volumelor cu miriadele ei de tentacule licăritoare, în timp ce titlurile cărţilor scânteiau într-o glorie efemeră. Fuchsia nu avea să uite niciodată aceste câteva titluri vii ce păreau să-şi anunţe propria moarte.

Fuchsia şi ceilalţi au scăpat sărind pe fereastră, dar a doua zi dimineaţă suntem martorii dezolantelor rămăşiţe ale bibliotecii:

Rafturile care rămăseseră încă în picioare păreau confecţionate din cărbune zbârcit, iar cărţile înşiruite una lângă alta pe ele, erau negre, cenuşii, albicioase ca scrumul – cadavrele gândirii.

Umberto Eco pare să se fi inspirat din această scenă, chiar până la cotoarele ornamentate, şi să se fi inspirat şi din istoria focului de la British Museum, în descrierea incendiului de cărţi cu care se încheie marea sa carte *Numele trandafirului*. «Acum văd limbi de flăcări (*lingue di fiamma*) care se înalţă din scriptoriu, unde se găsesc şi cărţi şi lăzi», spune naratorul lui Eco. Cu ani mai târziu, când vizitează din nou abaţia ruinată, relatează:

Scormonind printre sfărâmături, găseam din când în când fâşii de pergamente care se rătăciseră din scriptoriu şi din bibliotecă şi supravieţuiseră asemenea unor comori îngropate în pământ; am pornit să le adun de parcă aveam de gând să reconstitui paginile rupte ale unei cărţi...

De-a lungul unei bucăţi de zid, am găsit o ladă de cărţi, miraculos intactă, care, nu-mi explic cum, scăpase de foc... Uneori găseam file aşternute cu fraze întregi încă lizibile, şi mai adesea dădeam peste legături de cărţi, neatinse, care fuseseră protejate de colţurile de metal... Fantome de cărţi, aparent intacte la suprafaţă, dar consumate pe dinăuntru.

https://biblioteca-digitala.ro

Câtă consideraţie din partea catalogului *Pottery Barn* să-şi proiecteze clienţii în trecut, în această scurtă dar focoasă misiune tematică şi, în acelaşi timp, să salveze povestirea *Limbile de foc* a lui Mary Ward Brown de la perspectiva jertfirii prin uitare – aruncând-o pe fereastră, în direcţia noastră, printr-o simplă fotografiere. Librăriile şi revistele cu cronici de lectură se ocupă numai de cărţile noi; până şi anticarii nu pot face altceva decât să alinieze cărţile vechi pe rafturi stătute, unde îşi aşteaptă cumpărătorii. Dar cataloagele de troc prin poştă – trimise cu milioanele unor oameni care nu le-au cerut niciodată, dar care totuşi le răsfoiesc din când în când şi se minunează în faţa versiunilor de viaţă care le sunt prezentate – întreprind noi acţiuni, extinzând asupra cărţilor vechi amabilitatea de a le include în prezent şi împrejmuind literatura tipărită cu camere fictive, în mărime naturală, care seamănă cu camerele noastre adevărate, numai că sunt mult mai îngrijite, mai luxoase şi mai literate.

Ştim că e o minciună. Una dintre cele mai somptuoase piese de mobilier din catalogul *Pottery Barn* este dulapul Sierra, confecţionat din lemn de trandafir şi de pin. Dulapul, fotografiat cu una din uşile sale duble deschisă, e ticsit cu un amestec de cărţi, ale căror cotoare strălucesc din umbra rafturilor: un manual de patologie tipărit înainte de cel de-al doilea război mondial, *Aventurile lui Augie March* de Bellow, *Cetăţean din Noul Salem* de Paul Horgan, un periodic legat, german, din 1877, şi – atât de adânc cufundată în umbră încât numai grosimea şi vag întrezăritele caractere tipografice o trădează – *Limbile flăcărilor*. Nu se poate vedea nici o carte comercială sau un *best-seller* la modă, pentru că bărbaţii şi femeile care locuiesc în camerele din cataloagele de comenzi prin poştă nu citesc niciodată *best-seller*-uri. De fapt, nu citesc nici ediţii broşate. Lângă fotografie, legenda ne lămureşte: «Mult înainte de a fi existat debarale şi dulapuri în perete pentru haine, lenjerie şi cărţi, erau folosite dulapuri-garderob.» Mă rog, asta e adevărat. Dulapurile de cărţi erau numite armorii, încă din secolul întâi, când au fost publicate câteva cărţi – adică au existat câteva exemplare multiplicate pe suluri (*volumina*) şi depozitate pe muchie, cu mici etichete, pe care erau menţionate titlurile, atârnate cu o sforicică legată de capăt. Seneca, filosoful latin, mort în anul 65, menţionează, dispreţuitor, în eseul său *Despre liniştea spiritului*, armorii de cărţi încrustate cu fildeş. Şi într-una din cele mai timpurii reproduceri ale unui dulap de cărţi, reproducere găsită într-un manuscris, *Codex Amiatinus*, din secolul al optulea (dar posibil copiată dintr-un manuscris anterior, acum pierdut, anume *Codex Grandior*) cărţile, groase şi legate în roşu, zac orizontal pe rafturi, cu uşile dulapului deschise. Poza este reprodusă în lucrarea *Îngrijirea cărţilor* de John Willis Clark, o istorie

https://biblioteca-digitala.ro

monumentală a mobilei de bibliotecă, publicată prima oară în 1901. Profesorul Clark citează şi din tradiţiile Ordinului Augustinian, care cer ca armoriile să fie «căptuşite pe dinăuntru cu lemn, pentru ca umezeala pereţilor să nu pătrundă şi să nu păteze cărţile» şi să fie «împărţite vertical şi orizontal prin felurite rafturi pe care cărţile pot fi aranjate astfel încât să fie separate unele de altele; de teamă să nu stea înghesuite atât de strâns încât să se deterioreze una pe cealaltă şi să nu împiedice căutarea celor care le vor».

În limba engleză, cuvântul *armarism* s-a transformat în *almery* sau *aumbry*. Iată o relatare din secolul al şaisprezecelea asupra vieţii de la catedrala Durham:

De peretele bisericii stăteau rezemate nişte armorii mari de lemn pline cu cărţi, şi printre acestea se găseau şi cele scrise de vechi doctori ai Bisericii şi cele scrise de autori laici, laolaltă cu alte cărţi de oameni sfinţi, aşa că fiecare putea să studieze ce doctor vroia.

Mai târziu, dulapurile de cărţi au ajuns să semene din ce în ce mai mult cu nişte rafturi de bibliotecă moderne, renunţând la cele două uşi, dar furturile care au început să apară şi deranjarea aşezării în raft au dus la inventarea colaterală a unei alte restricţii: lanţurile pentru cărţi. Cărţile erau aranjate pe raft, nu cu cotorul în faţă, ci mai curând cu partea de margine a paginilor; de coperţi erau prinse sau ataşate nişte inele; inelele erau legate de nişte lanţuri groase, zornăitoare, unele scurte, altele de peste un metru lungime, ale căror capete încercuiau nişte bare de metal plasate orizontal în faţa unui raft sau de-a curmezişul unui colţar. Michelangelo a proiectat o bibliotecă cu lanţuri. Un istoric al bibliotecilor, Burnett Hillman Streeter, care era călugăr la catedrala Hereford în anii 930 şi devotat restaurator al bibliotecii cu lanţuri a catedralei, povesteşte că bibliotecile de la Cambridge au rămas în lesă până la începutul secolului al şaptesprezecelea, în timp ce la Oxford practica a continuat până în 1799. Samuel Johnson a citit cărţi înlănţuite; şi când Coleridge se lamentează de imposibilitatea de a evada din cătuşele limbii – când spune: «Lanţurile noastre zăngăne chiar în timp ce ne plângem de ele» – poate că poartă în cuget amintirea lanţurilor de cărţi.

Astfel încât catalogul *Pottery Barn*, când menţionează că, pe vremuri, cărţile erau ţinute în dulapuri, asemenea hainelor şi lenjeriei, evocă veacuri de tradiţie monastică şi academică. Dar poate oare prezentatorul să-şi închipuie că cineva ar accepta azi să-şi ţină o colecţie de cărţi pe după uşile închise din lemn de pin ale unui dulap de 999 de dolari? Nu.

https://biblioteca-digitala.ro

Proiectanții catalogului au învățat de multă vreme şi au pus în practică observația făcută de unul dintre personajele lui Anthony Powell care, beat fiind, a răsturnat peste el un dulap de cărți cu uşi de sticlă, în timp ce căuta să scoată afară un exemplar din *Comoara de aur* ca să verifice un citat: «Pe măsură ce cădea peste el volum după volum se spune că ar fi rostit: „Cărțile mobilează o cameră“». Proiectanții catalogului ştiu foarte bine că volumele, dacă avem norocul să le posedăm, trebuie expuse, vizibil, înşirate în rânduri pestrițe, sau îngrămădite pe mese ca puncte nodale de compactă linearitate care opresc privirea şi sugerează tezaure de învățătură patriarhală sau matriarhală. Cărțile îi ademenesc pe cei ce răsfoiesc cataloagele – fie ei cititori sau necititori – să-şi mobileze vieți alternative – vieți în care să descopere că, în sfârşit, sunt capabili să execute acel exercițiu yoga contorsionist, despre care vorbeşte atâta lume, în care poți «sta încovrigat, citind o carte bună».

Deci, practic, ce poate să conțină dulapul promovat de *Pottery Barn*? Catalogul menționează liniştit că această piesă de mobilier e «suficient de spațioasă pentru a adăposti un televizor sau un echipament stereo (după ce se perforează nişte găuri în placajul din fund)». Acum înțelegem: oferă un ambalaj elegant şi decorativ pentru un televizor – dar dulapul nu poate fi prezentat doar ca instrument al acestei meniri primare şi perfect legitime, pentru că asemenea lucru ar adumbri ideea pe care o are despre sine cel ce răsfoieşte catalogul. Ceea ce-l face pe răsfoitor să se oprească şi poate chiar să ridice telefonul ca să comande este făgăduința, iluzia că dulapul e magic, că spiritul acestor frumoase cărți din umbră, înfățişate în poză, va persista şi după livrarea mobilei, înnobilând tonul moral al televizorului – cu alte cuvinte, că trecutul cărturăresc al armoriului va conferi televizorului o educație liberală.

E de necontestat că volumele de cărți mobilează o cameră, şi nu e un lucru de ruşine. Cărțile solicită mobilier, sub formă de rafturi, dar şi ele în sine constituie o mobilă. «Nici un mobilier nu e mai încântător decât cărțile, chiar dacă nu le deschizi niciodată şi nu citeşti un singur cuvânt din ele» – aşa îi spune fiicei sale Sydney Smith, unul dintre fondatorii publicației *Edinburgh Review* şi devotat cititor victorian, în timp ce iau împreună micul dejun în bibliotecă. Întâmplător, cartea pe care am găsit-o imediat în dreapta romanului *Cioplitorul în lemn din 'Lympus*, când am căutat-o la bibliotecă, purta titlul *Vorbe în versuri şi proză pentru cei tineri*, de Helen Jackson, publicată în 1892. Autoarea dedică un capitol întreg sfaturilor cum să aranjezi o cameră plăcută. În primul rând, recomandă lumina soarelui şi apoi culoarea, în special roşul:

https://biblioteca-digitala.ro

Într-o frunză de toamnă, într-o draperie, într-o husă de fotoliu, într-o perniță, într-o vază, în legătura unei cărți, oriunde îl găsești, roșul luminează și îți face plăcere.

Şi apoi continuă:

Pe lista lucrurilor esențiale pentru a face o cameră intimă, veselă și frumoasă, vin, în al treilea rând, cărțile și tablourile. La acest punct, unii vor riposta: „Dar cărțile și tablourile costă o groază de bani!" Da, cărțile costă într-adevăr bani, ca și tablourile, dar cărțile se adună rapid în casele în care se citește; și dacă oamenii doresc realmente cărți, e surprinzător cât de multe reușesc să achiziționeze în câțiva ani, fără să se restrângă prea mult în alte direcții.

Hunca Munca şi Tom Degețel şi *Cei doi şoricei răi* ai lui Beatrix Potter se străduiesc din răsputeri să înghesuie în vizuina lor o bibliotecă de păpuşi cu o miniaturală *Encyclopaedia Britannica*, legată în roşu, dar nu reuşesc. La vârsta de optzeci de ani şi în răstimpurile dintre perioadele când era prim-ministru, William Gladstone a fost fascinat de problema depozitării cărților şi, pe parcursul unei vizite la colegiul All Souls din Oxford «într-o seară, în sala de mese, s-a lansat în tema lui», ne relatează un observator, «şi şi-a ilustrat planul de construire a depozitelor de cărți folosind cuțite, furculițe, pahare şi carafe». Gladstone nu era sigur cum va reuşi Anglia să depoziteze în rafturi toate cărțile pe care le produce fără ca cetățenii săi, scrie el, «să fie împinşi peste câteva secole de către dimensiunile exorbitante ale propriilor lor biblioteci, în mările care-i înconjoară». Dar de un lucru Gladstone era absolut sigur: bibliotecile trebuie să fie simple. «A existat o modă ca bibliotecile să fie amplu ornamentate», spune el. «Dar cărțile un necesită nici un fel de ornament. Ele în sine sunt un ornament».

Cărțile în sine sunt un ornament. Un cărturar din secolul al zecelea, care vorbea araba, a învățat adevărul acestei afirmații în timp ce răsfoia cărțile dintr-un bazar din Cordoba, în Spania. Cordoba era o capitală a literaturii; deținea ceea ce era considerat pe atunci a fi cea mai mare bibliotecă din lume. Învățatul nostru (al cărui nume nu-l ştiu) căuta un anumit manuscris pe care nu-l putuse găsi până atunci. În cele din urmă, spre bucuria lui de negrăit, a dat peste un exemplar, copiat într-o caligrafie neobişnuit de fină. A licitat pentru acest exemplar, dar, scrie el:

... de fiecare dată vânzătorul venea cu o ofertă mai mare, până când prețul la care s-a ajuns depăşise valoarea obiectivă a manuscrisului.

https://biblioteca-digitala.ro

Atunci i-am cerut vânzătorului să-mi arate licitatorul care-i oferise asemenea preț. M-a prezentat unui domn foarte elegant înveşmântat şi când m-am adresat acestuia spunându-i «domnule doctor» şi declarându-i că sunt de acord să-i cedez cartea dacă are atâta nevoie de ea, şi că nu avea sens să ridicăm prețul şi mai mult, mi-a răspuns: «Nu sunt nici cărturar şi nici nu ştiu ce conține cartea; dar tocmai îmi aranjez o bibliotecă, pentru a mă arăta mai presus de notabilitățile acestui oraş şi, din întâmplare, am un loc liber pe un raft, în care cartea aceasta s-ar potrivi foarte bine».

Cărțile umplu locurile libere mai bine decât alte obiecte de colecție, pentru că ele reprezintă un alt gen de plenitudine – ele ocupă, cu cotorul lor legat în piele, nu numai golul de pe raft, dar şi alte întinderi mai ample: timpul lung, ca o caravană de cămile, necesar pentru a le citi. Dacă acumulezi o bibliotecă personală de sute de mii de volume, cum a făcut califul Hakim al doilea din Cordoba înainte de a muri în anul 976, poți fi încredințat că ți-ai asigurat un soi de implicită nemurire: mori ținând în rezervă toate ceasurile şi toți anii necesari supraviețuitorilor pentru a citi – nu mai vorbesc de a copia – cuvintele cuprinse în fiecare carte, – şi această bancă de timp dispus în rafturi este viața ta de apoi. Şi dacă îți vei lăsa cărțile prin testament bibliotecii unei catedrale sau unei universități, cu prevederea fermă ca volumele donate să fie perpetuu ținute în lanțuri (o stipulare pe care numeroşi binefăcători în materie de cărți din Anglia sau Italia au inclus-o în testamentul lor), atunci poți muri de-adevăratelea, sau poți crede în taină aşa ceva: nu te vei afunda în subteranele infernului sau nu vei pluti în cine ştie ce limb prost iluminat, pentru că îndrăgita ta delegație de cărți, biblioteca cea care ți-a stat în preajmă în viață, care a suferit alături de tine, care este tu însuți, e acum zdravăn priponită în prezent; vei continua să trăieşti, legat prin aramă şi oțel de cutiile de rezonanță ale gândirii omeneşti înregistrate. Un donator din 1442 a cerut prin testament ca volumele sale rare să fie ținute în lanțuri la biblioteca de la Guildhall, astfel încât, spune el, «vizitatorii şi studenții de acolo să fie mai repede preveniți să se roage pentru sufletul meu».

Dar nici o restricție, inclusiv lanțurile, nu poate constitui o garanție de imortalitate. Cărțile pot să ardă, să fie nimicite sub presiunea celor mai felurite fanatisme, pot fi, pur şi simplu, vândute de dragul banilor sau deteriorate de păstrători nepricepuți. Acel manuscris special, râvnit de învățatul arab din secolul al zecelea şi pe care nu l-a putut obține (nu ne spune ce carte era), reprezenta probabil un accident, după mai multe secole de război civil şi de tulburări în Spania. Un voluminos şi satisfăcător tom albastru din 1939, intitulat *Biblioteca medievală*, ne asigură că la

https://biblioteca-digitala.ro

vremea când Filip al doilea al Spaniei punea la punct biblioteca Escurialului, nu a putut fi găsit nicăieri în regat nici măcar un singur manuscris în arabă, nimic care să dateze din zilele de glorie ale Cordobei («Din fericire, scrie S.K. Padover, capturarea unei corăbii marocane în care s-a găsit un număr considerabil de cărți şi de manuscrise în arabă, i-a scos pe bibliotecarii regali din impas.»).

În Anglia, zeci de mii de manuscrise – opere care dacă ar fi ajuns la Vatican ar fi fost şterse de praf, cu pămătufuri din coadă de vulpe, de dinastii întregi de îngrijitori – au pierit în timpul reprimării mănăstirilor în secolul al şaisprezecelea. Au murit lent în lăzile lor: cu paginile folosite la lustruirea sfeşnicelor sau a încălțămintei, la învelitul plăcintelor, la umplerea mănuşilor ca să-şi păstreze forma, la astuparea geamurilor sparte. Manuscrise ale lui Duns Scotus, care mai târziu a devenit filosoful scolastic favorit al lui Gerard Manley Hopkins, au fost bătute în cuie pe pereții acareturilor şi rupte, filă cu filă, forțate să ajungă ceea ce un mândru vidanjor al bibliotecilor numea «un serviciu la îndemâna oricărui om».

Toată această îndepărtată adversitate are, totuşi, şi un efect pozitiv: cărțile aflate acum pe rafturile noastre devin mai ornamentale şi mai prețioase – indiferent de valoarea lor intrinsecă – prin reprobabila absență a cărților care ar fi putut să le influențeze sau să le îmbunătățească, direct sau prin felurite transferuri, dar care nu au putut-o face pentru că s-au pierdut. Acest lucru explică de ce unii dintre noi, asemenea, de pildă, cercetătorilor ştiințifici care urmăresc viermii ce se hrănesc din miezul fructelor, se simt atraşi să studieze îndeaproape aceste pasagere imagini din cataloage şi reviste, în căutarea unor mici, atractiv arbitrare puncte de îmbarcare în literatură. Întâmplător acestea sunt cărțile pe care le avem acum. Cele care au făcut saltul din cataloagele bibliotecilor în cataloagele de mărfuri comandate prin poştă. Sunt supraviețuitorii. Nu am comandat încă înalta bibliotecă rotitoare pe care o vinde compania *Levenger*, acest eficient realizator de «Instrumente pentru cititorii serioşi», dar m-am uitat recent peste numeroasele volume din *Istoria biografică a statului Massachusetts*, publicată în 1909, pe care *Levenger* o expune în rafturile bibliotecii rotitoare, pe coperta catalogului de la începutul acestei veri. Am găsit, în volumul II, istoria lui Henry Albert Baker (nici un fel de rudă cu mine), un dentist din secolul al nouăsprezecelea şi conferențiar asupra diformităților bucale, care, în 1872, a descoperit principiul ciocănaşului dentar pneumatic, un dispozitiv folosit pentru fixarea amalgamului de argint în molarii găuriți. Conform biografului său, s-a întâmplat ca Baker

... tocmai să țină în mână un tubuleț, din cele pe care le folosesc copiii ca să proiecteze boabe de fasole. În acelaşi timp, avea în gură o caramea

https://biblioteca-digitala.ro

rotundă care se topea repede. În joacă, şi-a pus în gură unul din capetele tubuleţului şi, din greşeală, carameaua a alunecat în tub. Baker a acoperit cu degetul celălalt capăt al tubului ca să nu scape bomboana. Când a simţit-o atingându-i degetul a aspirat-o prin tub şi, spre surprinderea lui, a venit înapoi cu asemenea forţă, încât s-a temut că i-a spart un dinte din faţă. A zăcut treaz întreaga noapte, încercând să elaboreze un plan pentru utilizarea unei forţe atât de misterios ascunse. A doua zi dimineaţa s-a dus devreme în atelier şi, trei zile mai târziu, ciocănaşul pneumatic era gata.

Ce putea fi mai instructiv decât această informaţie? Ce alta putem face decât să acceptăm sugestiile de lecturi care ne pică, nesolicitate, din cutia poştală?

Există şi o surprinzătoare evoluţie în istoria cărţii şi a bibliotecii. Nu numai cartea este rezemătoarea cea mai comună în lumea comenzilor prin poştă; ci şi obiecte asemănătoare cu cartea – non-cărţi care au unele trăsături asemănătoare – devin brusc populare. Cartea ca totem al clasei de mijloc cunoaşte o vogă care nu a mai fost atinsă de când Joseph Addison, în 1711, a descoperit o bibliotecă particulară ce conţinea imitaţii de cărţi de lemn din «Toţi autorii clasici», alături de o tabacheră din argint «confecţionată în formă de carte». («Am fost încântat de un gen de mobilă atât de amestecat», scrie el.) Cataloagele ne oferă acum cravate imprimate cu cărţi, broşe în formă de carte, canapele capitonate cu un material *trompe-l'oeil* ce imită raftul de cărţi. Firma *Pier 1* făcea de curând reclamă la o măsuţă rotundă cu tăblie de cristal, a cărei bază imită nouă cărţi mari legate în piele. Colecţia *Horchow Home* oferă, pentru 869 de dolari, o întreagă măsuţă de cafea, construită după imaginea a două cărţi false, cioplite din panouri de lemn de fag; cea de deasupra pretinde a fi volumul I dintr-o ediţie italiană din Homer. Catalogul de dulciuri *See* vinde clasici de ciocolată, într-o cutie în formă de carte. Catalogul de daruri *Paragon* oferă un oribil ceas de masă, cu o carte aurită cocoţată în vârf, şi două false cărţi dedesubt, pe care scrie, cu litere aurite: «Timpuri de care să-ţi aduci aminte». Tot *Paragon* prezintă o ramă *ex-libris* pentru fotografii, din pânză imprimată, înfăţişând numeroase rafturi cu cărţi legate în roşu şi negru – roşul şi negrul fiind, dacă ţinem bine minte, culorile cărţilor sărmanului cărturar din *The Canterbury Tales*. Un catalog numit *Ross-Simons Anticipations* oferă o oglindă de trei sute de dolari a cărei ramă înfăţişează câteva «rafturi» cu cotoare artificiale de cărţi de modă veche, astfel încât atunci când îţi aranjezi nodul de la cravată să te simţi invadat de simţiri literare.

https://biblioteca-digitala.ro

Şi apoi mai este şi catalogul *Eximious of London*, care a început acum câţiva ani să apară şi în cutiile poştale americane. (*Eximious* e un cuvânt arhaic care înseamnă «distins» sau «select».) Prezintă un set de patru volume de suporturi pentru pahare (rezistente la apă) în formă de cărţi şi un recipient pentru creioane acoperit cu reproduceri ale volumului IV dintr-o veche ediţie din operele complete ale lui Racine. Am discutat cu Cricket de la Relaţiile cu clienţii şi mi-a spus că recipientul pentru creioane Racine a fost, probabil, cel mai bine vândut articol cu imitaţie de cărţi. Şi mai există aşa-numita «lupă cu mâner care imită un cotor de carte». Mânerul este mulajul autentic luat după o carte intitulată *Operele poetice ale lui Ramsay*. O alegere provocatoare. Allan Ramsay a scris versuri în ceea ce, pentru urechea americană, este un insuportabil dialect scoţian, dar el are şi meritul de a fi deschis la Edinburgh, în 1725, prima bibliotecă circulantă – un loc unde, asemenea unui magazin modern de casete video, puteai închiria tot ce nu-ţi dădea mâna să cumperi. În felul acesta, Ramsay a iniţiat marea schimbare în demografia cititului, care ne poartă de la senzaţiile terifiante ale goticului din secolul al optsprezecelea la încoronarea romanului, în secolul al nouăsprezecelea, ca formă prioritară de literatură şi, mai târziu, la totala subordonare a volumelor de poezie legate în piele, precum cel al lui Ramsay.

În cele din urmă, iată şi suportul de casete, tot în formă de carte. Există şi alte companii care vând cutii cu capace fals literare pentru păstrarea CD-urilor şi a videocasetelor, dar cea despre care vă vorbesc e singura care m-a îndemnat să recitesc Shakespeare. Produsul transformă, «un talmeş-balmeş stânjenitor într-o uimitoare înşiruire de cărţi», ne asigură «Eximious». «Plăcutul şir de cărţi arată întocmai ca un set de volume antice legate în piele, pentru că întocmai un asemenea set a fost reprodus printr-un mulaj de răşină.» Dar despre ce set e vorba? Despre colecţia de Clasici Creştini a lui Pickering, publicată în 1840 de bibliofilul William Pickering, care avea o predilecţie pentru cărţile miniaturale, pe care bibliotecarii le numesc «mărunţelele». Mărunţelele lui Pickering din operele câtorva poeţi latini i-au atras atenţia lui Gladstone, care a notat cu admiraţie că aceste ediţii cântăreau «o uncie şi un sfert». Eu n-am reuşit să găsesc *Scânteile gloriei* de Saltmarsh, cel de-al unsprezecelea volum din seria lui Pickering, sau *Cărarea spre pietate* de Hill, dar am citit câte ceva din cel de-al nouălea volum – *Învaţă să mori* de Christopher Sutton, o reeditare a unei opere publicate iniţial în 1600, un incunabul. Stingheritoarele antologii de casete de muzică pop pe care poate că le-aţi cumpărat (sau, mai curând, pe care eu le-aş fi putut cumpăra) sub imperiul

https://biblioteca-digitala.ro

unui impuls, în timp ce urmăream emisiunile muzicale la televizor – cu titluri ca *Etern optzeciştii* sau *Teribilii optzecişti* sau *Optzeciştii în totalitate* – pot acum să se odihnească, apărate de nepoftiți, îndărătul coperților false ale unei cărți ce cuprinde gânduri morbid utile, ca acesta:

Văzând, aşadar, că de pretutindeni ne pândesc prilejuri de a sfârşi zilele acestui ostenitor pelerinaj al nostru în amărăciune şi frământare a minții, nu s-ar cuveni să le socotim de trei ori binecuvântate pentru cei ce trag la țărmul deplinei siguranțe şi sunt uşurați acum de povara unei trude atât de chinuitoare? Nu ne înviorează oare gândul că într-o zi bătălia se va încheia şi vom fi descătuşați de durerile tuturor acestor amare nefericiri?

Despre frumos, Sutton scrie:

Oare o izbucnire de febră nu vatămă întreaga armonie? Oh, vremelnicia gloriei omeneşti! Toată această făloasă măreție de paradă se va mistui în nimicnicie, ca şi cum nici nu a fost.

Exact nota potrivită pentru o cutie de casete. Când am citit *Învață să mori*, m-am întrebat dacă Christopher Sutton nu şi-o fi petrecut timpul pe la Teatrul Globe: îmi veneau mereu în minte variații ale unor teme şi metafore din piesele mai târzii ale lui Shakespeare, mai cu seamă din monologurile din *Hamlet*. Chiar şi cuvintele cu care se deschide cartea: «Acea religie a luat-o razna» ne evocă declarația lui Hamlet că «timpul a luat-o razna». Drept care am cercetat un exemplar din *Hamlet* şi curând mi-am dat seama că greşeam. Nu se punea problema că Christopher Sutton l-ar fi ascultat pe Shakespeare, ci că, dimpotrivă, Shakespeare l-a citit pe Christopher Sutton: *Învață să mori* a apărut în 1600, în timp ce *Hamlet* nu a fost jucat până în 1602. Şi totuşi Sutton nu e menționat în nici un studiu asupra surselor lui Shakespeare, din toate câte le-am verificat, şi nici în *Hamlet*-ul lui Arden, nici în ediția comentată din *Hamlet* de Horace Howard Furness, din secolul al nouăsprezecelea. E cu putință ca acest catalog *Eximious* să ne ofere, în schimbul sumei de 51,50 de dolari, plus taxele de expediție, o sursă cert minoră dar nu mai puțin semnificativă, şi până acum neînregistrată, a gândirii lăuntrice, apăsate de moarte, a lui Hamlet? E cu putință ca un catalog de comenzi prin poştă să ne trimită îndărăt la studiile superioare?

Totuşi e puțin derutant să doreşti a-ți deghiza casetele şi benzile video îndărătul acestui surogat de cărți legate în piele. Mai bine, mai corect, mai curajos din partea lui *Eximious* ar fi fost să comercializeze un set de imitații

https://biblioteca-digitala.ro

a cărților broşate de buzunar din colecția Penguin, amestecate cu câteva imitații după autorii contemporani din Vintage. Noțiunea noastră curentă despre felul în care arată cărțile s-ar părea că e gata să înghețe într-o fază maronie, care ar putea să ne înstrăineze de ele şi deci să ne slăbească hotărârea de a le citi. Hamlet, căruia îi plăceau jocurile de cuvinte, ar putea fi tentat să ne explice că o carte falsă încetează de a mai fi un prieten sincer.

Dacă, pentru moment, ne împotrivim legăturii arhetipale în piele filigranată cu aur, am putea descoperi că miracolul generos al cărții legate – care e rezultatul paginației coperților (adică acea calitate a volumului de a părea, atunci când e închis, că are numai două suprafețe, dar expunând, atunci când e deschis, zeci şi sute de suprafețe) – suferă acum mai multe experimente tehnice, rafinamente şi exagerări hazoase decât oricând altă dată în istoria cărții. Cartea, considerată ca un articol tehnologic cu patru colțuri, asamblat pe o latură, este, încă, surprinzător de tânără. Semne de tinerețe pot fi găsite, fireşte, în departamentele din librării cu cărți pentru copii, unde, de curând, şi-a lăsat amprenta un strălucit corp de ingineri ai hârtiei. Secția pentru copii a ajuns la a treia generație de cărți care, când le răsfoieşti paginile, țâşnesc în sus, se arcuiesc şi se ondulează ca nişte discipole ale Isadorei Duncan. Există cărți «ridică-clapele» care au pagini în pagini şi oferă mereu alte surprize de suprafețe mişcătoare, îngăduindu-ți să le rupi clapele fără să protesteze. (Fiul meu, care are un an şi jumătate, petrece zilnic câte o oră revizuindu-şi cărțile – «ridică-clapele», ajunse acum fără clape.) Pe acele rafturi găsiți cărți cu săculețe de litere, ca *Poştaşul vesel*, şi variații moderne pe vechile teme mângâie-iepuraşul şi atinge-fața-țepoasă-a-lui-tăticu; veți întâlni şiruri întregi din *Bursucelul* sau *Purceluşul*, cu pagini lucioase rigide şi seria umplută cu vată Super Chubby de la Simon şi Schuster, şi cărțile care se prefac în căsuțe de la Workman Publishing; toate acestea îşi fac o virtute din grosimea inevitabilă a paginii non-virtuale. Până şi *Noapte bună, lună* a ajuns acum o carte de carton. Există şi cărți cu încuietori de metal neomedievale, ca să le țină închise, cărți cu rotile, şi cărți care au câte o gaură în fiecare pagină şi un purcel guițător în mijloc. Sunt şi cărți care constituie adevărate garnituri de unelte, cu instrucțiuni, ca, de pildă, *Construieşte-ți un radio* sau *Fă-ți singur o carte*, în care găseşti hârtie şi clei de legat; sau enigme ca *Misterul rubinului rusesc*, care conține o bibliotecă mobilă *sherlockholmesiană*, ce ascunde o scară secretă şi un picior încălțat cu un pantof cu toc înalt care dispare pe scară; sau construcția in-folio care îşi spune carte, publicată de St. Martin's, o editură renumită, şi care, când o deschizi, se transformă într-o casă de păpuşi victoriană cu două etaje. La etajul de sus, lângă cămin, e un mic dulap cu cărți, care conține şase volume, fără titlu.

https://biblioteca-digitala.ro

Câtva timp mai târziu, stimulat de fermentul foliat al cărților pentru copii, sau de bibliofilia cataloagelor de mărfuri prin poștă, m-am așezat în fața celor șase biblioteci obișnuite ale mele și am contemplat mobilierul înseriat pe care-l conțin, cu un nou nivel de interes și de considerație. Socotesc că cel mai plăcut moment de bibliotecă este acela când ridici mâna ca să scoți o carte broșată de pe rafturile de sus, de deasupra capului tău. O separi punându-ți un deget pe muchea paginilor, și o tragi ușor, astfel încât să se încline în față, până ce un triunghi din desenul copertei apare dintre cărțile din dreapta și din stânga ei. Echilibrul cărții e asigurat și lunecarea e încetinită de presiunea laterală a semenelor ei de pe raft și, dacă în clipa aceea încetezi s-o mai tragi, va rămâne suspendată, oblic, înclinându-se deasupra camerei, ca un amenințător detaliu arhitectural; nu o să cadă. În cele din urmă, momentul de echilibru ia sfârșit: centrul de gravitație al cărții dislocate, suprafața îngustată și fricțiunea adiacentă conspiră ca să-i lase greutatea în jos, și îți cade în mâna deschisă. Prinzi cartea pe care ai făcut-o să pice. Și, cu puțin noroc, o și citești.

(1995)

În românește de ANTOANETA RALIAN

Din Nicholson Baker, *The Size of Thoughts*
© 1982, 1983, 1989, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996 by Nicholson Baker. Reprinted by permission of the Author c/o Rogers, Coleridge & White Ltd, London in association with Melanie Jackson Agency, LLC, New York.

https://biblioteca-digitala.ro

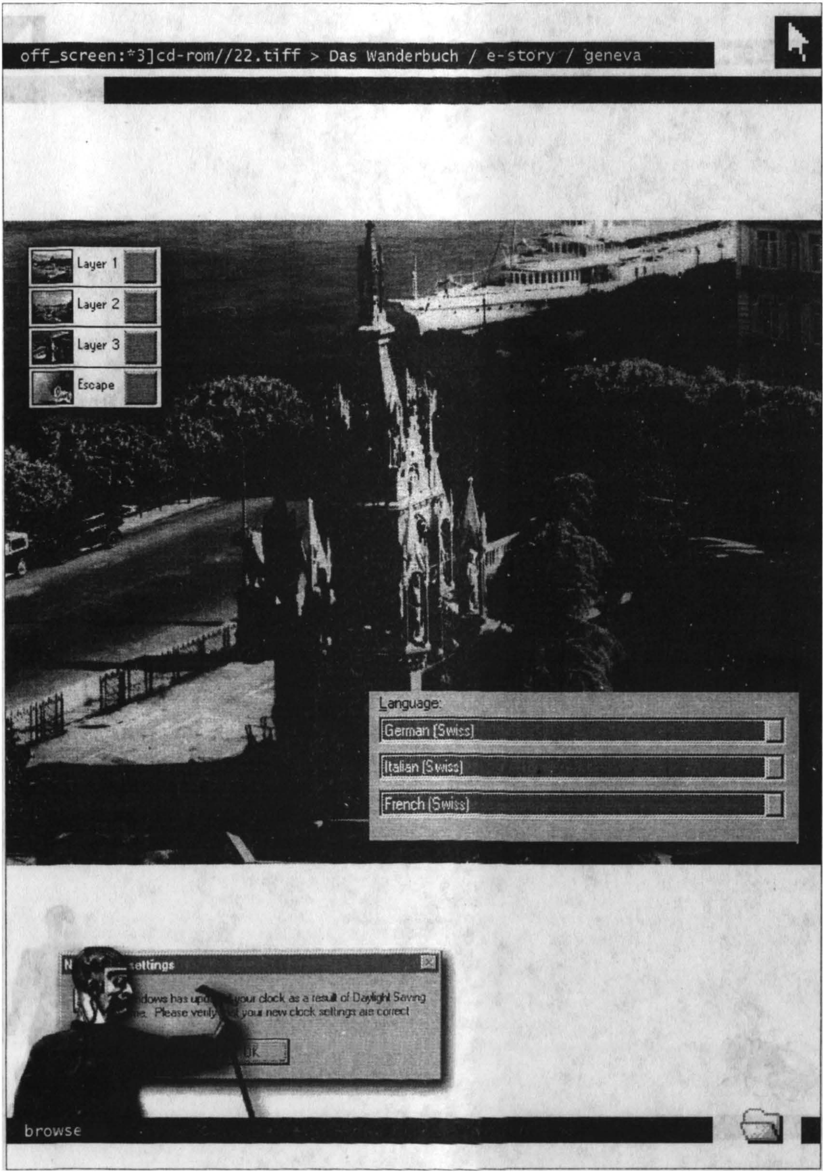

https://biblioteca-digitala.ro

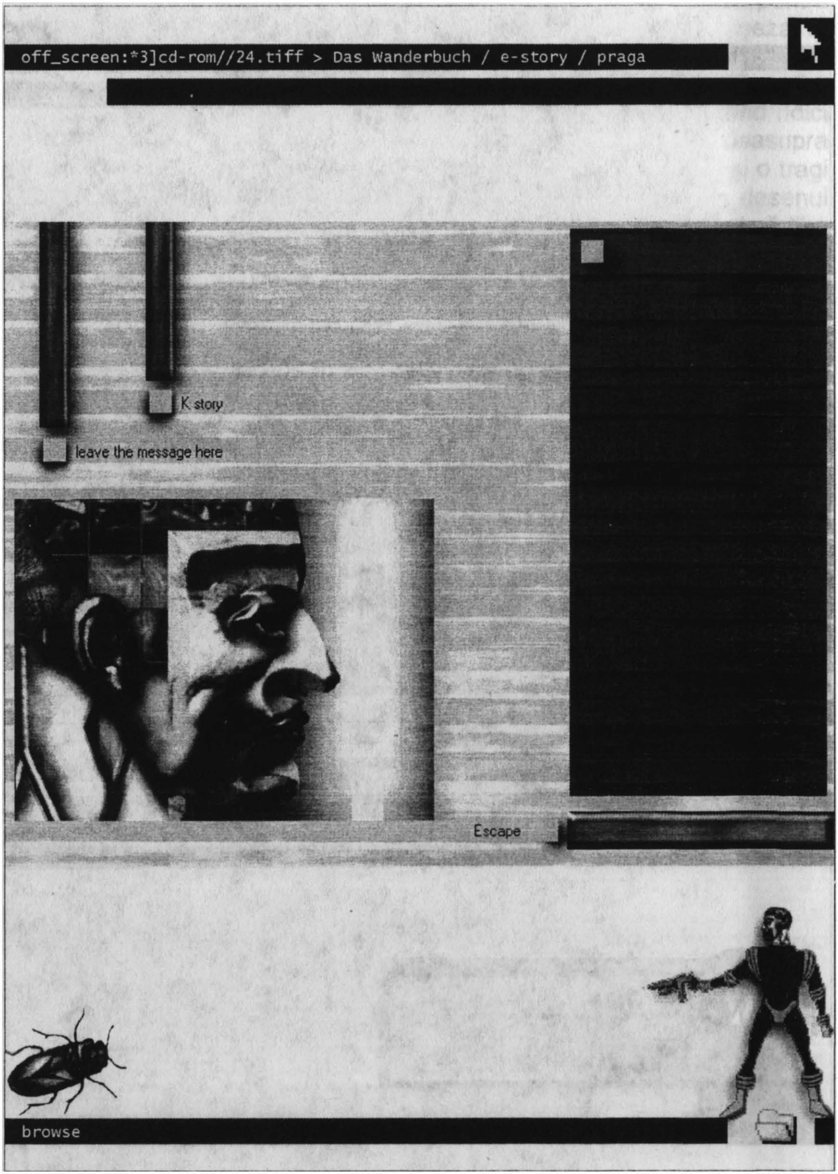

https://biblioteca-digitala.ro

VIRGIL NEMOIANU

*Cu **NEAL STEPHENSON** facem un pas înainte în universul stilistic al (sub)genului care a fost numit «cyberpunk». Este vorba de o ramură tânără a ştiinţifico-fantasticului. Creatorul ei este socotit în genere William Gibson, cu cărţi ale sale cum ar fi mai ales* Neuromancer *– de altfel în acest roman de acum aproape 20 de ani Gibson a introdus termenul de «realitate virtuală» care (surpriză!) avea să devină peste numai câţiva ani un termen curent în limbajul ştiinţific al ordinatoarelor.*

Neal Stephenson s-a născut în 1959 şi locuieşte din 1984 în nord-vestul Statelor Unite, aproape de Pacific. Este autorul unui număr restrâns de cărţi, toate însă apreciate superlativ de specialiştii în domeniu. Printre acestea se numără Snow Crash *(«Avalanşa» – deşi titlul conţine o seamă de ambiguităţi; oricum aclamat debut editorial din 1992), apoi* The Diamond Age *(«Era de diamant»),* Zodiac, *în fine* Cryptonomicon *(1999) din care am ales câteva pagini (cartea are nu mai puţin de 918!). În pofida acestei impresionante dimensiuni este vorba de întâiul volum dintr-un ciclu, pare-se, mai amplu.*

Tematica, atât cât o putem desprinde, este următoarea. În 1942, geniul matematic Lawrence Pritchard Waterhouse (căpitan în flota americană) şi un detaşament ultrasecret (zis 2702) primesc însărcinarea de a ascunde naziştilor că aliaţii au descifrat codul secret al inamicilor, faimosul cod «Enigma». Două generaţii mai târziu, Randy, nepotul lui Waterhouse, criptograf computerist de forţă, îşi pune în gând să construiască, undeva în sud-estul asiatic, un soi de oază secretă în care masa enormă şi mereu crescândă a datelor din ordinatoare să

https://biblioteca-digitala.ro

poată fi tezaurizată, mai ales în măsura în care este vorba de date în cod secret, dincolo de orice controale guvernamentale sau forme de represiune. Pe măsură ce proiectul avansează, îşi dau seama că serviciile naziste dispuneau de un cod suplimentar («Arethusa») necunoscut până acum, dar acoperit de chiar unii membri ai «detaşamentului 2702». Acţiunea se desfăşoară între prezent şi trecut, între reţeaua planetară a ordinatoarelor de azi şi tainele întunecate ale unei lumi de odinioară, prezentată într-un stil hipnotic şi profetic, ca o ciocnire între abundenţa şi libertatea digitală sau controlul totalitar al realităţii virtuale.

Cel mai important lucru mi se pare următorul: Neal Stephenson îşi dă seama (nu este nici primul, nici singurul) că la un moment dat genul ştiinţifico-fantastic ajunge la o anume joncţiune cu postmodernismul. Este incontestabil că în cărţile lui (mai ales în aceasta, cea din urmă, din care oferim cu zgârcenie câteva fragmente) Stephenson a învăţat de la Thomas Pynchon, adică de la unul din oamenii cu adevărat excepţionali şi de vârf ai post-modernismului american (poate numai John Barth îl întrece). Şi a învăţat de la acesta tocmai pentru că, la rândul lui, Pynchon s-a inspirat din stilistica şi mai ales tematica ştiinţifico-fantasticului.

Iată deci că ne găsim în faţa unui proces dintre cele mai interesante. Modalităţile literaturii popular-comerciale se împletesc cu cele ale literaturii sofisticat-complexe, avangardist-experimentale, producând lucrări neaşteptate. Să ne bucurăm? Să ne plângem? Mai bine să ne gândim că, la vremea lor, un Mozart, un Haydn, preluau cu îndrăzneală şi cu dezinvoltură cutare dans încă «popular» în acele decenii (menuetul, gavota, sau mai ştiu care), introducându-le cu admirabil succes în concertele şi în simfoniile lor. Să sperăm că literatura care se conturează la începutul secolului XXI va izbuti aceeaşi delicioasă performanţă. Romanele lui Neal Stephenson sunt în acest sens o vrednică încercare.

https://biblioteca-digitala.ro

NEAL STEPHENSON

Cryptonomicon

Lui S. Town Stephenson,
care a înălțat zmee
de pe puntea navelor de război

Kinakuta

Oricine va fi fost cel care a proiectat pistele de aterizare ale noului aeroport al sultanului, trebuie să fi fost în cârdăşie cu Camera de Comerț din Kinakuta. Dacă eşti destul de norocos să prinzi loc lângă unul din hublourile de pe partea stângă a avionului, aşa cum a prins Randy Waterhouse, priveliştea ce ți se înfățişează în clipele de dinaintea aterizării seamănă cu ceea ce vezi în materialele de propagandă despre zborurile de recunoaştere.

Povârnişurile verzi, împădurite, ale Kinakutei, țâşnesc dintr-o mare azurie, cel mai adesea calmă, pentru a se înălța în cele din urmă suficient de sus ca piscurile lor să fie presărate cu zăpadă, deşi insula se află doar la şapte grade nord de ecuator. Randy înțelege de la bun început ceea ce a vrut să zică Avi când a spus că locul respectiv e musulman pe margini şi animist în centru. Singurele zone unde te-ai putea gândi să construieşti ceva care să semene a oraş modern se află de-a lungul coastei, unde se întinde, întreruptă pe alocuri, o fâşie de pământ aproape neted, o coajă bej ataşată unui smarald imens. Porțiunea cea mai întinsă şi mai bună de teren drept se găseşte în partea de nord-est a insulei, unde râul cel mai important al Kinakutei debuşează la câteva mile de țărm într-o câmpie pe care o inundă adesea şi care se lărgeşte, formând, pe o distanță de vreo milă sau două, până la vărsarea în Marea Sulu, o deltă aluvionară.

Randy a renunțat să mai numere sondele de petrol cu zece minute înainte chiar ca Kinakuta City să înceapă să se zărească. De sus, de la mare înălțime, ele seamănă cu nişte capace de rezervoare în flăcări

https://biblioteca-digitala.ro

împrăştiate în spuma apei pentru a împiedica invazia infanteriei marine. Pe măsură ce avionul pierde altitudine, ele arată tot mai mult ca nişte fabrici suspendate pe piloni, deasupra cărora se înalță coşuri din care răbufnesc gaze naturale în flăcări. Scena devine tot mai îngrijorătoare cu cât avionul se apropie mai mult de apă şi ai senzația că pilotul slalomează printre stâlpi de foc care ar pârjoli Boeingul, lateral, ca pe un porumbel.

Kinakuta City arată mai modern decât orice altă localitate din Statele Unite. Randy a căutat material bibliografic despre acest oraş, dar n-a găsit decât teribil de puțin: câteva articole de enciclopedie, nişte mențiuni sumare în istorii ale celui de-al doilea război mondial, un număr de articole mărunte, dar scânteietoare în *The Economist*. Făcând uz de prăfuitele sale cunoştințe legate de împrumuturile interbibliotecare, îşi comandase la Biblioteca Congresului o copie xerox a singurei cărți dedicate exclusiv Kinakutei pe care o putuse descoperi: una din cele circa un milion de cărți de memorii din al doilea război mondial pe care diverşi militari americani le-au scris în anii patruzeci şi cincizeci şi care nu mai sunt de găsit pe rafturile librăriilor. Până acum nici n-a avut timp s-o citească, astfel încât respectivul top de hârtie, gros de cinci centimetri, nu e decât balast în bagajul său.

În orice caz, nici una dintre hărțile pe care le-a văzut nu se potriveşte cu ceea ce este de fapt Kinakuta City astăzi. Tot ce exista acolo pe vremea războiului a fost demolat şi înlocuit cu clădiri noi. Râul a fost dragat într-un canal nou. Un munte ce stătea în drum, numit Vârful Eliza, a fost dinamitat, iar pietrişul astfel rezultat a fost aruncat în ocean, extinzându-se în felul acesta suprafața construibilă cu câteva mile pătrate, din care majoritatea au fost înghițite de noul aeroport. Zgomotul produs de dinamitări a fost atât de puternic încât s-au plâns până şi guvernele din Filipine sau Borneo, insule aflate la sute de mile depărtare. Ele au stârnit de asemenea mânia celor de la Greenpeace care se temeau că astfel sultanul va speria balenele din Pacificul central. Aşa că Randy se aşteaptă ca jumătate din Kinakuta City să fie un crater fumegând, ceea ce nu este, desigur. Tot ce a mai rămas din Vârful Eliza a fost asfaltat în partea superioară şi folosit drept temelie pentru noul Oraş al Tehnologiei al sultanului. Toți zgârie-norii de acolo ca şi din restul oraşului, cu pereți placați cu sticlă, au acoperişuri ascuțite, amintind de arhitectura tradițională a caselor din insulă care au fost demult rase cu buldozerele, molozul fiind folosit pentru a extinde portul. Singura clădire pe care o vede Randy şi care pare a fi mai veche de zece ani este străvechiul palat al sultanului. Înconjurat pe o rază de multe mile de zgârie-nori albaştri de sticlă, el arată ca o pată bej-roşiatică înțepenită în mijlocul unei tăvi de gheață.

https://biblioteca-digitala.ro

Imediat ce Randy ia palatul ca punct de reper, configurația întregului peisaj capătă sens. Randy se apleacă, riscând să-şi atragă mustrările personalului de zbor pentru că îşi scoate geanta de sub scaunul din fața lui şi extrage din ea exemplarul său xeroxat din memoriile de război. Una din primele pagini este o hartă reprezentând Kinakuta City, aşa cum se înfățişa el în 1945, şi fix în centru se află palatul sultanului. Randy întoarce harta (aşa cum răsuceşte un şofer disperat volanul maşinii) şi o face să se potrivească peisajului din fața ochilor săi. Iată râul. Dincolo e Vârful Eliza, unde se aflau pe vremuri un post de semnalizare şi o stație radar ale unui detaşament de spionaj nipon, întregul complex fiind construit prin munca silnică a prizonierilor. Dincoace e fostul amplasament al terenului Forței Aeriene din Marina Japoneză, care a devenit Aeroportul din Kinakuta până când a fost construit cel nou. Acum e un mănunchi de macarale înălțându-se deasupra unei nebuloase albastre de armături de beton luminată pe dinăuntru de o constelație de luminițe albe, pâlpâind – sudori la lucru.

În imediata apropiere se află ceva ce nu se potriveşte deloc în context: un petec de verde – culoarea smaraldului, ar putea fi un grup de blocuri ale oraşului înconjurate de un zid de piatră. În interior, către margine, se zăreşte un heleşteu pe apa căruia, netulburată de nici o boare de vânt, Randy poate număra acum când avionul zboară atât de jos, până şi florile plutitoare ale nuferilor; alături – un micuț templu shintoist cioplit în piatră neagră şi o ceainărie mică de bambus. Randy îşi lipeşte fața de fereastră şi întoarce capul pentru a nu o pierde din priviri până când, brusc, vederea îi este obstrucționată de un înalt bloc de apartamente ce răsare la capătul aripii avionului. Prin fereastra deschisă a unei bucătării, Randy zăreşte timp de o fracțiune de secundă, o doamnă zveltă abătându-se cu satârul asupra unei nuci de cocos.

Grădina arată ca şi când ar fi fost la o mie de mile mai către nord, în Japonia. Când Randy îşi dă seama, în sfârşit, ce era, i se face părul măciucă.

Randy s-a urcat în avion acum câteva ore la Aeroportul internațional Ninoy Aquino din Manila. S-a plecat cu întârziere, aşa că a avut timp destul să-i examineze pe ceilalți pasageri: trei occidentali (printre care el însuşi), vreo două duzini de băştinaşi, de rasă malaieziană (fie kinakutani, fie filipinezi), iar restul numai japonezi. Câțiva dintre aceştia din urmă arată a oameni de afaceri, călătorind singuri, câte doi sau câte trei, dar cei mai mulți făceau parte dintr-un soi de grup turistic organizat şi care au intrat în salonul de îmbarcare exact cu patruzeci şi cinci de minute înainte de ora când era programată decolarea şi s-au încolonat în spatele unei tinere îmbrăcată într-un deux pieces bleumarin, ținând în mână un băț având în vârf o mică pancardă inscripționată: pensionari.

https://biblioteca-digitala.ro

Destinația lor nu este Orașul Tehnologiei sau vreunul dintre zgârie-norii cu vârfuri ascuțite din cartierul bancar. Toți merg în acea micuță grădină japoneză împrejmuită de zid, care e construită deasupra unei gropi comune unde au fost înmormântați trei mii cinci sute de soldați japonezi, uciși toți la 23 august 1945.

Owghlm House

Waterhouse se plimba în sus și în jos pe străduța laterală, holbându-se la plăcile de alamă de pe șirul de case albe, masive:

SOCIETATEA PENTRU UNIFICAREA HINDUISMULUI CU ISLAMUL
SOCIETATEA PENTRU SOLIDARITATEA ANGLO-LAPONĂ
SOCIETATEA DE ÎNTRAJUTORARE MUTUALĂ CHIANG TZSE
COMITETUL REGAL PENTRU DIMINUAREA ERODĂRII AXULUI BIELĂ-MANIVELĂ ÎN APA MĂRII
FUNDAȚIA PENTRU RĂSPÂNDIREA LIBELULEI BOLGER
LIGA ANTI-VELSĂ
COMITETUL PENTRU REFORMA ORTOGRAFIEI ENGLEZE
SOCIETATEA PENTRU PROTEJAREA INSECTELOR ÎMPOTRIVA CRUZIMII
BISERICA MINIMEI CONȘTIINȚE ETICE VEDICE
COMITETUL IMPERIAL PENTRU ROCILE CU MICĂ

În primele momente, Waterhouse confundă Owghlm House cu magazinul universal cel mai mic și mai prost amplasat din lume. Clădirea are un bovindou ce domină trotuarul asemenea protuberanței de la prora unei trireme, iar în loc de alge marine e năpădită de tot felul de brizbrizuri victoriene și adăpostește exponate modeste cum ar fi: un manechin fără cap, îmbrăcat în ceva ce pare a fi fost țesut dintr-un burete de sârmă (să fie oare un tribut adus austerității din timpul războiului?), o grămadă gălbuie de gunoi cu o lopată în ea; încă un manechin (o adăugire recentă înghesuită într-un colț), îmbrăcat în uniforma Marinei Regale și ținând în mână modelul decupat în lemn al unei puști.

Cu o săptămână în urmă Waterhouse a găsit într-o librărie de lângă British Museum un exemplar mâncat de carii din *Enciclopedia Qwhlmiana*, pe care de atunci îl tot poartă la el în servietă, asimilând periodic câte o pagină sau două, ca și când ar lua doze dintr-un medicament puternic. Temele predominante ale enciclopediei sunt trei, și ele copleșesc fiecare paragraf al cărții tot așa cum domină cei Trei Sgrh peisajul Qwghlmului exterior. Două dintre aceste teme sunt lâna și guano, deși Qwghlmienii au alte denumiri pentru ele în străvechea lor limbă *sui generis*. De fapt avem

https://biblioteca-digitala.ro

de-a face cu aceeaşi hiperspecializare lingvistică pe care o întâlnim, se pare, în limba eschimoşilor cu privire la zăpadă sau în limba arabă privitor la nisip, iar *Enciclopedia Qwghlmiana* nu foloseşte niciodată cuvintele englezeşti «wool» (lână) sau guano decât pentru a-şi bate joc de varietăţile inferioare ale acestor produse care sunt exportate de ţări precum Scoţia, care se străduiesc în mod perfid să-i zăpăcească pe cumpărătorii naivi ce par să reprezinte categoria dominantă a pieţei mondiale de bunuri de consum. Waterhouse a fost nevoit să citească enciclopedia aproape din scoarţă în scoarţă şi să facă uz de toate capacităţile sale criptoanalitice pentru a-şi da seama, prin deducţie, ce sunt de fapt aceste produse.

După ce a aflat atât de multe despre ele, e fascinat să le descopere expuse cu mândrie în inima cosmopolitului oraş: o grămadă de guano şi o femeie îmbrăcată în haine de lână.[1] Straiele femeii sunt toate cenuşii, în buna tradiţie qwghlmiană, care dispreţuieşte hainele colorate ca fiind o dezgustătoare şi dezmăţată invenţie a scoţienilor. Partea superioară a ansamblului este un pulover care la prima vedere pare a fi din fetru. O examinare mai amănunţită dezvăluie însă faptul că este tricotat ca orice alt pulover. Oile qwghlmiene sunt rezultatul unei evoluţii de mii de ani, de-a lungul cărora clima aspră a operat o severă selecţie naturală. Lâna lor e renumită pentru densitatea sa, pentru fibrele sale ca nişte tirbuşoane, pentru rezistenţa sa la orice proces chimic de tăbăcire cunoscut până în prezent. Ea dă senzaţia unei densităţi foarte ridicate pe care enciclopedia o descrie ca fiind foarte de dorit şi pentru care există un bogat vocabular descriptiv.

Cea de-a treia temă prezentă în *Enciclopedia Qwghlmiana* este sugerată de manechinul cu puşcă.

Sprijinit de zidăria de lângă intrarea în clădire se afla un moşulică înţolit într-o variantă străveche a uniformei gărzii civice, ce include şalvari. Gambele îi sunt acoperite de nişte ciorapi teribili ce sunt legaţi, puţin mai jos de genunchi, cu nişte garouri confecţionate din frânghii groase împletite într-un model ce aduce vag cu cel celtic (aproape în fiecare pagină a Enciclopediei se afirma în mod repetat că qwghlmienii nu sunt celţi, dar că ei au fost cei care au creat tot ce-i mai bun în cultura celtă). Aceste jartiere sunt o podoabă tradiţională pentru adevăraţii qwghlmieni; domnii le poartă ascunse sub pantalonii costumelor lor. În trecut ele erau făcute din cozi lungi şi subţiri de skrrgh, care e mamiferul neaoş cel mai răspândit în insule şi pe care *Enciclopedia* îl defineşte ca pe «un mamifer mic din ordinul Rōdēntiā şi dīn ōrdīnūl Muridae, comun în insule şi

1. Waterhouse s-a decis să folosească cuvinte englezeşti mai curând decât să se dea în spectacol încercând să le pronunţe pe cele qwghlmiene.

https://biblioteca-digitala.ro

hrănindu-se în special cu ouă de păsări marine, capabil să se înmulţească cu mare rapiditate când această hrană sau oricare alta se găseşte din belşug, admirat şi chiar imitat de qwghlmieni pentru îndrăzneala şi capacitatea sa de adaptare.

După ce Waterhouse a stat acolo câteva clipe, savurând o ţigară şi uitându-se cu atenţie la jartiere, manechinul cu pricina se mişcă încet. Waterhouse crede că e o pală de vânt care o să-l doboare, dar îşi dă apoi seama că manechinul e viu şi nu e pe punctul de a fi doborât de vânt, ci doar îşi schimba centrul de greutate de pe un picior pe altul.

Moşulică îl remarcă, zâmbeşte tuciuriu şi articulează un cuvârt de salut în limba sa care, aşa cum deja e clar, e încă şi mai puţin potrivită decât engleza pentru a fi trascrisă în alfabetul latin.

– Hai noroc, spuse Waterhouse.

Moşulică spune ceva mai lung şi mai complicat. După o vreme, Waterhouse (care acum e în postura de criptoanalist şi caută înţelesuri în mijlocul a ceea ce pare întâmplător, neuronii săi exploatând tot ceea ce îi pare redundant în semnalele pe care le percepe) îşi dă seama că insul îi vorbeşte într-o engleză cu un accent puternic. Ajunge la concluzia că interlocutorul său a spus «Şi din ce parte a Statelor Unite ziceai că eşti?».

– Ai mei s-au tot mutat dintr-un loc într-altul, spune Waterhouse. Să spunem Dakota de Sud.

– A, zice moşulică ambiguu, opintindu-se în tăblia uşii. După o vreme, aceasta începe să se mişte către interior şi se aude scârţâitul lugubru al balamalelor ce se rotesc în jurul uşoarelor groase de un inch. În cele din urmă uşa se izbeşte de vreun soi de obstacol teribil. Moşulică rămâne sprijinit de ea, întregul său corp aflându-se într-un unghi de patruzeci şi cinci de grade faţă de sol pentru a împiedica uşa să se închidă şi să-l strivească astfel pe Waterhouse care se strecoară pe lângă el. În interior, o anticameră micuţă e dominată de o sculptură: două nimfe acoperite de valuri diafane canonesc o cotoroanţă ce încearcă să-şi ia tălpaşiţa: ansamblul se intitulează Stoicismul şi Adaptabilitatea izgonind Neşansa.

Aceeaşi operaţie se repetă de câteva ori la trecerea prin uşi din ce în ce mai puţin masive dar tot mai bogat decorate. Devine astfel clar că prima încăpere era de fapt preantepenultima, aşa că trece o vreme până când se poate spune că se găsesc cu adevărat în Qwghlm House. În acest moment, ei par a fi pătruns adânc în centrul clădirii şi Waterhouse aproape că se aşteaptă să vadă o garnitură de metrou trecând cu zgomot pe lângă ei. În loc de asta se trezeşte într-o încăpere fără ferestre şi cu pereţi cu despărţituri cu un candelabru de cristal care aruncă o lumină strălucitoare, orbitoare dar care nu pare a lumina de fapt nimic. Picioarele i se afundă atât de adânc în covorul bogat colorat că aproape îşi scrânteşte un

https://biblioteca-digitala.ro

ligament. Capătul celălalt al camerei e străjuit de un Birou în spatele căruia se află o Doamnă solidă. Din loc în loc se zăreşte câte un scaun Windsor mare, de abanos, având înfăţişarea graţioasă dar ameninţătoare a unei capcane aborigene pentru vânat.

Pe pereţi, diverse picturi în ulei. La o primă privire, Waterhouse le clasifică în cele ce sunt mai înalte decât late şi celelalte. Prima categorie e reprezentată de portrete de domni, toţi părând a avea în comun o gravă tară genetică care le afectează forma craniului. Cea din urmă categorie e reprezentată de peisaje terestre sau, cu aceeaşi frecvenţă, de peisaje marine, toate putând fi catalogate drept întunecate şi lipsite de fineţe. Pictorii qwghlmieni sunt atât de îndrăgostiţi de vopseaua albastră-verzuie-cenuşie[2] ce se produce prin partea locului încât pun din ea cu lopata.

Waterhouse îşi croieşte cu greu drum prin mlaştina câlţoasă a Covorului până ce ajunge la birou, unde e salutat de doamna care îi strânge mâna şi îşi schimonoseşte faţa într-un soi de aluzie la un zâmbet. Urmează un lung schimb de politeţuri verbale formale din care tot ce-şi aminteşte Waterhouse este: «Lordul Woadmire vă va primi imediat» şi «Doriţi nişte ceai?».

Waterhouse spune da în ce priveşte ceaiul pentru că bănuieşte că doamna (al cărei nume l-a uitat) nu prea face nimic ca să-şi merite pâinea. În mod evident deranjată, doamna se catapultează din scaunul în care stătea şi se pierde în zone tot mai adânci şi înguste ale clădirii. Moşulică s-a întors deja la postul său de afară din faţa casei.

În spatele biroului, pe perete, e agăţată o fotografie a regelui. Waterhouse nu ştia până când colonelul Chattan nu i-a reamintit în mod discret că titlul complet al Majestăţii Sale nu e doar Prin graţia lui Dumnezeu Rege al Angliei, ci P.G.L.D. Rege al Regatului Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord, al Insulelor Man, Guernsey, Jersey, Qwghlmului Exterior şi Qwghlmului Interior.

Alături este o fotografie mai mică a celui pe care urmează să-l întâlnească. Individul respectiv şi familia sa nu sunt trataţi decât sumar în *Enciclopedia*, care e veche de câteva decenii, aşa că Waterhouse a trebuit să facă niscaiva cercetări suplimentare în ce priveşte originile familiei. Tipul se înrudeşte cu casa regală de Windsor într-un fel atât de întortocheat încât nu poate fi descris decât folosind un vocabular de specialitate din domeniul genealogiilor.

S-a născut Graf Heinrich Karl Wihelm Otto Friedrich von Ubersetzenseehafenstadt, dar şi-a schimbat numele în Nigel St. John Gloamthorpby., Lord Woadmire în 1914. În poză arată a fi un von Ubersetzenseehafenstadt din cap până în picioare şi nu prezintă câtuşi de

2. Extrasă, conform *E.Q.* din licheni.

https://biblioteca-digitala.ro

puțin deformarea craniană atât de evidentă în portretele mai vechi. Lordul Woadmire nu e înrudit cu întâia dinastie ducală din Qwghlm, familia Moore (forma anglizată a numelui de clan Qwghlmian Mnyhrrgh), care s-a stins în 1888 printr-o combinație greu de crezut de schistosomiasis, sinucideri, răni purulente căpătate în Războiul Crimeii, indivizi loviți de trăsnet în timpul balului, uciși de tunuri ce au explodat defectuos, sau care şi-au rupt gâtul căzând de pe cal, intoxicații mortale cu stridii prost conservate sau valuri buclucaşe.

Cum mai durează până vine ceaiul, iar Lordul Woadmire nu pare a se grăbi câtuşi de puțin să câştige războiul, Waterhouse face un tur al camerei, prefăcându-se interesat de tablouri. Cel mai mare înfățişează câțiva romani plini de vânătăi şi de zgârieturi încercând să-şi cocoațe fundurile urgisite pe un mal înalt, în vreme ce apa mării arunca pe țărm, în jurul lor, rămăşițele flotei lor de invazie. În centrul tabloului şi în prim-plan este un roman care în ciuda uzurii nu arată cu nimic mai puțin nobil. El şade ostenit pe o stâncă înaltă, cu o sabie frântă atârnându-i din mâna cu vene proeminente şi priveşte cu jind peste câteva mile de mare agitată la o insulă strălucitoare, paradisiacă. Insula cu pricina e dotată din belşug cu arbori înalți şi pajişti înflorite şi păşuni verzi dar chiar şi aşa poate fi identificată ca fiind Qwghlmul Exterior datorită celor Trei Sghrs ce se înalță deasupra ei. Insula e străjuită de unul sau două castele înfricoşătoare; de-a lungul plajelor sale decolorate, aproape caraibiene, se înşiră stindardele colorate ale unei oşti de apărare care (se poate presupune) tocmai le-a tras invadatorilor romani o chelfăneală pe care n-o vor uita uşor. Waterhouse nu-şi dă osteneala să se aplece şi să se uite mai de aproape la plăcuța explicativă; el ştie că subiectul tabloului este încercarea neizbutită şi probabil apocrifă a lui Iuliu Cezar de a anexa Arhipelagul Qwghlm Imperiului Roman, punctul cel mai îndepărtat de Roma unde a ajuns el vreodată şi cea mai puțin fericită idee ce i-a trecut cândva prin cap. A spune că qwghlmienii n-au dat uitării evenimentul e ca şi când ai spune că nemții pot fi uneori puțin cam arțăgoşi.

– Ce speranțe poate avea Hitler acolo unde nici Cezar n-a reuşit?

Waterhouse se întoarce în direcția vocii şi îl descoperă pe Nigel St. John Gloamthorpby, Lord Woadmire, Duce de Qwghlm. Nu e un bărbat înalt. Waterhouse traversează covorul în pas de defilare pentru a da mâna cu el. Deşi colonelul Chattan i-a făcut un scurt instructaj cu privire la modul în care se cuvine să i se adreseze ducelui când se întâlneşte cu el, Waterhouse nu-şi aminteşte de asta, tot aşa cum nu-şi poate reprezenta arborele genealogic al ducelui, aşa că se hotărăşte să-şi construiască toate propozițiile în aşa fel încât să evite să i se adreseze ducelui pe nume

https://biblioteca-digitala.ro

sau folosind vreun pronume. Aceasta nu poate fi decât un joc amuzant care va face ca timpul să treacă mai repede.

– E un tablou pe cinste, spune Waterhouse, e extra, ce mai!

– O să vedeți că și insulele înseși vi se vor părea extraordinare, din aceleași motive, răspunde ducele evaziv.

Următorul moment în care Waterhouse e cu adevărat conștient de ceea ce se petrece e unul în care șade în biroul ducelui. Îi trece prin minte că între timp a mai avut loc vreo conversație de rutină, dar n-are niciodată rost să monotorizezi genul acesta de lucruri. Pentru a doua sau a treia oară e întrebat dacă servește ceai, spune că da, însă ceaiul nu mai apare.

– Colonelul Chattan se află în Mediterana iar eu am fost trimis în locul lui, explica Waterhouse, nu pentru a pierde vremea intrând în detalii logistice, ci pentru a transmite nesfârșita recunoștință pentru extrem de generoasa ofertă făcută în legătură cu castelul. Iac-așa! Nici un pronume, nici o gafă.

– Dar chiar că n-aveți pentru ce! Ducele considera toată povestea ca o jignire adusă generozității sale. Vorbește fără grabă și demn în ritmul cuiva care răsfoiește în minte un dicționar german-englez. Chiar dacă lăsăm la o parte obligațiile mele... patriotice personale... pe care le accept din toată inima, firește... a devenit aproape... teribil de la modă să te trezești cu o întreagă... trupă... de... băieți în uniformă și de-alde astea... făcându-și de lucru prin... cămara ta.

– Multe din marile case nobiliare britanice își dau obolul pentru Război, încuviințează Waterhouse.

– Păi... desigur, în concluzie... folosiți-l, spune ducele. Să n-aveți nici o... reticență! Folosiți-l... cum se cuvine! Trageți-i un... șmotru pe cinste! A... trecut el cu bine printr-o... mie de ierni qwghlmiene... o să treacă și prin ce-i puteți face voi mai rău!

– Sperăm să instalăm acolo un detașament în curând, spune Waterhouse pe un ton plăcut.

– Aș putea... să știu... așa, ca să-mi satisfac... propria mea... curiozitate... ce fel de...? întreabă ducele, apoi se oprește.

Waterhouse e pregătit pentru asta. E așa de pregătit încât e nevoit să se stăpânească un moment și să încerce să dea impresia unei anume discreții.

– Idif.

– Idif?

– I.D.I.F. Identificarea direcției înaltei frecvențe. O tehnică de localizare a emițătorilor radio prin triunghizare din diverse poziții.

– Eu îmi... închipuiam că știți unde sunt... toți emițătorii radio nemțești.

– Știm, nu însă și unde sunt cei mobili.

https://biblioteca-digitala.ro

– Mobili? Fruntea ducelui se încreţeşte în brazde adânci în vreme ce el îşi închipuie un emiţător radio imens – clădirea, turnul, tot tacâmul, cocoţat pe patru şine paralele ca tunul Grosse Bertha şi târându-se prin stepă, tras de ucraineni înhămaţi în jug.

– Gândiţi-vă la submarine, spune Waterhouse cu delicateţe.

– A, izbucneşte ducele. A! Se lăsa pe spate în fotoliul său de piele care scârţâie, contemplând cu ochii minţii un tablou complet diferit. Ies deodată la suprafaţă, nu-i aşa? şi transmit... mesaje?

– Întocmai.

– Iar voi... trageţi cu urechea.

– Măcar de-am putea! exclamă Waterhouse. Nu, pentru că germanii şi-au pus în valoare întregul lor geniu matematic care i-a făcut celebri în întreaga lume pentru a inventa coduri care nu pot fi sparte. N-avem nici cea mai mică idee ce-şi transmit. Folosind însă idif ne putem da seama *de unde* transmit şi putem să ne direcţionăm convoaiele în consecinţă.

– Aha!

– Aşa că ceea ce ne propunem să facem este să instalăm pe acoperişul castelului câteva antene mari rotative, sau farfurii cum le spuneţi voi pe aici, şi să împânzim locul cu specialişti în idif.

Ducele se încruntă:

– Or să se ia măsuri adecvate de precauţie împotriva trăsnetului?

– Fireşte.

– Şi sunteţi conştienţi de faptul că vă puteţi... aştepta... la furtuni de grindină... chiar şi în luna august?

– Rapoartele Staţiei Meteorologice Regale din Qwghlm nu ne prea lasă loc de imaginaţie.

– E-n regulă atunci, se umflă ducele în pene, încălzit de compliment. Folosiţi castelul, aşadar! Şi făceţi-i... făceţi-i să dea de dracu'!

Corporaţia de case electrice

Dovadă a planului aliaţilor, ce prinde încet contur, de a distruge axa strivind-o sub un munte de bunuri de consum, stă acest chei din portul Sydney acoperit de mormane înalte de cutii de lemn şi butoaie de oţel: materiale deversate din cala navelor venind din America, Anglia, India şi lăsate să zacă acolo pentru că Australia nu se pricepe încă să le digere. Nu este singurul chei din Sydney sufocat de deşeuri. Dar fiindcă acest chei nu prea mai foloseşte la altceva, grămezile de resturi de pe el sunt mai înalte, iar deşeurile de acolo sunt mai vechi, mai ruginite, mai năpădite de şobolani, mai acoperite de sarea mării, îngheţate mai în adâncime şi mai evident presărate de excremente de pescăruşi.

https://biblioteca-digitala.ro

Un om îşi croieşte drum către vârful grămezii încercând să nu-şi mai murdărească hainele kaki cu alt găinaț de pescăruşi. E îmbrăcat în uniforma de maior în armata Statelor Unite şi duce o servietă care îl stânjeneşte foarte tare. Îl cheamă Comstock.

În servietă are fel de fel de documente de identitate, atestate şi o scrisoare impresionantă de la biroul Generalului din Brisbane. Comstock a avut ocazia să arate toate cele menționate mai sus şovăielnicilor şi totuşi în mod ciudat teribililor gardieni australieni care, cu şepcile lor de vânzători de gogoşi şi înarmați cu puşti, împânzesc țărmul mării. Aceşti oameni nu vorbesc nici unul din dialectele limbii engleze pe care le înțelege maiorul şi viceversa, dar toți pot să citească ce scrie în documentele lui.

Soarele asfințeşte şi şobolanii încep să se trezească. Maiorul a tot escaladat docurile cât e ziua de lungă. Are suficientă experiență de război şi de armată ca să ştie că o să găsească ceea ce caută de-abia pe ultimul chei pe care îl va cerceta, care întâmplător e tocmai acesta. Dacă va începe să caute la capătul mai apropiat al cheiului, obiectul căutărilor sale va fi la celălalt capăt şi invers. Un motiv în plus să se concentreze în timp ce îşi croieşte drum. După ce aruncă o privire în jur ca să se asigure că nu se află prin preajmă nici o stivă de rezervoare de benzină pentru avioane din care să se scurgă combustibil, îşi aprinde o țigară. Războiul e iadul pe pământ, dar fumatul face să merite să trăieşti.

Portul Sydney e frumos la apus dar toată ziua l-a avut sub ochi aşa că practic a încetat să-l mai vadă. Neavând nimic mai bun de făcut îşi deschide servieta. Are acolo, înăuntru, un roman broşat pe care l-a citit deja. Şi mai are un bloc de scris care conține în straturi sedimentare, îngălbenite, foşnitoare, un dosar fosilizat în care doar un arheolog ar putea face lumină. Se povesteşte acolo cum Generalul, îndată ce a ieşit din Corregidor şi a ajuns în Australia în aprilie, a expediat o comandă pentru anumite materiale. Cum comanda a fost expediată în America şi a fost aruncată de colo-colo, precum mingea la un joc mecanic, prin hățişul fără sfârşit al birocrației militare şi civile americane; cum materialele respective au fost în consecință fabricate, procurate, expediate dintr-un colț într-altul şi încărcate pe un vapor; şi în cele din urmă ceva dovezi că numitul vapor se afla în portul Sydney cu câteva luni în urmă. Nu exista nici o dovadă că vaporul a descărcat respectivele materiale, dar orice vapor care ajunge într-un port e descărcat de ceea ce transportă, aşa că Comstock se bazează pe această presupunere o vreme.

După ce şi-a terminat țigara, maiorul Comstock îşi reia căutările. În unele din hârtiile din dosarul său sunt indicate anumite numere magice ce ar trebui să fie gravate pe partea dinafară a lăzilor cu pricina; cel puțin aceasta eipoteza de la care şi-a început cercetările încă din zori; iar dacă

https://biblioteca-digitala.ro

s-a înşelat, va trebui să o ia de la capăt şi să cerceteze fiecare ladă din portul Sydney din nou. A arunca o privire la numărul fiecărei lăzi înseamnă de fapt să-ți strecori corpul prin spațiile înguste dintre grămezile de lăzi, ştergându-le de stratul de unsoare şi mizerie care ascunde datele esențiale. Maiorul e acum la fel de murdar ca orice pifan din tranşee.

Când ajunge aproape de capătul cheiului, privirea îi cade asupra unei grămezi de lăzi ce par a fi toate din aceeaşi recoltă, de vreme ce depunerile de sare au aceeaşi grosime la toate. În partea de jos, unde apa de ploaie bălteşte, lemnul lor neşlefuit, tăiat cu fierăstrăul, a putrezit. În partea superioară, unde s-au copt la soare, lemnul s-a umflat şi a plesnit. Lăzile astea trebuie să aibă gravate undeva nişte numere, dar privirea lui Comstock se opreşte la altceva, ceva ce face să-i tresară inima întocmai cum ar putea-o face, pentru un infanterist copleşit, priveliştea drapelului american fâlfâind în lumina soarelui dimineții. Aceste lăzi poartă cu mândrie, inscripționate, literele ce reprezintă inițialele companiei unde maiorul Comstock (şi majoritatea camarazilor săi de arme din Brisbane) au lucrat înainte de a fi vărsați, cu toptanul, la Serviciul de Informații şi Transmisiuni al Armatei. Literele sunt şterse şi soioase, dar maiorul le-ar recunoaşte oriunde pe Pământ: ele formează emblema, identitatea colectivă, stindardul CCE – Corporația de Casse Electrice.

Cripta

Terminalul e gândit ca o reflectare a amplasamentului unui şir de colibe malaieziene îngrămădite una într-alta. Un culoar de evacuare proaspăt vopsit se ițeşte ca o lipitoare enormă şi îşi lipeşte buzele de neopropilen de latura avionului. Grupul de turişti vârstnici japonezi nu face nici un efort de a coborî din avion, lăsând libere, ceremonios, culoarele dintre scaune, pentru ca oamenii de afaceri să poată trece. *Mergeți dumneavoastră înainte, cei la care ne ducem noi n-or să se supere dacă ne aşteaptă puțin.*

Urcând de-a lungul culoarului, Randy simte umezeala şi gazele de ardere condensându-i-se pe piele şi începe să asude. Apoi ajunge la terminal care, în ciuda aluziilor la arhitectura colibelor indienilor malaiezieni, a fost în mod limpede conceput să arate ca orice terminal de aeroport nou-nouț din lume. Aerul condiționat îi străfulgera creierii. Îşi lăsă jos valiza şi se opri un moment încercând să-şi adune gândurile sub un tablou imens, de mărimea unui teren de volei, pictat de Leroy Neiman, înfățişându-l pe sultan călare, jucând polo pe iarbă. Fiindcă în timpul zborului, scurt şi agitat, a fost prizonier pe locul său de la geam, nereuşind să ajungă la toaletă, se duce acum la una şi urinează cu atâta putere încât pisoarul scoate un soi de sunet strident.

https://biblioteca-digitala.ro

În timp ce porneşte către ieşire într-o stare de deplină satisfacție, devine conştient de prezența unui bărbat ce se îndepărtează şi el de pisoarul alăturat – e unul din afaceriştii japonezi care tocmai au coborât din avion. Cu câteva luni în urmă, prezența acestui individ ar fi făcut cu neputință faptul ca Randy să mai facă pipi. Acum nici măcar n-a remarcat că tipul se afla în preajmă. Ca unul ce suferă de multă vreme de insuficiență renală, Randy e încântat de faptul de a fi dat peste remediul minune: nu să te autoconvingi că eşti Masculul Alfa dominator, ci mai curând să fii mult prea absorbit de propriile-ți gânduri pentru a-i mai băga de seamă pe cei din jur. Insuficiența renală este modul în care corpul tău îți comunică faptul că gândeşti prea intens, că e cazul să părăseşti o dată campusul şi să-ți găseşti naibii ceva de lucru.

– Vă duceți la sediul Ministerului Informațiilor? întreabă omul de afaceri. Poartă un costum ireproşabil de culoarea cărbunelui cu grația şi degajarea cu care Randy îşi poartă tricoul amintire de la a cincea Conferință a Calculatoriştilor, pantalonii de schior nautic şi sandalele Teva.

– Ah, izbucneşte Randy mânios pe sine, uitasem complet unde mă duc. Amândoi bărbații pufnesc în râs. Japonezul scoate o carte de vizită de protocol cu câteva rânduri scrise de mână, grațios. Randy trebuie să tragă de portofelul său ca să-l deschidă şi să extragă şi el o carte de vizită. Fac schimb de cărți de vizită în stilul tradițional asiatic în care oferi lucrurile cu ambele mâini, stil pe care Avi l-a forțat pe Randy să-l exerseze până când şi l-a însuşit aproape cum trebuie. Îşi fac unul altuia plecăciuni, făcând ca cele mai apropiate două pişoare cu senzori, computerizate, să se descarce cu zgomot. Uşa toaletei se izbeşte de perete şi un gălbejit bătrân îşi face apariția, primul din hoarda argintie.

Gălbejit e cuvântul pe care îl foloseşte sergentul în rezervă Sean Daniel McGee, din armata SUA, în memoriile sale de război despre Kinakuta pentru a se referi la japonezi. Este cartea a cărei copie xerox o poartă Randy în geantă. Cuvântul e o îngrozitoare insultă rasistă. Pe de altă parte, lumea le spune mereu britanicilor briti şi yankeilor yankees. A le spune japonezilor (ce aparțin rasei galbene) gălbejiți e cam acelaşi lucru. Sau poate e acelaşi lucru cu a-i spune unui chinez chinezoi? În cursul miilor de ore de reuniuni şi de megabiți de mesaje încifrate prin *e-mail* pe care şi le-au trimis Randy, Avi, John Cantrell, Tom Howard, Eberhard Fohr şi Beryl când puneau pe picioare compania Epiphyte (2), fiecare dintre ei a folosit, într-un mod cu totul nepotrivit, cuvântul jap ca prescurtare pentru japonezi – în acelaşi fel în care foloseau RAM pentru Random Access Memory. Dar fireşte că jap e şi el o îngrozitoare insultă rasistă. Randy se gândeşte că totul ține de fapt de starea de spirit în care eşti când pronunți cuvântul. Dacă încerci numai să prescurtezi, nu este

https://biblioteca-digitala.ro

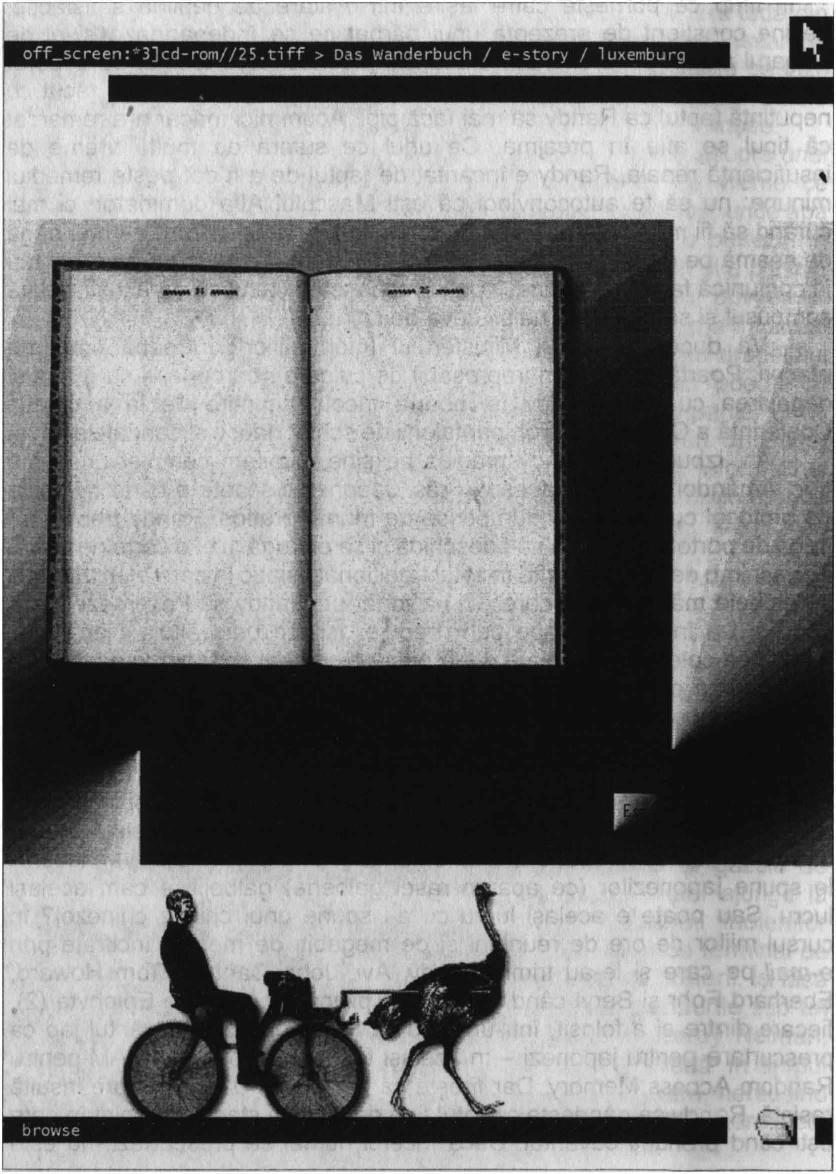

https://biblioteca-digitala.ro

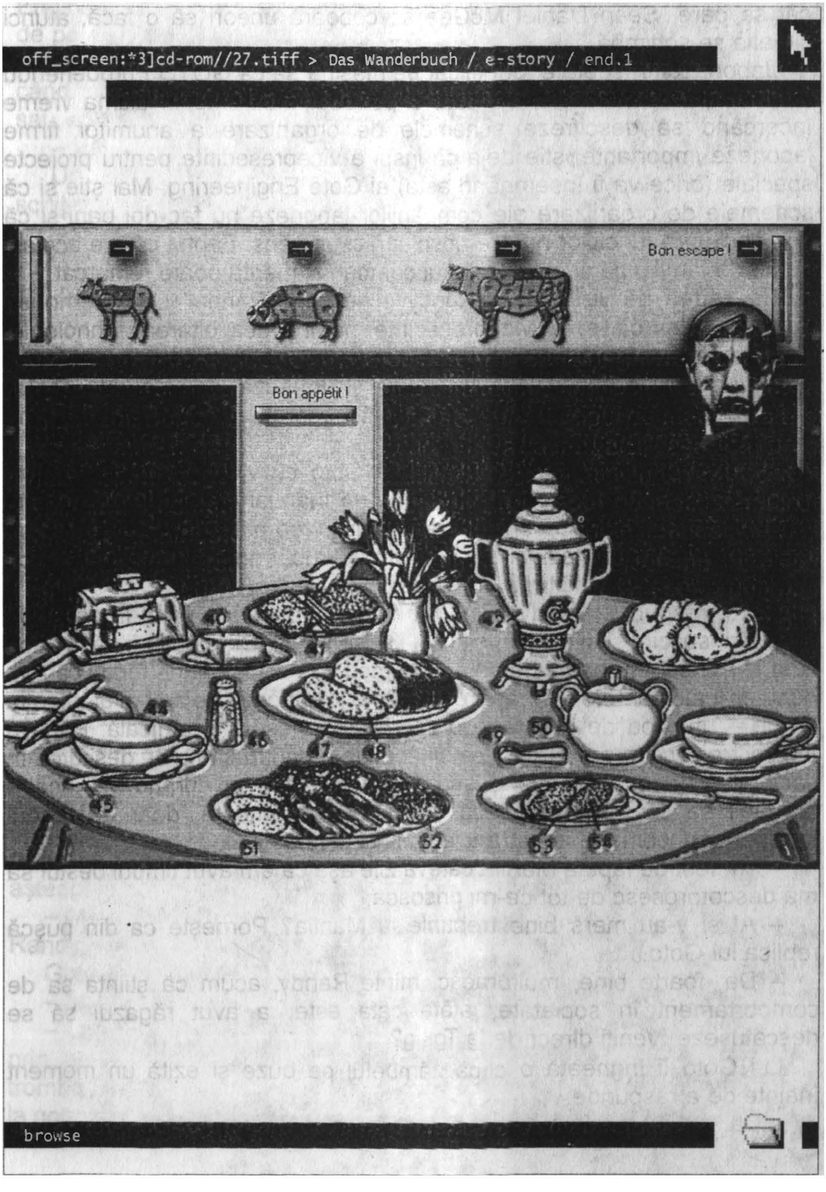

https://biblioteca-digitala.ro

nici o insultă. Dacă însă nutreşti sentimente de ură rasială, aşa cum, după cât se pare, Sean Daniel McGee se coboară uneori să o facă, atunci situația se schimbă.

Japonezul în speță e identificat pe maşina sa ca GOTO Furudenendu («Ferdinand Goto»). Randy, care a petrecut mult timp în ultima vreme încercând să descifreze schemele de organizare a anumitor firme japoneze importante, ştie deja că insul e vicepreşedinte pentru proiecte speciale (orice va fi însemnând asta) al Goto Engineering. Mai ştie şi că schemele de organizare ale companiilor japoneze nu fac doi bani şi că nomenclatura funcțiilor nu are absolut nici un sens. Faptul că are acelaşi nume de familie ca şi întemeietorul companiei merită poate remarcat.

Pe cartea de vizită a lui Randy scrie că e Randall L. Waterhouse («Randy») şi că este vicepreşedinte pentru dezvoltarea tehnologiei rețelelor la compania Epiphyte.

Goto şi Waterhouse ies din toaletă şi urmează indicatoarele pentru holul de recuperare a bagajelor care sunt presărate ca firimiturile de pâine de-a lungul coridoarelor terminalului.

– Aveți bagaj cala acum? întreabă Goto cu vioiciune reproducând, presupune Randy, un text învățat dintr-un manual de engleză. E un tip chipeş cu un zâmbet cuceritor. Are probabil vreo patruzeci şi ceva de ani deşi se pare că japonezii au un algoritm de îmbătrânire total diferit aşa că individul ar putea fi mult mai în vârstă.

– Nu, răspunde Randy. Fiind un nătăfleț, răspunde prost la astfel de întrebări, succint şi sincer. El ştie că, în esență, lui Goto puțin îi păsa dacă Randy are sau nu bagaj de cală. E în mod vag conştient de faptul că Avi, dacă ar fi aici, ar folosi întrebarea lui Goto drept ceea ce a şi avut intenția să fie – un mod de a începe o sporovăială veselă şi amicală. Până a împlini treizeci de ani, Randy se simțea prost pentru că nu se descurca în societate. Acum nu-i mai păsa câtuşi de puțin. În curând va începe probabil să se şi mândrească cu asta. Deocamdată, doar de dragul întreprinderii comune, se străduieşte şi el cât poate.

– Am fost de fapt la Manila câteva zile aşa că am avut timpul destul să mă descotorosesc de tot ce-mi prisosea.

– A! şi v-au mers bine treburile la Manila? Porneşte ca din puşcă replica lui Goto.

– Da, foarte bine, mulțumesc, minte Randy, acum că ştiința sa de comportament în societate, atâta câtă este, a avut răgazul să se descătuşeze. Veniți direct de la Tokio?

Lui Goto îi îngheață o clipă zâmbetul pe buze şi ezită un moment înainte de a răspunde:

– Da.

https://biblioteca-digitala.ro

Acest răspuns este, în esență, unul condescendent. Sediul lui Goto Engineering este la Kobe şi nu se prea întâmplă ca angajații ei să plece de pe aeroportul din Tokio. Goto răspunde da oricum fiindcă în momentul cât a ezitat şi-a dat seama că de fapt are de-a face cu un yankeu care când spune «Tokio» vrea de fapt să zică «insulele arhipelagului nipon» sau «de oriunde dracu' vii».

– Vă rog să mă scuzați, spune Randy, am vrut să zic Osaka.

Un zâmbet strălucitor apare pe fața lui Goto şi japonezul pare să schițeze un început de plecăciune.

– Da, astăzi vin de la Osaka.

Goto şi Waterhouse se despart în holul de recuperare a bagajelor, fac schimb de zâmbete când trec de poliția de frontieră şi se ciocnesc unul de altul în zona transportului urban. Kinakutani în uniforme albe, strălucitoare, care arată aproape ca acelea ale marinei, purtând galoane aurii şi mănuşi albe agață pasagerii făcându-le oferte de transport la hotelurile oraşului.

– Şi dumneavoastră tot la Reşedința Foote stați? întrebă Goto. Acesta fiind cel mai luxos hotel din Kinakuta. El ştie însă deja răspunsul pentru că reuniunea de a doua zi a fost planificată în cel mai mic detaliu, întocmai ca lansarea unei navete spațiale.

Randy ezită. Cel mai mare Mercedes-Benz pe care l-a văzut vreodată tocmai a tras la bordură, umezeala condensată nu doar aburindu-i geamurile, ci scurgându-se în jos pe ele în adevărate pârâiaşe. Un şofer purtând livreaua Reşedinței Foote s-a năpustit din maşină pentru a-l debarasa pe domnul Goto de bagajele sale. Randy ştie că e suficient să schițeze doar un gest în direcția maşinii şi va fi condus cu maximă viteză la un hotel de lux unde poate face duş, privi la televizor despuiat în timp ce bea o sticla de vin franțuzesc de o sută de dolari, poate să înoate în piscină sau să comande un masaj.

Tocmai asta e însă problema. Deja se simte veştejit de căldura ecuatorială. E prea devreme să se lase pe tânjeală. E treaz de numai şase sau şapte ore. Are o mulțime de treabă. Face o sforțare să ia poziție de drepți şi efortul îl face să transpire atât de evident încât aproape că se aşteaptă să ude totul în jur pe o rază de câțiva metri.

– Mi-ar face mare plăcere să merg la hotel cu dumneavoastră, spune Randy, dar mai am vreo două drumuri de făcut mai întâi prin oraş.

Goto înțelege.

– Atunci poate bem ceva diseară.

– Lăsați-mi un mesaj, spune Randy. Apoi Goto îi face semn cu mâna prin geamul fumuriu al Mercedesului, în timp ce maşina porneşte în trombă. Randy face o piruetă de 180 de grade, se întoarce în hol şi merge la gogoşeria Dunkin care vinde mâncare halal şi care acceptă opt feluri de

https://biblioteca-digitala.ro

valută şi mănâncă pe săturate. Iese apoi din nou în stradă şi o ia pe nesimțite către un şir de taxiuri. Un şofer se năpusteşte către Randy şi îl apucă de haină trăgându-i-o de pe umăr.

– Ministerul Informațiilor, spune Randy.

S-ar putea ca, pe termen lung, să nu fie o idee prea bună pentru Sultanatul Kinakutei să-şi tixească subsolurile multietajate ale Ministerului Informațiilor – construcție clădită pentru a rezista unor devastatoare cutremure, erupții vulcanice, tsunami sau arme termonucleare – cu computere de mare putere şi cu tablouri de comandă. Sultanul a decis însă că aşa e bine. A angajat câțiva nemți îngrijorători să-l proiecteze şi pe Goto Engineering să-l construiască. Nimeni în lume nu e mai obişnuit cu înfiorătoare dezastre naturale, fireşte, decât japonezii, poate cu excepția câtorva popoare acum dispărute şi în consecință incapabile să se angajeze în astfel de întreprinderi. La fel ca şi germanii, ei mai ştiu câte ceva şi despre ce înseamnă să fii bombardat până te caci pe tine.

Există, fireşte, şi companii subcontractante şi o pletoră de consultanți. Printr-o miraculoasă performanță datorată rapidității sale de negociator Avi a reuşit să încheie unul dintre cele mai mari contracte de consultanță: Corporația Epiphyte (2) prestează lucrări de «integrare de sisteme», ceea ce înseamnă că pune cap la cap ceea ce au făcut alții şi supraveghează instalarea computerelor, a tablourilor de comandă şi a liniilor de informații.

Drumul cu maşina până la sediu e surprinzător de scurt. Kinakuta City nu e chiar atât de mare, împrejmuit cum este de lanțuri de munți abrupți, iar sultanul l-a înzestrat cu o mulțime de superbulevarde cu opt benzi. Taxiul trece în goană peste porțiunea de pământ smulsă apelor mării pe care este construit aeroportul, înconjoară la mare distanță ciotul care a mai rămas din vârful Eliza fără a se sinchisi de două drumuri de acces către Oraşul Tehnologiei şi virează pe un drum nemarcat. Deodată se trezesc blocați în spatele unui şir de camioane de gunoi goale, nişte dihănii japoneze ce poartă inscripționat pe ele cuvântul GOTO cu litere de-o şchioapă, masculine. Din sens opus se apropie de ei un şir de alte camioane, identice cu primele, doar că sunt pline ochi de prundiş. Şoferul de taxi trece pe banda din dreapta şi goneşte pe lângă şirul de camioane preț de vreo jumătate de milă. Încep să urce şi Randy simte un pocnet în timpane. Acest drum e construit la poalele unei râpe care urcă înspre unul din lanțurile de munți. Curând sunt împresurați de pereți abrupți de vegetație ce acționează ca nişte bureți absorbind un permanent nor cețos prin care se văd uneori scânteieri colorate. Randy nu-şi dă seama dacă sunt păsări sau flori. Contrastul dintre vegetația luxuriantă a pădurii nebuloase şi roțile imense, de mărimea unor case, ale camioanelor este dezorientat.

https://biblioteca-digitala.ro

Taxiul se opreşte. Şoferul se întoarce şi se uită la el întrebător. Pentru o clipă Randy se gândeşte că şoferul s-a rătăcit şi aşteaptă îndrumări de la el. Drumul se sfârşeşte aici într-o parcare plasată misterios în mijlocul pădurii nebuloase. Randy zăreşte vreo jumătate de duzină de rulote mari dotate cu aer condiționat şi purtând inițialele diferitor firme japoneze, nemțeşti şi americane; încă vreo două duzini de maşini şi tot atâtea autobuze. Vezi aici toate accesoriile unui şantier de construcții important, ba chiar şi câteva lucruri în plus, cum ar fi două maimuțe cu penisuri enorme şi rigide disputându-şi prada dintr-un Dumpster, dar nu există nici un şantier. Doar un zid de vegetație la capătul drumului, de un verde atât de întunecat încât se apropie de negru.

Camioanele goale dispar în întunecimea aceea. Altele pline îşi fac apariția din direcția respectivă, din ceață şi întuneric apărând mai întâi farurile din față, urmate apoi de abțibildurile colorate pe care şoferii le-au ataşat de grătarele radiatoarelor, urmate de petele de lumină de pe geamuri şi părțile metalice, şi în final de camioanele înseşi. Ochii lui Randy încep să se acomodeze şi acum îşi dă seama că priveşte într-o grotă luminată de lămpi cu vapori de mercur.

– Vreți să vă aştept? întrebă şoferul.

Randy se uită la ceasul de marcaj, se angajează într-o conversație scurtă şi înțelege că până în acest moment drumul îl costa zece cenți.

– Da, răspunde şi se dă jos din taxi. Mulțumit, şoferul ajustează ceasul şi îşi aprinde o țigară.

Randy rămâne pe loc şi cască gura vreun minut la grota respectivă, pe de o parte pentru că e într-adevăr un spectacol pe cinste şi pe de alta pentru că un şuvoi de aer rece care îți dă o senzație plăcută iese de acolo. Apoi o porneşte încetişor de-a curmezişul parcării îndreptându-se către camionul ce poartă inscripția «Epiphyte».

Echipajul acestuia e format din trei femei kinakutane mărunțele care ştiu exact cine e deşi nu l-au mai întâlnit vreodată şi care dau toate semnele că sunt încântate să-l vadă. Poartă fulare lungi şi largi dintr-un material viu colorat deasupra gulerelor lor Eddie Bauer pentru a le proteja de frigul septentrional produs de sistemele de aer condiționat. Sunt înspăimântător de eficiente şi echilibrate. Peste tot pe unde merge în Asia de sud, Randy întâlneşte femei care ar trebui să conducă General Motors sau cam aşa ceva. Într-un timp foarte scurt au dat de ştire despre sosirea sa prin intermediul unor walkie-talkies şi telefoane celulare şi i-au înmânat o pereche de cizme până la genunchi, o cască de protecție şi un telefon celular, toate inscripționate cu numele lui. Peste câteva minute, un tânăr kinakutan cu cască şi cizme de şantier deschide uşa rulotei, se prezintă drept «Steve» şi îl conduce pe Randy înăuntrul grotei. Merg pe un trotuar îngust iluminat de un şir de becuri încapsulate.

https://biblioteca-digitala.ro

De-a lungul primei sute de metri, sau cam aşa ceva, peştera e doar un culoar drept care abia dacă e suficient de lat ca să încapă două camioane Goto şi trotuarul. Randy îşi plimbă mâna pe perete. Piatra e aspră şi prăfuită, nu netedă ca într-o peşteră naturală şi zăreşte scobituri proaspete săpate cu ciocanul sau burghiul.

Îşi dă seama datorită ecoului că ceva e pe cale să se schimbe. Steve îl conduce în caverna propriu-zisă. Ei bine, este, într-adevăr, *cavernoasă*. E suficient de mare pentru ca o duzină de camioane uriaşe să întoarcă în ea în cerc, pentru a fi încărcate cu pietriş şi noroi. Randy priveşte în sus încercând să zărească tavanul, însă tot ce vede este o constelaţie de lumini alb-albăstrii foarte puternice, cum sunt cele din sălile de sport, la o înălţime de vreo zece metri. Dincolo de ele e doar întuneric şi ceaţă.

Steve se îndepărtează pentru a căuta ceva şi Randy rămâne singur câteva minute, ceea ce e util de vreme ce îi trebuie mult timp să se orienteze.

O parte din peretele grotei e neted şi natural; restul e aspru, ilustrând lărgirile succesive concepute de ingineri şi executate de angajaţi. Tot astfel, o porţiune din podea e netedă şi nu tocmai la acelaşi nivel. În anumite porţiuni a fost forată şi dinamitată pentru a fi coborâtă, în altele a fost turnat material pentru a o înălţa.

Încăperea principală, în care se află acum, pare a fi pe punctul de a fi terminată. Aici vor fi birourile ministerului informaţiilor. Mai sunt alte două încăperi mai mici, mai în adâncul muntelui, care sunt în proces de lărgire. Una va adăposti uzina electrică (generatoarele de tensiune şi aşa mai departe), iar cealaltă va fi unitatea pentru sisteme.

Un zdrahon blond purtând o cască albă iese dintr-o gaură din peretele camerei. E Tom Howard, vicepreşedintele pentru tehnologia sistemelor al lui Epiphyte Corporation. Îşi scoate casca şi îi face semn cu mâna lui Randy, apoi îi face semn cu capul să se apropie.

Culoarul care duce la camera sistemelor este destul de mare ca să treacă un microbuz prin el, dar nu e nici atât de drept şi nici atât de nivelat ca intrarea principală. Este în cea mai mare parte ocupat de un sistem de benzi rulante cu o putere şi viteză înspăimântătoare, care transportă tone de noroi gri lichid către camera principală pentru a fi încărcat în camioanele Goto. Din punctul de vedere al complexităţii şi costurilor aparente se află în acelaşi raport cu o bandă transportoare normală ca şi un avion F-15 cu o rablă. Poţi vorbi, dar nu poţi fi auzit când te afli în preajmă şi astfel Tom şi Randy şi kinakutanul care îşi spune Steve merg pe culoar în jos, încet şi tăcuţi, aproximativ vreo sută de metri, până ajung la caverna următoare.

Aceasta e doar suficient de mare ca să încapă în ea o casă modestă cu

https://biblioteca-digitala.ro

un singur nivel. Banda rulantă trece chiar prin mijlocul ei şi dispare într-o altă gaură în partea inferioară; noroiul vine încă şi mai din adâncul muntelui. Şi aici e prea mult zgomot ca să poţi vorbi. Podeaua a fost nivelată prin turnare de beton şi din ea se înalţă ţevi la fiecare câţiva metri, iar din capetele deschise ale acestora atârnă cabluri de culoare portocalie: linii de fibre optice.

Tom se îndreaptă spre altă deschizătură din perete. După cât se pare, alte câteva caverne subsidiare se ramifică din cea de faţă. Tom îl conduce pe Randy prin deschizătură, apoi se întoarce pentru a-l apuca de braţ şi a-l sprijini să nu cadă: se află în vârful unei scări abrupte de lemn care a fost construită în adâncimea unui puţ aproape vertical care coboară o bună bucată până la o adâncime de circa cinci metri.

– Ceea ce tocmai aţi văzut e principala cameră de comandă, spune Tom. Va fi cea mai mare din lume când va fi gata. Folosim câteva dintre celelalte încăperi pentru a instala computere şi sistemele de înmagazinare de date pe scară largă. În esenţă cel mai mare DRDI din lume, căptuşit cu o rezervă enormă, dar absolut enormă de RAM.

DRDI înseamnă Dispunere Redundantă de Discuri Ieftine; este o modalitate de a înmagazina cantităţi enorme de informaţie ieftin şi în condiţii de siguranţă, şi exact genul de treabă pe care ai vrea să o ai într-un refugiu informatizat.

– Aşa că încă mai eliberăm câteva din camerele astealalte, continuă Tom. Am găsit aici ceva care m-am gândit că s-ar putea să vi se pară interesant. Se întoarce şi începe să coboare pe scară. Ştiaţi că aceste peşteri au fost folosite ca adăpost antiaerian de japonezi în timpul războiului?

Randy a avut la el în tot acest răstimp, în buzunarul hainei, pagina cu harta din cartea sa fotocopiată. O desfăşoară şi o apropie de un bec. În mod clar are un loc sus pe munte unde scrie INTRAREA ÎN ADĂPOSTUL ANTIAERIAN ŞI POSTUL DE COMANDĂ.

– Şi ca post de comandă? întreabă Randy.

– Îhî. De unde ştiţi?

– Împrumutul interbibliotecar, răspunde Randy.

– N-am ştiut lucrul ăsta până nu am ajuns aici şi am găsit toate aceste cabluri vechi şi căcăţişuri electrice desfăşurate peste tot. A trebuit să le distrugem ca să le putem desfăşura pe ale noastre.

Randy începe să coboare treptele.

– Puţul era plin de pietre, spune Tom, dar am văzut cablurile coborând în interiorul lui, aşa că am ştiut că trebuie să fie ceva acolo jos.

Randy se uită la plafon, nervos.

– De ce era plin de pietre? S-a prăbuşit cumva tavanul?

– Nu, răspunde Tom. A fost opera soldaţilor japonezi. Au aruncat pietre

https://biblioteca-digitala.ro

în puț până l-au umplut. A trebuit ca o duzină din lucrătorii noştri să muncească aici două săptămâni şi să scoată toate pietrele cu mâna.

– Aşadar, unde duceau firele?

– La becuri, spune Tom, erau doar fire electrice, nu existau fire de comunicații.

– Şi atunci ce încercau să ascundă acolo jos? întreabă Randy. A ajuns aproape la baza scării şi vede că se află într-o cavitate de mărimea unei camere.

– Vedeți şi dumneavoastră singur, spune Tom răsucind un comutator mic.

Cavitatea e cam de dimensiunile unui garaj pentru o singură maşină cu o podea frumoasă, nivelată. Se pot vedea un birou de lemn, un scaun şi un scrin pentru documente, acoperit de un strat de ciuperci gri-verzui, ce au crescut acolo vreme de cincizeci de ani. Şi mai este o lădiță de metal, vopsită într-o nuanță măslinie, ternă şi gravată cu caractere japoneze.

– Am forțat lacătul drăcoveniei ăsteia, spune Tom.

Face câțiva paşi până la lădiță şi deschide capacul. E plină cu cărți.

– Vă aşteptați poate la lingouri de aur? spune Tom râzând de expresia de pe fața lui Randy. Randy se aşază pe podea şi se apucă de glezne. Se holbează cu gura căscată la cărțile din cufăr.

– Vă simțiți bine? întreabă Tom.

– Lucruri fumate şi răsfumate, spune Randy.

– Dintr-astea?

– Da, zice Randy. Am mai văzut aşa ceva.

– Unde?

– În pod la bunică-mea.

Randy se orientează către ieşirea din rețeaua de caverne până afară în parcare. Aerul cald îi creează o senzație plăcută la nivelul pielii, dar până să ajungă la rulota Corporației Epiphyte ca să predea casca şi cizmele a început din nou să transpire. Le spune la revedere celor trei femei care lucrează acolo şi este din nou frapat de solicitudinea şi serviabilitatea lor. Îşi aminteşte apoi că nu e vreun intrus oarecare. E unul dintre acționarii şi funcționarii importanți ai corporației la care sunt angajate femeile respective şi le plăteşte, sau exploatează, luați-o cum vreți.

Merge agale, traversând cu paşi foarte lenți parcarea, încercând să nu facă să se încingă cuptorul propriului metabolism. Un al doilea taxi a oprit alături de cel care îl aşteaptă pe Randy iar şoferii au scos capul pe geam şi stau la taifas.

În timp ce se apropie de taxiul său, Randy aruncă întâmplător o privire înapoi către intrarea în cavernă. Prins în cadrul intrării sale întunecate şi

https://biblioteca-digitala.ro

micşorat de formele gigantice ale camioanelor Goto pentru transportat gunoiul se vede un om singur, adus de spate, cu părul argintiu, însă dichisit şi cu o înfăţişare aproape atletică în echipamentul său de antrenament şi încălţămintea de sport. Stă cu spatele la Randy, cu faţa la grotă şi ţine în mână un buchet mare de flori. Pare a fi înrădăcinat în noroi şi stă complet nemişcat.

Uşa din faţă a rulotei lui Goto Engineering se deschide larg. Un tânăr japonez purtând cămaşă albă şi cravată cu dungi şi o cască de protecţie portocalie coboară treptele şi se îndreaptă plin de vioiciune către bătrânul cu flori. Când se află încă la o oarecare distanţă se opreşte, îşi lipeşte călcâiele şi execută o plecăciune. Se apropie de bătrân cu un zâmbet strălucitor şi ţine o mână întinsă, arătând către rulotă. Bătrânul are o înfăţişare dezorientată – poate peştera nu mai arăta ca pe vremuri – dar după câteva momente răspunde printr-o plecăciune formală şi îi îngăduie tânărului inginer să-l conducă în afara fluxului circulaţiei.

Randy se urcă în taxiul său şi îi spune şoferului:

– La Reşedinţa Foote.

Până acum a nutrit iluzia că va citi volumul de amintiri de război ale lui Sean Daniel McGee încet şi temeinic, de la început până la sfârşit, dar această iluzie are acum soarta tuturor iluziilor. Scoate teancul de cópii xerox din geanta sa, în timpul drumului către hotel, şi începe o selecţie nemiloasă. Cea mai mare parte a cărţii n-are nimic de-a face cu Kinakuta – e despre experienţele de luptă ale lui McGee în Noua Guinee şi în Filipine. McGee nu e un Churchill, dar are un vag talent narativ pigmentat cu o anume înclinaţie spre exagerare, care face ca până şi anecdotele cele mai comune să fie plăcute la lectură. Însuşirile sale de povestitor trebuie să-l fi făcut unul dintre cei mai de succes indivizi la Clubul Subofiţerilor; o sută de sergenţi afumaţi trebuie să-l fi îndemnat să scrie ceva din rahatul ăsta dacă se va întoarce vreodată teafăr în Bostonul de sud.

S-a întors, dar, spre deosebire de cei mai mulţi dintre militarii americani care se aflau în Filipine în ziua Victoriei împotriva Japoniei, nu s-a dus direct acasă. A făcut un mic ocol prin Sultanatul Kinakutei unde se mai adăposteau încă aproape patru mii de militari japonezi. Astfel se explică un detaliu ciudat legat de cartea sa. În majoritatea memoriilor de război, Ziua Victoriei, în Europa sau în Japonia, e menţionată pe ultima pagină sau cel puţin ultimul capitol după care povestitorul nostru se duce acasă şi îşi cumpără un Buick. În cartea lui Daniel McGee însă, Ziua Victoriei împotriva Japoniei e menţionată cam după două treimi din text. După ce Randy pune deoparte materialul referitor la perioada de dinainte de august 1945, rămâne un teanc de foi ameninţător de gros. În mod evident sergentul McGee mai are ceva pe suflet care trebuie relatat.

https://biblioteca-digitala.ro

Garnizoana japoneză din Kinakuta era de multă vreme ocolită de război şi ca şi celelalte garnizoane ocolite îşi canalizase toate energiile ce-i mai rămăseseră înspre cultura de legume, aşteptând sosirea extrem de sporadică a submarinelor pe care japonezii le foloseau pentru a transporta încărcături de importanță vitală sau anumiți specialişti de care era extrem de mare nevoie, cum ar fi mecanici de avion. Când a ajuns la ei mesajul radiodifuzat al lui Hirohito din Tokio, dându-le ordin să depună armele au făcut-o supuşi dar (trebuie să ne imaginăm) bucuroşi.

Singura problemă mai dificilă era să găsească pe cineva căruia să i se predea. Aliații se concentraseră asupra planificării invaziei arhipelagului nipon şi le-a trebuit ceva timp până au trimis trupe la garnizoanele izolate cum era Kinakuta. Relatarea lui McGee despre deruta ce domnea la Manila este muşcătoare – cam de prin acest punct din narațiune McGee începe să îşi piardă răbdarea şi farmecul. Începe să devină ironic. După douăzeci de pagini ajunge ud leorcă pe țărm la Kinakuta City. Stă în poziție de drepți în timp ce căpitanul său primeşte capitularea garnizoanei japoneze. Pune o strajă la intrarea în peştera unde câțiva japonezi fanatici refuză să se predea. Organizează dezarmarea sistematică a soldaților japonezi care sunt extrem de traşi la față şi are grijă ca puştile şi muniția lor să fie aruncate în ocean chiar în momentul când hrana şi proviziile de medicamente sosesc la țărm. Ajută un mic contingent de ingineri să înalțe un gard de sârmă ghimpată în jurul aerodromului transformându-l într-un lagăr de internare a prizonierilor.

Randy frunzăreşte toată această parte în drum spre hotel. Apoi privirea îi este atrasă de cuvinte ca «tras în țeapă» şi «țipete» şi «oribil» aşa că dă înapoi câteva pagini şi începe să citească cu mai mare atenție.

Concluzia este că japonezii aduseseră din 1940 din interiorul răcoros şi curat al insulei către marginile sale toride şi pestilențiale mii de băştinaşi şi îi puseseră să muncească. Aceşti sclavi extinseseră peştera cea mare unde japonezii şi-au construit adăpostul lor antiaerian şi postul de comandă, făcuseră lucrări de îmbunătățire la drumul ce urca spre vârful Eliza, acolo unde cocoțate radarul şi stațiile de orientare, construiseră o nouă pistă pe aerodrom, participaseră la extinderea portului şi muriseră cu miile de malarie, tifos exantematic, dizenterie, foamete şi epuizare. Băştinaşii respectivi sau îndurerații lor frați urmăriseră apoi de pe redutele lor din înaltul munților cum Sean Daniel McGee şi camarazii săi veniseră şi îi dezarmaseră pe japonezi şi îi strânseseră pe aerodrom, păziți de câteva zeci de militari americani epuizați care erau adesea beți sau adormeau în post. Băştinaşii lucraseră ziua şi noaptea în junglă, confecționând țepuşe până când următoarea lună plină i-a scăldat în lumină pe japonezi, ca un reflector. Apoi s-au revărsat în pădure în ceea

https://biblioteca-digitala.ro

ce Sean Daniel McGee descrie ca fiind o «hoardă», un «roi de viespi», o «armată urlând», o «legiune neagră dezlănțuită de la porțile iadului», o «masă urlând», precum şi în alte moduri în care n-ar putea nicicum ieşi cu fața curată acum. I-au doborât şi i-au dezarmat pe militarii americani dar nu le-au făcut nici un rău. Au azvârlit ramuri de copaci peste sârma ghimpată până când gardul s-a transformat în şosea şi apoi au năvălit pe aerodrom cu țepuşele. Relatarea lui McGee continuă pe circa douăzeci de pagini şi este, între altele, istoria unei nopți în care un sergent cumsecade din Boston s-a țâcnit definitiv.

– Domnule?

Randy tresare când îşi dă seama că uşa taxiului e deschisă. Priveşte în jur şi descoperă că se află sub baldachinul de la intrarea în Hotelul Foote. Un liftier tânăr şi musculos îi ține uşa. Arată altfel decât majoritatea kinakutanilor pe care Randy i-a întânit până acum. Puştiul corespunde perfect descrierii făcute de Sean Daniel McGee băştinaşilor din interiorul insulei.

– Mulțumesc, spune Randy şi ține în mod deosebit să-i dea un bacşiş generos individului.

Camera sa este în întregime mobilată cu articole din diverse esențe de lemn tare, în pericol de dispariție acum, proiectate în Scandinavia dar asamblate pe plan local. Ferestrele dau către munții din interior dar, dacă se duce pe balconul de mici dimensiuni, poate să vadă un colț de mare, un cargou care este descărcat şi cea mai mare parte din grădina memorială construită de japonezi la locul masacrului.

Îl aşteaptă mai multe mesaje şi faxuri. Cele mai multe de la ceilalți membri ai Corporației Epiphyte înştiințându-l că au venit şi informându-l în ce cameră îi poate găsi. Randy îşi desface geamantanele, face un duş şi îşi trimite cămăşile la spălătorie pentru mâine dimineață. Apoi se face comod la măsuța sa, introduce datele în memoria laptopului său şi face să-i apară pe ecran planul de afaceri al Corporației Epiphyte (2).

Şopârla

Bobby Shaftoe şi amicii săi au ieşit doar pentru o scurtă şi plăcută plimbare de dimineață la țară cu maşina.

În Italia.

Italia! Să fie al dracului dacă îi vine să creadă aşa ceva. Ce naiba se întâmplă?

Nu e treaba lui să ştie. Treaba lui i-a fost descrisă foarte clar. Trebuie să fie descrisă clar pentru că n-are nici un sens.

În zilele de glorie de pe vremuri, la Guadalcanal, ofițerul său comandant spunea ceva de genul: «Shaftoe, elimină acel cuib de

https://biblioteca-digitala.ro

mitralieră!» şi din acel moment Shaftoe devenea un agent liber. Putea să meargă, să fugă, să înoate sau să se târască. Putea să se apropie pe furiş şi să azvârle un săculeț cu dinamită sau putea să stea în picioare şi să doboare obiectivul cu un aruncător de flăcări. Nu conta atâta timp cât scopul era îndeplinit.

Scopul acestei misiuni de mică anvergură îi depăşeşte complet puterea de a înțelege. Îl scoală din somn în puterea nopții pe el, pe locotenentul Enoch Root, pe trei dintre ceilalți infanterişti marini, incluzându-i pe transmisionist şi pe câțiva dintre vlăjganii de la trupele speciale şi îi mână către unul din puținele docuri din Malta care n-au fost făcute zob de Luftwaffe. Îi aşteaptă un submarin. Se urcă la bord şi joacă cărți vreo douăzeci şi patru de ore. În majoritatea timpului sunt la suprafața apei, unde submarinele se pot deplasa cu mult mai repede, însă din când în când se scufundă, în mod clar din cel mai serios motiv cu putință.

Când în ziua următoare li se îngăduie să iasă pe partea superioară, netedă a submarinului este iar în toiul nopții. Se află într-un mic golfuleț lângă un țărm accidentat şi arid. Shaftoe vede toate acestea la lumina lunii. Îi aşteaptă două camioane. Deschid nişte trape în puntea submarinului şi încep să scoată afară încărcătura: într-unul din camioane, Infanteria marină americană încarcă o grămadă de saci de pânză plini cu ceea ce pare a fi gunoi de tot soiul. În vremea asta, serviciul Special Aerian Britanic s-a pus pe treabă cu cleşti, cârpe, unsoare şi un potop de înjurături în spatele celuilalt camion, asamblând ceva din lăzile pe care le-au adus din altă parte a submarinului. Acest lucru este acoperit cu o prelată mai înainte ca Shaftoe să poată să vadă bine despre ce e vorba, dar îl recunoaşte ca fiind ceva ce n-ai vrea să fie îndreptat către tine.

Câțiva oameni negricioşi cu mustață se învârt pe lângă docul respectiv, fumând şi certându-se cu comandantul submarinului. După ce toată marfa a fost descărcată, căpitanul pare să le plătească cu încă nişte lăzi de pe submarin. Oamenii desfac câteva dintre ele ca să le examineze şi par a fi mulțumiți.

În acest moment Shaftoe tot nu ştie încă nici măcar pe ce continent se află. Când a văzut prima oară peisajul şi-a imaginat că sunt în Africa de nord. Când i-a văzut pe locuitori, s-a gândit la Turcia sau ceva în genul ăsta.

Abia când soarele luminează micul lor convoi şi când (culcat în spatele camionului peste sacii de gunoaie, trăgând cu ochiul de sub prelată) reuşeşte să vadă indicatoarele rutiere şi bisericile creştine, înțelege că trebuie să fie Italia sau Spania. În cele din urmă vede un indicator arătând drumul către ROMA şi îşi dă seama că e Italia. Semnul arată în direcția

https://biblioteca-digitala.ro

opusă soarelui de dimineață, aşa că trebuie să fie undeva în sud sau la sud-est de Roma. Sunt de asemenea la sud de un orăşel numit Napoli.

El nu pierde însă prea mult timp privind. Nu li se recomandă s-o facă. Camionul e condus de un individ ce cunoaşte limba şi care se opreşte din când în când să stea de vorbă cu localnicii. Uneori, converațiile sună a discuții amicale în băşcălie. Alteori ca nişte dispute legate de protocolul circulației pe autostradă. Uneori, tonul e mai potolit, mai reținut. Shaftoe îşi imaginează, agale, că în timpul acestor schimburi verbale şoferul mituieşte pe cineva să-i lase să treacă.

I se pare şocant că într-o țară implicată în cel mai mare război din istorie – o țară condusă de faşcişti războinici, ce dracu' – două camioane pline cu soldați duşmani înarmați până în dinți pot circula nestingherite, fără altă protecție decât nişte prelate de cinci dolari. Ei drăcie! Ce fel de operațiune o mai fi şi asta? Simte impulsul să sară în picioare, să azvârle prelata la o parte şi să le tragă macaronarilor ăstora o papară zdravănă. Oricum, întreaga zonă ar trebui frecată cu periuța de dinți. Oamenii ăştia nici nu încearcă măcar. Orice s-ar spune, japonezii, poți să zici despre ei ce vrei, dar măcar când indivizii ăia îți declară război o fac cu toată seriozitatea.

Rezistă ispitei de a-i mustra pe italieni. Se gândeşte că asta ar fi împotriva ordinelor pe care le-a memorat temeinic înainte ca şocul revelației că se plimbă cu maşina printr-o țară membră a Axei să-i zdruncine complet mințile. Şi dacă aceste ordine n-ar fi venit de pe buzele colonelului Chattan însuşi – individul sau tipul care e ofițerul comandant al detaşamentului 2702 – nu le-ar fi dat oricum crezare.

Vor petrece ceva timp în bivuac. O vreme vor juca foarte mult cărți. În acest răstimp transmisionistul va fi foarte ocupat. Această fază a operațiunii ar putea dura chiar şi o săptămână. La un anumit moment e probabil ca o gaşcă întreagă de nemți să facă eforturi susținute şi concentrate să-i omoare şi li s-ar putea alătura şi italienii dacă se întâmplă să se simtă înfocați în ziua respectivă. Când se va întâmpla acest lucru, trebuie să trimită un mesaj, să incendieze zona, să se îndrepte către un anume teren care trece drept pistă de avioane şi să fie culeşi de băieții aceia veseli din trupele speciale de aviație.

La început, Shaftoe n-a crezut un cuvințel din toate astea. A considerat totul ca fiind un soi de umor britanic, un soi de festă sau de ritual de aburire. În general nu prea ştie ce să creadă despre briti pentru că (potrivit propriilor lui observații) ei par a fi singurul popor de pe suprafața pământului care posedă simțul umorului în afară de americani. A auzit zvonuri că ar mai fi şi unii est-europeni în această situație, dar n-a întâlnit

https://biblioteca-digitala.ro

nici unii dintre ei şi pe moment nu prea au condiţii să şi-l exercite. Oricum ar fi, niciodată nu poate să-şi dea seama exact când glumesc britii ăştia.

Orice gând că totul nu e decât o glumă s-a evaporat când a văzut ce cantităţi de arme erau puse în joc. Shaftoe a remarcat că pentru o organizaţie care s-a dedicat împuşcării şi aruncării în aer a oamenilor, armata este enervant de reticentă când e vorba să distribuie arme. Şi majoritatea armelor pe care le distribuie sunt de toată jena. Din cauza asta puşcaşii marini au considerat necesar de multă vreme să-şi cumpere propriile lor puşti automate de acasă; armata de uscat ar vrea ca ei să ucidă oameni dar pur şi simplu nu le dau instrumentele trebuincioase!

Detaşamentul ăsta 2702 e însă o cu totul altă mâncare de peşte. Până şi pifanii au la ei puşcoace! Şi dacă asta nu le-a atras atenţia, capsulele cu cianură au făcut-o cu siguranţă. Ca şi prelegerea lui Chattan despre cum e corect să-ţi zbori creierii («O să fiţi uimiţi să vedeţi câţi indivizi, de altminteri competenţi, execută de mântuială această operaţie în aparenţă simplă»).

Acum Shaftoe îşi dă seama că la ordinele lui Chattan există un codicil neexprimat: a, da, şi dacă vreunul dintre italieni, care de fapt trăiesc în Italia şi stăpânesc locul şi sunt fascişti şi sunt în război cu noi – dacă vreunul dintre ei va remarca şi, din vreun motiv oarecare, se opune micului vostru olan, oricare ar fi, dracului, acesta, atunci ucideţi-l negreşit. Şi dacă asta nu vă reuşeşte, vă rog, neapărat, omorâţi-vă singuri pentru că veţi face probabil o treabă mai curată decât fasciştii. Nu uitaţi loţiunea de plajă! De fapt, pe Shaftoe nu-l deranjează această misiune. În mod cert nu e mai rău decât Guadalcanal. Ceea ce-l frământă (se hotărâse el aşezându-se confortabil pe sacii încărcaţi cu gunoiul misterios şi privind fix la o gaură în prelată) e faptul că nu înţelege scopul întregii operaţiuni.

Restul plutonului s-ar putea să fi murit sau s-ar putea să nu; i se pare că îi mai aude încă pe unii strigând, dar e greu să-ţi dai seama în mijlocul zgomotului făcut de valuri şi al răpăitului neîncetat al mitralierei. Apoi realizează faptul că unii dintre ei trebuie să fie în viaţă, altminteri japonezii n-ar continua să tragă.

Shaftoe ştie că e mai aproape de mitralieră decât oricare din camarazii lui. E singurul care are o şansă.

Acesta e momentul în care Shaftoe ia marea Hotărâre. E surprinzător de uşor – dar, la o adică, hotărârile cu adevărat stupide sunt întotdeauna cele mai uşoare.

Se târăşte de-a lungul buşteanului până în punctul cel mai apropiat de mitralieră. Apoi trage aer în piept de câteva ori la rând, se ridică în poziţia ghemuit şi sare peste buştean! Are acum perspectiva clară a intrării în

https://biblioteca-digitala.ro

peşteră, a țevii în formă de cometă strălucitoare a mitralierei pe care o zăreşte prin ochiurile grilajului format de plasa neagră pe care au înălțat-o ca să oprească grenadele. Totul e de o limpezime remarcabilă. Se uită în urmă pe plajă şi vede cadavre nemişcate.

Brusc îşi dă seama că ei continuă să tragă nu pentru că vreunul dintre camarazii săi mai este în viață, ci pentru a consuma muniția suplimentară şi a nu mai trebui să o împacheteze. Shaftoe e pifan şi înțelege astfel de lucruri.

Apoi țeava se răsuceşte brusc către el – a fost reperat. E în câmp deschis, complet expus. Poate să plonjeze în frunzişul pădurii, dar vor mătura desişul cu rafale de mitralieră până când îl vor ucide. Bobby Shaftoe îşi înfige bine picioarele în pământ, ținteşte către peşteră cu arma sa de calibru 45 şi începe să apese pe trăgaci. Țeava mitralierei e acum îndreptată către el.

Dar nu trage.

45-ul său țăcăne. E gol. Nu se aude nici un zgomot în jur cu excepția valurilor şi a țipătului. Shaftoe îşi vâră pistolul 45 în toc şi scoate revolverul.

Vocea care țipa nu îi este cunoscută. Nu e unul dintre camarazii lui Shaftoe.

Un puşcaş din Infanteria Marină Imperială japoneză țâşneşte afară din gura peşterii, depăşind nivelul capului lui Shaftoe. Pupila ochiului drept al lui Shaftoe, cătarea revolverului său se află toate dispuse de-a lungul aceleiaşi linii doar o clipă, moment în care Shaftoe apasă pe trăgaci de mai multe ori şi în mod aproape sigur nimereşte. Puşcaşul se încurcă în plasă şi se prăbuşeşte la pământ în fața lui.

Un al doilea japonez țâşneşte din peşteră o clipă mai târziu, schelălăind incoerent, aparent incapabil să articuleze din cauza groazei. Aterizează prost şi îşi rupe osul de la un picior; Shaftoe îl aude pocnind. Japonezul începe să fugă către mare chiar şi aşa şchiopătând grotesc din piciorul beteag. Îl ignoră complet pe Shaftoe. Sângerează cumplit din gât şi umăr şi în timp ce aleargă din el se desprind şi cad în jur bucăți de carne.

Bobby Shaftoe îşi vâră revolverul în toc. Ar trebui să ridice puşca la umăr şi să-l doboare pe individ, dar deocamdată e prea năucit ca să mai facă ceva..

La intrarea peşterii pâlpâie ceva roşu. Îşi ridică privirea în direcția aceea şi nu vede nimic suficient de clar pentru a fi înregistrat în mijlocul tumultului vizual asurzitor al junglei.

Apoi vede din nou o scânteiere roşie care dispare iar. Avea forma unui Y ascuțit. Avea forma limbii bifurcate a unei reptile.

https://biblioteca-digitala.ro

Apoi o porțiune în mişcare de junglă însuflețită răbufneşte din gura peşterii şi se prăbuşeşte peste frunzişul de dedesubt. Vârfurile plantelor se cutremură şi se prăbuşesc pe măsură ce chestia înaintează.

A ieşit afară, pe plajă, dezlănțuită în spațiu deschis. Merge de-a buşilea, aproape de pământ, în patru labe. Se opreşte o clipă zvârlindu-şi limba către puşcaşul marin japonez care acum se aruncă şchiopătând în apele Oceanului Pacific la vreo cincisprezece metri mai în față.

În aer se înalță nori de nisip aşa cum se înalță nori de fum din cauciucurile în flăcări ale unei maşini de curse de Formula 1 în timp ce şopârla țâşneşte de-a curmezişul plajei. Acoperă distanța ce o desparte de puşcaşul marin într-una, două, trei secunde şi îl apucă de genunchi, îl loveşte cu putere şi îl doboară în valurile oceanului. Apoi şopârla îl trage pe japonezul mort înapoi pe plajă. Îl întinde acolo printre americanii morți, îl înconjoară de câteva ori săgetându-l cu limba şi în cele din urmă se apucă să-l mănânce.

– Dom' sergent! Suntem aici, spune soldatul Flanagan. Chiar mai înainte de a se trezi, Bobby Shaftoe remarcă faptul că Flanagan vorbeşte pe un ton normal şi că vocea lui nu sună nici speriată, nici agitată. Oriunde ar fi acel «aici», nu e un loc periculos. Nu sunt atacați.

Shaftoe deschide ochii chiar în momentul când prelata e îndepărtată de pe partea superioară deschisă a camionului. Priveşte drept către cerul albastru italian sfâşiat pe margini de crengile pomilor ce se agită disperat.

– La dracu'! spune.

– Ce s-a-ntâmplat, dom' sergent?

– Aşa spun eu întotdeauna când mă trezesc, spune Shaftoe.

Noua lor locuință se dovedeşte a fi clădirea unei ferme vechi construite din piatră în mijlocul unei ferme de măslini, sau plantații, livezi sau cum mă-sa vrei să-i spui unui loc unde se cultivă măslini. Dacă această clădire ar fi în Wisconsin, orice cap pătrat care ar trece pe acolo ar cataloga-o drept abandonată. În țara asta Shaftoe nu e sigur. Acoperişul s-a prăbuşit în parte în interiorul clădirii sub povara ucigătoare a țiglelor sale roşii de pământ ars, iar ferestrele şi uşile lipsesc lăsând casa expusă elementelor. Este o construcție mare, suficient de mare ca după câteva ore de lovituri cu barosul să poată să introducă în ea unul din camioane ca să-l ascundă de avioanele de recunoaştere. Descărcă sacii de gunoi din celălalt camion. Apoi italianul plecă cu el şi nu se mai întoarse niciodată.

Caporalul Benjamin, radiotransmisionistul, îşi face de lucru cocoțându-se în măslini şi întinzând fire de cupru peste tot prin jur. Zdrahonii din trupele speciale pleacă în recunoaştere în timp ce tipii de la infanteria marină

https://biblioteca-digitala.ro

deschid sacii de gunoi şi încep să împrăştie conținutul. Sunt toate ziarele italieneşti apărute timp de câteva luni. Toate au fost deschise, rearanjate, reîmpăturite la întâmplare. Au fost decupate articole, alte articole au fost încercuite sau adnotate cu creionul. Ordinele lui Chattan încep să fie refiltrate de creierul lui Shaftoe; el stivuieşte aceste ziare în colțurile hambarului, întâi cele mai vechi, cele mai noi deasupra.

Un sac întreg e plin de chiştoace de țigară, fumate cu grijă până la capăt. Sunt o marcă de pe continent, necunoscută lui Shaftoe. Aidoma unui fermier ce împrăştie semințe, Shaftoe poartă sacul peste tot, aruncând câte un pumn din conținut pe pământ, concentrându-se în special asupra locurilor unde vor lucra oamenii cu adevărat. Masa caporalului Benjamin şi încă o masă improvizată pe care au instalat-o ca să mănânce şi să joace poker. La fel se întâmplă cu o salată de dopuri de sticle de vin şi de capace de sticle de bere. Un număr egal de sticle de vin şi de bere sunt aruncate, una câte una într-un colț necercetat al hambarului. Bobby Shaftoe înțelege că acesta este tipul de muncă dătător de cele mai mari satisfacții pe care îl va avea aici, aşa că preia îndeletnicirea respectivă şi aruncă sticlele menționate ca un mijlocaş la grămadă din echipa Green Bay care expediază pase cu efect în mâinile sigure ale neînfricatului său închizător de linie.

Vlăjganii se întorc din recunoaştere şi urmează un schimb de roluri; puşcaşii marini sunt cei care se duc acum să se familiarizeze cu teritoriul, în timp ce băieții de la serviciile speciale continuă să descarce gunoiul. După ce au hălăduit prin zonă preț de vreo oră, sergentul Shaftoe şi soldații Flanagan şi Kuehl stabilesc că respectiva fermă cu măslini e situată pe un petec lung şi subțire de pământ care e orientat în general pe direcția nord-sud. Către vest, teritoriul urcă abrupt către un pisc conic care seamănă în mod suspect cu un vulcan. Către est coboară, după câteva mile, spre mare. Către nord, podişul se înfundă într-o regiune nesuferită şi de netrecut de vegetația pitică, iar către sud se deschide spre alte terenuri agricole.

Chattan i-a cerut să găsească o poziție avantajoasă care să domine golful, şi în acelaşi timp cât se poate de favorabilă din punctul de vedere al amplasării hambarului. Către asfințit, Shaftoe o găseşte: o excrescență stâncoasă pe povârnişurile vulcanului, la jumătate de oră de mers pe jos de la hambar şi poate vreo cinci sute de picioare deasupra lui ca latitudine.

Sergentul şi puşcaşii lui marini aproape că nu mai reuşesc să găsească drumul de întoarcere către hambar, atât de bine e ascuns față de acel punct. Cei de la serviciile speciale au camuflat fiecare deschizătură, chiar şi micile crăpături din acoperişul prăbuşit. În interior

https://biblioteca-digitala.ro

s-au instalat confortabil în micile insule de spațiu folosibil. Cu tot gunoiul (care a fost acum sporit cu pene şi oase de pui, fire de păr tuns şi coji de portocală), clădirea arată ca şi când ei ar sta acolo de un an, ceea ce, presupune Shaftoe, este exact ceea ce s-a urmărit.

Caporalul Benjamin are la dispoziția sa personală cam o treime din spațiu. Cei de la serviciile speciale îi tot spun poponar băftos. A pus acum să i se instaleze transmițătorul, ale cărui tuburi au o strălucire plăcută, el având o cantitate enormă de hârțoage de rezolvat. Cele mai multe dintre ele sunt vechi şi nişte falsuri, exact ca mucurile de țigară. Dar, după cină, când nu numai aici, dar şi la Londra a apus soarele, caporalul începe să trimită mesaje în alfabetul Morse.

Shaftoe ştie alfabetul Morse, ca toată lumea de pe acolo. În timp ce băieții şi vlăjganii se aşază în jurul mesei, pregătindu-se pentru ceea ce promite a fi un maraton până în zori al Cupelor, ei stau cu urechea ațintită la ce bate caporalul în claviatura maşinii. Ceea ce aud e de neînțeles. Shaftoe se duce şi se uită peste umărul lui Benjamin doar ca să verifice că n-a înnebunit şi îşi dă seama că nu s-a înşelat:

XYHEL ANAOG GFQPL TWPKI AOEUT şi tot aşa pagini în şir.

A doua zi dimineață sapă o latrină şi se apucă să o umple până la jumătate cu vreo două butoaie de documente speciale militare americane, rahat garantat, puritate 100%. Conform indicațiilor lui Chattan varsă rahatul în câte un calup, aruncând după aceea vrafuri de ziare italieneşti boțite după fiecare calup ca să-l facă să pară că a ajuns acolo în mod natural. Poate cu excepția cazurilor când a fost interogat de locotenentul Reagan, aceasta este cea mai neplăcută misiune paşnică pe care Shaftoe a avut-o vreodată de făcut în serviciul țării sale. El le dă tuturor liber în restul zilei cu excepția caporalului Benjamin, care rămâne treaz până la două dimineața aruncând nimicuri întâmplătoare.

În ziua următoare se ocupă ca postul de observație să arate cum trebuie. Merg cu rândul până acolo şi înapoi, de nenumărate ori, lăsând urmă în pământ şi împrăştiind pe drum chiştocuri de țigară şi cutii de băutură dimpreună cu documente oficiale de rahat şi documente oficiale de fecale. Flangan şi Kuehl cară un cufăr până acolo şi îl ascund la adăpostul unei stânci vulcanice. Cufărul conține carnete cu profilurile a diverse vase de război sau comerciale şi ghiduri similare pentru identificarea avioanelor, precum şi nişte binocluri, telescoape şi echipament foto, carnețele goale şi creioane.

Chiar dacă sergentul Bobby Shaftoe este cel care organizează

https://biblioteca-digitala.ro

spectacolul în cea mai mare parte, lui Shaftoe i se pare straniu de greu să facă în aşa fel încât să rămână un moment singur cu locotenentul Enoch Root. Root îl evită de când cu fuga lor plină de peripeţii pe Dakota. În cele din urmă, cam într-a cincea zi, Shaftoe îl păcăleşte; el şi cu un contingent mic pleacă şi îl lasă pe Root singur la punctul de observaţie, apoi Shaftoe se întoarce şi îl prinde pe Root în capcană acolo.

Root e foarte surprins să îl vadă pe Shaftoe întorcându-se, dar nu se supără în mod deosebit. Aprinde o ţigară italienească şi îi dă şi lui Shaftoe una. Shaftoe descoperă un amănunt destul de supărător şi anume că dintre ei doi, el e cel care e agitat. Root e calm ca întotdeauna.

– OK, spune Shaftoe, ce-aţi văzut? Când te-ai uitat la hârtiile pe care le-am îndesat în buzunarele măcelarului mort – ce-aţi văzut?

– Erau toate scrise în germană, spune Root.

– La dracu'!

– Din fericire, continuă Root, sunt oarecum familiarizat cu limba.

– Da, da, mămica dumneavoastră era nemţoaică, nu?

– Da, era o soră de caritate, spune Root, dacă asta ajută să mai risipească din prejudecăţile dumitale faţă de germani.

– Iar tatăl dumneavoastră era olandez.

– Aşa este.

– Şi amândoi au sfârşit-o la Guadalcanal; de ce?

– Ca să-i ajute pe cei ce aveau nevoie.

– A, da.

– Am învăţat şi ceva italiană pe parcurs. Se vorbeşte o mulţime în biserică.

– Dracu' să mă ia, exclamă Shaftoe.

– Însă italiana mea e foarte mult influenţată de latina pe care tata a insistat s-o învăţ. Aşa că probabil le-aş suna localnicilor puţin cam demodat. De fapt probabil că vorbirea mea s-ar asemăna cu cea a unui alchimist din secolul al XVII-lea sau cam aşa ceva.

– Aţi putea vorbi ca un preot? Asta o să-i încânte.

– În cel mai rău şi mai rău caz, acceptă Root, am să încerc să-i pocnesc cu ceva discursuri despre Dumnezeu şi mai vedem ce se întâmplă.

Amândoi trag din ţigară şi privesc peste întinderea de ape dinaintea lor, căreia Shaftoe a învăţat să-i spună Golful Neapolelui.

– E, în sfârşit, zice Shaftoe, ce scria în hârtiile acelea?

– Erau o mulţime de informaţii detaliate despre convoaie militare între Palermo şi Tunis. Evident furate de la surse secrete germane, spune Root.

https://biblioteca-digitala.ro

– Convoaie vechi, sau…

– Convoaie care erau încă de domeniul viitorului, spune Root calm.

Shaftoe îşi termină ţigara şi nu spune nimic o vreme. În cele din urmă zice:

– Al naibii de ciudat.

Se ridică şi o porneşte înapoi către hambar.

În româneşte de DAN MATEESCU

Din Neal Stephenson, Cryptonomicon, © by Nicholson Baker, prin amabilitatea Darhansoff & Verrill Literary Agency.

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*4]cd-rom//31.tiff

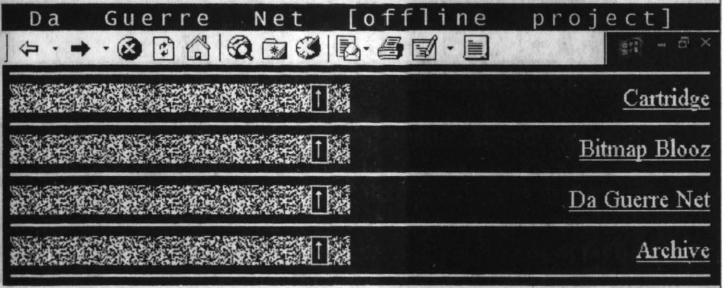

unzip

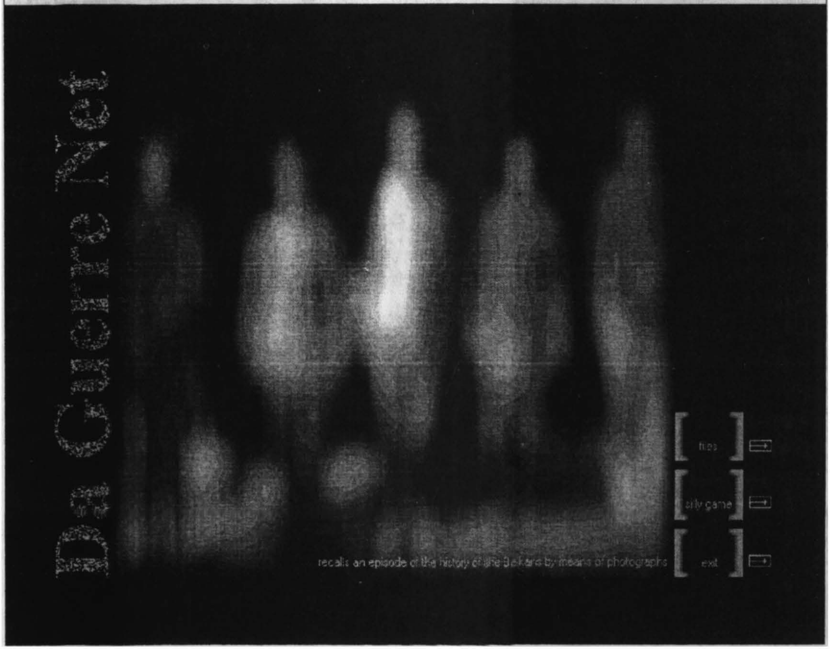

https://biblioteca-digitala.ro

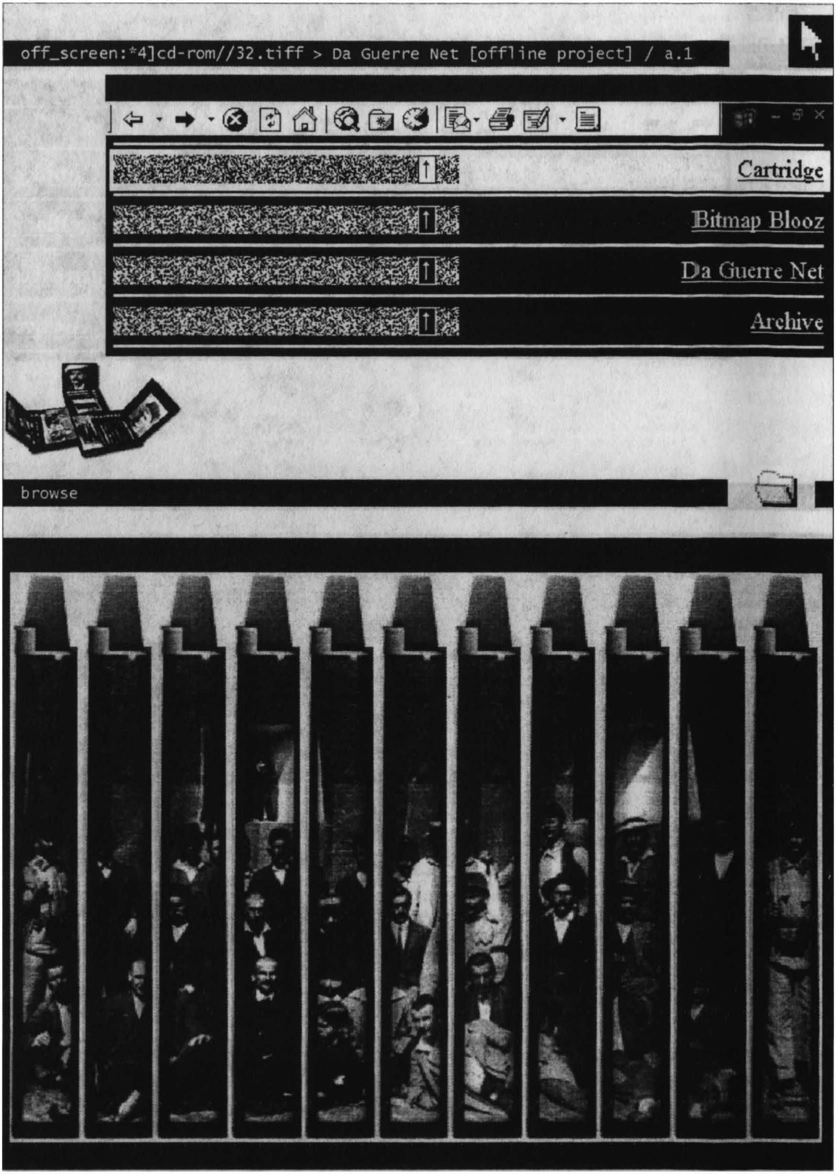

https://biblioteca-digitala.ro

ION MANOLESCU

Literatura în matrice

Dacă se poate vorbi de o schimbare globală de paradigmă literară în epoca tehnologiei post-industriale, aceasta se observă cu precădere în direcția *electronizării modelului scriptic* prin trecerea de la suportul artistic analogic la cel digital. De altfel, conform statisticilor unor cercetători virtuali, numai în intervalul 1980-1990, aproximativ 80% din limbajul scris al țărilor vorbitoare de limbă engleză şi-a mutat existența în formă digitală (Michael Heim, *The Metaphysics of Virtual Reality,* 1993). Indiferent de dimensiunea şi natura ofertei (literară sau jurnalistică), schimbarea suportului artistic impune atât «producătorului» cât şi «consumatorului» acceptarea unei noi reguli de comunicare, bazate pe repere semantice mult mai fluide decât cele presupuse de organizarea şi «desfacerea» tradițională a conținutului textual.

Teoreticianul şi susținătorul cel mai cunoscut al noului mod de a concepe textul ca un depozit de informație înmagazinabil pe computer într-o trecere definitivă de la atomi la biți şi de la material la virtual este Nicholas Negroponte. Profet al cibernetizării cărții (fenomen considerat rapid şi irevocabil, în linie McLuhan), directorul lui *Media Lab* de la MIT îşi motivează opțiunea pentru inter-conectare electronică în cazul literaturii viitorului într-un mod nu tocmai ortodox: «Fiind dislexic, nu-mi place să citesc. Când eram copil, citeam mersul trenurilor în loc de clasicii literaturii şi mă simțeam minunat realizând perfecte conexiuni imaginare între unul şi altul din orăşelele oarecari din Europa.» *(Being Digital,* 1995).

Principala sa supoziție teoretică e aceea că reducerea structurii atomice, materiale, consistente a informației (aşa cum o înțelegem noi uzual, cu biblioteci, ziare şi cărți tipărite pe pagini de hârtie palpabile) la o structură electronică, imaterială, inconsistentă a biților va permite, pe de o parte, o economie substanțială de natură financiară (condensarea informației înlesnind depozitarea, transportul, vămuirea etc.), iar pe de

https://biblioteca-digitala.ro

alta, o economie de timp pentru cititori, cărora li se vor uşura posibilitatea şi intervalul de acces la textele dorite. Procesul acesta de simplificare informaţională prin conversie în biţi se dovedeşte similar celui de *compresie digitală* utilizat în lumea computerelor pentru reprezentarea datelor şi a cantităţilor fizice în formă numerică.

Pe de altă parte, traseul anticipat de Negroponte, de la tehnologia fără fir *(wireless)* la cea cu fir *(wired)* şi de la cea cu fir la cea fără fir, se află încă la jumătate, atâta timp cât Internetul (o «bibliotecă» virtuală cu geometrie variabilă, împânzită de sute de mii de *e-news, e-books* şi articole *on-line)* nu pare a fi decât o etapă intermediară către o altă formă de organizare a distribuţiei iconice, încă necunoscută, iar impactul public al tehnologiei fără fir e departe de a fi clarificat.

Orice evaluare în acest domeniu, indiferent de termen, trebuie să ţină cont şi de rapiditatea cu care s-au dezvoltat computerele în ultima jumătate de secol. De altfel, conform Legii lui Moore, creşterea în capacitate a computerelor reprezintă un fenomen exponenţial, iar nu liniar. Mai exact, în 1964, Gordon Moore, inventatorul circuitelor integrate şi apoi director la *Intel,* observă că, pe măsura evoluţiei tehnologice, suprafaţa unui tranzistor dintr-un circuit integrat se reduce cu 50% la fiecare 12 luni, concomitent cu dublarea puterii sale operaţionale; ulterior, Moore îşi revizuieşte poziţia şi reconsideră intervalele la 18 şi apoi la 24 de luni. Citând teoria periodicităţii generaţiilor de computere (care, datorită îmbunătăţirii performanţelor componentelor, erau «înlocuite» la un an şi jumătate la mijlocul deceniului zece), prozatorul şi teoreticianul cyberpunk Bruce Sterling observă, ironic, o diferenţă în favoarea suporturilor estetice tradiţionale: deşi, în anul 2010, un computer ar fi de o sută cincizeci de ori mai puternic decât omologul său din 1995, el s-ar dovedi mai perisabil chiar decât o carte *paperback,* poate mai puţin arătoasă, dar cu o durată de viaţă mult mai solidă (Sterling, *Unstable Networks,* 1997, în antologia *Digital Delirium* a lui Arthur şi Marilouise Kroker). În prezent, durata de viaţă a generaţiilor de computere a scăzut la un an, iar competiţia accelerată dintre marile companii producătoare de *hard (IBM* şi *Macintosh)* a atins cote de putere, viteză şi memorie digitală imposibil de imaginat chiar de la o lună la alta.

Chiar şi în acest context, unele comentarii ierarhizante, de tipul «Internetul e mai important decît tipografia» sunt încă discutabile, în măsura în care mediile sociale nu au asimilat definitiv tehnologia celui dintâi, iar acesta nu e în mod obligatoriu o ţintă finală, ci mai degrabă o *platformă,* un mijlocitor într-o serie probabil mai amplă de alte platforme electronice. În acelaşi timp, trebuie reamintit aici că gradul înalt de comodificare la care s-a ajuns în prezent în cazul unor dispozitive digitale

https://biblioteca-digitala.ro

nu justifică pretenția lor de universalitate şi ubicuitate: deşi distribuite extensiv în spațiul public încă din 1974 – jocurile video (prin *Atari)*, 1976-1977 – computerele personale (prin *Apple II)* şi 1978 – CD-urile, aceste mijloace tehno-culturale nu sunt răspândite uniform, şi cu atât mai puțin global.

Explozia informativă a Internetului pe arii geografice uniforme e încă un deziderat, mai degrabă decât o realitate a viitorului apropiat. Multiculturalismul ca rezultat al difuziunii iconice echilibrate şi pluraliste în rețea rămâne o utopie infirmată în bună măsură de decalajele din geografia economică mondială: tehnologia cibernetică nu poate suplini doar prin ea însăşi discrepanțele dintre zonele dezvoltate şi cele subdezvoltate. În ciuda dublării puterii computerelor la intervale cuprinse între 24 şi 12 luni în ultimii patruzeci de ani, globalizarea digitală e încă un deziderat: trei sferturi din populația lumii actuale nici măcar nu posedă telefon, pentru a nu mai vorbi de computer (v. observațiile lui Robert O. Keohane & Joseph S. Nye, Jr. din articolul *The Resilience of States,* 1998, sub rezerva totuşi că asemenea date sunt în permanentă mişcare). În acelaşi timp, este util să anticipăm că, o dată extrasă din laboratoarele occidentale şi implantată într-un spațiu geografic străin (cum ar fi cel al țărilor Lumii a Treia), rețeaua va izbuti să reflecte şi să transmită diversitatea socio-culturală la nivel global. Dotarea tehnică, în combinație cu democratizarea accesului la informație (care nu ar mai trebui privită ca o sursă monopolizabilă de putere) ar putea justifica previziunile optimiste în domeniu.

Nu de puține ori, «superioritatea» culturii multimedia față de cea livrescă tradițională e pusă sub semnul întrebării de specialişti în teoria computerelor şi VR pe chiar criteriul care îi susține forța: *accesibilitatea*. Presupusa extindere democratică a Internetului către cifra de 30 sau chiar 35 de milioane de utilizatori la mijlocul deceniului zece e contestată de pildă de John Markoff, cyber-editorialist al lui *New York Times*. În opinia acestuia, există o tensiune perceptibilă între centralizarea şi distribuția informației digitale, care e determinată de faptul că rețeaua nu are încă o răspândire socială pe măsura statisticilor înfățişate de optimişti, ci se limitează la a fi folosită curent de ingineri, intelectuali şi persoane care lucrează direct cu computerul: «Haideți să deconstruim cifra utilizatorilor. Numărul real de persoane care pot avea acces la *site*-ul tău de *Web* în orice moment dat nu este de 30 de milioane, deoarece 20 de milioane folosesc un anumit sistem de poştă electronică poate incompatibil (...) Asta diminuează statistica la 10 milioane, cifră care trebuie la rândul ei mult micşorată. Cifra adevărată e probabil de un milion de oameni.» (Markoff, *The Scribe,* 1996, în antologia lui John Brockman, *Digerati)*.

https://biblioteca-digitala.ro

Deşi răspândirea Internetului a generat un nou mod de a înțelege cultura textuală (şi, implicit, literatura) în direcția conceperii ei ca *ştiință/instrucție digitală (digital literacy)* – o ştiință caracterizată de gradul de abilitate al utilizatorilor de a accesa şi folosi resursele rețelelor computerizate –, atât chestiunea libertății accesului, cât şi cea a numărului real de utilizatori rămân permanent în discuție. Citând ca sursă serviciul *Wirthlin Worldwide,* Paul Gilster, într-un volum intitulat char *Digital Literacy* (1997), oferă statistici diferite legate de extinderea Internetului, cifrele oscilând, pentru Statele Unite, între 5,8 milioane şi 42 de milioane de utilizatori în 1997; după cum arată chiar autorul, primele date par a fi sub-evaluative, iar celelalte supra-dimensionate. La rândul lui Nicholas Negroponte observă în *best-seller*-ul său *Being Digital* că, în 1995, 35% din familiile locuind în Statele Unite şi 50% din adolescenți posedă computere personale, iar 30 de milioane de americani sunt conectați la Internet. Fenomenul, deşi privit inițial cu scepticism, poate avea acelaşi impact rapid ca şi cel al schimbării de preferință a publicului de la televiziunea tradițională la televiziunea prin cablu (în ultimul deceniu, de exemplu, 55 % dintre americani urmăreau un post de televiziune prin cablu cu mai bine de o sută de canale, în timp ce doar 45 % preferau separat posturile-mamut *ABC, CBS* şi *NBC).* Din această perspectivă comercială, e probabil ca, în curând, un procentaj mai mare de persoane să se afle pe *Net,* angajat în activități interactive, decât chiar pe televiziunea prin cablu.

Mai recent, conform datelor citate de Robert O. Keohane şi Joseph S. Nye, Jr. (art.cit.), în 1998, 100 de milioane de oameni ar utiliza Internetul, iar numărul ar putea urca spre 1 miliard în anul 2005; de asemenea, potrivit unui sondaj realizat în 1999 şi citat de publicația americană *Community College Week,* totalul estimativ al utilizatorilor de Internet în 1999 s-ar ridica la 200 de milioane, cifră totuşi mai mică decât cea vehiculată de Mihai Grecea pentru acelaşi an: 350 de milioane (v. articolul *Prietenul meu calculatorul,* 2000). În fine, conform estimărilor citate de Eric Izraelewicz, la începutul anului 2000 ar trebui să existe aproximativ 330 de milioane de utilizatori ai rețelei (dintre care 150 de milioane numai în SUA), pronosticurile mizând pe cifra de 1 miliard în anul 2005 şi 3 miliarde în 2010 (v. articolul *Une Hyperclasse?,* 1999). De altfel, creşterea Internetului e considerată a fi un fenomen exponențial, *traficul* în rețea (noțiune diferită de cea a *numărului utilizatorilor)* dublându-se în prezent la fiecare o sută de zile.

În sfârşit, formalizarea culturii atomice în cultură a biților mai poate pune o problemă: aceea a transformării informației în produs universal de consum. «Comodificarea» adusă de tehnologia digitală ar putea avea

https://biblioteca-digitala.ro

drept consecință în viitorul apropiat instituirea unui *conținut universalizat*, în care individ, informație, obiect estetic, formă estetică ş.a.m.d. să devină entități comerciale, convergente în magma multimedială. Nu numai cărțile sau bibliotecile, ci şi orice formă de activitate umană ar putea fi egalizată prin digitalizare, ceea ce ar conduce la o uniformizare plictisitoare a producătorului, produsului şi consumatorului: «Poate că aceasta e ultima revanşă a capitalismului, astfel încât comoditatea universală să nu fie banul, ca în capitalismul de secol optsprezece sau nouăsprezece, ci biții. Unde va duce un asemenea fenomen? Tehnologia nu e un substitut pentru creativitate. Ea sporeşte creativitatea în anumite zone, dar nu atunci când aplatizează lumea şi se erijează în nivelatorul suprem» (Markoff, loc.cit.). În ultimă instanță, însăşi biologia umană s-ar putea reorganiza în *noi moduri corporale* (digitale/virtuale/cibernetice), la fel de excentric de «citit» şi de «comercializat» cum sunt astăzi pentru noi cărțile «descărcabile» de pe Internet sau neuronii din *Visible Human Project*, «copiabili» pe *site*-ul *http://www.nlm.nih.gov/research/visible_human.html*.

În aceşti parametri tehno-culturali, transformarea *realității corporale* în *virtualitate informațională* şi a *stabilității fizice* în *circulație în rețea* (fenomen anticipat de filme SF ca *Videodrome*, *Blade Runner* sau *Matrix*) pare să capete din ce în ce mai multă (in)consistență, atâta timp cât creşterea exponențială a descoperirilor cibernetice împinge individul societății postmoderne către *dislocare, desubstanțializare şi fluidizare,* cu alte cuvinte, nu către un *mod* (pluralizat) *de existență,* ci către *moduri* (partiționate) *de prezență*. Dezagregat, recompus şi apoi pulverizat în *plinul de vid* al unei rețele planetare, *corpul molecular* («schizic», pentru a folosi un termen drag lui Deleuze şi Guattari) ar «ființa» exclusiv ca informație (distribuită, segmentată, aranjată, completată, copiată, «versionată», amânată, anulată etc.), plutind într-o uriaşă *suspensie digitală.*

Noile forme de expresie «estetică» în rețea influențează orice gen de activitate publicistică, de la decupajul de ştiri la editarea de cărți. De exemplu, folosind un computer de tip *desktop* şi o cameră digitală de luat vederi şi având liber accesul pe *Net*, orice utilizator poate alătura o cantitate oarecare de text şi imagini, o poate formata rapid şi distribui în rețea cu ajutorul modemului, astfel încât produsul să fie disponibil oricărui alt «cititor» de pe mapamond. Şi aici există însă un «risc» şi o «confuzie», cel puțin din punctul de vedere al literaților, acelea aduse de «amatorismul involuntar»: datorită abundenței ofertei şi formelor acesteia, distincția dintre *informație tehnică pură* şi *informație literară* devine aproape insesizabilă, ceea ce reprezintă deopotrivă o cauză şi un efect al faptului că prima a ajuns, prin natura ei, «estetizabilă». «Pericolul» e mult mai

https://biblioteca-digitala.ro

neînsemnat dacă ne gândim totuşi că argumentul segregaționist *estetic vs. inestetic* a fost aplicat în trecut şi unor paliere literare autonome, care astăzi sunt acceptate ca parte «estetică» nediscriminată şi cu drepturi depline: literatura erotică, de aventuri, polițistă, SF ş.a.m.d. Distincția tradițională de «specie» sau «gen» poate fi considerată la fel de inadecvată dacă lărgirea noțiunii de «literatură» va duce la deplasarea granițelor taxonomice către zona mediaticului (un fenomen accelerat al secolului 21) şi, la limită, la abandonarea noțiunii de *canon,* din motive de inoperanță, inconsistență şi irelevanță.

Aparent, procesul de distribuție digitală în rețea prezintă un dezavantaj din punct de vedere al gradului de manipulare spațială, în raport cu mediile tradiționale. De exemplu, cumpărătorul unui roman îl poate lua în autobuz, unde va citi trei capitole (să zicem), apoi îl poate pune în servietă şi relua după servici într-un taxi. În principiu, acelaşi lucru e posibil şi digital, pe o mini-agendă electronică, dar capacitatea de stocare (număr de pagini/capitole) e (încă) limitată, iar uzura bateriilor frustrant de rapidă. Apoi, cartea e oricând disponibilă, uşor manevrabilă în public; disponibilitatea Internetului e (încă parțial) dependentă de conectarea utilizatorului la o linie telefonică, iar formele de personalizare locală apar ca insuficiente (practic, nu «deții» Internetul aşa cum deții o carte sau un CD-Rom şi nu îi poți «localiza» informația decât în contextul cronotopic al conexiunii prin telefonie). Deşi disponibilitatea informației pare mai mare în situația rețelei, e vorba de o *disponibilitate potențială* sau *virtuală*, minată oarecum de *absența intimității proprietății:* ca proprietar virtual (şi cel mai adesea colectiv) al informației universale, utilizatorul nu are aceeaşi satisfacție «obiectualizată» de pildă de folosirea mijloacelor tipărite, palpabile şi uşor de «posedat». Pe scurt, bucuria *posesiei consistente* rămâne deocamdată mai mare decât cea a *posesiei inconsistente.*

Electronizarea mijloacelor de expresie literară în rețea are şi unele avantaje directe. Distribuția digitală permite producătorilor să scadă din costurile publicării tipografice a unei cărți, transformarea masei fizice într-o sferă a biților (text tipărit/text electronic) fiind avantajoasă şi pentru public: acestuia i se fluidizează contactul cu textul şi i se creează de cele mai multe ori condițiile unei interactivități pe care produsul tipărit, prin natura lui, nu i-o poate oferi. Tot astfel, «punerea» unei reviste (cum ar fi, să zicem, *Vineri,* lunarul cultural recent suspendat de *FCR* pe motive «financiare») pe un *site* de Internet costă mai puțin decât editarea ei tipografică. Mai mult decât atât, prin chiar dinamica ei digitală, «calitatea fetişistică» a cărților electronice pe care o invocă unii teoreticieni virtuali şi cyber, ca N. Katherine Hayles, pare să fie mai clar marcată şi mai atractivă decât cea a volumelor tipărite. De asemenea, caracterul interactiv al

https://biblioteca-digitala.ro

publicaţiilor electronice poate schimba procesul «lecturii» dintr-unul de consum pasiv într-unul de participare activă (textul nu mai este încremenit, cititorul poate avea discuţii sau dezbateri *on-line* cu autorul sau cu alţi cititori, iar, la limită, actul de lectură poate căpăta valoarea unuia de creaţie, aşa cum se întâmplă în cazul ficţiunilor hyper-textuale cu participare deschisă). În plus, spaţialitatea hyper-textuală aboleşte distanţele, prin posibilitatea accesării totalităţii din orice punct şi în orice direcţie de conţinut.

Chiar dincolo de existenţa reţelei, mobilitatea actului de lectură e sporită de acelaşi fenomen de electronizare a mijloacelor de vizualizare/copiere/transmisie textuală. Din acest punct de vedere, apariţia *computer-pen*-urilor *(c-pens* – pixuri/stilouri computerizate), unelte «futuriste» produse de companii ca *Siemens* şi care au capacitatea de a «citi», stoca, traduce în diferite limbi şi transfera pe computerul personal cantităţi de text de la câteva zeci la câteva sute de pagini, e doar unul din semnele comodificării lecturii în era protezelor digitale optice şi manuale. Pe aceleaşi coordonate, dezvoltarea *agendelor mobile digitale (mobile notebooks)* şi a tehnologiilor hibride radio-computerizate favorizează în prezent schimbul de informaţii la distanţă în timp real: aşa stau lucrurile, de pildă, în cazul tehnologiei *Bluetooth,* materializată de firma *Xircom* la începutul anului 2000, prin care doi utilizatori de mini-*notebook*-uri digitale îşi pot «scrie» unul altuia şi se pot citi instantaneu pe ecran, fără a-şi conecta agendele sau a se branşa la vreun serviciu de *mail* pe Internet.

Interactivitatea digitală facilitează accesul utilizatorului la informaţie şi asigură posibilitatea unei contextualizări permanente a acesteia. Mai mult decât atât, ea îngăduie utilizatorului să se conecteze (sau să-şi conecteze propriul conţinut creat) la alte conţinuturi din reţea, dezvoltându-se astfel un fel de *matrice contextuală* compusă din contribuţiile tuturor creatorilor/utilizatorilor inter-relaţionaţi (în fond, o formă elastică de altruism referenţial). Astfel, utilizatorul reţelei nu mai este un consumator pasiv, iradiat de informaţia afişată pe ecran, ci un inter-experimentator comunitar de forme, structuri, idei ş.a.m.d., cu alte cuvinte, beneficiarul, gestionarul şi creatorul propriei sale dinamici tehno-culturale.

https://biblioteca-digitala.ro

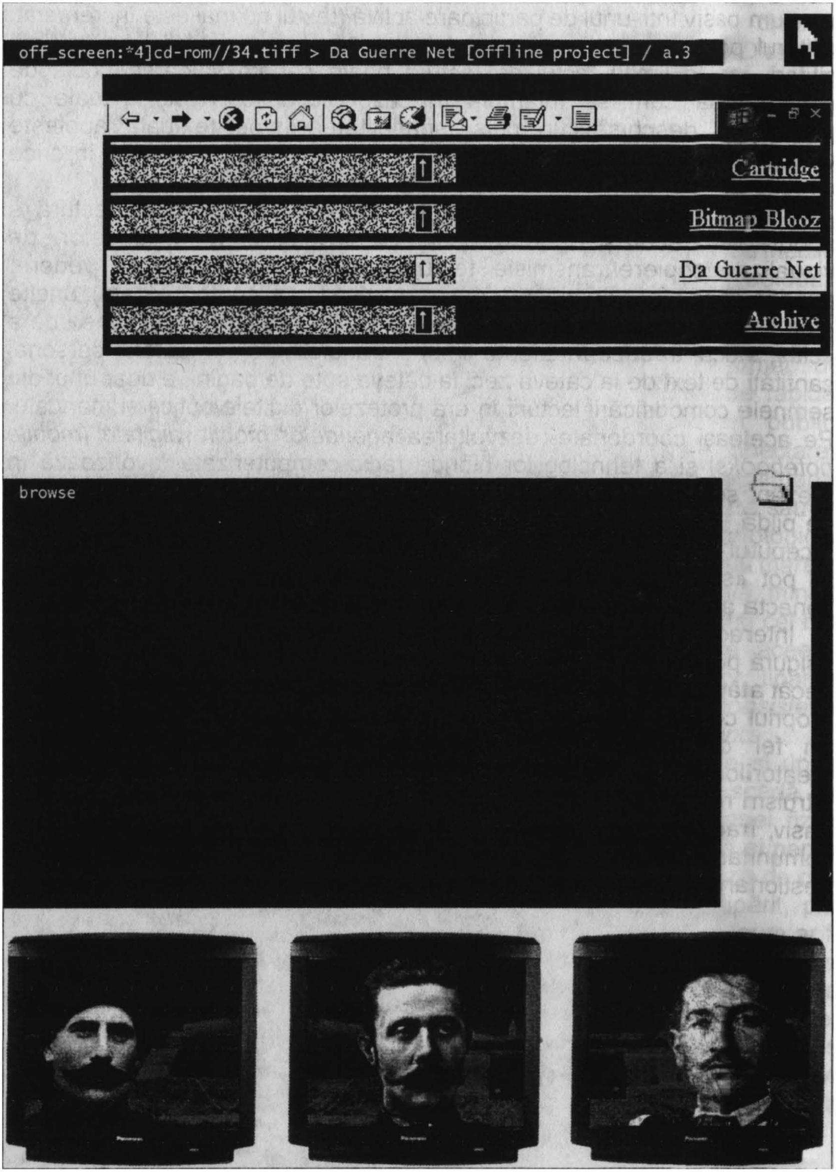

https://biblioteca-digitala.ro

ELECTROPOLIS

SORIN VIERU
VLAD VIERU
LIVIU ANDREESCU

E-epistolară

[From: Liviu To: Vlad Vieru; Vieru]

Dragilor,

aş fi foarte doritor să ascult ceva opinii cu privire la articolul de mai jos şi, în general, cu privire la *hacking*-ul «de dragul *hacking*-ului» (şi nu pentru profit).

Cu drag,
Liviu

«Dragă Mafiaboy,

În clipa în care scriu aceste rânduri, Biroul Federal de Investigaţii şi Poliţia Canadiană Călare te-ncolţesc. Poate că eşti deja după gratii, închis pentru infracţiuni împotriva *Yahoo*. Ei spun că ai de-a face cu avalanşa de atacuri care au paralizat în această lună unele dintre cele mai puternice *site*-uri comerciale de pe Internet. Te-au interceptat în timp ce făceai paradă de isprăvile tale pe un *chat online*: «Trebuie doar să-i înţepi atât de tare încât să nu mai ştie încotro s-o apuce», ai scris, spunându-ţi Mafiaboy. Ei nu ştiu încă sigur cine eşti, dar au câteva bănuieli: locuieşti în oraşul în care stau şi eu (Toronto), ai 15 ani şi eşti preocupat de satanism.

Deşteaptă acoperire! Eu ştiu mai bine, evident. La fel ca mulţi alţii care ţi-au aplaudat în taină isprăvile (dacă sunt într-adevăr isprăvile tale), pot vedea, dincolo de teribilismul tău nihilist, un alt Mafiaboy. Legendarul meu Mafiaboy nu e un vandal, ci un luptător pentrulibertate anticorporatist al erei comerţului electronic.

https://biblioteca-digitala.ro

Mă tem însă că nu toată lumea realizează cu câtă precizie îţi ţinteşti salvele electronice, Mafiaboy. După cum spune Steve Bellovin, un agent de pază al firmei AT&T, «uneori puştii, mergând pe stradă, fac praf antenele şi pneurile maşinilor, iar alteori distrug Yahoo sau CNN.» Sigur, sigur... Şi uneori aruncă prăjituri cu frişcă în Joe Blow, sau îi lovesc pe Bill Gates, pe Milton Friedman şi pe directorii de la Monsanto. Uneori zboară pietre fără vreo ţintă precisă, şi câteodată trec prin ferestrele de sticlă ale clădirilor Niketown şi Starbucks din Seattle în timpul reuniunilor WTO.

Îndrăznesc să-ţi numească metodele grosolane, Mafiaboy. Kevin Mitnick, infamul *hacker*, tocmai eliberat după patru ani de închisoare federală, spune că eşti un «vandal», nu un *hacker* adevărat. Iar *Newsweek* susţine că isprăvile tale «cer îndemânarea unui copil care ştie să scuipe». Cu riscul de a părea o adoratoare a «hacktivismului», dă-mi voie să spun că *unii* dintre noi au fost în stare să descifreze *cri-de-coeur*-ul tău codificat. Noi înţelegem că talentul tău are o natură mai conceptuală. *Hackerii* au înhămat sute de computere pentru a trimite milioane de mesaje către ţinte bine stabilite. Într-o clipă, *site*-uri ca Amazon sau Yahoo au fost inundate de exact ceea ce doresc cu atâta disperare: trafic. «Da, te-am auzit!» şi «Sunt aici!» urlă valul de mesaje. Câtă poezie! Ce eleganţă simplă! Faţă de filistinii de la AT&T, eu cunosc arta jujitsu. Ştiu că, mulţumită recentei orgii publicitare în valoare de miliarde de pe *web*, nu mai putem deschide televizorul, răsfoi o revistă, asculta radioul, naviga pe Internet sau merge pe stradă fără să auzim exact acelaşi mesaj lansat de companiile *dot-com*. «Sunt aici!», urlă acestea, încercând, împinse de o angoasă existenţială, să facă din numele mărcilor umflate artificial, ceva accesibil.

Ei bine, Mafiaboy, le-ai demonstrat acelora care iau deciziile la *Institutul Bani, Sensuri şi Alternative* din Silicon Valley că trebuie să-şi trateze proaspăt diagnosticatul «sindrom al îmbogăţirii peste noapte». «Şi eu sunt aici !», ai spus tu. «Ascultaţi-mă!»

Acum pun o recompensă de un milion de dolari pe capul tău. Un expert în securitate a declarat pentru *Wired News* că e ca şi cum «un grup de adolescenţi prost-crescuţi... ar umbla să omoare animale mici cu armament greu.» Revista *Time* face o aluzie înfricoşătoare la «un fel de viitor Pearl Harbour electronic». *Wired* a anunţat declanşarea «Războiului Mondial pe Internet».

Eu, de exemplu, cred că tu loveşti în pace, Mafiaboy. Valul de mesaje în text a format doar o blocadă virtuală. La fel ca raidurile organizate de Critical Mass, în care sute de oameni pedalează pe mijlocul unei străzi aglomerate silind automobilele să se oprească, pirateriile au restricţionat accesul la *site*-urile comerciale pur şi simplu prin ocuparea spaţiului virtual. În afară de asta, adevăratul război pe

https://biblioteca-digitala.ro

Internet s-a purtat deja şi a fost, în cea mai mare parte, pierdut. Războiul Mondial pe Internet a fost o lovitură de stat virtuală. Sângele a început să curgă atunci când *dot-com*-urile au descoperit modul în care să pună la punct cele mai tari IPO-uri, şi dintr-o dată libertatea şi interactivitatea au devenit aproape un drept de a fi monitorizat atent pe *chat*-urile AOL unde se discută despre filmele produse de Time Warner.

În *New York Times*, John Markoff îi numea pe hackeri «antisociali», dar unde a fost grija pentru eticheta socială când gigantul vânzărilor *online eToys* şi-a asmuţit departamentul său juridic împotriva *site*-ului *etoy* al unui grup de artă – chiar dacă *etoy* exista *online* încă din 1995, înainte chiar ca *eToys* să apară? Apropo de «a ucide animale mici cu armament greu»: Internetul este pavat cu rămăşiţele *site*-urilor prea sărace pentru a ţine piept proceselor de calomnie sau privind mărcile comerciale intentate, inclusiv *site*-ul Roadkills-R-Us, ţintit de ştiţi-voi-cine.[1]

În societatea noastră de milionari peste noapte, pirateria electronică a evoluat într-un proces extrem de exercitare a unei meserii: găseşte un punct slab într-un sistem, loveşte-l, apoi oferă-ţi serviciile de securitate super-costisitoare pentru a-l repara. Dar când apare cineva care nu este interesat de obţinerea unui profit, demolează întregul plan de bătaie. De aceea *hackerii* din vechea gardă, cu cozile lor de cal proaspăt coafate, s-au întâlnit cu Bill Clinton şi cu Janet Reno ca să-i ajute să te înfunde. Aceşti *hackeri* pretind că sunt mânaţi de iubire. Ei iubesc tehnologia – ei vor doar ca aceasta să meargă cum trebuie. Dar, Mafiaboy, cred că şi tu împlineai un act de iubire: nu pentru integritatea unei anume linii de cod, ci pentru Internet în general, aşa cum ar fi putut să fie.

Mă gândesc, Mafiaboy, că m-am lăsat un pic dusă de val. Poate că nici nu ai fost tu acela care a piratat *site*-urile. Poate că ai fost tu şi chiar eşti un vandal de 15 ani, preocupat de satanism şi cu vise despre un IPO doar al tău. Dar poate că nici nu contează, pentru că, indiferent dacă asta ai vrut sau nu, timp de două săptămâni *hacking*-ul şi-a ocupat locul într-un val mai mare de proteste anticorporatiste. În viaţa reală, militanţii împotriva fabricilor în care se folosesc lucrători pentru muncă grea escaladează zidurile clădirii Niketown, în timp ce ecologiştii subtilizează cerealele modificate genetic produse la Monsanto. Şi, pe măsură ce profitul merge *online*, atacurile asupra corporaţiilor ne suflă în ceafă.»[2]

---

1. Cazul «Compania Toys 'R' Us versus Roadkill – R – Us». Marea companie cormercială Toys'R'Us consideră printre altele că asemănarea de nume o dezavantajează creând confuzie.

2. În româneşte de ANA TĂBÎRCĂ. Din *The Nation*, 13 martie 2000. Publicat cu permisiunea revistei *The Nation* (www.thenation.com)

https://biblioteca-digitala.ro

[From: Vieru To: Liviu; Vlad Vieru]

Dragă Liviu,

Eu ce pot să spun despre baladescul articol cu Mafiaboy? Spun : «Pe de-o parte – pe de altă parte». «Pe de-o parte»: o baladă haiducească; un poem pentru Robin Hood redivivus din codrii Internetului
«Pe de altă parte»: *die zweite Seele în meinem Brust* se solidarizează mai curând cu detestatul şerif din Sherwood, chemând la ordine – ca nu cumva Internetul să ajungă Codrii Vlăsiei Inc. (De curând, o oarecare puşlama care semnează «Linda Airod» a intrat prin efracţie în calculatoarele mai multor abonaţi la reţeaua autohtonă DNT, expediindu-le mesaje virusate, complimentându-i cu epitetul de «fraieri» şi lăudându-se cu marea lui/ei ispravă de a fi spart codurile, parolele; scopul lui era să ajungă la conturile bancare ale puţinilor abonaţi care au asemenea conturi.)
Atacul recent împotriva lui *Yahoo* constituie un fenomen care ţine de un război pe jumătate pierdut – cum bine se spune în articol. În alţi termeni este vorba despre ceva ce ţine de ceea ce a mai fost numit şi *guerrilla communication war* (războiul de guerilă al comunicaţiilor).
Fenomenul este anomic. El îmi aminteşte cumva de răscoalele aşa-numiţilor *ludditi* din Anglia începutului de secol XIX. Ludditii erau proletarii care îşi manifestau protestul împotriva condiţiilor insuportabile (pace Horia Roman Patapievici, vezi «Zbor în bătaia săgeţii», care susţine că în comparaţie cu Anglia rurală ghetourile urbane marcau un progres) distrugând maşinile.
Dacă analogia are un sens mai profund, ar trebui să ne aşteptăm la apariţia unei forme mai evoluate de protest, aşa cum şi mişcarea ludditilor a fost urmată de constituirea *trade-unions* (uniuni comerciale). Al căror protest, mai organizat şi eficient, deşi mai puţin radical, a dus în cele din urmă la modificarea legislaţiei în vigoare. Mă aştept – în varianta optimistă – la o reacţie generalizată, mai puţin radicală, dar mai eficientă. Dar nu ştiu dacă eu însumi voi apuca această minune.
Personal simpatizez cu puţinii haiduci dezinteresaţi şi benigni de pe Internet şi salut elanul lor tineresc, neomarcusianist. (Ei sunt mai curând excepţia decât regula.) Protestul lor vrea să spună: marile corporaţii sunt atotputernice şi îşi fac de cap.
Mutând un pic problema de la calculator la televizor – ajung iar la fenomenul pirateriei, de data aceasta legală şi căreia îi subscriu voluntar, ca tot omul, eu însumi. Suporţi torentul de reclame de la diferite posturi TV de succes şi eşti agresat (agresat?, mai curând condiţionat!) de sloganurile tâmpite de genul «CASCĂ GURA ŞI TE ALEGI CU UN MARE PROFIT (boule!)» , «DACĂ VREI, OBŢII (gaura de la covrig, vaco!)», «NU PIERDE OCAZIA (de a-ţi pierde banii)».

https://biblioteca-digitala.ro

Răbdător, înțelegător, aşteptător, ai din când în când reveria unei imposibile reacții *in vivo*. Închipuiți-vă că în mijlocul unui asemenea torent advertisational (coitus interruptus!), în momentul palpitantissim al unui serial haios – o mână invizibilă (faimoasa mână invizibilă de la festinul lui Baltazar – sau al lui Adam Smith) scrie pe ecranul unui asemenea p(R)oSt – nu, nu Mane, Tekel, Fares, ci afişează Povestea p... de Ion Creangă; sau îi pune mustăți á la Duchamp Giocondei de la post ... la închipuiți-vă numai o asemenea fantezie de tele-hacker hăcuitor.
Acestor reverii neputincios huliganice, acestei imposibilități de a te opune rațional şi eficient goanei excesive după profit şi programelor supercorporațiilor (şi a micilor tv-piranha) nu-i poți opune (tot în clipe de reverie – clipe de reverie hiper-rațională) decât domnia legii. Programele stupide de televiziune nu pot fi interzise şi eşti prea condiționat ca să te poți sustrage farmecului lor deocheat; pot fi însă solid impozitate. Sunt bune de plată. (Nemaivorbind de faptul – iar aceasta pledează în favoarea lor – că prin cererea şi oferta pe care o creează, ele impulsionează progresul tehnic – un *mixed blessing*, dar nu mai puțin un *blessing*). Dacă marii producători de țigări nu pot fi împiedicați direct să intoxice, dar pot fi puşi să plătească – atunci să plătească şi superbastarzii care domină Internetul! (Internet care rămâne totuşi un domeniu al libertății, un Far-West cultural care mai trebuie civilizat.) Eu cred că în cele din urmă se va ajunge şi la aceasta. Dacă nu, «societatea civilă» ar / va rămâne o vorbă goală.

Cu drag, Sorel

[From: Liviu To: Vieru; Vlad Vieru]

Dragă Sorel,

Sunt, ca să spun aşa, «întru totul de acord». Nici nu îmi fac vise cu privire la actele anarhice ale unor de-alde Mafiaboy». Cred de fapt că şansa Internetului e, paradoxal, de a deveni un spațiu reglementat mai degrabă decât opusul unui astfel de spațiu. Trebuie să mărturisesc însă că pe mine astfel de gesturi «haiduceşti», cum bine le zici, mă îngândurează serios. Individul în cauză e urmărit, va fi probabil prins, şi tot probabil va primi o pedeapsă usturătoare. Astfel de infracțiuni economice – nu ştiu dacă gestul se încadrează într-o atare etichetă, dar probabil va fi cumva legat de practicile non-altruiste ale unor *hackeri* mai puțin boemi – se plătesc amarnic în democrațiile de peste Ocean. Uneori e «mai rău» să furi decât să siluieşti, se pare... Ceea ce mă întreb deci, fără să pot să-mi răspund, e cum să judeci un asemenea gest. Fireşte, dacă odată prins Mafiaboy ar bea cucută şi ar deveni martir (şi

https://biblioteca-digitala.ro

o dată cu asta şi filosof) lucrurile ar fi simple. Dar nu va bea, şi nu sunt. La urma urmelor, problema mea este că astfel de cazuri sunt greu de judecat din punct de vedere etic.

Cu drag,
Liviu

[From: Vlad Vieru To: Vieru; Liviu]

Dragă Liviu,

După cum poţi vedea din articolele pe care tocmai ţi le-am trimis – dintre care unul face de altfel referire şi la articolul trimis de tine – părerile privind ultimul incident major de *hacking* şi, în general, despre fenomenul respectiv, sunt împărţite (deşi o concluzie comună se desprinde: companiile şi utilizatorii de Internet ar trebui să fie mai atenţi la aspectele ce ţin de e-securitate). Eu mă voi referi în primul rând la articolul trimis de tine. Probabil că atitudinea mea te va dezamăgi, dar trebuie să-ţi spun că – în linii mari – NU subscriu la stilul (cam superficial) şi mesajul (destul de simplist) articolului din *The Nation* (care înţeleg că este considerată una din revistele americane progresiste importante). Se prea poate ca acest mesaj să pară (ţie, lui Sorel, altora...) unul de stânga (şi deci generos), dar lucrurile sunt departe de a fi atât de simple.
În primul rând, ţin să subliniez că eu personal nu cred că se poate face o tipologie clară sau un portret-robot al *hackerului*. Există *hackeri* şi hackeri. Fenomenul *hacking*-ului are (cel puţin) două aspecte: – unul tehnic – unul social. Relativ la ambele aspecte, există diverse mituri. Iată câteva (dintre cele care creează simpatie faţă de *hackeri*): 1) Orice *hacker* este un expert în informatică (Unix, Internet, criptografie etc.) şi o persoană foarte talentată şi ingenioasă. FALS. Unii hackeri sunt într-adevăr foarte valoroşi. Alţii însă sunt de-a dreptul nişte mediocrităţi care nu fac altceva decât «să se joace» cu programe *ready-made* (create şi dezvoltate de alţi *hackeri*) sau să convertească programe publice în «arme» care exploatează vulnerabilităţile (inerente sau de circumstanţă) din diverse sisteme informatice. În particular, atacurile de tip DoS («*Denial of service*»), precum cel abia lansat luna trecută, NU presupun cine ştie ce cunoştinţe tehnice sau ingeniozitate (ideea este pur şi simplu să generezi trafic până dobori sistemul). De altfel, chiar Kevin Mitnick – legendarul *hacker* american abia eliberat – spunea că multe sisteme informatice sunt «sparte» plecând de la «erori» de securitate pur umană (de pildă, mulţi angajaţi sunt relativ uşor de convins să dezvăluie parola unui sistem de la

https://biblioteca-digitala.ro

compania unde lucrează). Prin urmare, nu orice *hacker* este demn de admirație, nici măcar din punct de vedere informatic.

2) *Hackerul* tipic este animat de țeluri (informatice) «generoase»: - perfecționarea propriilor cunoştințe informatice - tragerea unui semnal de alarmă privind punctele vulnerabile ale tehnologiei actuale. Sunt convins că există destui *hackeri* din această categorie (poate că ei formează chiar o majoritate, deşi n-aş băga mâna în foc). De altfel, probabil că aceasta chiar a fost ideea inițială a *hackingului* «originar», nepervertit. Acum însă, o dată cu globalizarea produsă de Internet, există nenumărate forme de *hacking* – inclusiv unele puse în slujba unor fenomene precum promovarea violenței sau pornografiei infantile (la adăpostul anonimității oferite de unele tehnici din sfera *hackingului*) sau furtul codurilor de cărți de credit (ceea ce nu reprezintă nimic altceva decât un furt ordinar). Cât despre posibilitatea unor forme de cyber-terrorism, mie personal nu mi se pare o diversiune a FBI-ului sau CIA-ului, ci un pericol absolut real (dacă el este exagerat sau subestimat, mi-e greu să apreciez).

3) *Hackingul* «de dragul *hackingului* (non-profit) este o formă de protest salutară (la adresa orânduirii reale, care se regăseşte tot mai mult şi pe Internet). Nu, eu nu cred că *hackingul* non-profit – sau, mai bine spus, ANTI-profit - este în mod necondiționat o formă de rebeliune socială legitimă sau măcar salutară. Ajungem astfel la articolul în cauză. Ce nu mi-a plăcut de la bun început la acesta este stilul patetic în care autorul contrapune atitudinilor «demonizatoare» propria sa viziune idealistă (creatoare de mituri şi contramituri) asupra atacurilor *hackereşti*. Evident, asocierea automată şi generală a *hackingului* cu Satanismul este absolut ridicolă (ceea ce nu înseamnă ca Mafiaboy n-ar putea fi, întâmplator, un tânăr cu preocupări sataniste). Dar tot caraghioasă (deşi într-un sens mult mai benign) mi se pare şi interpretarea e-atacurilor de luna trecută drept un «*cri de coeur* codificat» (e clar, autorul mizează pe efectul sentimental al unei formulări frantuzeşti cu pretenții pentru a ne spune că el – şi încă câțiva clarvăzători – au văzut ceea ce marea masă a comentatorilor nu pricepe sau nu vrea să priceapă...) Sintagma respectivă nu e un accident: «nihilistic pranksterism», «salve electronice», «talent de natură conceptuală», «lovitură de stat virtuală» etc. fac parte din aceeaşi recuzită stilistică menită să «înmoaie inima» cititorului (presupus a fi un intelectual fin) şi să-l atragă de partea curentului reprezentat de «*hackeing*-ul anticorporatist». Din păcate, esența fenomenului nu poate fi redusă doar la o serie de imagini poetico-idealiste, subliniate prin sintagme pretențioase. În ceea ce mă priveşte, eu cred că articolul face – prin *parti pris*-ul său supărător, prin lipsa de

https://biblioteca-digitala.ro

nuanțe – mai curând un deserviciu mesajului pe care și-l propune. (Totuși, autorul are circumstanțe atenuante: el însuși se referă la «miticul meu Mafiaboy» și evită în felul ăsta varianta unei eventuale deziluzii cu privire la posibilul profil real al lui Mafiaboy.) Sigur, lamentarea din *Wired News* privind «un grup de adolescenți prost-crescuți care umblă să omoare animale mici cu armament greu» este absolut penibilă. Numai despre «mici animăluțe» nu poate fi vorba în cazul lui Yahoo.com, Amazon.com sau CNN.com. Aceastea sunt adevărate «fiare capitaliste» (iată că mă adaptez și eu la vocabularul autorului), gata să-și elimine concurența (adevăratele «mici animale») fără nici un scrupul. Dar aproape la fel de nepotrivită mi se pare și comparația autorului dintre atacurile informatice la adresa marilor companii cu «sutele de oameni care pedalează pe mijlocul unei străzi aglomerate silind automobilele să oprească» (o imagine seducătoare). Cât despre viziunea atacurilor drept «un act de iubire [...] față de Internet, în general, așa cum ar fi putut să fie»...! Dă-mi voie să mă îndoiesc că Mafiaboy (și ceilalți *hackeri*) lansează atacurile de pe Internet cu intenția unei declarații de dragoste originale... (descifrată ca atare doar de o elită de intelectuali subțiri).
(Asta nu înseamnă nici că atacurile respective reprezintă «un act de ură». (explicit) Eu cred că principala motivație a acestui gen de *hackeri* ține mai curând de orgoliul propriu, de atracția pentru experimentarea unor tehnologii «neconvenționale» pe niște ținte celebre, precum și de ideea de «fuck the system!») În plus, sunt tare curios cum ar fi vrut autorul să arate Internetul. Ca un (cyber-)spațiu «pur», fără nici o legătură cu lumea comerțului capitalist (deplorabil, în viziunea sa)? În acest caz, mă întreb pe ce lume trăiește autorul... Internetul – în calitatea sa de oglindă paralelă a lumii – nu poate fi nici mai bun și nici mai rău decât aceasta. Cât despre războiul pentru un Internet ne-comercial, acesta a fost pierdut de mult. Și era și firesc să se întâmple astfel – tocmai pentru că Internetul este o zonă deschisă, care nu poate face abstracție de nici un aspect al lumii de azi. Ceea ce a adus Internetul cu adevărat revoluționar a fost democratizarea și liberalizarea fără precedent a informației (chiar dacă această democratizare nu e lipsită de imperfecțiuni mai mici sau mai mari). (În privința asta, eu cred că Internetul reprezintă o revoluție absolut istorică, ale cărei efecte nici măcar nu le putem estima pe de-a-ntregul.)

Autorul ar trebui informat oficial că, dacă nu dorește să consulte *site*-ul CNN.com sau Amazon.com, sau să folosească serviciile lui eTrade.com, atunci e liber să consulte alte milioane de *site*-uri (din care

https://biblioteca-digitala.ro

numeroase sunt ne-comerciale – atunci când nu sunt de-a dreptul critice la adresa capitalismului). Capitalismul american (reprezentat, printre altele, de CNN, Amazon sau eTrade) poate să ne placă sau nu. Dar să nu ne ascundem în fața aparențelor: aşa cum a face anti-lobby în fața unui mare magazin capitalist (de pildă, împărțind fluturaşi şi încercând să convingi paşnic cumpărătorii să fie mai atenți unde îşi dau banii) este altceva decât să distrugi bunurile din magazin într-un acces de anarhism (fie el şi «bine intenționat»), tot astfel nu trebuie confundat anti-lobbyul electronic (de pildă făcând propagandă anti-Microsoft pe paginile personale de *Web* sau îndemnând la un boicot general al unui anumit *Website*) cu atacurile *hackerilor* (care sunt, din punctul meu de vedere, o formă mai curând nocivă de anarhism – chiar şi atunci când sunt făcute de puşti teribilişti de 15 ani). Cât despre criminalizarea atacurilor pe Internet (prin legislație specifică), asta este o problemă cu adevărat delicată (cu atât mai mult cu cât tehnologia permite transcenderea granițelor naționale şi deci ar fi nevoie de nişte convenții internaționale adecvate). Eu cred însă că atacurile (serioase) pe Internet trebuie pedepsite legal într-un fel sau altul. Închei aici, în speranța că n-am fost prea confuz. Dacă cineva are ceva de comentat, sunt curios.

Vlad

[From: Liviu To: Vieru; Vlad Vieru]

Dragă Vlad,

Judecând după vehemența ta s-ar putea să-ți pară ciudat că sunt în mare parte tentat să-ți dau dreptate. Din punctul meu de vedere, articolul pe care l-am trimis are însă o caracteristică evidentă: aceea că închină un imn unui personaj perfect ideal (scuzați expresia), lucru pe care nu-l ascunde. Ba mai mult, sugestia e că, chiar şi dacă acest Mafiaboy s-ar dovedi un puşti inconştient şi teribilist fără vreun ideal demn de luat în seamă, totuşi n-ar fi rău să existe pe planetă indivizi care să corespundă descrierii din text. Nu împărtăşesc aşadar senzația că ar fi vorba despre un text naiv-fanatic, ci că în mod intenționat personajul e idealizat pentru a spune ceva. E un caz de *daydreaming* (vis cu ochii deschişi) absolut. În altă ordine de idei, şi eu cred că, în *uriaşa* majoritate a cazurilor, în spatele unor astfel de gesturi stă orice, numai principii nu. Dar asta nu ne spune prea mult. Mie problema mi se pare interesantă fiindcă uneori, dacă se întâmplă

https://biblioteca-digitala.ro

ca un individ sau altul să întreprindă astfel de acțiuni, în spatele lor s-ar putea ascunde interese legitime. Nu uita că uneori acțiuni aproape întru totul similare – distrugerea unui butic cu haine de lux din blană de animal, sau împiedicarea vânătorii de balene din nu ştiu ce ocean – par mult mai nobile. Nu e nici măcar adevărat că în cazul hackingului indivizii s-ar expune mai puțin la pericole: după cum ştii, astfel de delicte sunt pedepsite aspru în Vest. Deci: cum judeci cazurile individuale, cum afli dacă în spatele unei acțiuni de acest tip se află un impuls nobil sau un anarhism de doi bani? Iată o întrebare dificilă, căreia eu nu îi pot afla un răspuns. De aceea, textul – şi mai puțin textul, mai mult problema în sine – mi s-a părut interesant(ă). În fine, nu e adevărat că Internetul îți lasă libertatea să cutreieri nestingherit pe WEB fără să te împiedici de giganții comerțului electronic. (A sugera asta e ca şi cum ai spune – ce contează dacă nu ştiu cine face experiențe cu bombe în nu ştiu ce deşert izolat; restul pământului e liber şi n-ai decât să îl cutreieri.) Eu, care sunt un utilizator împătimit, mă împiedic de reclame tot timpul. Cea mai serioasă problemă a mea e că deşi eu caut, să zicem, «A +B +C», sunt trimis de Altavista/Yahoo/Infoseek la o pagină care conține A dar nu B şi C şi care este, fireşte, un *site* comercial. Abia spre sfârşitul listei de linkuri dau peste A, B şi C în acelaşi loc. Şi ăsta e doar un exemplu simplu. Ai încercat vreodată să cauți o sintagmă care conține cuvinte benigne precum «nud»? Eşti instantaneu relocat către *site*-uri care nici măcar nu conțin «nud», ci de-a dreptul «*porn*».

Cu drag,
Liviu

Post-Scriptum
[From: Vlad Vieru To: Vieru; Liviu]

Mergeți pe: http://www.atomic.ro Cam ăsta-i nivelul «minunaților» noştri hackeri... Nu mai rămâne decât să «simpatizăm cu haiducii dezinteresați de pe Internet» şi să salutăm «elanul lor tineresc, neo-marcusianist». La urma urmei, şi Atomic e un exponent al mass-media capitaliste (*THE EVIL - RĂUL*), nu?

Vlad

https://biblioteca-digitala.ro

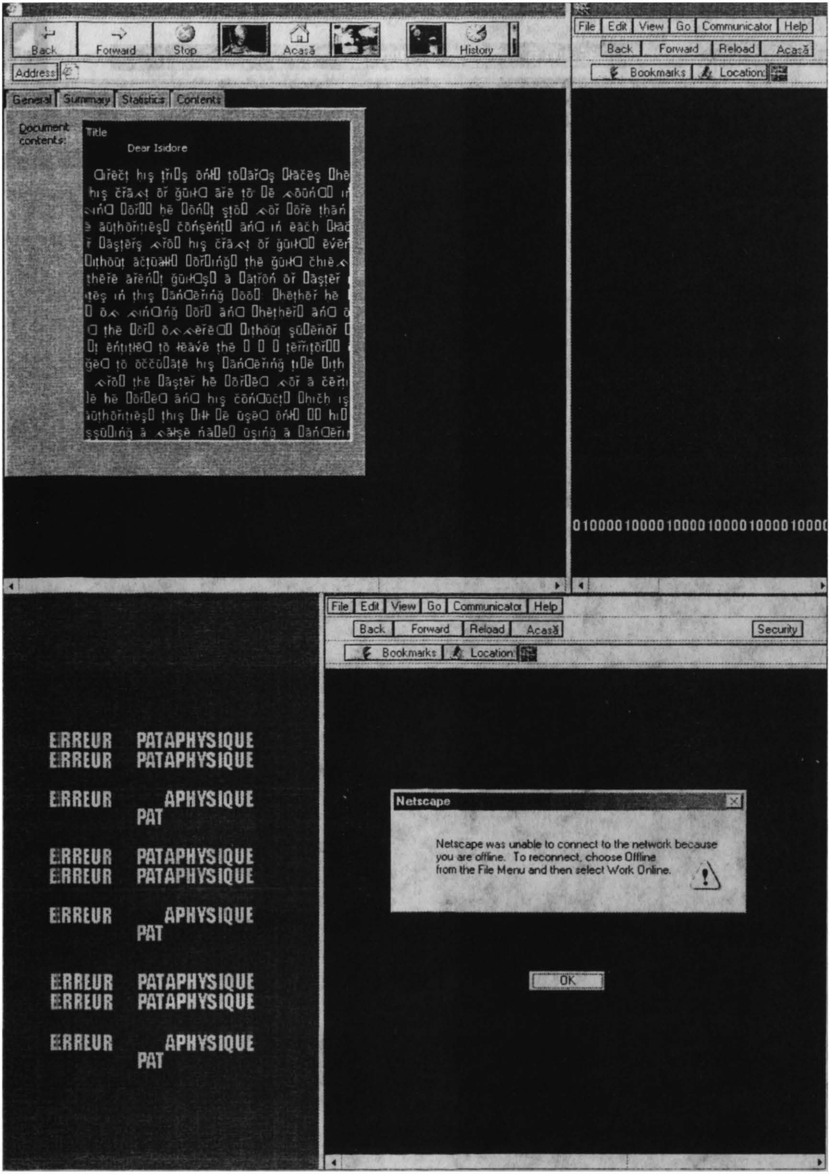
Back
Forward
Stop
Acasă
History
Address
General
Summary
Statistics
Contents
Document contents:
Title
Dear Isidore
File
Edit
View
Go
Communicator
Help
Back
Forward
Reload
Acasă
Bookmarks
Location:
0100001000010000100001000010000
ERREUR PATAPHYSIQUE
ERREUR PATAPHYSIQUE
ERREUR APHYSIQUE
PAT
ERREUR PATAPHYSIQUE
ERREUR PATAPHYSIQUE
ERREUR APHYSIQUE
PAT
ERREUR PATAPHYSIQUE
ERREUR PATAPHYSIQUE
ERREUR APHYSIQUE
PAT
File
Edit
View
Go
Communicator
Help
Back
Forward
Reload
Acasă
Security
Bookmarks
Location:
Netscape
Netscape was unable to connect to the network because you are offline. To reconnect, choose Offline from the File Menu and then select Work Online.
OK

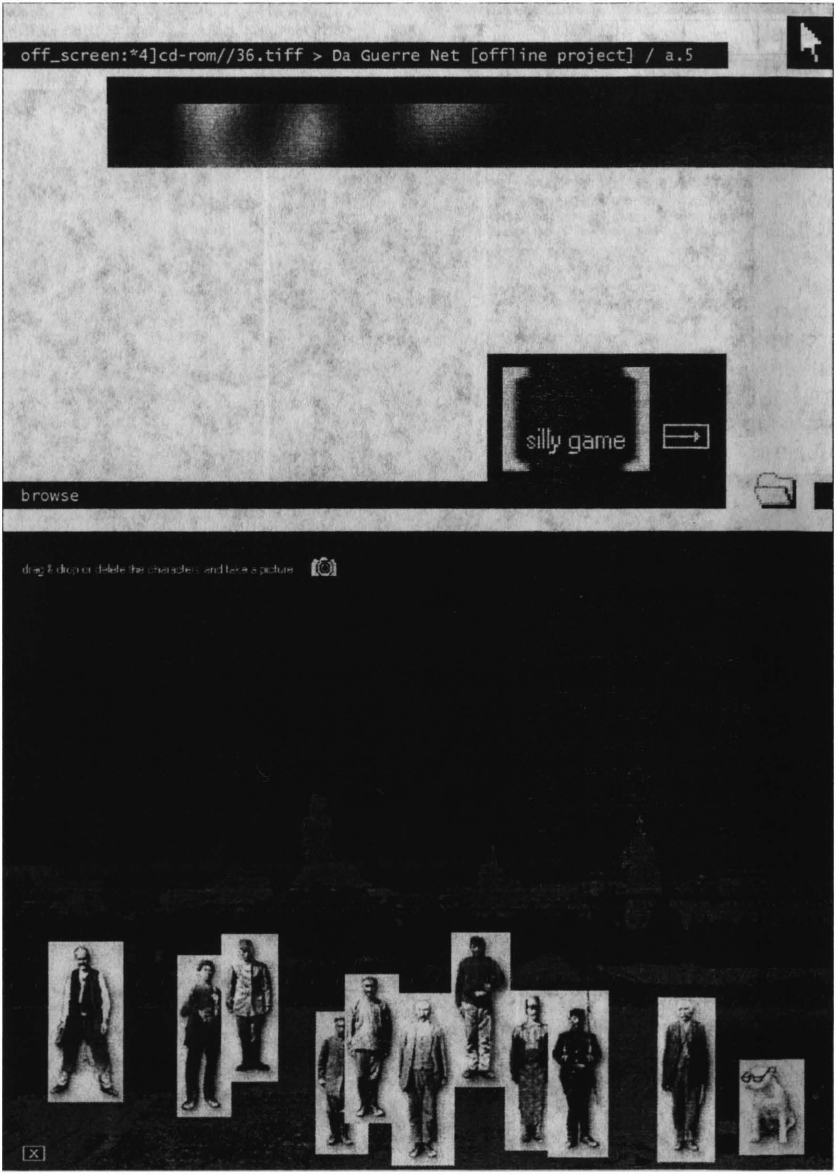

https://biblioteca-digitala.ro

MIRUNA RUNCAN

Viciu, virtute, virtual, un vâjâit fără egal

Dezbaterile privind răspunderile, iresponsabilitatea şi nesfârşitele primejdii de tot felul ce ameninţă şi te ameninţă în spaţiul virtual – practic nelimitat – al Internetului nu mai sunt de ani buni un deliciu al «iniţiaţilor»: ele au intrat pe uşa din faţă în agenda de reformă a sistemelor juridice, ca atare în agendele parlamentare naţionale, după ce, încă de la jumătatea deceniului trecut, au ocupat din greu timpul, infrastructurile de cercetare şi statistică, ca şi programele de perspectivă ale organismelor internaţionale de tot soiul (în cazul mai apropiat nouă, ar fi vorba despre multitudinea de recomandări şi rezoluţii în domeniu emanate dinspre Comitetul de miniştri al C.E., ori Consiliul Europei).

Nu e nici locul, şi nici competenţa nu ne-ar îngădui-o, să deschidem acum cutia de Pandoră a dilemelor de natură juridică ce şi-au arătat colţii de două decenii încoace în chestiunea atât de complexă a utilizării mijloacelor electronice şi a spaţiului de navigare. Asta nu înseamnă că a medita asupra poziţiei psihice şi morale în care se găsesc azi omul şi comunitatea, în raport cu «fereastra» imaginară a calculatorului, ar fi o sarcină mai uşoară ori măcar mai puţin pretenţioasă. Cu toate uluitoarele intuiţii ale lui McLuhan şi în pofida fascinantei căderi în abis propusă de Eco în celebrul său *Pendul,* suntem încă foarte departe de a fi acoperit – fie şi parţial –, o analiză cât de cât coerentă, dacă nu completă, asupra modificărilor de substanţă care tind să se petreacă în noi înşine, în raporturile noastre cu propria identitate difuză, în relaţiile de reprezentare asupra locului nostru şi a mediului controlabil pe care ni-l configurăm, în perspectivele de interacţiune cu celălalt, în condiţiile enormelor schimbări produse de noile tehnologii. O abordare din unghi etic pare deci, încă dintr-un început, subminată de o aproape naturală zădărnicie. Ce soi de

https://biblioteca-digitala.ro

eu este cel despre care se vorbeşte aici?, e oricine îndreptățit să se întrebe. Iar câtă vreme nu ştim în fond cine este *Eu*, ce soi de efort detectivistic ar trebui cheltuit ca să descoperi şi să interoghezi valoarea ori decăderea morală? Căci, pentru a stabili măcar limita corectitudinii şi pe cea a erorii, ar trebui să te mişti într-un spațiu descris logic şi logic normat. Nu e asta cea dintâi dintre iluziile pierdute – şi asumate ca pierdute – a trecutului mileniu, moştenire prea tristă pentru cel care începe? Fie cele de mai jos măcar câteva simptome ale unei sănătoase nostalgii.

Obiect, subiect și negocierea absenței Stăpânului semnificant

Cea dintâi problemă spinoasă pe care o avem aici de punctat ar fi legată de felul în care fiecare din noi se raportează la sine şi îşi construieşte eul în noile condiții ale celei «de-a doua alfabetizări». Ce este, de fapt, computerul pentru utilizator, şi ce este utilizatorul în raport cu computerul în condițiile sale «normale» de libertate? Este maşinăria numai «o prelungire» a unui organ complex, minim bifurcat pe relația mână-ochi, ori iese ea, în imaginarul utilizatorului, din această definiție simplistă, de unealtă?

Întrebarea asta, altminteri deja banală, nu are decât răspunsuri pur circumstanțiale. Câtă vreme *locul* pe care mă poziționez, conştient/inconştient, în raport cu computerul este unul strict utilitar, însărcinând maşina să execute operații – oricât de complexe – care-mi facilitează inserția în cotidianul, normat deja, al propriilor «îndatoriri» de cunoaştere şi supraviețuire, definiția operațională a relației mele cu aparatul este una lipsită de echivoc: asemeni şoferului care îşi respectă şi chiar îndrăgeşte automobilul, am şi eu slăbiciunea onorabilă de a-mi trata cu ataşament «scula», fără a ieşi însă din conştiința «controlului» asupra ei. Complicațiiile apar însă, de această dată, nu numai în situațiile paradoxal-patologice în care afecțiunea cade în obsesie – aşa cum se întâmplă îndeobşte cu maniacii celorlalte «obiecte» tehnologice –, ci chiar în secunda în care relația mea cu computerul iese din definiția utilitară, fie şi pentru un scurt răgaz, şi intră în câmpul însuşi al libertății. Fiindcă pare aproape imposibil să nu cedezi tentației de a considera, măcar din timp în timp, maşinăria nu ca pe o prelungire a unui simplu canal bifurcat al sistemelor tale de percepție-operare, ci ca pe *Prelungirea* însăşi a întregului tău ansamblu aperceptiv, ca pe un soi de instrument care-ți revelează alte paliere ale propriei libertăți – fie ele şi de substituție, ori mai ales de substituție; ca pe un *sine* similar în mistere cu cel propriu, cu

https://biblioteca-digitala.ro

avantajul că surprizele pe care le-ai putea întâlni pe parcurs sunt securizate, nu au, măcar aparent, consecințe *reale*.

Cea dintâi concluzie care se impune aici ar fi că relația subiect/obiect în care suntem puşi (ori în care ne punem) în raport cu maşinăria are, cel puțin în clipele în care o utilizăm fără motivație utilitară, un mare potențial de renegociere. Mai pe româneşte spus, poziția noastră de «stăpâni ai jocului» e mereu pe muchie de cuțit, chiar pentru noi înşine. Câtă vreme eu pot – şi chiar sunt uneori obligat subconştient – să-mi transfer sinele identificându-l cu aparatul, pentru a-mi construi un nou ego, e de la sine înțeles că, cel puțin pentru o perioadă, investesc aparatul cu un soi de «mai mult decât obiectul», îl vivific; simultan asta nu se poate petrece fără o pierdere de substanță în raport cu propria mea subiectivitate, care se «obiectualizează» într-o mai mică sau mai mare măsură.

Discuția asta, oricât ar părea de ciudat, refuză să capete, cel puțin din punctul meu de vedere, o conotație moralizator patriarhalistă: fenomenul de negociere ca atare poate fi dincolo de orice bine, ca şi dincolo de orice rău. El există şi basta, chiar dacă tentația de a golemiza computerul revine ciclic în fantasmele culturii noastre populare, în fireasca şi, de altfel, selecta companie a tuturor extratereştrilor, alienilor ori viruşilor degajați mai mult sau mai puțin accidental de cine ştie ce servicii secrete. Luciditatea ar trebui să ne împiedice să cădem în păcatul de a trata drept luciferic instrumentul acțiunilor noastre: luciferismul e în subiect, totdeauna, şi se dovedeşte mereu un câmp al judecăților de nuanță, transideologic. Trebuie însă recunoscut deocamdată, cu modestie, că asemenea oricărei noi tehnologii, şi efectele acesteia schimbă regulile de joc ale inserției interumane, plecând tocmai de la regulile de configurare ale sinelui ca obiect de (auto)cunoaştere şi ale eului ca subiect activat.

Aş zice, pentru moment, că transferului potențial de identitate dinspre utilizator spre computer (*Abulafia* ca fereastră a sinelui şi deci ca şansă a reconstrucției unui nou eu) i se adaugă, complicând şi mai mult lucrurile, un nou transfer, cel dintre «sculă» şi lumea reprezentabilă. Nu de puține ori, lucrurile se petrec aproape simultan. Atât jocul pe calculator, cât şi, mai ales, navigarea pe Internet fără scop precis, ori cu scop de «confirmare/reconfirmare» a condiției de libertate, țin locul unei definiții operaționale asupra câmpului realității: virtualul e o şansă inestimabilă pentru real însă, cum se înțelege de la sine, şi un substitut, mai mult decât amețitor, pentru acesta. Ne găsim deci în fața unei duble condiții schizofrene, dac-ar fi să privim lucrurile dintr-o perspectivă psihiatrică dintre cele mai simpliste; pe de-o parte, e posibil să trec în sarcina maşinii atât proiecția necunoscutului din mine, cât şi proiectul unui eu fictiv dar activ, față de care să am avantajul securizant că sunt simultan spectator;

https://biblioteca-digitala.ro

pe de alta, este posibil să transfer aceluiaşi aparat sarcina de a face ordine în haos, eludând realul sub iluzia că aici, în virtual, dețin mult mai multe şanse de a controla, organiza, acționa ori pur şi simplu înțelege pe ce lume mă aflu decât în lumea ca atare. Nu numai psihicul individual se scindează deci, cel puțin în principiu, ci şi întregul său context, aura sa, aria sa de apărare şi aria sa de atac, multiplele afară şi multiplele lăuntruri. E, în fond, ne place sau nu, o nouă partidă pe care soarta (istoria, dar şi bunul Dumnezeu) ne-o propune: fiindcă despre ce altceva ar putea fi vorba aici, dacă nu tot despre ceea ce, de când lumea, e vorba, adică despre *putere* ?

Jocuri de putere şi măşti de anonimitate

Sincer vorbind, nu cred, cel puțin în acest moment, că apariția calculatorului şi mai ales eşafodarea cyberspațiului ridică probleme noi de natură morală unei lumi şi unui om în plin proces de recentrare etică, aşa cum suntem în fond. Însă cred sincer că lărgirea definițiilor operaționale ale eului şi lumii creşte exponențial tentațiile, aceleaşi dintotdeauna, de a-l pune în paranteză pe celălalt, şi totodată de-a disprețui autocontrolul şi răspunderea. Ca atare, câmpul virtualităților nu face vinovăția virtuală, ci poate scoate în lumină tocmai schimonoseala măştilor legitimității, o dată în plus.

Fiindcă, mi se pare de la sine înțeles, despre putere şi nețărmuritele sale primejdii avem a vorbi aici, ca şi despre exercițiul ei mascat, în umbra acestui «posibil al tuturor posibilurilor» reprezentat de contrarealitatea cibernetică. Un prim cerc (ori să-i spunem limb?) e reprezentat de problemele care derivă din însuşi gradul de alfabetizare funcțională, ca şi din abilitățile specifice pe care le creează acomodarea de la o foarte fragedă vârsta cu secretele maşinăriei. Două disfuncții cu consecințe destul de grave se întrevăd de la prima ochire. E vorba, mai întâi, despre o reeşalonare a şanselor persoanei, într-o lume democratică, în funcție de posibilitățile de a stăpâni limbajele specifice şi de a te mişca cu uşurință în noul spațiu: alfabetizați, nonalfabetizați şi superalfabetizați, iată o nouă grilă de clasificare a condiției de «cetățean», în care atât economicul, cât şi, mai ales, politicul nu şi-au spus ultimul cuvânt. Suntem încă departe de a fi luat seama la multiplele consecințe de natură socială pe care le are această reclasificare, şi spun asta fără a visa la vreun fel de normare nenaturală a distribuției şanselor, Doamne fereşte. Însă a îngroşa numărul non-cetățenilor prin conservarea imposibilității unui mare număr de oameni de a avea acces la instruire informatică e o primejdie cu greutate morală, şi de aici mai departe politică, de care trebuie să ținem seama.

https://biblioteca-digitala.ro

Mult mai sensibilă însă mi se pare a doua disfuncție, legată de şansele superalfabetizării informatice de la vârste foarte fragede, când încă responsabilitatea morală şi juridică nu poate fi privită ca deplină. Cum bine ştim, mimesisul de apartenență face parte din caracteristicile evidente ale adolescenței, când sinele se negociază încă între narcisismul centrat al copilăriei şi forța modelatoare a grupurilor în care te inserezi, ori măcar doreşti să o faci. Or, în acest *no man's land* al devenirii, al asumării unui proiect de construcție a egoului, jocurile de putere, ca şi sexualitatea, iar mai apoi combinatoria dintre ele au o importanță majoră. Orice demers antropologic, ca şi orice recurs la psihologie o demonstrează cu prisosință. Nu-i deci nici o surpriză că o parte majoră a elitelor de *hackeri*, ca şi de *gamehoolici* ori de *nethoolici* se recrutează deja, de mai bine de un deceniu, dintre adolescenți. Numai că părinților exasperați, înfricoşați ori doar îngrijorați, ca şi instituțiilor mereu dornice să se alarmeze ar trebui să li se explice că şi în această privință, ca şi în atâtea altele, interdicția ori excesul de supraveghere sunt cele mai proaste soluții. Implicarea copilului preadolescent şi a adolescentului în cotidian, responsabilizarea lui necoercitivă, ci naturală, participarea membrilor familiei la bucurii, ca şi la necazuri comune, întărirea relației printr-un permanent balans de echilibrări între libertăți şi asumare, ca şi o participare neforțată la sfera de interese de cunoaştere a copilului-adolescentului sunt adevăratele căi de contracarare a tendințelor escapiste şi, ca atare primejdioase pe care le-ar putea dezvolta aberant coabitarea cu computerul şi cu spațiul virtual.

Adâncind puțin lucrurile, unde şi cum am putea recunoaşte luciferismul jocurilor de putere în comportamentul nostru față cu virtualitatea? Mai întâi ar fi de vorbit despre primejdia poziției de *identificare cu aparatul-eroul* în jocul pe calculator. Mi se pare că de la jocuri trebuie pornit fiindcă ele sunt foarte tentante încă de la vârstele mici, iar construcția lor, oricât de sofisticată, se bazează pe o investiție de sine, ale cărei avantaje sunt clare (educarea atenției, calculul de câmp vizual, abilități de judecată şi reacție, viteză etc.), dar ale cărei dezavantaje sunt încă insuficient explorate, ori insuficient contracarate. Ele sunt, într-o ordine absolut aleatorie, reprezentate de clişeizarea raporturilor de putere şi de reducerea simțului nuanței în exercitarea acesteia, mitologizarea condiției de învingător (mai ales când e vorba despre jocurile «de luptă»), şi de aici mai departe de transferarea în câmpul realului a unei reprezentări asupra eului care actualizează excesiv potențialul narcisist, până peste limitele adolescenței, în defavoarea judecăților de inserție social-comportamentală bazate pe decizia responsabilă față de celălalt. Iată deci o primă mască sub care se poate ascunde, periculos, incapacitatea de a construi un ego echilibrat:

https://biblioteca-digitala.ro

voința de a fi *eroul*, cu orice preț, independent de circumstanțe ori de propriile posibilități fizice sau psihice.

Însă, deja, tipurile de relație dezvoltată patologic cu computerul pot fi primar clasificate, iar un soi de isterie subiacentă care înconjoară discuțiile referitoare la aceste patologii ar putea justifica tratarea inserției în relația specifică cu maşinăria drept simptomatică. De exemplu, dacă de pe acum *gamehoolicul* îşi transferă sinele prelungirii care este aparatul, în virtutea iluziei că astfel îşi va putea construi un ego mai puternic, reprezentativ pentru grupul de apartenență la care se raportează conştient-subconştient, însuşi acest transfer ridică legitime întrebări psihanalitice asupra naturii – or, mai corect spus, genului – sub care se deghizează aparatul (sinele) în raport cu tânărul utilizator. «Este computerul femeie?», era întrebat Slavoy Zizek într-un interviu din revista portugheză *Flash Art* (martie 1992). Iar răspunsul celebrului filosof şi psihanalist era tranşant. «În majoritatea cazurilor da. Ține locul femeii. Asta dacă ținem seama că spațiul cel mai adânc al ființei tale este astfel externalizat. Maşinăria gândeşte pentru tine: simpul fapt că observi asta te face să te bucuri că alții fac asta pentru tine (în locul tău, n.t.) – şi din nou aceasta ar fi viziunea ultimativă a spinozismului, imersiunea pasivă (...) Acest soi de maşinărie universal simbolică funcționând de la sine te scapă de orice responsabilitate».

Nu e puțin lucru să constați că prelungirea tehnologică care e computerul îți «externalizează» sinele în varianta sa mai degrabă feminină. Automat, gândul ne duce la celelalte două tipuri de identificare patologică, *hackerismul* şi *netmania* (ori *nethoolismul*), în care componenta sexuală a jocului de putere e evident şi mai marcată. Un studiu recent, efectuat pe bază de interviuri de adâncime efectuate în comunitățile de tineri superalfabetizați – studiu care e în plină desfăşurare încă, aşa că nu pot apela la concluziile sale, ci doar la datele sale preliminare – revelează pe deplin substitutul de juisare fantasmatică ce lucrează în noul orizont simbolic al realității virtuale. Chiar în jargonul *hackerilor* termenii sexuali sunt la mare preț: «bucuria de a-ți lăsa sămânța», pentru plantarea de viruşi în fişierele personale ori de instituție cele mai sofisticat parolate, «a dezvirgina» pentru spargerea unui cod foarte complicat etc. Nu cred că mai are rost să insist asupra apetitului violator al acestor comportamente, încurajate fireşte de iluzia – adesea întreținută de absența factorilor sociali coercitivi, cum ar fi legislația specifică – că acționezi sub scutul anonimatului. De altminteri, e interesant de remarcat că aceleaşi interviuri revelează că, o dată pragul inițierii sexuale reale fiind trecut, apetitul violator al *hackerului* scade, fără ca el să

https://biblioteca-digitala.ro

dispară total decât în cazurile stabilirii unei relații sexuale de adâncime şi de durată. Sau, cine ştie?

Cine ştie dacă nu cumva perturbarea deja stratificată a relației cu sinele şi cu proiecția sexualității, dobândită «în joacă» în adolescență şi prima tinerețe, nu se poate răsfrânge ulterior asupra calității intrinseci a acestui război fără învinşi şi fără învingători care este, azi mai ales, relația bărbat-femeie? Dar să nu mai punem şi noi gaz peste foc, într-o lume şi aşa măcinată de angoase cu privire la efectele incontrolabile ale virtualității tehnologice.

În fine, în materie de navigare, de corespondență şi de *chat*, care sunt, s-o recunoaştem, plăceri de maturitate, interogarea asupra răspunderii devine cu adevărat majoră. În acelaşi interviu, Zizek se arăta amuzat de moda, deja trecută în Franța anului '92, care bântuise ceva vreme cercurile de tot soiul, mai ales intelectuale, de a face pur şi simplu amor pe minitel, alegându-ți la întâmplare un partener dintre cei disponibili, fireşte cu poreclă ori doar cu numele de familie. Lucrul care-l distra copios pe filosof nu era propriu-zis recursul la o relație accidentală şi fără consecințe – similară într-un fel vulgarelor telefoane erotice –, ci însuşi caracterul deschis-închis al jocului propus: un joc exclusiv de discurs, un fel de supraproiecție simbolică a satisfacției sexuale, care presupune simultaneitatea de poziție ego-sine, şi care reprezintă, cred eu, punctul major, până în acest moment, al perversiunii de dedublare. În nici o altă întâmplare a discursului, deci de organizare a universului simbolic, cunoscută de istorie, acest potențial sado-masochist al ființei – altminteri ducând cea mai normală, până la banală, dintre vieți – n-a fost mai judicios scos la lumină.

Miza jocului, cred eu, este aici tocmai deresponsabilizarea absolută, cu toate că fascinația lui Zizek fața de fenomen se explică mai degrabă prin autentificarea, o dată în plus, a faptului că juisarea este totdeauna o materie a fantasmaticului. Tocmai faptul că nu ştii cu cine ai intrat în contact, şi nici n-o vei şti vreodată, e resimțit de subiect ca «eliberare» potențială. Tocmai faptul că eşti simultan şi actant şi spectator face experiența «interesantă». Însuşi caracterul său conştient de simulacru o securizează deresponsabilizând-o. Virtualitatea ei întăreşte pentru moment percepția sinelui, *S*-ul vid al lui Lacan, în deplinătatea recunoaşterii, tocmai prin anonimitatea asumată, că e constitutiv vid.

Mutatis mutandis de la acest exemplu extrem, trecerea către comportamentele de violare a corespondenței pe Internet ori la cele de agresare şi hărțuire în *chat* se face fără nici o greutate. La urma urmelor, din clipa în care m-am conectat pe rețea trebuie să înțeleg că circul de fapt într-un spațiu la fel de aglomerat, şi probabil echivalent de primejdios, ca

https://biblioteca-digitala.ro

acela al unui oraş suprapopulat. Regulile, precauţiile ca şi riscurile par măcar asemănătoare, dacă nu sunt până la urmă, de fapt egale. Într-un alt interviu, din 1995, dat unui editor şi filosof olandez, în stilul său atât de original tocmai pentru că nu face nici un soi de concesii tentaţiilor clişeului, Zizek reia nişte afirmaţii mai vechi (care între timp au devenit însăşi substanţa unei cărţi noi, din 1997, dedicată mediilor de informare şi realităţii virtuale). Punctul său forte aici este acela că, după scurgerea unei perioade fireşti, mai lungi sau mai scurte, de adaptare şi de asumare a condiţiilor şi efectelor universalizării spaţiului virtual, «jucăria» fantasmatică potenţial prezentă în relaţia cu computerul îşi va pierde din preţ, dezvoltările aberante revenind la procentul lor constant în raport cu comunitatea. Ar fi, propabil, o judecată optimistă dacă n-ar conţine atâta nostalgie subiacentă cu privire la dizolvarea ordinii simbolice; dar ea merită luată în discuţie măcar câtă vreme diagnosticele filosofului se dovedesc în rest atât de corecte. Argumentul e destul de simplu: «Aşa-numitele *comunităţi virtuale* nu reprezintă o atât de mare revoluţie cum s-ar crede la prima vedere. Ceea ce mă impresionează pe mine este amploarea cu care aceste fenomene virtuale ne fac pe noi, retroactiv, capabili să descoperim măsura în care sinele a fost mereu o virtualitate. Chiar şi cele mai fizice experienţe ale sinelui au un element simbolic virtual în ele însele. (...) Ideea că eşti capabil să faci ceva, dar nu faci, îţi dă mai mare satisfacţie decât faptul concret de-a o face. (...) Această distanţă, departe de a strica juisarea, o face şi mai intensă. Aici văd eu marile posibilităţi ale chestiunilor referitoare la realitatea virtuală. În computer eu văd virtualitatea, în sensul simbolic de ficţiune, dându-şi duhul»

https://biblioteca-digitala.ro

DANIEL DĂIANU

Cât de nouă este «noua economie»?

Revoluția digitală şi perspective formidabile pentru unii, alături de scufundare şi mizerie pentru alții! Nu întâmplator ultima întîlnire la nivel înalt a Grupului celor 8 state puternice ale lumii, în Okinawa (Japonia), la finele lunii iulie a.c., s-a remarcat prin centrarea atenției pe situația economică şi socială a lumii subdezvoltate; s-a vorbit astfel despre implicații ale creşterii decalajelor economice față de lumea bogată – pe fondul noii revoluții tehnologice –, despre răspândirea fulgurantă a unor epidemii la care nu există încă leacuri eficace, despre tabloul dezolant al unor regiuni vaste ale globului unde timpul parcă merge înapoi etc. Cei mari şi puternici par să fi intrat, în fine, într-o alertă reală față de soarta multor țări neajutorate, deşi semnale foarte grăitoare existau de mulți ani. Această preocupare urmează, deşi la altă scară şi într-un context diferit, atenției care s-a acordat evenimentelor din sud-estul Europei, din Africa Centrală etc. Rămâne de văzut dacă acest interes va fi vremelnic, sau va rodi ca fruct al unui pragmatism înțelept, pe care îl aşteptăm de la lideri de stat responsabili. Rândurile de mai jos se vor şi o invitație la o dezbatere onestă cu privire la probleme sociale, economice şi politice contemporane. A lupta pentru o societate democratică şi piață (ca temei economic al democrației) nu înseamnă a respinge o evidență izbitoare şi anume: ceea ce dorim să construim chiar şi în ipostazierile sale exemplare are imperfecțiuni (să ne amintim de celebra descriere de către Winston Churchill a democrației) şi tocmai de aceea, avem obligația morală şi intelectuală de a le dezbate cu sinceritate, aşa cum şade bine unor cetățeni liberi şi deschişi la minte.[1]

1. Deseori sunt surprins de bigotismul şi fundamentalismul doctrinar ce tronează în anumite cercuri, de inapetența la dialog, la a asculta alte opinii, de exclusivismul stupefiant al unora. Nu au trecut mulți ani de la «gândirea unică» *(La pensée unique)* pentru a nu tresări şi privi cu mirare astfel de discursuri care, deseori, sunt purtate în numele apărării democrației.

https://biblioteca-digitala.ro

Fapte

Încercând să dau drumul unui şir de gânduri privind tema acestui număr din *Secolul 20* nu am rezistat tentației de a consemna un fapt pe care-l consider a avea o semnificație deloc neglijabilă. Astfel, în a doua jumătate a lunii mai 2000, deputatul Varujan Pambuccian a introdus în Parlament un proiect de reglementare a comerțului electronic (*e-commerce*). El argumenta, printre altele, că, potrivit unor calcule, circa 10% din populația Bucureştiului ar putea utiliza noua modalitate de procurare de bunuri şi servicii. Concomitent, în Congresul american se desfăşurau audieri privind aceeaşi chestiune, dezbateri care erau televizate de canalul *C-Span*. Dincolo de apropierea în timp, oarecum inedită, a preocupărilor de legiferare în acest domeniu în cele două țări, se reliefează un alt aspect şi anume, motivarea demersului deputatului în Parlamentul român. În opinia mea există suficient temei pentru a spune că, în acest caz, nu avem de-a face cu un simplu gest spectaculos – propriu comportamentului multor oameni politici, sau tradiționalei «forme fără fond». Internetul a pătruns puternic în viața unui număr notabil de români, tineri şi mai în vârstă, a permis un acces extraordinar – ca spațiu şi viteză – la lumea informației, şi nu numai.

Să ne gândim, de pildă, la uşurința cu care se poate comunica direct, indiferent de distanță, la posibilitatea de a citi presa chiar înainte ca aceasta să fie difuzată fizic.[2] Ce deosebire fantastică între a primi *clip*-uri de ziar prin poştă, la zile sau chiar săptămâni distanță în timp[3], şi a citi articolele în cvasimomentul difuzării lor. Internet-ul este însă numai o parte componentă, chiar dacă, se pare, cel mai important suport tehnologic a ceea ce unii numesc «noua economie» (*the new economy*).

Deceniul ultim pare să fi scos economia americană dintr-un soi de letargie. «Noua revoluție industrială» (revoluția informației) nu numai că redesenează harta industrială, dar conduce la creşteri de productivitate remarcabile, la reduceri mari de costuri. Extinderea aplicațiilor noilor tehnologii ale informației este dovedită de fapte simple dar grăitoare. De exemplu, microprocesorul pe care-l întâlnim adesea în felicitări muzicale conține mai multă putere de calcul decât exista pe toată planeta la finele

2. Cei mai nerăbdători pot cunoaşte ştirile mai importante din ziare pe Internet, seara târziu, adesea în preziua difuzării ziarului ca obiect fizic. Oare şi acest episod face parte din ieşirea graduală din Galaxia Gutenberg? Îmi este foarte greu să concep o lume fără cărți, reviste şi ziare tipărite dar, precum îmi spunea un amic, este posibil ca noi, cei ce aparținem generațiilor mai vârstnice, să fim prizonieri mentali ai tehnologiilor tradiționale.

3. În perioada în care am avut bursă de cercetător la Universitatea Harvard (1990-1991) prietenii îmi trimiteau din țară, prin pştă, decupaje din ziare; aceste materiale ajungeau, desigur, cu un decalaj de cel puțin o săptămână față de apariția ziarului sau revistei.

https://biblioteca-digitala.ro

celui de-al doilea război mondial.[4] Comerţul electronic a condus la diminuări de preţuri de achiziţie considerabile. Astfel, marile edituri de carte (nu numai americane) se află sub concurenţa teribilă exercitată de Amazon.com (imensa reţea electronică de distribuţie de carte), care oferă preţuri *en détail* mai mici cu până la 20% faţă de preţul de achiziţie din magazin. Studenţii mei de la Anderson School renunţaseră să mai achiziţioneze cărţi din librării ca urmare a diferenţelor notabile de preţ.[5] În România, de exemplu, editura Polirom din Iaşi utilizează Internet-ul pentru a facilita comenzi de la clienţi, propunându-le reduceri de preţ ademenitoare. Pentru unele produse diferenţele de preţuri sunt de-a dreptul spectaculoase. Un prieten mi-a relatat cum a reuşit să achiziţioneze prin Internet un computer Sony de ultimă generaţie la un preţ cu circa 40% inferior celui afişat în magazine. Şi asemenea exemple sunt numeroase.

Noile firme bazate pe ultimele tehnologii de informare (aşa-numitele *dot.com*-uri) au produs o creştere nemaiîntâlnită la bursa din New York (şi pe Nasdaq), este adevărat, întreruptă în aprilie şi mai (2000) de ceea ce a fost o corecţie necesară. Au loc fuziuni de mari dimensiuni, în diverse domenii: telecomunicaţii, servicii financiare, industria farmaceutică etc. Aceste fuziuni se înscriu în logica globalizării, a formării de mari grupuri care operează la scara economiei mondiale, a proliferării «reţelelor» (*networks*).

Şi integrarea europeană pare să fi fost influenţată de «venirea» noilor tehnologii. Integrarea este judecată şi ca un vehicul de impulsionare a progresului tehnologic pe bătrânul continent. La reuniunea de la Lisabona a şefilor de guverne din ţările membre s-a vorbit ca niciodată de nevoia de a ţine pasul cu SUA în ceea ce priveşte noile tehnologii. Iar introducerea *Euro*-ului, dincolo de crearea unei monede comune care să rivalizeze cu dolarul SUA, este privită de statele membre ale UE şi ca o modalitate de unificare şi flexibilizare a pieţelor, de stimulare a dezvoltării noilor tehnologii, de constituire a unor «campioni europeni», care să facă faţă concurenţei cu firme mari din SUA şi Japonia. Că *Euro* a avut o evoluţie diferită de cea prefigurată de tehnocraţii de la Bruxelles este o altă poveste.

---

4. Diane Coyle, *The Weightless World. Strategies for managing the Digital Economy* («Lumea necorporală. Strategii pentru gestiune în economia digitală»), Cambridge, MIT Press, 1999, p.ix

5. Ei aveau permanent pe masă *laptop*-uri cu ajutorul cărora verificau imediat la casele editoriale existenţa cărţilor recomandate de mine şi puteau face comanda instantaneu. Îmi amintesc cum unul dintre studenţi, atunci când am vorbit de cartea lui Paul Krugman, *The Return of Depression Economics*, a remarcat faptul că preţul menţionat de mine era cu peste 15% mai mare decât cel afişat de Amazon.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar există şi partea întunecată a «noii economii». Suita de crize financiare care au zguduit Mexicul, Asia de sud-est, Rusia şi Brazilia în anii '90 sunt de rău augur pentru relațiile financiare internaționale. Efectele de contagiune, instabilitatea inerentă în funcționarea piețelor financiare, dificultățile tot mai mari ale FMI de a interveni eficace ca împrumutator de ultimă instanță (*lender of last resort*), fac parte din noul peisaj al economiei mondiale. În acest context s-a pus problema reformei sistemului financiar internațional recunoscându-se instabilitatea sa în creştere şi existența unor zone ale acestuia (de pildă: funcționarea fondurilor speculative – *hedge funds*[6]) ce sunt în afara reglementărilor. O foarte recentă carte a *guru*-lui de pe Wall Street, Henry Kaufman, vorbind despre fragilitatea funciară a piețelor financiare, subliniază slăbiciunile metodelor de gestionare a riscului folosite în prezent şi nevoia acută de reglementare şi supraveghere la nivel local şi internațional.[7] Crizele, cum era de aşteptat, au avut puternice efecte de natură socială şi politică. Mexicul a suferit enorm după prăbuşirea *peso*-ului în toamna lui 1994, înregistrând o importantă cădere a activității economice şi amputarea drastică a puterii de cumpărare a unei clase mijlocii în formare. În Indonezia, zeci de milioane de cetățeni şi-au văzut anulate câştiguri şi acumulări făcute de-a lungul a circa un sfert de veac, în timp ce țara a fost aruncată într-un marasm social şi economic.

Globalizarea, în general, a mărit decalajele între state şi regiuni. Reacții puternice împotriva globalizării se remarcă inclusiv în țările bogate. Reuniunea WTO (Organizația Mondială a Comerțului) de la Seattle şi cea a FMI şi Băncii Mondiale de la Washington, în ianuarie şi, respectiv, aprilie 2000, au fost terenuri de manifestare virulentă pentru unele organizații neguvernamentale, care protestează împotriva consecințelor globalizării. În multe zone ale globului se observă o slăbire considerabilă a structurilor instituționale care asigurau o anume stabilitate, coeziune socială, ordine; are loc o alunecare spre haos, anarhie, la care se adaugă conflicte inter-etnice şi militare, cu mari jertfe de vieți omeneşti. Nu întâmplător Africa este numită un continent dezastru. Ceea ce se întâmplă în Etiopia, Eritreea, Sierra Leone, Sudan (în multe țări africane speranța de viață este sub 30 de ani, în timp ce în țările bogate se situează, în medie, la peste 70 de ani) etc. sunt

6. Cazul fondului speculativ *Long Term Capital Management*, care a reclamat intervenția indirectă a Sistemului Federal de Rezerve american, la finele lui 1998, este notoriu. În acest fel s-a dorit evitarea riscului de sistem pe piața financiară americană şi nu numai.

7. Henry Kaufman, *On Money and Markets* («Despre bani şi piețe»). New York, McGraw-Hill, 2000. Este de remarcat că prefața cărții este semnată de Paul Volcker, cel care în anii '80 a condus Sistemul Federal de Rezerve şi care împărtăşeşte opiniile lui Kaufman.

https://biblioteca-digitala.ro

fapte abominabile. Tot aşa cum deceniul disperării în Balcani ne aduce aminte că trecutul este încă alături de noi, că democrația şi toleranța, la scara continentului european, nu au o istorie veche. Dacă la acestea mai adăugăm epidemiile de boli (proliferarea SIDA pe continentul african a fost declarată de guvernul SUA ca o amenințare la adresa securității naționale), terorismul internațional practicat de grupuri înzestrate cu arme dintre cele mai sofisticate[8], traficul de droguri, arme, sclavia modernă (inclusiv traficul de femei şi minori), căpătăm un tablou descurajant. De aceea un Robert Kaplan vorbeşte de «Anarhia care vine»[9], iar Francis Fukuyama, cel care proclamase «Sfârşitul istoriei»[10], deplânge, în ultima sa lucrare (Marea Ruptură)[11], scufundarea omenirii în excesele unui individualism dus la extrem. Ultimul se întâlneşte, astfel, cu mesajul mai multor enciclice papale în acest deceniu: Papa Ioan Paul al II-lea este cunoscut ca un fervent apostol al împletirii pledoariei pentru democrație şi libertate cu apelul la solidaritate cu cei slabi şi neajutorați.

Mari zone ale globului se caracterizează prin ceea ce numim *state slabe*, fragmentare, în declin economic rapid şi este probabil faptul că asemenea trăsături le putem întâlni într-un mare număr de țări postcomuniste, în zona Balcanilor[12]. Această slăbiciune a statului, privită ca incapacitate de guvernanță publică (de a gestiona treburile publice), trebuie distinsă de ceea ce unii consideră a fi o alterare a acțiunilor pe care le poate întreprinde statul-națiune, în contextul globalizării. Într-o astfel de lume, a creşterii interdependențelor economice, am asista, se afirmă, la naşterea unui «stat virtual»[13]; unii analişti vorbesc chiar despre irelevanța granițelor[14], deşi, în

8. Nu întâmplător întâlnirea dintre Bill Clinton şi Vladimir Putin, la Moscova (în iunie 2000) a consemnat ajungerea la un acord între SUA şi Rusia în ceea ce priveşte colaborarea în combaterea terorismului internațional.

9. Robert Kaplan, *The Coming Anarchy*, New York, Norton, 1999. Kaplan este autorul mai multor *best-sell*-uri care, în contextul evoluției tehnologice contemporane şi al terminării razboiului rece, încearcă să surprindă tendințe negative în lumea modernă. El este şi autorul lui *Balkan Ghosts* («Fantomele Balcanilor»), New York, 1993.

10. Francs Fukuyama, *The End of History*, New York, Free Press, 1990.

11. Francs Fukuyama, *The Great Disruption*, New York, Simon and Schuster, 1999.

12. Balcanii se caracterizează prin fragmentare, proliferarea protectoratelor, criminalizarea activității economice, şomaj foarte mare (cca 40% în Bosnia-Herțegovina, Macedonia, Serbia, etc.), stagnare sau declin economic.

13. Richard Rosencrance, *The Rise of the Virtual State. Wealth and Power in the Coming Century* («Apariția Statului Virtual. Bogăție şi Putere în Secolul care vine»), New York, Basic Books, 2000.

14. Aceasta este o temă tratată în ultima carte a lui Jacques Barzan, *The Western Civilisation. From Dawn to Decadence* («Civilizația occidentală. De la răsărit la decadență»), 2000. Vezi şi Kenichi Ohmae, *The End of the Nation State. The Rise of Regional Economies* («Sfârşitul statului națiune. Naşterea economiilor regionale»), New York, Free Press, 1995.

https://biblioteca-digitala.ro

mod paradoxal, în multe zone ale globului conflictele teritoriale conduc la confruntări militare de amploare. În realitate şi pe fondul unor tendinţe de integrare şi fragmentare, statul naţiune este departe de a-şi fi epuizat rolul istoric.[15] Cât priveşte economicul, aici putem vorbi mai degrabă despre o redefinire a rolului statului – fie ca stat asistenţial, fie ca gardian al reglementărilor vieţii economice (dacă în SUA accentul cade pe reglementări şi comenzi ale statului adresate sectorului privat[16], în Europa sectorul public are o vizibilitate mai mare).

Dar chiar noile tehnologii ridică semne de întrebare, stârnesc îngrijorare. Bill Joy, unul dintre cei mai proeminenţi reprezentanţi ai «noului val» tehnologic, cofondator şi şef al cercetării la Sun Microsystems, a şocat numeroşi confraţi şi fani prin creionarea unei posibile apocalipse, în cazul în care progresele microbiologiei[17] (biologiei moleculare – mulţi visează la specimene perfecte, dar ignoră şi posibila apariţie de creaturi monstruoase), ale roboticii şi nanoelectronicii nu vor fi supuse unor reglementări eficace, unui control strict.[18] Joy reactualizează astfel mesajul lui Jacques Ellul de la finele deceniului trecut.[19] Temerile omului de ştiinţă american sunt împărtăşite de unii, respinse de alţii, ridicând marea problemă a exercitării controlului într-o societate democratică. Avertismentele lui Joy ca şi ale altora (ale lui Ray Kurzwell, cel care a inventat prima maşină de citit pentru cei lipsiţi de vedere şi alte lucruri uimitoare) încep să aibă ecou din ce în ce mai mare în presa influentă[20] şi la nivelul oamenilor politici. Astfel, în câteva rânduri, Casa Albă a organizat întâlniri cu participarea unor nume ilustre în domeniul noilor tehnologii. În fapt, contenciosul legat de acestea este amplu, vizând probleme de etică, legată de relaţia între privat şi public, dreptul cetăţeanului la protecţia vieţii private, periculozitatea noilor tehnologii

---

15. Răspunsul mai mult decât ambiguu al francezilor la propunerea ministrului german de externe, Joshka Fischer, privind noi paşi de unificare politică a UE nu este surprinzător. Pentru modul cum Franţa este văzută în concertul european de politicieni francezi importanţi vezi şi Edouard Balladur, *Caractère de la France*, Paris, Plon, 1997. Pentru o analiză a rolului statului naţiune în lumea contemporană vezi şi Daniel Dăianu, *Vitalitate şi Viabilitate Economică. O Dublă Sfidare pentru Securitatea Europei*, Bucureşti, Clavis, 1997.

16. Este demn de semnalat că însăşi dezvoltarea Internet-ului se datorează unei iniţiative a Departamentului Apărării al SUA (Pentagonul), din anii '70.

17. Desluşirea codului genetic uman este o descoperire excepţională. Unii o echivalează cu ceea ce a însemnat roata pentru mersul civilizaţiei umane (*The Human Blueprint is Unveiled*, «Financial Times», 27 June, 2000, p.1). Dar este probabil ca şi această apreciere să fie modestă în privinţa implicaţiilor.

18. În articolul său *Why the Future does not need us* («De ce viitorul nu are nevoie de noi»), din numărul din aprilie, 2000, în *Wire Magazine*.

19. Jacques Ellul, *Le Bluff Technologique*, Paris, Hachette, 1988.

20. Vezi articolul lui David Ignatius, «International Herald Tribune», 21 Mai, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro

(inclusiv cele legate de posibile mutații genetice «controlate»/provocate) pentru viața oamenilor etc[21]. Este de adăugat şi problema evocată mai sus: cine trebuie să exercite controlul solicitat într-o societate democratică şi dacă acest control este posibil? Sunt de ajuns codurile morale şi etice (admițând că acestea îşi păstează eficacitatea, deşi mutații culturale, cu efecte în comportamentul indiviziilor, pot invalida această ipoteză) într-o lume în care informația este din ce în ce mai puțin filtrată de judecata editorilor de carte sau ziar? Pot aceste coduri combate, cu şanse de câştig, incitarea la violență[22], anarhie, sau transmiterea de imagini pline de promiscuitate (pornografie)? Este demn de notat în această privință că Thomas Friedman, cunoscut editorialist la *New York Times* şi autorul mult comentatei cărți *The Lexus and the Olive Tree*[23] (care tratează în termeni pozitivi globalizarea), face următoarele remarci într-un articol de dată recentă: «când fiecare este mai conectat, fără a fi însă supus unor reguli ale jocului, unități mici pot cauza mari daune, catastrofe».[24] Este lesne de detectat aici o logică proprie teoriei moderne a haosului.[25] Friedman consideră că noile tehnologii reclamă introducerea unor reguli şi reglementări la nivel global (*global govemance*). Viruşii care perturbă din ce în ce mai mult rețelele Internet sunt un herald amenințător din acest punct de vedere. Altfel spus, apar tehnologii extraordinare care, în mod paradoxal, nu reduc vulnerabilitatea omului ca ființă individuală şi socială.

Concepte

Ce vrea să însemne «noua economie»[26]? Aceasta ar exprima progresul tehnologic excepțional înregistrat în ultimele două decenii, o

---

21. Şi industria cinematografică (în special în SUA) participă la această dezbatere prin filme care imaginează posibile consecințe catastrofale ale «derapajului» în utilizarea de noi tehnologii sau descoperiri ştiințifice.

22. Este de notat că încăierări tot mai frecvente între suporteri ai echipelor de fotbal au corespondent în veritabile războaie mediatice, pe Internet.

23. Thomas Friedman, *The Lexus and the Olive Tree* («Lexus-ul şi Măslinul»), New York, Anchor House, 2000 (ediția a doua).

24. Thomas Friedman, «We are increasingly wired, but no one is in charge», *International Herald Tribune*, 13-14 Mai, 2000.

25. În ştiința economică, printre promotorii «teoriei haosului» şi ai modelelor non-liniare se numără Brian Arthur şi Paul Ormerod. Foarte cunoscut pentru cercetările pe care le promovează în domeniul *complexității* şi, relaționat, al «teoriei haosului» este Institutul Santa Fe din New Mexico (SUA).

26. Se vorbeşte şi despre «economia informației» (*information economy*), sau «economia bazată pe cunoaştere» (*knowledge economy*). Lester Thurow, reputat profesor la Sloan School of Management de la Massachussetts Institute of Technology (Cambridge – SUA) explorează o astfel de economie în ultima sa carte, *Building Wealth. The New Rules for Individuals, Companies, and Nations* în *a Knowledge-based Economy*, New York, HarperCollins, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

nouă străpungere de tip schumpeterian[27] – mai cu seamă în tehnologiile noi ale informației –, care ar sta la originea perioadei (aproape întreg deceniul 90) de avânt economic fără precedent în SUA, după al doilea război mondial. Această perioadă este în contrast izbitor cu anii '70, cu pesimismul anilor '80 când se vorbea cu mefiență despre «Fortăreața Europa» (*Fortress Europe*) şi se privea cu mare temere spre ascensiunea economică a Japoniei.[28] «Noii economii» îi este asociată o formulare soră, «noua paradigmă» (*the new paradigm*), care ar exprima posibilitatea realizării de creştere economică susținută şi rapidă, simultan cu o rată de şomaj mică. Astfel, în SUA, deceniul ultim a consemnat o creştere economică neobişnuit de înaltă[29], concomitent cu o cifră a şomajului de sub 5 la sută – în timp ce în Europa occidentală, rata medie a şomajului s-a situat la peste 10%. Câtă diferență față de anii de tristă amintire ai stragflației! Să ne amintim cum în urmă cu mai bine de două decenii şi urmând şocului multiplicării prețului petrolului, economia americană cunoscuse o combinație de inflație cu două cifre şi o accentuată recesiune economică. Consacrată relație între şomaj şi inflație, curba Phillips, fusese invalidată evident de realitate, iar gândirea monetaristă se instala tot mai mult în cabinetele făuritorilor de politică economică în lumea occidentală.

«Noua economie» poate fi interpretată prin prisma ciclurilor lungi, tip-Kondratiev[30]. Aceste cicluri seculare ar fi provocate de schimbări tehnologice revoluționare, de mănunchiuri (*clusters*) de tehnologii noi; reverberațiile noilor tehnologii ar sta la baza noii faze de creştere economică susținută.[31]

---

27. Joseph Schumpeter, unul dintre marii economişti ai secolului XX, explică dezvoltarea economică prin apariția periodică a unor mănunchiuri de tehnologii noi (revoluționare), care ar sta şi la baza ciclurilor lungi în economie. Vezi a sa «Teorie a Dezvoltării Economice» (*Theory of Economic Development*, Cambridge, Harvard University Press, 1934).

28. Vezi de pildă Lester Thurow, *Head to Head*, Cambridge, MIT Press, 1993.

29. Care l-a determinat pe Alan Greenspan, preşedintele Sistemului Federal de Rezerve şi cunoscut pentru «ambiguitatea constructivă» a declarațiilor sale, ca referindu-se la evoluția Bursei newyorkeze să vorbească despre o «exuberanță irațională» (*irrational exuberance*). Aceasta este şi denumirea cărții lui Robert Shiller, *Irrational Exuberance*, Princeton, Princeton University Press, 2000, în care el analizează instabilitatea structurală a piețelor financiare.

30. Statistician rus, mort într-un gulag (înainte de al doilea război mondial), care a menționat pentru prima dată posibilitatea unor cicluri lungi (seculare) determinate de impactul progresului tehnologic asupra economiei.

31. Pentru o analiză a ipotezei ciclurilor lungi vezi Andrew Tylecote, *The Long Wave in the World Economy* («Ciclurile lungi în economia mondială»), London, Routledge, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro

Este neîndoielnic că noile tehnologii «trag» economia americană revoluționând structuri de producție şi modificând *pattern*-uri organizaționale. Ritmul inovațiilor, mai cu seamă în tehnologiile informației, este năucitor; sunt bulversate ierarhii şi sunt demolate mituri; apar milionari peste noapte la vârste de adolescent[32], dar totodată se pot pierde rapid averi mari[33], iar ritmul progresului tehnologic se poate accelera.

Concurența este din ce în ce mai aprigă, tensionând aranjamente instituționale şi punând în discuție reglementări existente. Intensitatea concurenței explică de altfel criza statului asistențial, alături de un fenomen, probabil inerent, de îmbătrânire a unor instituții. Dezbaterea din Occident, în special în Europa, privind aşa-numita «A Treia Cale» (*The Third Way*)[34] reflectă preocuparea politicienilor față de impactul social şi economic al noilor tehnologii, nevoia de a concilia presiunea pentru eficiența economică cu cerința de menținere a coeziunii sociale. Asemenea lui Anthony Giddens, şi pentru Jacques Lesourne, onorabilul fost director al cotidianului francez *Le Monde* şi preşedinte al cunoscutei asociații *Futuribles*, rezolvarea dilemei pentru Europa (pentru UE) nu ar consta în copierea modelului de peste ocean, sau în aplicarea practicii britanice din anii '80[35]; el consideră că este nevoie de o rescriere a contractului social dintre stat şi cetățean, dar care să nu anuleze câştigurile sociale incontestabile ale societăților democratice europene.

Aminteam înainte de nevoia de reglementare eficace atât la nivel local, cât şi pe plan internațional, care să reducă din «eşecurile de coordonare a pieței» (*market failures*), excese, arbitrariu, abuz, comportament amoral şi antisocial etc. De exemplu, legislația Glass-Steagall, care fusese introdusă în domeniul bancar, în SUA, ca urmare a efectelor Marii Depresiuni (din anii interbelici), a fost schimbată, dându-se frâu liber formării de instituții financiare integrate (conglomerate) – totul conform logicii globalizării, a concurenței între giganții cu operațiuni în spațiul mondial. Parafrazându-l pe Schumacher, «ce este mare este frumos» (*Big*

---

32. Este relevant că, potrivit informațiilor furnizate de revista *Forbes*, cei mai bogați oameni din lume sunt patronii lui Microsoft (Bill Gates) şi Oracle – adică, firme reprezentative pentru era informației.

33. Dintre cei care joacă la bursa electronică şi îşi asumă riscuri mari – prin aşa-numitul *margin call* (folosirea ca gaj pentru împrumut a unor acțiuni ale căror cotații sunt volatile).

34. Cel care a formulat această expresie este sociologul Anthony Giddens, autorul unei cărți cu acelaşi titlu şi consilier al primului ministru britanic Tony Blair.

35. Jacques Lesourne, *Le Modèle Français. Grandeur et Decadence*, Paris, Editions Odile Jacob, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

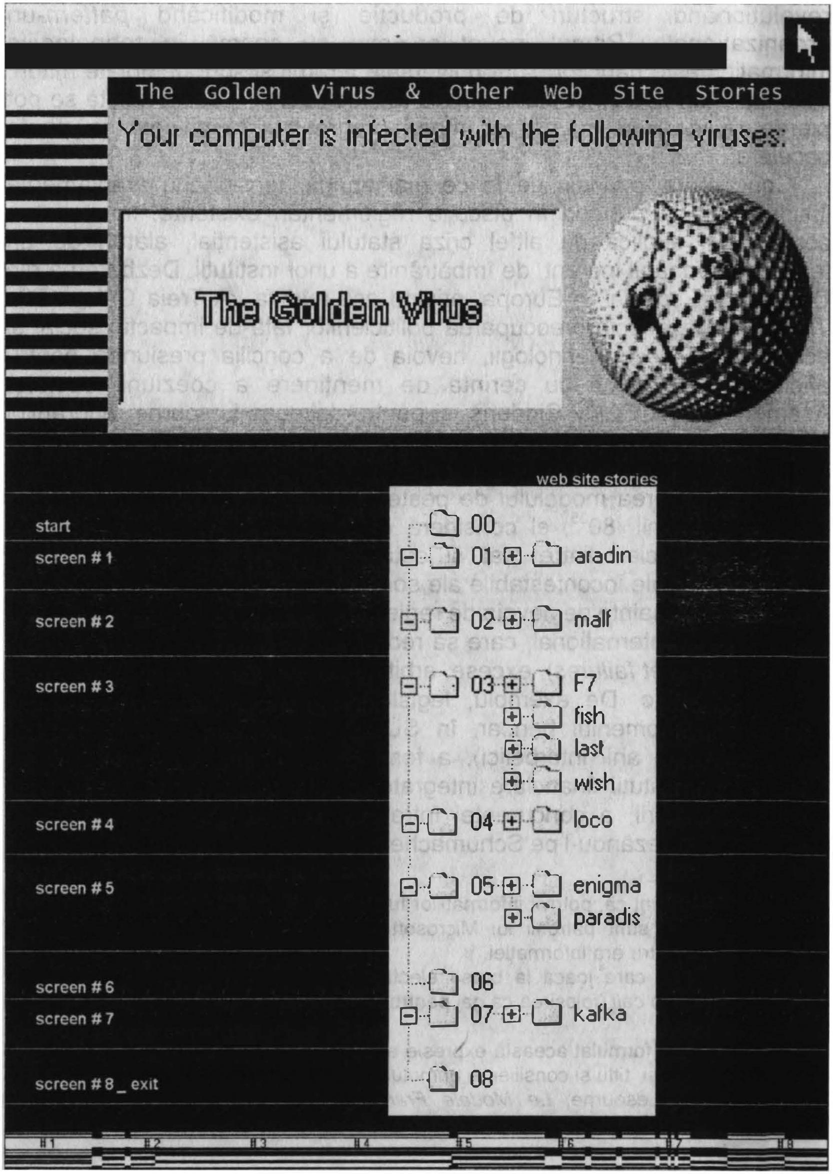

https://biblioteca-digitala.ro

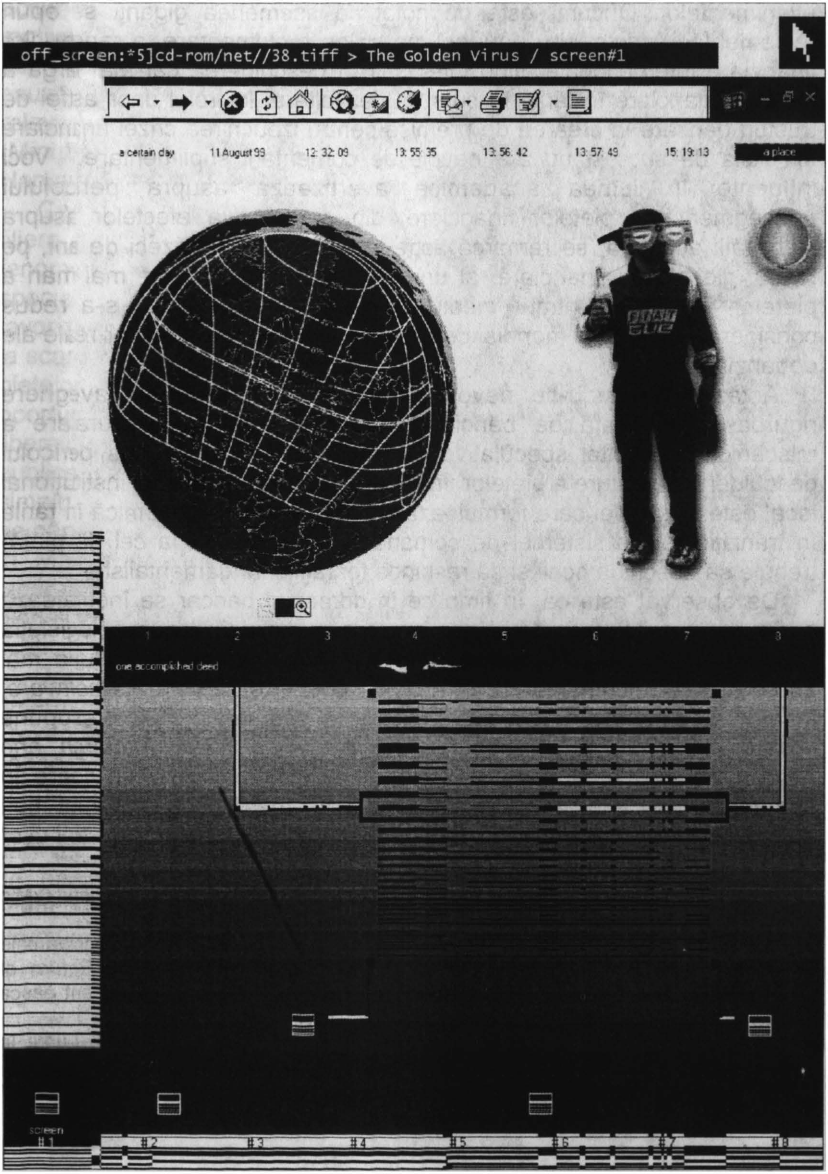

https://biblioteca-digitala.ro

is beatiful!)[36]. Este bine, este rău, acest lucru îl va arăta mersul evenimentelor. Oricum, este de notat că asemenea giganți se opun reglementării stricte, sau unui anume tip de reglementare, a raporturilor financiare internaționale, fiind interesați în deschiderea cât mai largă a piețelor financiare în țările în curs de dezvoltare. Iar rolul unor astfel de trusturi bancare în crearea de premise pentru izbucnirea crizei financiare din Asia de sud-est nu are nevoie de comentarii suplimentare.[37] Voci influente în lumea academică avertizează asupra pericolului «desegmentării» piețelor financiare, din perspectiva efectelor asupra stabilității acestora; se remarcă astfel că, în ultimii douăzeci de ani, pe fondul globalizării financiare, al unei volatilități din ce în ce mai mari a piețelor financiare, ritmul mediu de creştere economică s-a redus considerabil în spațiul mondial concomitent cu o mărire a ratelor reale ale dobânzii[38].

Astăzi, reliefându-se nevoia de transparență, de supraveghere riguroasă exercitată de băncile centrale, nevoia de descurajare a mişcărilor de capital speculative etc., se recunoaşte deschis pericolul deschiderii premature a piețelor financiare atunci când mediul instituțional local este fragil. Cei care formulează şi aplică politica economică în țările în tranziție (de la sistemul de comandă – colectivist – la cel de piață) trebuie să deschidă ochii şi să respingă tentațiile fundamentaliste.[39]

De observat este că, în timp ce în domeniul bancar se încurajează concentrarea şi apariția de giganți la scara economiei mondiale, legislația antitrust a fost pusă în mişcare împotriva firmei Microsoft, în luna mai 2000. Această companie are o prezență copleşitoare pe piața *software*, însă nu este mai puțin adevărat că domeniul său de activitate presupune costuri extraordinare. În general, activitatea de R&D (*research and development* – cercetare şi dezvoltare) este extrem de costisitoare în domeniul noilor tehnologii şi firmele la care asemenea cheltuieli sunt mari au tot interesul să domine piața – mai ales atunci când ceilalți pot veni uşor

---

36. Schumacher este cunoscut pentru cartea sa din anii '70 *Small is beautiful* («Mic este frumos»), care este o pledoarie pentru conservarea naturii.

37. Pentru o lucidă analiză a acestei crizei şi a rolului jucat de băncile occidentale ca şi de instituţiile financiare internaţionale, vezi Paul Krugman, *The Return of Depression Economics*, New York, Norton, 1999. Vezi şi D. Dăianu, «Şi-a frânt gâsca sălbatecă aripile?», *Secolul 20*, nr. 11-12/1998, «Japonia».

38. John Eatwell şi Lance Taylor, *Global Finance at Risk* («Finanţele Lumii în Pericol»), New York, The New Press, 2000 (capitolul 2 în special).

39. Asemeni altor voci ilustre, George Soros blamează fundamentalismul doctrinar în *The Crisis of Global Capitalism* («Criza Capitalsimului Global»), New York, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

din urmă. În măsura în care Microsoft a încălcat legea în mod flagrant, acțiunea declanșată de autorități împotriva sa este justificată. Altminteri, motivări similare, invocând pericolul reprezentat de poziția de monopol, deşi se sprijină pe argumente serioase, este posibil să nu aibă câştig de cauză automat ținând cont de caracteristicile industriei de software. Este relevant în acest sens că Larry Summers, secretarul de stat al Trezoreriei (Ministerul de Finanțe american) şi reputat economist (profesor la Harvard) a avut rezerve față de acțiunea antitrust a autorităților din țara sa.

Ceea ce mişcă «noua economie» are influență în spațiul mondial pe filiera a ceea ce numim globalizare. Şi aici mă refer în special la două fenomene. În primul rând este vorba de impactul progresului tehnologic, în special în domeniul transmiterii şi prelucrării informației. Acest progres favorizează circulația factorilor de producție, relocalizări masive de capital la scară globală. În al doilea rând este vorba de tendința de liberalizare a piețelor, pe fondul propensiunii capitalului de a curge spre zonele unde oportunitățile de profit par a fi cele mai mari. De subliniat este că această liberalizare a fost rodul unor decizii ale celor care gestionau politici publice, cu efect asupra aranjamentelor instituționale[40]; nu au fost pur şi simplu un «automatism» al istoriei, sau un dat de la o putere celestă. Să ne gândim, de pildă, la ceea ce au reprezentat guvernarea conservatoare în Marea Britanie şi administrația republicană în SUA, în anii '80. Liberalizarea comerțului ca şi cea a piețelor financiare exprimă elocvent globalizarea ca filosofie economică şi politică şi acțiune practică a unor politicieni şi conducători de guverne.

Dar nu cred că este corect să afirmăm că progresul tehnologic determină în sine şi în mod inexorabil globalizarea, fără a fi posibile «reveniri» istorice. Pe de o parte, acest progres oferă actorilor economici şanse, oportunități extraordinare, facilitează mişcarea capitalului şi interacțiuni bine structurate (*alianțe strategice*). Pe de altă parte, în lipsa unor reguli clare, uniforme şi internalizate social şi pe fondul funcționării unor asimetrii flagrante, al *efectelor de scară* şi *aglomerare*, al proceselor de *cauzalitate cumulativă*, ca şi al instabilității inerente a piețelor financiare, progresul tehnologic poate fi acompaniat de tensionarea unor structuri economice şi sociale, de mărirea unor decalaje, de presiuni spre

40. Doi analişti ai prestigiosului săptămânal britanic *The Economist* remarcă: «supremția actuală a ceea ce Thomas Friedman a numit *turma electronică* nu este numai produsul tehnologiei şi al astuției financiare. A fost nevoie de politicieni care să adopte politici de liberalizare şi modificări de legislație.» (John Micklethwait, Adrian Wooldridge, *A Future perfect. The Challenge and Hidden Promise of Globalisation*, New York, Crown Book, 2000, p. 273).

https://biblioteca-digitala.ro

fragmentare, de mare turbulență şi dezordine. Acesta este şi motivul pentru care unii analişti nu ezită în a aminti că epoca victoriană (secolul XIX), ce s-a caracterizat printr-o mare libertate a mişcării factorilor de producție (inclusiv a forței de muncă – perioadă a marilor migrații a fost urmată de o creştere puternică a protecționismului şi de conflicte militare şi că nu trebuie să excludem posibilitatea unei evoluții similare în deceniile care vin, ținând cont de existența unor procese contradictorii în spațiul mondial.[41] Asemenea evoluții posibile par să fie subestimate de cei care compun *elita cosmocratică*[42] – adesea deconectată de ceea ce se întâmplă «la firul ierbii», acolo unde se plămădesc tensiuni şi conflicte sociale.

În legătură cu mult clamata mobilitate a factorilor de producție înspațiul mondial, ca urmare a globalizării, frecvent se omite a se sublinia că forța de muncă nu se mişcă liber. Altfel spus, principala resursă abundentă a țărilor sărăce (forța de muncă ieftină) nu se poate mişca liber, ceea ce este o asimetrie flagrantă în economia mondială. Răspunsurile țărilor bogate în această privință sunt cel puțin ambivalente. În esență, restricțiile se mențin, sau chiar se întăresc (vezi legislația Schengen). Pe de altă parte, se încearcă atragerea de personal cu înaltă calificare din țările în curs de dezvoltare, în special din domeniile noilor tehnologii. (De exemplu, Germania, pe de o parte, şi-a înăsprit legislația față de imigranți; pede altă parte, a stabilit noi cote – contingente –, mult superioare nivelurilor din anii trecuți, pentru atragerea de specialişti în *software* din țări ca India, Egipt etc. Este notoriu totodată că România a devenit în ultimii ani un important «exportator» de specialişti în *software*, dintre care unii lucrează în celebra Sillicon Valley, în California.)

---

41. Astfel John Williamson, analizând lecțiile istoriei, avertizează că globalizarea nu trebuie să fie privită ca un proces inexorabil. Vezi în acest sens studiul său «Globalisation and the labour market: using history to inform policy» în Ph. Aghion si J. Williamson, *Growth, Inequality and Globalisation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp.103-201. A se vedea şi Dani Rodrik, *Hasn't Globalisation gone too far?* («Nu a mers globalizarea prea departe?»), Washington DC, Institute for Intenational Economics, 1997. Referindu-se la legislația ce a favorizat liberalizarea piețelor Micklethwait şi Wooldridge afirmă: «Aceste legi pot însă să fie schimbate la loc. Având în vedere efectele negative (reale sau presupuse) ale globalizăii în lumea a treia, fără a mai menționa resentimentele pe care SUA adesea le inspiră, nu este inevitabil ca Pamela Anderson şi Coca Cola să iasă câştigătoare în confruntarea cu fundamentaliştii» (Op.cit., p. 273).

42. Asemenea eurocraților de la Bruxelles, ce par uneori să fie rupți de sarea de spirit din țările membre ale UE, tot astfel «cosmocrații» riscă să supersimplifice o realitate extrem de complexă şi surprinzătoare prin evenimente neaşteptate.

https://biblioteca-digitala.ro

Dincolo de determinismul tehnologic

Eu cred că se cuvine să ne ferim de a explica globalizarea printr-un determinism tehnologic simplist; în această privință nu trebuie să subestimăm procesul de liberalizare a piețelor (pe fondul *Zeitgeist*-ului anilor '80 şi '90) şi reformele din țările postcomuniste după 1989 – reforme care au mărit aria geografică a sistemului bazat pe economia de piață şi democrație politică. Merită să repetăm o idee: liberalizarea unor piețe în diverse țări ale lumii ca şi reformele din țările postcomuniste au fost acte conştiente (deliberate) ale politicienilor aflați în acea vreme la cârma guvernelor respective. Dar ansamblul democrațiilor economice şi politice, deşi se supun ca funcționare unor reguli fundamentale comune, nu se caracterizează prin uniformitate; există suficientă diversitate care explică de ce putem identifica un model anglo-saxon (mai precis american) în raport cu un model continental – de ce liderii europeni caută rezolvări specifice la provocările timpului.[43] Iar din punct de vedere cultural, a vorbi despre globalizare este chiar impropriu, deşi se comentează mult pe marginea unui «imperialism cultural american». Exprimă însă McDonald şi producțiile hollywoodiene, cel mai bine, influența societății americane în afara granițelor sale? Cât priveşte progresul democrației în lume, acesta poate avea loc pe fondul unei inepuizabile diversități culturale şi nu presupune copierea mecanică a modelului anglo-saxon[44].

Nici nu este, cred, înțelept să gândim prin prisma unui mers lin, inexorabil, al globalizării, privită ca liberalizare economică; discontinuități sau reversibilități pot avea loc dacă ținem cont de lecțiile istoriei. În fond, în ultimă instanță, aranjamentele instituționale se statornicesc în funcție de nevoia de a concilia exigențe ale logicii economice cu cerințe de natură socială şi morală (nevoia de coeziune socială, solidaritate, ordine etc.) la care se adaugă competiția dintre diverse grupuri de interese, lupta, adesea necruțătoare şi fără scrupule, pentru putere. Deci, evoluția aranjamentelor instituționale poate exprima şi revenirea la forme «vechi», contrare, la ceea ce se poate considera a fi un mers ascendent al istoriei. Aici am în vedere posibila întoarcere, în anumite zone ale globului, la

43. Vezi şi Napoleone Colajanni, *Il Miracolo Americano: Un Modello per L'Europa?*, Milano, Sperling & Kupfer Editori, 2000; sau Rene Passet, *L'Illusion Neo-liberale*, Paris, Fayard, 2000.

44. Există atribute culturale ale modelului asiatic care fascinează şi acum – chiar în condițiile stagnării economice din Japonia în anii '90 şi după severa criză financiară din Asia de Sud-Est de după 1997 – observatori occidentali. Vezi în acest sens cartea corespondentului ziarului *Washington Post*, T. R. Reid, *Confucius lives next door*, New York, Vintage Books, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro

protecționism comercial şi proliferare de controale directe în viața economică, conflicte între state, autoritarism în viața politică, sau chiar eliminarea instituțiilor democrației. Dar nu orice revenire, sau control înseamnă regres. Astfel, reglementarea (controlul) mişcărilor speculative de capital poate reprezenta soluția, cea mai bună în efortul de a evita contagiuni distrugătoare, implozia unor piețe, riscul de sistem. Totodată, o politică comercială pusă în slujba unei strategii de dezvoltare (de ajungere din urmă/*catching-up*) nu se poate rezuma la *sloganul* reducerii uniforme de taxe vamale.[45] Experiența țărilor asiatice, care s-au dezvoltat extraordinar în deceniile trecute, este pilduitoare în acest sens[46].

Ce rămâne prin urmare din «noua economie»? Răspunsul fără echivoc este legat de efectele economice ale introducerii noilor tehnologii, ilustrate de creşteri impresionante de productivitate. Totodată, aranjamentele instituționale sunt tensionate şi pot suferi modificări, unele de anvergură.[47] Pe de altă parte, noile tehnologii nu modifică legile economiei în sensul ieşirii din logica concurenței pentru resurse limitate în raport cu nevoi fără limite. În acest sens, este falsă – în opinia mea – sugestia că noile tehnologii ar scoate jocul economic din sfera materialului; un microprocesor este mult mai puternic şi, concomitent, liliputan față de un ordinator IBM de primă generație, dar omul are nevoie să se îmbrace, să mănânce, să se adăpostească etc., iar acoperirea acestor nevoi de bază nu poate fi miniaturizată. Multe din raționamentele celor care sunt extaziați de tehnologiile «noii economii» mi se par mai mult decât exagerate. Competiția dintre indivizi şi întreprinderi – pentru controlul asupra resurselor, producției şi distribuției – rămâne chintesența jocului economic;

45. Vezi intervenţia lui Dani Rodrik, profesor la Harvard, la reuniunea Băncii Mondiale pe probleme ale dezvoltării, Paris, iunie 2000. Vezi şi studiul său *The New Global Economy and Developing Countries. Making Openness Work* («Noua economie globală şi ţările în curs de dezvoltare. Cum să facem ca liberalizarea să aibă efecte pozitive»), Washington DC, Overseas Development Council, 1998.

46. Orientarea către export este un factor cheie pentru dezvoltare, într-o lume supusă presiunilor globalizării. Dar creşterea economică susţinută şi, mai ales, o dinamică favorabilă a avantajelor comparative presupun o acţiune mult mai complicată şi complexă de factori. «Sunt din ce în ce mai multe îndoieli că ecuaţia creşterii este atât de simplă precum apare în argumentaţia orientării spre export a economiei; tot mai mult se recunoaşte rolul unor caracteristici de bază ale unei economii şi mai ales al spiritului întreprinzător, instituţiilor şi acumulării de cunoştinţe» (H.J.Bruton, «A Reconsideration of Import Substitution», *Journal of Economic Literature*, June 1998, vol.XXXVI, 2. pp. 904).

47. «Stratificarea economică, concurenţa intensă şi declinului suportului popular pentru anumite politici vor reclama noi instituţii» (William Hallal, Kenneth Taylor: *21st Century Economics*, New York, Saint Martin's Press, 2000, p.xvii). Alvin Toffler consideră că avem nevoie de instituţii noi pentru a face faţă provocărilor noilor tehnologii.

https://biblioteca-digitala.ro

este pură fantezie să ne imaginăm posibilitatea ieşirii din această logică şi problematică a economiei. Este adevărat că randamente crescătoare pot caracteriza evoluția unor economii pe intervale de timp lungi, dar aici intervine faza ascendentă a ciclului secular – când se manifestă roadele schimbării tehnologice.

Ca efect al aplicării noilor tehnologii, numeroşi oameni pot trăi mai bine din punct de vedere material, dar aceasta nu reduce automat din nivelul aspirațiilor (şi acestea aflate în dinamică) şi nici nu sfârşeşte apariția unor nevoi noi – Internetul însuşi creează nevoi noi. Sau dacă ne gândim că, în acelaşi timp, mulți oameni pot trăi considerabil mai puțin bine din punct de vedere material, sau chiar în mizerie, înțelegem de ce are sens să privim «noua economie» potrivit şi unui *plus ça change plus c'est la meme chose*.[48]

Să nu uităm totodată că economia este guvernată, în largă măsură, de imprevizibil, că psihologii colective se pot schimba subit şi contrar aşteptărilor, că ceea ce marele Keynes numea «animal spirits» (într-o traducere liberă: instinctul sălbatic) pot dejuca scheme şi construcții alcătuite cu mare migală. Nu în mod gratuit, enigmaticul Alan Greenspan, referindu-se la parcursul de excepție al economiei americane din ultimul deceniu, avertiza asupra unor vulnerabilități ca supraevaluarea de la bursa din New York, rata de economisire a gospodăriilor americane foarte scăzută (în fapt negativă), deficitul de cont curent excesiv etc. Cu alte cuvinte, nici economia americană – atât de elogiată de unii în ultimii ani – nu este în afara unor posibile şocuri mari, iar surprize neplăcute pot avea loc, cu consecințe nefaste pentru economia mondială. De aceea, «marele timonier» de la Sistemul Federal de Rezerve nu conteneşte în a aminti de nevoia ca economia americană să sufere o aterizare lină (un *soft landing*).

Remarci finale: România şi «noua economie»

Este firesc faptul că şi în România ne punem întrebări privind noile tehnologii, «noua economie». Tocmai aceste noi tehnologii ne racordează mai lesne la fluxul de informații în lume, într-o societate care s-a deschis după 1989. Pe de altă parte suferim de bolile tranziției, de dificultăți structurale specifice lumii mai puțin bogate. Iar când reflectăm asupra unor fapte de genul proporției copiilor care abandonează şcoala (date publicate de Ministerul Educației vorbesc de un procent de peste 30% al copiilor între 8–14 ani care abandonează şcoala), procentului tinerilor ce emigrează sau care doresc să părăsească țara, tendinței de reruralizare a

48. Pentru Diane Coyle inegalitatea în accesul la educație dă măsura economiei digitale (Op.cit., p.xi).

https://biblioteca-digitala.ro

populației (peste 45% din populația României trăieşte în mediul rural fiind de presupus că nu are acces la binefacerile noilor tehnologii precum cetățenii de la oraş), deteriorarea infrastructurii în sectorul educației[49], al cercetării şi dezvoltării, diminuarea consumului de carte bună, proliferarea de boli pe care le credeam ale trecutului, numărul mare şi în creştere de cetățeni sub pragul sărăciei, inabilitatea de a ne găsi un drum al dezvoltării economice şi modernizării (dezvoltarea/modernizarea țării nu se poate rezuma la încheierea de acorduri cu instituțiile financiare internaționale şi UE; țara are nevoie de o gândire strategică autentică), putem obține dimensiuni ale posibilităților pe care le avem, dar şi ale unor neputințe, fie cronice, fie de moment. Dar pentru a încerca să depăşim aceste neputințe este necesar ca, înțelegând trecutul şi prezentul, să scrutăm viitorul.

Acest articol a fost scris în cea mai mare parte în perioada în care autorul s-a aflat ca profesor invitat la Anderson Graduate School of Management, UCLA (SUA), aprilie-iunie 2000.

49. În discuții cu studenții ieşeni, în iunie 2000, aceştia mi-au relatat că accesul lor la Internet se limitează la 15 minute zilnic pentru fiecare. În țările occidentale accesul studenților este nelimitat. Acest acces trebuie judecat şi prin prisma costului, întrucât în România serviciile telefonice sunt prohibitive ca preț pentru mulți cetățeni – din cauza veniturilor foarte scăzute.

https://biblioteca-digitala.ro

MARIAN POPESCU

Utopia lui Craig și teatrul pe computer

Edward Gordon Craig (1872-1966) apare la sfârşitul secolului trecut drept unul dintre cei mai influenți oameni de teatru din Europa. Puțin cunoscut şi astăzi în România, Craig devine preocupat în ultimii ani ai secolului trecut şi primii ani ai acestuia, de chestiunea artei actorului. Publică în 1907 şi 1908, două articole dintre care primul va avea un ecou uriaş în lumea teatrului: *The Actor and the Über-marionette*[1]. Al doilea, despre marionete, este scris la Budapesta. Craig insistă în aceşti ani asupra ideii unei noi arte a teatrului, ca reacție la principiul fondator, derivat din *Poetica* lui Aristotel, al teatrului european tradițional (bazat pe text) care se revendică de la *mimesis* şi ideea ulterioară de *realism*, şi, în consecință, a unei *noi arte a Actorului*. Masca, marioneta – două teme care îl obsedează.

Ideea fundamentală este că Actorul nu este un Artist, adică, în concepția sa, un Creator, atâta timp cât el «imită», cât timp îşi consideră corpul un instrument care «impersonează» un personaj, cu alte cuvinte atâta vreme cât *corpul* său «devine sclavul *minții* sale». El cere noii arte a actorului să elimine ego-ul, vana pretenție de *a crea* când, de fapt, *interpretează* ca mijlocitor între ceva scris de alții şi cel care îi spune *cum* să îşi folosească corpul pentru «a intra în pielea personajului», adică pentru a *imita*. Actorii noului teatru nu vor mai «arăta», ci «vor indica» printr-o gestică simbolică. «Astăzi ei *impersonează* şi

1. Scris în martie 1907, la Florența, locul privilegiat de exil al lui Craig, articolul a fost publicat în revista sa *The Masque* nr. 2, aprilie 1908, reluat în *On the Art of the Theatre*, Heinemann, Londra, 1911.

https://biblioteca-digitala.ro

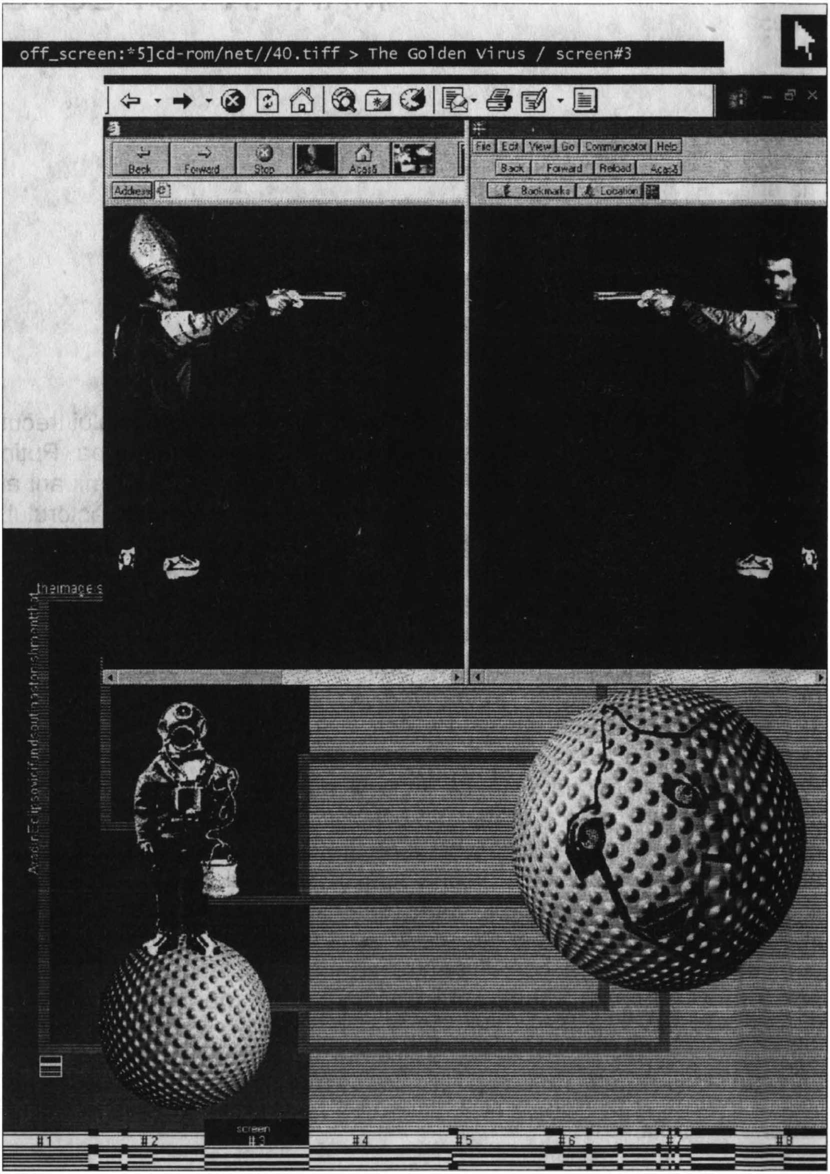
off_screen:*5]cd-rom/net//40.tiff > The Golden Virus / screen#3
Back
Forward
Stop
Acasă
Address
File
Edit
View
Go
Communicator
Help
Back
Forward
Reload
Acasă
Bookmarks
Location
theimages
screen
#1
#2
#3
#4
#5
#6
#7
#8

interpretează, mâine ei vor trebui să *reprezinte* şi să interpreteze şi, în a treia zi, ei trebuie să creeze.» «Supramarioneta» este numele acestui nou tip de Actor care nu va mai copia realitatea sau adevărul, ci le va sugera. Pentru că, afirmă Craig, corpul actorului este considerat «instrumentul» esențial al artei sale, acest «instrument», ce rezistă mereu «supunerii» față de comenzile minții, nu este instrumentul adevărat al artei creatoare întrucât nu poate fi stăpânit pe deplin. Actorul trebuie să rămână «în afara rolului» pentru a fi deplin stăpân pe puterile sale şi pentru a-şi controla instinctul. Un exeget al lui Craig observă cât de greşit a fost interpretat articolul lui Craig, care avea să influențeze mişcările de avangardă ale anilor '20-'30 : lumea a înțeles că actorul *viu* trebuie eliminat din teatru şi înlocuit cu « marioneta», cu «păpuşa».[2]

Desigur, ideile lui Craig, care trebuie considerate într-un întreg context atât al *Poeticii* lui Aristotel, al lui Platon, din *Republica*[3], cât şi al artei actorului naturalist-realist european din acea epocă, ridică însă tulburătoarea chestiune a şanselor unei *utopii* deloc inocente de a deveni un mod al teatrului, presimțit, interogat deja de modernismul avangardelor ruseşti şi germane din primele decenii ale secolului nostru.

Un actor care să poată reprezenta personajul, fiind perfect stăpân pe mijloace, pe «instrumentul» care este corpul – şi să o poată face de fiecare dată –, aminteşte de *Metoda* lui Stanislavski, pe care Craig l-a întâlnit, dar cu ideile căruia nu a fost de acord. Amândoi vorbesc de o *disciplină* a artei actorului, dar din perspective net diferite. Dacă Stanislavski îşi construieşte Sistemul pe ideea *trăirii* rolului de către actor, care se situează – prin paradigma realismului – în relație de imitare a realității psihologice a personajului aşa cum e dedus din *text*, Craig are viziunea unui actor care să evadeze din *realismul* reprezentării – teren pe care nu poate concura cu fotografia, de pildă – pentru a accede la *simbol*, mult mai apropiat de esența unui teatru al viitorului.

Fireşte, aceste idei sunt şi azi susceptibile de analiză şi interpretare. Unele dintre ele au fost anticipate încă din Renaştere sau conturate în Romantism când, urmare a unor preocupări din antichitate, se dezvoltă

2. Denis Bablet, *The Theatre of Edward Gordon Craig, Eyre Methuen*, Londra, 1986 (ed. originală, în fr., L'Arche, 1962). Vezi pentru evoluția ideilor despre «mască» şi «marionetă», pp. 93-114.

3. Platon, *Republica*, în *Opere*, V, Partea a II-a, Cartea a III-a, 386a-397, 8b, trad. de Andrei Cornea, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, pp. 155- 172.

https://biblioteca-digitala.ro

obsesia *automatelor*, a *păpuşilor mecanice* care pot lua locul oamenilor în reprezentarea scenică a *jocului*.[4] Craig observă cât de impropriu este *corpul* actorului ca instrument – supus comenzilor *minții* – atunci când e folosit numai în genul reprezentării realiste unde ego-ul interpretului e în prim-plan, şi vrea, într-un fel, ceea ce Kleist, cu o sută de ani în urmă, observase într-un mod uimitor: «Vedem, deci, că în măsura în care, în lumea organică, reflecția se întunecă şi devine mai slabă, grația iese la iveală...».[5] Cu alte cuvinte, *corpul* poate deveni simbol, imagine, metaforă în *reprezentare* atunci când *acțiunea* privită de public e rezultatul unui control desăvârşit.

Pentru că teatrul este o artă a reprezentării în fața unui public a unui mesaj, a unui tip de informație, ea se revendică de la principiul *interacțiunii*: în absența unui public, actul reprezentării nu există. Între altele, această idee a determinat construcția primelor computere şi a primelor programe destinate uzului public. Actul teatral şi conotațiile sale se află la baza elaborării *interfețelor o* dată cu apariția sistemului Apple Macintosh. Într-un studiu extrem de interesant, Brenda Laurel[6] notează principiile esențiale ale noii filosofii a relației Teatru-Computer care a dus la integrarea paradigmei teatrale atât în sistemul de educație la nivelul colegiilor şi în universități, bazat pe interacțiunea om-computer, cât şi în domeniul teatrului ca modalitate de creație.

Ideea că Teatrul şi Computerul ar avea ceva în comun pare o blasfemie pentru mulți creatori de teatru. Ce pot avea în comun *actorul* evoluând *live* în fața unui public şi computerul creat de om pentru alți oameni? Sunt mai multe elemente. Laurel are în vedere categoriile folosite de Aristotel şi listează Acțiunea, Caracterul, Gândirea, Limba, Melodia (Modelul) şi Spectacolul (Punerea în scenă) ca fiind fundamentale pentru interacțiunea om-computer aproape în acelaşi fel în care spectacolul de teatru e gândit în relație cu «utilizatorii» (publicul). *Interfața* cuprinde ceea ce apare pe ecranul computerului, elementele de *hardware* şi *driverele* lor. Ca şi teatrul, computerul este bazat pe

4. Cristian Pepino, *Automate, idoli, păpuşi – magia unei lumi*, Ed. Alma, Galați, 1998, pp. 98-116.

5. Heinrich von Kleist, *Despre teatrul de marionete*, eseu scris pentru *Berliner Abendblatter*, apărut între 12 şi 15 decembrie 1810, în *Semnal teatral*, nr. 5-6/1996 (trad. Dagny Marinescu) sau în Ludwig Tieck, *Hanswurst emigrant* - Heinrich von Kleist, *Despre teatrul de marionete*, ediție bilingvă, Ed. Junimea, col. Biblioteca germană, Iaşi, 1997, în traducerea lui Ioan Constantinescu.

6. Brenda Laurel, *Computers as Theatre*, Addison-Wesley Publishing Co., Reading MA, 1993 (ed. originală 1991), pp. 12-18.

https://biblioteca-digitala.ro

ideea de «spectacol» (*performance*). O parte a magiei spectacolului este realizată cu elemente tehnice (*driverele*) pe care publicul, la fel ca şi utilizatorul computerului, nu le vede. Interacțiunea actor-tehnica scenică este mai puțin importantă pentru public. Pentru publicul de teatru contează, cum spune Laurel, acțiunea de pe scenă: la fel, în fața computerului, tot ce contează e *ce vezi* şi *ce auzi*. Computerul poate însă să faciliteze utilizatorului participarea la acțiunea scenică, ceea ce în teatru se întâmplă fie numai prin reacția propriu-zisă, fie ca în cazul *happeningurilor* sau al interacțiunii provocate de actor care solicită direct unui spectator sau mai multora *intrarea în joc.*

Dincolo de crearea programelor de educație teatrală, dincolo de cercetările de laborator în ce priveşte Realitatea Virtuală, Teatrul Virtual rămâne ideea seducătoare a *jocului* şi *a acțiunii* prin construcția de către «spectatorul»/utilizator al modelelor de comportament care îi sporesc creativitatea şi capacitatea de dialog ca şi a ambienturilor în care el poate evolua şi intra în interacțiune cu alți membri ai publicului sau cu actorii. După apariția Internetului, bazele de date interactive şi programabile, numite MUD (Multi-User Domain) au devenit, prin accesarea lor de către mai mulți utilizatori, realități virtuale teatrale. Unul dintre cele mai spectaculoase ambienturi teatrale, MOO, permite crearea spectacolului de teatru de către utilizatori plecând de la ideea enunțată de William Gibson în 1984, că cyberspațiul este un loc în care înveți. Apariția CD-Rom-urilor pentru studiul lui Shakespeare sau al arhitecturii teatrale, de pildă, au facilitat enorm, prin avansul programelor educaționale de *software*, modul pedagogic al transmiterii cunoştințelor. Pe de altă parte, însă, cum observă Juli Burk[7], ambientul ATHEMOO, care foloseşte un server MOO, nu reclamă cunoştințe aprofundate privind codurile şi programarea, ci, mai degrabă, disponibilitatea «actorului» – utilizator de a forma porțiunea sa de ciberspațiu într-un loc teatral de lucru unde instrumentele sunt gata disponibile şi uşor de folosit.

Teatrul pe computer, în general influența tehnicilor multimedia asupra creativității teatrale, par acum, pentru experiența teatrală tradițională un artefact, o fabricație care exclude emoția vie, elementul uman în acțiune directă în fața unui public care o urmăreşte pe viu. Lucrurile nu stau chiar aşa. Teatrul virtual solicită spectatorului

---

7. Juli Burk, *ATHEMOO and the Future Present: Shaping Cyberspace into a Theatre Working Place*, în *Theatre in Cyberspace. Issues of Teaching, Acting, and Directing*, Stephen A. SCHRUM (editor), Peter Lang, New York, 1999, pp. 123-124.

https://biblioteca-digitala.ro

participarea directă, creatoare, cu un scop atât educațional cât şi de exersare a potențialului creator, dar şi emotiv, pe care ipostaza tradițională a spectatorului stând în întunericul sălii de spectacol şi urmărind acțiunea scenică le oferă în mai mică măsură. Nu trebuie înțeles de aici că teatrul pe computer va lua locul teatrului tradițional. Mai degrabă va modifica radical, într-un viitor previzibil, fundamentele esteticii sale precum şi calitatea receptării.

https://biblioteca-digitala.ro

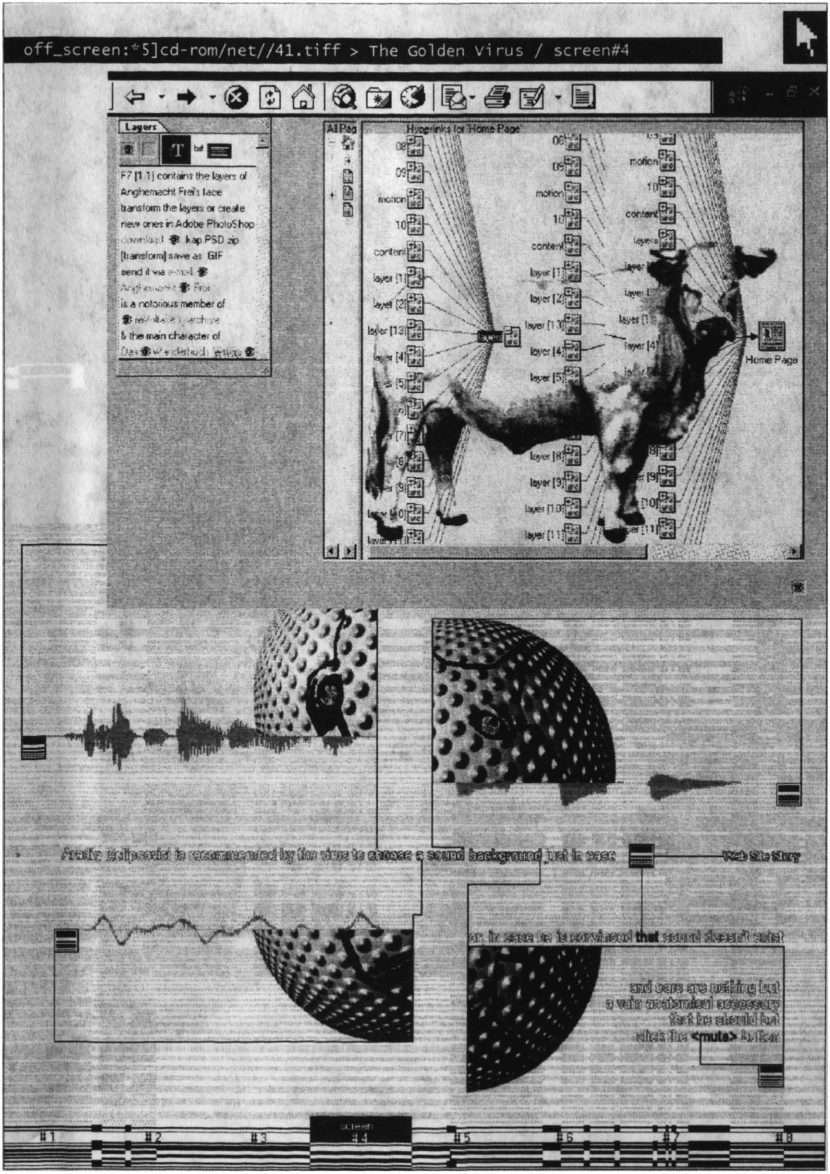

https://biblioteca-digitala.ro

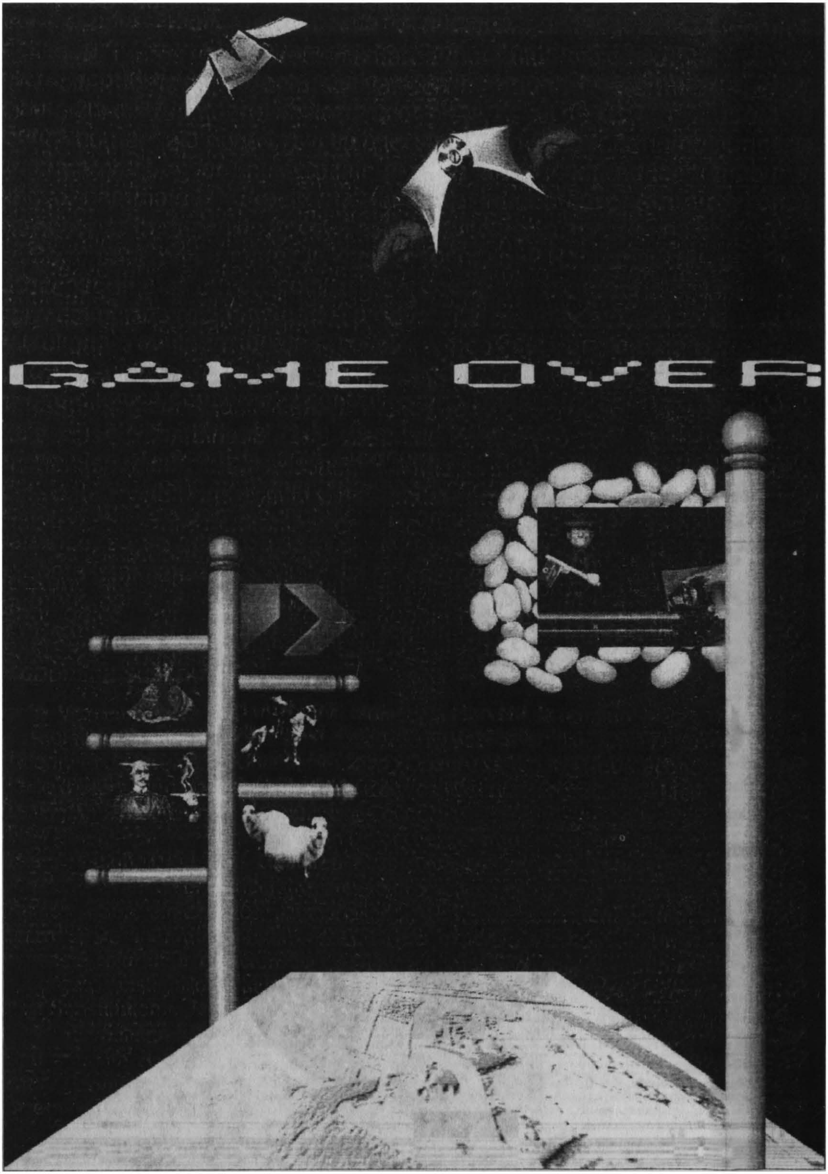

https://biblioteca-digitala.ro

JOCURI

MICHAEL REAL

Un public activ

Ritualurile tribale ale zilelor noastre se transformă în stereotipuri: bărbaţii se uită la meciul televizat, femeile fac gimnastică aerobică, iar tinerii mânuiesc jocurile video. Distincţia dintre ritualurile de astăzi şi cele antice, premergătoare lor, datorată utilizării în prezent a celor mai avansate tehnologii din istoria omenirii, este o distincţie superficială.

Comportamentele rituale preced, intră în relaţie şi apar din întâlnirea cu textele accesibile prin mass-media. Miticul şi ritualicul, adică raţionamentul nostru analogic şi tiparele comportamentale, ne condiţionează relaţia cu textele şi interpretările, fiind condiţionate la rândul lor de acestea din urmă. Ritualul este întreţesut cu producţia, cu receptarea şi cu interpretarea textului.

Participarea socială a suporterilor la manifestările sportive mediatizate denotă un sentiment de implicare şi o relaţionare afectivă cu jocul şi

---

__MICHAEL R. REAL__ este profesor şi director al Şcolii de comunicare de la San Diego State University. Este autorul lucrărilor Mass-Mediated Culture *(«Cultura mediatizată») şi* Super Media: A Cultural Studies Approach *(«Super Media: o abordare din perspectiva studiilor culturale») şi a editat, pentru UNESCO, cartea* Global Ritual: Olympic Media Coverage and International Understanding *(«Ritualul*

https://biblioteca-digitala.ro

rezultatul acestuia. Participarea fizică a unei persoane care face gimnastică aerobică, înțelegând prin aceasta mişcare intensă, muzică şi oglinzi, transformă acea persoană în subiect şi trupul său în rezultat al unei experiențe mediatice. Participarea interactivă a jucătorului la jocul video determină adâncirea acestuia în experiență şi chiar controlul său personal asupra rezultatului.

Aceste cazuri de participare activă la mass-media sunt demne de luat în seamă în primul rând pentru că dezmint vechiul stereotip al consumatorilor de mass-media, considerați nişte narcomani pasivi, tonți nediferențiați, care recepteazǎ mesajul țintit ca un glonț spre ei. Exemplele de mai sus pun de asemenea în lumină limitele termenului de «lector» atunci când se vorbeşte despre subiecți ce interacționează cu textele mediatice. Ideea de «lector» implică un subiect activ din punct de vedere mental, dar pasiv, fizic. În mod normal, când citim, nu sărim în sus de bucurie, nu dansăm şi nici nu apăsăm fanatic pe butoane.

De fapt, nici o etichetă dintre cele obişnuite nu este adecvată pentru a numi subiecții care participă la textul mediatic. Termenul de «lector» nu redă emoția implicării directe în evenimentele mediatizate, chiar în timpul desfăşurării lor şi participarea fizică la experiențele mediatice. Conceptul de «receptor» implică, de asemenea, un subiect pasiv. Dacă numim receptorul de mass-media «utilizator», ne apropiem ceva mai mult de realitate, dar se subînțelege o relație de dependență față de mijloacele de comunicare. «Public» şi «spectator» sunt doi termeni care dau dimensiunea colectivă şi posibilele reacții afective, dar mențin ideea de receptare pasivă a unui produs deja finit. Termenul de «consumator» este problematic pentru că acceptă ceea ce mulți consideră a fi discutabil, şi anume faptul că mass-media are scopuri exclusiv comerciale, iar cultura de consum este şi trebuie să fie miezul culturii în genere. «Decodor» duce cu gândul la o persoană care foloseşte coduri telegrafice sau sisteme de simboluri secrete. Poate şi din cauza acestor limitări Jon Cruz şi Justin Lewis au utilizat ca titlu pentru lucrarea lor sintagma *Privind, citind,*

---

global: mediatizarea fenomenului olimpic şi înțelegerea internațională»). I-au apărut numeroase articole şi recenzii în publicațiile Critical Studies in Mass-Communication, American Quarterly, Journal of Communication, Media Development, Journalism Quarterly, Journal of Popular Culture, *etc. şi a semnat numeroase capitole în peste o duzină de cărți. Este membru al mai multor asociații din domeniul ştiințelor comunicării şi mass-media. Michael Real este doctor în comunicare al Universității Ilinois şi a condus proiecte de cercetare locale, naționale şi internaționale. De asemenea, a produs şi a găzduit o mulțime de programe de televiziune şi radio pe subiecte de actualitate şi programe pentru categoriile de populație defavorizate. Partea centrală a muncii sale o reprezintă mass-media, cultura şi responsabilitatea socială.*

https://biblioteca-digitala.ro

ascultând (1994), cu subtitlul «Publicurile şi receptarea culturii». Totuşi, cu toate că aceşti trei termeni descriu împreună receptarea mass-media, fiecare se referă la accesul printr-un singur simț, fie el văz sau auz. Pe *web* însă putem privi, citi, asculta şi scrie pentru a întreba, răspunde, interacționa sau pentru a face orice altceva...

Având în vedere etichetele improprii citate mai sus, sugerez termenul de «co-autor» pentru a exprima participarea receptorului activ la procesul culturii mediatice. «Co-autorii» sunt participanți activi care au în acelaşi timp şi responsabilități şi nenumărate recompense. Dar lingvistic nu putem utiliza sintagma de «co-autor» în toate acele cazuri în care termenii de lector, receptor, utilizator, public sau consumator ar putea fi altminteri folosiți. O singură etichetă nu este suficientă, mai ales pentru a reda în acelaşi timp interacțiunea activă, dinamică, interpretativă dintre mass-media şi indivizi sau dependența pasivă, manipulantă, care poate, de asemenea, exista.

Henry Jenkins a propus un nou termen în *Braconierii textului: fanii TV şi cultura participativă* (1992). «Braconierii textului», sintagmă împrumutată de la de Certeau, redă felul în care receptorii mass-media adaptează textele conform propriilor interese, aşa cum braconierii din marginea provinciei fură un iepure sau o nurcă din capcana altcuiva şi o folosesc pentru uzul personal. Braconajul mediatic poate fi identificat în special în modul în care fanii utilizează un film artistic sau un serial TV ca *Star Trek* sau *Twin Peaks*. Acest tip de braconaj al textului cuprinde cinci niveluri de activitate.

Primul, «modul de receptare caracteristic» fanului, implică urmărirea emisiunii de aproape, cu atenție nestrămutată, de mai multe ori, în cadrul interacțiunii sociale cu fanii aceluiaşi serial. Fanii *Star Trek* cunosc *Star Trek* şi alți *Trekkies*. Al doilea, «o serie de practici critice şi interpretative caracteristice», care includ învățarea practicilor de lectură preferate în comunitate, interpretări jucăuşe, speculative şi subiective, găsirea de paralelisme cu propriile vieți şi construirea unui metatext mai larg, mai

---

Fragmentul pe care îl reproducem în acest număr al revistei Secolul 20 face parte din volumul Exploring Media Culture. A Guide *(«Explorând cultura mediatică. Un ghid.»), fiind inclus în al doilea capitol,* Ritual Participation: Toward an Ethnography of Fans, Hackers and Jumpers *(«Participarea rituală: pentru o etnografie a fanilor, hackerilor şi jumperilor», prin fani înțelegând suporteri, prin hackeri – pasionați ai jocurilor video şi prin jumperi – practicanți ai gimnasticii aerobice).*

Real îşi propune ca, în urma lecturii acestei cărți, cititorul să fie capabil de a interpreta singur cultura mediatică, mai exact propria experiență culturală cotidiană, lucrarea constituindu-se astfel într-un fel de instrumentar pus la dispoziția noastră pentru a fi utilizat după dorințele şi nevoile personale.

https://biblioteca-digitala.ro

bogat, mai complex şi mai interesant decât serialele ai căror fani sunt. Al treilea, «fundamentul unui activism consumerist», le permite fanilor să se organizeze şi să facă *lobby* pentru schimbări în spectacol sau împotriva anulării acestuia, să înveţe despre şi să răspundă la produse secundare ale *show*-ului şi să-şi afirme dorinţele pentru o desfăşurare alternativă. Trekkies sunt autorităţile *Star Trek* şi îşi folosesc autoritatea. Al patrulea, «formele de producţie culturală şi de artă caracteristice», generează o serie de cântece populare, intrigi rescrise, filme video şi alte creaţii ale fanilor care circulă din gură în gură, datorită reciprocităţii şi loialităţii dintre ei. A fi un Trekkie încurajează exprimarea sinelui. Al cincilea, când interacţiunea cu fanii aceluiaşi serial oferă o dimensiune utopică şi putere, apare «o comunitate socială alternativă». A fi un Trekkie poate însemna a te bucura de un sentiment de apartenenţă şi fericire.

Braconierii textului descrişi de Jenkins nu sunt nici pasivi, nici escapişti. Astfel, este contrazisă mare parte a sociologiei scrise despre fani şi popularul stereotip al fanului ca neadaptat. Jenkins propune un model alternativ de relaţie între spectatori şi text «în care materialul textual este adaptat şi ajustat conform experienţei personale». Atunci când adaptăm un text şi îl ajustăm conform experienţei proprii, îl facem al nostru şi preluăm controlul asupra lui. Nu mai este textul plat prezentat de mass-media şi nu mai suntem receptori izolaţi capabili doar de a accepta sau respinge textul aşa cum ne este livrat. Devenim uniţi ritualic cu şi prin experienţa textuală.

Receptorii mass-media, asemenea dansatorilor în jurul focului, pot fi uneori în mod concludent activi. «Braconierii» iau cu forţa animale care iniţial nu au fost ale lor. Se pare că Elvis Presley şi-a exprimat dispreţul faţă de modul de a cânta la televiziune, lipsit de pasiune, al lui Robert Goulet, împuşcându-şi televizorul. În februarie 1994, o femeie de 65 de ani din Newark, New Jersey, a fost condamnată pentru că şi-a omorât

---

Demersul lui Michael Real se apropie foarte mult de studiile culturale, prin aplicarea metodei studiului de caz, care implică cercetare etnografică, dar şi exegeză. El încearcă o abordare fenomenologică a culturii mediatice, în sensul că pune accentul pe experienţa imediată şi utilizează ceea ce antropologii numesc thick description *(o «descriere groasă»). Intenţia clară este aceea de a pune în legătură teoriile de laborator despre cultura mediatică şi experimentarea reală, cotidiană a acesteia.*

Michael Real propune un termen foarte important pentru perspectiva din care teoretizează cultura mediatică şi anume acela de «co-autor». Explicaţia utilizării acestui termen «inventat» de Real se regăseşte în textul pe care îl prezentăm în Secolul 20*: co-autor implică ideea de public activ, inclus în procesul de formare a sensurilor, prin opoziţie cu imaginea depăşită a consumatorului pasiv, receptacol amorf al mesajului mediatic.*

https://biblioteca-digitala.ro

soțul împuşcându-l în timpul unei dispute asupra posesiei telecomenzii televizorului. Aceste împuşcături demonstrează că braconierii mediatici fac deseori mult mai mult decât să «recepteze». Asemenea acțiuni au fost cândva numite simplu «efecte» ale mass-media, dar nu sunt îndeajuns separate de receptare, psihologic sau chiar fiziologic, pentru a reprezenta un şir de «efecte», determinate de o «cauză» *separată*. Fanii care-şi încurajează echipa acționează dintr-o grijă pentru viitor, dar şi ca răspuns la un mesaj mediatic anterior. Nu numai că răspund la ceva ca «efect»; ei speră să determine îmbunătățiri, oricât de absurdă ar fi această speranță în termeni mai degrabă practici, decât psihologici. Apăsarea pe buton, răsucirea măciuliei şi manevrarea *joystick*-ului servesc la controlarea şi modificarea acțiunii de pe ecran, un comportament clar care este mai mult o cauză decât un efect. Dansul pe muzică înregistrată şi amplificată este, de asemenea, mai mult o participare simultană la mijlocul de comunicare decât un efect al acestuia. În continuare, sunt expuse studii asupra unor «efecte» măsurabile ale expunerii la mass-media, dar experiența mediatică este mult mai largă.

Terminologia şi conceptualizarea «publicurilor» şi «efectelor» sunt din ce în ce mai mult considerate neadecvate pentru a caracteriza interacțiunea dintre om şi textele mediatice. Antropologii care studiază culturi îndepărtate au căutat mai mult să înțeleagă sensul experiențelor culturale decât să măsoare efectele comportamentale ale mesajelor publice. Cultura mediatică de astăzi stimulează aceeaşi curiozitate.

Participarea rituală: interfața om/maşină

[...] Noțiunea de *ritual* este importantă pentru că denotă o activitate desfăşurată după un tipar, simultană cu alte preocupări şi continuă. A plânge la o *soap opera* sau a încuraja o echipă este un ritual. Această

Vechile metode de cercetare în domeniul studiilor mediatice sunt ineficiente în epoca Internetului, care presupune o dimensiune nouă pentru comunicarea mediatică: interactivitatea. Mihai Coman vorbeşte în lucrarea sa, Introducere în sistemul mass-media *(Polirom, Iaşi, 1999), despre două forme de non-comunicare inerente comunicării de masă: în primul rând, publicul nu poate comunica direct cu emițătorii mesajelor, dându-le replica în momentul receptării (formele de comunicare directă precum scrisorile trimise la redacție, telefoanele în direct etc., au o foarte mică putere de influențare); în al doilea rând, receptorii mesajelor nu comunică între ei decât, eventual, la scara microgrupurilor (familie, colegi, prieteni etc.). În cazul noilor tehnologii însă, lucrurile se schimbă radical. Cititorul unui hipertext are posibilitatea de a interveni şi de a-şi crea propria versiune a textului sau poate comunica direct cu autorul prin e-mail, cititorul unui ziar virtual poate să impună o anumită ierarhizare a ştirilor şi chiar să determine un unghi de abordare*

https://biblioteca-digitala.ro

simultaneitate a participării reprezintă adaosul major pe care îl aduce teoria ritualului aceleia mai vechi, mecanice, a modelului glonţului magic. Acest model este unidirecţional, singular şi automat din punct de vedere al perspectivei din care prezintă procesul de comunicare. Este un model util pentru inginerii care măsoară transmisia biţilor de informaţie, dar este inadecvat pentru a surprinde direcţiile şi dimensiunile multiple ale comunicării umane. Modelul glonţului magic apare în cea mai mare parte a cercetărilor tradiţionale asupra comunicării: teoria informaţiei, teoria influenţei şi persuasiunii, funcţionalismul, modelul *uses and gratifications* (utilizări şi recompense) şi modelul efectelor mediatice. După cum notează Carey (*Communication as Culture: Essays on media and society*, Winchester, 1989), aceste perspective «reduc diversitatea fenomenologică extraordinară a comunicării la o arie în care oamenii urmăresc puterea sau fug de anxietate».

Experienţa mediatică este redusă la motivaţii care o preced sau efecte care îi urmează. «Prin contrast, dintr-o perspectivă rituală, comunicarea este concepută ca proces prin care este creată, modificată şi transformată o cultură comună.» (Carey, 1989). Perceperea şi organizarea a ceea ce înseamnă lumea şi experimentarea ei nu sunt un dat, ci ceva ce se dezvoltă pe măsura dezvoltării percepţiei şi minţii noastre; ceea ce noi cunoaştem ca «real» nu este înnăscut, ci vine din experienţă. Mai degrabă decât un glonţ, «comunicarea este un proces simbolic prin care realitatea este produsă, menţinută, reparată şi transformată.» (Carey, 1989).

În actul ritual – focul tribal, jocul video, meciul de fotbal în direct, dansul aerobic –, receptorul acţionează simultan cu transmisia şi textul, interacţionând cu ele oricum, dar nu pasiv. O abordare din perspectivă rituală a culturii mediatice oferă o semnificaţie dinamică a modului în care construim şi menţinem interacţiunile cu lumea din jurul nostru.

Totuşi poate fi dificil să obţi astăzi percepţia ritualului. Individualismul, raţionalismul, scientismul ne reduc simţul evidenţei, al adevărului şi al cauzalităţii la efecte şi cauze fizice singulare. Această perspectivă

---

specific pentru diferite subiecte ale ştirilor, conform preferinţelor personale, şi aşa mai departe. Real nu vorbeşte numai despre mass-media, ci despre media în general, înţelegând prin acestea mijloace de comunicare interpersonală, mijloace de trasmitere a informaţiei, mijloace de comunicare specializată, etc., toate participând la cultura mediatică, percepută ca o lume în care trăim, lume caracterizată de o dublă hermeneutică: atunci când vorbim despre un element cultural (în sensul larg al cuvântului cultură) reflectăm şi în acelaşi timp ne construim cultura.

Jocurile video reprezintă o problematică în continuă dezbatere, deşi în România se discută puţin pe această temă sau, dacă se discută aplicat, înseamnă că dezbaterile au loc în afara spaţiului public. Fenomenul este cu atât mai

https://biblioteca-digitala.ro

«modernă» asupra lumii contrastează cu perceperea bogăţiei şi firescului experienţei rituale din viaţa de zi cu zi. Renaşterea, Reforma şi Iluminismul ne-au îndepărtat de simţul unităţii umane fundamentale, atât de obişnuit în societăţile tradiţionale preliterare, orale. După cum nota W.H. Auden, Luther a negat orice relaţie inteligibilă între credinţă şi miracole, Machiavelli a negat orice relaţie inteligibilă între moralitate privată şi publică, iar Descartes a negat orice relaţie inteligibilă între materie şi raţiune. În consecinţă, este uşor de negat şi orice relaţie inteligibilă între bărbat şi femeie, între oamenii de culoare şi ceilalţi, între indivizi şi colectivităţi, între o naţiune şi alta. Totuşi, fără aceste conexiuni, cultura mediatică nu ar însemna nimic.

Mitul şi ritualul răstoarnă aceste separaţii accentuând o unitate fundamentală. În timpul ritualului, participantul simte şi exprimă o unitate cu povestirea şi sensul ritualic, cu ceilalţi participanţi şi cu originile şi scopul vieţii. În societăţile străvechi, mitul şi ritualul nu sunt fabule lipsite de adevăr şi rituri arbitrare; sunt adevăruri absolute exprimate prin acţiune şi naraţiune (Mircea Eliade, *The Myths of the Modern World*, Jubilee, 16-19, 1961). Când aborigenii australieni reconstituie relaţia cu un timp sacru într-un loc sacru, exprimă felul în care percep existenţa, sentimentele lor cele mai adânci, experienţa lor colectivă. Această percepţie mitică este opusă gândirii empirico-ştiinţifice. Percepţia mitică nu ţine seama de categoriile ştiinţifice şi distincţiile teoretice pe care am ajuns să le considerăm ca fiind părţi ale realităţii obiective. În percepţia mitică, «natura» nu este «existenţă determinată de legi generale», ci o lume dramatică, o lume de acţiuni, de forţe, de individualităţi şi puteri unice. Şi relaţia omului cu natura este exprimată nu prin simboluri abstracte, ci concret şi imediat. Atunci când se confruntă cu moartea şi alte imponderabile, percepţia mitică nu se mulţumeşte să înţeleagă evenimentul individual ca instanţă a unei legi generale, fără a mai întreba «de ce». Explicaţia ştiinţifică a morţii nu ne satisface anxietatea în legătură cu cauza decesului unui membru al familiei la un moment dat. Mitul se ocupă de cauza actului, evenimentului sau

---

interesant cu cât este din ce în ce mai răspândit şi la noi (o dovadă este şi studiul realizat de Maria Işfan, inclus în acest număr din Secolul 20). Copiii nu îşi mai doresc jucării, ci dezvoltă o adevărată competiţie legată de cine deţine cel mai nou şi mai captivant joc pe calculator. Apasă fanatici pe butoane, trăiesc intens orice înfrângere sau victorie, uneori intră în joc împreună cu prietenii şi mulţi dintre ei neglijează orice alte activităţi din cauza jocurilor video. Iar pasiunea jocului nu îi prinde numai pe copii. Există păreri pro şi contra cestor jocuri, pe care Real le surprinde în textul său, dar, ceea ce este esenţial, el nu impune nici o concluzie de tipul bine/rău. Pentru că ideea centrală în Exploring Media Culture *este că nu se pot emite judecăţi de valoare cu privire la media, totul depinzând de felul în care înţelegem să le utilizăm şi să le facem ale noastre.*

https://biblioteca-digitala.ro

lucrului individual (Ernst Cassirer, *Philosophie die symbolischen formen*, Darmstadt Wissenschaftliche Buchgesellschaft). Mitul este povestea, iar ritualul este punerea ei în scenă.

Cultura mediatică ne pune în legătură cu dramele de pe ecran, cu staruri, cu alți fani, cu surse de informații şi cu satul global; ne unifică ritual şi retrezeşte în noi simțul dramei şi al unicității evenimentelor individuale. Când ne aplaudăm atleții la Olimpiadele televizate, ne alăturăm altor fani şi simțim magia unei performanțe olimpice unice, fie ea în gimnastică, fotbal, schi, alergare ori altă competiție.

Ritualul are puterea de a conecta participantul la sensuri mai bogate şi forțe mai largi. În mitologia clasică greacă sau chineză, mitul străpunge profanul şi atinge sacrul. Participantul la ritual este transpus. În ritualurile africane de inițiere, participantul trece pragul unui nou nivel al existenței petrecând un timp de unul singur în pădure. El sau ea trece printr-un stadiu liminal care separă tânărul de adult, non-membrul de membru. În acest ritual de trecere este inclus un ritual de separare, apoi se intră într-o perioadă liminală de încercări şi învățături şi, în sfârşit, urmează întoarcerea în societatea obişnuită cu un nou rol asumat (Daniel Dayan and Elihu Katz, *Media events: the live broadcasting of history*, Cambridge, Harvard University Press, 1992; Victor Turner, *The ritual process: structure and antistructure*, Ithaca, N.Y., Corell University Press, 1969). Pentru colectivitate, un ritual marchează o suspendare a activităților şi structurii obişnuite şi o transformare spre o comunitate mai bună. Mitologia şi ritualurile clasice implică un model transuman, repetarea unui scenariu exemplar şi îndepărtarea de un timp pur şi simplu profan printr-un moment care se deschide în Timpul Măreț, facilitând participarea chiar la sursa existenței mitice (Eliade, 1961). La nivel cotidian, astăzi, mersul la stadion, gimnastica şi jocul video ne introduc în experimentarea unui tipar exemplar, a repetării lui, a rupturii cu timpul profan şi a intrării în timpul exemplar.

Ritualurile şi miturile iau deci forme specifice. Slotkin (Richard Slotkin, *Regeneration through violence*, Middletown, Wesleyan University Press) subliniază că «o mitologie este un complex de narațiuni care dramatizează viziunea asupra lumii şi simțul istoric al oamenilor sau culturii, reducând secole de experiență la o constelație de metafore restrânse». Mitul predominant în Statele Unite, conform lui Stolkin, este conținut de titlul cărții sale *Regenerare prin Violență*. Renaşterea şi compensarea sunt posibile printr-un conflict fizic intens cu forțele răului, care duce în mod ideal la distrugerea acestora. Istoriile super-eroilor, de la *Războiul Stelelor* la *Mortal Kombat*, *Albă ca Zăpada* şi *Lion King*, repovestesc acest mit. Televiziunea, filmele şi jocurile video celebrează această povestire exemplară într-o imensă diversitate de versiuni.

https://biblioteca-digitala.ro

Ritualurile mitice din povestirile clasice sau mass-media contemporane celebrează obiectivările unificatoare, emoționale, simbolice ale experienței colective. În societatea tradițională, acestea au fost limitate la membri tribului strânşi fizic laolaltă. Prin mijloacele de comunicare moderne, acestea pot fi largi ca o sărbătoare națională, de exemplu cupa Federației sau Super Bowl, sau o sărbătoare internațională, ca Jocurile Olimpice sau Cupa Mondială. Ritualurile mitice ne conectează la trecutul istoric şi la mediul înconjurător. Stabilesc ordinea şi definesc roluri. Restructurează timpul şi spațiul în era noastră. Celebrează tendințele şi valorile centrale ale unei culturi. Sunt păturile protectoare împotriva terorii sau plictiselii unei existențe exclusiv profane.

Toate acestea pot fi regăsite astăzi în interfața rituală dinamică dintre subiecții umani, tehnologie şi textele culturii mediatice.

Interacțiunea rituală cu textele mediatice și tehnologia

Un mijloc de comunicare neglijat, poate pentru că nu reprezintă nici comunicare de masă, nici electronică, este albumul foto al familiei. Fred Inglis (*Media Theory: an introduction*, Oxford, Basil Blackwell,1990) ne reaminteşte că fotografia este «cel mai apropiat lucru de o artă populară universală». Aparatele foto nu prea scumpe pun această artă la îndemâna oricărei familii, care «îşi păstrează arhiva în albume cu instantanee fotografice.» Fotografia favorită cuprinde felul în care erau lucrurile la momentul respectiv şi felul în care le evaluăm în prezent. Experiența şi obiectul de artă poartă încărcătură egală. De exemplu, înaintând în vârstă, semioticianul francez Roland Barthes şi-a temperat formalismul printr-un respect mai adânc față de adevărurile trăite ale experienței şi şi-a comentat propriile fotografii. El descrie (Roland Barthes, *Camera lucida: reflections on photography*, London, Fontana Flamingo, 1984) frustrarea căutării fotografiilor de familie după moartea mamei sale pentru a descoperi adevăratul ei chip. Erau fotografii care arătau aproape ca ea sau deloc:

«Iată-mă, singur în apartamentul în care murise, uitându-mă la aceste fotografii ale mamei mele, una câte una, sub lampă, deplasându-mă treptat în timp alături de ea, căutând adevărul chipului pe care l-am iubit. Şi l-am găsit.

Fotografia era foarte veche... Mama avea cinci ani în momentul acela... Bunătatea era aceea care îi definea ființa, atunci şi pentru totdeauna».

Ritualurile din jurul albumului de familie ilustrează felul în care mijloacele de comunicare pot avea cele mai personale semnificații.

https://biblioteca-digitala.ro

La un nivel mai larg, public, Daniel Dayan şi Elihu Katz (1992) au descris în culori vii puterea rituală a nunţilor regale, a funeraliilor prezidenţiale, a întâlnirilor diplomatice la nivel înalt, a întrecerilor sportive mondiale, cucerirea spaţiului şi alte evenimente publice televizate în direct, planificate, încântătoare. Acestea invită la participare rituală oferind acces publicul larg, creând un spaţiu liminal, repetând ordinea rituală şi poziţionând spectatorii astfel încât să se poată identifica drept observatori şi să răspundă ca participanţi. Un spectator a relatat funeraliile Indirei Gandhi, şeful statului indian asasinat:

«Cu aproape o oră înainte de începerea ceremoniei, eram gata, spălaţi şi-mbrăcaţi, ca şi când aveam să fim prezenţi fizic la eveniment. Mama a insistat să purtăm haine lungi şi să ne acoperim capul în semn de respect. Un grup mare de oameni s-a întrunit la mine acasă, aşa s-a întâmplat în jurul televizoarelor din toată ţara.»

Când regele sau regina Angliei, începând cu 1932, făceau o urare de Crăciun la radio BBC, mulţi o ascultau acasă stând în picioare. Funeraliile preşedintelui Kennedy, în 1963, au culminat cu trei zile de ritual naţional în jurul televizorului (Michael Real, *Super media: A cultural studies approach*, Newbury Park, Sage, 1989). Funeraliile primului-ministru israelian Itzak Rabin, în 1995, au provocat o participare rituală similară.

A spune că utilizăm mass-media în mod ritualic şi interactiv nu implică, oricum, uniformitatea globală a utilizării. O colecţie importantă de studii calitative empirice asupra televiziunii şi vieţii de familie în diferite culturi ale lumii (James Lull, *World families watch television*, Newbury Park, Sage, 1988) relevă multe asemănări şi diferenţe între tipurile de public activ. Studiile în Marea Britanie, Venezuela, Germania de vest, India, Statele Unite şi China l-au dus pe Lull către următoarele concluzii. Din perspectivă sexuală, în multe ţări, «televiziunea întăreşte şi extinde „construcţia patriarhală a imaginii femeilor", iar această discriminare poate fi observată în activitatea de a privi la televizor în familie». Cercetările au scos la iveală că televiziunea nu este doar un mijloc tehnic de transmitere a biţilor de informaţie: «este de asemenea un mediu social – un mijloc prin care membrii publicului comunică şi construiesc strategii pentru a obţine un larg registru de obiective personale şi sociale». Concluziile sunt în mod special interesante:

«Este clar că reprezentanţii publicului nu trăiesc pe un „câmp liber" acasă sau în altă parte, neinfluenţaţi de factori textuali şi tehnologici, de agenda ideologică şi forţa pe care aceştia le conţin şi impun. Oricum, spectatorii nu sunt „construiţi de text", nici experienţele lor nu sunt „determinate" de structurile tehnologice, economice sau ideologice asociate mijloacelor de comunicare în masă.»

https://biblioteca-digitala.ro

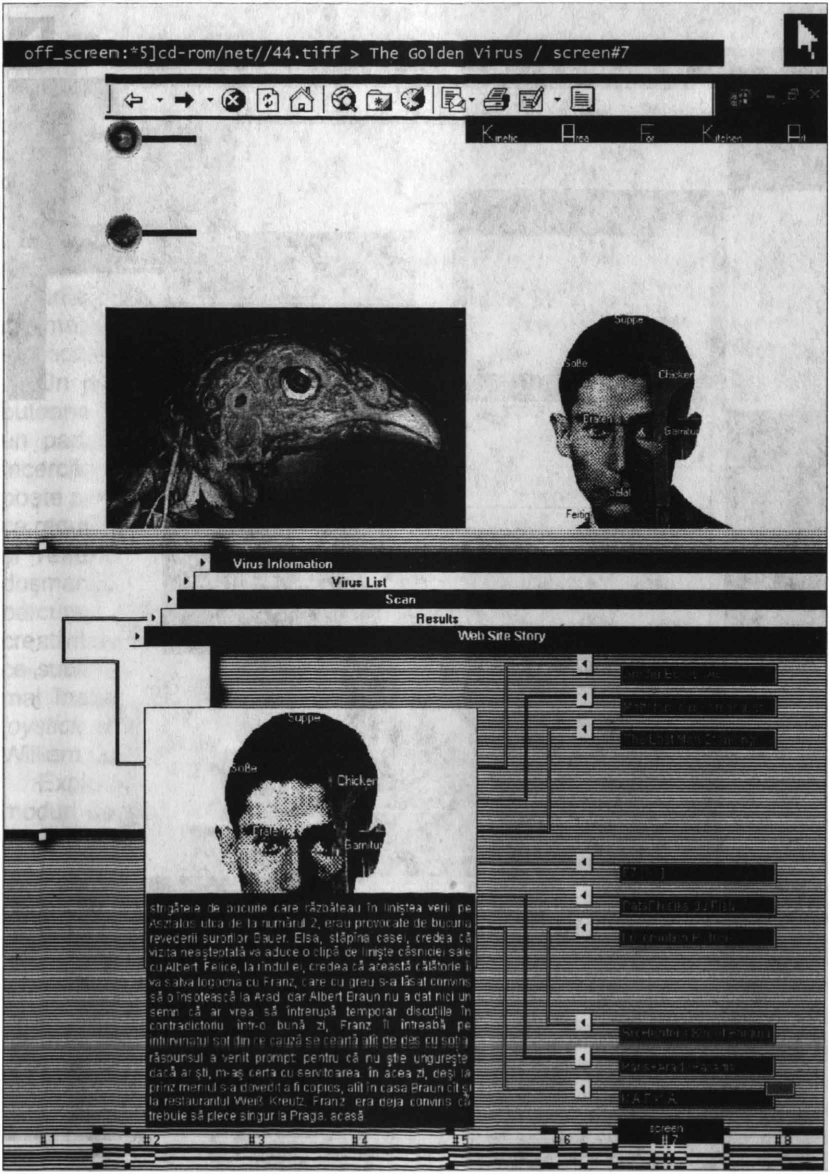

https://biblioteca-digitala.ro

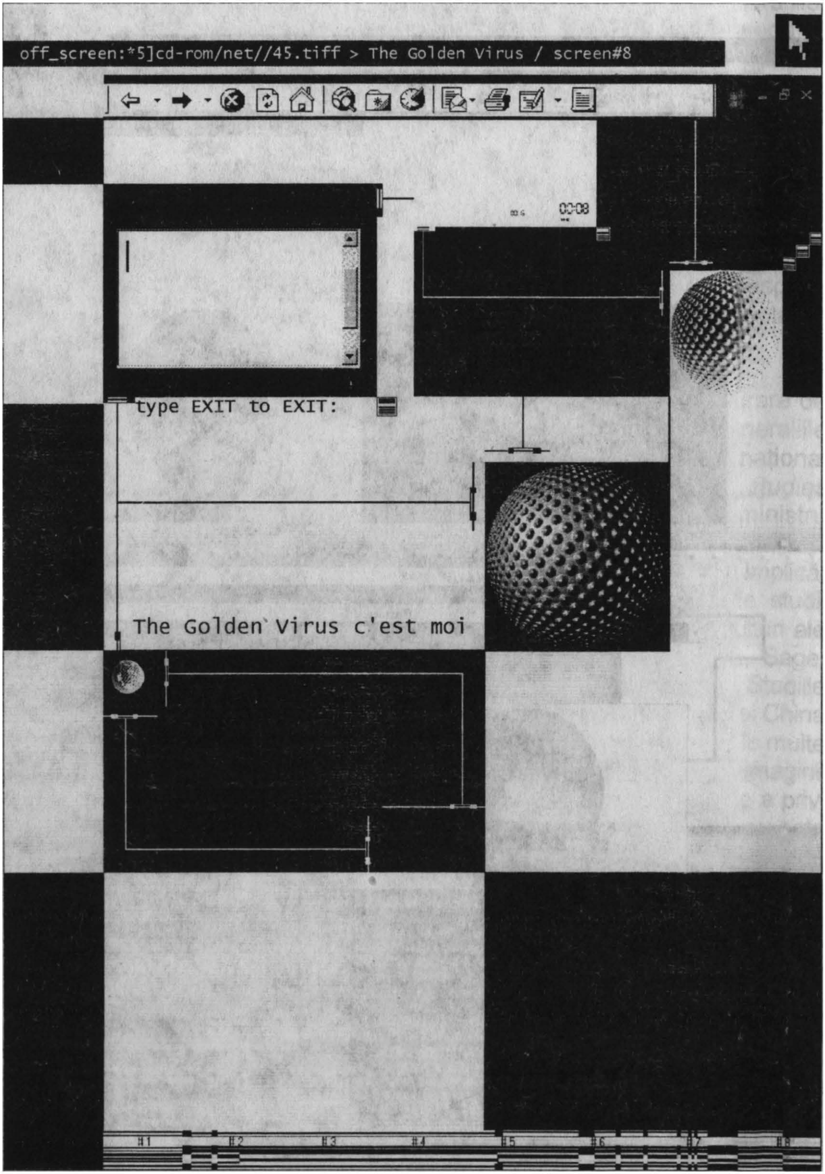

https://biblioteca-digitala.ro

De ce există jocuri video?

Jocurile video sunt precursorii erei *online* a Internetului, a accesului la informaţie şi interacţiunii universale, era *hackerului cowboy*. O mare industrie creşte pe baza acestei interacţiuni semiprivate cu o maşină. Care sunt atracţiile şi implicaţiile lumii în continuă creştere a jocurilor video? Sunt necesare multe abilităţi nesolicitate de tradiţionalul privit la televizor: coordonare mână-ochi, *feedback* senzorial imediat, suspendare activă a dimensiunilor timp/spaţiu normale, control demiurgic al universului, percepţia alternativelor şi a unor structuri complexe, manipularea violenţei reprezentative şi altele. Aceste jocuri pun la încercare părinţi, şcoli şi copii. Jocurile video reprezintă în mod semnificativ o nouă eră în interacţiunea om-maşină. Jocurile tip «realitate virtuală» cresc scufundarea totală a subiectului, care participă ritual într-un ambient mediatic perfect.

Un joc video tipic te plasează în faţa unui ecran cu un *joystick* şi butoane pentru a controla acţiunea. Poţi concura singur cu maşina sau cu un partener. Scopul este să-ţi faci drum printr-o serie de obstacole, încercări şi duşmani pentru a atinge nişte destinaţii. Succesul iniţial te poate propulsa la un nou nivel al jocului, un nivel mai complex şi diferenţiat ca reguli. Scorul este calculat pe baza unei formule care punctează timpul şi reflexele, tacticile de evaziune reuşite, eliminarea şi uciderea duşmanilor, precum şi colecţionarea de suveniruri, premii sau unelte pe parcursul drumului. Completarea cu succes a nivelurilor, dând dovadă de creativitate, viteză şi calcul, este recompensată cu o grafică emoţionantă ce subliniază victoria şi muzică triumfală. Succesul te duce la niveluri şi mai înalte ale jocului video, până ce devii *super-cowboy*-ul călare pe *joystick* al ciberspaţiului, din *Neuromancer*, clasicul text cyberpunk al lui William Gibson.

Explorarea jocurilor video în contextul culturii mediatice punctează noi moduri de codificare şi decodificare a informaţiei, de a crea structuri de sens şi de a reprezenta realitatea într-o activitate rituală. [...]

Istoria şi dezvoltarea jocurilor video

Jocurile video reprezintă un progres major faţă de fluxul unidirecţional al televiziunii. McConnell (Frank McConell, *Media: just a moment - the logic of Nintendo*, Commonweal, aprilie 20, 1990) notează că «televizorul mergea într-un singur sens – spre noi – şi noi aveam un mic şi preţios control asupra a ceea ce avea de spus.» În consecinţă, jocurile interactive şi de divertisment au alungat cartofii prăjiţi de pe canapea şi au inserat spectatorul în acţiunea de pe ecran.

https://biblioteca-digitala.ro

Jocurile video sunt îmbunătățiri dinamice ale formelor de joc anterioare şi ale privitului la televizor. Jocurile mai vechi le cereau participanților să creeze toată interacțiunea, pe când jocurile video au adăugat mişcare vizuală şi sunet (Laura Becker Walker, *What's in a game?*, Washington Post, 3 noiembrie, 1993). Jocurile de tipul *Monopoly* şi *Clue* tindeau să-i învețe pe tineri să dezvolte strategii, să gândească şi să proiecteze în viitor, să aibă răbdare, să joace cinstit, să-şi aştepte rândul şi să respecte regulile scrise. Jocurile video se bazează pe teoria clasică a condiționării; imaginile, sunetele şi culorile sunt întăritori. Sunt ritmate şi distractive. Ele ne întăresc o parte din aceleaşi abilități ca vechile jocuri, deşi reduc, fără a elimina în mod necesar, comunicarea interpersonală. Multe jocuri video ne dezvoltă aptitudini «cooperante», dar diferit față de jocurile clasice.

Jocurile video aduc laolaltă tehnica de calcul, narativitatea şi arta grafică. Istoria lor a început cu un joc simplu care imita tenisul de masă, numit *Pong*. Acesta a fost primul joc video, total electronic, de succes din S.U.A. A fost conceput în 1971 de către inginerii electronişti care formau pe atunci corporația de mare succes numită Atari. Atari a produs jocul în 1974 şi a vândut peste 10.000 de unități, cu alte 90.000 de cópii vândute de alți producători. În 1976, Warner Communications a preluat Atari, iar în anul următor introducea primul pachet «domestic» de succes, Atari Video Computer System. În 1979 a început prima perioadă de prosperitate a jocurilor video «de casă». Până în 1982, venitul din jocuri video în S.U.A. era de 9 miliarde pe an, cu 8 miliarde din jocurile cu fise şi 1 miliard din jocurile de la domiciliu. Venitul acesta se compară cu cel al întregii industrii a filmului hollywoodian la vremea respectivă. Numai jocul *Asteroids* produs de Atari a adus venituri de 700-800 milioane de dolari în anul de vârf, mai mult decât *box office*-ul oricărui film din istorie.

Din 1983 până în 1985, piața jocurilor video din S.U.A. s-a prăbuşit într-o suprasaturație de jocuri cu un design ce lăsa de dorit, dar a fost curând salvată de inițiativele japoneze. În 1983, în Japonia, o firmă din Kyoto, care data de o sută de ani, numită Nintendo, a introdus Famicon, un sistem de jocuri video la domiciliu. Nintendo a depăşit rapid Sony şi Matsushita în Japonia, şi a câştigat 33% din intrările în casele japoneze. Cele 7 milioane de utilizatori ai Nintendo depăşeau considerabil ca număr cele patru milioane de computere personale aflate în uz la vremea respectivă în Japonia. În 1985, Nintendo a vindecat recesiunea americană a jocurilor video introducând pe piață propriul joc, cu o campanie de 30 de milioane de dolari. În 5 ani, Nintendo controla 80% din piața Statelor Unite.

În anii '90, Nintendo şi Sega se înfruntau în producția de jocuri video şi în războaie de marketing cu mize uriaşe. Până în 1989, Nintendo – America a ajuns la vânzări totale de 5 miliarde de dolari pe an, deținând

https://biblioteca-digitala.ro

20% din întreaga piață de jucării a Statelor Unite şi reprezentând o prezență de unu la cinci în casele americane. Cheia succesului a fost un computer cu grafică puternică şi cu memorie extinsă, care se putea vinde între 80 şi 150 de dolari, şi o linie în continuă expansiune pentru noi programe destinate sistemului. Istoria grandioasă a Nintendo scrisă de Davis Sheff, *Game Over: How Nintendo Zapped an American Industry, Captured Your Dollars and Enslaved Your Children* (1993), reaminteşte o anecdotă care ilustrează pentru ce mize înalte se luptă în industria jocurilor video. Până în 1990, jaful la drumul mare al jocurilor video era o problemă în Japonia. Nintendo Entertainment System trebuia să fie produs în acel an în toată Japonia, iar compania crease Operation Midnight pentru a distribui în taină programul vânzătorilor cu amănuntul. O sută de camioane au dispărut din locurile de garare fără ştirea celor mai mulți dintre angajații Nintendo şi mai ales fără ştirea verigilor hoților, care ar fi putut fura marfa pentru a o vinde pe piața neagră. Toate sistemele au fost vândute în trei zile şi s-au primit comenzi de încă 1,5 milioane de dolari. Un total de 2 milioane de sisteme s-a vândut în şase luni şi peste patru milioane într-un an.

În 1990, Nintendo-America domina încă Sega, în afacerea de milioane de dolari a jocurilor video. Până în 1992, 28 milioane de americani de peste 18 ani se jucau pe sisteme Nintendo. Unul din trei copii americani spuneau că au sau au avut un pachet Nintendo. Nintendo a declarat că 35% din jucătorii inițiali ai Nintendo Entertainment System aveau peste 18 ani, ca şi 46% din jucătorii inițiali ai programului similar portabil Gameboy. În cazul mai noului, mai avansatului şi totodată mai costisitorul sistem Sega CD, 70% din jucători aveau 18 ani sau mai mult. *Super Mario Brothers 3* a totalizat 500 milioane de dolari după lansarea sa în 1990, mai mult chiar decât *E.T.* sau *Jurassic Park*, sau *Batman*. Vânzările şi închirierile de jocuri video au atins 13 miliarde de dolari în 1993 şi se prevedea că vor atinge 21,5 miliarde de dolari până la sfârşitul decadei (Philip Elmer - Dewitt, *The amazing video game boom*, Time 67, 27 septembrie, 1993).

În 1994, Sega depăşise Nintendo, menținută de succesul Sistemului Genesis. În 1994, cu vânzări de cincizeci milioane de dolari în prima săptămână, *Mortal Kombat II* a surclasat vânzările de deschidere la filmul *The Lion King*, în valoare de patruzeci milioane de dolari. Sega şi angajații instituțiilor mass-media Time Warner şi Telecommunications Inc. s-au combinat pentru a realiza Canalul Sega ca un serviciu de tip bonus, prin cablu. La mijlocul anilor '90, americanii cheltuiau trei miliarde de dolari pe an numai pentru cartuşele jocurilor video şi au fost vândute vreo 40 de milioane de sisteme de jocuri video în întreaga lume. CD-Rom-ul punea la

https://biblioteca-digitala.ro

încercare sistemele Sega şi Nintendo bazate pe cartuşe şi promitea o nouă generaţie de jocuri video. Noile sisteme de la Panasonic, Philips, Pioneer şi altele ofereau nu numai jocuri, ci şi CD-uri audio. versiuni electronice ale unor cărţi şi instrumente muzicale, iar *software*-ul utilizat permitea crearea de animaţii şi imagini sofisticate (Richard Schaffer, *Playing games*, Forbes, 16 august, 1993). Realitatea virtuală se îndrepta şi ea spre locuinţe pe măsură ce Sega elabora jocuri şi un coif VR (un fel de cască ce îi permite jucătorului să intre în realitatea virtuală). Pentru că fibrele optice pot radia cantităţi nelimitate de date în toată lumea, aproape cu viteza luminii, aplicaţiile lor au extins imens posibilităţile în privinţa jocurilor în reţea.

Creşterea industriei jocurilor video ilustrează dezvoltarea unor noi expresii ale culturii mediatice. O nouă combinaţie de tehnologii sugerează o nouă aplicaţie, răspunsul publicului este pozitiv, sunt dezvoltate opţiuni mai multe şi mai bune, corporaţiile gigant absorb inovatorii şi îşi croiesc drum înainte, marketingul vast, promoţiile şi sistemele de distribuţie extind şi standardizează produsele şi practicile şi, mai mult, noile tehnologii încep să concureze părţi ale ciolanului, iar ciclul reîncepe.

Atracţii şi beneficii ale jocurilor video

Ca şi alte expresii ale culturii mediatice – sport, gimnastică aerobică, muzică etc. –, jocurile video sunt o tolbă în care se amestecă reprezentări, practici şi valori pozitive şi negative.

De partea pozitivă, binefacerile *educaţionale* ale jocurilor video constau în puterea lor de a dezvolta capacitatea de gândire, strategie şi reflexe rapide. Când interacţionezi cu un joc, asimilezi «informaţii despre organizare şi strategie», conform cercetătorului Sherry Turkle (în White, 1992). Apoi, când jocul este stăpânit, «survine învăţarea modului în care strategiile pot fi generalizate [şi aplicate în alte jocuri]». În acest proces, spune Turkle, «înveţi cum să înveţi». Psihologul Patricia Greenfield descoperă că cei mici au nevoie de o varietate de aptitudini în lumea multimedia de astăzi (în Wood, 1990). Acestea includ şi capacităţi dezvoltate de jocurile video: o înţelegere a câmpului vizual, decodificarea graficii dinamice şi un nivel de confort în legătură cu învăţarea de tipul încercare-şi-eroare. Aceste abilităţi pot fi învăţate acum interactiv, mai degrabă decât prin tradiţionala observare sau prin regulile de lectură. Jocurile video pot creşte coordonarea spaţială ca şi coordonarea mână-ochi, pot dezvolta procesele de decizie şi pot îmbunătăţi abilităţile de joacă. Binefacerile sociale ale jocurilor video sunt puternice în special pentru copiii care nu sunt atletici sau sociabili. Jocurile video nu izolează neapărat jucătorii individuali; ele pot «ocroti comunicarea şi cooperarea între jucători,

https://biblioteca-digitala.ro

ducând la conjugarea eforturilor pentru reuşită» (White, 1992).

Beneficiile *medicale* ale jocurilor video includ ajutarea oamenilor care au ochii dezvoltați diferit să-şi îmbunătăţească văzul, precum şi realizarea unei coordonări ochi-mână şi a unui tip de reacţie mai bune. Jocurile video ajută la tratarea unor probleme de tipul «ochi leneş» la copiii mici. Anxietatea şi efectele secundare ale chimioterapiei au slăbit datorită jocurilor video. Jocurile electronice au ajutat chiar la recuperarea unor tulburări cerebrale şi îmbunătăţirea timpului de reacţie, control motor satisfăcător, explorare vizuală, urmărirea mişcărilor multidirecţionale şi altele.

S-a descoperit că, utilizate la spital, jocurile video îi ajută pe copii să facă faţă fricii şi stresului. Deborah Fingerhut a descoperit că «jocurile pot fi educative, pot ajuta la coordonarea mână-ochi şi, mai important, Nintendo este o experienţă normalizatoare pentru copii. De vreme ce majoritatea copiilor au un astfel de aparat acasă, atunci când se joacă pot uita că sunt în spital». Majoritatea copiilor de la Long Beach Memorial Medical Center i-au spus lui Fingerhut că au avut acces la Nintendo sau alt sistem de jocuri (Emily Adams, *It's Super Mario to the rescue*, L.A.Times, 22 septembrie, 1992).

Jocurile video se aseamănă cu ritualul tradiţional prin capacitatea lor de a transporta jucătorul într-o traversare liminală spre o nouă percepţie a spaţiului şi timpului. «Când interacţionezi cu computerul, interacţionezi cu timpul cu adevărat instantaneu – sau atât de instantaneu ca şi viteza luminii – şi timpul ceasornicelor este astfel abolit. Clipeşti mai puţin; nu ţi se face foame sau sete aşa repede ca atunci când, să spunem, citeşti o carte, pentru că în „timp“ ce joci *Super Mario* eşti într-un fel de eternitate.» (McConnell, 1990). Carl Holengren (în Mark Pots, *Mario, a big man on campus,* Washington Post, 25 ianuarie, 1992) crede că jocurile video sunt un element important în studiul liminalităţii. Jucătorii îşi pun în funcţiune jocul video cu scopul de a-şi schimba sentimentele faţă de ei înşişi, faţă de viaţa lor şi faţă de locurile lor de muncă. Jocul video îi transportă pe jucători într-o lume creată, cu noi reguli spaţio-temporale, unde aceştia joacă un rol activ, cu *feed-back* şi recompense imediate. Jocurile video nu numai că îl duc pe jucător într-o dimensiune liminală, dar conţin şi posibilităţi utopice imense în buna tradiţie a fantazării, a SF-ului şi a aventurii: într-o formă bogată în stilizări şi realism aparent.

Limite şi probleme ale jocurilor video

Acuzaţiile împotriva jocurilor video sunt numeroase: «copiii americani care au jocuri video deja se joacă, în medie, aproape 1,5 ore pe zi. Pentru mulţi părinţi, problema nu este ce fac copiii cu sistemul Nintendo, ci ceea ce nu fac în timp ce sunt blocaţi în *Mortal Kombat* – nu citesc, nu se joacă

https://biblioteca-digitala.ro

afară, nu-şi fac prieteni». Cristopher Geist îşi aminteşte că părinţii aveau temeri asemănătoare cu privire la cărţile umoristice, muzica rock, televiziunea şi alte mijloace de comunicare, populare printre adolescenţi.

Jocurile video oferă scenarii predeterminate în loc de flexibilitate şi explorare, avertizează Eugene Provenzo (*What do video games teach?*, Educational Digest, nr. 56, 1992). El notează, «Când scriu, copiii pot crea microuniversuri infinit de bogate – universuri limitate doar de imaginaţia lor. În mediul bazat pe computer al jocurilor video, cel puţin aşa cum este conceput în prezent, potenţialul creării de astfel de microuniversuri este mult mai limitat».

Aceste acuzaţii de timp răpit altor activităţi şi plăcere programată anterior aparţin criticii mediatice tradiţionale, independent de mijloacele de comunicare vizate. La fel, acuzaţiile legate de niveluri periculoase de violenţă şi roluri sexiste înguste amintesc deceniile de dezbateri asupra televiziunii şi filmelor.

Violenţa în jocurile video

În ciuda varietăţii binefacerilor educaţionale şi psihologice, conţinutul tematic al jocurilor video implică violenţa care poate avea efecte dăunătoare. Conform publicaţiei *Computer Magazin*, în una din trei locuinţe americane cu jocuri video, copiii petrec până la 40 de ore pe săptămână jucându-se, şi mai mult de 80% din jocuri au ca temă violenţa (Courtland Milloy, *Video wars: the next generation*, Washington Post, 20 ianuarie, 1991). Criticii sunt îngrijoraţi că jocurile video încurajează izolarea, dependenţa şi patologia socială, de vreme ce jucătorii ucid un număr mare de inamici. Experţii cred că violenţa jocurilor video este stimulatoare emoţional, pare acceptabilă social şi are acelaşi format – pe ecran – ca şi ştirile televizate. Distincţiile referitoare la realitatea violenţei devin neclare (Curt Supplee, *Video angst*, Washington Post, 10 decembrie, 1990). Carole Lieberman, consultant pe probleme de mass-media la UCLA, notează că Armata SUA utilizează jocurile Nintendo pentru a-i pregăti pe soldaţi să se lupte într-un mod care protejează detaşamentele de moartea reală şi consecinţele ei (Milloy, 1991).

71% din jocurile video care aparţin Nintendo au niveluri de o violenţă suficient de ridicată încât să fie dăunătoare copiilor, conform publicaţiei *National Coalition on TV and Violence* (Wood, 1990). La începutul anilor '90, Nintendo a încercat să menţină o regulă strictă asupra genului de violenţă din jocurile produse de ei: fără violenţă grafică şi fără sânge. Cu controlul lor asupra celor care produceau jocuri pentru acest sistem, regula avea mare influenţă. Sega a dezvoltat un sistem de rating auto-impus pentru jocurile proprii, un sistem pe care Nintendo l-a condamnat ca fiind

https://biblioteca-digitala.ro

«un mod de a tolera sexul şi violența care serveşte firmei» (Richard Brandt, Neil Gross, Peter Coy, *Sega! It's blasting beyond games*, Business Week, 22 februarie, 1994).

Mortal Kombat, conceput la Williams Bally/ Midway în Chicago, a generat o mare controversă după lansarea sa în 1993, pentru că realismul vizual de tip fotografic era combinat cu violența grafică. Un pumn sănătos face sângele să zboare, un învins împins într-un grup de stânci aterizează străpuns de un vârf ascuțit, o inimă încă bătând este smulsă cu mâna, şi capul unui duşman este tăiat şi ridicat victorios cu artera aortă bălăngănindu-se. Acest joc sângeros de succes a fost realizat de Acclaim Entertainment pentru piața jocurilor private în infama zi de «Mortal Monday», 13 septembrie 1993, cu un bombardament mediatic de 10 milioane de dolari. Continuarea, *Mortal Kombat II* para violența cu răsturnări de situație viclene. Când războinica Kitana îi dă un pumn mortal lui Shang Tsung, sângele spurcat se varsă; când aruncă evantaie cu tăiş de brici, clipoceşte şi mai mult sânge. Apoi o voce, adâncă şi amenințătoare, strigă «Termină-l!», totodată, şi fără atenționare, Kitana îi înmânează lui Tsung un tort decorat cu lumânări şi cuvântul «Prietenie» apare pe ecran. Alte mişcări surpriză includ oferirea unui cadou legat cu o mare fundă, utilizarea unei arme pentru a tăia figurine de hârtie sau transformarea inamicului în bebeluş. Fie că este o încercare de a para violența sau este o nouă şi inteligentă absurditate a jocului, *Mortal Kombat* ilustrază tot ceea ce este mai rău ca violență din perspectiva criticilor. Astfel de critici se tem că jocurile fac din viață un bun atât de ieftin, încât moartea este doar o deviere minoră pe un ecran sau sclipirea colorată a unei străpungeri (Sandi Dolbee, *Mortal ethics*, San Diego Union Tribune, 18 februarie, 1994).

Unul dintre jocurile Sega pe CD-Rom, *Night Trap*, a atras controverse asupra felului în care descrie răpirea unor adolescente de la o petrecere în pijama de către nişte *zombie*. Violența «morților vii» includea ataşarea la gâtul victimelor a unui apendice care semăna cu o gheară. În Anglia jocul a fost interzis copiilor sub 15 ani, iar Toys R Us din Marea Britanie şi Canada au refuzat să îl vândă. Până la urmă, sub presiunea Congresului SUA şi a apărătorilor copiilor, Sega a retras jocul de pe piață (Brandt, Gross, Coy, 1994).

O critică mai generală este exprimată de Eugene Provenzo (1992): «Individul care se lansează singur în urmărire nu este o temă nouă în cultura occidentală, dar astfel de istorii sunt îmbibate de patos şi tragedie. Jocurilor video le lipseşte o contragreutate morală.» Analiza de conținut a lui Provenzo pe jocurile video scoate la iveală recurența unor teme ca stereotipia sexistă, agresiunea şi violența. Un studiu a arătat că numai 2%

https://biblioteca-digitala.ro

din personajele jocurilor erau femei active, 6% erau domnişoare în mizerie, iar restul de 92% din jocuri nu aveau personaje femei. Mai târziu, jocurile au inclus mai multe amazoane ca personaje, o îmbunătățire discutabilă. Cercetătorul Robert Kubey se întreabă dacă societatea ar trebui să eticheteze drept comportament acceptabil petrecerea de către copii a unui timp interminabil aruncând în aer persoane simulate.

Sex, jocuri video și cultura hackerilor

Lumea computerelor, a jocurilor video şi a interacțiunii *online* este dominată de bărbați. Cercetările indică acest lucru şi o trecere în revistă a demografiei inginerilor specializați în computere, a grupurilor de discuție prin *e-mail* şi a jucătorilor îl confirmă. Femeile nu sunt absente, dar prezența lor reprezintă mult mai puțin decât ar putea garanta cele 52 de procente din populația globului. Stereotipia rolului sexelor, masculinizarea plăcerii şi patriarhia anti-feminină care rezultă restricționează puternic valoarea şi potențialul jocurilor video ca participanți de bun augur la o cultură mediatică sănătoasă şi echilibrată.

Stereotipia rolului sexelor. Deşi 30% din utilizatorii Nintendo sunt femei, jocurile video sunt în general concepute pentru a-i atrage pe bărbați, în mod special principala piață, a băieților între 8 şi 14 ani. Fetelor le sunt mai puțin la-ndemână formatele jocurilor care recompensează competiția, controlul şi o înclinație spre distrugere, conform lui Kubey. Psihologul Patricia Greenfield, descoperă că jocurile video separă bărbații şi femeile prin roluri active, respectiv pasive. Bărbații ucid dragoni şi conduc maşini de curse, în vreme ce femeile sunt descrise ca fete în casă, salvate sau distruse. Peggy Charron de la *Action for Children's TV* relevă faptul că, în lumea jocurilor video, fetele sunt cetățeni din clasa a doua. Jocurile video, ca şi programele TV de sâmbătă dimineață şi magazinele de jucării indică o diviziune definită de anumite trăsături sexuale mult mai mare decât tot ceea ce a existat anterior, conform Susan Willis (*Gender as commodity*, South Atlantic Quarterly, 86-4, 1987). Marsha Kinder (1991) crede că «rolurile sexuale tradiționale sunt din ce în ce mai mult întărite în loc să fie depăşite» în *software*-ul jocurilor video, programele TV şi filmele populare.

Plăcerile masculine. Sunt plăcerile oferite de jocurile video specifice unui anumit sex? Gillian Skirrow (*Hellivision: an analysis of video games*, în Collin McCabe, *High Theory/Low Culture*, Manchester, Manchester University Press) argumentează că, pentru femei, «jocurile video sunt neinteresante de vreme ce... se ocupă de stăpânirea într-un mod specific masculin a unei anxietăți specific masculine». *Software*-ul şi marketingul articulează sensurile culturale ale jocurilor video printr-o serie de imagini

https://biblioteca-digitala.ro

masculinizate. Formele populare care atrag băieții domină marketingul, printre care mai ales acțiunea, aventura, călătoria, groaza şi SF-ul cu un puternic accent pe tehnologie ca soluție la problemele narative.

Rezistența feminină la cultura hackerilor. Aceste tendințe sugerează de asemenea de ce computerul în general «a fost la început văzut (şi utilizat) ca tehnologie masculină», conform David Morley (*Between the public and the private: the domestic uses of information and communication technologies*, în Jon Cruz şi Justin Lewis, 1994). De la interesul primar în computere, manifestat de entuziaştii electronicii, la controversații *hackeri* care sparg codurile pentru a intra în sistem sau injectează viruşi, bărbații au predominat în relațiile cu computerul, conform unor studii din Marea Britanie, Franța şi SUA.

Sherry Turkle (*Computational reticence: why women fear the intimate machine?*, în C. Kramarale, *Technology and women's voices*, London, Routledge,1988) a cercetat aparenta respingere a computerelor de către studentele cu capacități intelectuale deosebite de la MIT şi Harvard. Ea a descoperit nu o fobie, ci o reticență, pe care a caracterizat-o ca fiind «dorința de a se ține departe, pentru că ordinatorul devine un simbol personal şi cultural a tot ceea ce nu este o femeie». *Hackerii* găsesc o plăcere în securitatea protectoare a sistemelor formale abstracte din tehnica de calcul, ca opus pentru ambiguitățile relațiilor interpersonale, realizând «un salt de la relațiile cu oamenii la relațiile cu maşinile». Turkle consideră de asemenea cultura *hackerilor* ca fiind caracterizată de o preocupare pentru câştig şi pentru strategii de învățare riscante, ca acelea de tipul plonjării în subiect, pentru a înțelege ulterior preocupări identificate cu trăsături culturale masculine.

Femeile sunt înclinate spre respingerea computerelor din aceleaşi motive pentru care se distanțează de ştiință şi matematică: acestea sunt codificate sexual în moduri care compromit feminitatea. Maşinile de calcul şi *software*-ul jocurilor video sunt percepute ca mediate de o cultură masculină. Turkle conchide că femeile utilizează respingerea computerelor «pentru a afirma ceva despre ele ca femei».

[...] Intertextualitatea survine cu jocurile video şi înseamnă că oricare dintre ele este citit în relație cu alte texte care circulă în cultură. De aceea, atât violența cât şi stereotipurile referitoare la rolurile sexelor în jocurile video interacționează cu programele TV, cu filme, textele cântecelor, publicitate, conversație şi alte practici discursive din cultură.

Marsha Kinder argumentează că intertextualitatea [...] creează un simț restrictiv al narațiunii, a ceea ce este o povestire, cum e ea organizată şi cum poate fi utilizată, sau cum poate varia în funcție de diferite probleme. În special pentru cei foarte tineri, narațiunea are un statut special în

https://biblioteca-digitala.ro

integrarea afectelor, cogniției şi acțiunii. Un copil învață prin încercări şi erori, constrâns de proprietățile sistemului familial mai larg. Monologurile infantile din pătuț vor fi inevitabil hărți ale hărților mai întinse ale părinților. Această combinație de voci anterioare cu vocea cuiva se numeşte «reinvocare». Kinder aduce toate aceste elemente pentru a o sprijini în explorarea «felului în care televiziunea şi jocurile video îi învață pe copii să recunoască şi să recombine genurile narative populare şi astfel să faciliteze „reinvocarea" intertextuală».

Lectura jocurilor video se produce în contextul mai larg al discursurilor televizate şi de cultură populară. Kinder ne face atenți:

«Fiind plasat acasă şi facilitând asimilarea timpurie a unor forme narative ca filme, romane, cărți umoristice şi desene animate, televizorul formează intrarea copilului în narațiune. De asemenea, prin însuşirea unor funcții care erau odată desfăşurate de ceea ce Althusser consideră a fi cele mai puternice aparate de stat din punct de vedere ideologic în erele timpurii – familia, sistemul educațional şi biserica –, televizorul a devenit cel mai puternic aparat de stat din punct de vedere ideologic în această fază târzie a capitalismului postindustrial».

Când *Teenage Mutant Ninja Turtles*, *Muppet Babies*, *Super Mario Brothers* şi verii lor intertextuali manifestă tendințe şi premise similare – despre sex, violență, rezolvarea problemelor, oameni –, acestea sunt «reinvocate» în tânărul subiect care priveşte. Kinder conchide că astfel de vehicule puternice creează sinele ca pe un «bun sexuat». Kinder scrie: «Noul subiect emergent ajunge să se perceapă pe sine ca un bun sexuat în jurul căruia este organizată o întreagă conexiune comercială – exact ca Garfield, bebeluşii Muppet şi alte personaje TV cu care copilul este determinat să se identifice».

Popularitatea jocurilor video la vârsta de 7–8 ani este explicată de teoria lui Jean Piaget asupra dezvoltării copilului. La această vârstă, «operațiunile concrete» sunt organizate de copil în forma unor grupări operaționale de gânduri referitoare la obiecte care pot fi manipulate sau cunoscute prin simțuri. Patricia Greenfield (*Mind and media: the effects of TV, video games and computers*, Cambridge, Harvard University Press) a descoperit că toți copiii pe care i-a intervievat, între opt şi paisprezece ani, preferau jocurile video televizorului, pentru că le ofereau control activ: «Jocurile video reprezintă primul mijloc de comunicare care combină dinamismul vizual cu un rol participativ activ al copilului.» Datorită acestei atracții psihologice înnăscute pentru tineri şi puterii formative a implicării active, există o mare probabilitate ca jocurile video să aibă efecte însemnate asupra felului în care un copil construieşte narativitatea, sexele, sinele şi societatea.

https://biblioteca-digitala.ro

[...] Participarea rituală la mass-media în forma jocurilor video oferă multe subiecte de luat în seamă şi de dezbătut. La prima conferință academică majoră despre jocurile video, organizată de Nintendo, Cristopher Creist comenta, în calitate de conducător al lucrărilor: «Nu cred că s-a aşteptat cineva, vreodată, ca jocurile video să aibă un astfel de efect fundamental asupra societății noastre, în atât de multe privințe. Au devenit parte integrantă în fabricarea vieții [...], schimbând felul în care gândim, învățăm şi vedem viitorul.» (în Sheff, 1993).

În româneşte de ANA TĂBÎRCĂ

Din Michael Real, *Exploring Media Culture*, (*A Guide*), Sage, 1996
© 1996 by Sage Publications, Inc., publicat cu permisiunea editurii.

https://biblioteca-digitala.ro

MARIA IŞFAN

Jocul video ca mod de viață

Elementul esențial care desparte jocurile pe calculator de cele obişnuite este spațiul. Aceasta era ultima barieră în calea ficționalizării totale, căci, dacă un joc obişnuit operează prin decuparea unei părți dintr-un spațiu care există deja, fie că e vorba de o curte, o grădină sau de o încăpere, nu cred că se poate identifica cu exactitate un spațiu concret al jocului pe calculator. Indiscutabil, orice joc presupune fantazarea, dar cu siguranță în cazul jocurilor video miza pe imaginar şi capacitate de simbolizare a crescut foarte mult. De aici temerile mai mult sau mai puțin motivate în legătură cu ele. De altfel, nu cred că jocul pe calculator poate fi privit independent de legătura sa cu obiectul beneficiar, jucătorul. Argumentele în favoarea jocurilor video au originalitate şi realism pe când cele contra rămân într-o zonă vagă şi ambiguă, fără să se distanțeze foarte mult de argumentele contra lansate împotriva televiziunii (izolarea individului, descurajarea interacțiunii interumane). În favoarea jocului pe calculator se aduc argumente de ordin educațional întrucât ele prezintă avantajul de a crea reflexe de gândire, strategie şi de a mări viteza de reacție.

Cu siguranță că jocul în sine nu poate fi condamnat, dar nici faptul că el poate deveni extrem de periculos nu poate fi negat. Pentru a depăşi stadiul simplei exprimări a opiniei am pornit o discuție cu jucătorii înrăiți. În perioada 6–10 ianuarie 2000 am chestionat 20 de studenți de la Facultatea de Automatică şi Calculatoare şi de la Facultatea de Electronică şi Telecomunicații din Bucureşti. Toți locuiesc în cămine studențeşti (Leu şi P16 Regie). Vârstele acestora sunt cuprinse între 19 şi 22 de ani. Chestionarul avea ca temă efectele jocurilor pe calculator, în special ale celor violente asupra jucătorilor înrăiți. «Ce este la urma urmei jocul pe calculator pentru cel care îl joacă?»

Zonele de interes ale chestionarului se leagă de conduita socială a

https://biblioteca-digitala.ro

subiecţiilor (în ce măsură este ea influenţată de pasiunea pentru jocuri), de posibila structurare a imaginarului şi a universului fantazărilor, precum şi de relaţia cu computerul ca obiect. Am optat pentru subiecţi care petrec cel puţin două ore în faţa calculatorului, pentru că ei reprezintă forma extremă a utilizatorilor şi sunt astfel cei mai susceptibili de a da răspunsuri relevante.

Subiecţii chestionaţi se joacă pe calculator din adolescenţă. Doar doi dintre ei au început să se joace în timpul facultăţii. Dintre jocurile de strategie, luptă, *quest*, cei mai mulţi preferă jocurile de luptă, iar pe locul imediat următor, pe cele de strategie.

În faţa calculatorului stau în medie cinci ore, dintre care mai mult de jumătate le petrec jucând. La întrebarea care îi situa în context («Ai o zi liberă. Cum preferi să o petreci?») majoritatea au optat pentru varianta în care ar ieşi cu prietena, deşi nu aveau o prietenă. În ceea ce priveşte alte forme de divertisment preferate, sportul a ocupat primul loc, fiind urmat de cinematograf şi de teatru. Toţi au avut probleme mai mari sau mai mici la şcoală din cauza timpului pierdut cu jocurile. Unul dintre cei cu care am discutat mi-a declarat că a pierdut anul II de facultate din cauza acestei pasiuni. Altul că a ratat peste cinci examene din acelaşi motiv.

Există o corelaţie clară între numărul de ore pretrecute jucând şi atitudinea familiei faţă de pasiunea pentru jocuri. Invariabil, toţi cei care mi-au declarat că nu stau mai mult de două ore să se joace nu au probleme cu părinţii din cauza jocurilor. Simetric, cei care petrec mai mult de trei ore jucându-se au probleme, părinţii manifestând un dezacord făţiş. Argumentul cel mai des invocat de aceştia din urmă este pierderea timpului într-o manieră nefolositoare.

Aşadar, în ceea ce priveşte viaţa socială există «oarecari probleme», mai ales că oamenii aceştia nu fac aproape nimic în afară de faptul că se joacă. De aici decurg firesc disputele cu părinţii care sunt îngrijoraţi deoarece copilul lor a renunţat la ceea ce în mod tradiţional numim viaţă, pentru a rămâne cât mai mult în faţa calculatorului. Majoritatea celor chestionaţi nu au o prietenă, dar îşi doresc să aibă una (alegerea invariabilă a răspunsului «să ies cu prietena în oraş», în ciuda faptului că alternativa nu există pentru cei mai mulţi dintre ei). Atunci când îşi fac o prietenă e probabil să revină la vechile obiceiuri şi timpul liber începe să se negocieze, câştigător fiind computerul.

De obicei, subiectele de discuţie se centrează în jurul aceluiaşi obiect şi a capacităţilor sale, computerul, şi ele nu îi implică pe prietenii intimi (iubita), ci doar pe amicii de joacă. E surprinzător că uneori această legătură de amiciţie se dovedeşte mai puternică decât cea de cuplu. Femeile, despre care şi-au format aproximativ aceeaşi imagine, reprezintă

https://biblioteca-digitala.ro

ceva trecător care le invadează pentru un timp spațiul. Trainice sunt legăturile de prietenie. În căminul P16 am putut identifica câteva grupuri aflate în relații de strânsă prietenie încă din şcoala generală. În orice caz, fie că s-au împrietenit în copilărie, fie că s-au împrietenit în cămin, tipul de relație stabilit pare destul de durabil. Atât de durabil, încât nu sunt în stare să iasă din acest *pattem*, astfel că pe măsură ce relația cu o fată avansează ei revin la vechile obiceiuri riscând chiar să piardă relația în cauză. Faptul îşi găseşte explicația etologică: «Ca primate trăind în grupuri restrânse suntem dispuşi să ne apropiem în caz de pericol. Apărarea comună sau agresiunea comună duc la stabilirea unor legături extrem de puternice [...]. *Grupurile se unesc chiar şi în cazul luptelor-joc ritualizate.* [...] Este interesant că *bărbații sunt în mod special înzestrați pentru astfel de asocieri*. Bărbații manifestă înclinația netă de a se afla împreună cu tovarăşi de-ai lor şi de a le exclude pe femei. Probabil că această capacitate a evoluat din necesitatea de a vâna şi de a lupta împreună, lucruri pentru care femeia e mai puțin aptă» (Irenaeus Eibl-Eibesfeld, *Iubire şi ură*, Editura Trei, Bucureşti, 1995).

Comportamentele ancestrale se suprapun peste noile realități şi datorită virtualizării se poate vorbi de înlocuirea vieții sau, mai bine zis, a ceea ce în mod tradițional numim *viață*, cu practica jocului pe calculator. Cred că trebuie să căutăm cauzele fenomenului în modul de funcționare al psihicului nostru. Dacă mare parte din energia psihică acumulată e sublimată în virtualitate, frustrările dispar cel puțin în parte şi e posibil să descoperim că, la un moment dat, dacă există un grad mare de dependență, ne transformăm, datorită acestei practici, în nimic mai mult decât nişte legume. Lipsa interacțiunii sociale dincolo de grupul imediat de apartenență e doar un efect al unei probleme care şi-a găsit rezolvarea prin joc. Acestea ar fi câteva dintre concluziile pe care le-am putut trage în urma cercetării întreprinse. Trebuie menționat faptul că această stare de dependență nu este ireversibilă. Nu cred că se poate determina deocamdată dacă renunțarea la joc necesită ajutor specializat sau dacă simpla schimbare a contextului existențial duce la abandonarea acestei practici.

Următoarea zonă de interes se concentrează în jurul relației pe care jucătorii o au cu calculatorul lor. Într-o discuție cu nişte «pasionați» nu m-am putut abține să nu afirm «E un simplu monitor cu nişte banale taste». Interlocutorii mei au reacționat foarte jigniți. Aceasta deoarece o atare separare nu se poate face decât, la limită, de un profan. Este vorba de un semnificant care nu are nici o valoare despărțit de semnificatul său, ca şi în cazul fotografiei, imposibilitatea neglijării referentului. Relația cu computerul-obiect e foarte strânsă. Un singur subiect a afirmat că se simte

https://biblioteca-digitala.ro

la fel de bine când joacă pe un calculator oarecare ca atunci când joacă pe al său. Toţi se simt bine cu calculatorul propriu. Amuzant e că cei mai mulţi şi-au motivat alegerea prin aceea că îşi pot permite mai multe cu calculatorul lor: «Adică dacă mă enervez pot să îi trag câte un pumn». Evident, gestul de contact ar fi imposibil în cazul în care drepturile de proprietate nu ar fi depline. Un alt motiv invocat este obişnuinţa. Chiar dacă pe masa lor s-ar alătura un computer cu aceeaşi capacitate, tot pe al lor l-ar folosi. Sunt obişnuiţi cu *mouse*-ul, cu tastatura, cu «hachiţele» computerului. Concluzia mea este că în acest caz e vorba de extensia eului. Însufleţirea obiectelor înconjurătoare reprezintă o caracteristică comportamental-atitudinală universală. De la animişti sau totemişti, până la persoanele care poartă şi astăzi talismane norocoase nu se poate stabili decât o distanţă temporală, nicidecum una de esenţă antropologică. O persoană care petrece cel puţin o oră în faţa aceluiaşi computer începe să se relaţioneze diferit cu el din cauză că nu îl mai percepe ca pe un simplu obiect. Afirmaţia se verifică în cazul grupului de persoane pe care le-am chestionat. Nu am reuşit să identific dacă direcţia antropomorfizării e polarizată înspre feminitate sau dimpotrivă înspre masculinitate. Cu alte cuvinte, nu cred că se poate determina cu precizie, cel puţin la acest nivel al cercetării, cu ce îl identifică în inconştient.

Ultimele trei întrebări ale chestionarului vizau o problemă de profunzime psihică având ca punct de plecare posibila structurare a mentalului şi imaginarului după criteriile jocului. Jocul video e un produs cultural modern şi, în măsura în care vehiculează semnale pe care cititorul le decodifică, intrând în schema Hall[1] de comunicare, poate fi considerat text. El îşi produce publicul înainte chiar de a-l modela. Cel puţin aceasta este concluzia la care semiotica interpretării a ajuns. Conform principiului hermeneutic, jocul, la fel ca orice text susceptibil de a se încadra în definiţia largă a produsului cultural, poate fi considerat un simbol al culturii din care a provenit. Sociologia nu e neapărat interesată de interpretarea jocului, ci de modul în care e el folosit într-o societate. Provocarea nu o constituie simpla folosire, cât mai ales efectele acestei utilizări. Se poate vorbi de o structurare a imaginarului? Aceasta ne duce direct la problema poziţionării noastre în raport cu jocul. Cine suntem de fapt când ne jucăm? Ce suntem? Suntem regizorul propriei piese? Sărăcia mijloacelor şi schematismul (arhetipal totuşi) după care urmează să se desfăşoare

1. Schema Hall de comunicare presupune existenţa unei *surse* care transmite un *mesaj*, a unui *transmiţător* care emite un *semnal* pe un *canal* unde intervin diverse *surse de zgomot*, a unui *receptor* al semnalelor emise care transmite la rândul său un *mesaj* rezultat în urma procesului descris la o *destinaţie*.

https://biblioteca-digitala.ro

lucrurile (câştigi sau pierzi, omori sau eşti omorît) sunt argumentele care ne fac să recunoaştem că nu suntem tocmai regizori în teatrul nostru virtual. Modelăm, dar suntem la rândul nostru modelați, ceea ce ne înscrie în limitele axiomei circularității comunicaționale. Dacă regizori suntem doar în limitele prestabilite, actori principali suntem fără urmă de îndoială. Dincolo de principiul etic (exterior) acționăm într-un cadru virtual în care suntem binele absolut şi în care nu trebuie să explicăm nici o crimă. Nici măcar nu ne trece prin cap să o facem. În fond e un simplu joc, nu? Nu numai virtualitatea face crimele tolerabile cât mai ales identificarea cu un anumit tip de erou promovat ani de-a rândul prin mass-media: justițiarul. Rambo, Terminator, Rocky comit zeci de crime, dar o fac în scopuri onorabile. Jucând, te identifici cu ei fără să îți mai pui problema scopului.

Lumea jocurilor este eminamente dualistă. O tabără e reprezentată de mine, cealaltă de ceea ce nu sunt eu. Această identificare a fost verificată şi în cazul grupului experimental. Majoritatea celor cu care am discutat au declarat fără a fi întrebați că un joc reuşit presupune identificarea cu eroul. Câțiva dintre ei nu s-au sfiit să afirme că au eroi preferați pe care îi admiră şi din a căror identitate le-ar plăcea să împrumute câte ceva, dacă nu chiar totul. Toți jucătorii au declarat că dacă ar avea la dispoziție un dispozitiv care le-ar permite să trăiască direct senzațiile eroului, l-ar folosi fără să pregete. Motivele alegerii: experiențele noi şi posibilitatea de a simți pe viu tensiunea jocului. Doi dintre subiecți şi-au imaginat cel puțin o dată că ar putea pătrunde realmente în joc. Unul dintre subiecții grupului experimental, care se identifică cu pilotul de Formula 1 Ayrton Senna, a declarat că o dată ajuns în joc ar face tot posibilul să ocolească virajul în care pilotul şi-a pierdut viața. Un altul, supărat că a pierdut o partidă, s-a gândit o noapte întreagă numai la ce ar face în jocul respectiv, lucru care l-a ajutat să-şi reconsidere strategia şi să câştige. Mulți dintre cei intervievați se identifică cu eroul, dar foarte puțini (doi) s-au gândit ce ar face dacă ar pătrunde «de-adevăratelea» în universul virtual. Restul nu şi-au pus problema decât în momentul în care au fost întrebați şi au declarat că ar face exact ceea ce fac în fața monitorului. Iată deci că distanța critică e anulată complet. Iluzia controlului funcționează atât de bine că subiecții nu îşi mai exersează spiritul creativ. Câțiva dintre ei, despre care am aflat ulterior că dedică o mare parte din timpul petrecut în fața calculatorului programării, au declarat că ar trişa, «Că i-ar omorî pe toți», că ar desființa unele ziduri, porți.

Perspectivele în ceea ce priveşte această practică a jocului pe calculator, care tinde să se instituționalizeze, rămân o problemă deschisă. Orice prejudecată este deplasată în ciuda faptului că efectele ei pot fi devastatoare pentru stilul tradițional de viață.

https://biblioteca-digitala.ro

Concluzia generală se axează pe elementul social (viaţa de zi cu zi a subiecţilor). Simt nevoia să insist că în cazul acestor subiecţi efectele pasiunii pentru jocuri sunt cel mai uşor de detectat. În cazurile extreme (peste cinci ore de joc) pulsiunile sunt preluate de *mouse* şi de taste. Încercarea de a face faţă pe altă cale conflictului interior inerent pentru oricare dintre noi poate să dispară din câmpul preocupărilor jucătorului înrăit. Nu există certitudinea că acest lucru s-ar petrece invariabil în cazul oricărui individ care ajunge să se joace mult, pericolul există însă. Televiziunea nu a ajuns nici pe departe la efecte atât de vizibile, ea a constituit terenul de pregătire pentru ceea ce s-a dovedit a fi «jucăria de care te plictiseşti cel mai greu».

Cu patru secole în urmă, Blaise Pascal sublinia în celebrele sale *Cugetări* că «toată nenorocirea oamenilor li se trage numai din faptul că nu ştiu să stea liniştiţi într-o cameră. Dacă unui om, având din ce să trăiască, i-ar face plăcere să stea la casa lui, nu şi-ar mai părăsi-o ca să pornească pe mare sau la asediul unei fortăreţe. Nu s-ar plăti atât de scump pentru o funcţie în armată dacă n-am găsi de nesuportat să nu ne mişcăm din oraş, după cum distracţia şi plăcerile jocului nu au căutare decât pentru că nu ne face plăcere să stăm acasă». «Plăcerea jocului», în măsura în care e obţinută prin intermediul jocului video, la domiciliu, va putea probabil să ţină oamenii în încăperile lor. Rămâne de văzut dacă aceasta le va rezolva şi problemele.

https://biblioteca-digitala.ro

RALUCA ENE

Poveste cu dragoni și labirint

În lumea aceasta mare, frumoasă şi mai degrabă incomodă există un colţişor aparte, un loc pe care ochiul nu-l poate pătrunde. Aici copacii înalţi şi stufoşi, nebunia aceea sonoră a bucăţelelor de Dumnezeu cărora noi, neştiutorii, le spunem păsări nu se pot atinge. Nicicum. Poate doar cu mintea...

Tot aici trăiesc laolaltă fiinţe fantastice şi reale, fiinţe care mai sunt încă undeva, în lumea noastră, dar şi unele care s-au dus de mult pe ceea lume, şi toate într-o împreunare pe care eu, muritor de rând fiind, cred că a dorit-o însuşi Creatorul. Mai există şi o cetate medievală, cu turnuri înalte, creneluri şi încăperi de tot soiul, care ascund te miri ce minuni: dragoni, paznici ai cetăţii, pitici fermecaţi cu puteri extraordinare, cufere în care o minte isteaţă a pus fie un arc cu săgeţi magice, fie un pumnal ce ar rivaliza cu buzduganul Zmeului, fie o cheie de la cine ştie ce portiţă a cine ştie cărei cămăruţe...

Întâlneşti, uneori, un labirint în care, o dată intrat, trebuie să arunci în luptă tot ce ai mai bun ca să reuşeşti să ieşi basma curată: isteţime, tactică războinică învăţată în miile de confruntări în care eşti aruncat la fiecare pas, magie, imaginaţie... Dacă nu găseşti firul care să te scoată la liman, pieirea îţi este poarta de ieşire! Spre deosebire de lumea noastră însă, te poţi întoarce oricând în luptă, vindecat de moarte şi mai puternic cu o viaţă.

Cel mai important lucru este că, deşi pe un tărâm vrăjit, omul care alege să intre aici este, întâi de toate, om. Cu bune, dar mai ales cu rele. Perfidia, minciuna, cruzimea chiar sunt lucruri fără de care cu greu supravieţuieşti. Acolo, ca şi aici, priceperea de a face din rău bine şi de a ţine drumul drept înseamnă, de fapt, magia de a trăi... Lumea aceasta se naşte din nou în fiecare zi şi, cu fiecare dintre cavalerii ce se luptă cu dragoni, scriu versuri ori construiesc labirinturi. Fără ei, jocul magic s-ar

https://biblioteca-digitala.ro

rezuma doar la nişte cuvinte albe care curg pe un ecran negru şi, probabil, la câțiva jumătate-oameni, jumătate-lei-paralei care s-ar holba neputincioşi la ele. Aşa, universul medieval este populat, viu, activ, vulcanic, năvalnic, nebun, uriaş, cuminte şi şui, bezmetic, dar demn, puternic şi orgolios, frumos, atât de frumos...

Sud
Nord
3 vest
ridică-te
bea apă
un vânzător ambulant
vinde sabia răufăcătoare
cumpără ierburi de leac
vindecă-ți rănile cu planta magică
pune 1000 de monede la păstrare

În taşca de vânător ai acum o mantie vrăjită, un scut de lemn, un altul de metal cu inscripții fermecate, arcul verde cu săgeți, o sabie foarte grea, un pumnal ascuțit, talismanul lui Merlin, ierburi de leac, 200 de monede de aur.

Mergi înante pe cărarea prăfuită
Iată o fântână
Un gardian al cetății
Gardianul atacă
Loveşte !
Loveşte !
Loveşte !
Înfige-i pumnalul în inimă
Gardianul nu mai are putere
Gardianul a murit
Un pitic
Piticul fuge către est
2 est
3 vest
5 nord
un cimitir
te rogi la mormântul regelui Bliss
acum vei fi de 10 ori mai puternic
un câmp

iepuraşi albi, cu blănița mătăsoasă precum obrazul gingaş al unei prințese micuţe, aleargă în toate părțile. Iarba înaltă miroase a primăvară

https://biblioteca-digitala.ro

abia născută din pântecele mamei-pământ. Ici-colo nenumărate ochiul-lui-Dumnezeu zâmbesc trecătorului obosit. De undeva se aude un clinchet de clopoței...

un dragon de neînvins
o iei la dreapta
mergi la stânga
cărarea
un cavaler rătăcitor
«vrei să hălăduim împreună ?»
«cât de puternic eşti ?»
«atât cât să te ajut şi pe tine»
«Cavalerul Negru şi Cavalerul Rătăcitor merg împreună pe drumul către Eterna Fericire»...

Nu am jucat niciodată acest joc. Nu sunt un personaj, nu mi-am ales un nume, nu ştiu strategii şi nici nu ştiu să mă bat. M-am jucat însă puin de-a viața. Sunt o începătoare, până la urmă. Dar m-am împiedicat în şotron de atâtea cifre încât – nu vă fie cu supărare, prietenii mei maeştri în .. «jocul cu mărgele de sticlă» – pot spune că uneori a crea un univers paralel, o lume, o viață cu ajutorul a câteva sute de taste, un monitor şi ma ales o imaginație cât o cetate medievală înseamnă a salva ceva din oameni. Înseamnă a trăi undeva, departe de ființe, de lucruri tangibile, de ipocrizie, dar undeva unde eşti tu şi te lupți cu propria existență şi cu propria conştiință, cu propriile slăbiciuni. Undeva unde poți învăța, de la toțişi de la toate, regulile Jocului cel Mare. Jocul cu viața însăşi.

I-am privit pe aceşti «trăitori» virtuali din locul meu atât de real. I-am văzut trăind, i-am văzut obosiți de atâta trăire. I-am mai văzut cum s-au identificat cu acest univers virtual. Le-am mirosit sudoarea de cavaleri trudind la a rămâne prieteni, dar la a se întrece pentru a câştiga cel mai bun, la a fi oameni până la capăt. Deşi în lumea lor închisă. Deşi sunt nişe copii. Dar, fie-mi iertat un ultim clişeu, nu suntem toți nişte copii jucându-ne în fiecare zi, în fiecare clipă a existenței noastre, de-a noi şi de-a Dumnezeu?

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*6]cd-rom/net//48.tiff

E s o t h . E r i c

reVoltaire

txt

Recycle Bin

.

...

-

....

.

.-.

..

-.-.

unzip

https://biblioteca-digitala.ro

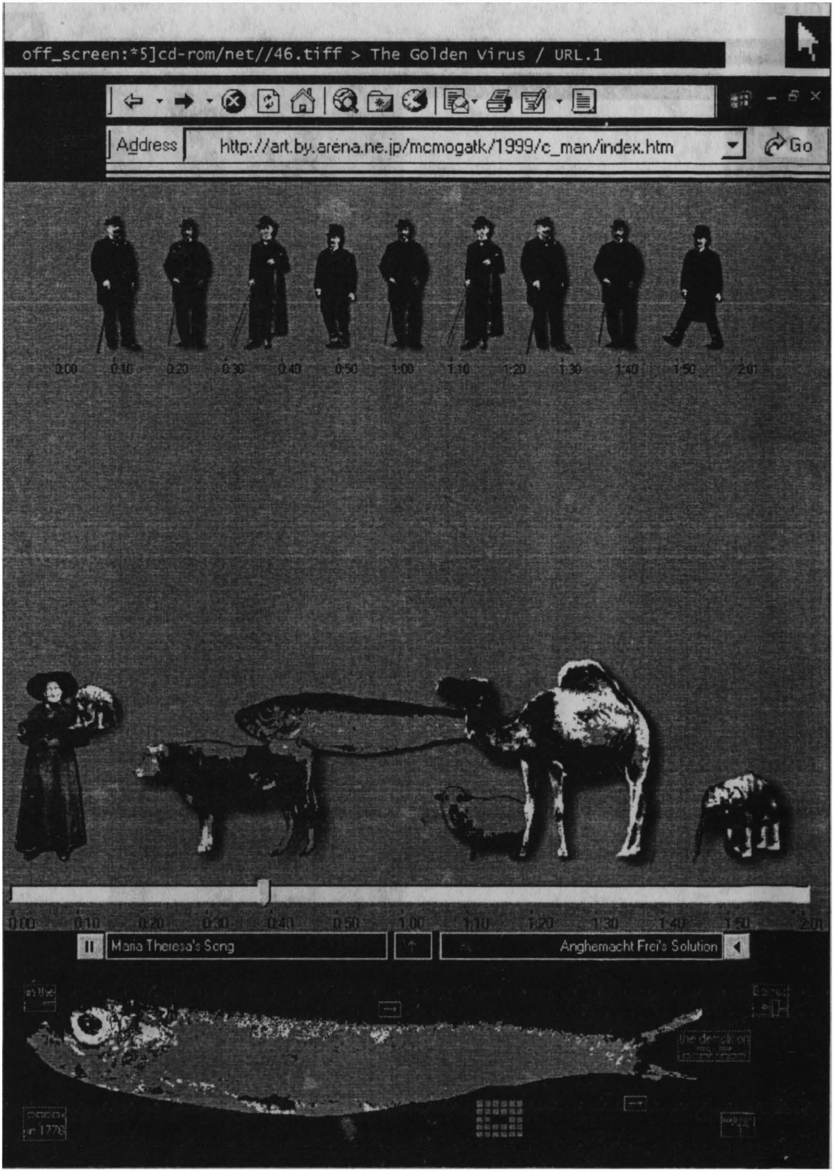

https://biblioteca-digitala.ro

off_screen:*6]cd-rom/net//50.tiff > Esoth.Eric / kapet

then:

$x(x+1)=2x$
$x^2+x-2x=0$
$x^2-x=0$
$x(x-1)=0$
$x-1=0$

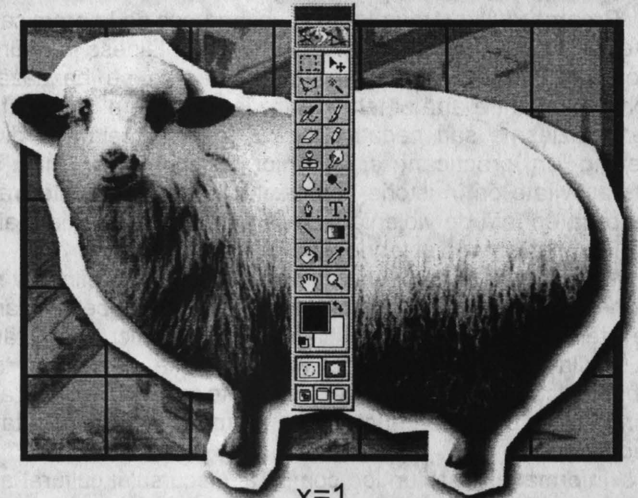

$x=1$

or

$x=0$

https://biblioteca-digitala.ro

CĂLIN DAN

Interacțiunea ca substituit al violenței

Preambul. Următoarele asertiuni pornesc de la premisa că războiul şi interactivitatea au structuri similare, ce se întâlnesc în anumite puncte cu modelele neurale. Punctul meu de vedere se bazează pe inerenta conjuncție dintre artă şi tehnologiile interactive; e un punct situat dincolo de entuziasme sau negații, undeva în zona neutră a divertismentului. Nefiind un practicant al jocurilor pe computer, nici un expert în interactivitate ori în istoria războaielor, motivația acestor rânduri vine din curiozitatea față de violența umană şi dintr-o fascinație mai veche pentru conținutul misterios al tehnologiei.

Moralitatea războiului. Umanitatea se auto-defineşte retrospectiv în termenii succesului. Succesul e un rezultat al competiției, iar de la un nivel de intensitate în sus, competiția înseamnă conflict. Intensitatea e agravată de oscilația unor factori precum: demografie, condiții de trai, dezvoltare tehnologică, climă, ideologie etc. Toate aceste oscilații au un element comun de definiție: fluctuația informației – în cantitate şi calitate deopotrivă.

«Informația» este un loc comun al discursului cultural actual, desigur, dar conceptul în sine are o valoare de lucru, deoarece ne permite să analizăm istoria dintr-un unghi de vedere dincolo de etica binară. În această analiză, umanitatea apare ca specie a-morală, iar războiul ca activitate acceptabilă. E un exercițiu folositor, deoarece este dezbărat de prejudicii emoționale, implicând însă o dilemă tipică amoralismului: dificultatea de a alege.

Războiul este o activitate pe care: o putem respinge principial; o putem aproba teoretic şi strategic; o putem adopta din necesități pragmatice; o

fragmente

https://biblioteca-digitala.ro

putem considera inerentă speciei; sau o putem privi ca indusă cultural. Cercetări antropologice ne-infirmate încă până la ora actuală sugerează că violența rituală e necesară pentru conservarea structurilor inter/intracomunitare. În ce măsură acest tip de informație, bazată pe comportamentul unor societăți vechi, izolate cultural (Yanomamö pe râul Orinoco, Maring în Noua Guinee, Maori) mai e relevantă pentru societățile cu o moralitate mai dinamică – e discutabil.

Războiul ca joc. Războiul este conservat prin povestire. Actul povestirii e fundamental în autodefinirea umanității ca specie. La toate palierele istoriei, producția narativă (în diverse forme) domină alte forme de manifestare. Iar povestirile despre conflicte armate (război) domină alte tipuri de conținut. E această situație determinată de locul pe care îl ocupă războiul în dinamica socială? Sau e generată de nevoi structurale ale speciei?

Binomul spațiu-timp în război. În pofida aparențelor induse de modernism, dimensiunea temporală a războiului nu are un caracter punctual. Conflictele armate sunt, obiectiv vorbind, un flux de activități violente care, în pofida unei aparente disparități, afectează segmente vaste ale corpului social (şi nu numai indirect) pe termeni medii, uneori lungi. Bătăliile decisive (sau doar confruntările directe) sunt puncte de emergență într-o masă de evenimente haotice; ele nu sunt capabile să organizeze acest haos (în sensul în care «atractorii» operează în câmpul matematicii probabilistice), dar determină serii dinamice cu repercusiuni imprevizibile la nivelul micro. În acest sens teoria lui von Clausewitz asupra rolului bătăliilor decisive e un construct ideologic, nu o analiză fenomenologică. Chiar în perioada istorică influențată de ideologia clausewitziană (aproximativ de la campaniile napoleoniene la cel de-al doilea război mondial), realitatea din teren şi cea din cronici sunt semnificativ diferite.

Există o analogie între percepția istoriei politico-militare şi percepția istoriei culturale, ambele distorsionate de prejudecata vârfurilor evenimențiale. Capodopera literar-artistică şi bătălia decisivă sunt produsul aceleiaşi înțelegeri predominant simbolice a timpului.

Considerând axa spațială, trebuie să admitem simetria: războaiele cu consecințe pe termen mediu sunt purtate adesea pe un teritoriu limitat. Desigur, dinamica hărților e fascinantă, iar modul cum conflictele armate remodelează uneori aspectele politice ale geografiei poate fi impresionant. Dar acest tip de percepție rămâne retrospectiv şi sintetic. La nivelul indivizilor, majoritatea războaielor sunt experiențe limitate, indiferent de vastitatea contextului lor strategic. Strategia însăşi se relevă uneori în consecința bătăliei, nu în faza pregătirii ei. Conflictele militare sunt, de

https://biblioteca-digitala.ro

fapt, invenții retrospective, unde mizeria limitată a bătăliei «decisive» ascunde mizeria continuă a populațiilor aflate în «teatrul» evenimentelor.

Spațiul-timp în media. Când copiii sunt implicați într-un joc de război computerizat, relația pe care ei o dezvoltă cu ecranul poate fi conparată cu relația pe care noi, cei mai în vârstă, o avem (aveam?) cu cărțile despre războaie. O relație retrospectiv/proiectivă ce acoperă ororile facuale cu valurile distanței și imediatului deopotrivă. Narațiunile computerulu (cărții) aparțin simultan trecutului și prezentului, se află simultan în inediată apropiere și la o distanță infinită.

Computerul, cartea, orice alt instrument generator de narațune ne situează într-o poziție de ambiguitate, înzestrată deopotrivă cu calitățile implicării și ale distanței, ale intimității și dominanței. Indiferent dacă vechi sau noi, mediile produc *mediere* – de unde și fascinația pe cae ele o exercită asupra noastră: medierea ne permite să fim în același noment neputincios minusculi și discreționar puternici, precum nou-născuții în adăpostul familial. Ceea ce noile medii digitale au adus cu adevărat nou este capacitatea de a combina perspectiva zenitală și perspectiva genitală: în lumea virtuală a computerului, putem să controlăm spaiul-timp din poziția soarelui la amiază, și să îl analizăm din perspectiva inerioară a foetusului.

Percepția comună despre război e de tip homeric, în sensulcă cele mai brutale evenimente sunt percepute ulterior ca simbolice – deci funcționale pe plan spiritual. În acest fel, percepția imediată a supraviețuitorilor și percepția mediată a comentatorilor ulteriori nu sunt fundamental diferite: ambele categorii acceptă inevitabilitatea caracterului destructiv al războiului; ambele evită subiectul alunecos al atracției morbide exercitate de imagologia marțială; și până la urmă senzualitatea narațiunii rămâne elementul comun dominant. Războiul e asimilatcultural doar ca o succesiune retrospectivă de detalii. Asta face acceptarea sa atât de facilă, iar responsabilitatea pentru această acceptare atât de vagă.

Genetica violenței. Societățile arhaice (acele societăți pe care le numeam «vechi» ceva mai sus) au învățat să își satisfacă atracția pentru război în manieră rituală: rapide confruntări aleatorii (Yanomamö), războaie intertribale programatice (Maring), conflicte elaborate, cu scop sacrificial (Imperiul Aztec). Acest tip de atitudine nu operează înbazinul mediteranean, unde o abordare «funcționalistă» a fost predominantă încă de la invenția carului de război (mileniul 4 î.Ch.), confirmânduse prin introducerea falangei hoplite (secolul 7 î.Ch.), prima formulă elaborată de distrugere a inamicului într-o confruntare decisivă. Cu toate acestea, aspectele tactice ale istoriei militare mediteraneene rămân dominate de o atmosferă epică, fictivă, evidentă până și în documentele de epocă.

https://biblioteca-digitala.ro

De la Xenophon şi Caesar la Clausewitz şi Montgomery războiul e nu numai narat, dar şi analizat ca un joc determinat de reguli interne şi motivaţii exterioare, dar cu o autonomie estetică ce îl situează mai aproape de artă decât de politică, de preocupări abstracte decât de acţiuni pragmatice. Creierul uman pare a avea o nevoie imperioasă de ficţiune narativă; iar această transfigurare a violenţei structurale în povestire menţine echilibrul speciei în zona controlabilă a conflictului armat.

Violenţa auctorială. De ce a devenit interactivitatea prima poruncă în religia noilor medii digitale e deopotrivă evident şi neclar. Evident e faptul că interactivitatea – la nivelul actual de sofisticare – e predominant o metodă de agresare deconstructivă a unor structuri/concepte lineare prin tradiţie. Iar agresivitatea (mai mult sau mai puţin sublimată) e o componentă majoră a culturii de masă. Neclar rămâne în ce măsură interactivitatea influenţează conceptul de proprietate şi, implicit, în ce măsură nutreşte publicul consumator ambiţii auctoriale.

În final, interactivitatea apare ca un teritoriu vag definit, unde creativitatea colectivă, violentă şi controlul asupra ficţiunii concurează cu predominanţa istorică a autorului unic. Dacă maşinile interactive sunt într-adevăr create pentru a implementa o perspectivă orizontală, non-ierarhică asupra aspectelor esenţiale ale existenţei, atunci Autorul, creatorul unic al discursului ficţional, devine o instanţă depăşită; un reziduu al unor strategii identitare şi economice în decădere.

Triada maşinică. Trei sunt caracteristicile operaţionale ce reunesc maşinile războiului şi maşinile de calcul: a. procesarea informaţiei; b. interactivitatea; c. conectivitatea.

a. Procesarea informaţiei este un factor major în configurarea puterii politice. Istoria sa începe cu sistemele de colectare a taxelor (acum aproximativ 5000 de ani), continuând să anexeze ulterior mereu alte domenii ale vieţii publice. Colectarea taxelor e baza procedurală în alcătuirea unei forţe militare. Taxele şi armata sunt elementele primordiale ale identităţii statale. Arta şi religia vin imediat după.

Procesarea informaţiei e o componentă fundamentală a conflictului armat, din faza sa de pregătire infrastructurală, până la modalităţile de conducere a campaniilor. Capacitatea de procesare informaţională şi capacitatea operaţională militară sunt direct interdependente. Deşi, aşa cum am sugerat mai sus, «informaţia» e un concept a cărui retorică tinde spre redundanţă, în contextul maşinii politico-militare, două aspecte importante definesc informaţia: 1. cantitatea; 2. caracterul obsesiv.

1.Informaţia codificată sistemic diferă de orice alt tip de comunicare prin cantitate. Acumularea şi procesarea ei în cod implică existenţa unor super-

https://biblioteca-digitala.ro

maşini. Statul e una dintre ele. Cealaltă pare să fie computerul. Deunde şi speculaţia ideologică asupra înlocuirii maşinii statale cu maşina de calcul.

2. Acumularea şi procesarea informaţiei implică strategii cu caracter obsesiv. Puterea politică este în mare măsură obsesie organizată sistemic şi procedural. Obsesia nu e în mod necesar de sorginte clinică – ea rezultă mai degrabă din însuşi caracterul maşinic al puterii. Arhivele sunt, istoric vorbind, primul rezultat spectacular al acestui exerciţiu obsesiv – puterea. Băncile de date sunt altul, mai recent. Ceea ce le separă este un concept de esenţă magică: accesul. Concept ce ne poartă spre următorul punct:

b. <u>Interactivitatea.</u> Interactivitatea e legată de tactică şi de plictiseală. Interactivitatea poate exploata în avantaj propriu plictiseala, sau o poate anihila temporar. Rolul explicit al interactivităţii este de a reaciona la impactul informaţiei prin re-direcţionarea/re-configurarea fluxului de date.

Există nenumărate exemple de interacţiune şi de plictiseală în istoria militară, dar poate cea mai elocventă îmbinare a celor două o constituie războaiele de manevră ale secolului al optsprezecelea, când armatele erau mutate în câmp ca pe tabla de şah, fără a se întâlni direct. De multe ori victoria era decisă la arbitraj, prin aprecierea celei mai reuşite mutări.

Interacţiunea indusă de computer apare la fel: distantă şi fără pierderi. Dialogul e mai puţin important decât controlul (o altă similitudine cu războiul). În această ecuaţie, caracterul artistic al interactivităţii e subordonat aspectului manipulativ. Două procedee sunt puse în operă pentru aceasta: 1. transhumanţa; 2. nomadismul.

1. Transhumanţa defineşte un tip de interactivitate bazată pe principiul porţilor deschise: vizitatorul spaţiului cibernetic este purtat prin puncte de dezvăluire/învăluire succesive. Aceste puncte sunt simultan semne de trafic, noduri de bifurcaţie şi elemente de gratificaţie. Termenul de gratificaţie este el însuşi o redundanţă, din moment ce călătoria este o gratificaţie în sine.

Important aici e aspectul simbolic al transhumanţei. Transhumanţa e o invazie limitată, practicată de grupuri semi-autarhice în căutarea unei recompense limitate. Fără a fi obligatorie, refacerea traseului în sens invers e oricând posibilă. Echilibrul dintre punctul de plecare şi punctul de acţiune se menţine în orice moment. Mişcarea de du-te vino a vizitatorului e replicată de un ambient care nu oferă noutăţi dinamice, fiind de fapt o buclă informaţională.

2. Nomadismul introduce o paradigmă de replică haotică din partea maşinii. Modelul militar al confruntării directe, caracteristic mentalităţii occidentale pe de o parte, şi mai vechile tactici ale războiului de uzură (atacuri surpriză, retrageri, reveniri), pe de altă parte se combnă aici într-un amestec de provocare/răspuns. Vizitatorul este invitat în noi spaţii

https://biblioteca-digitala.ro

de aparentă supunere a maşinii, pentru a fi de fapt readus cu brutalitate la punctul iniţial.

În pofida aparenţelor, nomadismul nu instaurează dialog, iar tanshumanţa nu introduce mişcare. Ambele procedee sunt puse de fapt în serviciul aceluiaşi scop: manipularea emoţională sub impactul informaţiei. Distanţa dintre interactivitate şi inactivitate e similară distanţei dintre excitare şi plictiseală. În interactivitate, ca şi în război, plictiseala e nocivă, pentru că limitează capacitatea de reacţie. Evitarea ei se încearcă acum prin:

c. Conectivitatea. Are conectivitatea potenţialul să intensifice interacţiunea, sau este ea mai degrabă un factor de marketing? Dacă situăm conectivitatea în poziţia de furnizor strategic al tacticilor interactive, atunci combinaţia lor poate duce către un tip nou de comunicare. Dacă avem de a face doar cu un transportor de informaţie ce se conformează unor tipare pre-stabilite, atunci ne aflăm în zona propagandei. Propaganda de război nu a fost niciodată un teritoriu fertil pentru comunicare.

Conectivitatea are în zona tehnologiilor interactive funcţia pe care aprovizionarea şi comunicarea o au în conflictul militar: furnizarea de informaţie şi consolidarea de noi poziţii. În ce măsură conectivitatea însăşi e generatoare de conţinut rămâne un subiect de dezbatere. În mod sigur ea generează strategii economice şi metafore culturale.

Interactivitatea a fost considerată pentru un timp ca fiind mai importantă şi mai generoasă decât conectivitatea, dată fiind orientarea conţinutistică mai evidentă a celei dintâi. Istoria recentă a demonstrat însă că dezvoltarea paradigmei interactivităţii (în combinaţie cu acumularea de informaţie) e determinată nu atât de rafinamentul conţinutului, cât de anexarea unor noi teritorii/consolidarea controlului asupra lor. Iar aceste operaţii sunt dependente de conectivitate.

Spaţii mentale. Informaţia este în principiu inocentă; interactivitatea şi conectivitatea, nu. Referitor la acestea din urmă se naşte întrebarea: sunt ele elemente de dialog sau doar factori de manipulare a conţinutului şi de manufactură a acceptării?

Triada maşinică poate fi asimilată simbolic războiului şi folosită ca justificare a expansiunii tehnologice din raţiuni de supravieţuire tactică. Sau poate fi comparată cu procesele mentale. Arta electronică a făcut în deceniile precedente încercări de aplicare a Triadei maşinice în contexte sugerând tocmai aceste procese mentale. Rezultatele pot fi considerate ca o reevaluare a reveriei, în spiritul începutului de secol nouăsprezece; şi ca reacţie critică la producţia de masă a industriei jocurilor interactive. Ambele aspecte sunt criticabile principial, deoarece tind să ignore un aspect aparent trivial dar inconturnabil al discursului conţinutist: plăcerea produsă de naraţiune. Sub aspect formal, arta spaţiilor mentale mizează

https://biblioteca-digitala.ro

abuziv pe evidențierea tehnică a Triadei, a cărei forță magică rezidă tocmai în ascundere. Într-adevăr, numai operând cu nefirească nauralețe, fără implicații tehnologice la vedere, colaborarea dintre băncile de date, interacțiune şi conectivitate poate opera la nivelul unui discurs estetic convingător.

Batman şi Lem. Creierul e o maşină cu funcționalități dubiative şi impulsuri recurente. Are tipare de învăluire, agresivitate, depozitare, depresie. E un model justificativ la îndemână pentru bănci de date, comunicare, război, hedonism. E un mecanism alimentat de spectacol, procesând informația cu viteze enorme. Şi care nu pare să prefere un anume tip de modele asupra altora. În aceste timpuri de stres comercial şi de colaps al democrațiilor industriale, scopul strategic general pare a fi descoperirea unor noi căi de supraviețuire (spirituală) a speciei; întimp ce tactica generală este o combinată a telenovelei cu banda desenată. Ceea ce cultura populară a dezvoltat în secolul trecut e un tip de utilizator/consumator care poate ingurgita cantități enorme de aciune tip «Batman» şi o foarte mică doză de pesimism tip Foucault (să zicem). Drept care, dacă Foucault e un tip de informație care trebuie difuzată, atunci «batmanizarea» mesajului e imperativă.

Aplicarea modelelor gândirii umane – iar nu replicarea lor – rămâne una dintre problemele de bază ale dezvoltării tehnologiilor interactive. Folosirea în mod explicit a băncilor de date şi a conectivității, aducerea la vedere a instrumentelor de regăsire, construirea de replici tehnologice ale fenomenologiei naturale – sunt procedee ce țin deja de istoria artei electronice, ce sunt depăşite.

În «Solaris» (celebrul roman al lui Stanislaw Lem – el însuşi un guru al prognozei ficțio-ştiințifice), creierele protagoniştilor şi planeta inteligentă sunt interconectate prin fantezii tridimensionale, fantome radio-electronice, fluxuri de date rezultând în reconstrucții senzoriale. În esență fiecare locuitor al stațiunii orbitale trăieşte o re-evaluare a propriului trecut prin mijlocirea unor prezențe «în carne şi oase» manufacturate de către creierul-planetă prin metode de neuro-scanare şi reconstrucție holografică. Terminologia mea e abuzivă, pentru că romanul nu speculează clişee SciFi, ci meditează asupra obişnuitelor teme – Moarte, Iubire, Vinovăție, Memorie. Acesta e, cred, scopul suprem al interactivității – dialogul liber asupra unor teme urgente. Problema este care sunt partenerii şi care e nivelul de aşteptare în dialogul cu maşinile.

Despre Napoleon. Pentru a încerca o definiție personală a interactivității, voi folosi modelul de bază al relației în cuplu. Interactivitatea corporală e limitată în posibilități expresive, indiferent că e vorba despre acceptare sau agresiune, şi la acest nivel plictiseala se instalează destul

https://biblioteca-digitala.ro

de rapid. Pentru a o evita e nevoie să se treacă la un alt nivel. Obişnuim să îl numim dialog, deşi termenul de «povestire» e mai comprehensiv. Pentru că motivația reală a dialogului – când oamenii îşi aruncă unii altora fragmente narative, imagini, acțiuni, detalii topografice şi temporale – e de fapt coagularea unei poveşti. Aspectul interactiv se situează în spațiul virtual dintre performanța fizică a celui ce vorbeşte şi proiecția vizuală mentală a celui ce ascultă, în acea zonă oscilantă dintre figurație şi abstracție, dintre enunț şi speculație, dintre explicit şi implicit.

Exemplu: proza scrisă oferă un tip de interactivitate lentă, deoarece se adresează doar spațiului mental, ignorând emoțiile senzoriale. Pictura, pe de altă parte, elimină spațiul speculației prin solicitarea excesivă a canalului senzorial. Proza lui Tolstoi din «Război şi Pace» şi picturile despre campaniile lui Napoleon ale baronului Gros sunt separate de un interval în care plictiseala utilizatorului oscilează între solicitările speculative şi opresiile figurative ale unui mediu sau ale celuilalt. În timp ce un dialog între Tolstoi şi Gros ar putea fi un model de interacțiune, cu condiția ca utilizatorul să fie inclus ca partener activ în conversație.

https://biblioteca-digitala.ro

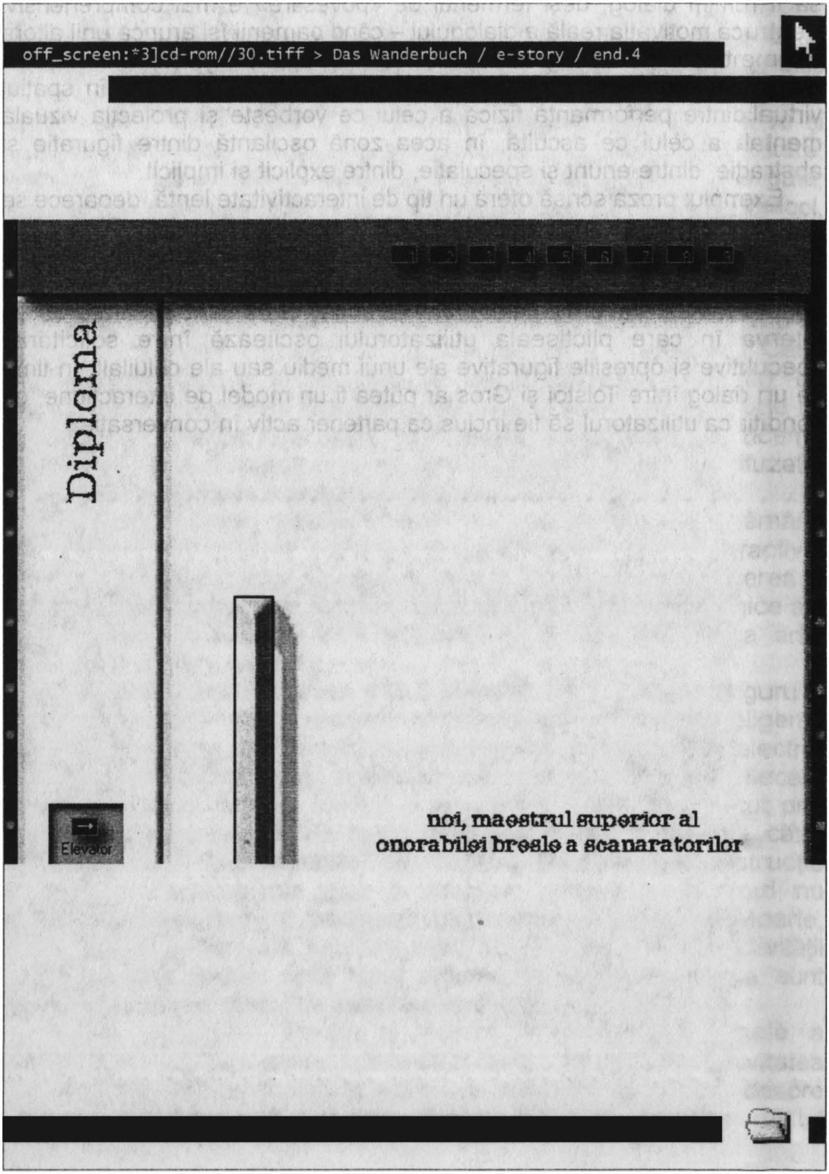

https://biblioteca-digitala.ro

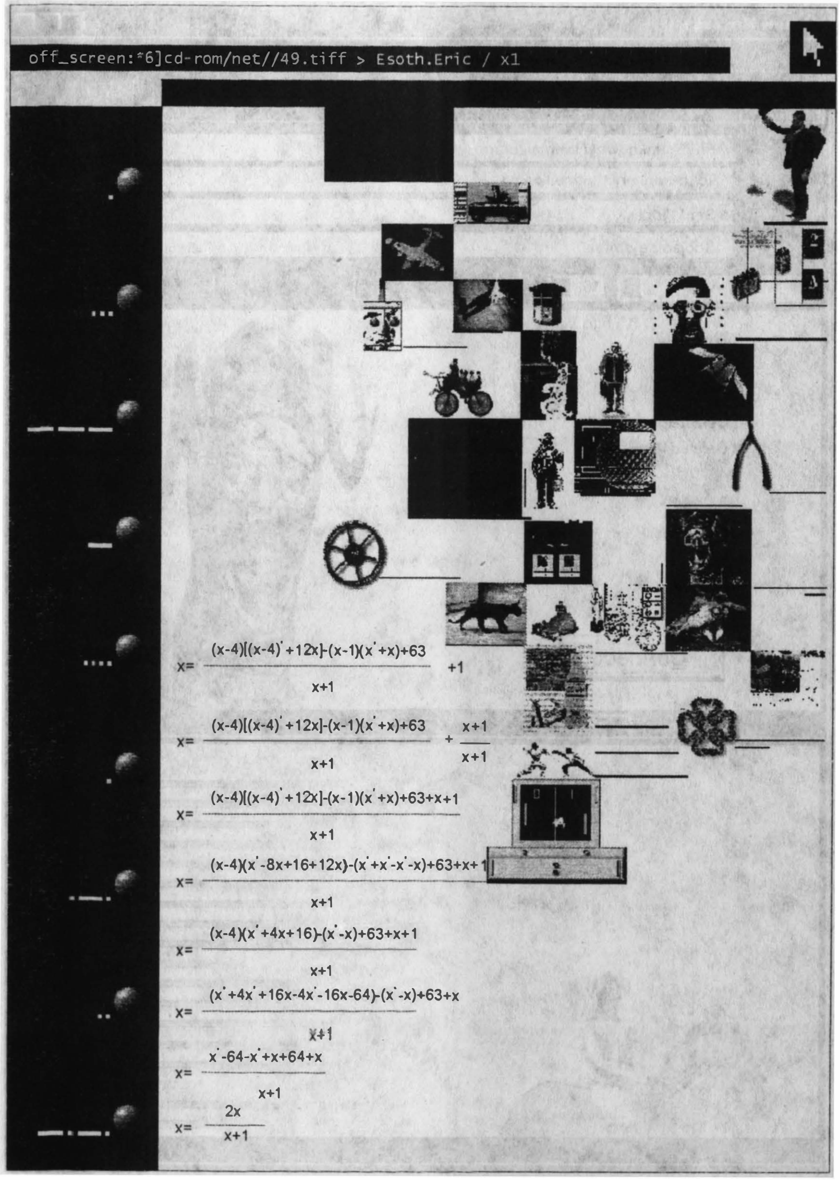

https://biblioteca-digitala.ro

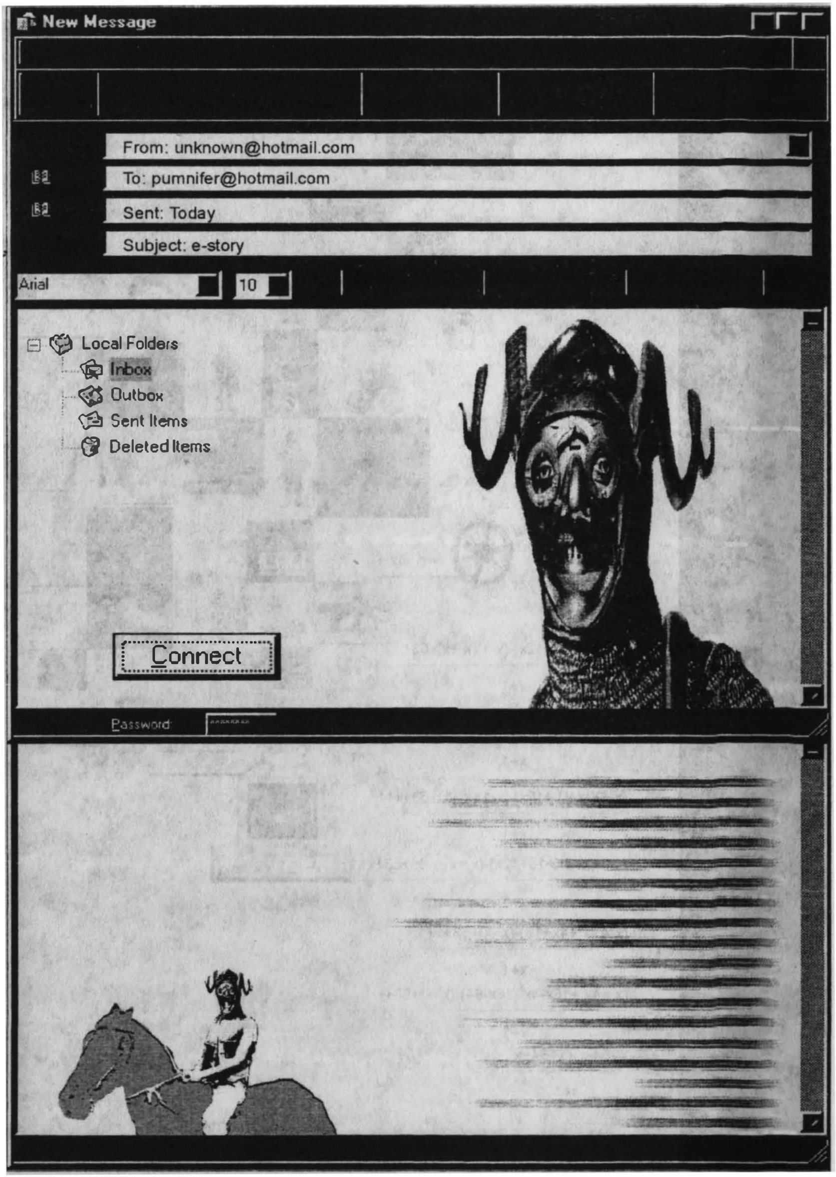

https://biblioteca-digitala.ro

Manifestul tehnorealist

În această epocă năvalnică de schimbări tehnologice rapide, toți luptăm pentru a ne păstra propria direcție. Progresele care se dezvăluie zilnic în comunicații și tehnică de calcul pot fi înspăimântătoare și debusolante. Este firesc, în contextul dat, să ne întrebăm dacă aceste schimbări sunt bune sau rele, dacă trebuie întâmpinate cu bucurie sau cu teamă.[1]

Răspunsul este: și una și alta. Tehnica ne face viața mai comodă și mai plăcută și pe mulți dintre noi mai sănătoși, mai bogați și mai înțelepți. Dar, în același timp, afectează imprevizibil munca, familia și economia, generând noi forme de tensiune și confuzie și aducând noi amenințări coeziunii comunităților noastre fizice.

1 Acest text a apărut pe 12 martie 1998 şi reprezintă rodul colaborării a doisprezece scriitori preocupaţi de tehnologie – David Bennahum (editor al publicaţiei *Meme)*, Brooke Shelby Biggs (editorialist la *San Francisco Bay Guardian*, varianta electronică), Paulina Borsook (scriitor), Marisa Bowe (fost redactor-şef al revistei *Word)*, Simson Garfinkel (colaborator la *Wired*, editorialist la *The Boston Globe*), Steven Johnson (scriitor, redactor-şef la *FEED*), Douglas Rushkoff (scriitor, editorialist la *Time Digital*), Andrew Shapiro (*fellow* la Centrul Berkman pentru Internet şi societate al Facultăţii de Drept Harvard, colaborator la *The Nation*), David Shenk (scriitor, comentator la *The National Public Radio*), Steve Silberman (editor în probleme de cultură la *Wired*), Mark Stahlman (scriitor, cofondator al *New York New Media Association*) şi Stefanie Syman (director executiv şi cofondator al *FEED*) – pe baza unui concept şi a unui document schiţat de Shapiro, Shenk şi Johnson. Textul poate fi citit în versiune originală la www.technorealism.org.

https://biblioteca-digitala.ro

În pofida implicațiilor complexe şi deseori contradictorii ale tehnicii, înțelepciunea convențională este teribil de simplă. Autoritățile, politicienii şi cei care se autointitulează vizionari ne fac un deserviciu încercând să reducă aceste complexități la poveşti care îți taie răsuflarea despre ruina înaltei tehnologii sau despre exaltarea cibernetică. O astfel de gândire polarizată conduce la speranțe năruite şi anxietate inutilă şi ne împiedică să ne înțelegem propria cultură.

În ultimii ani, chiar în timp ce dezbaterea asupra tehnologiei era dominată de vocile mai puternice ale extremelor, s-a conturat pe tăcute un nou consens, mai echilibrat. Documentul de față caută să articuleze unele dintre credințele împărtăşite care stau la baza acestui consens pe care am ajuns să îl numim tehnorealism.

A fi tehnorealist înseamnă a gândi critic rolul pe care uneltele şi interfețele îl joacă în evoluția omului şi în viața cotidiană. Parte integrantă a acestei perspective este şi convenția că fluxul curent al transformării tehnologice, important şi puternic, este de fapt o continuare a valurilor de schimbări care au avut loc în decursul istoriei. Privind, de exemplu, la trecutul automobilului, al televiziunii sau al telefonului – considerate nu numai ca simple dispozitive, ci şi ca instituții – observăm atât beneficii profunde, cât şi costuri substanțiale. În mod similar, anticipăm un amestec de beneficii şi neplăceri de la tehnologiile emergente de astăzi şi ne aşteptăm să fim pentru totdeauna în gardă în fața consecințelor neaşteptate, care trebuie abordate printr-un design precaut şi o utilizare corespunzătoare.

Ca tehnorealişti, căutăm să extindem terenul fertil aflat la mijloc între tehno-utopism şi neo-ludism. Suntem «critici» ai tehnologiei aşa cum şi din aceleaşi motive pentru care alții sunt critici în gastronomie, critici de artă sau critici literari. Putem fi extraordinar de optimişti în legătură cu unele tehnologii, sceptici şi disprețuitori în legătură cu altele. Totuşi, scopul nostru nu este să supraapreciem, nici să desființăm tehnologia, ci mai degrabă să o înțelegem şi să o aplicăm într-un mod corespunzător valorilor umane fundamentale.

Principiile tehnorealismului

1. <u>Tehnologiile nu sunt neutre</u>.

O concepție eronată, de mari proporții, a vremurilor noastre este ideea că tehnologiile sunt complet lipsite de părtinire – adică, fiind nişte artefacte fără viață, nu le impun celorlalți anumite tipuri de

https://biblioteca-digitala.ro

comportament. De fapt, tehnologiile au o încărcătură socială, politică şi economică, atât intenţionată, cât şi neprevăzută. Fiecare unealtă îşi înzestrează utilizatorii cu un mod specific de a privi lumea şi cu anumite căi de interacţiune cu ceilalţi. Este important ca fiecare dintre noi să ia în considerare părtinirile diferitelor tehnologii şi să le căutăm pe acelea care ne reflectă valorile şi aspiraţiile.

2. Internetul este revoluţionar, dar nu utopic.
Internetul este o unealtă de comunicare extraordinară, care furnizează o serie de noi oportunităţi pentru oameni, comunităţi, afaceri şi guverne. În afară de aceasta, pe măsură ce ciberspaţiul devine mai populat, seamănă tot mai mult cu societatea în general, în toată complexitatea acesteia. Pentru fiecare aspect al vieţii în reţea, dătător de putere şi iluminant, vor exista dimensiuni rele, perverse sau mai degrabă mediocre.

3. Guvernul trebuie să joace un rol important la frontiera electronică.
Contrar unor revendicări, ciberspaţiul nu este un loc sau o jurisdicţie separată formal de Pământ. De vreme ce este necesar ca guvernele să respecte regulile şi obiceiurile apărute în ciberspaţiu şi nu trebuie să sufoce această lume nouă cu reglementări sau cenzură ineficiente, este o prostie să spui că publicul nu are nici o autoritate faţă de ceea ce face în reţea un cetăţean deviant sau o corporaţie frauduloasă. Ca reprezentant al oamenilor şi paznic al valorilor democratice, statul are dreptul şi responsabilitatea de a ajuta ciberspaţiul şi societatea tradiţională să se completeze reciproc.

Standardele tehnologice şi problemele puse de protecţia vieţii private, de exemplu, sunt prea importante pentru a fi încredinţate spre rezolvare pieţei libere. Firmele de *software* concurente au un interes redus în păstrarea standardelor deschise, esenţiale pentru o reţea interactivă, deplin funcţională. Pieţele încurajează inovaţia, dar nu respectă în mod necesar şi interesul public.

4. Informaţia nu este cunoaştere.
Pretutindeni în jurul nostru informaţia se mişcă mai repede şi se obţine mai ieftin, iar beneficiile sunt evidente. Proliferarea datelor reprezintă şi ea o provocare serioasă, necesitând noi măsuri de disciplină umană şi scepticism. Nu trebuie să confundăm fiorul

https://biblioteca-digitala.ro

obținerii și distribuirii rapide a informației cu sarcina mai descurajantă a transformării ei în cunoaștere și înțelepciune. Indiferent cât de performante devin computerele, nu trebuie să le folosim niciodată ca pe un substitut pentru aptitudinile noastre cognitive de bază ca percepția, conștiința, raționamentul și judecata.

5. <u>Conectarea în rețea nu va salva școlile</u>.

Problemele școlilor publice din S.U.A. – finanțarea disparată, promovarea socială, umflarea dimensiunilor claselor, fărâmițarea infrastructurii, lipsa de standarde – nu au nimic de-a face cu tehnologia. În consecință, nici o cantitate de tehnologie nu va duce la revoluția profetizată de președintele Clinton și alții. Arta de a preda nu poate fi reprodusă de computere, de Internet sau de «învățământul la distanță». Aceste instrumente pot, desigur, augmenta o experiență educațională de o înaltă calitate. Dar a te baza pe ele ca pe un soi de panaceu ar fi o greșeală usturătoare.

6. <u>Informația vrea să fie protejată</u>.

Este adevărat că ciberspațiul și alte evoluții recente pun la încercare legile dreptului de autor și cadrele de protecție a proprietății intelectuale. Răspunsul, cu toate acestea, nu este scoaterea din uz a principiilor și statutelor existente. În locul lor, trebuie să aducem la zi vechile legi și interpretări, astfel încât informația să fie protejată la fel ca în contextul vechilor mijloace de comunicare. Scopul este același: să le dea autorilor suficient control asupra muncii lor astfel încât să fie stimulați să creeze, în timp ce este menținut dreptul publicului de a utiliza cinstit acea informație. În nici unul din aceste contexte informația nu vrea «să fie liberă». Mai degrabă, are nevoie de protecție.

7. <u>Publicul deține frecvențele – publicul trebuie să beneficieze de pe urma utilizării lor</u>.

Spectrul digital dăruit recent emițătorilor subliniază utilizarea coruptă și ineficientă a resurselor publice în sfera tehnologiei. Cetățenii ar trebui să beneficieze și să profite de pe urma utilizării frecvențelor publice și ar fi normal să rețină o parte a spectrului pentru a-l folosi în scopuri educaționale, culturale și de acces public. Ar fi cazul să cerem mai mult de la utilizarea privată a proprietății publice.

https://biblioteca-digitala.ro

8. <u>Înțelegerea tehnologiei ar trebui să fie o componentă esențială a calității de cetățean al planetei</u>.

Într-o lume mânată de fluxul informațional, interfețele – şi codul care le stă la bază – ce fac informația vizibilă devin forțe sociale extrem de puternice. Înțelegerea punctelor forte şi limitelor acestora şi chiar participarea la crearea de unelte mai bune ar trebui să constituie o parte importantă a statutului de cetățean implicat. Aceste unelte ne afectează viețile la fel de mult ca legile şi ar trebui să le supunem unui scrutin democratic similar.

În româneşte de ANA TĂBÎRCĂ

https://biblioteca-digitala.ro

ADRIAN MIHALACHE

Ideologiile ciberspațiului

De la solidaritățile revoluționare la comunitățile virtuale

Privind înapoi, când cu mândrie, când cu nostalgie, în nici un caz cu mânie, anii '90 arată, aşa cum o sugerează şi grafia cifrelor arabe, ca anii '60 răsturnați[1]. Cultura ciberspațiului, dezvoltată în mediul creat prin interconectarea calculatoarelor via Internet, a reînviat speranțele celor care au trăit extraordinara stimulare intelectuală a anilor şaizeci, urmând să cunoască apoi frustrarea în decursul următoarelor două decenii pragmatice şi aride. După douăzeci de ani de recul întru conformism, de necondiționat respect pentru valorile de bază, entuziasmul plutea din nou în aer, dezinvoltura juvenilă revenea, la fel de fantezistă, jucăuşă şi seducătoare cum fusese odinioară, chiar dacă mai puțin periculoasă. *Baby-boom*-erii de atunci, astăzi cincagenari, şi-au scuturat pletele cărunte, acum înnodate la spate în codițe, şi au intrat în joc, hotărâți să profite de marea şansă pe care o primiseră fără s-o spere şi fără s-o merite: aceea de a-şi trăi din nou tinerețea.

În mod surprinzător, tinerii nu i-au respins pe bătrâneii juvenili, spectacolul conflictului dintre generații fiind, pe moment, contramandat. Cele două grupuri s-au unit în prelucrarea multimedială de simboluri, ale cărei rezultate au fost expuse nu numai pe *site*-urile *world wide web*, ci şi pe trupurile lor tatuate cu artă şi străpunse fără milă de podoabe.

Concepția însăşi a calculatorului, îndeosebi a interfeței cu utilizatorul,

---

1. Primul care a remarcat similitudinea a fost actorul Philip Proctor, citat de Dery Mark, *Escape Velocity. Cyberculture at the End of the Century*, Grove Press, NY, 1996.

https://biblioteca-digitala.ro

urmărea să reconstituie în mod simbolic, prin mijloace elctronice, ambientul *biroului*, în care documentele sunt prelucrate sistematic, clasate şi arhivate de către un personal funcţionăresc competent şi disciplinat. Calculatorul personal a indus în comportamentul utilizatorilor conformismul şi le-a accentuat automatismul, devenind instrumentul de predilecţie al celor care muncesc mult fără să se întrebe de ce.

Reţelele de calculatoare aduc două elemente noi: facilităţile de comunicare interumană şi accesul la bazele de date şi cunoştinţe rezidente pe *servere* şi conectate în sistem *hipertext*. Ca urmare, dintr-un sistem orientat preponderent spre prelucrarea datelor, calculatorul devine în primul rând un instrument de dialogare cooperantă şi de interogare a memoriei colective. Interacţiunea subiecţilor branşaţi declanşează fenomene sinergetice de potenţare a inventivităţii. Comportamentele pur algoritmice sunt abandonate în favoarea unei explorări interactive, mai mult sau mai puţin fanteziste a cunoaşterii umane.

Poşta electronică (*e-mail*), grupurile de discuţii (*BBS*), conversaţiile în timp real (*chat-room*), ambientul virtual partajat (*shared virtual environment*) reprezintă modalităţi tehnologice de agregare a comunităţilor virtuale. Ca şi naţiunile, acestea sunt colectivităţi *imaginate*, în sensul că trăsăturile lor caracteristice nu pot fi deduse inductiv, prin contacte succesive cu membrii componenţi. Însă, spre deosebire de naţiuni, dar şi de numeroase alte tipuri de comunităţi din lumea reală, comunităţile virtuale sunt bazate mai mult pe reciprocitate decât pe unitate. Diferenţa este prezentă în cuvântul însuşi. Este comunitate gruparea la care *unitatea* este preponderentă, întregul contează mai mult decât partea, individul este mai mult supus decât subiect, identitatea lui fiind fasonată de către grup. Dimpotrivă, co-munitatea derivă de la *munus* (dar), adică de la schimbul reciproc echitabil care guvernează relaţiile dintre membri. Aici contează individul ca subiect autonom, care contribuie cu originalitatea lui la strălucirea şi vivacitatea co-munităţii şi se aşteaptă să beneficieze la rândul său de iradiaţia intelectuală a celorlalţi. Ciberspaţiul, lumea virtuală a calculatoarelor interconectate, este un mediu în care asemenea co-munităţi, formate din grupuri reflexive, auto-interesate, se dezvoltă exprimându-se. Dezbaterile din cadrul lor urmăresc să redefinească identitatea individuală într-un mod plauzibil pentru o lume netradiţională[2]. Grupurile virtuale funcţionează ca alianţe de indivizi care se afirmă şi îşi afirmă poziţiile cu autoritate în termeni de simboluri şi constructe culturale, materiile prime ale ideologiilor. S-a născut o cultură

2. Anthony Giddens, *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*, Cambridge, Polity Press, 1994.

https://biblioteca-digitala.ro

alternativă – cibercultura – cu propriile sale valori, convingeri şi semnificații. În mediul acestei noi culturi s-au închegat ideologii care uneori subminează, alteori marginalizează sistemele de gândire din lumea reală.

Metaforele ciberspațiului

Discursul dezvoltat în cadrul influentei comunități virtuale *The Well* face uz de o metaforă spațială atrăgătoare, pentru că trimite la anii romantici ai cuceririi Vestului american, aceea de «nouă frontieră». Metafora sugerează o nouă lume de studiat, de cartografiat, de civilizat, chiar de *horribile dictu*, colonizat. Organizația non-guvernamentală «Electronic Frontier Foundation» (http://www.eff.org), dezvoltată pe structura comunității virtuale *The Well*, afirmă în mod deschis că misiunea ei este «să contribuie la civilizarea continentului format la frontiera electronică». Conotația imperialist-colonialistă n-a scăpat celor care veghează la păstrarea corectitudinii politice, astfel încât s-au auzit repede proteste[3] împotriva unui neo-colonialism care ar urma să răspândească în ciberspațiu valorile şi simbolurile elitelor culturale occidentale. Metafora noii frontiere electronice are neajunsuri mai grave însă decât faptul că se complace în cadrele culturii tradițional dominante. Ea presupune pre-existența ciberspațiului, înaintea oricărei încercări întemeietoare, ca un teritoriu de explorat, de cucerit, de administrat. În felul acesta, se trece cu vederea faptul esențial că regiunile ciberspațiului iau ființă una după alta, pe măsura întemeierii şi dezvoltării instituțiilor care le constituie şi le structurează. Denumirea unui domeniu, de pildă *amazon.com* defineşte o regiune, în cazul acesta un paradis al cărților care pot fi comandate de acasă, iar terminația *com* arată că regiunea aparține continentului comerțului pe Internet. A fonda o instituție în ciberspațiu este echivalent cu a face să iasă din mare o fâşie de pământ.

Împărăția Cerurilor este o altă metaforă a ciberspațiului, aparținând mai degrabă tradiției culturale occidentale decât «imperialismul american». Margaret Wertheim (*The Pearly Gates of Cyberspace. A History of Space from Dante to the Internet*, New York, London, W. W. Norton & Co., 1999) argumentează cu seriozitate că zona de interacțiune mediată de calculatoare ar fi un fel de implementare tehnologică a Empireului. Motivele invocate țin unele de rațiune, altele, desigur, de inimă. Ciberspațiul este deschis tuturor şi nu rezervat unor națiuni sau rase privilegiate; el este populat cu entități de-corporalizate, foarte

---

3. Vezi, de exemplu, Sardar, Ziauddin & Ravetz, Jerome R., Eds, *Cyberfutures: Culture and Politics on the Informational Superhighway*, New York University Press, 1996.

https://biblioteca-digitala.ro

asemănătoare cu îngerii; nu are frontiere interne, nici bariere comunicaţionale, oferind astfel un remediu desăvârşit împotriva singurătăţii. Mai mult, având în vedere că orice profil intelectual personal poate fi păstrat la nesfârşit într-o bază de date bine întreţinută, rezultă că ciberspaţiul oferă, de asemenea, promisiunea nemuririi. Această concepţie este minată de confuzia tacită dintre intelectualitate şi spiritualitate. Ciberspaţiul, rezultat prin interconectarea bazelor de date şi de cunoştinţe, este mai curând o memorie colectivă şi, mai ales, activă a umanităţii decât un tărâm al sufletelor imaculate. El nu poate fi pur şi simplu înscris în succesiunea culturală vest-europeană de «spaţii» imaginate, care începe cu Euclid şi ajunge, prin Alberti, Newton şi Lobacevski, la Hilbert şi Einstein. De fapt, ciberspaţiul se apropie cel mai mult de «Lumea a treia» a lui Karl Popper, care ar cuprinde constructele culturale, modelele, teoriile, reprezentările intelectuale utilizabile, în principiu, ca planuri pentru reconstrucţia lumii reale, în eventualitatea dispariţiei ei[4]. Rolul acesta a fost jucat, de bine, de rău, până acum de bibliotecile păstrătoare ale «moştenirii» culturale; faţă de ele, ciberspaţiul este mai fluid şi mai nefiabil, în schimb sporeşte imersiunea şi stimulează acţiunea.

Ideologia californiană reflectă concepţiile şi interesele specialiştilor *high-tech*, localizaţi cu precădere în Silicon Valley din California, cu demersuri profesionale şi comportamente personale care amintesc de inginerii inventivi ai romanelor lui Jules Verne. Nucleul ideologiei lor constă în convingerea că informatica şi conectivitatea pot salva umanitatea, natural, numai împreună. Problemele omenirii vor fi rezolvate, sau cel puţin astfel reformulate încât să devină de nerecunoscut. Pentru aceasta, este însă necesar ca, cel puţin în ciberspaţiu, libertarianismul să fie haina de rigoare. *Cowboy*-ii *web*-ului pledează împotriva oricărei intruziuni în ciberspaţiu a autorităţii din lumea reală pentru a preleva impozite sau, în general, pentru a legifera. «Informaţia vrea să fie liberă» este sloganul deseori invocat de către cei care resping cu oroare până şi necesitatea indiscutabilă ca infrastructura tehnică a Internetului să fie menţinută sub un control atent, centralizat. Pentru ei, această problemă nu este decât calul troian prin care birocraţia guvernamentală a lumii reale încearcă să-şi instituie autoritatea acolo unde nu-şi are locul.

Reacţia critică la adresa ideologiei californiene a venit din partea acelor grupuri care încearcă o sinteză între idealurile zgâlţâite de istorie ale Noii Stângi şi regulile pragmatice ale Noii Drepte triumfătoare. În discursul lor, ei insistă asupra «diviziunii digitale»: este absurd să se vorbească despre

---

4. Pentru o analiză critică a conceptului «Lumea a treia», inclusiv raportarea la platonism, vezi Notturno Mark A., *Science and the Open Society*, CEU Press, Budapest, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro

o predominanță a orizontalității în comunicare, atâta vreme cât nunai cca 2% din locuitorii planetei au acces la Internet, majoritatea covârşioare a acestora fiind localizați în Statele Unite, Japonia şi Europa occidentală. Pe de altă parte, accesul nelimitat la o informație extrem de bogată anenință să copleşească capacitățile umane de a discerne esențialul de neesențial, universalul de particular, necesarul de contingent. Conform cu David Shenk (*Data Smog: Surviving the Information Glut*, HarperEdge, 1997), concentrarea, nu expansiunea, transformă informația în cunoaşere şi cunoaşterea în putere. Ceea ce îi deranjează cel mai mult pe tehnorealişti este libertarianismul nemăsurat. Ei sunt, de fapt, socialişti moderați adepți ai reglementărilor raționale pe care elitele luminate le propun şi autoritățile alese democratic le impun. Pentru ei, ciberspațiul este un nou proiect de construcție rațională a unei «lumi mai bune».

Mulți dintre cei care afirmă că distincția ideologică stânga/dreapta este depăşită se situează tacit la dreapta. De fapt, diviziunea este la fel de înrădăcinată în conştiință ca şi specializarea celor două emisfere cerebrale[5], dar transpunerea sa în ciberspațiu comportă o anumită transfigurare. Peter Drucker (*Management Challenges for the 21st Century*, Harperbusiness, 1999) remarcă faptul că relațiile de producţie tipice economiei de piață, în care forța de muncă este supusă deținătorilor de capital, nu se pot menține în ciberspațiu, deoarece motivația materială nu poate ține la infinit sub control dorința de afirmare a unei noi clase muncitoare, înalt instruite şi supercalificate. Problema este aproape unanim recunoscută, dar interpretările şi soluțiile diferă mult. Dacă Ian Angell (*The New Barbarian Manifesto*, în curs de apariție) susține că ciberspațiul va fi locul unui capitalism exacerbat, permițând extinderea fără precedent a inițiativei personale, Alain Touraine (*Critique de la modernité*, PUF Paris, 1997) crede că voința politică a informaticienilor avizați va acționa mai bine în ciberspațiu decât «mâna invizibilă» a lui Adam Smith sau a succesorilor lui mai sofisticați. Noua economie electronică este un sistem departe de echilibru şi, ca atare, mecanismele de reglaj automat prin reacție negativă, tipice pentru era industrială, nu funcționează în cazul său. Ca urmare, noțiuni economice clasice ca proprietate, preț, profit trebuie reinterpretate, dacă nu chiar reinventate. Post-capitalismul va apărea nu în urma unei revoluții virtuale, ci a unei evoluții tehno-intelectuale.

Ciber-romantismul

În cele ce urmează, propunem ipoteza că discursul neoromantic oferă o alternativă ideologică prielnică unui demers de abordare pro-activă a

5. Adrian Mihalache, *Riscul declinului*, EDP, seria Akademos, Bucureşti, 1994.

https://biblioteca-digitala.ro

ciberculturii, prin care descriptivul s-ar însoţi cu constructivul, actul de a descifra *pattern*-urile culturale identificându-se cu actul de a le forma. Este uşor de observat că legătura mentală dintre cibercultura anilor nouăzeci şi contracultura anilor şaizeci este atitudinea romantică de refuz a realităţii în numele unui ideal de împlinire individuală. Ambele au fost însufleţite de spiritul carnavalesc, care pune în mişcare mecanismele imaginaţiei, în condiţiile unei relaxări a «principiului realităţii», graţie prosperităţii. Atitudinea romantică e manifestă îndeosebi în epoci de stabilitate socială şi bunăstare economică, făcute posibile de sacrificiul unor generaţii anterioare. «Romantismul înalt» (*High Romanticism*)[6] a înflorit în epoca Restauraţiei, după ce instabilitatea generată de Revoluţia franceză şi de războaiele napoleoniene devenise amintire. *Baby-boomer*-ii au deschis ochii asupra unei lumi pe care părinţii lor o scoseseră la liman din dezastrul războiului mondial. Generaţia E (electronică) s-a instalat în faţa calculatoarelor interconectate după ce neliniştile economice au fost potolite în Vest, iar transformările politice necesare au fost operate în Est. Copiii secolului al XIX-lea îşi plângeau dezgustul de a alege între «roşu şi negru», tinerii parizieni din mai '68 refuzau o viaţă dominată de ritmurile rutiniere (*métro-boulot-dodo*), informaticienii nouăzecişti întorc spatele economiei industriale şi evadează în ciberspaţiu pentru a deveni miliardari sau, pur şi simplu, pentru a se distra.

Conform observaţiilor pătrunzătoare ale lui Carl Schmitt, romanticul se retrage din realitate, dar o face «în mod ironic şi în spirit intrigant»[7]. Ironia şi intriga nu sunt caracteristicile unui nemulţumit pasiv. Romanticul nu fuge propriu-zis de realitate, ci construieşte o nouă realitate pe care o opune polemic celei date în mod obiectiv. Jocul dintre realitatea virtuală şi cea reală şi autoritară are drept scop paralizarea ultimei. Ironia romantică îşi ia realitatea drept ţintă, o ia jucăuş în răspăr, transformând-o într-un pretext, un material de construcţie al noii lumi. Activiştii politici ai anilor şaizeci erau exhibiţionişti romantici care, dintr-un deficit de ironie, au luat prea în serios lumea reală şi,, în consecinţă, au încercat să o schimbe, în loc să o marginalizeze pur şi simplu. Transformarea realităţii în conformitate cu o idee utopică ţine de modernism, nu de romantism. Părinţii fondatori ai contraculturii – Thoreau şi Rimbaud – afirmau că realitatea se schimbă prin transformarea conştiinţei. Discipolii lor însă au căzut în capcana de a intra în bătălia pentru ocuparea «punctelor fierbinţi» ale structurii dominante,

---

6. Conceptul a fost lansat de Virgil Nemoianu (*Îmblânzirea romantismului. Literatura europeană şi epoca Biedermeier*, Minerva, Bucureşti, 1998; prima ediţie în 1984).

7. Cf. Carl Schmitt, *Political Romanticism*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts si Londra, Anglia, 1986. (First printed 1919, second augmented edition 1925).

https://biblioteca-digitala.ro

acolo unde discursul puterii este elaborat şi emis. În anii şaizeci, paradigma modernităţii avea încă forţă, de aceea refuzul realităţii a fost convertit în încercarea de a o schimba. Între timp, postmodernismul s-a interpus, diminuând atracţia exercitată de proiectele globale de transformare socială. Ca urmare, romanticii de astăzi, acţionând ca ciber-părinţi-fondatori, au luat realitatea doar ca pe un depozit de materiale semnificante din care să construiască, în ciberspaţiu, o lume alternativă, o «mândră lume nouă». Orice element al lumii reale poate fi, datorită însuşirilor sale semnificante, un punct de pornire pentru împletirea simbolurilor în jocul imaginaţiei. Schmitt numeşte «punct elastic» elementul de real luat ca pretext, «ca început al romanţului, ca *occasio* a aventurii, ca punct de plecare al jocului fanteziei»[8]. Spre deosebire de romanticul secolului trecut, care avea momentele lui de dezamăgită trezire «la realitate», ciber-romanticul poate rămâne la nesfârşit în plasa (*web*-ul) imaginaţiei sale. Supremaţia sa asupra realităţii vine din faptul că în lumea pe care o construieşte el nu este singur. Dialogând cu cei asemeni lui, subiecţi acorporali ai ciberspaţiului, el dobândeşte resurse intelectuale, confort moral, amuzament, stimulare şi seninătate. Îşi poate astfel permite să ironizeze realitatea lumii în numele perfecţiunii fantasmei.

Realitatea rămâne zona marginală, defavorizată, săracă, importantă doar pentru că, istoric, a fost locul de naştere al discursului virtual.

8. Carl Schmitt, *op. cit.*, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro

ANDREEA DECIU

Singuri într-o lume virtuală

Într-o scrisoare pe care i-o trimitea la 5 mai 1631 bunului său prieten Guy de Balzac, Descartes făcea o pledoarie singurătății, neaşteptat de aproape de spiritul postmodern de astăzi. Intenția lui era aceea de a-l convinge pe Balzac să nu se retragă undeva la țară, ori în vreo mănăstire, pentru a afla liniştea şi recluziunea de care acesta avea nevoie pentru a studia şi reflecta în tihnă. Ci să aleagă, mai curând, solitudinea din mijlocul unui mare oraş, nu întâmplător olandez. În toiul mulțimii gălăgioase, în iureşul zilnic al străzilor, printre atâția trecători grăbiți şi orbi la prezența Celuilalt, îi recomanda Descartes prietenului său, îți poți afla adevărata singurătate. «Aş putea trăi aici întreaga mea viață fără ca vreun suflet să bage de seamă că exist.» Retragerea evidentă, explicită, fie ea la o mănăstire, sau undeva la țară, ar fi stârnit curiozitate şi ar fi atras vizitatori inoportuni, îl prevenea Descartes pe amicul său Balzac. Ce soluție mai bună pentru singurătatea, autentică, sigură şi netulburată a individului, decât alături de semenii săi?

De la oraşul ca *polis* şi *agora*, spații comunitare prin definiție, toposuri ale dialogului, ale întâlnirii, raționamentului, deciziei politice şi sociale, Descartes propune în această epistolă către Balzac trecerea la un loc conceput radical altfel: ca insulă invizibilă, unde poți profita de toate facilitățile civilizației, păstrându-ți însă intacte intimitatea şi dreptul la diferență absolută față de Ceilalți. E limpede că astăzi, la sfârşit de mileniu, nu doar oraşul, ci poate chiar lumea, la modul general, în care trăim, reprezintă în acelaşi timp spații ale singurătății şi ale comuniunii, uneori chiar împotriva propriilor noastre opțiuni. Pledând pentru avantajele solitudinii în mulțime, Descartes nu părea a avea dificultăți de a controla echilibrul singurătate/comunicare, de a-şi calcula deplasarea dintr-o zonă într-alta, de la sine spre ceilalți şi invers. Aflat în Olanda, filosoful

https://biblioteca-digitala.ro

contempla cu mulţumire zarva din port, convins că, undeva, implicit sau indirect, rostul ei era şi de a-i furniza lui confortul cotidian, aducându-i cele trebuincioase vieţii obişnuite. Dar toţi acei agitaţi actori prinşi în tumultul vieţii colective nu îi puteau tulbura viaţa privată, căci pentru ei el era nevăzut.

Într-o anumită măsură, aceeaşi dialectică a intimităţii şi publicului pe care o găsea Descartes în oraşul olandez, există astăzi, chiar dacă în variantă semnificativ adaptată, într-un spaţiu virtual, devenit, din ce în ce mai mult, tipic comunicării postmoderne: computerul. În faţa tastaturii şi a monitorului suntem singuri, dar totodată «prinşi» în plin act al comunicării. Orice operaţie pe computer, fie ea conceperea unui document, a unei scrisori electronice, ori a «navigării» Internetului, presupune, implicit, o adresare către un Celălalt, uneori chiar căutarea acestuia, seducerea, manipularea lui, dar şi pericolul alienării de sine. Multe s-au scris deja pe această temă, între altele studii de psihologie socială care demonstrează convingător, uneori fără putinţă de tăgadă, că mediul electronic, deşi conceput iniţial ca formă de comunicare şi întâlnire cu ceilalţi, are drept efect la nivelul individului profunda însingurare, uneori chiar autismul. Exemplul lui Descartes însă indică mai curând o veche complicitate între insul solitar şi spaţiile aparent destinate interacţiunii. Cum se renegociază şi redefineşte astăzi, în era computerului, singurătatea în mulţime? Este solitarul din faţa tastaturii la rândul său un Descartes satisfăcut de statutul său, aflat în deplin control, ori dimpotrivă, un dezorientat şovăind între recluziunea sa şi deschiderea spre Ceilalţi? Acestea sunt întrebări pe care le socot suficient de serioase şi de importante pentru o epistemă desfârşit de secol şi de explozie a curentelor «post-» pentru a încerca să aproximez câteva răspunsuri. Voi proceda însă indirect, ocolind iniţial tema de reflecţie pe care am propus-o, sau punând-o, mai precis, între parantezele unei alte chestiuni: cea a identităţii. Care este identitatea insului dinlumea virtuală a computerelor, solitar şi totodată doritor să comunice cu Ceilalţi? Optând pentru singurătatea din faţa tastaturii, insul acesta respinge de fapt comunicarea cu Celălalt, însă, paradoxal, tocmai un context comunicativ este cel care îi permite această solitudine. Analizând conceptul de *sine*, aşa cum e el înţeles şi dezvoltat de câţiva filosofi contemporani, nădăjduiesc să obţin un răspuns la problematica unui echilibru identitar între singurătate şi comunicare. Filosofii ale căror teorii le voi cerceta aici, fireşte, succint şi uneori inevitabil simplificator, aparţin unui curent care îşi trage sevele din mai multe direcţii conceptualizante, pledând însă pentru o cauză comună: stabilirea unei viziuni narative asupra identităţii.

https://biblioteca-digitala.ro

Un personaj într-o poveste

Cine sunt eu? Întrebarea e într-atât de veche, de recunoscut complicată şi de deschisă unui imens număr de răspunsuri posibile, încât au fost voci care au propus, mai mult sau mai puţin explicit, eliminarea ei din discursul filosofic (David Hume, Ludwig Wittgenstein, Elizabeth Anscombe). Poate cea mai descurajantă, pentru cei ce încă i-ar căuta un răspuns, este celebra teorie a lui Gilbert Ryle[1] despre «sistematica evanescenţă a sinelui». Fiecare încercare de a ne descoperi propria identitate, crede Ryle, e sortită unui eşec provocat de insurmontabilul ei anacronism: privindu-mă, cercetându-mi acţiunile, faptele, sentimentele, percepţiile, întotdeauna voi fi cu un pas în urma... mea. Voi afla cine am fost ieri, acum o oră, fie şi acum o clipă, ce am simţit şi am făcut atunci, dar de îndată ce mi-am încheiat investigaţia, pe chiar parcursul ei au existat alte stări, sentimente, poate chiar acţiuni, trăite tot de mine, pe care nu le-am băgat de seamă, ocupat fiind să le cercetez pe cele anterioare. Oricât aş intensifica, grăbi acest proces de autorevelare, el rămâne permanent incomplet, pentru că tocmai eu, cel ce îl desfăşoară, voi rămâne totdeauna neanalizat. Sinele e condamnat aşadar la un etern stadiu de «penultimitate».

Din ceea ce pentru Ryle sau alţii poate trece drept fundamentală neputinţă teoretică, alţii şi-au propus să facă demers în sine. Chiar dacă procesul de căutare a sinelui e sortit incompletitudinii, poate că tocmai căutarea, ca efort de semnificare şi asumare, reprezintă sinele, şi nu un produs gata constituit pe care l-am putea găsi la sfârşitul cercetărilor. Sinele definit drept construct al sinelui reprezintă premisa esenţială a adepţilor unei teorii narative a identităţii, precum Paul Ricœur, Daniel Dennett sau Alasdair MacIntyre. O concepţie narativă asupra sinelui garantează legătura profundă dintre individ şi acţiunile sau experienţele sale: nu am identitate decât în măsura în care o recunosc ca atare şi apropiez acele stări, evenimente, experienţe care o constituie. Conform unei asemenea abordări, identitatea personală e bazată fundamental pe viaţa interioară a individului şi pe atitudinea sa faţă de propriile acţiuni şi percepţii. Întâmplările izolate ale unei vieţi capătă sens doar în contextul naraţiunii care le invocă şi le impune un model de cauzalitate şi contiguitate.

Modelul narativ al identităţii nu e defel recent şi nici nu poartă amprenta de gândire a postmodernităţii. Referindu-se la noţiunea de «Zusammenhang

1. Ryle, Gilbert, «Self-Knowledge» 5-42, în *Self-Knowledge*, ed. Quasim Cassan. Oxford University Press, Oxford, 1994.

https://biblioteca-digitala.ro

des Lebens» Dilthey îi inspira lui Ricœur[2], pe filieră hermeneutică, conceptul de sine narativ, ca spațiu identitar format pe parcursul unei povestiri. Viața fiecăruia dintre noi presupune un factor de arbitrar, de insignifiant: tot felul de întâmplări între care nu există o legătură evidentă, necesară sau relevantă. De îndată ce punem accentul pe ceea ce aceste întâmplări au în comun, i.e., pe mine ca protagonist, ele capătă însă o anumită coerență. Şi întâmplările dintr-o narațiune pot părea simple accidente, dacă nu le-am înregistra raportându-le la personajul care trece prin ele. Conceptulului diltheian de «Zusammenhang des Lebens» îi corespunde, în naratologie, cel de *fabulă* (intrigă): rostul acesteia, într-o povestire, este de a transforma efectul de contingență într-un efect de necesitate. Grație *fabulei*, evenimentele capătă semnificație şi îşi pierd natura impersonală, devenind elemente constitutive ale protagonistului lor. Sinele aşadar este, cum îl defineşte şi Dennett, un centru de gravitate narativă. În jurul său gravitează narațiunile tututor întâmplărilor al căror erou este.

Pentru MacIntyre, «identitatea personală este acea identitate pe care o presupune unitatea de caracter cerută de unitatea unei narațiuni»[3]. Precizarea aceasta este esențială pentru înțelegerea conceptului de identitate, în măsura în care el a presupus întotdeauna o căutare permanentă a unui «invariant relațional» (Ricœur). Dacă există cu adevărat un răspuns la întrebarea «cine sunt eu?», el trebuie să aibă valabilitate temporală, deci să stipuleze un sine «rezistent în timp», apt de reidentificări succesive, la intervale mai mari sau mai mici. Într-o povestire, un personaj este recognoscibil, în orice moment, ca fiind unul şi acelaşi, nu altcineva, prin felul în care el înglobează un set de caracteristici distinctive, dar şi un efect de coerență narativă, declanşat de reuniunea experiențelor sale. Atât Ricœur, cât şi MacIntyre preiau noțiunea de coerență narativă, transferându-o la nivelul efortului de coerență a sinelui, ceea ce implică o anumită ordonare interioară, fie ea cât de vagă sau doar euristică, nu prescriptivă. La limită, această coerență presupune ca dorințele, convingerile, valorile şi trăsăturile unei persoane să se sprijine unele pe celelalte.

Modelul narativ rămâne, fireşte, un ideal, un criteriu de inteligibilitate pentru identitatea personală, care altminteri este, fără îndoială, profund imprevizilă de multe ori.

---

2. Paul Ricœur, *Time and Narrative 3*, trans. K. Blamey and D. Pellauer, University of Chicago Press, Chicago, 1988.

3. MacIntyre, Alasdair, *After Virtue. A Study in Moral Theory*, 2nd ed., Notre Dame University Press, Indiana, 1985.

https://biblioteca-digitala.ro

Eu și ceilalți

Teoria narativă a identității e alimentată, cum nădăjduiesc că reiese fie şi dintr-o rezumare grăbită precum cea tocmai încheiată, de două rigori aparent contradictorii: una este aceea de a construi o teorie pe baza căreia sinele de ieri să fie identic cu sinele de astăzi (rezolvând, astfel dilema «evanescenței sinelui» formulată de Ryle), în vreme ce a doua reprezintă efortul de a permite acestui sine constant şi consecvent să evolueze, eventual (sau chiar inevitabil) modificându-se. Cum putem reconcilia stabilitatea, consecvența, identitatea cu sine, pe de-o parte, şi diversitatea, transformarea, de cealaltă parte?

Soluția lui Ricœur la această nouă dilemă vine dintr-o fericită speculație etimologică pe marginea cuvântului «identitate». În limba latină, conceptul de identitate poate fi desemnat cu ajutorul a două noțiuni, «idem» şi «ipse». Numai că, în vreme ce ultima nu ridică pretenții la permanența în timp, prima e definită esențial ca identitate de tipul «acelaşi/aceeaşi», aşadar ca formă de constanță şi fidelitate. Identitatea *ipse* este, după Ricœur, cea care tolerează şi chiar stimulează alteritatea, schimbarea. Între cele două viziuni asupra identității, cea via *ipse* şi cea via *idem*, există o dialectică interesantă, ele nu sunt atribuibile distinct unei persoane sau alteia, ci mai curând ca poli ai unui binom tensionat, şi totuşi capabil de echilibru. Această dialectică se realizează în cadrul unui spațiu narativ.

Identitatea narativă, susține Ricœur, oscilează între două limite: permanența absolută în timp ca suprapunere perfectă între *idem* şi *ipse*, şi opusul acestei permanențe, anularea totală a lui *idem* în favoarea lui *ipse*. La primul dintre aceşti doi poli se află *caracterul*, în sensul antic şi etimologic al cuvântului, ca set de trăsături durabile ce *marchează* identitatea unei persoane. Dar *idem*-identitatea poate fi constituită, conform teoriei lui Ricœur, şi prin identificarea unei persoane cu valorile, normele, credințele *altcuiva*, atâta vreme cât sinele se recunoaşte în ele şi le devine loial. Cineva care îşi duce viața şi îşi construieşte sinele după un *model* se cheamă că are o identitate-idem, căci modelul îi garantează stabilitate şi permanență în timp, protejându-l de «accidente», de secvențele non-cauzale ale vieții.

Distincția operată de Ricœur între *idem* şi *ipse* poate fi înşelător de simplă, sau dimpotrivă, extrem de subtilă şi de complicată, în funcție de felul în care înțelegem să o detaliem. Important este că teoria identității, aşa cum o propune filosoful francez, aspiră la o reconciliere, la o asumare a ambelor limite, şi cea a permanenței în timp (*idem*), dar şi cea a variabilității (*ipse*). Legătura dintre ele se poate face în varii feluri, dintre care Ricœur explică, de pildă, promisiunea: prin acest act comisiv,

https://biblioteca-digitala.ro

proiectat spre viitor, eu mă oblig la fidelitate față de mine dincolo de eventualele schimbări, de imprevizibilul pe care mi-l va aduce întâlnirea cu alteritatea. Fiindu-mi astfel fidel mie, îi garantez Celuilalt că modificările de care sunt apt nu vor stingheri relația de re-cunoaştere dintre noi, că nu mă vor scuti de responsabilitatea față de acel «eu» care eram când am făcut promisiunea cu pricina.

Construind o teorie narativă a sinelui, Ricœur se străduieşte, după părerea mea, să ancoreze eul într-un spațiu confortabil de schimbare şi totodată consecvență, astfel încât el să fie reperabil ca o unitate narativă, capabilă să înglobeze sub principiul fabulei diversitatea şi imprevizibilul existenței sale cotidiene. Cu toate acestea, teoria lui e sortită câtorva impasuri provenite tocmai din asocierea cu narativul. E limpede că fiecare dintre noi, implicat fiind în procesul de autoelaborare identitară, e dezavantajat mai întâi de toate de incompletitudinea narativă a vieții. Existența fiecăruia dintre noi e în plină desfăşurare, aflată în permanentă oscilare între rememorare şi anticipare, ceea ce face ca perspectiva narativă să fie sistematic sabotată de ignoranța noastră auctorială. La urma urmelor, deşi definim sinele drept construct al sinelui, nu suntem autorii propriilor noastre autobiografii, ci ne plasăm mai curând la intersecția dintre ipostazele de autor–narator–personaj.

Poate că viața obişnuită a fiecăruia dintre noi este un teren prea puțin prielnic pentru o teorie narativă a sinelui, mai cu seamă în plină postmodernitate, când moartea marilor narațiuni a fost declarată, fără prea mari regrete, alături de atâtea alte dispariții (Jean-François Lyotard). Tocmai de aceea, un spațiu mai adecvat pentru asemenea teorii va proveni inevitabil din ficțiune, susține Ricœur. Un spațiu cel puțin la fel de privilegiat ar putea fi, cred eu, lumea virtuală a computerelor. Spun privilegiat pentru că, virtual fiind, el are cumva artificialitatea care să îi permită sinelui un mai mare grad de control asupra propriei sale identități, dar şi a felului în care li se prezintă celorlalți.

Rendez-vous în lumea largă

Invitat fiind la un celebru *show* american de pe Broadway, un actor de succes a fost întrebat de gazda emisiunii dacă se numără printre cei ce corespondează prin mijlocirea Internetului cu necunoscuți din lumea-ntreagă, în amestecul aiuritor al limbilor, fuselor orare sau cutumelor comunicative, toate uniformizate de rețeaua de computere ce împânzeşte universul. Răspunsul actorului a fost de o sinceritate dezarmantă: nu. De ce ar fi sporovăit cândva în miez de noapte cu o făptură de undeva de la capătul continentului australian, atâta vreme cât el nu-şi găsea răgazul de a da un telefon mătuşii din Boston? Oricât de simplu ar fi răspunsul acesta, oricât

https://biblioteca-digitala.ro

de convingător bunul său simț, studii sociologice demonstrează că tot mai mulți oameni își petrec timpul, la sfârșit de secol, nu comunicând cu cunoscuți reali, cu prieteni sau rude în carne și oase, ci mai degrabă cu «perfect strangers», ființe virtuale, simple adrese de e-mail care, cu nu foarte mult timp în urmă, înainte de evoluția sistemelor de poștă electronică, erau doar niște numere.

Un clip publicitar difuzat în ultimul an pe canalele de televiziune americane înfățișează o tânără și atrăgătoare femeie, clasica *businesswoman*, care își conduce toate afacerile la ore matinale ale zilei prin intermediul *e-mail*-ului, satisfăcută că în tot acest răstimp nu a fost nevoită să se îmbrace, să se fardeze, ba nici măcar să se spele pe dinți. O altă narațiune publicitară, concepută într-o manieră foarte asemănătoare, prezintă un tânăr atrăgător, de această dată, care folosește *e-mail*-ul pentru întâlniri de afaceri, dar și pentru întâlniri amoroase; la un moment dat, mesajele se încurcă între ele, și partenerii săi de afaceri primesc, în locul graficelor și al schemelor, un înduioșător simbol al inimii sfărâmate.

O astfel de retorică publicitară speculează dualitatea lumii virtuale, ca spațiu comunitar și totodată solitar; un spațiu tolerant, esențialmente, față de disimulare, dedublare, simulacru. Tânăra care participă la întâlniri de afaceri în pijama, din bucătărie, unde își mănâncă cerealele (nu întâmplător un menu de mic dejun pentru copii) confirmă și totodată dezminte un clasic stereotip: al femeii moderne, cu o carieră epuizantă pe care ea o desfășoară însă cu maximum de efeciență, dar și al nonconformistei, ori al copilului-minune, care păcălește, se preface, se joacă de-a adultul. La fel, personajul masculin din a doua narațiune reface un clișeu, cel al *businessman*-ului ocupat și responsabil în fața unui *board* cenușiu și sever, dar îl și subminează apelând la clișeul radical opus, cel al îndrăgostitului zăpăcit, căruia nu-i mai stă mintea decât la iubita lui. Interesant este că, în primul scenariu narativ, protagonista e încântată de faptul că spațiul virtual îi permite să mimeze identitatea profesională, păstrându-și însă identitatea personală. Dacă Descartes era satisfăcut să rămână invizibil în furnicarul orașului, tinerei din reclamă lumea virtuală a Internetului îi permite să își calculeze vizibilitatea așa cum decide ea, în funcție de cei cărora le este adresată. O vizibilitate metaforică, nu una reală, tot astfel cum identitatea ei profesională e un construct, nu un dat.

Viziunea narativă a sinelui, în măsura în care ea e centrată pe presupoziția că sinele este un construct, este perfect adecvată spațiului virtual. Aici, sinele își poate aroga virtuți auctoriale care îi sunt inaccesibile în lumea realității sociale: el își poate confecționa o pluralitate de identități narative, transformându-se într-un șir de personaje care populează

https://biblioteca-digitala.ro

narațiuni paralele, subsumate unor naratori care consimt la diverse coduri şi convenții. Dar prin felul în care permite şi chiar stimulează disimularea, dedublarea, travestiul, lumea virtuală ne obligă să reconsiderăm conceptul de identitate propus de Ricœur, ca oscilare între cei doi poli, cel al permanenței în timp (*idem*) şi cel al alterității (*ipse*). Pentru Ricœur, marea provocare, sau dificultate, era de a stabili o punte de legătură, o reconciliere a *identității-idem* şi a *identității-ipse*. Unde plasăm însă disimularea: în perimetrul identitar al consecvenței în timp, sau al modificării şi deschiderii spre alteritate? Doar aparent a doua variantă este cea valabilă, pentru că disimularea presupune o formă asumată, conştientă, deliberată de dezorientare a Celuilalt, de mistificare a Alterității, dar ea reconfirmă de fapt acel sine consecvent şi loial sieşi, care îşi exhibă consecvența camuflând-o, prefăcându-se a o fi abandonat. Disimularea poate reprezenta un proiect al sinelui-*idem*, mult mai curând decât o deschidere spre Alteritate a sinelui-*ipse*.

De la budoar la salon

Rețelele Internetului sunt adeseori definite prin metafore care implică asocierea, comunicarea, fie ea în variantă colocvială, intimistă chiar, sau formală: *chat rooms*, *newsgroups, listservs*. Paradoxul Internetului însă vine din faptul că în această lume virtuală se regăsesc, uneori periculos intersectate şi suprapuse, spațiul privat precum şi cel public. Sunt notorii deja scandalurile provocate de mesajele pornografice sau violente trimise de expeditori necunoscuți, ascunşi sub travestiuri electronice abile, unor persoane particulare sau chiar unor copii. În Statele Unite, asemenea paradoxuri au dus la dileme serioase, privind necesitatea sau posibilitatea de a cenzura comunicarea pe Internet pentru protejarea participanților de agresori «invizibili». Dilema aceasta e însă pratic insolvabilă, tocmai pentru că ea reprezintă urmarea unui paradox: a cenzura Internetul ca spațiu public, supus aşadar unor reguli şi norme comportamentale, presupune în acelaşi timp şi a-l sabota ca spațiu privat, invadând intimitatea celor care îl populează.

Pe măsura naturii contradictorii şi bizare a Internetului mi se pare a fi o altă metaforă decât cele folosite de obicei: cea a unei încăperi scufundate în întuneric, din care răzbat voci distincte, pe care le poți urmări şi despre care ajungi într-un târziu să ai reprezentări aparent demne de încredere, însă aflate dincolo de controlul tău. Ca şi în cazul tinerei din narațiunea publicitară, «vizibilitatea» este în lumea Internetului un element controlat de cel căruia îi aparține, nu de cei care o «văd» de fapt. În lumea «reală», adică în spațiul social cotidian, un asemenea tip de control este mult mai slab: fiecare dintre noi posedă ceea ce teoreticienii comunicării numesc

https://biblioteca-digitala.ro

«the blind self» (eul orb), acea zonă a identității noastre care există în măsura în care o percep ceilalți, nu în măsura în care o elaborăm noi, ca set de trăsături sau mărci pe care ei le văd într-un fel anume. Internetul stimulează disimularea, în vreme ce spațiul public cotidian «real» o sabotează cumva, prin contraponderea acelui sine orb aflat la dispoziția Celorlalți.

Pentru evitarea haosului în lumea *web*-ului, a unei suprapuneri asurzitoare de voci, există principii conversaționale care reglementează intervențiile, sancționează şi corijează, fără a elimina sau interzice. Prin felul său de a funcționa, Internetul este un forum retoric, spațiu de dialog, pluralist şi non-normativ. Ceea ce îi garantează supraviețuirea este organizarea sa în comunități descentralizate, caracterizate printr-o suprapunere de interese ale participanților, consimțirea la reguli comune şi asumarea unui anumit ethos comunicativ, definit prin credibilitate, onestitate şi bune intenții. Internetul găzduieşte grupuri conversaționale focalizate pe interese comune profesionale (de obicei anexate unei asociații sau instituții), ori centrate pe un element împărtăşit de membrii grupului, fie acest element o condiție cronică fizică, un hobby, practic orice. Toate acele «saloane» virtuale, *chat-rooms* sau *newsgroups,* indiferent dacă sunt dedicate istoriei filosofiei occidentale sau pasiunii culinare, sunt spații comunitare prin esența lor.

Dualitatea interesantă a lumii tehnologice virtuale aşadar stă în această suprapunere a comunitarismului cu solitudinea şi propensiunea stimulată de însăşi natura mediului, spre disociere şi axare pe Sine, în locul deschiderii spre Ceilalți. Ființa care navighează *web*-ul este, precum Descartes din scrisoarea către Balzac, în acelaşi timp un solitar şi un rătăcit într-o mare mulțime, de ale cărei reguli şi norme e constrâns în permanență. Descartes era convins că e ca şi invizibil în marele port olandez, deşi nu ar fi părăsit oraşul şi nici nu a avut conflicte de vreun fel cu autoritățile lui. Invizibilitatea sa era, de fapt, disimulare (principiu fundamental în filosofia carteziană, *larvatus prodeo*), ca afirmare a unei identități-*idem*, centrate pe ea însăşi, pe stabilitatea şi permanența ei în timp, nu pe factorul volatilității sau al deschiderii spre Ceilalți. Nu Descartes este cel invizibil în mijlocul mulțimii, ci mulțimea este invizibilă pentru el, prezentă doar într-un chip teoretic, ca ipoteză inevitabilă a existenței Celuilalt, însă o existență fără nici o consecință pentru structura de adâncime a Sinelui. Pentru protagonista narațiunii publicitare, colegii ei de serviciu, cu care comunică prin *e-mail*, în timp ce ea e încă în pijama, nu există decât ca parteneri abstracți de dialog. Satisfacția ei vine tocmai din faptul că existența lor reală nu o obligă pe ea la nimic, căci disimularea tehnologică îi permite să ducă o viață strict privată şi intimă chiar în timpul

https://biblioteca-digitala.ro

aparentei deschideri către ei. Doar de atenție are nevoie disimularea, concepută ca vigilență tehnică: altminteri, spații identitare distincte riscă să se amestece într-un *qui-pro-quo* zăpăcitor, cum i se întâmplă tânărului care sfârşeşte trimițând o epistolă amoroasă în loc de un *business plan*.

Ca spațiu comunitar însă, Internetul impune norme de comportament menite să controleze limitele de desfăşurare ale libertății sinelui-*ipse*. Dar şi acest control e doar o formă de a încuraja disimularea, nu de a o cenzura: membrii oricărui grup de conversație pe Internet nu îşi certifică decât prin simpla lor opțiune faptul de a-i aparține competența. Nu există criterii de selecție, pentru cele mai multe dintre aceste grupuri, deci nu există exclusivitatea, singura care ar putea controla impostura sau deghizamentul. Atâta vreme cât *pari* să fii ceea ce regulile grupului îți cer să fii, nimeni nu e interesat să afle *cine* sau *cum* eşti de fapt. Identitatea-*ipse* devine, astfel, o mască bine purtată de identitatea-*idem*. Căutând alteritatea, în lumea virtuală ai de fapt prilejul ideal de a-ți confirma solitudinea identitară.

https://biblioteca-digitala.ro

ROBERT KRAUT
VICKI LUNDMARK
MICHAEL PATTERSON
SARA KIESLER
TRIDAS MUKOPADHYAY
WILLIAM SCHERLIS

Paradoxul Internet

Cu cincisprezece ani în urmă, computerele erau exclusiv de domeniul ştiinţei, ingineriei şi afacerilor. În 1998, deja aproximativ 40% din locuinţele americane aveau un computer personal, dintre care cam o treime erau conectate la Internet. Mulţi cercetători consideră că aceste schimbări, şi mai ales Internetul, au transformat viaţa economică şi socială. Dar analiştii nu sunt de acord în privinţa naturii acestor schimbări – pozitive sau negative. Unii oameni de ştiinţă sunt de părere că Internetul provoacă izolare, întreruperea legăturilor sociale reale, din cauza faptului că oamenii stau singuri în faţa PC-urilor pentru a comunica cu nişte străini, într-un mediu social mult sărăcit. Alţii consideră că Internetul duce la relaţii sociale mai bune şi mai numeroase, prin aceea că eliberează oamenii de constrângerile geografice şi de izolarea determinată de traume, boală sau programul prea încărcat. Aceştia din urmă susţin că Internetul permite oamenilor să se alăture anumitor grupuri pe baza intereselor comune, mai degrabă decât în funcţie de obligaţiile sociale.

Argumentele legate de atributele tehnologiei nu pot rezolva singure această dezbatere. Oamenii pot folosi computerele personale şi Internetul în multe feluri şi pentru multe scopuri, inclusiv amuzament, educaţie,

---

Acest articol este rezultatul unei cercetări incluse în proiectul HomeNet al Universităţii Camegie Melon, început în 1995. Obiectivul acestui proiect este înţelegerea felului în care oamenii utilizează Internetul acasă.

https://biblioteca-digitala.ro

informare şi comunicare. Dacă Internetul e folosit în special pentru a comunica prin *e-mail* cu alții, pentru *chats* (conversații electronice în timp real) şi alte asemenea, ar putea-o face pentru a augmenta metodele tradiționale de contact social, extinzând numărul prietenilor şi reducând dificultățile de coordonare a interacțiunii cu ei. Pe de o parte, astfel de aplicații ale Internetului reduc disproporționat costurile comunicării cu persoane aflate la mare distanță; drept rezultat, contactul social total cu familia şi prietenii apropiați poate scădea. Alte aplicații ale Internetului, în special *World Wide Web*-ul, oferă amuzament asocial, care poate concura cu contactele sociale ca mijloc de a petrece timpul liber.

Pentru societate şi pentru binele personal al cetățenilor e extrem de important de ştiut dacă Internetul creşte sau descreşte implicarea socială a oamenilor. Într-un articol foarte important din 1995 («Bowling Alone: America's Declining Social Capital» în *Journal of Democracy*), Putnam discuta, cu date, un declin serios în privința prezenței civice şi sociale în Statele Unite în ultimii 35 de ani. Cetățenii votează mai puțin, merg mai rar la biserică, discută mai puțin cu vecinii despre problemele guvernului, sunt membri a mai puține organizații de voluntari, invită mai rar musafiri, şi, în general, se întâlnesc mai rar în scopuri civice şi sociale. Putnam argumentează că această ieşire din social are consecințe majore pentru societate şi pentru individ. La nivelul societății, ieşirea din social e asociată cu guverne mai corupte şi mai ineficiente şi cu o delincvență sporită. Când cetățenii sunt implicați în viața civică, şcolile merg mai bine, politicienii sunt mai deschişi şi oamenii sunt mai în siguranță pe străzi. La nivel individual, ieşirea din social se asociază cu o mai joasă calitate a vieții şi cu o mai şubredă sănătate fizică şi psihică. Atunci când oamenii au contacte sociale dese, sunt mai fericiți şi mai sănătoşi atât fizic, cât şi mental.

Deşi schimbările în ponderea forței de muncă şi în privința numărului divorțurilor ar putea fi cauza a o parte din declinul participării sociale şi a creşterii numărului de depresii începând din anii '60 încoace, evoluția tehnologică ar putea avea şi ea un rol. Televiziunea, un alt produs, mai timpuriu, al tehnologiei, asemănător cu Internetul în multe privințe, ar putea să fi redus participarea socială prin aceea că reține oamenii acasă, în fața aparatelor. Dimpotrivă, alte produse tehnologice domestice, în special telefonul, sunt folosite pentru a spori participarea socială, şi nu pentru a o descuraja. Computerul personal şi Internetul sunt prea noi şi, până de curând, erau prea puțin răspândite în locuințe pentru a putea explica curentele sociale născute cu peste 35 de ani în urmă. Acum însă ele ar putea exacerba sau ameliora aceste curente, în funcție de cum sunt folosite.

Scopul acestui articol este să examineze aceste probleme şi să prezinte primele rezultate empirice ale unui studiu asupra folosirii

https://biblioteca-digitala.ro

Internetului. Vom arăta că într-un grup divers de persoane, care se aflau în primul sau al doilea an de folosire a Internetului, această preocupare a dus la scăderea activităților sociale şi a sănătății lor psihice. Vom discuta cercetările ce trebuie făcute pentru a stabili gradul de generalizare a acestor efecte observate şi pentru a detecta mecanismele care le produc. Vom discuta, de asemenea, implicațiile de structură şi strategie pe care le au aceste rezultate, dacă se vor confirma.

De la introducerea computerelor în societate, cercetătorii şi oamenii de ştiință au analizat impactul lor social potențial. Cu o evoluție rapidă, cu un număr larg de aplicații, o bogăție de surse de informare şi accesibilitate globală, Internetul a adus şi mai multă nesiguranță. Internetul poate fi folosit pentru a transforma şi mai mult amuzamentul într-un lucru privat (aşa cum se pare că s-a întâmplat cu televizoarele), pentru a obține informații până atunci inaccesibile, pentru a spori abilitățile personale şi pentru a face tranzacții comerciale de acasă – toate acestea sunt funcții întrucâtva asociale, care le permit oamenilor să fie singuri şi independenți. Pe de altă parte, Internetul poate fi folosit pentru scopuri mai degrabă sociale, pentru a comunica cu colegii, prietenii şi familia prin intermediul poştei electronice şi prin intrarea în anumite grupuri sociale prin listele de distribuție, *newsgroups* şi *MUD*-ri (*multiuser dungeons*).

Dacă oamenii folosesc Internetul în primul rând pentru amuzament şi informație, efectele sociale ale Internetului s-ar putea asemăna cu cele ale televiziunii. Cele mai multe studii despre impactul televiziunii s-au concentrat pe conținutul programelor; aceste studii au cercetat efectele violenței televizate, ale conținutului educațional, ale stereotipurilor sexuale şi rasiale, ale publicității şi ale prezentării vieții de familie, printre altele. Unii sociologi au susținut că televiziunea sporeşte sociabilitatea şi legăturile sociale. Un studiu care compara oraşele australiene înainte şi după ce televiziunea a devenit accesibilă sugerează că sosirea televiziunii a dus la argumentarea activității sociale. Cu toate acestea, cele mai multe cercetări empirice indică faptul că televiziunea reduce implicarea socială. Studii epidemiologice recente au legat privitul la televizor de activități fizice reduse şi o sănătate fizică şi mentală mai şubredă.

Dacă privitul la televizor duce, într-adevăr, la un declin al participării sociale şi al stării de bine psihic, cea mai plauzibilă explicație aruncă vina asupra modului în care e repartizat timpul. Timpul pe care oamenii îl petrec la televizor este timpul în care nu sunt activi din punct de vedere social. Bazându-şi datele pe jurnale detaliate, Robinson şi Godbey (*Time for Life: The Surprising Ways American's Use Their Time,* University Park, 1997) au ajuns la concluzia că un adult american tipic stă trei ore pe zi la

https://biblioteca-digitala.ro

televizor; copiii privesc mult mai mult la televizor. Deşi un procentaj mare din privitul la televizor se desfăşoară în prezența altora, calitatea interacțiunii sociale dintre privitori este scăzută. Oamenii care declară că sunt energici şi fericiți când sunt implicați într-o interacțiune socială activă declară, de asemenea, că sunt plictisiți şi nefericiți când se uită la TV. Singuraticii se uită la televizor mai mult decât ceilalți, şi oamenii declară că se folosesc de televizor spre a le uşura singurătatea. Deşi nu se poate decela cu precizie cauza în acest studiu de eşantion, ipoteza cea mai plauzibilă este că privitul la TV provoacă ieşirea din social şi înrăutățirea stării de spirit.

Asemeni privitului la televizor, folosirea unui computer personal şi a Internetului implică, în general, inactivitate fizică şi limitarea interacțiunii sociale directe. Unele studii, inclusiv acesta, indică faptul că folosirea unui computer personal şi a Internetului pot duce la dezvoltarea abilităților şi a încrederii în fața unui computer. Dar atunci când oamenii folosesc aceste produse tehnologice intensiv pentru a învăța noi programe, pentu a juca jocuri pe computer, pentru a obține informații electronice, ei consumă timp şi ar putea petrece mai multă vreme singuri. Unele cercetări intersecționale sugerează că folosirea computerului personal poate înlocui însăşi televiziunea şi poate reduce timpul liber petrecut cu familia.

Internetul în comunicarea interpersonală

Internetul, asemeni predecesorilor săi din rețea, s-a dovedit a fi mult mai social decât televiziunea. Din acest punct de vedere, impactul Internetului s-ar putea asemăna cu cel al telefonului mai mult decât cu cel al televizorului. Cercetările noastre au arătat că, în locuințe, Internetul este folosit predominant pentru comunicarea interpersonală. Dar dacăoamenii folosesc Internetul în principal pentru acest tip de comunicare nu înseamnă că interacțiunile şi relațiile lor sociale de pe Intenet sunt aceleaşi cu interacțiunile şi relațiile lor sociale tradiționale, sau că utilizările sociale ale Internetului vor avea efecte comparabile cu activitățile sociale tradiționale.

Efectele pozitive sau negative ale folosirii în scopuri sociale a Internetului ar putea depinde de felul cum acesta modelează echilibrul legăturilor de rețea, puternice sau slabe, pe care le mențin oamenii. Legăturile puternice sunt relațiile asociate cu contacte frecvente, cu sentimente adânci de afecțiune şi îndatorire, şi existența într-un domeniu cu conținut larg. Legăturile slabe sunt relații superficiale, ce pot fi uşor rupte, cu contacte neregulate şi domenii reduse de interes. Ambele legături, puternice şi slabe, oferă oamenilor sprijin social. Legăturile slabe, inclusiv cele de pe Internet, sunt folositoare mai ales prin conectarea

https://biblioteca-digitala.ro

oamenilor la informații şi resurse sociale ce nu sunt disponibile în grupurile locale de apropiați. Cu toate acestea, legăturile puternice sunt relațiile care protejează oamenii de stresul vieții şi duc la rezultate sociale şi psihologice mai bune. Oamenii primesc cea mai mare parte a sprijinului social de la cei cu care se află frecvent în legătură, şi ajutorul cel mai mare vine de la cei cu legături puternice.

În general, legăturile personale puternice sunt sprjinite de proximitate fizică. Internetul are potențialul de a reduce importanța proximității fizice în crearea şi menținerea rețelelor de legături sociale puternice. Spre deosebire de interacțiunea directă, sau chiar de telefon, Internetul oferă ocazii de interacțiune socială care nu depind de distanța dintre oameni. Aceştia folosesc adesea Internetul pentru a ține legătura cu cei cu care aveau deja o relație. Dar ei îşi mai şi creează noi relații prin Internet; cele mai multe dintre aceste relații sunt slabe. MUD-urile, *listserv*-urile, *newsgroup*-urile şi spațiile conversaționale de pe Internet pun oamenii în legătură cu o mulțime de noi grupuri, dar acestea sunt organizate în funcție de anumite subiecte, activități sau repere demografice specifice, şi rareori se leagă de comunitatea locală şi familie sau prietenii apropiați.

Dacă o relație tipică dezvoltată pe Internet poate deveni la fel de puternică precum o relație tradițională tipică, şi dacă relațiile de pe Internet schimbă numărul sau calitatea implicărilor sociale ale unei persoane, acestea sunt întrebări încă deschise. Dovezile empirice despre impactul Internetului asupra relațiilor şi implicării sociale sunt foarte puține. Mulți autori s-au întrebat dacă Internetul va promova comunitatea sau o va submina, şi dacă relațiile interumane formate pe Internet sunt impersonale, sau la fel de apropiate şi de substanțiale ca cele formate prin interacțiune directă. O mare parte a acestor discuții s-a bazat pe speculații sau anecdote, sau pe date obținute dintr-un eşantion prea mic.

Cercetarea la nivel național realizată de Katz şi Aspden în 1997 (*A Nation of Strangers?*) este unul dintre puținele studii empirice care compară participarea socială a celor care folosesc Internetul cu a celor care nu-l folosesc. Cercetând statistic variabilele educaționale, rasiale şi altele, aceşti sociologi nu au descoperit, între cei care folosesc Internetul şi cei care nu îl folosesc, nici o diferență între afilierea religioasă, cantitatea de timp liber, comunitățile sau timpul pe care cele două categorii declară că îl petrec comunicând cu familia sau prietenii. Din aceste date, Katz şi Aspden au tras concluzia că «departe de a crea o națiune de înstrăinați, Internetul creează o națiune de oameni mai bogați în prietenii şi relații».

Concluziile lui Katz şi Aspden ar putea fi premature, deoarece ei au folosit măsurători potențial eronate ale folosirii Internetului şi ale

https://biblioteca-digitala.ro

participării sociale, care sunt probabil insensibile la schimbările care se petrec treptat. Mai mult, observaţia lor că oamenii au prieteni pe Internet nu duce neapărat la concluzia că folosirea Internetului sporeşte participarea socială sau starea de bine. Pentru a ajunge la o astfel de concluzie, e nevoie să ştim mai multe despre calitatea relaţiilor lor *on-line* şi despre impactul acestora asupra relaţiilor *off-line*. Multe studii arată fără dubiu că oamenii îşi formează, într-adevăr, relaţii sociale *on-line*. Dar aceste date nu spun nimic despre frecvenţa, seriozitatea şi impactul relaţiilor *on-line* în comparaţie cu cele tradiţionale, şi nu arată dacă existenţa relaţiilor *on-line* afectează relaţiile tradiţionale sau echilibrul legăturilor puternice şi slabe.

Chiar dacă o cercetare pe eşantion ar demonstra în mod convingător că folosirea Internetului se asociază cu o mai mare implicare socială, ea n-ar putea stabili direcţia cauzală a acestei relaţii. În multe cazuri, e plauzibil să presupunem că implicarea socială provoacă folosirea Internetului ca revers al medaliei. De exemplu, mulţi îşi cumpără un computer personal pentru a ţine legătura cu copiii plecaţi la studii sau cu părinţii pensionaţi. Cei care folosesc Internetul diferă substanţial de cei care nu îl folosesc în privinţa repartizării demografice, a aptitudinilor, valorilor şi atitudinilor. Testele statistice adesea verifică şi influenţa acestor factori, care la rândul lor pot fi asociaţi cu implicarea socială.

Cercetarea noastră foloseşte date longitudinale pentru a examina relaţia cauzală dintre folosirea Internetului, implicarea socială şi anumite consecinţe psihologice probabile ale implicării sociale. Datele provin dintr-o analiză de teren a folosirii Internetului, prin care a fost urmărit comportamentul a 169 de participanţi pe parcursul primului an, sau al primilor doi ani de folosire a Internetului. Cercetarea îmbunătăţeşte studiile anterioare prin aceea că foloseşte date corecte şi exacte privitoare la folosirea Internetului, şi o structură de cercetare în grup. Deoarece am urmărit subiecţii pe perioade mari de timp, putem observa schimbările şi verifica statistic implicarea socială, stările psihice şi atributele demografice ale participanţilor la test, existente anterior folosirii Internetului. Cu aceste metode de control statistic şi de măsurare a schimbării, putem trage concluzii cauzale mai pertinente decât ar fi posibil într-un studiu în care informaţiile sunt colectate o singură dată.

În unele studii anterioare, factorii demografici de vârstă, sex şi rasă au fost asociaţi empiric cu folosirea Internetului. În altele s-a raportat că venitul pe gospodărie e legat de folosirea Internetului. Noi am folosit aceşti factori demografici ca variabile de control în ecuaţiile noastre. De asemenea, am folosit o măsurătoare a extravertirii sociale (de genul «Îmi

https://biblioteca-digitala.ro

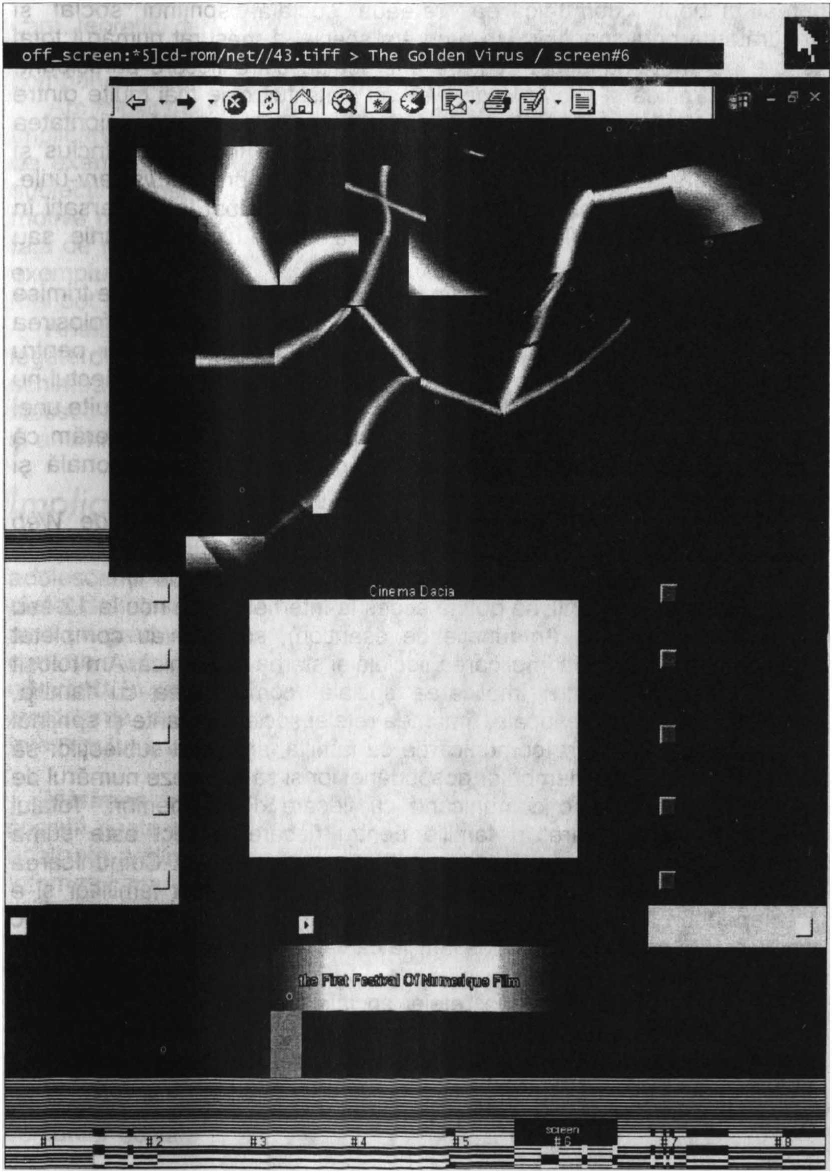

https://biblioteca-digitala.ro

place să am contacte sociale cu oamenii») ca variabilă de controlcare ar putea influența comunicarea, rețeaua socială, sprijinul social şi singurătatea participanților. Un program special a măsurat numărul total de ore pe săptămână petrecut pe Internet de către fiecare paricipant. Poşta electronică şi *World Wide Web* au constituit cele mai multe dintre aplicațiile folosite de participanți pe Internet, şi ele reprezintă majoritatea timpului petrecut *on-line*. De asemenea, orele de Internet au inclus şi timpul în care subiecții au citit listele de distribuție precum *listserv*-urile, sau *newsgroup*-uri gen Usenet, şi în care au participat la conversații în timp real folosind liniile de comunicație ale *Web*-ului, MUD-uile sau Internet Relay Chat.

În privința poştei electronice, am înregistrat numărul de mesaje trimise şi primite de fiecare subiect. Pentru a delimita mai bine folosirea Internetului pentru comunicare interpersonală de folosirea lui pentru informații şi amuzament, am exclus mesajele *e-mail* în care subiectul nu era numit în mod explicit ca destinatar. Aceste mesaje erau distribuite unei liste de persoane la care se înscrisese şi subiectul. Noi considerăm că aceste mesaje reflectă un amestec de comunicare interpersonală şi distribuire de informație.

Am înregistrat numărul de domenii sau site-uri *World Wide Web* accesate săptămânal (un domeniu, sau un site, este o adresă-proocol de Internet, de exemplu www.disney.com).

Înainte ca participanții să obțină acces la Internet, şi din nou la 12 sau 24 de luni mai târziu (în funcție de eşantion), subiecții au completat chestionare privitoare la implicarea socială şi starea lor psihică. Am folosit patru măsurători pentru implicarea socială: comunicarea cu familia, mărimea rețelei sociale locale, mărimea rețelei sociale distante şi sprijinul social. Pentru a măsura comunicarea cu familia, am cerut subiecților să noteze toate numele membrilor gospodăriei lor şi să estimeze numărul de minute petrecute zilnic comunicând cu fiecare dintre membri. Totalul timpului de comunicare în familie pentru fiecare subiect este suma minutelor petrecute comunicând cu alți membri ai familiei. Comunicarea familială este determinată în parte de numărul membrilor famililor şi e interdependentă în cadrul gospodăriilor, aşa că, pentru a controlastatistic aceste efecte de grup, am inclus familia ca variablă temporară în analizele legate de comunicarea în familie.

Pentru a măsura mărimea rețelei sociale locale a subiecților, le-am cerut să estimeze «numărul oamenilor din zonă cu care te întâlneşi măcar o dată pe lună». Mărimea rețelei sociale distante a fost definită ca «numărul de oameni din afara zonei pe care îi cauți pentru a vorbi cu ei, sau cu care te vezi măcar o dată pe an».

https://biblioteca-digitala.ro

Sprijinul social este o măsurătoare autoreferențială a resurselor sociale care, teoretic, derivă din rețeaua socială (le-am cerut indivizilor să declare cât de uşor le este să obțină ajutor palpabil, sfaturi, sprijin emoțional şi companie, şi cât de mult sunt legați de cei din jur).

Am folosit trei măsurători de bunăstare socială care au fost asociate cu implicarea socială: singurătatea, stresul şi deprimarea (pentru singurătate, de exemplu, «Nu pot găsi un prieten atunci când vreau», pentru stres subiecții au fost întrebați dacă au resimțit unul sau mai multe dintre 49 de motive posibile pentru stresul cotidian, de la stricarea maşinii la antipatia față de mersul la şcoală şi la o boală în familie, iar pentru deprimare de exemplu, «Mi se părea că tot ce fac, fac cu efort», «Aveam senzația că nu mai pot scăpa de tristețe, nici măcar cu ajutorul familiei şi prietenilor»).

Analiza datelor efectuată de noi examinează modul în care schimbările legate de folosirea Internetului în ultimele 12-24 de luni au fost legate de schimbările în implicarea lor socială sau starea de bine psihic. Am verificat statistic nivelurile inițiale de implicare socială şi bunăstare psihică, precum şi anumite variabile demografice şi de control.

Implicarea socială

Comunicarea în familie. Analiza comunicării în familie a arătat că adolescenții au folosit Internetul mai multe ore decât adulții, dar media orelor de folosire nu a diferit în funcție de rasă sau sex. Familii diferite au avut un grad variat de folosire a Internetului, dar suma comunicărilor pe care un membru al familiei le-a avut cu ceilalți membri ai familiei nu a fost relevantă în privința folosirii ulterioare a Internetului. În principal, cea mai importantă descoperire este aceea că folosirea mai consistentă a Internetului s-a asociat cu declinul ulterior al comunicării în familie.

Mărimea rețelelor sociale ale participanților. Deoarece extravertirea socială poate influența numărul de prietenii ale unui individ, şi pentru că analizele preliminare au arătat că persoanele mai extravertite au folosit Internetul mai puțin, am inclus şi extravertirea socială ca variabilă de control.

Un mai mare grad de extravertire socială şi un cerc social local mai mare au fost factori de previziune a unei folosiri mai scăzute a Internetului în următoarele 12-24 de luni. Majoritarii şi-au sporit numărul membrilor cercurilor sociale distante mai mult decât minoritățile, iar adolescenții şi-au sporit numărul membrilor cercurilor distante mai mult decât adulții; la aceste grupuri nu au existat schimbări în privința cercurilor sociale locale. Menținând constante aceste variabile de control şi mărimea inițială a cercurilor sociale ale participanților, folosirea sporită a Internetului a fost

https://biblioteca-digitala.ro

asociată cu un declin ulterior al mărimii cercurilor sociale, atât locale cât şi, marginal, a cercurilor sociale distante.

Sprijinul social. Măsurătorile cercurilor sociale au solicitat subiecţii să estimeze numărul oamenilor cu care pot avea schimburi sociale. Cu toate acestea, se poate ca definiţia primită de participanţi să le fi îndreptat atenţia în special asupra oamenilor cu care aveau contact direct, ceea ce a putut duce la o perspectivă subiectivă asupra resurselor sociale, dacă Internetul a permis substituirea relaţiilor *on-line* cu relaţii directe. Sprijinul direct şi măsurătorile de singurătate cuantifică mai exact consecinţele contactelor sociale, şi nu sunt neapărat subiective din cauza mijlocului de comunicare.

Măsurarea sprijinului social şi măsurarea singurătăţii au unele rubrici cu conţinut comparabil (de exemplu, «Am cu cine să vorbesc atunci când vreau» se află în măsurătoarea singurătăţii, şi «Atunci când mă simt singur, există mai mulţi oameni cu care pot vorbi» se află în măsurătoarea sprijinului social). De asemenea, cele două măsurători sunt corelate; dar, în vreme ce măsurarea singurătăţii se concentrează asupra sentimentelor de apartenenţă socială, măsurătoarea sprijinului social incude şi componente ce cuantifică disponibilitatea unor resurse tangibile din partea altora (de exemplu, un împrumut), a unor resurse intangibile (de exemplu, sfaturi) şi a respectului (de exemplu, respect pentru capacităţi).

Starea de bine psihic

Singurătatea. Persoanele din medii mai bogate au avut un grad de singurătate sporit faţă de cel al persoanelor din medii mai sărace; bărbaţii au devenit mai singuratici decât femeile, şi minorităţile etnice au devenit mai singuratice decât majoritarii. Asocierea folosirii Interneului cu singurătatea ulterioară e comparabilă cu asocierea venitului, sexului şi rasei cu singurătatea ulterioară.

Stresul. Oamenii care au folosit mai mult Internetul au declarat că au avut mai multe stresuri zilnice în perioada ulterioară – o creştere destul de semnificativă. Am încercat să obţinem informaţii despre schimbările detaliate care au avut loc în viaţa subiecţilor conducând o analiză *post hoc*, de explorare, ce urmărea identificarea factorilor de stres care creşteau o dată cu folosirea Internetului. Am condus analize separate în cazul fiecărui potenţial factor de stres, şi nici unul dintre aceştia nu s-a modificat faţă de linia de pornire. Implicaţia este următoarea: chiar dacă folosirea Internetului poate spori suma totală a stresurilor, aceasa nu se întâmplă printr-un traseu unic comun tuturor subiecţilor.

https://biblioteca-digitala.ro

Deprimarea. Deoarece stresul adesea atrage după sine deprimarea, şi sprijinul social este adesea un atenuator al deprimării, i-am inclus pe amândoi, în calitate de covariabile, în scara stresurilor şi sprijinului social. Deprimarea inițială nu a fost un factor de predicție pentru folosirea ulterioară a Internetului. Minoritățile au raportat o creştere a deprimării mai mare decât cea raportată de majoritari, şi cei cu un grad mai ridicat de stres inițial au raportat o creştere mare a deprimării. Pentru această analiză, descoperirea cea mai importantă este că mai frecventa folosire a Internetului se asociază cu deprimarea sporită ulterioară, chiar dacă deprimarea inițială, stresul şi variabilele de sprijin, des asociate cu deprimarea, au rămas constante. Asocierea negativă între folosirea Internetului şi deprimare susține interpretarea conform căreia folosirea Internetului a provocat o creştere a deprimării.

Evaluarea cauzelor

Rezultatele acestei cercetări oferă o imagine surprinzător de coerentă a consecințelor folosirii Internetului. Mai frecventa utilizare a Internetului se asociază cu un declin mic, dar semnificativ din punct de vedere statistic, al implicării sociale, măsurată prin comunicarea cu familia şi mărimea rețelei sociale locale a subiecților, şi cu o sporire a singurătății, o stare psihică asociată cu implicarea socială. De asemenea, utilizarea frecventă a Internetului s-a asociat cu sporirea deprimării.

Analizele noastre susțin ipoteza conform căreia folosirea Internetului afectează negativ implicarea socială şi starea de bine psihic. Structura acestei cercetări ne îndreptățeşte să determinăm cauza, făcându-ne să credem că, în acest caz, corelarea implică într-adevăr cauzalitate. Folosirea inițială a Internetului, implicarea socială inițială şi bunăstarea psihică au fost incluse în toate aceste modele de stabilire a efectului utilizării Internetului asupra dezvoltării sociale şi psihologice ulterioare. Deoarece implicarea socială şi bunăstarea psihică nu au fost, în general, asociate cu folosirea ulterioară a Internetului, aceste descoperiri implică faptul că direcția cauzalității este, mai probabil, de la folosirea Internetului la declinul implicării sociale şi al stării de bine psihic, mai degrabă decât invers. Singura excepție la această generalizare este o descoperire marginală, aceea că subiecții care inițial aveau cercuri sociale locale mai mari au folosit mai puțin Internetul.

Principalul atac la adresa direcției cauzalității ar putea proveni din aceea că un factor oarecare nemăsurat de-a lungul timpului ar spori simultan folosirea Internetului şi declinul în nivelurile normale de implicare socială şi puternică de bine psihic. Un astfel de factor ar putea fi dezvoltarea personală legată de adolescență, care face adolescenții să se

https://biblioteca-digitala.ro

retragă din cercurile sociale (sau cel puțin din mediul familial) şi să folosească Internetul ca pe o evadare. Datele noastre sunt amestecate în această privință. În unele analize, interacțiunea statistică între folosirea Internetului şi vârstă arată că sporirea utilizării Internetului se asociază cu accentuarea singurătății şi declinul sprijinului social, mai mare pentru adolescenți decât pentru adulți. Nu există interacțiuni statistice între folosirea Internetului şi vârstă în privința comunicării în familie, a deprimării sau a mărimii cercului social.

Participanții au devenit mai buni utilizatori ai computerului prin folosirea Internetului. Mai mulți părinți ai unor adolescenți care îşi petrecuseră multe ore *on-line* au considerat că rezultatele educaționale pozitive ale copiilor lor, datorate folosirii Internetului, au compensat potențialul declin al interacțiunii sociale a copiilor. Va fi nevoie de încă alte studii pentru a vedea dacă asemenea compensări există.

Posibile mecanisme cauzale

Până acum am încercat să stabilim existența unui fenomen: şi anume că Internetul provoacă declinul implicării sociale şi al stării de bine psihic. Cu toate acestea, nu am identificat mecanismele prin intermediul cărora se produce acest fenomen. Există cel puțin două mecanisme plauzibile şi interesante din punct de vedere teoretic, dar avem puține dovezi derivate din acest studiu pentru a stabili care dintre cele două (sau dacă vreunul dintre ele) este corect.

Substituirea activității sociale. Timpul pe care oamenii îl dedică navigării pe Internet poate substitui timpul pe care îl dedicau înainte activităților sociale. Conform acestei explicații, Internetul este similar altor activități pasive non-sociale, precum privitul la televizor, cititul sau ascultatul muzicii. Folosirea Internetului, precum privitul la televizor, ar putea reprezenta o «privatizare» a amuzamentului, ceea ce ar putea duce la retragerea din social şi declinul stării de bine psihic. Putnam susținuse acelaşi lucru în privința privitului la televizor.

Problema pe care o pune această explicație este că una dintre utilizările majore ale Internetului este în mod explicit socială. Oamenii folosesc Internetul pentru a ține legătura cu familia şi prietenii prin intermediul poştei electronice şi conversațiilor *on-line*, şi pentru a cunoaşte lume prin MUD-uri, *chats*, *newsgroup*-uri, Usenet şi *listserv*-uri. Analizele noastre anterioare arată că scopul dominant al utilizării Internetului a fost comunicarea interpersonală. Oamenii au folosit Internetul mai frecvent pentru a face schimb de mesaje electronice decât pentru a «umbla» pe *World Wide Web* şi, în decursul unei sesiuni de utilizare, în mod normal

https://biblioteca-digitala.ro

verificau mail-ul înainte de a intra pe *Web*; folosirea poştei electronice a fost mai stabilă de-a lungul timpului decât folosirea *World Wide Web*-ului, iar folosirea mai frecventă a *e-mail*-ului legată de Internet a dus la o folosire mai intensă a Internetului însuşi, şi de-a lungul unei mai mari perioade de timp. Alte studii arată că până şi utilizarea socială a Internetului a fost asociată cu rezultate negative. De exemplu, folosirea mai frecventă a poştei electronice a fost asociată cu sporirea deprimării.

Substituirea legăturilor puternice. În acest caz, paradoxul pe care îl observăm este că Internetul este o tehnologie socială folosită pentru comunicarea cu indivizi şi grupuri, dar se asociază cu declinul implicării sociale şi al stării de bine psihic, stare care este legată de implicarea socială. Poate că, prin folosirea Internetului, oamenii substituie relații sociale mai solide cu relații sociale de o mai slabă calitate – adică substituie relațiile puternice cu relații slabe. Oamenii pot susține legături puternice prin mijloace electronice. Într-adevăr, interviurile avute cu subiecții noştri au relevat numeroase cazuri în care participanții au ținut legătura cu părinți sau frați aflați la distanță, au corespondat cu copiii care plecaseră la colegiu, au redescoperit foşti colegi de cameră, şi-au consolat prieteni aflați la depărtare care trecuseră prin diverse tragedii, sau au schimbat mesaje cu colegii de clasă după terminarea orelor de curs.

Cu toate acestea, multe relații *on-line* din eşantionul nostru, şi mai ales cele noi, au reprezentat relații slabe mai degrabă decât relații puternice. Exemplele includ o femeie care a făcut schimb de mănuşi de lână cu o străină pe care a cunoscut-o pe un *listserv* pentru pasionații tricotatului, un bărbat care a făcut schimb *on-line* de glume cu scoțieni şi informații oarecare cu un coleg pe care l-a găsit pe un *website*, şi un adolescent care a trimis povestiri (fictive) despre escapadele sale subacvatice unui *chat-service* pentru amatorii de *scuba diving*. Câțiva participanți au cunoscut oameni *on-line* şi au legat prietenii cu aceştia. De exemplu, un adolescent a cunoscut-o *on-line* pe fata cu care a mers la balul de absolvire a liceului, şi o altă femeie a cunoscut un cuplu din Canada, pe care ulterior l-a vizitat în vacanță. Cu toate acestea, interviurile cu participanții la acest studiu sugerează că noile prietenii legate *on-line* au fost rare. Chiar dacă au fost primite cu deschidere atunci când a fost cazul, nu au contracarat declinul real al comunicării cu familia şi prietenii. Concluziile noastre sunt în acord cu datele cercetărilor la nivel național întreprinse de Katz şi Aspden în 1997, date care arată că doar 22% din subiecții care foloseau Internetul de doi sau mai mulți ani îşi făcuseră un prieten nou pe Internet. Deşi nici noi, nici Katz şi Aspden nu avem date de comparație, ne întrebăm dacă, în lumea reală, doar o cincime din populație îşi face un prieten nou în doi ani.

https://biblioteca-digitala.ro

Prieteniile *on-line* au probabilitatea de a fi mai limitate decât prieteniile bazate pe apropiere fizică. Prietenii *on-line* sunt, în general, mai puţin disponibili pentru a acorda ajutor tangibil, ca de exemplu mici împrumuturi, drumuri cu maşina sau *baby-sitting*. Deoarece prietenii *on-line* nu au acelaşi mediu înconjurător cotidian, au o capacitate mai mică de a înţelege contextul conversaţiilor, ceea ce face discuţiile mai dificile, şi ajutorul mai improbabil. Atât frecvenţa contactelor, cât şi natura mijlocului de contact pot contribui la această diferenţiere. De exemplu, una dintre participantele la studiu, care a declarat că se bucura de corespondenţa prin *e-mail* pe care o susţinea cu fiica sa aflată la colegiu, a mai declarat şi că atunci când fiicei sale îi era dor de casă, sau când aceasta era deprimată, recurgea la telefoane pentru a fi alinată. Deşi un preot aflat printre subiecţi a schimbat idei pentru predici cu alţi preoţi, le-a dat telefon când a avut nevoie de sfaturi legate de negocierea contractului său. La fel ca mama şi preotul menţionaţi, mulţi participanţi la studiul nostru au apreciat confortul oferit de Internet. Cu toate acestea, confortul respectiv poate face oamenii să substituie interacţiunile mai solicitante din lumea reală cu interacţiuni electronice mai puţin solicitante. Preotul din eşantionul nostru a declarat că implicarea în *listserv*-ul său a fost în dauna timpului petrecut cu soţia sa.

Implicaţii asupra strategiilor şi structurii

Efectele negative ale utilizării Internetului prezentate aici nu sunt inevitabile. Tehnologiile, şi mai ales cele computaţionale, nu sunt de neschimbat. Efectele lor vor fi modificate de felul în care sunt construite de specialişti, de modul în care sunt livrate de furnizorii de servicii şi de felul în care sunt utilizate de consumatori.

Tehnologia şi strategia destinate evitării rezultatelor negative vor depinde de o mai bună înţelegere a mecanismelor prin care folosirea Internetului influenţează implicarea socială şi starea de bine psihic. Dacă suntem de acord, de exemplu, că cel puţin parţial consecinţele negative ale folosirii Internetului se datorează faptului că oamenii acordă mai mult timp şi mai multă atenţie legăturilor slabe, şi acordă mai puţin timp şi mai puţină atenţie legăturilor puternice, atunci se întrevăd câteva soluţii de structură şi strategie.

Cele mai multe discuţii publice de strategie a Internetului s-au axat pe beneficiile potenţiale ale acestuia, în calitate de sursă de informaţii şi mijloc de schimburi comerciale. De asemenea, fondurile destinate cercetărilor favorizează dezvoltarea unor resurse şi mai bune pentru obţinerea mai eficientă de informaţii.

Intervenţiile atât strategice, cât şi tehnologice, pentru a încuraja

https://biblioteca-digitala.ro

folosirea Internetului pentru comunicare interpersonală, ar putea echilibra balanța. De exemplu, o lege americană recentă pentru limitarea impozitelor pe Internet favoriza acea parte a Internetului destinată tranzacțiilor comerciale. Nu există inițiative strategice comparabile pentru a sprijini folosirea Internetului ca mijloc de comunicare interpersonală. La nivel tehnologic, serviciile pentru găsirea unor parteneri de discuție pe Internet sunt mult mai rare, mai puțin sofisticate sau performante decât serviciile pentru găsirea unor informații sau produse. Catalogurile *on-line* pentru adrese de *e-mail* sunt mult mai puțin cuprinzătoare decât catalogurile *on-line* pentru numere de telefon. Serviciile de căutare pe Internet, precum Yahoo, Alta Vista, InfoSeek şi Lycos, s-au dezvoltat din programe de cercetare industrială sofisticată în domeniul obținerii de informații, programe sponsorizate de guvern. Inițiativa creării unor arhive *on-line* ale imaginilor digitale, pornită de Fundația Națională pentru Ştiință şi Agenția pentru Proiecte de Cercetare Avansată în Domeniul Apărării, urmăreşte realizarea de fotografii, grafică şi imagini video ce pot fi căutate şi extrase sub formă de text de pe Internet. Programele comparabile destinate căutării de persoane pe baza însuşirilor sunt mult mai slab susținute.

Aplicațiile pentru comunicarea interpersonală actualmente prevalente pe Internet sunt fie neutre în privința legăturilor puternice, fie tind să le submineze, mai degrabă decât să le promoveze. Deoarece majoritatea *site*-urilor de web, a *newsgroup*-urilor Usenet şi a *listserv*-urilor sunt organizate în funcție de un subiect, străinii sunt încurajați să îşi citească unii altora mesajele şi să schimbe scrisori electronice pe baza interesului lor comun pentru telenovele, drepturile omului, colecționarea de timbre sau alte asemenea subiecte înguste. Această comunicare este dominată de subiectul ales, şi oamenii sunt adesea descurajați, din cauza presiunii sociale, să devieze de la subiect. Deşi unele dintre aceste grupuri sunt formate explicit pentru a asigura sprijin, şi câteva chiar încurajează prieteniile în lumea reală şi ajutorul tangibil, acestea sunt relativ puține în comparație cu miile de grupuri concentrate asupra sfaturilor profesionale, hobby-urilor şi amuzamentului. Serviciile de informații şi comunicare ce sunt organizate în funcție de aşezarea geografică şi structurate astfel încât să ofere sprijin oamenilor care deja se cunosc şi sunt prieteni sunt şi mai rare. Există într-adevăr, unele experimente reuşite de comunicare intercomunitară *on-line* alături de câteva servicii comerciale de succes care susțin grupurile sociale preexistente (de exemplu, listele de «amici» din programul *Instant Messenger* al *America OnLine*). Noi considerăm că acestea sunt nişte direcții ce merită exploatate.

O dezvoltare şi asigurare mai bună a serviciilor care susțin comunitățile

https://biblioteca-digitala.ro

preexistente şi relațiile puternice ar trebui încurajate. Eforturile guvernului american de a lega la Internet şcolile, de exemplu, ar trebui să ia în considerare şedințele *on-line* pentru rezolvarea temelor, şi nu numai lucrările de referință *on-line*. Voluntarii din biserici, sinagogi şi grupuri comunitare care construiesc *site*-uri de *web* ar putea descoperi că aceste mijloace de sprijinire a comunicării dintre membri sunt chiar mai valoroase.

Atât ca națiune, cât şi în calitate de consumatori individuali, trebuie să echilibrăm valoarea pe care o are Internetul ca mijloc de informare, comunicare şi comerț, cu costurile lui. Folosirea Internetului poate fi atât foarte plăcută şi utilă, cât şi dăunătoare, dacă provoacă o îndepărtare prea mare de lumea reală. Până când tehnologia va evolua pentru a deveni cu adevărat benefică, oamenii ar trebui să utilizeze Internetul cu moderație, şi să monitorizeze cu atenție modul în care îl folosesc.

În româneşte de ILINCA ANGHELESCU

© 1998 by the American Psychological Association, tradus cu permisiunea autorului şi editurii. The American Psychological Association nu răspunde de acuratețea traducerii. Nici originalul şi nici această traducere nu pot fi distribuite sau reproduse în orice formă şi prin orice mijloace sau stocate în baze de date fără permisiunea scrisă a A.P.A.

https://biblioteca-digitala.ro

ARTA DIALOGULUI

ȘTEFAN AUG. DOINAȘ și EUGEN VASILIU

https://biblioteca-digitala.ro

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ
în dialog cu
EUGEN VASILIU

Eugen Vasiliu: Nevoia nestăpânită de a cunoaşte a fost păcatul originar al omului. Vă propun să discutăm dacă nevoia nestăpânită de a comunica, adică de a transmite ceea ce cunoaşte, este astăzi mântuirea sau, dimpotrivă, păcatul final, care poate aduce şi pieirea.

Ştefan Augustin Doinaş: Este probabil principala problemă a timpului pe care îl trăim. Această explozie a comunicării cred că marchează decisiv epoca noastră alături de alte «ştampile» cumplite pe care secolul XX – din fericire, pe sfârşite – le-a suportat. Istoria a fost foarte crudă cu noi în secolul acesta; deşi s-ar putea ca el să însemne şi un pas decisiv pentru ceea ce va deveni omenirea de mâine. Mie întotdeauna mi s-a părut că secolul XX este unul de tranziţie; de aceea încercările prin care am trecut s-ar putea să ducă la ceva pozitiv.

E.V.: Este interesant că l-aţi considerat un secol de tranziţie în ciuda faptului că toată lumea spune că în acest secol totul a explodat, 90% dintre invenţii s-au făcut în acest secol...

S.A.D.: Tocmai de aceea: mi se pare că este un secol în care au apărut iniţiative noi în diverse discipline ale spiritului, determinând drumuri noi de progres.

E.V.: Sigur că în momentul de faţă, această explozie a mijloacelor de comunicare este poate cea mai diabolizată, pentru că numai ideea că se poate comunica orice, oricui, oricum şi oricând poate duce la dezastre. Este un semnal de alarmă şi exemplul dat cel mai des este imensa reţea de comunicare (Internetul), care a devenit simbolul descătuşării comunicării, dar, în acelaşi timp al încătuşării omului. Poate că diabolizarea asta este şi bună.

S.A.D.: Nu ştiu dacă este cea mai de speriat diabolizare. Când aflu, uneori, ce se întâmplă în alte multe domenii ale ştiinţei mă sperii: de pildă, de ceea ce înseamnă ingineria genetică. Dar să revenim la problema comunicării. Comunicarea şi mijloacele prin care se realizează ea astăzi, mi se pare că dislocă sau contrag două condiţii a priori ale existenţei

https://biblioteca-digitala.ro

noastre: spaţiul şi timpul. Pe care le contractă: nu mai există distanţă, nu mai există nici distanţă în timp. O dată ce acum, în clipa aceasta, eu pot să ştiu ce se petrece la antipozi, înseamnă că aş fi făcut, instantaneu, o călătorie acolo. În felul acesta îmi este «furat» spaţiul, pe care în mod normal l-aş fi parcurs ca să ajung la antipozi; dar şi timpul necesar pentru a parcurge acest spaţiu, timp în care ar fi avut loc diverse evenimente. Or, această anulare a distanţei mi se pare că nu poate fi un lucru care să nu aibă multiple consecinţe.

E.V.: Pe de altă parte însă, latura bună este că îmi dă posibilitatea să particip simultan la foarte multe evenimente. Îmi conferă un fel de ubicuitate.

S.A.D.: Cum trebuie să înţelegem, însă, această participare? Pentru că distanţa ca atare – distanţa fizică, distanţa morală, distanţa intelectuală – permitea un anumit tip de contact cu Celălalt: îngăduia identitatea Celuilalt. Exotismul, de pildă, reprezintă tocmai respectarea distanţei care se creează între mine şi Celălalt; în sensul că eu nu încerc reducerea Celuilalt la felul meu de a fi, la felul meu de a gândi, la felul meu de a cunoaşte, la felul meu de a acţiona; ci îl receptez în deplina lui alteritate. Or, acuma, cunoaşterea care îmi stă la dispoziţie – instantaneu şi cu atâta uşurinţă – ce va face din Celălalt? Care este raportul ce se va crea între mine şi Celălalt? Îl voi asimila? Îl voi agresa? Îl voi reduce la ceea ce sunt eu însumi?....

E.V.: Sau, în cel mai rău caz, voi participa foarte superficial la lucruri pe care el le face. Spuneam că am posibilitatea să fiu participant, dar tentativa de a participa s-ar putea să eşueze în calitatea de simplu martor.

S.A.D.: Poate mai rău decât un martor, poate că mă face – pur şi simplu – să-l confisc.

E.V.: Este o sabie cu două tăişuri.

S.A.D.: Probabil că toate marile invenţii, atunci când au apărut, s-au prezentat aşa, ca o sabie cu două tăişuri, iar înţelepciunea omenirii va consta tocmai în faptul de a alege tăişul... cel bun.

E.V.: Sau poate că le va manipula bine pe amândouă.

S.A.D.: Deşi istoria ne-a arătat, până acum, că invenţiile – care au apărut la început ca nişte elemente pozitive, favorabile dezvoltării umanităţii – au ajuns până la urmă să fie deturnate de la scopul lor cel bun, şi utilizate la modul malefic.

E.V.: Explozia aceasta a comunicării, în raportarea ei directă la cultură, are consecinţe practice uluitoare. Citeam undeva că în următorii zece ani toată memoria culturală a lumii va putea fi stocată electronic. Pe de altă parte, creaţia însăşi, facilitată de mijloace electronice, permite stocarea instantanee a operei, simultană actului creator. Acest lucru se

https://biblioteca-digitala.ro

repercutează asupra actului creator. Este o stocare fără selecție Şi mă întreb dacă suntem pregătiți, dacă nu cumva ne trebuie o nouă axiologie pentru aşa ceva, pentru că vom avea – nu pot să spun vrafui, nu e termenul potrivit – megabiți de opere, bănci de informație cultunlă, dar fără nici o aşezare «judecată».

S.A.D.: Şi pe urmă mai este ceva. Această informație – care constă într-un mesaj ce se transmite dintr-o parte în alta, acum mai uşo şi mai mult ca oricând – confirmă jocul acela de cuvinte care pretinde că orice mesaj e un masaj. Acest masaj te obligă la o condiție pe care nu o aveai înainte. Iată de unde provine riscul de care aminteam înainte, acela de a-l confisca pe Celălalt, în loc de a-i lăsa deplina sa libertate. Ce se-ntâmplă cu libertatea mea, în momentul în care toate lucrurile acestea îmi vor sta la dispoziție cu atâta uşurință? Eu am crezut întotdeauna că libertatea este o dimensiune spirituală care trebuie cucerită: ea nu ți se dă, nu o ai: trebuie de fiecare dată să ți-o asiguri. Ce se va întâmpla, însă acum, când mijloacele acestea tehnice pun la dispoziția noastră atâta informație, atâta cultură, toate aceste bănci de date care se prezintă – aş zice – ca un fel de «comoară otrăvită»?

E.V.: O comoară otrăvită în care, aşa cum spuneați, identitatea mea riscă să se piardă. Explozia comunicării face parte din procesul mai larg numit mondializare, care a debutat mai pregnant în plan economic, ori identitatea culturală este, *a fortiori*, locală. Se pune aici problema unui raport mondializare-identitate culturală locală şi unii specialişti spun că există o soluție, şi anume organizarea localului într-un mod coerent, în aşa fel încât atunci când el iese pe rețeaua mondială să fie recognoscibil şi deci utilizabil, reperat ca atare.

S.A.D.: Mai ales că localul, specificul îşi are rezistența lui, el nu se va lăsa atât de uşor manipulat. Iată de ce mă întreb: ce se va întâmpla cu acest act de identitate pe care îl prezintă şi reprezintă orice culturălocală? Îşi va păstra această cultură caracteristicile proprii, şi le va dezvolta în mod creator? Sau înglobată şi înglodată în spațiul acesta mondial se va pierde ca o picătură într-un ocean?

E.V.: Organizarea localului pentru a fi coerent şi remarcat în discursul acesta mondial cred că până la urmă tot la calitatea actului cultural se referă. Pentru că, în fond, ce poate fi în primul rând remarcat şi coerent, decât un act cultural de calitate? Celălalt pericol este să fim inundați de producții culturale care pur şi simplu circulă şi sunt consunate ca subcultură.

S.A.D.: Eu cred că unul dintre elementele pernicioase ale impului nostru este faptul că, sub masca valorilor culturale, se impune de fapt o subcultură. Cultura «coboară» la un anumit stadiu, nu de delectare

https://biblioteca-digitala.ro

spirituală, ci la un stadiu de folosință în scopuri exclusiv distractive. Spectacolele – care constituie moda culturală de astăzi degradează valorile culturale, tocmai pentru că satisfac gustul maselor. Eu întotdeauna am suspectat lucrul acesta. O cultură făcută de mase pentru mase nu este o adevărată cultură. Cultura se face individual, de către personalități, pentru că numai personalitățile creează valori. Există, fireşte, şi valori ale socialității, ca să zic aşa; altfel omenirea nu s-ar fi putut putut organiza în formele pe care le constatăm astăzi. Dar în ceea ce priveşte crearea valorilor culturale, eu sunt categoric un partizan al teoriei elitelor.

E.V.: Este evident că, în privința asta, fenomenul de care vorbim parcă diminuează şansele exprimării elitelor, prin corul acesta în care se simt înecate. Tot ca o soluție este prezentată şi ideea de a crea treptat o conştiință a mondializării şi atunci poate că în paralel cu această conştientizare şi cu instituționalizarea mondializării (se vorbeşte chiar de un guvern mondial), aceste lucruri ar putea crea un om, să nu ne ferim să-i spunem de tip nou, omul mondial, care se simte cetățean al lumii şi pe care nu-l deranjează deloc această apartenență deschisă.

S.A.D.: Omul nu poate să fie cu adevărat un cetățean al lumii, decât atunci când are conştiința propriei sale valori, a individualității sale; doar atunci când se simte net diferit de ceilalți, şi ajunge la această conştiință mondială cultivându-şi şi respectându-şi propria sa valoare. A crede că o conştiință mondială implică masele, înseamnă a anula pur şi simplu orice conştiință individuală. Or, fără conştiința individuală nu se poate crea nimic durabil. Secolul acesta a demonstrat ce se întâmplă atunci când acționează – ca să spunem aşa – conştiința colectivă, a maselor. Ceea ce suferim acum este fără îndoială din cauză că a fost valorizată şi practicată de-a lungul anilor această promovare a maselor în prim-planul Istoriei.

E.V.: Poate că, totuşi, o şansă cu totul specială pe care o oferă explozia comunicării este dialogul între culturi. Este o şansă faptul că o cultură poate cunoaşte o altă cultură şi ocazia afirmării diversității este tocmai explozia mijloacelor de comunicare. Se exprimă mai bine identitatea unei culturi şi mai puțin identitatea culturală a indivizilor.

S.A.D.: Goethe, vorbind despre Weltliteratur, tocmai asta înțelegea: în acest concept de literatură universală intră fiecare cultură cu specificul ei şi fiecare cultură pusă în contact cu celelalte culturi. El însuşi a ilustrat în mod destul de clar lucrul acesta interesându-se de creația literară sârbească sau orientală, sau de alte fenomene care nu-i erau deloc familiare. Şansa este ca tocmai aceste raporturi între culturi să se mențină, păstrându-se individualitatea fiecăruia.

E.V.: Identitatea în diversitate este conservată prin dialog. Am întâlnit un exemplu uluitor. La o reuniune la care am participat recent un ministru

https://biblioteca-digitala.ro

al culturii din Burkina Faso dădea un exemplu de ceea ce înseamnă lipsa de dialog între culturi. Organizaţia Mondială a Sănătăţii a construit un spital cu ajutoare externe, minunat, dar în care nu voia să intre nmeni. Pentru că a fost construit cu ferestrele spre est şi în cultura acelei raţiuni este o nenorocire orice casă cu ferestrele spre est. Este simbolul răului însuşi.

S.A.D.: Dar cum se vor putea înfrânge asemenea superstiţii, asemenea prejudecăţi bazate pe mituri fundamentale ale fiecărei culturi? Nu le poţi dărâma de la o zi la alta, prin câteva instituţii nou create sau prin nişte conferinţe, pentru că acestea nu pot surpa credinţele înrădăcinate în conştiinţa diferitelor populaţii.

E.V.: Pot să dispară în contact cu alte culturi sau se pot întări. Dialogul erodează sau fortifică. Şi acesta este un lucru interesant şi când vorbim despre minorităţi, ele însele aflându-se în această situaţie de a avea un dialog cu cultura majoritară. Identitatea se salvează prin dialog şi nu prin ghetto. Pentru că, trebuie să recunoaştem, există şi această tendnţă a unor minorităţi de a încerca să-şi salveze identitatea prin ghetto Ar fi frumoasă această sfidare pe care s-o lanseze mondializării tocmai cultura. Dialogul cultural să fie una dintre reuşitele mondializării. O sfidare pe care cultura să o lanseze singurei reuşite de până acum a mondializării care este crima organizată.

S.A.D.: Mă întreb cum va reacţiona omenirea la toate aceste facilităţi de comunicare pe care le creează sistemele electronice. Cândva, cu mii de ani în urmă, Platon se speria de faptul că s-a inventat scrisul care dislocă oralitatea; pentru că, socotea filosoful – subminează menoria, dacă pui pe hârtie ceva nu mai trebuie să faci nici un efort pentru astoca tu însuţi datele, pentru a le memora şi pentru a opera cu ele. Dar iată că omul nu s-a prostit din cauză că a început să scrie! Ce se va întâmpla, însă, cu această explozie informatică, fenomen care dislocă o mulţine de funcţii pe care omul era deprins până acum să le îndeplinească el însuşi, el singur. Nu pierdem oare acest refugiu care a fost întotdeauna al spiritelor înalte – singurătatea? Ce se-ntâmplă cu memoria noastră? Ce se întâmplă mai ales cu imaginaţia noastră, aceea care este motorul creativităţii? Ce se întâmplă cu computerul şi, mai nou, cu Intenetul: stimulează ele în mod real imaginaţia noastră? Sau dimpotrivă?

E.V: Este un răspuns greu de dat. Dacă judecăm după tot ce s-a întâmplat până la noi, cred că lucrurile nu vor merge spre rău, credcă ne vom adapta hipercomunicării şi vom reuşi să fim creatori, fără să ne pierdem abilităţile şi fără să ne pierdem singurătatea.

S.A.D.: Cât timp ţinem condeiul în mână suntem noi înşine, şi snguri;

https://biblioteca-digitala.ro

deşi, fără îndoială, ne raportăm la lumea exterioară, la întreaga societate.

E.V.: Poate că ordinatorul îi va facilita creatorului anumite lucruri, fără ca nervul creator să fie atins. Se pot spune multe despre comunicare şi explozia ei din momentul de faţă, dar cred că în prezent ea stă sub semnul tehnologiei şi s-a făcut remarcat faptul că această tehnologie vine de undeva. De la nord spre sud, de exmplu. Vine de la vorbitorii de limbă engleză spre ceilalţi. Poate să aibă şi asta o influenţă şi să creeze o matrice în care să intrăm cu toţii – un fel de a fi al nordului, sau un fel de a gândi propriu limbii engleze. Există riscul uniformizării (pe care partizanii mondializării o consideră o şansă – şansa de a vorbi toţi aceeaşi limbă), lucru care se va întâmpla în mod firesc, normal fără să forţăm pe nimeni. Dar este totuşi o formă de imperialism cultural şi tehnologic.

S.A.D.: Mie nu-mi surâde o asemenea perspectivă, mai ales că – personal – nu pot rezolva nici măcar în gând ce se va întâmpla cu artele care ţin de limbaj, de pildă. Se va scrie cândva în esperanto? Se va crea o literatură a tuturor popoarelor, făcută de nu importă cine? Îşi va impune supremaţia o anumită limbă? Încercările care au fost făcute până acum au constat în utilizarea unor rădăcini din diverse limbi vechi – din latină, din greacă – pentru a se crea un sistem de semne care, de fapt, să nu fie înfeudat nici unei limbi, ci să fie deasupra şi în afara oricărei limbi vii, concrete care se vorbeşte pe pământ. Pentru că în momentul în care se adoptă, la scară continentală sau mondială, o anumită limbă – să nu uităm că orice limbă este expresia unei anumite Weltanschauung – practic se recunoaşte supremaţia unei anumite concepţii despre lume care aparţine limbii respective, poporului care o vorbeşte. Ştiaţi că, în momentul în care s-a făcut plebiscitul acela în America, dacă să se vorbească limba engleză sau limba germană, limba engleză a câştigat numai cu foarte puţine voturi? Imaginaţi-vă ce ar fi azi Statele Unite ale Americii dacă ar fi devenit vorbitoare de limbă germană! Nu mă refer la nici un aspect negativ de ordin lingvistic. Sunt un consumator de cultură germană, limba germană are nişte valenţe extraordinare, există mari creatori de limbă germană, care contribuie la literatura universală; dar totuşi îmi spun că faţa lumii ar arăta azi complet schimbată, dacă în S.U.A. s-ar fi vorbit germana. Până şi rezultatul ultimelor două războaie ar fi fost, poate, altul.

E.V.: Mă întorc la ce spuneam la început. Să fie oare explozia comunicării ducerea până la capăt a păcatului cunoaşterii sau mântuirea pentru acest păcat?

S.A.D.: Cred că în chestiunea aceasta numai viitorul ne va putea da un răspuns. Noi putem să facem cel mult supoziţii. Eu aş vrea să cred că nu ne îndreptăm totuşi spre sfârşitul lumii şi nici spre un păcat mai fatal decât

https://biblioteca-digitala.ro

cel care ne apasă în clipa de față. Avem destule păcate ca să nu mai adăugăm încă unul, iscat de noi înşine, cu mâinile noastre, în mod conştient sau inconştient. În orice caz, eu sunt nevoit să-mi exprim totala perplexitate în fața tuturor acestor mijloace de comunicare moderne. Nu ştiu dacă noi – mă refer la generația mea – nu ne vom sfârşi înainte de a ne lămuri pe deplin cu ceea ce se petrece acum; dacă vom scăpa de complexul că nu pricepem nimic din ceea ce se întâmplă cu civilizația noastră.

E.V.: E frumos ce spuneți, dar din fericire nu este total adevărat, pentru că, dacă s-a dovedit că aceste mijloace de comunicare au o calitate, aceasta este că ne-au devenit familiare cu o viteză uluitoare, o viteză pe care n-o bănuiam când ne apropiam de ele.

S.A.D.: Ceea ce mă impresionează pe mine – şi nu ştiu încă dacă în bine sau în rău – este faptul că văd copii de 7-8 ani acomodați perfect la acest nou mod de comunicare. Îmi zic că pe umerii lor se află viitorul şi că, deci, există suportul uman necesar pentru a nu se petrece o catastrofă. Personal, nu cred în vocația sinucigaşă a omenirii. Cred că există anumite experimente care pot să scape de sub control şi care pot să amenințe, la un moment dat, existența normală; dar cred totuşi că omenirea se va trezi – fie că e vorba de vis sau de un coşmar – dintr-o asemenea situație.

E.V.: Coşmarul omenirii poate fi şi cel prefigurat de legenda biblică, iar Babelul lingvistic de odinioară să se transforme astăzi în Babelul limbajelor, generat de această ambițioasă construcție care este Internetul, un turn Babel pe orizontală.

S.A.D.: Orice comunicare presupune un limbaj. Informația mă obligă să gândesc asupra limbajului. Mă preocupă următoarea constatare: limba română posedă nişte cuvinte extrem de ciudate – cuvinte valiză, cuvinte asemnea acelor păpuşi ruseşti incluse una în alta. Există cuvinte în care se află mai multe alte cuvinte, înghesuite unele în altele ca în pântecul unei balene. Imaginați-vă un peşte mare care a înghițit un peşte mai mic, care, la rândul lui a înghițit un peşte şi mai mic, ş.a.m.d. Vă dau un singur exemplu, cel mai nenorocit dintre cuvintele care pot să-i vină în minte cuiva: cuvântul *niscai*. Vă rog să eliminați pe rând prima literă, să vedeți la ce cuvinte puteți să ajungeți. Dacă îl eliminăm pe *n*, ajungem la *iscai* de la *a isca*, dacă-l eliminăm pe *i* ajungem la *scai*, dacă-l eliminăm pe *s*, ajungem la *cai*, şi dacă-l eliminăm pe *c*, ajungem la verbul sau substantivul *ai* (usturoi). Mă gândeam că un asemenea cuvânt este ca un computer, care-ți deschide nişte spații virtuale, la care nu te aştepți, pe care le poți folosi în fel şi chip: un cuvânt valiză, dezghiocat mereu îți permite nişte divagații extraordinare. De fapt, când utilizezi un asemenea cuvânt întreg

https://biblioteca-digitala.ro

bagajul lexical înmagazinat acolo nu-ți foloseşte la nimic; dar faptul că există un asemenea bagaj ne poate folosi ca să medităm îndelung asupra limbajului.

E.V.: Ceea ce am observat şi mărturisesc că m-a făcut să mă simt ceva mai bine este că toată lumea bâjbâie pe această temă a Computerului şi Internetului, bâjbâială care este învelişul unei angoase.

S.A.D.: Şi e firesc. Tot ce ține de previziune, de prospectarea viitorului este o bâjbâială.

E.V.: Toate teoriile apolcaliptice au un sâmbure de adevăr. Există însă un al şaptelea simț al omului care reuşeşte să-l apere de rău. Nu de tot. Toate relele aduse de NOU sunt parcă puse deoparte şi parcă oricând pot redeveni periculoase, dar niciodată nu l-au schimbat pe om. Drama ar fi montări precum ingineria genetică pentru că există riscul să nu mai avem printre noi numai oameni, ci şi humanoizi.

S.A.D.: Într-adevăr, ce facem dacă un savant pe care îl poți şi nu îl poți controla, creează Stalini şi Hitleri care pot să intre în biblioteci, în loc să creeze Internetul care îmi permite mie să intru în toate bibliotecile lumii?

https://biblioteca-digitala.ro

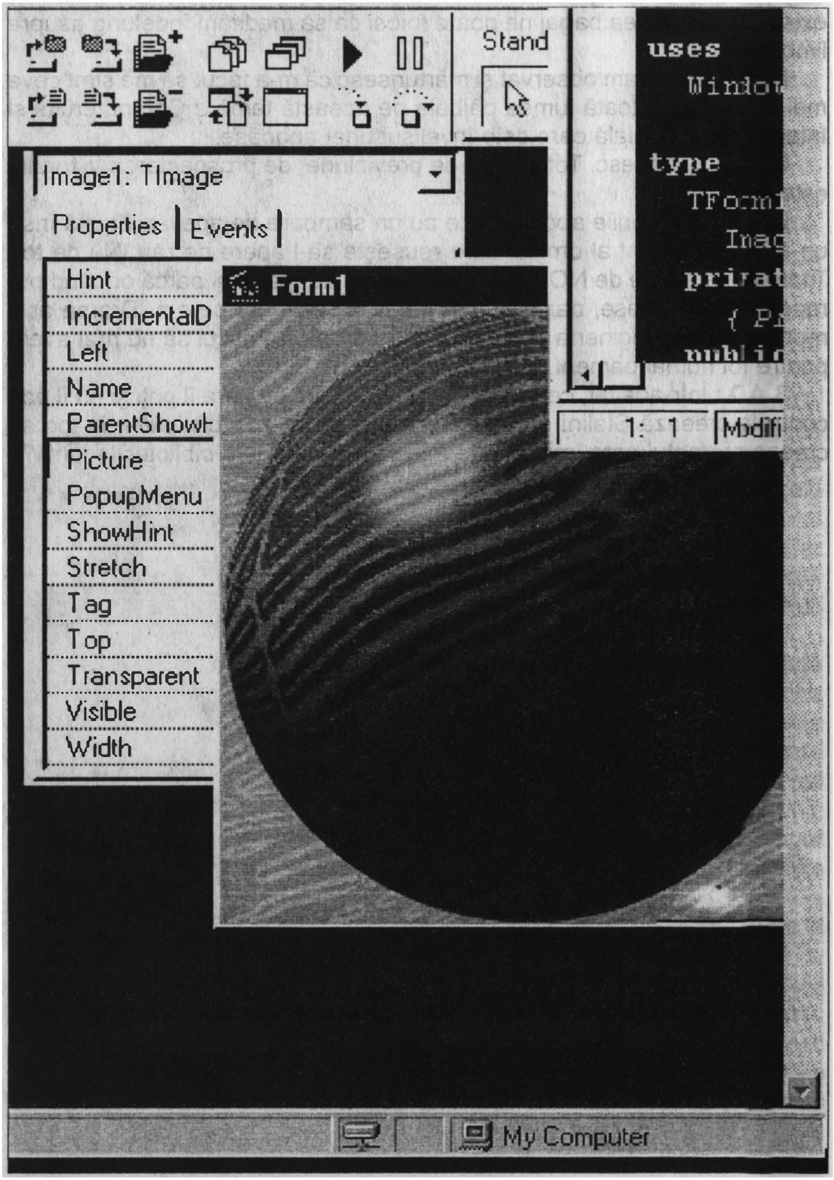

https://biblioteca-digitala.ro

NOILE TEHNOLOGII

JACQUES BARRAT

Approche géopolitique des médias et des nouvelles technologies de l'information et de la communication

Une géographie des inégalités

En ce début du XXIe siècle, la géographie des médias à échelle mondiale se présente en tout premier lieu comme une géographie des inégalités.

Celles-ci se font jour d'abord et bien évidemment entre le Nord et le Sud, mais elles se manifestent aussi au sein même de l'ensemble des pays qui constituent le Nord. Toutefois, depuis ces dernières années, elles apparaissent aussi plus évidentes et plus marquées entre les pays du Sud (*Il faut regretter que les statistiques fournies par l'UNESCO*

JACQUES BARRAT – *Docteur en géographie, Docteur d'État ès Lettres, il est professeur des Universités et enseigne la géopolitique des médias a l'Université Panthéon-Assas (Paris II) et au Collège Interarmées de Défense. Géographe tropicaliste de formation, il a parcouru le monde. et est membre d'un très grand nombre*

https://biblioteca-digitala.ro

soient le plus souvent beaucoup trop anciennes, par trop incomplètes et peu fiables. Elles demeurent néanmoins indispensables parce qu'uniques pour toute étude menée à échelle planétaire).

Les inégalités Nord–Sud sont, bien sûr, les plus remarquables dans leurs manifestations, comme les plus choquantes dans leurs conséquences. On s'en aperçoit, aussi bien au niveau des infrastructures techniques indispensables à l'existence des médias, qu'à celui de la production des contenus et des programmes. Il en va de même pour la consommation de la presse écrite, d'émissions radiodiffusées et télévisées et pour les flux de programmes entre pays producteurs et pays consommateurs.

Cette supériorité du Nord sur le Sud est encore accentuée par la domination qu'exercent, au Nord comme au Sud, les principales agences de presse mondiales, seuls fournisseurs sérieux de nouvelles, que ces dernières concernent d'ailleurs les pays développés comme les pays sous-développés.

Toutefois, les inégalités entre les pays du Nord sont beaucoup plus complexes, parce qu'elles sont d'abord liées à des phénomènes d'économies d'échelle, et correspondent aussi à des différences d'approche et d'appréhension en matière de finalités politiques de l'information.

En matière d'économies d'échelle, il est évident que la taille des pays, la puissance démographique des Etats, les potentialités technologiques, comme la richesse et la solvabilité des marchés, jouent un rôle particulièrement déterminant.

La vraie révolution: celle de 1989

A l'inverse, en matière de perception ou de conception du rôle à donner aux médias, les récents bouleversements survenus à l'Est rendent plus délicate, sinon caduque, la bonne et rassurante ancienne division du monde occidental en deux blocs:

– Celui de l'Ouest, c'est-à-dire celui de la liberté d'expression et de circulation des idées et de l'information, où la presse est communément acceptée et considérée comme un Quatrième Pouvoir.

– Celui de l'Est où propagande, éducation, information et censure se

de sociétés savantes, dont la Société des Explorateurs français, la Société de Géographie, l'Académie du Second Empire, etc. Parmi les nombreuses publications qu'il a faites, depuis trente ans : Géopolitique de la Francophonie *(PUF). Il a obtenu le prix Georges Hachette en 1998. Il a été conseiller à la direction d'Europe 1 (1979–1981) et à la direction du groupe Havas (1988–1991) pour les technologies nouvelles et en matière d'information et de communication ; secrétaire général de l'Office franco-*

https://biblioteca-digitala.ro

confondaient encore allègrement il y a un peu plus de dix ans. Il est vrai qu'aujourd'hui ce qui reste des pays ex-socialistes est caractérisé au niveau médiatique par des situations très compliquées d'autant plus difficiles à saisir qu'elles sont mouvantes, volatiles et peu susceptibles d'être pérennisées.

Les inégalités Sud–Sud sont, quant à elles, les plus graves et sans doute les plus marquées. Elles procèdent d'abord des différences de niveaux de développement et du degré de modernisation économique de chaque pays. Mais elles prennent également en compte toute une série de critères tels que: degré d'alphabétisation, niveau de vie et pouvoir d'achat, religiosité et habitudes culturelles, degré d'ouverture sur l'extérieur, fiabilité de l'information locale, plus ou moins grande efficacité de la censure et des brouillages, statut juridique réservé aux auteurs, journalistes et éditeurs, rapports entre pouvoir et créateurs, application réelle ou non du droit relatif à l'information, etc.

L'Occident, berceau des médias

Ces inégalités ne sont pas récentes car elles se sont fait jour dès la fin du XIXe siècle et ont suivi par la suite pas à pas les émergences du sous-développement et du sur-développement au niveau économique et médiatique.

C'est en effet l'Occident, et lui seul, qui a été le berceau des grandes découvertes technologiques qui ont été à l'origine de la création et de la pérennisation des médias après l'invention de Gutenberg.

De plus, phénomène remarquable, tous les progrès en la matière ont été concomitants au sein des pays du Nord, de Paris à New York, de Rome à Saint-Pétersbourg, tant il est vrai qu'avant 1917 la Russie appartenait totalement à l'Europe. Cela se vérifie pour la presse écrite, le cinéma, la radio, comme maintenant pour la télévision et les nouvelles technologies de l'information. De même, au sein des pays sous-développés, ce sont ceux qui ont été jadis les plus fortement marqués par la colonisation, ou ceux qui ont été les plus occidentalisés (ces deux phénomènes allant souvent de pair), qui ont décollé le plus précocement et le plus vite en matière d'utilisation des médias modernes.

---

québécois pour le jeunesse (1993–1997). Chevalier de la Légion d'Honneur, Officier des Palmes Académiques et Chevalier dans l'Ordre de la Francophonie (Pléiade). Membre fondateur de la Fondation Titulescu, il a été le responsable français, depuis 1991, des séminaires d'été de formation des diplomates roumains a Brasov. Actuellement Conseiller de Coopération et d'Action Culturelle près l'Ambassade de France en Roumanie et Directeur de l'Institut Français de Bucarest.

https://biblioteca-digitala.ro

Le choix du système économique (capitaliste ou socialiste), comme la nature du régime politique (démocratique ou totalitaire) ont fortement influencé l'évolution des pays comme celle de leurs médias, comme ils ont profondément imprégné les comportements des lecteurs, des auditeurs et des téléspectateurs et ce, au Nord comme au Sud. Ce sont ces choix, qui constituent les éléments d'explication primordiaux des réalités des forces et des faiblesses des paysages médiatiques qu'on rencontre dans toutes les parties du monde en ce début de millénium.

Dans les pays développés, c'est-à-dire dans les pays de civilisation occidentale (Japon bien évidemment inclus, même s'il a copié le modèle), le développement économique et le développement de la communication et de l'information sont en réalité allés de pair. C'est sans doute pourquoi, dans les pays aujourd'hui développés, communication et information sont devenus des secteurs économiques indispensables à la vie des sociétés et, qui plus est, porteurs de richesse et d'avenir, en particulier pour ce qui concerne la politique de l'emploi.

Dans les pays sous-développés, ce sont les contacts ou les heurts plus ou moins précoces avec l'Occident, qui sont le plus souvent responsables d'une plus ou moins grande avance ou arriération en matière médiatique et ce, tant au plan technologique qu'à celui de la quantité ou de la qualité de l'information.

La déroute du N.O.M.I.C.

Malheureusement, contrairement à tout ce qu'on pouvait espérer, et contrairement aussi aux «visions» plus qu'aux visées de l'UNESCO, le développement de l'information et de la communication n'a jusqu'à maintenant en rien aidé un quelconque décollage économique. L'échec des radios éducatives, des radios rurales, des émissions audiovisuelles destinées aux femmes, aux plus humbles, aux plus défavorisés, etc. est patent, et ce aussi bien sur le continent africain qu'en Amérique latine.

Ajoutons à cela que le discours international, plus ou moins sous-tendu depuis les années soixante-dix par les pays qui se réclamaient du marxisme et prônaient le NOMIC est aujourd'hui tombé à plat, en dépit de quelques contre-feux allumés dans les couloirs de l'UNESCO. Comment d'ailleurs pourrait-on imaginer l'existence d'un NOMIC avant qu'un nouvel ordre économique mondial n'ait été institué? Comnent ne pas avoir vu le fossé qui se creusait de plus en plus vite entre pays du Nord et du Sud, entre ceux qui fabriquaient des micro-processeurs et ceux qui continuaient de cultiver à la houe?

Plus encore, la mise en pratique des thèmes jadis chers aux amis de Sean Mac Bride comme le repli sur soi, le protectionnisme en matière

https://biblioteca-digitala.ro

d'information sous le prétexte du refus de tout néo-colonialisme ou impérialisme occidental, ne pourrait qu'inciter les pays sous-développés à aggraver encore les défauts de leurs systèmes d'information, même si heureusement la porosité des frontières et les prouesses du satellite empêchent désormais les attitudes frileuses et de fermeture. Nos amis journalistes du tiers monde en ont été et en sont encore les victimes. Ils sont les premiers à le reconnaître et à le clamer avec nous.

A l'Est, du nouveau... mais des inquiètudes

Dans la plupart des ex-pays socialistes de l'Europe de l'Est comme dans l'ex-URSS, les bouleversements de 1989 et 1990 ont été tellement considérables qu'ils rendent l'étude de l'évolution de leurs systèmes médiatiques tout à la fois passionnante et impossible. C'est pourquoi il est nécessaire de pouvoir suivre leurs évolutions au jour le jour, les structures de leurs médias, leur existence, leurs productions évoluant d'ailleurs au gré des aléas de la politique internationale comme des pénuries et mouvements d'humeur internes. La prise en considération des médias des ex-pays socialistes, dont la liste ne peut que s'allonger, relève donc plus aujourd'hui malheureusement de l'irrationnel et de l'émotionnel, que du scientifique et du sérieux dans l'analyse.

Un marché juteux pour la N.T.C.I.

Enfin, il est d'une extraordinaire banalité de dire que les nouvelles technologies de l'information constituent le marché numéro un du nouveau millenium. Jamais, en effet, dans l'histoire économique de notre planète, un tel enjeu n'aura existé. Jamais un marché n'aura été autant convoité. Chacun le sait, Japonais, Européens et Américains sont entrés en lice. Du sort de la bataille engagée dépendront des millions d'emplois, des points de croissance, des supériorités ou infériorités technologiques. C'est dire combien le capitalisme industriel né au XIXe siècle a évolué. C'est aussi se rendre compte que l'or et le pétrole du XXIe siècle seront peut-être ces produits palpables et impalpables que sont les infrastructures médiatiques et l'information.

Il est évident que, depuis la fin des années quatre-vingt-dix, la généralisation des nouveaux médias pose problème quant à leurs impacts sur la production, la consommation et les flux d'information dans le monde. Ces impacts seront d'autant plus intéressants au niveau géographique qu'ils auront trait à des capacités technologiques, à des phénomènes d'effacement de frontières, à l'apparition de groupes

https://biblioteca-digitala.ro

multimédias transnationaux de plus en plus puissants, comme à celle de publicités internationales plus ou moins acceptables par le plus grand nombre. Le libéralisme économique, grand vainqueur à la fin du XXe siècle, n'aura rien à y perdre pour peu que la croissance économique soit mieux maîtrisée et que médias et démocratie soient plus étroitement et définitivement liés!

«Panem et circenses»

Quant à la culture, elle a tout à y perdre avec ce gigantesque mouvement de crétinisation des masses via le petit écran de même que l'internet peut faire la meilleur comme le pire.

En effet, aujoud'hui le problème n'est plus l'acces à l'information, mais tout simplement le tri de cette dernière. Certaines entreprises en ont fait un métier.

Ainsi, les médias sont-ils en ce presque début du XXIe siècle à la fois *reflets* et *acteurs*.

Reflets dans la mesure où ils sont le plus souvent les miroirs fidèles des espaces géographiques, des entités économiques et politiques, et des contradictions des sociétés humaines au sein desquels ils se sont implantés et fonctionnent. De plus, ils sont d'excellents révélateurs des inégalités qui existent entre les hémisphères, les continents, les blocs, les aires culturelles et les nations et donc des grands équilibres et déséquilibres du monde d'aujourd'hui. Plus encore, ils participent à la mise en exergue de l'extraordinaire diversité des situations de sous-développement comme de sur-développement tant économiques que médiatiques. Enfin, ils portent aussi en eux par imprégnation et mimétisme les qualités et les défauts de ceux qui les utilisent.

Les spécialistes des médias, dès la deuxième moitié du XXe siècle, avaient pris conscience des retombées inhérentes à l'explosion de la communication de masse. Celles-ci, on le sait, vont à moyen comme à long terme creuser plus encore le fossé qui existe déjà entre les aires de sur-développement médiatique et celles dans lesquelles, malheureusement, on assiste au développement du sous-développement dans tous les domaines.

Les «tombeurs» du système économique socialiste et des régimes communistes

La fin des idéologies, les derniers sursauts du marxisme, l'échec du socialisme comme système économique, les victoires du libéralisme, la

https://biblioteca-digitala.ro

prise de conscience des problèmes de l'environnement, le retour à la religiosité... sont autant de phénomènes qui ont été mis à nu, voire accélérés par les médias qui se sont ainsi approprié le rôle d'*acteurs* et de catalyseurs dans les grands bouleversements de la fin du XXe siècle.

On se rappelle en particulier le rôle joué par la presse clandestine catholique dans la Pologne du communiste Jaruzelski, comme celui de la télévision ouest-allemande dans la chute du mur de Berlin ou celui de tous les moyens d'information confondus, dans la découverte des réalités du socialisme après Tchernobyl, aussi bien que la prise de conscience au sein des tiers mondes des vertus du pragmatisme et du multipartisme à l'occidentale. De même, l'ironie du sort avait fait des radios transnationales anticommunistes telles que la BBC, *Voice of America* et *Radio Free Europe* les seuls moyens d'information encore à disposition d'un Gorbatchev durant son incarcération par les putschistes du KGB. Il a pu grâce à elles comprendre très vite combien les vrais démocrates du monde occidental déploraient le complot ourdi à son encontre et mesurer le poids décisif de la solidarité internationale à son égard.

Transnationalisation des réseaux et des contenus

Bons ouvriers de l'accélération de l'histoire des sociétés du Nord, objets d'attentions toutes particulières de la part des savants et des ingénieurs, sans cesse modernisés, choyés par les pouvoirs de quelque nature qu'ils soient, devenus indispensables au plus grand nombre, le plus souvent adulés, consacrés, parfois méprisés, détournés, accusés, décriés, les médias sont aussi à l'origine de la création et du bon fonctionnement de pans entiers d'activités de pointe, industrielles et tertiaires.

Leur importance financière, le nombre des entreprises qu'ils entraînent tant en amont qu'en aval, le nombre d'emplois qu'ils drainent, leur ont ménagé une place importante au sein des économies les plus développées et les plus performantes. De plus en plus rationalisés, sophistiqués, miniaturisés, massifiés, banalisés, ils naissent, vivent et meurent au milieu de structures techniques et humaines de plus en plus concentrées, transnationalisées, mondialisées, accompagnant ainsi le système capitaliste dans ses progrès, dans ses succès comme dans ses excès.

Dans un registre bien différent, ils ont échoué lorsqu'il s'est agi d'être le fer de lance de la lutte contre la généralisation du phénomène de sous-développement dans la deuxième moitié du XXe siècle. Ils ont failli en particulier dans le rôle d'outils privilégiés de développement qui leur avait été dévolu par l'UNESCO et la bonne conscience internationale,

https://biblioteca-digitala.ro

quand le tiers mondisme était encore à la mode. Bien pis, ils se sont même parfois révélés être d'excellents moyens d'accentuation du sous-développement, lorsque utilisés à des fins perverses, ou détournés de leurs missions véritables, ils ont aidé les minorités privilégiées et les nomenklatura à mieux tromper et exploiter les peuples des pays sous-développés.

Mondialisation, globalisation, acculturation!

En dépit de tout ce qui peut leur être reproché, les médias, chacun le reconnaît, sont à l'origine de la création d'une société de proximité, et ce au Nord comme au Sud, dans la mesure où les messages qu'ils délivrent de plus en plus rapidement à des publics de plus en plus vastes ou au contraire de plus en plus ciblés, ont banalisé la connaissance de «l'autre», les techniques du «faire savoir» et rendu caduc le protectionnisme idéologique ou culturel. Il n'empêche que malgré cette presque globalisation de la société de communication moderne, si chère à Mac Luhan, le monde n'en demeure pas moins hétérogène.

Une géographie de l'information, voire de la communication et non plus seulement une simple géographie des médias, serait d'autant plus intéressante à conceptualiser qu'elle se révélerait plus globalisante, plus étendue au plan de ses champs d'approche, plus pointue au plan de ses thèmes. Elle se devrait par exemple de prendre en compte l'univers, ô combien vaste, des télécommunications aussi bien qu'inclure une étude des différentes populations de communicateurs, celle des journalistes en particulier.

Mais une géographie de l'information devrait aussi tenir compte de la dimension stratégique à la fois idéologique, culturelle, diplomatique et militaire de l'utilisation des médias, comme leurs retombées sur les rapports de forces entre les nations.

Chaînes T.V. et sites internet, valent parfois mieux que des Divisions bien armées

Aujourd'hui, le rayonnement médiatique d'un pays est un des piliers de son existence culturelle, un élément essentiel de sa puissance politique, un facteur fondamental de sa grandeur nationale.

Le renseignement, les transmissions ainsi que leur protection, l'intoxication, la manipulation, la désinformation, le conditionnement des masses sont les armes essentielles de la guerre d'aujourd'hui. Quel grand pays accepterait délibérément de s'en priver, sauf à faire preuve de démagogie ou de masochisme? Imaginons d'ailleurs un instant qu'Hitler

https://biblioteca-digitala.ro

ait pu disposer de vidéoclips, ou de CD-Rom et que la cassette de l'appel du 18 juin ait pu circuler sous les gabardines des résistants...

Les événements survenus dans le Golfe au début de l'année 1991 sont à ce point de vue particulièrement révélateurs. Par exemple, les autorités françaises se sont très vite aperçu que, faute de posséder un satellite espion, notre armée était aveugle et donc condamnée à mendier des informations de première importance aux attachés de presse des états-majors américains. De même, chacun s'accorde à admettre que la chaîne américaine de télévision CNN a joué un rôle beaucoup plus important que la plupart des diplomates et hommes politiques impliqués dans cette affaire. Rappelons-nous que la moindre interview de Saddam Hussein dépassait, en impact médiatique et en conséquences politiques et militaires, la mise en pratique des pourparlers comme des manœuvres décidés par les chancelleries et les états-majors.

Pour toutes ces raisons, les géographes ne sauraient à l'avenir se cantonner à l'étude de la géographie des médias. Une géopolitique et une géostratégie de l'information et de la communication et plus encore des nouvelles technologies devront donc également être conceptualisées et menées à bien. Tant il est vrai que les médias ont plus changé en dix ans, qu'ils ne l'avaient fait dans la période comprise entre l'invention de Gutenberg et celle de la TSF de nos parents.

Si la Francophonie veut survivre, elle doit prendre toutes ces considérations en compte, sinon elle se condamnerait à une mort brutale et extrêmement rapide. Espérons que les élites francophones s'en apercevront très vite. Reste à convaincre nos dirigeants, technocrates, hommes politiques...!?

Comme le déclarait E. Kipling, chantre du colonialisme britannique: «mais ceci est une autre histoire». C'était, il est vrai, au siècle dernier, lorsqu'on savait encore écrire .

Ces lignes sont reprises au sein des ouvrages publiés par l'auteur, en particulier dès 1991, dans *Médias et développement* et *Diversités des Tiers-mondes*, LITEC, Paris – *Géopolitique de la Francophonie* – PUF, Paris, 1997.

https://biblioteca-digitala.ro

EUGEN VASILIU

Sub înaltul patronaj al preşedintelui Franței, Jacques Chirac, a avut loc la Versailles, în strălucita ambianță a palatului regal, un Colocviu Mondial al Culturii (15–17 iunie 2000).

La colocviu au participat şefi de state şi de guverne, parlamentari, oameni de cultură şi artişti de renume mondial, celebrități ale lumii ştiințifice şi responsabili de seamă ai celor mai importante fundații şi asociații reprezentând societatea civilă.

Pornind de la constatarea că inovațiile tehnice şi ştiințifice împing limitele posibilului până la punerea sub semnul întrebării a valorilor noastre fundamentale, Colocviul Mondial al Culturii de la Versailles a încercat să fie nu numai o vitrină a progreselor în domeniul comunicării, ci şi o «agora» pentru toate punctele de vedere asupra destinului omului.

Instabilitatea lumii, incertitudinile mondializării, eclipsa ideologiilor convenționale, naşterea unei noi economii şi explozia mijloacelor de comunicare nu puteau să lase indiferenți pe responsabili domeniilor cele mai diferite (economie, politică, cultură, ştiință) şi de aceea reuniunea a avut ca principală temă întrebarea: «Mondializarea economiei şi explozia mijloacelor de comunicare creează valorile unei noi civilizații?»

Dezbaterile, deosebit de interesante, au relevat ideea fundamentală că libertatea expresiei, credinței şi a creației trebuie să se acompanieze în mod necesar cu libertatea comunicării, fără ca această libertate să aducă o uniformizare a culturilor, o estompare a identităților.

În fiecare an, Versailles-ul va fi gazda acestui colocviu şi anul 2000 a fost ales în mod simbolic drept anul de debut, pentru o reuniune care îşi va pune mereu marile întrebări asupra civilizației.

https://biblioteca-digitala.ro

Les Rencontres de Versailles

15, 16, 17 juin 2000

PROCLAMATION DE VERSAILLES

Considérant les débats qui se sont déroulés du 15 au 17 juin 2000 au Château de Versailles sur le sujet: la mondialisation de l'économie crée-t-elle les valeurs d'une civilisation,

Considérant la très forte demande qui s'est exprimée pour maintenir et renforcer les richesses de la diversité tant dans le champs de la nature que dans celui de la culture ou dans celui des institutions politiques de la démocratie,

Considérant que la mondialisation ne peut trouver sa légitimité que dans l'exercice d'une solidarité planétaire,

Considérant que le droit de chaque citoyen à sa propre culture et à la diversité culturelle est un élément du développement, y compris économique et social, de toutes les nations, de toutes les communautés et de leur coexistence pacifique,

Considérant que chaque culture est unique, inscrite dans ses racines et son propre devenir, que sa pérennité doit être garantie,

Considérant qu'un effort de solidarité mondiale s'impose pour assurer le respect de la diversité culturelle dans tous les pays et pour toutes les populations,

Considérant que les œuvres de l'esprit, celles d'aujourd'hui comme celles du passé, répondent aux besoins d'identité culturelle, de spiritualité et d'éthique qui se renforcent dans le monde sous les formes les plus variées,

Considérant qu'il convient, dans le respect de la propriété intellectuelle, de leur assurer des conditions de création, de production, de diffusion, de circulation et de conservation propres à garantir leur rôle culturel,

L'assemblée adopte la charte des identités culturelles et des droits à la diversité culturelle suivante:

https://biblioteca-digitala.ro

Charte des identités culturelles et des droits à la diversité culturelle

1. L'identité culturelle est la référence commune des membres d'une communauté ou d'une nation et le fondement essentiel de leurs choix démocratiques.

2. Chaque culture est unique et irremplaçable. Elle ne peut être interdite ou sacrifiée au profit d'une autre culture.

3. Le droit à l'identité culturelle des individus et des peuples est un Droit de l'Homme. Il est inaliénable et imprescriptible. Les Etats et les gouvernements sont les garants de ce droit.

4. L'expression des diversités culturelles est un élément du développement de toutes les communautés et de leur solidarité.

5. Le droit à la diversité culturelle repose notamment sur le droit à la liberté d'expression. Il peut être revendiqué par chaque citoyen.

6. Les Etats et les gouvernements sont garants, au plan national et international, du respect de la diversité culturelle, garantie de la coexistence de toutes les cultures.

7. Le œuvres de l'esprit sont le reflet de l'identité culturelle et le moteur de son développement. Lorsqu'elles font l'objet d'un commerce, elles sont soumises à un statut particulier.

8. Les œuvres de l'esprit ne sont pas en concurrence les unes avec les autres comme de simples marchandises ou services. En conséquence, les Etats et les gouvernements adoptent et appliquent à ces œuvres les règles particulières justifiées par leur nature spécifique.

9. Les Etats et les gouvernements adoptent toutes les mesures propres à garantir la pérennité des identités culturelles et de la diversité culturelle dans le respect de la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme et de la Convention de sauvegarde des droits de l'homme et des libertés fondamentales.

https://biblioteca-digitala.ro

20 spre 21

ZESTREA VIITORULUI

CRITICA GENETICĂ

https://biblioteca-digitala.ro

ALINA LEDEANU

20 spre 21

Argument

Consacrăm aceste pagini ale rubricii *20 spre 21* criticii genetice – metodă ce a făcut vogă în ultimii ani, mai ales în Franța, prea puțin cunoscută, însă, în spațiul românesc.

Ce ar mai fi de adăugat la microantologia de texte ce urmează şi prin intermediul cărora ni se par bine definiți şi termenii specifici şi aria de acțiune a amintitei metode critice?

Dincolo de faptul că, sub semnătura lui Pierre-Marc de Biasi, ediția din 1988 a *Encyclopaediei Universalis* consacră «Analizei manuscriselor şi genezei operei» nu mai puțin de 10 pagini, privită într-un context cultural mai larg, ni se pare că metoda genetică se pliază acelui curent filosofic multiform pe care Christian Descamps (în *Interrogations philosophiques contemporaines en France*) îl numea «gândire singulară»; ea reuneşte interesul pentru elementul filosofic, pentru analiza comparativă şi acordă, de asemenea, o atenție specială *textului în sine*, chiar dacă nu textul propriu-zis, ci manuscrisul este cercetat ca «spațiu de creație». După opinia lui Pierre-Marc de Biasi, raportul «sacralizant» dintre text şi glosă a dat naştere, în timp, ştiințelor filologice preocupate să precizeze tot mai mult caracterul schimbător al textului.

Constituită ca o critică fondată pe creator, critica textuală (fie ea biografică, psihologică, psihanalitică, lingvistică, stilistică sau poetică, sociologică, socioistorică sau sociocritică) este «critica timpului 0 – zero - al textului», în sensul că textul rămâne imobil, un obiect de studiu. Critica receptării va fi aceea care va trata textul în devenirea sa istorică, plasându-se astfel de partea destinatarului, adică a cititorului.

Trebuie făcută distincția între critica genetică modernă şi ceea ce, până la începutul secolului XX, specalistii numeau «geneza textului»; aceasta se ocupa de manuscrisele medievale şi diversele lor variante, efortul constând în a stabili un «Ur-text». În critica genetică, obiectul de

https://biblioteca-digitala.ro

studiu nu îl mai constituie *variantele*, ci *etapele* succesive ale unui text unic. Ca teorie absolută, autosuficientă de cercetare a textului, critica genetică se opune criticii filologice numită «a genezei».

Structuralismul a dat naştere unei exigenţe teoretice centrate pe imaginea spaţială, neglijând totuşi aspectul temporal legat de istoricul apariţiei textului. Cea care a răspuns acestei exigenţe metodologice a fost critica genetică. Spre deosebire de poietică, al cărei obiect de studiu este opera pe cale de a fi creată, genetica studiază factorii generatori ai operei.

Critica genetică s-a confruntat ea însăşi cu anumite capcane metodologice. Un prim risc a fost acela de a face din ciornă un text în sine şi de a transforma, practic, această metodă critică ce se voia novatoare într-o nouă critică textuală cu o finalitate limitată. Era, de fapt, un alt mod de a confunda textul cu scriitura: «... Aceasta însemna confundarea "operaţiunilor" genetice cu grile şi coduri aparţinând altor discipline: genetica nu este poetica aplicată ciornelor. Violenţa sau vidul, uneori "timpul mort al ciornei" se află într-un anume raport, aşa cum am văzut, cu energia dorinţei şi a scriiturii, cu imprevizibilul semnificaţiilor ce vor veni, iar a le "interpreta" doar ca pe un text sărac sau incoerent, ori pur şi simplu neterminat, ar însemna să ratezi adevărul ciornei, căci ciorna nu este nici lucru desăvârşit, nici nedesăvârşit: ea este *un alt tip de spaţiu.*» (Jean Levaillant, «Ecriture et génétique textuelle» în *Ecriture génétique – Valéry à l'œuvre*, Presse Universitaire de Lille, 1982).

Un alt risc a fost acela al tautologiei, al «iluziei finaliste» propuse de istoria literară tradiţională, adică analiza ciornei în funcţie de textul definitiv. Or, aceasta presupunea să uităm că «... geneza nu poate fi privită ca o constituire a unui traseu linear finalizat, ca o înlănţuire pozitivistă de cauze şi de efecte, incapabilă să ia în calcul masa considerabilă de "lateral" şi de "inform" în care cauzele şi efectele se întrepătrund» (*Ibid.*).

Nu întâmplător, în antologia care urmează este inclusă analiza unui text de Paul Valéry. Ni se par evidente motivele pentru care metoda critică genetică a fost rapid considerată ca un instrument de lucru preţios în cercetarea textelor valéryene. Avem de-a face cu un scriitor al cărui program estetic se construieşte pe noţiunile de neterminat, fragment, spărtură, chiar fractură la nivelul scriiturii. Scopul său exprimat limpede într-unul din *Caiete* era acela «de a desăvârşi un text, dar de a nu îl încheia», de a realiza poiectul *textului infinit*. De altfel, acel *corpus* uriaş pe care îl constituie *Caietele* îl desemnează pe Valéry ca pe autorul unei *utopii*, aceea de a scrie «note în vederea unei stilistici experimentale». Afirmaţia îi aparţine scriitorului Daniel Oster, care adăuga că autorul acestei adevărate «robinsoniade mentale» a practicat, de fapt, metoda genetică *avant la lettre*.

https://biblioteca-digitala.ro

ALMUTH GRÉSILLON

20 spre 21

Citind manuscrisele moderne

Dacă solicitați unui librar să vă spună unde găsiți scrieri despre «geneza textului» sau despre «critica genetică», riscați să vă inducă în eroare, orientându-vă către rafturile cu lucrările de teologie sau biologie. Desigur, geneza biblică şi genetica ştiințelor vieții privesc, ca şi critica genetică literară, problemele naşterii, apariției şi formării, legile dezvoltării şi ale transmiterii (lumii, vieții sau operelor) şi, din acest punct de vedere, există un raport între o poveste cosmogonică precum cea din Vechiul Testament, între codul genetic al biologiei moleculare şi domeniul criticii genetice căruia îi este consacrată scrierea de față. Va fi vorba de fiecare dată de trasee complexe care conduc de la inform şi indistinct, la forme organizate. Mult mai semnificativă decât această vagă legătură, manevra greşită a librarului pune în lumină faptul că această critică genetică nu e încă o disciplină universitară, recunoscută şi catalogată ca atare.

Ea are nevoie de un ocol printr-o metaforă sau printr-o conotație. A urmări devenirea unei opere prin studierea urmelor scrise ale genezei sale înseamnă, *mutatis mutandis*, a recrea lumea, înseamnă a acționa ca Dumnezeu Tatăl sau ca biologul care explorează legile vieții. Statut precar al unui domeniu în curs de constituire, dar – în acelaşi timp şi din acelaşi motiv – obiect al dorințelor şi al mizelor teoretice.

Şi totuşi, critica genetică şi-a definit progresiv propriul său obiect de studiu: mecanismele scriitorilor, atât ca suport material, cât şi ca spațiu de înscrisuri şi spațiu de memorare a operelor *in statu nascendi*; ea şi-a pus la punct metode şi finalități. Chiar dacă nu dispune încă de un model teoretic autonom, ea a modificat – în mod sigur – peisajul câmpului literar.

ALMUTH GRÉSILLON *este Director de cercetare la CNRS. Autoarea lucrării* La règle et le monstre. Le mot-valise *(Tübingen, Niemeyer, 1984) şi co-autoare la* Proust à la lettre. Les intermittences de l'écriture *(Tusson, Du Lérot, 1990), ea a publicat articole şi a coordonat antologii şi diverse numere ale revistelor consacrate manuscriselor literare.*

https://biblioteca-digitala.ro

Prezenta scriere propune, în acelaşi timp, «o stare de origini» şi reflecții care deschid calea unei elaborări teoretice.

Ce este critica genetică?

Ca o «filosofie spontană», neavând în aparență nici un Dumnezeu şi nici un maestru, critica genetică a ajuns să ocupe, în decursul anilor '70, un loc nou în cercetarea literară franceză. Opunându-se fixității şi îngrădirii textuale a structuralismului, ea a moştenit totuşi metodele de analiză şi reflecțiile asupra textualității; dând replica esteticii *receptării*, în definirea axelor actului de *producere*, critica genetică instaurează o nouă abordare a literaturii. Obiectul său: manuscrisele literare, în măsura în care ele poartă urma unei dinamici, aceea a textului în devenire. Metoda sa: dezgolirea corpului şi cursului scriiturii, adaptată construirii unei serii de ipoteze emise asupra operațiilor scriptice. Scopul său: literatura ca *acțiune*, ca activitate, ca mişcare.

Această perspectivă nouă implică dacă nu o alegere, cel puțin nişte preferințe: cea a producției în fața produsului, a scriiturii față de text, a multiplului în fața unicului, a posibilului față de finit, a virtualului față de *ne varietur*, a dinamicului în fața staticului, a operațiunii față de *opus*, a genezei în fața structurii, a enunțării față de enunț, a forței formei scrise în fața celei tipărite. Hélène Cixous mărturiseşte, în felul ei, aceste priorități: «vreau pădurea înaintea cărții, belşugul frunzelor în fața paginilor, iubesc creația tot atât cât şi creatul, nu, mai mult. Îl iubesc pe Kafka din *Jurnal*, călăul-victimă, iubesc de o mie de ori mai mult evoluția decât *Procesul* (nu: de o sută de ori mai mult). Vreau tornadele atelierului, creația nebună şi tumultuoasă [...], lumea pulsiunilor». (În «Repentirs», Paris, 1991, p. 55)

Faptul de a citi manuscrisele literare în această optică are de ce să ne zdruncine cunoştințele şi certitudinile despre text, despre operă şi despre estetică, în general. Ce statut li se conferă, în fapt, acestor documente private, scrise pentru sine, fără a fi destinate nici unui lector ? Să fie vorba despre o estetică gata să se priveze de noțiunea de operă, preferând să se aplece asupra rămăşițelor unor ciorne, asupra incompletului şi incertului, asupra acestor procese fără sfârşit, aceste catedrale perisabile, castele de nisip pe care le evocă Gide în *Paludes*? E mult de când artele frumoase au depăşit acest prag: estetica *non-finito*-ului şi analizele fondate pe noțiunea de regret nu văd în aceasta nici un obstacol teoretic. O serie de poeți şi scriitori au trecut la rândul lor de partea unei critici fondate pe literatura în act: precum Maiakovski, în *Cum să faci versuri*: «[...] în prezent, însăşi esența muncii asupra literaturii nu rezidă într-o judecată a unor lucruri deja făcute [...], ci mai degrabă într-o studiere corectă a procesului de fabricație».

https://biblioteca-digitala.ro

De la acest «proces de fabricație» şi până la «fabrica» lui Ponge nu este decât un pas, acela pentru care autorul publică el însuşi, sub formă de facsimil, corpusul de ciorne care au condus la textul *Le pré* (la Skira, 1970). Acelaşi Ponge, atunci când publică în 1984 nişte note risipite, scrise între 1922 şi 1964 (*Pratiques d'écriture*; Paris; Hermann, coll. «L'Esprit et la main»), îi atrage atenția editorului său, pentru a-l convinge că e vorba despre o întreprindere profitabilă, că «aceste schițe, eboşe sau ciorne» marchează naşterea «unui nou gen literar».

Ceva s-a deplasat astfel către însuşi faptul literar, ca şi spre analiza sa. Să fie vorba doar despre un efect de modă, un snobism, ba, mai mult, despre un «parnasianism», cum sugerează câțiva detractori ai criticii genetice? Sau să fie vorba despre emergența unui discurs într-adevăr nou în materie literară? În orice caz, ținta este literatura *in statu nascendi*, obiectiv care se potriveşte cu o dorință de desacralizare, de demitizare a textului presupus «definitiv», ca la Valéry: «[...]sentimentul pe care-l am în fața *a tot ce e scris* este că am de-a face cu *materie* de pipăit – de corectat şi, întotdeauna, o *stare* între altele – dintr-un anume grup de *operații* posibile». (*Cahiers*, Pléïade, t.II, p. 1531)

Un alt semn de noutate rezidă în chiar interiorul acestui discurs. Un câmp de cercetare în curs de constituire, o conceptualizare pe cale de a se naşte sunt adesea marcate de «metafore vii», pentru a folosi termenii lui Ricœur. Acelaşi lucru se întâmplă şi cu discursul criticii genetice, care se găseşte, în fapt, traversat de numeroase metafore, mai precis de două serii metaforice, una de tip organicist şi alta de tip constructivist.

Din punct de vedere istoric, metafora organicistă a scrierii este mult mai veche: în conformitate cu imaginea lui Dumnezeu şi a creării lumii, scriitorul, la rândul său, pune în scenă o *geneză*: *naşterea* textului. De la creația divină, vocabularul geneticienilor trece la (pro)creația umană, care produce în cazul acesta o întreagă serie de noi metafore: *gestație*, *naştere*, *zămislire*, *procreare*, *embrion*, *avorton*.

Să fie doar o întâmplare că o voce feminină, aceea a lui Hélène Cixous, vorbind despre propria scriitură, se identifică plenar cu această serie metaforică: «[...] nimeni nu ştie ce se va naşte din acest pântec posedat, ce va supraviețui. [...] Vreau noaptea prenatală şi anonimă. Vreau să văd Venirea. Mă pasionează naşterile, puterea şi neputința amestecate»?

Jean Bellemin-Noël propune, din punctul său de vedere, formule foarte ironice pentru a caracteriza «acest vocabular genito-obstetrical»: «Aşadar, opera se naşte ca un copil. E moşit, hrănit. Uneori o scoatem din proprile noastre viscere; ne este greu să tăiem cordonul ombilical, penița îşi scuipă sau îşi urinează cerneala, foaia de hârtie îşi pierde

https://biblioteca-digitala.ro

virginitatea, fără măcar să roşească». («L'infamilière curiosité», Paris, Minard, 1985, p. 350)

Odată *zămislit*, manuscrisul va creşte şi va prolifera, în conformitate cu lumea organică: arborele – până la şi înglobând arborescenţa [...], care trasează din nou, în ediţiile critice, *ramificaţiile*, *legăturile* şi *filiaţiile* istoriei textuale – cu *încrengăturile*, cu *înmuguririle* şi cu *grefele* sale – ia locul puiului de om. În sfârşit, când bătălia scriiturii se va termina, când grâul va fi ales de neghină, putem vorbi, pentru a desemna acest produs final, despre un *nor gros* sau despre *colbul de pe variante*, despre dosare de *resturi*, de *urme* (cele ale lui Proust, conservate la Biblioteca Naţională, continuă să dea bătaie de cap geneticienilor), despre *talaş*, despre un *morman de pietre* (este vorba despre ceea ce Victor Hugo numea «deşeurile» operei sale), sau despre *ruine*, după cum spunea Julien Green. Astfel organicul este ucis şi devine piatră, pulbere sau nor.

Cea de-a doua serie metaforică se opune celei dintâi, precum artificialul se opune realului, calculul – impulsului, constrângerea – dorinţei. Din punct de vedere istoric, ea s-a născut din reacţia împotriva poeţilor inspiraţi, împotriva poeziei văzute ca un har divin. Cotitura cea mai distinctă în această evoluţie este textul lui Edgar Allan Poe, *The Philosophy of Composition*, tradus, prefaţat şi publicat de Baudelaire sub titlul semnificativ *La genèse d'un poème*. Baudelaire conchide în cuvântul său introductiv, spunând: «Acum, iată, *culisele*, *atelierul*, *laboratorul*, *mecanismul interior* şi termenii subliniaţi (de noi) pun în valoare cealaltă tradiţie, de care ţin deopotrivă termenii *şantier*, *fabrică*, *industrie*, *maşină*. Intenţia e de a sublinia iscusinţa, arta combinatorie, jocul cu regula şi transgresarea ei deliberată, măiestria, planificarea ca garant, după părerea lui Poe «mersul progresiv al tuturor compoziţiilor mele»: «Proiectul meu este de a demonstra că nici un punct al compoziţiei nu poate fi atribuit hazardului sau intuiţiei şi că opera merge pas cu pas către deznodământ, cu precizia şi rigoarea logică a unei probleme matematice.»

Literatura ca o *construcţie*, cu al său *modus operandi* şi a sa *trudă*, cu *rotiţele* şi *lanţurile* sale, pentru a-l cita încă o dată pe Poe, iată ce anunţă deja articolul lui Maiakovski, «Cum să faci versuri» (1926), care vorbeşte despre poezie ca *industrie*, de celebra frază a lui Gottfried Benn, «Un poem nu se „naşte" aproape niciodată, ci se *fabrică*», arta combinatorie din *Cent mille milliards de poèmes* a lui Queneau şi Oulipo. Când Ponge evocă «această asamblare de cuvinte şi litere care poate fi mai mult decât o scriere neciteaţă» am putea spune că vorbeşte despre *fabrica* sa.

Aceste două tradiţii, separate din punct de vedere istoric, sunt bine cunoscute. Aspectul original care ne interesează provine din faptul că

https://biblioteca-digitala.ro

discursul criticii genetice se intersectează, sub formă de metafore, cu ambele direcții, producând o *conjuncție* acolo unde nu pare să poată domni decât disjuncția. Este vorba despre o nouă miză: scriitura ca loc al impulsurilor şi al calculului. Martin Walser afirmă acest lucru printr-o formulă foarte lapidară: «Scriitura este o spontaneitate organizată».

Metafora, care în discursul criticii genetice dă, pe drept, măsura acestei simultaneități a dorinței risipite cu generozitate şi a calculului care prevede, programează şi ştie unde să slăbească ritmul, este aceea a *drumului* şi a câmpului său semantic imediat: *circulație*, *parcurs*, *cărare*, *cale*, *mers*, *traiecte*, *trasee*, *piste*, *intersecții*, *înaintări (pe drum)*, *deplasări*. *Căii regale*, *mersului inexorabil către deznodământ*, *teologiei liniei drepte* li se opun metaforele care indică înaintări mai sinuoase: *răspântii* – care te fac să te gândeşti în mod irezistibil la penița care se despică –, *bifurcații*, *căi greşite*, *deschideri de drumuri*, *devieri*, *cotituri*, *scurtături*, *întoarceri din drum*, *impasuri*, *accidente*, *plecări greşite, (a o lua pe un) drum greşit*. Fără îndoială, atunci când vorbesc despre propria lor activitate, scriitorii sunt, în felul lor, primii geneticieni: Claude Simon, al cărui titlu *La route des Flandres* aminteşte punctiform rețeaua noastră metaforică, mărturiseşte acest lucru prin recursul său explicit la metafora drumului, reluată într-un lung pasaj concludent din al său *Discours de Stockholm*: «Drumul urmat va fi [...] net diferit de cel al romancierului care, plecând de la un „început", ajunge la un „sfârşit". Acest altfel de drum, deschis cu mare greutate de un explorator al unui ținut necunoscut (se rătăceşte, revine asupra propriilor paşi, ghidat – sau înşelat – de asemănarea anumitor locuri totuşi diferite sau, din contră, de aspectele diferite ale aceluiaşi loc), se bifurcă frecvent, trece din nou prin răspântiile deja traversate şi s-ar putea chiar întâmpla (este cel mai logic aşa) ca la sfârşitul acestei investigații în prezentul imaginilor şi enunțurilor de care nici unul, nici celălalt nu sunt nici prea departe, nici prea aproape [...], s-ar putea întâmpla aşadar să se întoarcă în punctul de plecare, singurul câştig fiind de a fi indicat câteva direcții, de a fi construit câteva punți [...]».

De asemenea, s-ar putea să nu ajungă la altă finalitate decât la epuizarea călătorului explorând acest peisaj inepuizabil, contemplând harta aproximativă pe care a întocmit-o şi doar pe jumătate liniştit de a se fi supus în drumul său, cum a ştiut mai bine, anumitor elanuri, anumitor impulsuri. [...] Scriitorul progresează laborios, tatonează orbeşte, intră în impas, se împotmoleşte, porneşte din nou – şi, dacă vrem cu orice preț să tragem o învățătură din demersul său, vom spune că înaintăm întotdeauna pe nisipuri mişcătoare.

Cum de nu ne-am gândit şi la minunata povestire a lui Borges, «Grădina cărărilor ce se bifurcă»? Renunțând la a povesti diversele intrigi

https://biblioteca-digitala.ro

înlănțuite, în ansamblul lor, mă voi limita la cea care ar fi putut fi o fabulă despre scriitură. Un bătrân guvernator chinez, Ts'ni Pên, se retrage din lume spunând când că o face «pentru a scrie o carte», când «pentru a construi un labirint». La moartea sa nu se găsesc decât «manuscrise haotice, [...] un morman nedesluşit de ciorne contradictorii». Există o scrisoare caligrafiată care va dezlega enigma: «Las mai multor viitoruri (nu tuturor) grădina mea cu poteci ce se bifurcă». Harababura inextricabilă a manuscriselor, în fapt cartea, intitulată «Grădina potecilor ce se bifurcă», este labirintul. Dar ce a vrut să spună?

«În toate ficțiunile, ori de câte ori un om se întâlneşte cu diverse soluții, alege una şi le elimină pe celelalte; în cea a lui Ts'ni Pên, aproape de nepătruns, el le alege – în acelaşi timp – pe toate. *Creează* astfel diferite viitoruri, diferite timpuri, care se înmulțesc, de asemenea, şi se bifurcă» (Jorge Luis Borges, *Opere*, Univers, Bucureşti, 1999, p. 317, în traducerea lui Darie Novăceanu).

Sintagma «mai multor viitoruri (nu tuturor)» semnalează, în ceea ce îl priveşte, că nenumăratele bifurcații ale manuscrisului nu sunt variante inutile, ci pun «problema abisală a timpului». Ts'ni Pên, cum spuneam: «[...] nu credea într-un timp uniform absolut. Credea în nişte *nesfârşite serii* de timpuri, *într-o rețea în creştere şi vertiginoasă* de timpuri divergente, convergente şi paralele. Această *cursă* de timpuri care se apropie, se bifurcă, se scurtează sau se ignoră secole la rând, *cuprinde toate posibilitățile*». (*op.cit.*, p.103)

Manuscrisele literare ne confruntă cel mai adesea cu această imagine a potecilor care se bifurcă nedesluşit, creând *rețele* şi *intrigi cuprinzând toate posibilitățile*, toate virtualitățile, toate excesele jubilatorii care au existat de-a lungul timpului scriiturii şi care ar fi putut deveni text dacă n-ar fi fost nefast semn de bifare. În orice caz, această povestire borgesiană este un fel de replică la textul «La genèse d'un poème» al lui Poe. Critica genetică urmăreşte în acelaşi timp scriitura debordând de dorință şi înscrisul dirijat de calcul.

Valéry, figură tutelară a acestei tinere discipline, este conştient de dualitatea inerentă a obiectului însuşi, adică manuscrisul autorului care este «locul [...] unde se înscriu rând pe rând duelurile dintre spirit şi limbaj, dintre cel de-al doilea şi sintaxă, dintre delir şi rațiune, alternanța dintre aşteptare şi grabă, toată drama elaborării unei opere şi fixarea instabilului».(*Œuvres*, Pléïade, t. II, p.1147)

În legătură cu noțiunea de «avantext»

Cum să desemnezi substanța însăşi a cercetărilor genetice, aceste ansambluri eterogene de înscrisuri diverse al căror singur punct comun

https://biblioteca-digitala.ro

este de a nu fi fost niciodată destinate publicării, punct care este în acelaşi timp cel care le deosebeşte fundamental de text? Jean Bellemin-Noël, în lucrarea sa fondatoare din 1972, a propus termenul de «avantext», pe care l-a depistat atunci ca: «ansamblul constituit din ciorne, manuscrise, corecturi, copii, „variante", privite din punctul de vedere a *ceea ce precede material* o operă când aceasta este tratată ca un text şi *care poate constitui un sistem împreună cu el.* [...] Se postulează astfel principiul că *avantext-ul este textul şi în text şi reciproc*». (*Le texte et l'avant-texte*, 1972, p. 15; sublinierile noastre).

Ansamblul documentelor reunite sub denumirea de avantext este înțeles sub două aspecte: 1) el *precede* opera; 2) este, după cum spune autorul (avantext-ul este textul şi în text), în relație de identitate sau de incluziune cu textul.

Într-un articol publicat în 1977, în nr. 28 al revistei «Littérature», acelaşi Bellemin-Noël, căutând să facă distincția între termenii «ciorne» şi «avantext», spune despre acesta din urmă că este «ceva de construit» şi că «nu există în nici o parte în afara discursului critic care îl produce prelevându-l din ciorne». Acest punct de vedere are două consecințe: noțiunea de avantext nu desemnează neapărat *ansamblul* documentelor genetice ale unei opere, de vreme ce critica le poate construi prin prelevări la alegerea sa; pe de altă parte, noțiunea astfel definită pare să atragă după sine faptul că critica nu intervine cu nimic în operațiunile prealabile de colectare şi clasare de date – cum ar fi făcut pe de o parte ştiința pură şi, pe de alta, o critică asumată din plin de un subiect.

Ce rămâne astăzi din noțiunea de avantext? Cea de-a doua definiție n-a reuşit să se impună, şi asta din două motive. Pare într-adevăr destul de dificil de susținut că există în domeniul ştiințelor umane activități «obiective», asta este o amăgire. Orice discurs despre literatură implică o construcție, chiar şi când este vorba despre descifrarea unei ciorne. Pe de altă parte, primul sens atribuit noțiunii de avantext, empiric şi comod, pentru a desemna un ansamblu coerent de manuscrise, făcuse carieră pentru geneticieni, dovadă că n-aveau nici un chef să renunțe la el. În plus, «avantextul» intra într-un sistem perfect cu paradigma formată din rădăcina «text», care, împreună cu termeni precum «après-texte», «paratext», «intertext» şi, mai recent, o dată cu dezvoltările promițătoare legate de «hipertext», ar fi condus la îmbogățire văzând cu ochii.

Se menține totuşi un scrupul etimologic. Una dintre cele mai mari dificultăți ale cercetării genetice constă în a face înțeles faptul că scopul său ultim nu este textul, ci scriitura înțeleasă ca venire şi eveniment, ca proces de enunțare scrisă. Or, «avantext»-ul, ca şi ceilalți compuşi, ne readuce iremediabil la noțiunea de «text». Aşadar, ar fi de preferat să-l

https://biblioteca-digitala.ro

utilizăm, dacă nu renunțăm la el, cu moderație şi în cunoştință de cauză. Există noțiuni care au intrat în uz şi chiar dacă ele vehiculează o conotație îndoielnică, le-am fi suprimat complet pe nedrept. După cum am propus mai sus conservarea noțiunii de «variantă», preferând-o celei de «rescriere», vom păstra noțiunea de «avantext», preferând-o noțiunii de «dosar genetic». Vom defini dosarul genetic ca pe «un ansamblu constituit din documentele scrise pe care le putem atribui unui proiect de scriitură determinat, după ce el s-a realizat, chiar dacă a ajuns sau nu să se materializeze într-un text publicat».

În româneşte de ADRIANA GHIȚOI

Din Almuth Grésillon, *Eléments de critique génétique* © Presses Universitaires de France, Paris, 1994

https://biblioteca-digitala.ro

JEAN-LOUIS LEBRAVE

20 spre 21

Critica genetică o nouă disciplină sau un avatar modern al filologiei ?

O profundă mutație socio-culturală

E deja un fapt cunoscut că evoluția științei filologice a textelor este inseparabilă de evoluția imprimării: contrar unei idei care părea de la sine înțeleasă, trebuia așteptat sfârșitul secolului XVIII pentru ca tiparul să ajungă la forma stabilă ce ne e familiară, prin care același text este reprodus și difuzat identic în mii de exemplare. În aceeași perioadă, transmiterea textelor sub formă de cópii manuscrise dispare, practic, definitiv. Înrudirea dintre materialitatea obiectului imprimat modern și caracteristicile conceptuale abstracte ale textului este evidentă: textul imprimat constituie o unitate stabilă și bine delimitată, dotată cu un început și un sfârșit, structurat în rânduri, în paragrafe sau strofe, în capitole, în secțiuni etc. De asemenea, în calitatea sa de obiect abstract, textul e un dat stabil și se caracterizează prin unicitatea sa, prin delimitarea sa, prin finitudinea, coerența și coeziunea sa, pe scurt prin structura sa. El este auto-suficient și autonom. O dată creat și pus în circulație, textul există prin el însuși și devine independent de autorul care l-a scris și de aleatoriul formei sale materiale.

Această maturizare conjugată a tipăriturii și a textului este contemporană cu o profundă mutație culturală care, la răscrucea secolelor

---

JEAN-LOUIS LEBRAVE *- exeget al operei lui H. Heine. Studii și coordonarea unor volume consacrate criticii genetice în general, precum și impactului produs de informatică asupra scriiturii. Director de cercetare la CNRS. Director al ITEM / CNRS.*

https://biblioteca-digitala.ro

XVIII şi XIX, afectează deopotrivă estetica creației și economia literaturii, şi care coincide cu triumful curentului romantic. Iată, în acest sens, câteva trăsături izbitoare: cristalizarea noțiunii moderne de autor, ideea individualității de excepție ca total diferită de muritorii de rând; apariția noțiunii de proprietate asupra operelor spiritului şi a dreptului creatorilor de a fi remunerați pentru rodul muncii lor; introducerea criteriului de originalitate pentru evaluarea creației estetice şi discreditarea imitației care, degradată până la plagiat, va reveni tribunalelor; declinul iremediabil al retoricii, până atunci omniprezentă în formația intelectuală, din care însă, de acum înainte, dispare orice pregătire specială pentru actul scrierii, *rhetorica utens,* doar studiul figurilor de stil supraviețuind, de bine de rău, în restul secolului XIX; triumful motivului inspirației, dar misterios acordat în mod capricios poetului de către Muza sa. Mai mult sau mai puțin, avem încă de-a face cu ideologia în care domneşte şi astăzi sensul comun.

Care va fi de acum înainte statutul diferitelor componente ale comunicării scrise din domeniul literar? Tiparul instaurează o ruptură radicală între două universuri separate. Izolând sfera privată a scriptorului de activitatea de producție, rămâne, pe de o parte, regatul abundent, chiar anarhic al scrierii manuscrise, iar de cealaltă parte, domeniul public al destinatarilor, cititori multipli ai unui text totdeauna identic. Contactul între autor şi cititori este asigurat prin medierea editorului care, față de scriptor, se instituie în garant că va oferi un public textului său, iar în fața lectorilor cauționează autenticitatea textului şi atribuirea sa respectivului autor. Cele două versante ale acestui enunț scris dedublat sunt separate de o linie de vârf, pe care se înscrie *bunul de tipar;* acesta dă o reprezentare contractuală: e, în mod simbolic, actul prin care se încheie procesul de creație, până atunci problemă personală a scriptorului; el încredințează astfel editorului un produs pe care a acceptat să-l considere operă încheiată; imprimându-l şi apoi difuzându-l, editorul îl introduce în domeniul public, sub formă de text atribuit unui autor şi destinat unor cititori.

Bineînțeles, acest contract enunțiativ instituie în primul rând şi în mod fundamental textul. Piesă centrală a dispozitivului, textul ocupă singur scena comunicării. El e prin definiție autentic şi aşa cum l-a vrut autorul (bunul de tipar e aplicat acolo pentru a-i garanta autenticitatea). În afara unei revizuiri prilejuite de o eventuală nouă ediție, el nu suferă modificări şi toți cititorii vor citi unul şi acelaşi text. Textul e de acum înainte ferit de imperfecțiunile care, iremediabil, marcau modurile anterioare de transmitere a textelor şi cu deosebire varianta manuscrisă.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar această întronare a textului tipărit conferă în acelaşi timp un statut şi celuilalt versant al comunicării scrise. Devine posibilă o raportare clară între imprimat şi manuscris, între text şi *avantext*, între receptare şi producere, domeniu public şi domeniu privat. Naşterea textului este, deci, totodată, naşterea unor documente de geneză, care sunt într-un fel complementarul, inversul sau simetricul textului. Dar, atenție: această simetrie e înşelătoare. Hârtiile pe care le lasă în urma sa geneza textului nu aparțin aceleiaşi specii cu textul, iar acest *înainte* este totodată şi un *altundeva*. Prin definiție chiar, hârtiile prealabile textului nu sunt destinate comunicării, şi nu în cadrul acesteia îi e dat publicului să le cunoască. În schimb, în cu totul alt plan, valorizarea autorului ca individualitate ieşită din comun determină punerea unui preț cu totul excepțional pe tot ce poate aduce o mărturie cu privire la personalitatea sa: veşminte, obiecte personale, portrete şi, de asemenea, fireşte, corespondența şi documentele manuscrise de orice natură. E logic, deci, ca primele cabinete de autografe să fi fost contemporane cu naşterea textului modern şi ca marile colecții de «manuscrise moderne» să se fi constituit anume în secolul XIX: mai înainte ele n-ar fi putut să existe, din lipsă de statut.

În acelaşi timp, pregnanța modelului de inspirație interzice ca aceste documente să poată fi altceva decât obiecte de curiozitate sau de muzeu: dat fiind misterul creației, muritorului de rând îi este imposibil să înțeleagă cum lucrează scriitorii şi este inutilă încercarea de a urmări inspirația în capricioasele ei meandre.

Domeniul manuscriselor se organizează deci, de aici înainte, pentru aproape două secole, în două subansambluri distincte. Într-unul se găsesc manuscrisele care transmit texte. Obiecte ale studiului ştiințific, ele fac parte din patrimoniul intelectual, iar filologia îşi asumă sarcina de a le restaura în puritatea lor originală, regăsită dincolo de abaterile cópiilor apte de erori. În celălalt subansamblu se află manuscrisele moderne. Ele sunt obiecte de colecție, care vor scăpa încă multă vreme investigației ştiințifice. Poartă întredeschisă către secretul geniului şi inspirației, ele sunt mai întâi oferite admirației respectuoase şi fascinate a publicului, cu acelaşi rang ca şi fotoliul sau trusa de scris a marelui om. Nu vor ieşi din această stare de îmbălsămare decât în mod accesoriu, pentru a aduce mărturie, alături de alte documente, asupra măreției autorilor şi a operelor lor. [...]

Deşi înscrisă într-o istorie, relativitatea structurii enunțiative care ia astfel amploare la începutul secolului al XIX-lea nici nu e percepută de către contemporani. Această stranie enunțare trunchiată care nu cunoaşte decât textul, autorul şi pe cititorii săi şi tăgăduieşte scriptorului orice existență impune timp de aproape două secole aprehensiunea față de documente scrise, împiedicându-i şi astăzi pe unii să vadă «manuscrisele

https://biblioteca-digitala.ro

moderne» altfel decât prin lentilele deformante ale filologiei. Să notăm în treacăt că acelaşi model a fost proiectat în trecut pentru a se da seamă de ansamblul textelor vechi şi medievale transmise sub formă manuscrisă. Punerea în discuție a filologiei medievale regăseşte aici critica genetică, restituind enunțării scrise profunzimea sa. Aşa cum scriptorul modern nu începe să existe decât în momentul când termină de scris şi devine autor, scriptorul medieval, care nu face decât să scrie, nu poate fi altceva decât un copist, nu însă şi autor. Cu siguranță modelul acesta nu poate părea ilegitim atunci când e vorba de difuzarea «marilor texte» – fie textele fondatoare ale religiei, fie textele marilor autori ai antichității, învestiți cu un imens prestigiu şi cu o autoritate incontestabilă. E verosimil că scriptorul nu se voia decât un copist, unul pe cât posibil de fidel originalului. Dacă el îşi amesteca propria voce cu cea a autorului, era doar sub forma gloselor în marginea manuscrisului. Dar, făcând *elogiul variantei,* Bernard Cerquiglini a arătat prea bine cum această viziune parțială a deformat perceperea textelor medievale în limbă vulgară, transformând variația în variantă şi blocând în carcasa tiparului modern mobilitatea unei enunțări plurale.

De la o mutație la alta

Aşa cum am arătat, pregnanța *textului* şi a conceptelor care îl însoțesc în critica filologică condiționează totodată şi naşterea colecțiilor de documente genetice şi statutul lor de obiecte exterioare domeniului investigației ştiințifice. Această situație s-a prelungit atâta vreme cât textul a ocupat avanscena. Mai nou, constatăm că, aşa cum maturizarea acestei noțiuni a fost inseparabilă de evoluția imprimării, de vreo douăzeci de ani ea a început să dea semne de slăbiciune, care coincid cu bulversările provocate de noile tehnici de reproducere şi difuzare, cu deosebire de revoluția informatică.

În fapt, textul a încetat să fie singurul obiect susceptibil de a fi reprodus în mod identic într-un număr oricât de mare de exemplare. Acum e posibil, la un preț mic, să fie reprodus orice fel de document, ceea ce şterge frontiera dintre obiectul manuscris singular şi imprimatul multiplu. Fie ele vechi sau moderne, manuscrisele nu mai sunt rezervate colecțiilor. Ele dispun de o largă circulație sub forma fotocopiilor, microfilmelor şi, mai recent, a imaginilor numerizate.

Această multiplicare prezintă, bineînțeles, un interes prin faptul că facilitează enorm studiul documentelor genetice şi oferă un veritabil instrument de investigare. Dar, într-un mod fundamental, punând capăt caracterului privilegiat al tiparului ca mijloc exclusiv de a difuza un obiect

https://biblioteca-digitala.ro

scris în nenumărate exemplare identice, ea repune în discuție supremația textului. [...]

Cea mai mare lovitură adusă textului, aşa cum ni l-a lăsat moştenire secolul XIX, e dată de dezvoltarea spectaculoasă a informaticii. Mai întâi pentru că dispare corelatul material al conceptului de text: ordinatorul transformă scrierea într-un obiect volatil şi imaterial atât prin forma de stocare, care scapă percepției noastre directe, cât şi prin procedeele de vizualizare pe ecran. Obişnuințele noastre de percepere a scrisului sunt profund bulversate prin: fragmentarea spațiului de consultare – doar o infimă fereastră fiind deschisă asupra textului –, cvasi-imposibilitatea unei lecturi cursive, fragilitatea conservării supusă aleatoriu alimentării electrice a maşinii.

E adevărat că, până în prezent, efectele acestei mutații au rămas puțin vizibile, în măsura în care informatica a făcut totul pentru a concura tiparul pe propriul său teren, făcând să se uite că, în fapt, ea zămislea obiecte noi înscrise pe suporturi noi: editarea electronică sau publicarea asistată de ordinator e caracteristică pentru această ambiție de a egala perfecțiunea textului imprimat. Acest mimetism inițial între o nouă tehnologie şi tehnologia pe care tocmai încearcă s-o înlăture aminteşte înseşi începuturile imprimeriei, care mai întâi a făcut eforturi să reproducă manuscrisele scriptorilor, fără însă a parveni să concureze cu adevărat calitatea acestora. Publicarea asistată de ordinator este şi ea destul de neîndemânatecă şi grosolană în comparație cu priceperea acumulată de tipografi, succesul său explicându-se nu atât prin calitatea produsului, cât prin costurile mici şi capacitatea de difuzare către un public foarte larg.

Dar să nu ne lăsăm înşelați. În realitate, această facilitare a imprimării are toate caracterele unei subversiuni profunde față de text. Mai întâi pentru că acelaşi text poate să cunoască aproape o infinitate de materializări. Oricare utilizator care dispune de un program de tratare a textului şi de o imprimantă laser poate varia aproape la infinit punerea în formă materială a textului şi, cu o singură comandă, poate modifica decupajul paginii, aliniamentul, caracterul literelor, pe scurt forma textului imprimat. Or, e ştiut în ce grad dispunerea tipografică poate modifica perceperea la lectură a unei scrieri şi, în definitiv, chiar sensul ei.

Acestei variabilități a învelişului material îi răspunde o radicală instabilitate a textului însuşi. Tiparul ne obişnuise să asociem calitatea formei cu perfecțiunea conținutului. Acum, finisarea imprimatelor realizate prin editare electronică nu mai e decât o fațadă, care nu spune nimic privitor la calitatea internă a produsului imprimat. Ajunge să deschizi o carte editată prin tehnici electronice pentru a te poticni de fragmente aberante disprețuind morfologia şi sintaxa, mutilate prin cuvinte lipsă,

https://biblioteca-digitala.ro

desfigurate prin repetiții care fac incomprehensibil ansamblul. Orice utilizator al procesării textului cunoaşte confuzia pe care o poate genera coexistența multiplelor versiuni concurente pentru unul şi acelaşi articol pe care e în curs de a-l scrie, versiuni, toate, la fel de perfecte în formă şi de aproximative în conținut.

Şi aceasta pentru că de punerea în formă materială (care fusese, începând cu secolul XIX, apanajul textului, formă canonică destinată numai unui produs considerat demn de a fi difuzat către public), în viitor poate beneficia orice text şi, cu deosebire, pot beneficia «avantextele», care, înainte, prin *bunul de tipar*, erau radical separate de textul propriu-zis.

Prin chiar acest mod de imprimare, care aparent curge în aceeaşi moară tehnologică şi conceptuală moştenită de la secolul XIX, textul pierde, unul câte unul, atributele sale esențiale. El devine instabil, variant, în mod radical neîncheiat, accesibil indefinit retuşurilor, recondiționării, transformării.

O slăbire comparabilă pândeşte şi noțiunea de autor, chiar dacă stadiul avansat al tehnologiei i-a limitat până în prezent efectele. Ne amintim experiența manifestării *Les Immateriaux* (organizată de Centrul național de artă şi cultură Georges Pompidou, în mai–iulie 1985), şi care viza exploatarea potențialului de enunțare plurală inerent mediului informatic. Fiecare dintre participanți ar fi trebuit să poată interveni în mod liber pentru a transmite celorlalți un text original sau un comentariu asupra textului altcuiva. Eşecul acestei tentative ține în primul rând de imperfecțiunea mijloacelor tehnice care au fost alocate, prea primitive totuşi pentru ca scrierea să poată fi realmente şi în mod comod interactivă. Chiar prematură însă, această experiență a avut totuşi valoare de semnal şi a deschis calea unor noi moduri de producere şi transmitere a scrisului. De atunci, tehnologia a progresat. Ergonomia ecranelor, a claviaturilor, a *softului*, a rețelelor s-a ameliorat considerabil şi ar fi foarte instructivă relansarea acelei experiențe.

De altfel, de atunci încoace, prin apariția marilor baze de «date textuale» şi a experiențelor de «bibliotecă electronică», stabilitatea noțiunii de autor şi de proprietate intelectuală a fost supusă unui nou asalt. În curând vom putea dispune de un intertext nelimitat, cu care operatorul va putea să jongleze întrețesând pasajele de împrumut cu comentariile, practicând colajul şi plagiatul, inventând trasee neliniare. Dacă e încă prea devreme pentru a evalua impactul acestor hipertexte, e indiscutabil că ele reprezintă o nouă etapă în preluarea de către informatică a datelor textuale: obiectivul tratării încetează de a mai fi imprimatul, ecranele sunt suficient de spațioase şi de suple pentru a constitui instrumente comode de lectură, schimburile în interiorul rețelelor informatice ținând să se generalizeze.

https://biblioteca-digitala.ro

Această mutație are nevoie de timp pentru a penetra ansamblul practicilor culturale, iar textul, aşa cum ni l-a lăsat moştenire secolul XIX, cu tot cortegiul de reprezentări privitoare la autor, originalitate, inspirație, nu va dispărea, fără îndoială, de pe o zi pe alta. Dar evoluția pe care am schițat-o aici prin câteva elemente pare ineluctabilă.

Explozia structuralistă a anilor '60 seamănă prin anumite aspecte cu un cântec de lebădă. Fără îndoială, textul apărea încă o dată învestit cu măreție, sacralitate, cu o intransigență la care filologia însăşi n-ar fi îndrăznit să viseze şi care i-a cam speriat pe partizanii vechii şcoli critice. Dar înăuntrul închiderii exacerbate pe care i-o atribuie, teoreticienii textului fac să apară noțiuni care, în realitate, împovărează textul; cât despre productivitatea sau scrierea căreia textul îi este suport, se poate percepe un fel de invitație la evadare spre înafară şi tendința spre heterogenitate, care nu poate înflori decât în detrimentul textului şi care anunță demolarea sa. La fel şi productivitatea lexicală, pentru care stă mărturie cuvântul *text*, alături de care, în această perioadă, încep să prolifereze: avantext, paratext, intertext, peritext etc. E desigur un omagiu adus noțiunii, dar această proliferare paradigmatică e în acelaşi timp o diseminare. Conturul textului se diluează. Ținând să fie pretutindeni, textul devine insesizabil.

Tocmai slăbirea aceasta a textului e aceea care, la sfârşitul anilor '60, permite dosarelor genetice să acceadă la statutul de obiecte de cercetare. La fel cum, la începutul secolului al XIX-lea, grație apariției textului imprimat modern, manuscrisele de sertar ale scriitorilor capătă o existență vizibilă ca obiecte de colecție, tot aşa fragilizarea noțiunii de text e cea care face să sară zăvoarele care interziceau studiul veritabil al acelor dosare. De acum înainte, însă, ele pot fi scoase din cabinetele de curiozități şi intra în laboratoare.

Această evoluție conține totuşi un paradox. Înaintea corsacrării textului, la sfârşitul secolului XVIII, documentele de geneză nu existau pentru că, neavând niciun statut, nici nu erau conservate. În era textului ele există, dar în afara domeniului investigației ştiințifice. În era post-textului, care pare a se deschide acum, ele au devenit obiect de cercetare, dar ne putem teme că, în acelaşi timp, încetează să ma existe. De câte ori nu s-a spus că noile tehnologii de scriere şi, cu deosebire, procesarea textului, făcând să dispară bruioanele, îi vor aduce la şomaj pe geneticienii scrisului! Şi, mai în profunzime, oare noua geografie a scrisului, provocată de dispariția textului, mai acordă ea vreo importanță sensului doar ca fiind complementar textului?

Dacă această privire prospectivă ar fi justă, critica genetică ar rămâne pe vecie circumscrisă în perimetrul studierii secolelor XIX şi XX şi, a scara

https://biblioteca-digitala.ro

istoriei, fereastra deschisă la sfârşitul anilor '60 ar fi condamnată să se reînchidă aproape deîndată.

Mi se pare că lucrurile nu stau astfel. Fără îndoială, critica genetică a luat fiinţă pe seama arhivelor literare din secolul XIX şi apoi din secolului XX. Şi ea nu s-a eliberat de ceea ce a precedat-o, într-un mod atât de rapid şi definitiv cum, în entuziasmul lor, le-a plăcut geneticienilor s-o afirme. Dar inovaţia radicală pe care ea o comportă situează realmente genetica într-un cu totul alt spaţiu decât cel al textului, al imprimatului, al autorului şi al bunului de tipar. Trebuie mers mai departe decât o face Pierre-Marc de Biasi când descrie «genetica textuală»: critica genetică nu este numai un demers prealabil demersului critic «clasic», care rămânea centrat pe text, «dublul obiectiv» al geneticianului constând numai în « a face tehnic lizibil şi analizabil ceea ce e anterior textului, evoluţia sa, lucrul intern de până la forma lui definitivă» şi de a «reconstrui logica acestei geneze». Trebuie mers dincolo de obiectivul unui proiect care-şi capătă sensul în cadrul textului şi al autorului său. «E mai curând vorba, cum a afirmat Raymonde Debray-Genette, de o veritabilă *poetică a scrierii* care urmează a fi construită, o poetică a procesului şi nu, ca până acum, a produsului».

În româneşte de GINA VIERU

Din *Genesis* (Revue internationale de critique génétique), nr. 1/1992 © Jean-Michel Place, Paris

https://biblioteca-digitala.ro

Abordări ale geneticii textului

Priviți aceste însemnări: le compun la claviatura vechii mele maşini de scris, plecând de la note aşternute în grabă, în diferite locuri şi în momente diferite. Poate că am şi intervenit pe corecturi înainte ca ele că capete această formă provizoriu definitivă, pe care dumneavoastră, cititorii, o aveți acum sub ochi. Poate că le voi strânge fără alte modificări în cadrul unui volum asupra criticii. Poate voi mai face adăugiri, poate noi corecturi. Mai mult, s-ar putea să mă nemulțumească discontinuitatea şi juxtapunerea lor. Îmi va veni, poate, cheful – cine ştie? – să le compun altfel, să le perfecționez, organizându-le mai sistematic. Îmi spun că, pentru a vorbi despre un text pe cale de a fi scris, sau de calea către un text, nu e deloc inconvenabil să faci pe viu experiența neterminării. Să lăsăm astfel în suspensie întrebarea, care poate că nici nu are răspuns, «ce înseamnă a termina?». Poate că (foarte improbabil, de fapt) vreun amator de genetică a textelor se va apleca într-o bună zi asupra *seriei,* pornite de la prima notă manuscrisă sau prima vorbă înregistrată şi care merge până la ultima formă pe care acest proiect o va fi atins – fireşte, numai dacă el a fost susținut de o intenție perseverentă, dacă nu s-a împrăştiat în toate sensurile şi dacă nu s-a intersectat cu vreun alt proiect care să-l antreneze şi să-l resoarbă într-un alt context. Nu îndrăznesc să prezic nimic. E posibil ca istoria acestor remarci să rămână la *seria scurtă,* care se încheie cu acest text, plecând de la rarele note preliminarii (despre care nimic nu-mi permite să ştiu dacă vor fi păstrate, pierdute sau distruse). De asemenea, e foarte posibil ca acest text să cunoască o expansiune, o fuziune sau o dezmembrare – caz în care textul de față nu va fi fost decât o etapă, o fază intermediară. Ar fi putut să comporte o ramificare, o *serie lungă*; şi, poate, chiar o *nedesăvârşire* a cărții, în care

***JEAN STAROBINSKI** este critic literar elvețian. Opera sa critică este inspirată de psihiatrie, existențialism, marxism şi referență lingvistică.*

https://biblioteca-digitala.ro

aş fi vrut să mut şi să elaborez aceste rânduri, care nici ele nu mai au valoarea unui început... Nu îmi este greu să înțeleg cam ce urmăreşte critica genetică. Dar mai înțeleg ceva: pentru ca o abordare critică de acest tip să fie motivată, trebuie să se fi produs la un moment dat un text îndeajuns de marcant, de memorabil, de problematic, pentru ca antecedentele sale, adăugirile şi variantele sale să ne convingă că merită atenție (în cazul de față, eu nu-mi asum un risc prea mare!). Dacă un text nu a fost *reținut,* nu există rațiuni pentru a ne interesa de geneza sa şi nu mai contează că la un examen *a posteriori* textul îşi revelează natura compozită, tranzitorie, arbitrară şi că textul *se descompune*, odată scoase la iveală artificiile editoriale, manipulările postume etc. (cazul cu *Vânătorul Gracchus* al lui Kafka). Va rezulta o constelație de fragmente, un teanc dezordonat, un text seriat, adeseori repetitiv, pe care va trebui să învățăm să-l citim în starea sa autentică. Nici măcar nu e necesar să prezumăm existența unui text-artefact, care ar suscita o recunoaştere forțată, impunând o expertiză şi o contraexpertiză. Să presupunem, în nu ştiu ce sertar anonim, un dosar, hârtii amestecate, un monstruos jurnal intim: ca să trezească o atenție «genetică», o problemă editorială, e indispensabil ca ansamblul, chiar disparat, aşa cum a căzut el în mâinile cititorului, să pară că «arată a text» (după o expresie mult îndrăgită). «O dublă curiozitate animă critica modernă: ea vrea să ştie cum se fac textele şi vrea să ştie şi cum se desfac. O irită textele, dar are nevoie de texte. De texte, nu de opere perfecte, pentru că definitivul apare deja ca o nedreaptă condamnare la moarte. Ea se apleacă asupra urmelor imediate a ceea ce a constituit căutarea unui sens, aproximarea unui ritm, speranță abandonată, reînceput, obstacol – ceva mai mult decât abandonul curgerii cotidiene a vorbirii».

Într-un fel de semi-ficțiune, îmi place să-mi imaginez o istorie a criticii sub forma unei istorii a *gesturilor* sale fundamentale. Primul gest ar fi trierea, alegerea: acea decizie, care reține un cântec pentru a fi repetat, un text pentru a fi recitit. Alegere originală, pe care o putem situa oricât de repede dorim, ba chiar instantaneu – recunoscând în ea rațiunea necesară a dăinuirii celor mai vechi opere, a acelora pe care le considerăm ca fiind parte integrantă a «culturii»: Homer, Pindar, tragicii... Indiferent de ignoranța (sau de imaginea legendară) care învăluia persoana *autorilor*, aceste texte dețineau o *autoritate*: autoritate suficient de mare pentru a li se încredința menirea de a forma oameni, de a-i educa, de a fi deci recomandate în şcoli... «Timpul, însă, umbreşte textele, în ciuda reverenței care le perpetuează autoritatea. E necesar să fie dezvoltată o a doua formă de critică, una care să *restituie* sensul cuvintelor învechite, una care, de asemenea, (prin alegorie) să salveze

https://biblioteca-digitala.ro

valoarea moralizatoare a conduitelor reprezentate, atunci când acestea, luate literal, nu mai par acceptabile cititorilor, ale căror valori s-au schimbat.» O critică deci, a cărei intenție ar fi să redea textelor strălucirea lor originală: lumina de frumusețe şi adevăr, care a făcut ca ele să fie alese şi învestite cu autoritate. În domeniul textual, gestul principal al acestui tip de critică este *emendatio* – rectificarea care, pe criterii interne sau externe, redresează erorile de lectură ale copiştilor, reduce interpolările. Operația, dusă în numele autorității originale, suprimă şi sustrage: este gândită ca o curățire. Dar textul, devenit deja tradițional, va rămâne el indemn? Încă de la critica alexandrină asupra unor largi segmente, ba chiar, asupra unor întregi cânturi din Homer, pluteşte îndoiala. În numele salvgardării «veritabilului» Homer, e pus în pericol de descompunere textul canonic. Adaosurile pierd orice autoritate. Şi dacă ele mai figurează cumva în cópiile aduse la zi, atunci sunt marcate cu semnul caducității şi al respingerii. Aproape totdeauna discreditarea cade asupra a ceeace e mai recent, apocrif, asupra operei presupuse a fi o pastişă, aparținând vreunui imitator abil. Demersul acestei critici e deci animat de speranța ajungerii la *textul–princeps,* autentic, «garantat original». Odată delmitat şi consolidat acest text original, nici nu mai e nevoie să ştim ceva înplus. În perfecțiunea sa, el este fără îndoială produsul unei elaborări; dar din aceasta n-a mai rămas nici o urmă, şi nici nu e de aşteptat aşa ceva; dicteul Muzei poate fi la fel de bine acceptat. Şi nimic din operă nu aşteaptă a fi lămurit prin viața autorului. Istorioarele tardive despre Homer n-au avut niciodată pretenții explicative... E suficient ca litera poemului să fie percepută fără adaosuri parazite. Îndreptarea criticii în direcția a ceea ce va fi considerat drept *opera însăşi* vizează restabilirea încrederii necesare unei lecturi docile şi a unei obediențe scutite de orice urmă de îndoială.

Cum s-a deplasat interesul de la text la autor, de la autoritatea poemului la cea a poetului, de la pagina scrisă la conştiința «auctorială»? Ar fi prea pripit să răspundem punând această deplasare exclusiv pe seama gustului relativ recent pentru psihologie şi a unei convertiri «idealiste» a criticii. Căutarea înțelesului textelor plecând de la *intenția* care le susține a putut constitui cu îndreptățire un aspect al hermeneuticii biblice: acolo nu putea fi vorba de a atribui psihologie Sfântului Spirit; dacă trebuie să se acceadă de la litera Cărții la intenția divină, e pentru că litera ar putea fi obscură şi pentru că ar fi o blasfemie să presupunem că Biblia nu manifestă, în fiecare cuvânt al ei, voința supremă de a ne lumina. Această noțiune, odată admisă, devine posibil să fie luată drept model încărcătura intențională – laicizată – a textului, dacă nu chiar *precedența* intenției față de text. Rousseau este în această privință un martor

https://biblioteca-digitala.ro

exemplar: într-un text care desfăşoară toată «magia» unei scriituri perfect stăpânite, el nu conteneşte a dezavua sau dezamorsa *ceea ce spune* în numele a *ceea ce ar vrea să spună*; pagina scrisă e renegată în numele unei calităţi sufleteşti anterioare paginii, dacă nu chiar în numele vocaţiei de scriitor. Revendicată astfel, autoritatea sentimentului nu numai că stârneşte un credit de simpatie, ci, mai mult, cere ca privirea cititorului să pătrundă până-n străfundul inimii, ceea ce, mai târziu, va fi numit înţelegere sau intuiţie psihologică, empatie. Abia atunci, plecând desigur de la text, se poate vorbi de un interes nou, interesul faţă de modul în care o persoană iese din tăcere, din haosul confuz al primelor dorinţe, cu scopul de a deveni scriitor. După modelul lui Montaigne, Rousseau ne cere să privim singularitatea fiinţei sale în oglinda operei. În loc de a livra traseele lucrării sale în ediţiile succesive ale unei unice cărţi în devenire, el conservă cu grijă, depunând în mâinile prietenilor, primele versiuni ale unora din lucrările lui (printre care şi pe acelea ale primelor patru cărţi din *Confesiuni*) şi păstrează şi ciornele scrisorilor, fiind unul dintre primii care au lăsat posterităţii, pe lângă texte neterminate, materiale care permit (chiar dacă imperfect) să se reconsidere etapele înaintării către operă. Singură opera lui Rousseau ar fi suficientă pentru a trezi interesul faţă de ceea ce ne-a plăcut să numim «biografia interioară» sau «experienţa subiectivă». În temeiul acestui interes stârnit, desigur, şi de alte opere, jurnalele intime şi scrisorile confidenţiale capătă titlu de mărturie cu aceeaşi valoare ca şi operele, şi materialele lor pregătitoare. Motiv puternic pentru a justifica publicarea a ceea ce până atunci era considerat nepublicabil, din pricina imperfecţiunii, a familiarităţii excesive sau – cum se mai credea – a insignifianţei lor. Acum gestul criticii începe să se confunde cu actul *cunoaşterii*. Dacă «experienţa» e cea care contează, dacă mişcarea către operă (fie şi neterminată, în suspensie, sau ratată) nu are mai puţină importanţă decât textul fixat în forma *ne varietur*, totul va avea, cu titlu egal, valoare de indice pentru cititorul care vrea să afle. Totul trebuie cunoscut, totul trebuie revelat – cu speranţa, la orizont, de a înţelege mai bine, prin toate actele şi veleităţile sale, o persoană niciodată asemănătoare cu alta...

Dar mai suntem noi în acest punct? Desigur, psihobiografia este un gen viu şi consumă din belşug documente pe care alte epoci le-ar fi socotit mult prea indiscrete. Desigur, demersul oricărei cercetări critice îşi propune ca scop să descopere la un scriitor adevăratele gesturi direcţionate către viitoarea operă (pe care o poate şi abandona, în plin şantier). În chiar numele acestui demers, «genetica textelor» pare să implice observarea unei deveniri – la fel cum psihologia *genetică*, după

https://biblioteca-digitala.ro

Piaget, îşi asumă sarcina de a retrasa etapele de-a lungul cărora se formează conceptele şi aptitudinile operatorii. Dar avem şi dreptul de a ezita. E suficient oare să citeşti «avantextele» în funcţie de textul final ce veghează în ele, ca viitorul lor ascuns? Nu e o iluzie retrospectivă să credem că textul definitiv era în căutare de sine încă de la prima punere în mişcare? Ca şi cum, pe măsură ce progresează, intenţia primă ar deveni neapărat tot mai sigură de ea însăşi. Asta ar însemna să considerăm ultima variantă a textului, dacă ea există, un fel de entelehie aristotelică. Dar dacă aceasta nu e decât soluţia cea mai proastă? Şi dacă intenţia iniţială s-a pierdut pe drum? Şi dacă n-ar interveni, în felul ei, uitarea? Şi dacă o rătăcire a avut norocul de a nimeri calea cea bună? Ştim noi oare îndeajuns ce-l împinge pe scriitor la o ştersătură, la o eliminare? O insatisfacţie estetică? O autocenzură morală? Apariţia unei posibilităţi imprevizibile şi exaltante, care-l aruncă asupra frazei sau a paginii socotite de acum înainte neviabilă? Să presupunem că opera corespunde dorinţei. Dar aceasta este pretutindeni prezentă şi i se poate atribui totul, prima ţâşnire în pagină, ca şi prima ştersătură, jocul fonic ca şi translaţiile metaforice... Şi, cu tot atât de valabile motivări, putem presupune şi intervenţia prietenului (cititorul) interiorizat, şi presupusa lui aşteptare, şi plăcerea lui anticipată. Prietenul (*censor honestus)* nu e adesea decât delegatul unei audienţe mai largi, al unei *autorităţi sociale*.

Discursul meu devine interogativ şi mă îndepărtez în mod vizibil de orice tentativă sistematizantă. Reflecţia asupra geneticii *textelor* nu mă conduce la o teorie *a textului*. Şi cred că aceasta e la fel de valabil pentru toţi cei care, mai mult decât mine, se consacră hârtiilor, ciornelor, caietelor, multiplelor încercări ale unui anume autor. Prea angajaţi în materialitatea cercetării lor, ei ştiu că *o teorie a textului* nu le-ar fi de nici un ajutor în punctul precis în care se află ei. Nu înseamnă că prin aceasta teoria e recuzată, nici recuzabilă. Orice lucrare de genetică e susţinută printr-un minimum de teorie. Cât despre marea teorie, cu generalitate maximă, ea poate şi trebuie să fie amânată pentru mai târziu. Şi tocmai aici văd eu beneficiul, adeseori slab perceput, al acestui tip de cercetare. A publica «avantexte» presupune să plasezi pe ruta pe care atâţia teoreticieni sunt angajaţi (având – drept lejer bagaj de mână – doar compendiul teoriilor la zi) un indicator cu avertismentul: Atenţie, şantier!

În româneşte de GINA VIERU

Din *La Naissance du texte* © José Corti, Paris, 1989

https://biblioteca-digitala.ro

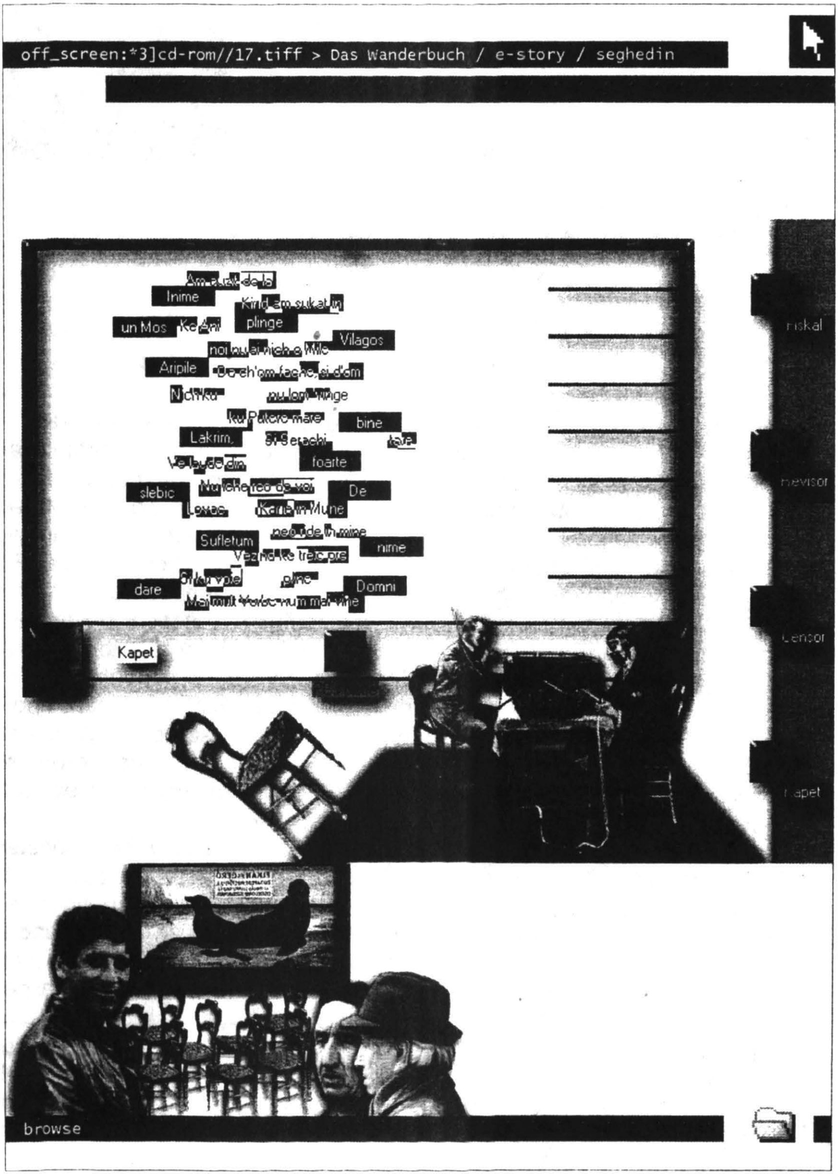

https://biblioteca-digitala.ro

PAUL RICŒUR

Observații asupra scrierii

Oare putem vorbi despre creație, despre producerea operei literare? Nu cumva suntem condamnați fie la vorbărie goală, fie pur şi simplu la tăcere? Nu ne dă, în această privință, Freud o lecție de modestie şi prudență când, la începutul faimosului său eseu *O amintire din copilărie a lui Leonardo da Vinci,* anunță că nu va vorbi despre puterea creatoare a geniului Renaşterii, ci despre inhibițiile care au contrariat creația sa? Ei bine, nu cred nicidecum că am fi condamnați la această alternativă brutală. Ceea ce putem pune în discuție, pentru că accesul privilegiat ne-o permite, este producerea ca producere *reglată*; o operă e totdeauna produsă în condiții *codate*; noi putem vorbi despre acea pendulare între coduri, ca şi despre deformarea codurilor care generează opera, care apoi dă naştere unor noi coduri etc... Producția e această mişcare de relansare a codului în operă şi a operei în cod. Acest discurs modest asupra creației este singurul care mi se pare posibil. Vă propun, pentru ghidarea lui, următoarele trei sau patru repere:

1. Voi lua în considerație faptul că cel dintâi act productiv, care constă în *trecerea de la vorbire la scriere.* Ce fel de producție este, de fapt, actul de a scrie? E vorba de cu totul altceva decât de un fenomen secundar de fixare aplicat la un discurs ce ar fi putut fi formulat oral. Numai dacă discursul produs n-a fost nicicând rostit oral şi, mai mult decât atât, nici n-ar fi putut fi rostit ca atare, avem de-a face cu o scriere. Scriitura se

---

***PAUL RICŒUR** este una dintre figurile marcante ale filosofiei franceze contemporane. Profesor onorific la Universitatea Paris X şi profesor emerit al Universității din Chicago, este autorul a numeroase lucrări printre care* La Métaphore vive, Temps et Récit, Soi-même comme un autre.

https://biblioteca-digitala.ro

anunță ca imposibilitate a rostirii; un nou instrument de gândire şi de discurs ia naştere o dată cu scrisul.

Prima consecință: apare o alternativă care deschide calea pentru ceea ce Starobinski numea «fabula criticii»: pe de o parte, fenomenul inscripționării conferă o autoritate specială lucrului scris; pe de altă parte, distanța care se adânceşte astfel față de cuvântul viu naşte o suspiciune şi o întrebare: cum a fost posibilă producerea unui asemenea efect de sens? Un conflict se deschide între *autoritate şi geneză*.

A doua consecință: prin însuşi faptul că e scris, discursul devine purtătorul unei istorii care nu mai este aceea a autorului său. Acest paradox e uşor de înțeles; sensul a ceea ce a fost scris devine de aici înainte distinct de eventualele intenții ale autorului şi astfel se sustrage oricărei critici psihologizante. Ceea ce se poate numi *autonomia semantică a textului* face ca acesta să deruleze o istorie distinctă de aceea a autorului său. Ambiguitatea noțiunii de semnificație reflectă această situație. A semnifica vrea să spună, poate, fie ceea ce semnifică textul, fie ceea ce a vrut să spună autorul (în engleză: *what does the text mean, what do you mean*). Ei bine, această disjuncție între a spune şi a semnifica reprezintă deja un fenomen de producție, o creație.

Altă consecință: Discursul oral prilejuieşte o confruntare, un dialog în sensul propriu al cuvântului; aşa încât e oricând posibil pentru interlocutori să-şi arate unul altuia obiectele conversației lor; referirea la obiectele lumii e, cum se spune, ostensivă. Or, tocmai această referință ostensivă e abolită de scriere: dacă citesc într-un poem: «noaptea aceea...» etc., înțeleg că deicticul pus în joc (aici demonstrativul) nu mai desemnează nimic din ceea ce ar putea fi arătat. Acest soi de suspans al tuturor demonstrativelor amorsează o derivă a textului în raport cu orice fel de realitate susceptibilă de-a fi arătată. Această dublă desprindere, în raport cu autorul pe de o parte, şi pe de altă parte în raport cu realitatea vizibilă, este ceea ce marchează spațiul de creație generat prin scris. Un cuvânt, încă, asupra acestei chestiuni a referinței: a spune că referința a încetat să fie ostensivă nu înseamnă nicidecum să afirmi că textele ar fi lipsite de referință. E suficient să luăm în considerare textele istorice: deşi evenimentele trecute nu pot fi arătate, noi refuzăm să confundăm caracterul trecător al trecutului, caducitatea trecutului cu irealitatea ficțiunii; această remarcă este foarte importantă pentru orientarea în actuala dezbatere privitoare la realitatea crematoriilor; când istoricii revizionişti vin să ne spună: «eu nu le-am văzut», ei au dreptate în măsura în care ne-am plasa într-o situație de non-referențialitate ostensivă; şi totuşi, noi considerăm o insultă şi, la limită, chiar o crimă negarea existenței unui asemenea fapt, care, chiar dacă nu poate fi arătat, poate fi reconstituit ca fapt ce a avut

https://biblioteca-digitala.ro

loc. Nu se poate deci identifica referențialitatea cu referința ostensivă. Ar fi, de altfel, multe de spus cu privire la referențialitatea ficțiunii înseşi, în măsura în care ficțiunea contribuie la descoperirea şi transformarea aspectelor ascunse ale realității cotidiene. Dar nu e aici locul pentru asemenea dezbatere.

Aş vrea să închei cu câteva remarci privitoare la *ultima cucerire* legată de scriitură: textul scris oferă un alt fel de *vis-à-vis* decât chipul uman; simplul fapt că textul este deschis, după expresia lui Gadamer, oricui ştie să citească face implicit ca auditorul discursului oral să cedeze locul cititorului invizibil şi, la limită, unui auditor nelimitat şi nedeterminat; aici începe aventura necunoscută a textului.

Dar n-aş vrea să mă limitez la aceste reflecții asupra scriiturii; noțiunea de scris are şi o altă implicație: textul înseamnă de asemenea textură, adică compoziție. Deîndată ce se angajază în actul scrierii, autorul se angajează efectiv într-un alt mod de a compune decât în cadrul schimbului de cuvinte caracteristic relației dialogale. Autonomia semantică a scrisului, despre care am vorbit mai sus, deschide calea unei cântări a regulilor de compoziție, căreia schimbul rapid de întrebări şi răspunsuri din cadrul conversației nu-i îngăduie să se manifeste. *Opera* – acum putem vorbi nu numai de scriitură, ci şi de operă – are regulile sale proprii de coerență, care au ca rezultat fie o povestire, fie un poem, fie un eseu etc... Şi aceasta, încă o dată, în favoarea existenței proprii şi caracteristice a scrisului. Remarc în treacăt că această problemă a compoziției nu mai ține de domeniul lingvisticii, unde ultima unitate de limbă este fraza, ci de poetică, domeniu care începe exact cu modurile de compoziție transfrastice; (am arătat-o în cazul metaforei şi al povestirii, care, şi una şi alta, pun în joc reguli de compoziție dincolo de frază). Ei bine, acest fenomen de textură deschide o nouă alternativă: de data aceasta nu între autoritate şi geneză, ci între consistența textului, ca ceva puternic structurat, consistență care dă textului o durabilitate şi chiar o duritate şi, prin contrast, se opune deschiderea textului față de cititor, față de publicul său.

Atingem aici un punct critic foarte delicat: şi anume, competiția care se reflectă în interiorul criticii însăşi între punctul de vedere al *genezei* şi cel al *recepției*. Aceasta e o competiție ineluctabilă, în măsura în care ceea ce poate fi numit parcurs al sensului începe în text, dar sfârşeşte în afara lui, în cititor. Se declanşează o dialectică indefinită între structurarea internă a textului şi toate activitățile de destructurare – restructurarea ținând de lectură. Această dialectică face ca opera să fie rezultatul comun al autorului şi al cititorului. Nu trebuie să ne alarmeze această discordanță

https://biblioteca-digitala.ro

ce-i desparte pe critici: ea face parte din situaţia generată de cuplul *scriere-lectură*. Tensiunea între rezistenţele structurale ale textului – chiar acelea pe care structuraliştii le aduc în prim plan (nu e rău să te auzi periodic amintind că nu-i permis să spui orice despre un text) – şi efectele destabilizatoare, generate de lectură, este inevitabilă. [...]

2. Aş vrea să închei punctând un ultim «loc» de producţie. El e constituit de fenomenul de *intertextualitate*, care joacă un rol considerabil în critica contemporană. Dar aş dori să insist asupra faptului că acest concept de intertextualitate este extrem de instabil. Din două motive. Mai întâi, intertextualitatea nu poate fi gândită decât în raport cu fenomenul opus, anume raportul singular pe care-l are textul cu lucrurile despre care vorbeşte şi cu noile realităţi, pe care eventual le descoperă şi le transformă. Textul e prins astfel între ceea ce spune el însuşi şi toate subînţelesurile legate de alte texte cu care se află în relaţie.

Dar aceasta nu e totul. Aş vrea să fac legătura şi între ceea ce s-a spus aici despre *critica genetică* şi intertextualitate. Mi se pare efectiv că aceasta creează un caz remarcabil de intertextualitate, în sensul că descoperirea versiunilor anterioare textului definitiv echivalează cu producerea de texte sub text, de avantext, cum li s-a spus, texte pe care nu le-a citit nimeni prea des, mai ales dacă n-au fost destinate publicării şi aparţin astfel secretului de autor. În acest sens, despre critica genetică se poate spune că ea produce texte care n-au avut cititor şi care nu există decât în raport cu textul definitiv: acesta e sensul în care critica genetică poate fi legată de fenomenul de intertextualitate. Producând texte noi, critica genetică produce în acelaşi timp noi cititori, într-un anume fel nişte cititori de palimpseste, care, ca acele sinopii descoperite după scoaterea unei fresce, sunt obiecte noi, pe care nimeni nu le-a mai văzut înainte şi care îşi creează un public straniu, publicul de critici. Consecinţele acestui fenomen sunt considerabile: aceste avantexte – care, încă o dată, sunt texte noi – intră în competiţie cu acea *auctoritas* a ultimului text; ele nu au avut efect de lectură, eficacitate culturală; dar ele tind să mineze pe dedesubt această *auctoritas* a ultimului text. Nu cred că fenomenul constituie ultimul cuvânt asupra chestiunii; reconstituirea stărilor prealabile ale unui text poate contribui la *restituirea* unei consistenţe noi – în favoarea ultimului text – în măsura în care acest ultim text apare ca rezultatul unei istorii căreia-i conferă un soi de teleologie; căci el este ţinta către care se îndreaptă toate avan-textele anterioare. Ultimul text primeşte o nouă *auctoritas*; e vorba de *o restituire* mai puţin naivă decât prima referinţă privitoare la un text fără istorie, e, deci, o restituire mai savantă, mai elaborată, dar care include în semnificaţia terminală toată istoria formării şi ajungerii sale la existenţa textuală.

https://biblioteca-digitala.ro

Reflecții asupra dezbaterii

1. Aş vrea să fac unele remarci cu privire la cele afirmate de Jean Starobinski despre «cenzura onestă». Mai întâi, aş vrea să avertizez contra psihologizării excesive a problemei creației, care ar încuraja o psihanaliză sălbatică; în mod efectiv psihanaliza nu este convingătoare decât atunci când există o relație reală în cadrul colocviului psihanalitic şi al transferului; în afara acestei situații, psihanaliza operelor este prea analogică pentru a fi sigură. De aceea apreciez prudența criticii genetice: ea nu trimite niciodată la pulsiunile profunde presupuse a fi cele ale autorului, ci la versiunile pe cât posibil cele mai primitive a ceea ce e deja o urmă scrisă; da, eu susțin că e o înțelepciune a criticii genetice de a nu avea pretenția că ajunge la forul interior al creatorului, ci la cea mai veche urmă scrisă pe care acesta a lăsat-o sub forma avantextelor.

O a doua remarcă: pentru ca o operă absolut originală, adică înruptură cu toate codurile cunoscute, să poată fi regăsită de cititori, trebuie ca opera să se reveleze capabilă de a restructura ceea ce Gadamer şi Jauss numesc orizontul de aşteptare al cititorului, care este rezumatul unei istorii sedimentate. În acest sens, nici nu putem să ne reprezentăm ce ar fi o inovație pură în condițiile pulverizării universale a tuturor codurilor de referință. Trebuie nu doar ca cititorul să interiorizeze noua regulă, cum spune Starobinski, dar în plus să şi înțeleagă ce modificări aduce opera pretins nouă. Orice inovare implică un contrast cu orizontul de aşteptare al cititorului.

Altă remarcă: vreau să revin la problema pe care o ridică noțiunea de avantext, aşa cum o înțelege critica genetică. După mine, reconstrucția avantextelor nu are, ca singur efect, să destabilizeze opera terminată, ci şi să o facă mai bine înțeleasă şi, mai exact, să arate că nu printr-un hazard opera finală este ultimul text din seria avantextelor. Voi lua un exenplu din critica biblică: pornind de la David Strauss, Wellhausen, Gunkel ne-am obişnuit să reconstituim stratificarea versiunilor anterioare ale textului terminal; dar această muncă vastă a criticii biblice nu se desfăşoară fără a suscita o mare decepție: ceea ce obține astfel critica e un fel de pulverizare a textului, pulverizare la capătul căruia nici nu mai există text, doar urme ale textului, care însă nu mai au nici cititori, nici audiență. Totul se petrece ca şi cum avantextele reconstituite n-ar fi fost decât artefactele metodei înseşi. E ceea ce justifică în critica biblică o anumită mişcare de pendulare care-i determină pe unii critici contemporani să încerce mişcarea inversă, de întoarcere la ultimul text, în intenția de a înțelege mai bine de ce este el ultimul, de a obține adică mai mult decât rezultatul unei munci de conpilație, şi anume, o veritabilă creație. Pentru aceasta, trebuie să poți reinvesti

https://biblioteca-digitala.ro

etapele anterioare în textul final. Această revalorizare va da textului final o nouă *auctoritas*, creată de însăşi mişcarea de recuperare a stărilor anterioare în starea finală. Această recuperare e aceea care, în cazul operelor literare profane, permite cititorului de opere noi să nu fie lovit de mutism; în absența unui asemenea exercițiu aplicat la opere anterioare sau la etape anterioare ale aceleiaşi opere, cititorul ar fi în mare dificultate de a înțelege în ce constă noutatea unei opere. Noutatea unei opere se pune în evidență prin raportare la alte opere ce satisfac coduri cunoscute şi la etape anterioare ce modifică din aproape în aproape aceste coduri. O operă nouă e capabilă să se facă cunoscută tocmai prin acest joc între codificare şi decodificare inserat în opera însăşi. Remarcați că şi Kant se întâlnise cu această problemă în lucrarea *Religia în limitele simplei rațuni,* atunci când opunea exegeza savantă exegezei ecleziale. Trebuie să existe o *ecclesia* care să primească ultimul text şi să-l interpreteze, pentru ca exegeza savantă să aibă un obiect. Pentru a rezuma, aş spune că înțelegerea istoriei textului din spatele textului ne restituie un text final mai bogat decât textele fărâmițate de către critică. În alți termeni, aş spune că avantextele trebuie să devină intertexte pentru a încuraja o înțelegere prin contrast.

2. Trebuie opus textul indestructibil al cărui model este Coranul – aşa cum face Starobinski – tuturor celorlalte texte socotite slabe şi care s-ar fărâmița pe măsură ce ne-am apropia de ele? Recompunerea traiectului unui text poate avea de asemenea valoarea unei recuceriri a dinamicii sale interne şi, prin aceasta, să constituie o cucerire de forță şi nu pur şi simplu slăbiciune. Istoria textului s-a desfăşurat astfel încât a produs acest ultim text: textele pe care le numim clasice nu sunt distruse prin reinterpretare, dimpotrivă, ele capătă astfel o a doua, o a treia, o a patra viață; decontextualizate la prima lectură, sunt recontextualizate la o a doua. Această capacitate de recontextualizare nu poate fi exprimată doar în termeni de slăbiciune. Aş spune că, printre textele care au exercitat o influență asupra noastră, există un întreg degradeu, de la texte tari la texte slabe. Despre textele tari putem spune că ne-au construit contrar oricărei pretenții din partea noastră de a stăpâni sensul. Experiența acestei raportări la text nu e rezervată musulmanilor, nici chiar evreilor şi creştinilor; fiecare dintre noi suntem în relație cu texte care ne construiesc şi nu numai cu texte pe care le deconstruim.

Singura interpretare psihologizantă forte a actului de a scrie să fie cea care pune accentul pe «slăbiciunea experienței» («die Ohnmacht der Erfahrung»)?

Eu admit în întregime că ideea de «a suporta duritatea experienței» are o mare forță. Dar nu totul se poate construi pe această unică experiență.

https://biblioteca-digitala.ro

Contrariul are de asemenea drepturile sale; anume, sentimentul de prea plin al vieții; ca şi cum am avea mult prea multe de spus şi ar trebui ales şi plivit. Acest sentiment comandă disciplina teribilă a racursiului, a litotei. Aşadar, nu trebuie să ne închidem în nici un model canonic. În această privință, revin încă o dată asupra prudenței lui Freud în *Leonardo da Vinci:* a nu spune nimic despre creația însăşi, ci numai despre ceea ce o împiedică sau, la rigoare, o favorizează. [...] Ceea ce mi se pare a constitui forța criticii genetice este că se opreşte la primele urme materiale ale creației. «Ea nu ne pune niciodată în fața unui psihism pe cale de a crea, ci în fața unor stări succesive ale producției. Ceea ce merge dincolo de aceasta, ține de altceva decât de critică; în acest sens, critica genetică nu trece de bariera care o separă de o critică psihologizantă. Şi, totodată, ea poate intra în dialog cu critica receptării: pentru ea nu există opoziție între geneză şi receptare, în măsura în care avantextele sunt urme citite de către cineva; iar când critica aduce la lumină etape ale textului, care n-au fost citite de nimeni, atunci ea dă pentru aceste urme scrise un public nou, care este chiar publicul critic. Astfel, în măsura în care produce stări anterioare textului, critica genetică recreează un mediu de lectură».

În româneşte de GINA VIERU

Din *La Naissance du texte* © José Corti, Paris, 1989

https://biblioteca-digitala.ro

A scrie

1. În cele din urmă, a devenit pentru mine un mod de a trăi. Dar mă îndreptam spre acest lucru încă de la început: către o compensație, o protecție, un ajutor, o consolare. O apărare. Mi-a fost întotdeauna imposibil să suport anumite lucruri. Întotdeauna ceva îmi lipsea. Ceva ce nu putea fi spus; trebuia scris.

Totdeauna acest ceva care-mi lipsea a fost rațiunea mea de a scrie. Rațiunea mea de a citi este şi ea o absență, o nevoie. Ceea ce mă împinge să scriu nu este o înzestrare, un prea-plin, o abundență, ci un vid care se cere umplut. Şi asta nu s-a schimbat niciodată. Doar că am învățat cu timpul că scrisul răspunde unei absențe, dar niciodată nu te şi vindecă de ea. Câtă vreme scrii, eşti salvat. Abia când încetezi să mai scrii reintri în domeniul slăbiciunii.

2. A citi şi a scrie sunt una şi aceeaşi experiență. Fichte vorbea despre experiența trăită ca despre un sistem de sentimente pe care îl guvernează necesitatea. Cititul şi scrisul sunt un răspuns la această necesitate, altminteri nu ar avea nici o rațiune de a exista; şi atunci, mai bine te lipseşti. Confruntat cu o lipsă, eu reacționez prin ficțiune. Datorită personajelor mele, pot vorbi despre mine însumi. Ficțiunea este o maşină de produs exprimare.

Când scrisul devine un mod de a trăi, reacționezi la orice scriind. Iar reacțiile acestea sfârşesc prin a se acorda, prin a crea o tonalitate anume. La un romancier, ea se exprimă cel mai adesea prin personajele sale. Fiecare personaj corespunde unui anume registru, şi dacă un erou romanesc îmi dă un *do minor*, eu sunt incapabil să-l fac să exprime altceva.

***MARTIN WALSER** este scriitor german. Romanele şi piesele sale de teatru denunță absurditatea lumii contemporane.*

https://biblioteca-digitala.ro

După ce ai petrecut astfel o vreme căutându-ţi tonalitatea şi personajele, mai curând sau mai târziu poţi aborda un roman. Deţi un ton, deţii personaje, dispui de o anumită substanţă narativă. Atunci vine scrisul. Dar scrisul nu vine ca împlinire a ceea ce l-a precedat, nu realizează un proiect: scriitorul nu este executantul propriului său program. Pregătirile, acordurile prealabile nu-şi găsesc sensul şi nu prind viaţă decât în momentul în care sunt livrate prezentului, realităţii de la masa de lucru. Cel mai acut moment al scrisului coincide totdeauna cu fraza pe care tocmai o scriu. Toate pregătirile nu sunt decât eşafodaje: scrisul este o spontaneitate organizată. Pentru un scriitor aceasta e unica activitate care are sens, fie şi numai pentru faptul că el nu poate *spune* ceea ce *scrie*. Citim şi scriem pentru că nu există nici o altă posibilitate dialogală care să exprime ceea ce se poate citi şi scrie.

3. Personal scriu de mână. La maşină sunt incapabil să practic scrisul ca mod de viaţă. Gestul de a scrie, efortul şi elanul aşternerii literelor pe hârtie, care întotdeauna întârzie puţin fluxul ideilor şi cuvintelor, totul face parte din maniera mea de a exista prin scris. În fiece moment, atunci când scriu, spontaneitate şi organizare converg în mişcarea mâinii. Ceva care de asemenea contează este oboseala fizică pe care ţi-o provoacă cele cinci până la şapte ore pe zi de scris. De altfel, cea mai mare parte dintre scrisorile pe care le primesc sunt, şi ele, scrise de mână: vin ca o împlinire a procesului de apropiere a cărţii de către cititor.

4. Când întâlneşte o carte care «îi spune ceva», parcurgând-o, cititorul o scrie pentru el însuşi. El o pune în scenă conform propriei experienţe şi produce sens cu litere fără relief şi fără culoare. A citi nu înseamnă a privi un film, ci a executa o partitură. Pentru a interpreta un *lied* de Schubert, nu ajunge să cunoşti notele, e necesar să posezi şi o experienţă de viaţă comparabilă cu cea a lui Schubert. Fenomenul e, de altminteri, cu totul independent de intenţiile autorului: el nu scrie pentru cititor, ci fiindcă trebuie s-o facă, pentru el însuşi. Scriind, el urmează o necesitate interioară, aşa cum face şi cititorul prin lectură. Între citit şi scris diferenţa e cu mult mai mică decât ar lăsa cuvintele să se creadă.

5. Marele pericol care pândeşte un studiu «ştiintific» despre scrieri este tocmai o slăbire a necesităţii; folosirea unor metode care răspund exigenţelor mai puţin manifeste. Dar poate că eu subestimez disperarea disimulată în spatele oricărui demers ştiinţific.

Propriile mele preocupări teoretice sunt de ordin practic. Eu vreau să ştiu cum se fac lucrurile. Dar nu cred că o poţi studia pe propria ta

https://biblioteca-digitala.ro

persoană. Mă ocup deci de alții. Cum devine viața scriitură? Ce se transformă în ce ? Şi cum se petrece asta? Nu poți face abstracție de tine până într-atât încât procesul să poată fi înțeles direct. Ție însuți îți eşti întotdeauna opac. Heine, Hölderlin, Kafka, Robert Walser şi chiar Goethe îți permit să descoperi, dacă îi citeşti cu perseverență, mişcarea esențială şi constantă a scrierii. Urmărind această mişcare, e posibil să sesizezi cum se articulează trăirea la scris. Ai impresia că vezi cum s-au făcut lucrurile. Există totuşi o restricție: nu pot studia în acest fel decât scriitorii care fac parte din viața mea.

6. Dacă o interpretare ştiintifică – o analiză lămuritoare a manuscriselor – ar permite să se evidențieze felul cum, în scriere, organizarea intervine în serviciul spontaneității, ea ar pune în lumină ceva ce scapă scriitorului. Autorii ar contracta astfel o datorie de recunoştință față de această disciplină.

În româneşte de GINA VIERU

Din *La Naissance du texte* © José Corti, Paris, 1989

https://biblioteca-digitala.ro

NICOLE
CELEYRETTE-PIETRI

Povestire sau poem

Studierea manuscriselor, când e vorba de geneză literară, se dovedeşte a fi o necesitate de metodă, în cazurile în care manuscrisele s-au păstrat. Biblioteca Națională a Franței posedă un fond foarte bogat de manuscrise aparținând lui Valéry. Printre ele se află un dosar genetic deosebit de elocvent, de aproape două sute de pagini, manuscrisul poemului *Agathe*.[1] El a fost scris în cea mai mare parte între anii 1898 şi 1903, perioadă numită multă vreme şi pe nedrept cea a «tăcerii» poetului. Operă neterminată, publicată postum, este rezultatul unei îndelungi elaborări. Geneza ei a fost mai mult decât oricare alta explicată, exemplu conform propriului ei autor, de creație deliberată şi conştientă. În bruioane, scenariile, planurile teoretice, fragmente explicative dezvăluie pas cu pas variațiile scriiturii. Nici unul dintre manuscrisele valéryene nu este înconjurat de un avantext atât de elocvent. Plasat în contextul său genetic, *Agathe* îşi pierde din aparenta opacitate. Dosarul manuscris dovedeşte o lungă elaborare în armonizarea ideii cu forma scrisă, a gândului cu stilul. Schemele, notele, planul şi copiile repetate cu variante relevă substituirile, recuperarea cuvintelor şi temelor, lenta ajustare a frazelor într-o operă foarte pretențioasă. Corespondența cu André Gide, Gustave Fourment

1. *Agathe* figurează în Paul Valéry, *Oeuvres II*, Gallimard, «La Pléiade», 1984, pp. 1388–1393, şi în *La Jeune Parque et poèmes en prose*, ediție realizată de J. Levaillant, Poésie/Gallimard, 1974. Dosarul de lucru se află la departamentul «Manuscrise» de la Biblioteca Națională a Franței, la cota N.a.fr 19019. Referințele la acest dosar sunt indicate prin prescurtarea (ms).

***NICOLE CELEYRETTE-PIETRI** este profesor la Universitatea Paris XII. Conduce echipa «Paul Valéry» la ITEM / CNRS şi coordonează ediția integrală a* Caietelor *(1894–1914) valéryene la editura Gallimard*

https://biblioteca-digitala.ro

pune accentul pe rigoare, dificultate, pe reluările laborioase ale unei opere în final abandonate.

Textul este la confluența dintre un proiect literar expus prietenilor şi un studiu psihologic şi lingvistic care trebuia să fie la baza a ceea ce Valéry numea pe atunci «sistemul» său, pe care nu l-a pus însă niciodată pe hârtie. În nici un alt text în afara manuscrisului *Agathe* nu apare o asemenea osmoză cu analiza abstractă a funcționării mentale ce umple *Caietele* contemporane. Vast context al întregii creații valéryene, capital de idei, de imagini şi cuvinte din care scriitorul nu va înceta să se inspire, *Caietele* sunt indisociabile de geneza poemului *Agathe*. Multe note anterioare sau contemporane manuscrisului îl pregătesc sau contribuie la elaborarea lui; altele, numeroase, îl reiau într-un alt registru şi chiar îl explică. Nu e nimic neclar, dacă respectăm obligatoriul exercițiu de gândire riguroasă, atenție şi, fără îndoială, cunoaştere a direcțiilor trasate de *Caiete*.

Agathe este, pe de altă parte, în momentul în care Valéry abandonează pentru mulți ani poezia versificată, tentativa de a realiza o operă în proză exemplară, dictată de o «metrică intelectuală» ce-şi propune să depăşească direcțiile clasice, constrângerile. Valéry se dovedeşte mai fidel ca oricând ideii, lansată de Edgar Poe, că literatura este făcută pentru a captiva spiritul celorlalți, aşa cum, acaparând brațul cuiva, i-ai putea apoi dirija toate gesturile. Această ambiție a autorului este limpede exprimată, repetată de mai multe ori. El caută «un stil care să atingă omul în profunzimile sale [...], să-l facă să gândească activ, să-l oblige să acționeze şi, printr-o folosire abilă a reversibilității care există între scriitură şi lectură, să-i impună un efort» (*Caiete*, II, 539). Nu este vorba de comunicarea unui sens. Trebuie impus un exercițiu, datorită căruia, printr-un număr mic de operații, e revelată întreaga virtualitate a spiritului. Cititorul este invitat să mimeze prin actul mental ceea ce a vrut să exprime actul scrierii. «Nu există frază ce nu poate realiza, *transpune* sau verifica adevărata acțiune a imaginilor. Metafore mecanice – sau, atunci, simple reflexe.» (ms). Voința de a stăpâni cititorul este clar afirmată. El va fi obligat «să execute operațiile indicate». Valéry este convins că textul citit, pronunțat, trăit trebuie să acționeze asupra «aparatului mental» al receptorului, aşa cum a lucrat în mintea autorului. Aceasta presupune mai întâi analiza precisă a funcționării mentale, redusă la aspectul ei de mecanism conştient; apoi, convingerea în generalitatea acestei funcționări ce poate fi transpusă dacă nu asupra fiecărui individ, cel puțin asupra cititorului ideal, definit ca asemănător creatorului – pe de altă parte, atotputernicia acestuia poate dirija spiritul celui dintâi, făcându-l să imagineze după voie, într-o totală adecvare; apoi, în sfârşit, atotputernicia limbajului.

https://biblioteca-digitala.ro

În acest scop, nu vor fi neglijate cele mai simple procedee: «Să faci pasionantă continuarea acestor gânduri» (ms), notează Valéry. El utilizează în mai multe rânduri, la început, un argument narativ care va dispărea destul de repede: povestea unei femei adormite, trezite după un somn lung dominat de un vis neîntrerupt, pe care ea îl povesteşte şi îl retrăieşte într-un lung monolog. «Poveste. Femeia care doarme de N ani se trezeşte şi povesteşte. Ce ciudat desen psihic. Ce s-a întâmplat cu gândirea în acest răstimp?» (ms). El dă acestei figuri feminine numele unei martire, Sfânta Agata, reprezentată de mai mulți pictori, printre care şi Zurbaran, într-o pânză celebră aflată în muzeul din Montpellier şi căreia tânărul Valéry îi consacrase un scurt text cu un nume aparte: «Sfânta Alexandrina» (*Opere*, II, 1289). Purtându-şi sânii tăiați pe o tavă, ea simbolizează «începutul purității», deoarece a trebuit «să piardă cele mai primejdioase podoabe ale încarnării» (*ibid*). Ea poate astfel să reprezinte ruptura dintre sensibil şi inteligibil, dorința de a reduce totul la «fenomenele mentale» care îl însuflețea pe Valéry de la 1892 încoace.

Tot domeniul mental va da titlul care îl înlocuieşte în 1912 pe acela de *Agathe*, «Manuscris găsit într-un creier»[2], când Valéry dactilografiază textul (baza ediției postume) la care va mai lucra o vreme, dorind să îl transforme în «Noaptea lui Teste», continuare a celebrei «Le Soirée...» Suprapunerea mai multor proiecte ar putea produce neclarități. În fapt, se uneşte încărcătura fantastică din *Agathe*, moştenitoarea marirei, cu prestigiul nopții lui Teste: femeia simbolic separată de carnea ei, de simțurile sale, bărbatul atent doar la acțiunea spiritului său. Aparenta narativitate, care susține monologul oferă un cadru comod cititorului invitat să se instaleze în *eul* enunțului, de acum detaşat de personajul-titlu feminin care atinge generalitatea omenescului.

Definit la început ca o povestire, proiectul se prezintă în curând ca o «serie de studii asupra gândirii în efectele sale rare» (ms), adică într-o perfectă circumscriere: somnul este «un spațiu închis», pe care îl imaginăm pur asemeni unei experiențe ştiințifice. Valéry are certitudinea că, dacă am cunoaşte bine somnul, «am găsi în el proprietățile esențiale, inițiale, ale cunoaşterii – cele pe care ea nu le alterează» (ms). Valéry voia să realizeze prin scris «o sinteză a visului», un text având caracteristicile visului, dar ale cărui cuvinte şi structură să fie în acelaşi timp suma câtorva operații-tip ale gândirii.

Dosarul propune apoi o temă formulată altfel, indicând intenția fundamentală pe care o poate îmbrăca visul. «Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu!» (ms) (nimic nu e în intelect care să nu fi fost mai

2. În 1906, se naşte Agathe, fiica poetului. Ea va realiza ediția postumă a acestui text, păstrându-i titlul inițial.

https://biblioteca-digitala.ro

întâi în simțuri). Este tema filosofică a originii ideilor, a raportului dintre sensibil şi inteligibil, asupra căreia Valéry reflectează ani de-a rândul. La fraza antică se adaugă intervenția lui Leibniz: «nisi ipse intellectus» (dacă nu chiar intelectul însuşi). *Prius in sensu – intellectus ipse* reflectă acum cele două momente ale textului în lucru: senzațiile se şterg încetul cu încetul, pentru a lăsa loc structurii pure a spiritului.

Pregătit de o scriere analitică abstractă care îi oferă scheletul, textul va fi scris prin recurgere la imagini concrete. Astfel, el devine poem, «Poemul teoriei mele» (ms), scrie Valéry. Un limbaj calculat îndelung, ce lasă să se întrevadă «palete» diferite, substituiri, ştersături, toate dându-i intensitatea poetică. Şi va fi o scriere a textului foarte controlată, unde cuvintele se înlănțuiesc conform unor legi, dar care ştie să imite libera mişcare a spiritului. Valéry ar dori să reuşească să scrie ceea ce el numeşte, în lipsa altei sintagme, «ceva în proză», opera «artei literare perfecte». Argumentele inițiale au fost şterse pe rând (poate fiind prea vizibile), aşa cum se desface o schelă: mai întâi femeia adormită, apoi povestea visului şi laitmotivul abstract *Nihil est... nisi intellectus*. [...]

Sub semnul «self-variance» şi pentru a da substanță poemului, Valéry face ca obiectele să varieze în scris aşa cum totul variază în spirit. [...]

Pentru a înscrie această devenire a scriiturii în douăsprezece pagini, Valéry încearcă să «refacă proza». Regula este să nu pierzi niciodată din vedere transformarea limbajului în experiență, să rămâi în exprimare cât mai aproape de trăirea corporală, descrisă prin simțuri şi muşchi. Acesta trebuie să fie vocabularul de bază, fondat pe acțiune/simțire, senzații şi motricitate. «Metaforele care îmi vin cel mai firesc sunt cele care te fac să „vezi" în lucrurile sensibile raporturi inteligibile» (*Caiete*, I, 678) – sunt legate, conform unei echivalențe metaforice limpezi, cu actele cele mai generale ale spiritului. Ansamblul textului, enumerare sau ordonare luând în registrul narativ forma unei succesiuni temporale, descrie transformările sistemului gândit conform unei duble legi a coerenței «semnificative» (desfăşurarea sensului) şi «formale» (analogiile unei forme). [...]

Intinerarul indicat în argument, *sensus intellectus*, continuă totuşi în această «călătorie [...] înfrumusețată de o continuă gândire». Orice senzație venită din lumea exterioară «moare»; fiecare este evocată pentru a fi abolită, fie ea reală sau imaginată. Este înaintarea spre «golul de sens» (ms), «neagră şi delicată unitate» a «simțurilor golite şi ele»: o dublă experiență, asceză şi căutare totodată. În limbajul stenografic utilizat cu bună ştiință în *Caiete* sau bruioane, Valéry scrie: «Ce se întâmplă cu I (imaginile şi fenomenele mentale) când R (realitatea, sensibilul) tinde spre zero?» (ms). Când nici o solicitare exterioară nu înviorează, nu deranjează sau nu întrerupe liberul mers al gândirii, fenomenele se reduc la mecanismul înlănțuirii lor, la posibilitatea lor de substituire şi ele trebuie să

https://biblioteca-digitala.ro

devină echivalente sau indiferente. «Postulatul visului» după Valéry este «legătura generală şi uniformă între tot ce se produce în conştiinţă» (ms). Atunci «semnificativul» dispare, se şterge, «proprietăţile pur formale ies la suprafaţă» (ms). Când ştergem carnea clipei, ne rămâne numărul şi structura capabilă să suporte analiza riguroasă. Ar fi posibil atunci, dacă somnul este «noaptea simţurilor» (ms) să percepi forma pură a spiritului în clipa temută a schimbării, în momentul de «self-variance»? Poemul vorbeşte despre «bănuiala» acestei creaturi atât de dorite de spirit: văzută o dată, ea ar absorbi într-o superbă nemişcare orice gând ce ar putea veni după ea» [...].

Într-un mod foarte vizibil, după 1903, textul, povestire sau poem, altădată emergenţă a unei reflecţii concise, chiar eliptice, cel puţin în *Caiete*, se descompune încetul cu încetul pentru a se rescrie într-un alt spaţiu. Dacă «Aghate [...] se îndepărtează» cum îi scrie Valéry lui Gide, este şi pentru că în *Caiete* are loc o clarificare şi aprofundare a datelor iniţiale, de data aceasta «în afara oricărei preocupări literare». Astfel, geneza poemului pare să se distanţeze în timp. Au existat atunci două texte în concurenţă, dintre care unul, analiza abstractă, prezentă în notele din *Caiete*, îl înlocuieşte pe celălalt, deoarece în 1912 tentativa de reluare eşuează. Ca şi cum efortul iniţial de decantare şi de puritate ar fi fost acoperit de revenirea la preocupările abstracte şi la limbajul comun, dorinţa de a «gândi mai îndeaproape» ştergând imaginile şi împrăştiind rezonanţele. Această lentă moarte a unei geneze poetice în favoarea exprimării ideii este un aspect remarcabil în avatarurile poemului *Agathe*. Textul fragmentat încercând zadarnic să redevină sistem, dezmembrează textul poetic, evacuând «formalul», explicând sensul, ocolind punctele de trecere obligatorie prin atenţia acordată cuvintelor. Decristalizarea devine atunci foarte aparentă. Parafraza aproape totală din caietele ulterioare utilizează textul, revenind, mai abstract, la primele schiţe.

Şi desigur, proiectul unui «Manuscris găsit într-un creier» va rămâne în *Caiete* marcat de abrevierea «Mnss».[3] Subiectul este însă modificat, ca şi cum laitmotivele din textul iniţial ar fi fost de neconceput într-o altă punere în formă literară, sau poate pentru că poemul «Tânăra Parcă» a recuperat, regăsind forma versificată, o parte din moştenire.

În româneşte de SOFIA OPRESCU

3. În 1904, un alt text moşteneşte anumiţi termeni şi inflexiuni din Agathe, «Memoriu despre atenţie» rămas şi el neterminat.

https://biblioteca-digitala.ro

PIERRE-MARC DE BIASI

20 spre 21

Textul și clădirea

La prima vedere, nimic mai străin de entitatea textuală decât obiectul arhitectural: realitatea clădirii masive, bine fixată în sol, nu are prea multe în comun cu aproape imaterialitatea textului, care, în zilele noastre, poate circula cu viteza luminii într-o formă cvasiimponderabilă. Prin dimensiunea lor materială, prin structură, ca şi prin utilizare şi mod de existență, cartea şi clădirea constituie entități atât de diferite, încât par să nu aparțină aceluiaşi univers de realități şi reprezentări. O primă divergență majoră: opera literară se propune ca un obiect uşor disponibil, pe când domeniul construitului se impune prin monumentalitate ca o stare de fapt. Spre deosebire de literatură, dar şi de muzică, de artele spectacolului şi de cinematograf, care au în comun producerea de obiecte virtuale sau optative, necesitând pentru a exista bunăvoința şi dorința perseverentă a unui cititor, ascultător sau spectator, spre deosebire de aceste arte deci, arhitectura produce opere construite care se ridică în spațiul real şi care se impun astfel privirii, modificând însăşi forma acestei realități spațiale în cadrul căreia se trăieşte, aspectul său, «practicabilitatea» sa. Pot ignora involuntar existența unei cărți sau a unei opere, fără consecințe imediate, dar ar fi greu, dezagreabil chiar, să ignor zidul ce mi se ridică în față. [...]

Autograf, alograf

Aş putea gândi şi spune despre catedrală «e frumoasă» ca despre o capodoperă a lui Flaubert. Clădirea are în comun cu textul literar vocația de a crea o relație estetică. Pentru a relua punctul de vedere lămuritor al

---

***PIERRE MARC DE BIASI** - Director de cercetare la ITEM / CNRS. Ca specialist în genetică literară, a publicat numeroase studii despre manuscrisele moderne, patrimoniul scris, geneza operei. Membru în comitetul editorial a revistei Génesis, redactor la* Magazine littéraire. *Profesor la Şcoala de arhitectură din Lyon.*

https://biblioteca-digitala.ro

lui Gérard Genette[1], construcția e percepută ca operă arhitecturală în măsura în care se prezintă drept «aspirantă la o apreciere»: voi caracteriza, într-un mod absolut subiectiv şi nedemonstrabil, drept «urât» sau «frumos» cutare edificiu sau text literar, ca şi cum ambele s-ar supune spontan acestui tip de apreciere.

Cu excepția înclinației comune cu relația estetică, monumentul şi cartea nu aparțin chiar aceleiaşi familii, din motive a căror evidență nu poate scăpa nimănui: textul e o entitate ce se manifestă prin difuzarea fizică a miilor de exemplare, pe când opera arhitectonică nu «constă» în cel mai bun caz decât în două forme, «planurile edificiului şi o versiune construită a edificiului însuşi». Ideea de operă literară în sine e inseparabilă de procedeele de duplicare (prin copiere manuală, tipografică sau numerică) permițând multiplicarea sa într-un număr infinit, fiecare exemplar reprezentând ocurența corectă a unui «tip comun» care este tocmai textul. În schimb, au existat şi încă există forme de arhitectură fără plan, a căror existență e doar materială şi nu se manifestă decât prin simpla lor prezență, la fel ca un tablou sau o sculptură (cabanele, palatul poştaşului Cheval, *Sagrada Familia* a lui Gaudi etc.). Citând cuvintele lui Nelson Goodman, reluate de Genette, opera literară, textul este o imanență ideală al cărei statut e strict alografic, în timp ce opera arhitecturală ezită puțin între statutul autografic şi cel alografic[2], ținând de un statut *tranzițional*. Opera arhitecturală modernă e multiplicată, în principiu, la infinit ca şi textul, de altfel, prin simpla reexecutare a «proiectului», dar în afara formelor celor mai sărăcite ale acestei arte (bare pentru blocurile construite în serie după un model identic), nu se cunosc decât câteva exemple rarisime dintr-o astfel de fabricare de cópii, şi încă cel mai adesea sub forma specială a unei duplicări de structuri în interiorul aceluiaşi proiect[3], ceea ce nu reprezintă nicidecum o demonstrație a regimului alografic. Există ceva în cadrul relației noastre estetice cu opera arhitectonică care se opune ideii unei duplicări[4]. După cum remarcă Genette, «E greu de imaginat edificarea unei replici a Seagram sau a muzeului Guggenheim». Deci, în practică, opera de

1. Gérard Genette, *L'oeuvre de l'art.1 Immanence et transcendance*, (col. «Poétique», Seuil, 1944); *L'Oeuvre de l'art. 2 La relation esthétique*, *ibid*.

2. Vezi în special Gérard Genette, *L'Oeuvre de l'art*. 1, op. cit., pp. 44–45, 111–113, 151, 263.

3. Genette citează la acest capitol «ansamblurile grupate constând în mai multe edificii identice, de exemplu cele două Lake Shore Drive Apartments, cele două Commonwealth Promenade Apartment (proiectul prevedea patru) ale lui Mies Van der Rohe în Chicago şi cele trei Silver Towers ale lui Pei, în New York (*op. cit.*, p. 112).

4. Această problemă, evident complexă, nu-şi poate găsi în nici un caz rezolvarea în cadrul formal autoimpus de Goodman şi Genette: o clădire se ridică nu numai în

https://biblioteca-digitala.ro

arhitectură îşi începe cariera sub povara unui handicap major: în multe cazuri, planurile sale nu vor face obiectul niciunei materializări, dar chiar edificată deja, ea nu există decât într-un exemplar şi nu va putea oferi publicului sub o formă construită decât o singură şi unică versiune materializată a conținutului proiectului desenat.

Pe de altă parte, din punctul de vedere al transcendenței operei, adică al diverselor moduri în care opera îşi poate depăşi imanența, creația arhitectonică, construită sau nu, va putea dobândi o considerabilă popularitate, beneficiind, de exemplu, de duplicarea la infinit a imaginii sale, sub o formă vizuală uşor de receptat şi memorat oriunde în lume (fotografii, afişe, imagini pe *web*); şi aceasta cu o performanță incomensurabil mai mare decât textul care, fie el şi sub formă de rezumat, va impune pretenția descurajantă a unui minim efort de citire.

Toate aceste divergențe formale îşi găsesc, după toate aparențele, un echivalent în spațiul genezei: romanul, scenariul de film sau partitura muzicală iau naştere în procesul scrierii, prin elaborarea progresivă şi secvențială a unui text care se construieşte, pagină cu pagină, versiune după versiune, prin intermediul ciornelor; pe când geneza obiectului arhitectonic nu se sprijină, se pare, decât într-o foarte mică măsură pe manuscrise, în sensul scriptural al termenului, şi se dezvoltă fără a urma logica unei succesivități, după un cu totul alt raport de elaborare reciprocă între tot şi părțile sale. Într-un cuvânt, arhitectura pare să se situeze la antipozii universului textual.

---

scopuri estetice, dar şi pentru a răspunde altor cerințe (funcționale, simbolice, economice etc.) care transformă întotdeauna proiectul în răspunsul «pe măsură» la un program bine determinat (o amplasare, o finanțare, un client, anumite trebuințe); a copia opera ar implica fie o improbabilă reapariție identică a aceluiaşi program pe o amplasare diferită, fie vreo acțiune ilegală (financiar) pentru a simula această repartiție. Probabil că dimensiunea «ideală» a unei opere arhitectonice nu se poate compara cu cea a textului. Manifestarea construită e limitată la un unic exemplar, nu putem fi de acord cu Genette asupra faptului că obiectul imanent ideal al creației arhitecturale («planul edificiului») este conceptul prin *reducție* pornind de la manifestarea sa fizică (în cazul de față, o construcție unică). Cel ce interpretează proiectul e mai degrabă edificiul. Ar fi poate necesar să stabilim o distincție între planurile de execuție, releveele construcției înălțate şi imaginea referențială. E suficient să fi citit o singură dată un text literar ca să fiu sensibil la ideea că, exceptând câteva detalii, toate edițiile trecute şi prezente ale acestui text nu sunt decât materializările unei forme care poartă titlul respectiv. Dar, pentru că nu sunt un profesionist şi nu am studiat îndeaproape dosarul conținând schițele Arcului din Défense, în zadar aş privi zilnic această construcție, impresia pe care mi-ar lăsa-o nu ar corespunde decât în mică măsură cu desenele lui Spreckelsen. În schimb, Gérard Genette are perfectă dreptate atunci când afirmă că tocmai existența unor planuri de execuție şi a unei «denotări» a operei a permis încheierea lucrărilor la Marele Arc, deşi autorul său dispăruse înainte de finalizarea acestora.

https://biblioteca-digitala.ro

Omologii

Aceste disparități esențiale reprezintă motive serioase pentru a considera că obiectul arhitectonic solicită o abordare genetică specifică, diferită în mai multe puncte de abordarea avantextuală şi poate chiar mai puțin compatibilă cu supozițiile prealabile ale geneticii literare. Dar, în acelaşi timp, fără a se anula, opozițiile terminologice punctuale care au fost evidențiate între arhitectură şi textualitate sunt, poate, din multe puncte de vedere, mai curând aparente decât reale. Astfel, chiar dacă domeniul construitului se impune ca o realitate spațială de care nu se poate face abstracție, opera arhitectonică are în comun cu aceea scrisă cerința imperioasă de a fi descifrată: milioane de posibili spectatori trec zi de zi prin fața a milioane de imobile fără să le observe, fără să le acorde nici cea mai mică atenție; în mijlocul unei indiferențe cvasi-unanime, fațadele splendide, dizgrațioase ori comune se aliniază de-a lungul bulevardelor ca tot atâtea cărți înşiruite pe raftul unei biblioteci, în aşteptarea cititorilor. Cartea nu începe să trăiască decât atunci când un cititor o scoate din raft, o deschide şi începe să o citească. Observațiile anterioare sunt valabile şi pentru imobil, a cărui mult vehiculată realitate masivă va rămâne doar de domeniul virtualului cât timp nu se va ține seama de ea: clădirea are şi ea nevoie de un destinatar, spectator, vizitator, locuitor care să o perceapă şi să-i vină în întâmpinare, să fie interesat de existența sa, de calitățile sale, privind-o, străbătând-o, vizitând-o adesea. În sfârşit, în ciuda sau, mai curând, tocmai datorită aplecării sale native pentru existența tridimensională, edificiul rămâne aproape invizibil: între toate celelalte accidente ale suprafeței el nu ocupă decât un loc neînsemnat, complet conjunctural; pentru a se transforma într-un sit arhitectonic inteligibil el are neapărat nevoie de o acțiune concertată care să-l evidențieze, în cadrul domeniului său, ca obiect al unei posibile atenții, al unei relații estetice. De îndată ce se iveşte ocazia, de îndată ce e perceput de o conştiință, adică de o entitate esențialmente temporală, obiectul arhitectural se dovedeşte mult mai puțin spațial decât părea la prima vedere. [...]

Caracteristici

Contrar aparențelor, clădirea deține deci destule puncte comune cu textul pentru ca, vorbind din punct de vedere critic, să poată părea plauzibile şi dezbaterea, şi schimburile metodologice dintre domenii. Putem considera, pe bună dreptate, că o parte a procesului de creație arhitecturală ține de o abordare genetică, comparabilă în mai multe puncte cu abordarea care permite analizarea avantextului literar.

https://biblioteca-digitala.ro

Dar, înainte de a ajunge la formele pe care le-ar putea lua acest demers, e necesar să precizăm câteva din caracteristicile majore care diferenţiază geneza arhitecturală de cea textuală.

Divergenţele cele mai vizibile privesc etapele de lucru, procesul de materializare (geneza textului se opreşte la fabricarea cărţii, proiectul şi şantierul constituie două etape deopotrivă distincte şi solidare), apoi identitatea creatorului (colectiv în geneza clădirii, individual în cazul textului) şi mediumul (mai curând grafic în arhitectură, scriptural în literatură). Aceste domenii de dezacord includ altele, în special din perspectiva constrângerilor: de exemplu, întârzierile şi costul (decisive în conceperea şi realizarea operei de arhitectură, dar cu efecte neglijabile în literatură), responsabilitatea (cea a arhitectului care predă un edificiu nu e de aceeaşi natură cu aceea a scriitorului care publică un roman), exigenţele privind coerenţa prevăzute în contract (minimală pentru text, dar foarte greu de satisfăcut pentru clădire: geometrică, tehnică, estetică, funcţională, financiară). [...]

A scrie și a desena

În principiu, scriitorul scrie şi arhitectul desenează. Dosarul genezei unei opere literare se compune din file scrise, mai mult sau mai puţin pline de tăieturi şi mai mult sau mai puţin reuşite (planuri sau scenarii, vrafuri de note, ciorne, carnete, caiete, transcrieri pe curat, dactilografii sau tiraje revăzute, corecturi). Din contră, arhivele genetice ale unui proiect arhitectural, sub formă de manuscris sau de dischetă, sunt compuse în principal din documente grafice (relevee cartografice, crochiuri, scheme, desene, calcuri corectoare, planuri, secţiuni, elevaţii, perspective, axonometrii, desene tehnice etc.), documente însoţite de informaţii vizuale (fotografii ale sitului, surse iconografice), de informaţii tehnice (notiţe, descrieri de materiale, cataloage de componente etc.) şi de reprezentări tridimensionale (macheta de lucru, macheta de prezentare). De fapt, această opoziţie e mai puţin radicală decât apare la o primă privire: manuscrisele şi dosarele documentare ale scriitorilor conţin frecvent reprezentări grafice şi imagini (scheme, crochiuri, planuri, fotografii) şi invers, dosarul genezei unui proiect arhitectural include, alături de desene şi numeroase documente scrise: de la «programul» care inţiază geneza, până la textele descriptive şi argumentative redactate de arhitect pentru a prezenta etapele succesive de avansare a proiectului său [...], trecând prin observaţiile personale, carnetul-jurnal al proiectului, corespondenţa, legendele şi notiţele anexate diferitelor reprezentări grafice, rapoartele pentru şedinţe şi şantier etc. Într-un cuvânt, scrisul joacă un rol esenţial în dezvoltarea conceperii şi elaborării proiectului. Departe de a se micşora,

https://biblioteca-digitala.ro

acest rol îşi sporeşte permanent ponderea prin noutăţile tehnologice care integrează din ce în ce mai eficace procesarea textului, arhivele numerice şi bazele de date în cadrul instrumentelor grafice. [...]

Abordarea genetică
Arhitectul și arhivele sale

Nici o abordare genetică serioasă nu poate fi luată în considerare în lipsa urmelor materiale ale genezei: critica genetică a arhitecturii se edifică pe baza documentelor pregătitoare ale proiectului (program, crochiu, carnete, desene, texte, machete, dosare documentare şi tehnice, proiecte definitive etc.). Această evidenţă [...] are consecinţe foarte clare asupra priorităţilor care trebuie stabilite pe viitor în domeniul patrimoniului scris: trebuie favorizate mai curând fondurile arhivelor decât colecţiile eclectice, cu atât mai urgent şi mai ferm cu cât, din motive istorice, conservarea sistematică a arhivelor arhitecturale şi cea a arhivelor ştiinţifice a rămas cu un secol în urma constituirii patrimoniului literar. Pierderile sunt colosale deja şi orice nouă întârziere se soldează cu dispariţia sau împrăştierea ireversibilă a unor documente de primă importanţă. Segmente întregi ale memoriei arhitecturale au fost distruse la fel de grav ca în urma unui adevărat incendiu.

Bineînţeles, responsabilitatea politicii patrimoniale nu are consecinţe decât asupra fondurilor care au fost efectiv salvate şi care rămân realmente disponibile. Chiar dacă sunt cu siguranţă încă foarte vaste, arhivele arhitecturale nu există decât pentru că au fost păstrate de familii sau de persoanele în drept şi, cu deosebire, de arhitectul însuşi. În ultimele două secole, numeroşi scriitori au lăsat moştenire documentele procesului de lucru în totalitate, dar mulţi alţii au fost mai puţin prevăzători, astfel încât nu există practic nici un dosar de geneză anterior celei de a doua jumătăţi a secolului XIX. Problema e crucială în special pentru arhitectură, în măsura în care arhivarea documentelor de lucru ridică probleme insurmontabile: planurile au dimensiuni mari, sunt mult mai stânjenitoare şi mai numeroase ca manuscrisele; în plus, odată păstrate, ele se adaugă la masa documentelor definitive ale proiectului, pe care arhitectul e obligat prin lege să le păstreze. Dar, chiar şi atunci când arhitectul se limitează strict la păstrarea minimului legal exigibil, arhiva ar ocupa în medie aproape de 40% din suprafaţa utilă a agenţiei.

În aceste condiţii, e greu de imaginat că un arhitect, oricât de meticulos ar fi, nu s-ar debarasa, după fiecare proiect dus la bun sfârşit, de masa documentelor pregătitoare care nu-i mai servesc în principiu, la nimic. Nu e întotdeauna cazul, din fericire, pentru genetician: deşi conştient de

https://biblioteca-digitala.ro

aglomerarea pe care o produc, arhitectul îşi păstrează frecvent desenele, le clasează, le pune în ordine şi le arhivează, astfel încât să le poată consulta. De ce? În primul rând, fără îndoială, din motive simbolice: proiectul reprezintă un crâmpei de viață, o experiență a cărei unică urmă e acest document şi, pe de altă parte, poate fi util şi în anumite situaţii, de exemplu în pregătirea unei expoziții monografice.

Dar aceste două motive nu sunt singurele. Dacă arhitectul păstrează, uneori în parte sau în totalitate, lucrările pregătitoare care au condus la planurile de execuție sau unele studii primitive ale proiectelor (schițe, crochiuri, scheme, desene, machete, planuri etc.), el face aceasta din motive relativ comparabile cu acelea care îi determină pe scriitori să nu distrugă ciornele manuscrisului şi să păstreze dosarele de documentare, carnetele, planurile şi scenariile: pentru a le folosi. E de la sine înțeles că, în punerea treptată la punct a unui proiect, procesul de concepere trece prin diferite tipuri de faze în cursul cărora se pot naşte idei cu o anumită autonomie, se pot manifesta concepte şi forme care în final nu-şi vor găsit locul în proiect, dar care, în schimb, vor putea să se dovedească deosebit de utile în îmbogățirea unui proiect ulterior sau chiar în crearea unei noi piste de cercetare.

Unele documente pregătitoare reprezintă simpli martori ai lucrării realizate, altele sunt refolosibile şi trebuie să rămână disponibile pentru viitoarele creaţii. În participările sale la concursuri, arhitectul poate întreprinde cercetări aprofundate care nu se soldează întotdeauna cu reuşite. În fine, mare parte a producției arhitectonice rămâne în stadiul de realitate scrisă şi grafică; fiecare agenţie de proiectare posedă, sub forma ahivelor, mase de documente mai mult sau mai puţin legate de proiecte nematerializate: acolo stă opera arhitectului, în aceeaşi măsură sau chiar mai mult decât clădirile efectiv construite.

Arhive din hârtie și noi suporturi

Problema supraaglomerării arhivelor nu mai pare astăzi atât de acută ca acum aproximativ un deceniu. Pe măsură ce ecranul computerului înlocuieşte hârtia, iar stocarea informațiilor în fişiere numerice eliberează spaţiul în agenţii, ipoteza conservării integrale a documentelor de geneză devine din ce în ce mai realistă.

Departe de a anunța sfârşitul studiilor genetice, introducerea masivă a noilor tehnologii în arhitectură, ca şi în alte domenii, apare, deopotrivă, ca o şansă de dezvoltare nesperată. *Softurile* de desen, *spreadsheet*-urile, bazele de date şi procesarea de text utilizate de arhitectul modern permit mai mult decât conservarea economică a urmelor genezei: ele sunt şi mediumuri de creație al căror principiu de indexare în fişier poate servi la

https://biblioteca-digitala.ro

păstrarea istoricului precis al fiecărei operații prin simpla aplicare a procedurii de salvare a memoriei. Capacitatea memoriei crescând în ritm rapid, arhitectul s-a obişnuit să procedeze cu desenele numerice la fel cum o făcea cu reprezentările pe hârtie: după cum nici un desen tradițional nu era retuşat direct pe suport, ci pe un calc care oferea o nouă versiune, păstrând în acelaşi timp prima realizare, tot la fel, atunci când arhitectul lucrează pe monitor la refacerea unui detaliu de formă, noul strat (*layer*) corector nu înlocuieşte reprezentarea precedentă, ci formează o copie, care va fi la rândul său salvată cu titlul de corectură şi identificată apoi printr-un nume şi o dată. Or, trebuie recunoscut faptul că această simplă realitate înseamnă o adevărată revoluție pentru studiile genetice[5], înainte, cea mai anevoioasă parte a muncii de analiză pe dosarele formate din documente tradiționale era dotarea fiecărei piese şi reconstituirea secvențelor cronologice, pentru a reordona desenele după filiația lor diacronică şi genetică. Acum, această imensă muncă, întotdeauna foarte minuțioasă, adesea asociată unui anumit coeficient de incertitudine, dar absolut indispensabilă studiului genezei, este deja rezolvată în mare parte, într-un mod foarte exact, prin simpla indexare a fişierelor. Mai mult, prin unele programe de grafică pe computer, instrumentul informatic face posibilă restituirea secvențială a operațiilor de transformare internă a desenului şi studiul statistic comparat al variațiilor formelor de la o versiune la alta. Şi nu numai atât. Dincolo de dotarea documentelor, studiul genezei căuta să pună în evidență logicile parțiale folosite în conceperea creației fiecărei părți a proiectului într-un proces care poate determina evoluția elementelor într-un mod relativ independent, asigurând în acelaşi timp şi rețeaua de interconexiuni care unesc progresiv aceste elemente. Ceea ce înseamnă că, în parallel cu ordonarea lor cronologică, piesele trebuie, de asemenea, să fie reclasabile pe familii de obiecte procesate, adică după spațiul de referință propriu, apoi pe tipuri de interconexiuni între două sau mai multe spații de referință: aceste clasamente multiple şi încrucişate – în care fiecare piesă trebuie să poată ocupa, paradoxal, poziții diferite în arborele filiațiilor reprezentând geneza – rămâneau deci greu de folosit sub forma de facsimil a desenelor pe hârtie: în sistem numeric, ele devin relativ uşor accesibile, fiecare piesă putând primi mai multe numerotări, după nevoile analizei tipologice.

5. Un proiect de mici dimensiuni conține între câteva sute şi câteva mii de piese pregătitoare, dar un proiect de anvergură comportând aspecte tehnice sofisticate e compus de obicei din sute de mii, chiar milioane de documente, după cum şi în aeronautică se estimează că proiectarea unui avion comercial pretinde, în cursul genezei sale, un consum de hârtie aproximativ echivalent cu greutatea aparatului însuşi.

https://biblioteca-digitala.ro

Toate aceste manipulări se derulează aproape automat când analiza genetică se aplică pe un dosar contemporan în care majoritatea pieselor se prezintă, doar la o simplă apăsare de tastă, sub forma fişelor numerice: ajunge să accesezi fiecare element dintr-o bază de date.

În cadrul dosarelor vechi sau al elementelor pe suport de hârtie dintr-un dosar contemporan, este util să se înceapă printr-o înregistrare numerică a documentelor în modul imagine sau text, astfel încât să se dispună pentru fiecare piesă de dublura adecvată instrumentului informatic. Pentru originale, e o garanţie de salvare, pentru cercetător e o necesitate, mai ales atunci când lucrează pe corpusuri de mari dimensiuni. Exemple convingătoare de cercetări, ca acelea întreprinse de S. Frederick Starr despre K. Mel'Nikov dovedesc că abordarea genetică nu are nevoie nici de un dosar exhaustiv, nici de piese foarte numeroase, pentru a se putea angaja într-o veritabilă analiză a procesului de concepţie a operei; pe de altă parte, e cert faptul că analiza fenomenelor de geneză va fi cu atât mai bogată şi mai elocventă cu cât materialul urmelor lăsate va fi mai complet şi mai precis datat. Această situaţie ideală de cercetare apare în general mai frecvent pentru majoritatea operelor arhitectonice din trecut, dar rămâne posibilă şi pentru creaţiile contemporane.

Demersul genetic

În punctele sale esenţiale şi în ciuda numeroaselor diferenţe de detaliu, se poate admite că un «proiect» de arhitectură evoluează ca un avantext: de la primul mecanism de concepere (imagine sau program) şi de la prima schiţă (grafică sau conceptuală), până la ultimele decizii de şantier, proiectul integrează în «redactarea» sa progresivă o serie deschisă de constrângeri externe, evoluând din restaurare în restaurare, din «ciorne în ciorne», până la un stadiu definitiv, care se prezintă, în felul său, ca însuşi textul construcţiei. Fiecare element edificat este, cel puţin în principiu, consecinţa finală a unei ordini scrise sau desenate, în elaborarea căreia au putut interveni numeroşi parametri şi colaboratori exteriori, dar care rămâne în ultimă instanţă textul arhitectului, acela pe care îl supune execuţiei.

Studiind documentele produse de o agenţie pentru conceperea unui proiect, reconstituind delicata cronologie a înlănţuirii lor şi conţinutul discuţiilor care au determinat fiecare decizie, responsabilitatea diferitelor «mâini» care au participat la elaborarea desenelor, procedând apoi la o analiză cât mai completă a contribuţiilor externe care au putut să modifice cursul proiectului şi să determine restaurări locale sau de întindere medie, parcurgând toate aceste etape, reuşim să înţelegem mai bine, fază cu fază, logica procesului de creaţie şi a tehnicilor de proiectare: o logică

https://biblioteca-digitala.ro

complexă, foarte diversificată, a cărei finalitate, uneori găsită de la început, nu se recucereşte, paradoxal, decât cu preţul a nenumărate ezitări, după parcurgerea unor căi neaşteptate, al căror istoric real e adesea foarte diferit de ceea ce îşi aminteşte arhitectul privindu-şi retrospectiv lucrarea.

Problema abordării genetice a arhitecturii nu ţine deci decât de metodă, în privinţa obiectului de analiză prioritar, adică a dosarului cu indicii materiale ale genezei, metoda aplicabilă documentelor arhitectonice nu se deosebeşte cu mult de cea prin care se analizează avant-textul literar. Prima etapă va fi consacrată «constituirii» dosarului de geneză, pe care geneticianul trebuie să-l verifice, pentru a se asigura că e cât mai complet, prin: inventarul general al pieselor, autentifcarea documentelor incerte, datarea absolută sau relativă a fiecărui element component, ordonarea documentelor pe tipuri (program şi cartografie, desene de concepere şi reprezentări grafice, note şi texte diverse, documentaţii, desene de executare etc.). Odată dosarul bine structurat din punct de vedere al cronologiei şi al ordonării pieselor, fiecare secţiune de documente va face obiectul unui studiu aprofundat, element cu element. Se va da întâietate secţiunii celei mai vaste, care reprezintă centrul genezei în arhitectură: dosarul desenelor. [...]

Epilog:parabola turnului

Să fie o pură întâmplare că Biblia, care vorbeşte de arhitectură încă de la primele sale pagini, face acest lucru tocmai în capitolul numit «Geneza»? «Turnul Babel» rămâne un mit enigmatic, cu mii de interpretări posibile. Printre cele mai curioase există una, sugerată de Kafka, care ar putea contribui la înţelegerea relaţiilor ambigue stabilite între arhitectură, timp, artă şi tehnologie. În *Armele oraşului*, imaginându-şi creaţia turnului Babel, Kafka pune problema relaţiilor dintre geneza arhitecturală şi durata lungă: «La început. [...] totul se desfăşură destul de bine: era chiar prea multă ordine: o mulţime de indicatori, interpreţi, locuinţe pentru muncitori şi căi de comunicaţie; părea că ar fi dispus de secole ca să lucreze la o idee».

Proiectul arhitecţilor Babelului e conceptual, constă în «ideea de a ridica un turn care să ajungă la cer»; principiul pe care se bazează realizarea sa e o mobilizare integrală a mijloacelor disponibile pe termen lung: un efort continuat timp de secole, până la satisfacerea scopului propus. Dar această idee porneşte, de fapt, de la o evaluare greşită a situaţiei.

În realitate, a merge «până la limita puterilor» pentru a construi Turnul «n-ar avea sens decât dacă s-ar putea spera în construirea turnului timp

https://biblioteca-digitala.ro

de o generație», căci, precizează Kafka, în cazul în care construcția nu s-ar încadra în acest răstimp, «[...] generația următoare, aflată în posesia unor cunoştințe mai complete, ar considera lucrarea înaintaşilor prost concepută, ar dărâma-o şi ar reîncepe toată operațiunea cu prețul a noi cheltuieli».

Ce vrea să spună Kafka? Un lucru esențial pentru genetician, ca şi pentru metodolog: ca şi în alte domenii, în arhitectură există o disparitate totală între timpul artei şi cel al tehnicii.

Dacă proiectul arhitectural se bazează pe o finalitate artistică şi spirituală, el va putea fi dus la bun sfârşit în durată lungă, căci are o eternitate înainte-i.

În ciuda modernizării macaralelor, a procedeelor de construcție şi a tehnicilor de şantier, a fost nevoie de generații de arhitecți, care s-au succedat, uneori câteva secole, pentru a ridica o catedrală. Arta nu beneficiază de acest progres, e atemporală, trecutul său rămâne în permenență reciclabil în prezent şi în viitor: ceea ce se produce, se şi *transmite*. Din contră, tehnologia nu e reciclabilă. Ea trăieşte în timpul său, produce ideea de progres, este timpul însuşi: ca şi Cronos, progresul e un tată care nu oboseşte să-şi devoreze copiii. Tehnica se difuzează în spațiu, dar nu şi în timp, zilele sale sunt numărate, nu se lasă moştenire decât în grabă: ea nu transmite, ci «comunică». Un proiect de arhitectură care s-ar sprijini pe o pură sfidare tehnică ar fi cu siguranță prins în capcana desconsiderării, a trecutului: e imposibil să stabileşti o comunicare între două tehnologii care se succed, a doua a înlocuit-o pe prima fără a-i lăsa cea mai mică şansă de supraviețuire.

Pentru modernitatea noastră obsedată de virusul informatic al mileniului şi amețită de mondializare, nu e greu de reconstituit care a fost concluzia apocrifă a acestei parabole kafkiene. Dar să ne întoarcem la textul Bibliei, acolo stă scris totul.

Speranța de viață era foarte scăzută pentru un proiect ca acela al arhitecților Babelului, care se bazau pe performanța tehnică. Însă proiectul în sine nu avea nimic irealizabil. Chiar şi cu o tehnologie rudimentară, poate totuşi era posibil să se răspundă provocării de a ridica un Turn până la cer – aceasta dacă toate energiile omenirii s-ar fi putut concentra asupra acestui proiect. Pentru a reuşi, trebuiau reunite toate forțele disponibile sub acelaşi dispozitiv tehnic, uşor de înțeles şi manevrat pentru toți: trebuiau «globalizate» mijloacele, mondializată comunicarea. Din acest punct de vedere, lucrurile se prezentau destul de bine: peste tot aceeaşi limbă şi un singur şantier. Dar era nevoie şi de o viteză de lucru mare, de a ține pasul cu progresul: aici se ascundea un pericol luat insuficient în considerare.

https://biblioteca-digitala.ro

Acest amănunt, chiar mărunt, nu putea scăpa Atotputernicului, care, din motive uşor de înțeles, privea cu destulă nemulțumire la primele succese ale acestui şantier. Dintr-o dată, totul păru că se termină pentru a pune capăt o dată pentru totdeauna ambițiilor arhitecților, trăsnetul, epidemiile, cutremurele sau un nou Potop păreau absolut de prisos. În sens literar, ajungea o simplă «neînțelegere». Urmările se cunosc prea bine. Încurcarea limbilor (*Geneza* 11) a fost acest grăunte de nisip, această mică problemă de «comunicare» capabilă să distrugă globalizarea: un contratimp fatal, care întârzia lucrările cu o generație, adică o nimica, făcând-o să devină absolut derizorie.

Ceea ce subtilul mediolog Kafka a întrevăzut cu claritate în privința antinomiilor temporale ale tehnicii fusese deja formulat de Biblie într-un mit despre comunicare, făcând din arhitectură simbolul însuşi al temerarei acțiuni prometeice. Dar, la un nivel mai modest, arhitecții nu vor avea nici o greutate în a recunoaşte că fabula biblică include şi simbolul unei fatalități bine cunoscute şi care provine, fără îndoială, din negura timpurilor

Fără a se şti precis de ce, un şantier de arhitectură depăşeşte sistematic termenele contractuale, şi aceasta se întâmplă, după părerea generală, aproape din aceleaşi cauze: inițiatorul, arhitectul, corporațiile, antreprizele, contramaiştrii, muncitorii... fiecare are motivele sale, dar nici unul dintre ei nu se poate înțelege vreodată cu ceilalți.

În româneşte de JACQUELINE SEGAL

Din *Genesis,* nr. 14/2000 © Jean-Michel Place, Paris

https://biblioteca-digitala.ro

MARIA TERESA GIAVERI

20 spre 21

Critica genetică în Italia
Contini, Croce și studiul ciornelor

...e dissi allora questo sonetto, lo quale comincia: era venuta; lo quale ha due cominciamenti, e però lo dividerò secondo l'uno e secondo l'altro.

(...şi spun atunci acest sonet, care începe cu: era venuta; el are două începuturi, deci îl voi împărți [în comentariul meu] în funcție de primul şi de-al doilea.

Dante Alighieri, «Vita Nuova», XXXIV)

Ca şi sonetul din «Vita Nuova», ale cărui variante au fost păstrate şi comentate de Dante, critica genetică prezintă «două începuturi» şi deci două identități diferite.

În cazul Italiei, continuitatea liniştitoare a tradiției filologice a fost cea care i-a conferit un statut, permițându-i să renunțe la orice aprofundare teoretică suplimentară şi să exploateze treptat noile instrumente metodologice; în cazul Franței, o reînnoire epistemologică e cea care a făcut deschiderea spre o dimensiune diferită în dezbaterea critică europeană. De o parte a Alpilor, ea se numeşte «critica variantelor», dar

MARIA-TERESA GIAVERI *este critic literar, profesor la Universitățile din Parma şi Neapole. Exeget şi editor al operei lui Paul Valéry în Italia.*

https://biblioteca-digitala.ro

a fost înregistrată şi la rubrica «istoria limbii», «stilistică», «formalism» sau «structuralism»; de cealaltă parte, poartă o denumire nouă, «genetică», care subliniază specificitatea demersului său şi, mai ales, alteritatea obiectului său de studiu, manuscrisul autorului, faţă de orice tradiţie critică, fie ea «veche» ori «nouă»: nu textul, ci faţa sa nevăzută.

Alegerea sau refuzul unei etichete e deja un indiciu semnifcativ. În epoca sa de început, înainte de a promova introducerea unor noi metode în Italia, critica italiană se foloseşte de vocabularul filosofiei, transformându-l în acelaşi timp. Gianfranco Contini o numeşte *critica delle varianti* (critica variantelor); Lanfranco Caretti reia aceeaşi formulă, refuzând-o pe cea sugerată, de «critică genetică». Cât despre Benedetto Croce, el preferă să o definească prin însăşi materialitatea ciornelor sau, mai curând, a hârţoagelor («scartafacci»). Prin simpla desemnare a metodei diferiţii protagonişti ai dezbaterii, care stă la originea criticii genetice în Italia, subliniază deci înlănţuirea logică a acestei abordări cu filologia latină.

E vorba de o filiaţie a cărei primă cauză rezidă în vechimea şi în continuitatea documentaţiei autografe; de la începuturile literaturii italiene, pornind de la celebrele ciorne ale «Canzonierul»-ui Petrarca şi de la autografele lui Boccaccio, trecând prin ediţiile lui «Orlando furioso» de Ariosto şi prin metamorfoza produsă în «La Gerusalemme liberata» a lui Torquato Tasso, până la procesul de cristalizare lingvistică din «Promessi Sposi» de Manzoni, o extraordinară abundenţă de documente (şi de probleme de geneză) a fascinat şi intrigat în acelaşi timp critica.

Regăsim aici o veche fascinaţie: încă din secolul XVI, procesul genetic al «Rime»-lor lui Petrarca făcea obiect de discuţie între Bonifacio Bembo şi prietenii săi: petrarchismul îşi întemeia poetica pe o analiză subtilă şi «pedagogică» a modelului său de scriitură. În acelaşi secol, cazul celor trei manuscrise ale lui «Orlando furioso» editate de autor trezea interesul criticii: problema diferitelor redactări, ca şi cea a falselor autografe ale lui Ariosto, care circulau în epocă, vor constitui punctul de plecare pentru nenumărate lucrări critice în secolele XVI şi XVII.

Problema genetică pare să creeze o subtilă legătură între poeţi şi filologi, legătură întreţinută de secolul XIX şi exaltată de secolul XX Poetul se simte în largul său în «laboratorul textului» şi se interesează adesea de lucrarea altui poet: Foscolo se apleacă asupra autografelor lui Alfieri, Carducci asupra variantelor lui Petrarca. Filologul are obişnuinţa manuscrisului şi o viziune dinamică a textului: într-o literatură în care nu există delimitări între limba «veche» şi limba «modernă», el se poate ocupa simultan de ediţia critică a unui poem din secolul XIV şi de analiza unui roman contemporan.

https://biblioteca-digitala.ro

Gianfranco Contini și critica variantelor

Trăgându-şi rădăcinile din marea tradiție italiană, *critica delle varianti* sau *variantistica* e totuşi asociată în special cu opera unei personalități: Gianfranco Contini, filolog romanist, lingvist şi critic, cititor pasionat de literatură modernă. [...]

Dacă termenii de «filologie» şi «critică» se suprapun, datorită lui Contini, cuvântul «variantă», provenind din filologie, îşi arogă o valoare şi o amploare diferite: «critica variantelor» nu e o confruntare punctuală de îmbunătățiri locale, ci o înțelegere globală a mişcării de transformare textuală, în cadrul căreia orice corectare e într-un fel legată de altele. Studiind variantele, se observă oscilațiile şi îmbinarea unui sistem în care toate elementele se leagă.

Raportat la studiile de filologie, inovația metodologică e deci substanțială: totuşi, paginile teoretice sunt rare. «Teoriile abstracte – spune Contini – nu sunt bune decât să ne inducă orgoliul şi să ne dea o stare de falsă certitudine». Filologul îşi defineşte pragmatic metoda, prin eseuri scurte şi riguroase, dedicate *avantextului*, alese din literaturile sale preferate: lunga tradiție italiană, Franța modernă. Cele două analogii, *Varianta e altra linguistica* (Torino, Einaudi, 1970) şi *Esercizi de lettura* (Torino, Einaudi, 1973) ne permit să urmărim acest itinerariu artistic, ale cărui etape semnificative ne sunt prezentate aici.

A adopta punctul de vedere al creatorului

Circumspecția lui Contini față de «teoriile abstracte» se atenuează cu ocazia unei discuții de la sfârşitul deceniului patru, care marchează naşterea *variantisticii*.

Încă din 1937, în articolul său din ediția critică a lucrării *Frammenti autografi dell'Orlando furioso* propusă de mentorul său, Santorre Debenedetti, el pusese în opoziție două moduri diferite, la fel de îndreptățite, de a privi opera poetică: «un mod aşa-zis static, care o consideră un fel de obiect sau un rezultat şi care duce, în fond, la o caracterizare descriptivă; şi un alt mod, dinamic, care vede opera ca pe o lucrare umană sau un proces, şi care tinde să-şi reprezinte astfel viața dialectică».

Acest al doilea mod permite delimitarea – prin materialitatea şi literalitatea documentelor de geneză – a două etape posibile ale procesului de creație: «Într-un caz [cel analizat de Debenedetti] raporturile ființei şi non-ființei poetice, acel *inventio* [...], revelația şi identificarea fantasmei raportată la starea de aşteptare; în celălalt caz, adevăratele „corectări", adică renunțarea la elementele punctuale pertinente în favoarea elementelor având o valoare organică».

https://biblioteca-digitala.ro

Şi dacă Debenedetti dezvăluie că tipul genetic al scrierii lui Lodovico Ariosto nu este, cum se credea, «programatic», Contini ţine mai curând, prin numeroasele sale exemple, de logicile transformaţionale: în special ceea ce el numeşte «procesele anti-alexandrini». *«Cum să le definesc? Procese distructive, neîndoielnic, menţionând şi faptul că această operă de devalorizare şi de distrugere e tangibilă. Acel ton e vizibil şi în ironia lui Ariosto, de-atâtea ori subliniată şi afirmată»*.

Eseul se termină cu acest citat din Croce, cu observaţia că cele două itinerarii critice nu pot decât să se reunească într-un sfârşit:

«*Direcţia constantă ce se poate distinge în munca de corectare a lui Ariosto coincide perfect cu cea mai pertinentă caracterizare descriptivă emisă până în prezent la adresa poeziei sale*».

Tot o problemă de ediţie critică este cea care îi oferă lui Contini ocazia de a da un exemplu magistral de metodă şi de a dezvălui sulfuroasele sale rădăcini estetice. În 1941, Biblioteca Vaticană şi Academia publică un nou facsimil al celebrului Codex Vat. Lat. 3196: douăzeci de file din ciornele «Rime»-lor lui Petrarca.

Contini subliniază interesul pe care l-ar prezenta pentru filologi o nouă ediţie a avantextului şi propune o încercare de comentariu: «Saggio d'un commento alle correzioni del Petrarca volgare», scris în acelaşi an 1941 şi publicat după alţi doi.

Începutul textului e frapant: «Şcoala poetică creată de Mallarmé, care şi-a găsit teoreticianul în persoana lui Paul Valéry, priveşte poezia ca pe un fapt, în cadrul căruia poemul istoric nu e decât o secţiune posibilă. Punct de vedere de artist, de creator? Cu siguranţa că da, dar cine ar putea modifica punctul de vedere propriu criticului, căci "o evaluare a actului poetic, mai curând decât a contururilor sale statice, îl va împinge la o deplasare dinamică a formulelor proprii, la regăsirea direcţiilor energiei poetice. Cercetările autorului nu trasează o limită, ci indică o orientare şi abia în acest moment conştiinţa mallarmeană, ca şi reducerea unitară a personalităţii impusă de estetica expresiei, permit un studiu riguros şi fecund din punct de vedere poetic al acesteia".

Cele câteva elemente care, în eseul despre Ariosto, trădau cititorul atent al lui Valéry, sunt confirmate de această declaraţie de poetică: căci *poietica*, în sensul valéryan al cuvântului, e aceea care domină această viziune asupra artei în care poetul poate fi definit ca «aşteptare organizată», poezia ca *«poiein*, a face», poemul ca «etapă a unei opere care poate fi reluată şi modificată aproape întotdeauna», căci «o operă nu e niciodată finită, ci doar abandonată».

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă ştim, de la Poe şi Baudelaire încoace, că poetul modern «ascunde în ființa sa un critic», poate acesta din urmă e cel care sugerează confraților săi să studieze «problemele organice ale expresiei poetice» mai curând decât «să dezvolte considerații despre „surse“, „influențe“, „psihologie“, „medii“ şi „inspirații“». Dacă «Poetul intervine involuntar în succesiunea relațiilor şi *transformărilor posibile*», poate că un critic şi-ar desfăşura cele mai lucide cercetări ale sale tocmai prin «examinarea aprofundată a acestor substituiri, a acestor notații contractate, a acestor interpretări eronate şi-a acestor expediente atât de confuz definite de gramaticieni».

Bineînțeles, nici Poe, prin ficțiunea genetică a textului său *Philosophy of Composition*, nici Baudelaire, prin aversiunea sa față de «gloata din ateliere», nici Mallarmé, obsedat de perfecțiunea celestă a Cărții, nici Valéry, prin al său competent dispreț pentru indiscreția necrofilică a profesorilor, nici unul dintre ei nu au proslăvit ori măcar autorizat analiza manuscriselor. Dar noua viziune asupra artei, pe care au inițiat-o, a creat un anumit orizont de aşteptare şi a propus noi întrebări la care cele mai subtile spirite critice răspund încercând noi metode de abordare.

A expune strategiile scrierii

Studiul dedicat «Rime»-lor lui Petrarca este, după cum afirmam anterior, şi o magistrală lecție de metodă.

De la o pagină la alta, prin analiza minuțioasă a variantelor, constantele procesului de constituire şi de transformare textuală sunt precizate, apoi modulate în funcție de coduri şi forme specifice antologiei poetice.

Încă de la început, se trasează o strategie a scrierii: «se pot observa două mişcări, nu neapărat contradictorii, dar cu siguranță independente; şi se poate deja bănui concluzia centrală, şi anume că procesul de scriere la Petrarca e un sistem bazat pe echilibrul dinamic. Prima e o mişcare de idee şi ton, a doua doar de ton». Cele două limbi care apar pe file (italiana la mijloc, latina pe margini) dezvăluie o situație de constrângere creatoare:

«Sunt doar fragmente, dar din ele îşi construieşte Petrarca lumea sa; ca şi cum ar fi dispus de o cantitate fixă de materiale şi toată munca lui s-ar reduce la un *optimum* de distribuire. Însuşi faptul că notele explicative, marginaliile care-i înconjoară textul sunt în latină, arată că latina e limba *normală*, limba gloriei *normale*, expansibilă la infinit; limba primei copilării şi a paradisului se găseşte undeva în profunzime, într-o cantitate limitată, influențată doar de magicul proces al transformării. În inima acestui tunel stă *opus magnum*».

https://biblioteca-digitala.ro

Polemica lui Croce: filosofia împotriva criticii, «geneza ideală» împotriva «genezei scripturale»

Prietenia dintre Croce şi Spitzer, apropierea principiilor de bază ale metodelor lor critice, respectul manifestat de mediul universitar faţă de filologi (chiar faţă de cei mai îndrăzneţi), ca de altfel şi interesul culturii «ermetiste» pentru mijloacele lingvistice folosite în analiza spitzeriană, toate acestea duceau spre transformarea stilisticii în loc de întâlnire pentru două itinerarii critice diferite, punctul de conciliere al «psihologismului» cu «formalismul».

Dar această întâlnire, care părea uneori iminentă, nu a avut loc niciodată. Faţă de subtilele *distinguo* ale lui De Robertis, declaraţiile lui Benedetto Croce subliniază repetat un refuz polemic care, cu ajutorul stilisticii, mai mult sau mai puţin tolerate, vizează întreg «formalismul», «decadentismul», «ermetismul» criticii contemporane.

Gustul pentru luptă îl face pe Croce miop şi perspicace în acelaşi timp; în paginile sale din *Intorno alla considdetta critica stilistica*, el pare să-i uite pe Vossler şi Spitzer, interesându-se doar de posibilii lor inspiratori, poeţii citaţi de Contini în lucrarea sa despre Petrarca:

«Toate evoluţiile poeziei înspre critică şi istorie au fost evident gererate de filosofi... Ele nu au fost niciodată provocate nici de scriitori, nici de artişti, care gândesc şi spun minunat lucruri foarte adevărate despre artă, dar care nu sunt capabili să le aprofundeze, să le dea o formă coerentă ori să le structureze logic. Or, teoria în discuţie (stilistica) a fost propusă şi folosită de scriitori, al căror conducător şi mentor este acest Mallarmé, care părea uneori „poseur" alteori victimă a iluziei sau a nebuniei; de altfel, nici urmă de vigoare intelectuală în cazul respectabilului Paul Valéry, discipolul său şi mentor al unei noi generaţii, ce a lansat moda de a asculta cu gura căscată sentinţele pseudo-filosofice atât de neconvingătoare, stranii şi adesea total fanteziste.» (*Quademi della Critica*, 1946, vol. II, nr. 4, p. 52)

Studiile lui De Robertis pe manuscrisul poemului *A Silvia* de Leopardi, reeditarea lucrărilor pe care D'Ovidio le consacrase în 1895 *avantextului* operei lui Manzoni *Promessi Sposi* ca şi a tuturor «confruntărior şi discuţiilor despre diferitele redactări ce au urmat», îl aduc la disperare pe creatorul de şcoală italian:

«Ceea ce nu ştiam la acea dată [anii 1930, când se reedita D'Ovidio], era faptul că acest fel de geneză non-genetică ar fi fost adoptată de către decadenţi, care nu sunt capabili să urmărească spiritul raporturilor vieţii spirituale şi care consideră poezia un lucru fabricat prin raţiune şi cacul.» (*Ibid.*, noiembrie 1947, nr. 9, p. 1919)

Nimic nu pare mai străin de estetica crociană decât o poetcă a artificialului (*artem facere*); poezia e pentru el o «sinteză între intuţie şi expresie», dintre cele două, intuiţia fiind cea favorizată de analiză. Deci,

https://biblioteca-digitala.ro

aceleaşi supoziţii eronate îi par sursă comună a stilisticii şi a geneticii; vaga sa simpatie pentru prima dintre ele nu poate decât să dispară în faţa ofertei celei de-a doua. Nu se poate studia un proces de cristalizare lingvistică prin intermediul notelor din ciorna unui poem; acest proces nici măcar nu e imaginabil.

«Două lucruri egale cu un al treilea sunt egale între ele; ori:
fantezie = poezie
poezie = limbaj
deci, limbaj = fantezie.» (*Ibid.*, noiembrie 1949, nr. 15)

Dacă Croce se îndoieşte de pertinenţa manuscriselor în raport cu fenomenul creaţiei artistice, unul dintre discipolii săi merge mai departe, emiţând temerea că intrarea în contact cu imperfecţiunea care precede perfecţiunea artistică va afecta plăcerea cititorului. Alţi tineri critici propun, dimpotrivă, un compromis:

«Dacă suntem conştienţi de pericole şi, în acelaşi timp, de limitele acestor cercetări – scrie un tânăr italienist din Torino, – nimic nu ne împiedică să lucrăm pe corecturile unui text poetic, nu pentru a cunoaşte, ci pentru a recunoaşte opera poetică, cu ajutorul analizei [...]. Studiul corecturilor nu ar trebui să aibă ca scop confruntarea de expresii punctuale; aceasta ne-ar confirma doar superioritatea textului cel mai şlefuit, oferindu-ne astfel un rezultat perfect previzibil. Ar trebui să studiem tendinţa sau tendinţele care evidenţiază corectările din lucrarea autorului, pentru a putea recunoaşte în final anumite trăsături ale operei sale».

Tânărul italienist, care se numeşte Mario Fubini, întreprinsese această cercetare asupra câtorva remarcabile studii scrise în 1937 şi publicate în 1946. Prin ele, Fubini a oferit un exemplu de rigoare filologică coexistând cu o metodologie eclectică; în acelaşi timp, acest critic a dovedit şi flexibilitatea analizei genetice.

Influenţa lui Contini: rolul lui Cesare Segre

Dacă răsfoim azi oricare manual italian de istoria criticii, *variantistica* apare uneori în secţiunea dedicată «Criticii crociene», frecvent în capitolul consacrat stilisticii şi, mai recent, sub titlurile «*Structuralismul*», «*Semiologia*» sau «*Istoria limbajului*».

Legată, începând cu dezbaterea din deceniul patru, de o vastă discuţie despre noile metode critice, variantistica a rămas, mai ales la începutul anilor '60, o cale privilegiată de introducere în Italia a diverselor experienţe europene, şi un teren deosebit de fecund pentru aceste demersuri pe care le-am putea defini drept «combinatorii».

«Critica variantelor – scria Cesare Segre – a avut un rol capital în introducerea în Italia a unei critici structurale, pentru că variantele impun

https://biblioteca-digitala.ro

folosirea combinată a două optici: prima, sincronică, percepe sistemul relațiilor ce organizează fiecare etapă a textului; cealaltă, diacronică, precizând etapele decisive ale textului (şi ale tuturor părților sale), subliniază motivele şi vectorii acestei mişcări.

Eseurile lui Contini demonstrează că orice transformare operată pe avantext trimite la o strategie globală a scrierii, mai curând decât la o tactică de îmbunătățire punctuală: putem deci percepe, prin intermediul variantelor, deplasările unui sistem.

În studiul textului definitiv se compară limba literară a epocii, codul său figurativ, cu stereotipiile timpului etc.; dar variantele permit prelevări microscopice, confruntări între fazele acestui idiolect, între încarnările aceluiaşi stereotip» (C. Segre, *Avviamento all'analisi del testo letterario*, Torino, Ginaudi, 1985, p. 79).

O a treia dimensiune a fost recent studiată în amănunt, sub influența Şcolii Tartu, ai cărei reprezentanți au fost invitați în Italia de Cesare Segre: e vorba de raportul dintre variantele textului şi unitatea textelor finite adunate în volumul căruia îi aparțin.

În timp ce originea sa filologică asigură criticii variantelor dezvoltarea progresivă a instrumentelor indispensabile (ediții critice, publicarea de manuscrise, index de concordanțe), istoricul limbii şi semioticianul o îmbogățesc cu noi elemente, de formă sau de fond. «Fiecare metodă are propriile sale aproximații», spunea Contini. Dar tocmai pentru că fiecare metodă critică e limitată şi simbolică, se consumă întreaga critică în propriul său gest. Iar rezultatul acestui gest e actualizarea textelor.

În româneşte de JACQUELINE SEGAL

Din *Genesis*, nr. 3/1993 © Jean-Michel Place, Paris

https://biblioteca-digitala.ro

SANDA GOLOPENȚIA

Critica genetică și textul virtual

Purtăm în noi o carte niciodată scrisă. Mallarmé a trudit să aproximeze *Le Livre*, înălțându-l spre mit. Musil n-a încheiat *Omul fără calități*, viețuind tenace cu el alături. Şi, în fapt, nici Proust nu a dus la bun sfârşit, cum crezusem, *În căutarea timpului pierdut* sau, mai exact, l-a dus, a scris în josul paginii cuvântul *«Fin»* care-i îngăduia să moară şi s-a apucat apoi, în scurtul răstimp de viață care-i rămăsese, să şteargă aproape două sute de pagini din penultima parte a romanului, *La Prisonnière* — devenită în cursul operației *Albertine disparue* —, redeschizând astfel etapa vie a concepției şi anulând, prin acest gest, în arhitectura încă o dată depăşită a textului, volumul următor şi final, *Le temps retrouvé*. Duras a vorbit în repetate rânduri despre povestea care se rosteşte umbrit în noi şi pe care, câteodată, pe frânturi, reuşim s-o captăm, scriind ce brumă auzim, pierzând din vedere, în timp ce scriem robiți, pasaje cheie din ceea ce nu a încetat nici o clipă să se depene abia perceptibil. Beckett în ultimele scrieri (mă gândesc la *Soubresauts/Stirrings*), Sarraute în *Tu ne t'aimes pas* sau *Ici*, Sollers în *Paradis* sau *Paradis II* par a da glas, de altfel, doar vocii — în cazul lui Sarraute vocilor — interioare de scriitori care-şi reiau cu încăpățânare zilnic împrospătată ideile fixe, temerea şi trufia, îndoiala nedomolibilă. Afirmată în ultimii douăzeci de ani, critica genetică îşi poate câstiga titlurile de noblețe prin asumarea nebreslaşă a acestei condiții de incompletudine şi zbatere a individului, mai mult sau mai puțin scriitor, totdeauna intim convocat de vocea Şeherezadei lăuntrice, căreia îi mai dă o zi şi apoi încă una, în dorința de a afla ce mai poate urma.

În contrast cu orizontul existențial la care sunt tentată s-o racordez, începuturile noii discipline au fost punctuale, limitate strict nu numai în timp, ci şi în spațiu. Ea apare în Franța, într-unul din institutele pariziene de cercetare ale Centrului Național al Cercetării Ştiințifice (C.N.R.S.), cunoscut specialiştilor sub sigla ITEM (*Institut des Textes et des*

https://biblioteca-digitala.ro

Manuscrits Modernes). În cadrul lui, în cursul anilor 1970, ce:etătorii devin conştienți de şi parte activă în acumularea concetată a manuscriselor de literatură modernă la Biblioteca Națională, iniată cu aproape o sută de ani înainte, în 1882 (când Victor Hugo donase cesteia – pe care o visa devenită cândva Bibliotecă a Statelor Unite Eurpene – ansamblul hârtiilor scrise sau desenate de el de-a lungul vieții). Fndurile masive Hugo, Stendhal, Flaubert, Zola, Proust, Claudel, Giono Céline, Valéry, Sartre (ulterior li se vor alătura corpusurile Paulhan, Adiberti, Genet, Beckett, Perec, Duras, Guyotat) încep să fie citit şi de nebibliotecari, stimulând reflecția informată asupra procesului decreație (de geneză), până nu demult luat în studiu doar de psihologi (e baza biografiei autorului şi a mărturiilor exterioare privitoare la el) sau de psihocritici (prin descifrarea aluzivă a ansamblului operelor publiate ale autorului). Ele devin, astfel, *obiectul de studiu* al criticii genetic, noua disciplină atrăgând rapid alături de echipa ITEM (Louis Hay, Almuth Grésillon, Jean-Louis Lebrave etc.), Universitatea Paris VIII *Equipe d'accueil «Productions textuelles des XIXème–XXème siècles*), nul creat IMEC (*Institut Mémoires de l'Edition Contemporaine*) şi cercettori din Italia, Germania, S.U.A., America Latină sau Rusia.

Obiectul acesta, crucial pentru definirea noii genetici, e dı multe puncte de vedere neobişnuit. El este, înainte de toate, concret, *iaterial*, aproape umil la prima vedere, mai cu seamă pentru privirea c bătaie lungă a teoriei literare: idei disparate azvârlite în grabă pe pagin răzlețe, şervețele sau plicuri; schițe de planuri posibile; planuri globale şi arțiale; machete, desene, scheme; note de lectură şi note aducând a:rochiu verbal; versiuni de lucru succesive ale manuscriselor cu şterăturile, adaosurile şi repoziționările conducând (sau nu) ansamblul spı copia dactilografiată (deseori ultima dintr-o serie de copii dactilorafiate reconvertite în copii de lucru) pe care, după ce a mai corectat rult sau puțin, autoarea/autorul dă, în sfârşit, bunul de tipar. Toat spun specialiştii, având ca suport hârtia cea mai perisabilă din câteau fost folosite de-a lungul istoriei. Şi toate indispensabile, dacă vem să reconstituim «cea de a treia dimensiune» a textului.

«Dosarele genetice» ale unei opere sunt apoi descurajate prin *dimensiuni*. Flaubert lasă 3.700 de pagini de scenarii, copii şi ote de documentare pentru *Madame Bovary* şi 2.500 de foi scrise reco-verso pentru *L'éducation sentimentale*. Pentru enciclopedia romanțată a rostiei, rămasă neterminată, din *Bouvard et Pécuchet*, el mărturiseşt într-o scrisoare din 1880, că a absorbit peste 1.500 de volume (ranuale «imbecile» de agricultură, fiziologie, igienă, dietetică, mora etc.) condensându-le succesiv în note şi apoi în «note de note care

https://biblioteca-digitala.ro

totalizează peste 3.500 foi recto-verso. «Comicul de idei» se plăteşte scump, codul prostiei trebuie interiorizat deplin dacă e ca textul să o exhibe cu inocența neironică, organică, la care aspiră şi pe care o atinge aici Flaubert. O pagină de text impune în medie 5–6 pagini de lucru, iar la Balzac, uneori, în punctele dificile, ajungându-se la 15–20 de pagini de avantext pentru o pagină «finită». Descifrarea, transcrierea, lectura şi interpretarea unui asemenea noian de hârtie cer timp şi devotament de Ev Mediu. Rezultatele, interesante, nu sunt «spectaculoase» într-o epocă a supralicitării şi vitezei, cum e cea pe care o trăim. Ele ne împământenesc însă trainic în truda însuflețită de care dau socoteală, o fac pe aceasta să pătrundă în memoria noastră vie. Ştim de acum, grație criticii genetice, că Zola, Roger Martin du Gard, în Germania – Schiller, Gottfried Keller, sau Max Frisch, scriau trecând domol şi egal cu sine de la note de lectură bogate spre planuri din ce în ce mai detaliate, pe care le textualizau apoi întocmai, că practicau aşadar ceea ce geneticienii numesc scrisul programat (*l'écriture à programme*). Că Proust, sau Aragon începeau, dimpotrivă, opac, fără plan, cu foaia albă în față şi descopereau, scriind rând după rând, încotro merg, practicând astfel ceea ce geneticienii numesc scrisul-procesual (*l'écriture à processus*). Că Gracq sau Tahar Ben Jelloun scriu fără ştersături şi aproape fără avantext, «corectând în cap», iar nu pe hârtie, şi eludând astfel «spionajul» genetic. Putem vedea cu ochii noştri cum se converteşte pe nesimțite traducerea din Ruskin începută de mama scriitorului, verificată apoi de o prietenă din Anglia a acestuia, «francizată» într-o etapă următoare de Proust (care se consideră în această fază un simplu co-traducător şi-i propune celei de a doua să semneze împreună), în romanul gaudian al *Căutării timpului pierdut*, prin redispunerea necontenită a blocurilor lui constitutive. Putem pipăi, lipite cu grijă de Céleste Albaret, dezlipite apoi şi relipite expert de funcționari anume ai Bibliotecii Naționale, aşa-numitele *paperoles*, fâşii de hârtie prinse cap la cap şi putând ajunge până la lungimea de doi metri, pe care Proust «sporea» textul originar evitând recopierea. Aflăm totul despre *l'homme-plume*, despre rețetele personale ale scrisului: despre faptul că Proust lucra simultan la două sau trei părți ale romanului deodată, folosind caiete diferite; că, atunci când se încurca şi scria în alt caiet decât ar fi trebuit, marca pasajele rătăcite prin mici desene mnemonice; că semnala prin celebrele *«capital»*, *«capitalissime»*, *«capitalississime»* punctele care se cereau dezvoltate şi întărite în structura de ansamblu. Sau despre felul în care Flaubert punea pe hârtie anume pasaje doar pentru a face posibilă continuarea bună a scrisului, ieşirea din impas şi blocaje, eliminându-le apoi, aşa cum se îndepărtează schelăria atunci când s-a încheiat o construcție. Vedem nu numai ce a fost

https://biblioteca-digitala.ro

şters şi ce adăugat. Învăţăm treptat să surprindem *profilul genetic* al unui autor, distingând între scrisul *à sauts et à gambades* de care vorbise cândva Montaigne, cel care înaintează linear şi robaci (al lui Zoa, de exemplu), cel care progresează «prin uscare», aidoma poamelor sau capetelor trofeu cumplit micşorate ale nu mai ştiu cărui trib (scrisul lui Flaubert sau, mai aproape de noi, al lui Paul Auster) şi cel care «creşte» în toate direcţiile, asemenea aluatului, prin adaosuri interstiţiale (practicate cu precădere de Proust, bunăoară). Sau vedem, cercetându-i manuscrisele, modul în care cuvinte, extrase dintr-un dicţionar român şi unul danez, au fost zdrumicate spre a produce argoul de lexicograf iresponsabil şi impenitent al lui James Joyce.

Obiectul fondator al criticii genetice este, în sfârşit, un obiect *istoric*, sever circumscris în timp, de la momentul în care scriitorii încep să fie preocupaţi de conservarea postumă a manuscriselor lor până la acea, pe care îl trăim, când scrisul la calculator elimină versiunile succesive din compoziţia unui text, transformându-l în palimpsest electronic mereu «curat». Răpindu-le cercetătorilor posibilitatea de a frunzări şi ordona pagini manuscrise care poartă cu ele nu numai textul, ci şi semnele convenţionale ale lucrului cu textul, calculatorul pare a marca sfârşitul epocii literare pe care o studiază critica genetică. Noua disciplină ar înceta să mai aibă obiect într-o epocă fără manuscrise. Când scriu la calculator, fiecare literă, fiecare semn, fiecare cuvânt, fiecare enunţ pe care le adaug sau elimin «dintr-o mişcare» creează o versiune nouă a textului. Aş putea, la rigoare, tipări o parte din aceste versiuni, niciodată însă pe toate. Chiar dacă aş face-o, versiunile astfel materializate ar fi opace, corecturile efectuate rămânând ascunse privirii, pierdute în perindarea egală cu sine a literelor frumos tipărite. Nu trebuie însă uitat că *istoria producerii unui document* (cu succesiunea operaţiilor electronice efectuate) este tehnic recuperabilă. S-ar putea, de altfel, ca, pe viitor, una dintre ramurile criticii genetice să preia analiza corecturilor «pe ecran», conservate în memoria maşinii cu migala cu care a procedat la examinarea corecturilor conservate pe hârtia vulnerabilă a manuscriselor. Într-un asemenea caz, s-ar pune problema interpretării informaţiei «derivaţionale» pe care o poate deja furniza calculatorul. Şi nu ar fi exclus ca, de data aceasta, critica genetică să ajungă să domine *exhaustiv* gestualitatea electronică a creaţiei, recuperând tot ceea ce autoarea/autorul a pus în sau scos din memoria calculatorului în cursul producerii versiunilor succesive ale unui text.

Consacrată aspectului *endogenetic* (în care opera e secretată de autoare/autor fără apel explicit la alte texte) sau *exogenetic* (în care opera beneficiază, prin intertextualitate mai mult sau mai puţin conştientă, de alte texte, ştiinţifice, literare, turistice, jurnalistice etc. pe care scriitorii le

https://biblioteca-digitala.ro

asimilează şi topesc treptat în pasta scriiturii proprii), *macrogeneticii* (cu orientarea ei către *inventio* şi *dispositio*, către marea arhitectură a operelor) sau *microgeneticii* (unde primează modificările punctuale de eliziune, adaos sau repoziționare prin care textul e treptat luat în stăpânire melodică de autor), critica genetică trebuie, de fiecare dată, distinsă de vechea filologie sau chiar de critica textuală americană cu care pare a împărți o serie de preocupări. De la un punct, pentru critica genetică, toate variantele unei opere (ceea ce numim, întotdeauna uşor peiorativ, în franceză *brouillons* şi în engleză *rough drafts*) sunt egale între ele şi tot atât de interesante, dacă nu chiar mai pasionante decât produsul finit. Căci ele reprezintă *avantextul* — sau *pre-textul* —, procesul intim, secret, în care opera se caută, se găseşte, se părăseşte şi se reia, deschisă, vie, căutând transparența nicicând deplină a spusei scrise. Textul finit, publicat, atemporal, textul considerat definitiv nu face decât să oprească în loc, înghețând-o, cascada prefacerilor. Împreună cu avantextul, la fel cu el, textul definitiv devine, de fapt, în viziunea criticii genetice, un *text virtual*, pe care autorul nu a mai putut să-l continue din istovire, pentru că a murit, pentru că începuse ce nu putea spune încă sau nicicând etc. Mirajul textelor cristaline, al textelor diamant şlefuit la care au visat filologia şi, după ea, poetica, rămâne miraj, critica genetică ne învață să privim literatura sub forma procesului mereu deschis perfectării sau deteriorării (căci există autori care, tot corectând, ajung să depăşească punctele optime ale operei, cam ca pictorul Frenhofer descris de Balzac în *Le chef-d'oeuvre inconnu*, care-şi distruge tabloul acoperindu-l cu crusta groasă a adăugirilor sau, aidoma lui Claudel care, patruzeci de ani mai târziu, «strică» textul fierbinte al piesei *Partage du midi* prin corecturi neinspirate, făcute la rece, de un autor iremediabil înstrăinat). Şi s-o citim altfel.

Paradoxal, constată Laurent Jenny, avantextul, luat inițial în posesiune materială şi interpretativă *pentru că a precedat textul canonic*, ajunge astfel să-l subsumeze şi *derealizeze* pe acesta, să-i anuleze autoritatea. Louis Hay a proclamat, de altfel, deja de un număr de ani «inexistența textului». Iar Valéry scrisese, înaintea lui: «*C'est l'exécution du poème qui est le poème*». Pentru unii critici, parcurgerea avantextului întrerupe radical procesul hermeneutic şi nu poate fi nici măcar numită lectură. Pentru alții, critica genetică nu ne aduce atât în poziția de a descifra documente, cât în aceea de a participa inițiatic la experiența unei geneze, într-un pact reînnoit al unei alte lecturi. Pentru un ultim grup, în sfârşit, frontiera dintre avantext şi text sugerează delimitarea unei critici genetice pre-textuale de o critică genetică textuală, ultima ocupându-se de corpusul edițiilor antume succesive ale unei opere şi de felul în care ele au fost modificate de către autor.

https://biblioteca-digitala.ro

Lectura expandată, rătăcirea încoace şi încolo pe cărările care unesc versiuni şi momente diferite ale creației (fie ele textuale sau pre-textuale) este grea şi de breaslă. Cititorul obişnuit, pentru care au fost scrise operele, nu are cum o practica sistematic. Întâi pentru că, dată fiind unicitatea şi fragilitatea suportului, nu are acces la fondurile respective oricând şi oricum. Apoi, întrucât, chiar dacă ar trece de acest baraj, timpul de care dispune este infim, discontinuu, neasigurând nici spontaneitatea adevăratei lecturi, nici răgazul necesar pentru descifrare. Publicarea sub formă de adnotări la textul final a unor versiuni anterioare, aşa cum o practică, de exemplu, colecția franceză Pléïade, atomizează avartextul şi face greu de perceput textura operațiilor genetice, mai cu seamă atunci când numărul variantelor este mare. Publicarea (cu facsimil şi transcriere) a dosarului genetic complet, care reprezintă unul din produsele criticii genetice din ultimii ani, nu rezolvă nici ea întru totul problema. Cartea îngheață, cum o spuneam mai sus, procesul de elaborare organică pentru care stă mărturie dosarul genetic.

Textul virtual al dosarului genetic nu poate fi citit doar linear, de la stânga la dreapta. Autorul care-şi incorporează din ce în ce mai adânc proiectul literar nu îl parcurge astfel decât în ultima fază a reviziei microgenetice frază cu frază şi cuvânt cu cuvânt. La nivelul macrogenetic al compoziției şi arhitecturii de ansamblu, el (sau ea) îl vede de aproape şi de departe, îi simte şi rezolvă simultan punctele slabe, îl închide sau deschide, suprimă şi reia după plac. Ştim de acum că, în ultima fază a creației, Flaubert «dezordona» textele, într-o estetică pe care Marc de Biasi a numit-o *poétique «du non-finito»*, că le răvăşea uşor, pentru ca ele să rămână în vibrație şi pentru cititori. Estetica posibilului, a schiței, a improvizării sau a mimării ei ne sunt acum cunoscute prin multitudinea de operații textuale precise pe care le practică autorii care o revendică. Iată însă — şi lucrul s-a petrecut deja pentru un număr de scriitori, între care Proust — că, puse în memoria calculatorului atât ca facsimile prin scanare, cât şi ca texte dactilografiate alăturate, dosarele genetice prind viață, devenind ceea ce am putea numi *dosare genetice animate*. Eliberați de drumul la arhive, deschidem dosarul genetic de pe orice punct al globului unde avem la îndemână un ordinator puternic, apăsăm pe un buton şi un punct al textului, cel pe care l-am convocat, îşi dezvăluie proveniența. Migala şi truda autorului ne stau în față. Hiperreal, ubicuu, indefinit reproductibil, avantextul îşi dezvăluie nu numai operațiile constitutive, ci şi virtualitățile. Le putem încerca pe unele, fără a distruge sau recopia manuscrisul autorului.

Parcurgerea electronică a dosarului genetic reconverteşte metalectura profesională a criticii genetice (lectura lecturilor critice succesive ale

https://biblioteca-digitala.ro

autorului) în lectură obişnuită. E drept că lectura aceasta ar trebui întotdeauna să o urmeze pe cea cu care suntem deprinşi — lectura obişnuită a cărții finite. Gestualitatea specifică «lecturii genetice» («selectez» un cuvânt, îl «deschid» şi-i văd antecedentele, scanez textul spre a vedea dacă în alte poziții cuvântul respectiv a fost obținut în acelaşi mod sau diferit etc.) ar reface astfel, formativ, lecturile autocritice ale autorului. Pe durata ei am deveni martori la procesele de cernere şi momentele de redispunere inspirată din care a rodit opera. Şi, poate, am deveni capabili să găsim soluții noi, să devenim coautori efemeri, pe o porțiune, un paragraf, sau doar un cuvânt al cărții pe care o citim acum şi pentru a-i deprinde meşteşugul.

https://biblioteca-digitala.ro

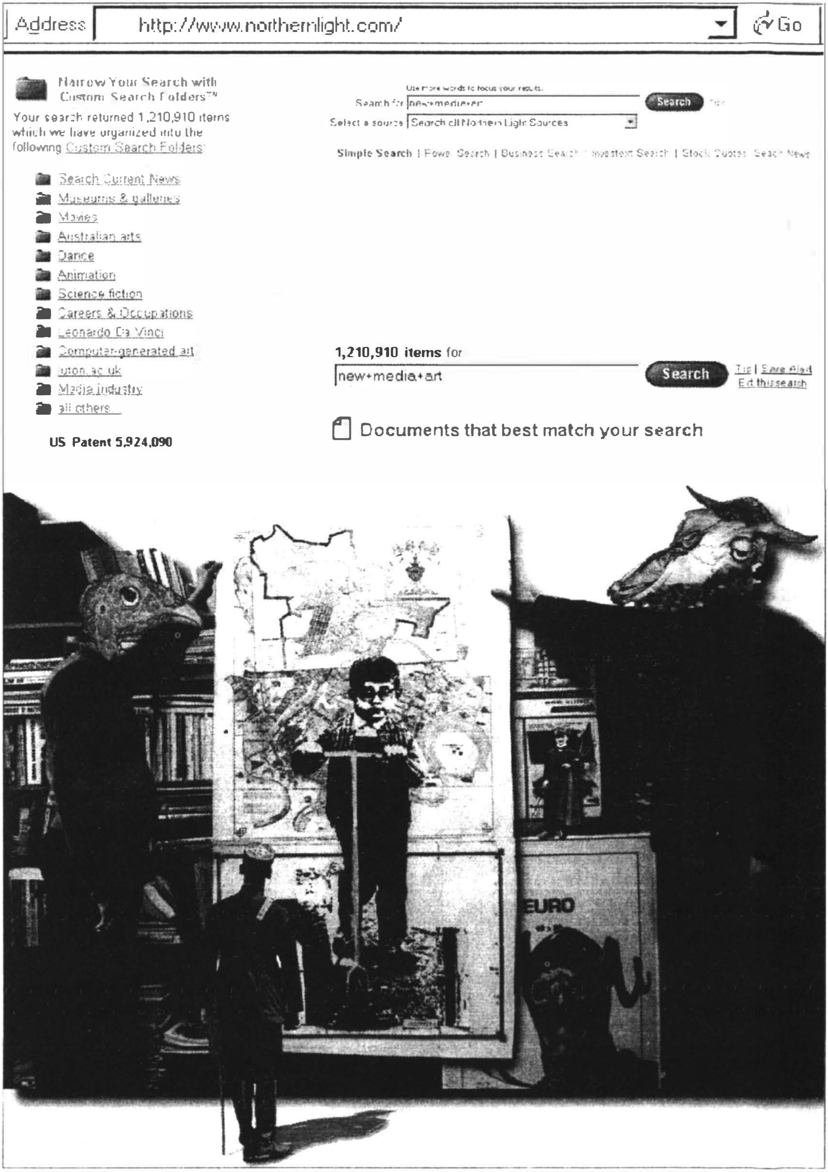

https://biblioteca-digitala.ro

DANIELA ROVENȚA-FRUMUŞANI

România postcomunistă și revoluțiile comunicării

După căderea regimurilor comuniste, Europa de Est a intrat într-o nouă configurație socio-politică, cu frontiere confuze, de tip ficțional («este şi nu este»), nimic nu era sigur, cu o singură excepție: ruina trecutului comunist. Noua identitate este definită ca deconstrucție a vechii lumi (postcomunism, posttotalitarism) şi sincronizare cu Europa occidentală (drepturile omului, libertatea de expresie, autonomia gândirii şi a acțiunii).

Una dintre primele cuceriri ale țărilor postcomuniste şi cu siguranță cea mai importantă pentru România a fost recucerirea comunicării: comunicarea față în față, comunicarea mediatică, comunicarea prin intermediul noilor tehnologii. Toate aceste forme au fost simultane şi se poate spune că «telerevoluția» română a reprezentat nu numai o revoluție socială, ci şi debutul revoluției comunicării.

De fapt, în ultimii zece ani s-a instaurat o schimbare politică şi socială comparabilă cu revoluția lui Gutenberg, mutație menită să atenueze jumătatea de secol de îngheț comunist. În acest sens România este un laborator semiotic prin excelență, emblemă a multiplelor schimbări, tehnice, instituționale, identitare, având în vedere că în această țară industria mediatică a cunoscut o explozie extraordinară (mai mult de 5000 de titluri noi pentru presa scrisă şi primul loc în Europa ex-comunistă pentru mediile electronice, pe o bază *per capita*). Singurul boom economic în Romania postcomunistă a fost al imperiului mediatic, în care privatizarea şi concurența au fost reale. Preocuparea pentru reglementările juridice în domeniu au situat România pe locul doi între țările ex-comuniste (în 1992 România era a doua țară, după Cehia, care vota legea audio-vizualului). Aceste caracteristici cantitative şi calitative au determinat un analist prestigios al presei române să afirme că

https://biblioteca-digitala.ro

«preprofesionalismul» mass-media române este compensat de vigorea şi diversitatea acesteia (Peter Gross, *Revolution and Natonal Development. The Romanian Laboratory,* Iowa State University, 1996.

Dominique Wolton (*Penser la communication*, Paris, Flammaon, 1997) a observat recent că există trei crize ce tind să destabilieze profesiunea de jurnalist, meserie cu atât mai fragilă în Romnia, extragându-şi modelele din presa română interbelică (caracterizatăprin aceeaşi notă polemică, hipertrofia patosului, afiliere politică chiar şi a presei aşa-zis independente).

Efectele economiei de piaţă – alianţe ale anumitor grupuri, dispriţia altora şi generarea de imperii mediatice, logica individualistă a succeului sau a supravieţuirii – sunt semnele emblematice ale noii logici, la fe de periculoase ca presiunile politice.

Schimbările tehnologice afectează nu numai performanţele tehnic, ci şi conţinutul mediatic, în «priză directă» cu realul, deci incapab să construiască o reprezentare complexă a realităţii, care ar presupune rcul, analiză, reflecţie. Jurnalismul cauzelor şi efectelor, jurnalismu de profunzime este înlocuit de jurnalismul de suprafaţă, de goana upă senzaţional (*yellow joumalism*).

În fine, cea de-a treia presiune este cea politică, în sensul de contol al informaţiei, de vizibilitate sau invizibilitate mediatică, susţinută de un raţionament de tipul «sunt la televizor, deci exist».

Centralitatea discursului mediatic în societatea contemporană imlică diverse dimensiuni de convergenţă: convergenţă a medilor, intertextualitate a mediilor, complementaritate/suprapunere a categoilor altădată distincte precum comunicare/informare, emiţător/recetor, informaţie/divertisment (cf. şi John Corner, Philip Schlesinger, Rger Silverstone, International Media Research, London & New York, Routledge, 1997), mutaţii semnificative înregistrate şi în mass-mdia română postcomunistă.

În raport cu ţările dezvoltate ale «societăţii postindustriale» domiate de procese integratoare de natură economică şi culturală (tratatul e la Maastricht, Alena, Mercosur etc.), democraţiile în tranziţie unt caracterizate de tendinţe dezintegrative, centrifuge, previzibile upă asimilarea forţată operată de bolşevism; Ray Dahrendorf a afirmat că ţrile postcomuniste par să se întoarcă spre secolul al XIX-lea să rezlve conflictele istorice, etnice îngheţate timp de o jumătate de secol, în tim ce ţările occidentale intră în secolul XXI.

Este evident faptul că aceste opoziţii nu sunt atât de nete *in vivo* a *in vitro*. Se poate afirma că ţările postcomuniste trăiesc în simultaneate ceea ce ţările dezvoltate au traversat în succesiune. România de exemlu,

https://biblioteca-digitala.ro

în ciuda eşecului reformei economice macrostructurale, dezvoltă cu succes «insule» ale societății postindustriale (informaţionale) alături de zone rurale conservatoare foarte sărace (după exodul urban din timpul comunismului, asistăm la un nou exod forțat, dar în sens invers, către satele părăsite).

De aceea problemele care se pun sunt similare celor care însoțesc dezvoltarea tehnologică a țărilor postindustriale, iar întrebarea esențială este aceeaşi: va mări globalizarea centralizarea de forțe economice, sociale sau, din contră, va reconfigura dezvoltarea societăţii într-o optică comunitară (grupuri de discuție, noi mişcări sociale, diverse forme de activism etc.)? Internetul cunoaşte o creştere continuă şi spectaculoasă, oferind un spațiu de enorme potențialități în materie de muncă, educație, socializare, dar acest spațiu nu garantează *ipso facto* o comunicare democratică.

Trăsăturile distinctive ale noii societăți democratice din România sunt societatea civilă de o parte (societate civilă cu adevărat anihilată sub Ceauşescu), societate care acționează alături de, sau în locul, instituţiilor birocratice inoperante şi, de cealaltă parte, societatea informaţională *statu nascendi*. Mass-media acționează, de asemenea, ca factor de schimbare socială prin funcţia explicativ-justificativă a democraţiei şi a economiei de piaţă, dar şi ca substitut al instituțiilor (precum poliţia şi justiţia) care nu funcţionează efectiv (scrisori adresate directorilor marilor cotidiane pentru a semnala abuzuri sau practici ilegale ale funcţionarilor publici, de exemplu). După o paranoia a eşecului (ruină, catastrofă, maladie, cataclism), mass-media face publice principalele dimensiuni ale noii societăţi, pentru ca oamenii să reînvețe gustul viitorului.

https://biblioteca-digitala.ro

Glosar

Amazon.com: în prezent, cea mai mare «librărie virtuală», unde comenzile şi plata se fac pe Internet; vinde un număr impresionant de titluri, fie ele recente, vechi sau indisponibile pe piață, în foarte multe limbi. Poate fi accesată la adresa www.amazon.com.

AOL: *America On Line*, unul dintre cei mai mari ofertanți de servicii Internet (şi conexe) din America de Nord.

Bit: unitatea fundamentală de informație digitală.

Browser: unul dintre tipurile de aplicație *software* cu ajutorul căreia computerul poate comunica în rețeaua Internet.

Bulletin Board: un spațiu în care utilizatorii de Internet pot comunica sau efectua tranzacții de *software*.

Chat: grup de discuții în care mai multe persoane comunică în timp real prin Internet.

Ciberspațiu (**Cyberspace**): universul cibernetic; totalitatea calculatoarelor legate în rețea; sălaşul comunității virtuale; mediul în care se desfăşoară comunicarea virtuală.

Click: apăsarea unuia dintre butoanele *mouse*-ului, gest ce implică o selecție sau o opțiune.

Cursor: indicator mobil care apare pe ecranul monitorului identificând o anumită poziție; de obicei, cursorul este controlat de mişcări şi apăsări ale butoanelor *mouse*-ului.

Download: transfer de date de pe Internet sau de pe *serverele* unei rețele pe un alt calculator conectat la rețea.

Driver: program care controlează funcționarea unei componente *hardware* (imprimantă, *mouse*, *modem*, placă video etc.).

E-commerce: comerț electronic (prin Internet).

E-mail (poştă electronică): transmiterea şi receptarea de mesaje prin Internet.

Freenet: rețea liberă, fără îngrădiri.

Free-play (joc liber): comportament necontrolat de legi sau de principii fixe.

Firewall: sistemul de fişiere al unei rețele, care este protejat împotriva accesului neautorizat de pe Internet.

Hacker: pirat al ciberspațiului; împătimit al calculatorului etc.

Hardware: componentele electronice sau mecanice ale unui computer.

Homepage: pagina de bază a unui *site*.

HTTP (HyperText Transfer Protocol): protocol de transfer al hiper-

https://biblioteca-digitala.ro

textului; set de reguli utilizat pentru comunicarea între computerele unei rețele/Internet.

Internet: sistem de rețele interconectate care le permite computerelor (mai exact, programelor pe care acestea le rulează) să comunice direct.

IP: adresa IP; număr care identifică în mod unic o gazdă din rețea.

Laptop: computer portabil.

Link: legătură electronică între două pagini pe *Web* care îi permite utilizatorului să treacă automat (cu un simplu *click* pe cuvântul, sintagma, imaginea etc. de legătură) din pagina în care se află în altă pagină, (oarecum înrudită tematic).

Listserv: *software* care gestionează automat liste de corespondență (*mailing list*) fără moderator; suportul fizic (*serverul*) pe care se desfăşoară un *mailing list*.

Macintosh: model de computer personal.

Mailing list (listă de corespondență): formă de corespondență/dialog pe cale virtuală prin intermediul căreia orice mesaj trimis de oricare abonat către «listă» ajunge la toți ceilalți abonați; utilizată, uneori, şi cu scopuri publicitare.

Mouse: un dispozitiv de dimensiune variabilă manevrat manual şi cu ajutorul căruia se controlează cursorul de pe ecran.

Net: rețea; lanț de computere interconectate; formă prescurtată de la „Internet".

On line: conectat la *Web*.

Search engine (motor de căutare): program, situat de regulă pe un *website*, cu ajutorul căruia utilizatorul de Internet poate căuta ceea ce îl interesează pe Internet, folosind cuvinte-cheie.

Server: program care controlează accesul la o resursă sau la un serviciu centralizat într-o rețea de calculatoare; sistem pe care funcționează un astfel de program.

Site: spațiu virtual, amplasat pe *Web*; un *site* este format, de regulă, din mai multe pagini care conțin text, imagine, sunet etc.

Software: program; cod.

TCP/IP (Transmission Control Protocol/Internet Protocol): protocol (set de standarde) de control al transmisiei de date în rețea/Internet.

Virtual hospital: spital virtual.

VR (virtual reality): realitate virtuală.

Web: prescurtare de la *World Wide Web* (*WWW*), termen care desemnează suma calculatoarelor legate la Internet.

Website: *site* pe *Web*.

Windows: un ansamblu compus dintr-un sistem de operare, o interfață grafică şi programe utilitare pentru PC, produs de firma Microsoft.

WWW (*World Wide Web*): rețeaua internațională; Internet.

https://biblioteca-digitala.ro

Romanian authors in this issue:

Liviu Andreescu - graduated from the English Department at the University of Bucharest in 1998. He has published articles and book reviews in cultural magazines and collective volumes, and now he teaches English in a Bucharest high-school.

Geta Brătescu - artist, writer, graduated from The Faculty of Letters and Philosophy - University of Bucharest and concomitantly The Academy of Fine Arts in Bucharest. She is designing *Secolul 20* since 1963. Geta Brătescu had numerous solo exhibitions, film and video performances, group exhibitions both in Romania and abroad. She has received several awards from The Romanian Artists' Union and The Romanian Academy. Geta Brătescu has works exposed in many Romanian and foreign museums and in private collections in Romania, Germany, Italy, Great Britain, The Netherlands, the U.S.A. She is the author of four books: *From Venice to Venice* (1970), *Permanent Studio* (1985), *The Tramp Studio* (1994) and the recently published novel *A.R.* (2000).

Mariana Celac - studied higher mathematics; BA, MA degrees in architecture at Bucharest University of Architecture and Urban Planning; advanced studies in architecture at Todai University, Tokyo Japan. She works as an architect, urban designer and consultant in regional planning and has contributed to many professional publications (books, articles, research reports) in Romania, the USA, Japan, The Netherlands, and Germany. She gives lectures at the Bucharest University of Architecture and Urban Planning. Former dissident. Since 1989 she has been active in public life in Romania with the movement for the democratic reform of the civic society and of the architectural profession. Contributes to radio and TV programs, literary and cultural journals, among which *Secolul 20*.

Călin Dan - graduated from the Academy of Fine Arts - History and Theory of Art in Bucharest. He is co-founder of SubReal group (1990);

https://biblioteca-digitala.ro

currently lives in Amsterdam where he is developing multimedia projects and writing on the politics and economics of the Internet.

Daniel Dăianu - professor of Economics at the Academy of Economic Studies in Bucharest and Visiting Professor at the Anderson School of Management (UCLA, California). He was Minister of Finance of Romania (12/97-9/98) and former Chief Economist of the National Bank of Romania (1992-1997). Daniel Dăianu is Chairman of the Romanian Economic Society (SOREC) and Founder of the Romanian Center for Economic Policies (CEROPE). His latest book is *Transformation of Economy as a Real Process*, Aldershot, Ashgate (UK), 1998.

Andreea Deciu - graduate of the University of Bucharest, department of literary studies, and doctor of the University of Minnesota, department of rhetoric and communication. She publishes weekly book reviews in «România literară», has edited a collection of personal narratives on Bucharest in the '50s (Simetria Press - 1999)

Mihai Dinu - engineer, BA in philology, Ph.D. in mathematics, professor at The Faculty of Letters and Orthodox Theology at the University of Bucharest (where he teaches communication theory and other related subject topics). He published works in physics, ecology, linguistics and semiotics, mathematical theatrical theory, poetics, the theory of translation, psychology, musicology, folklore. Mihai Dinu was granted the prize «Timotei Cipariu» by the Romanian Academy for the book *The personality of Romanian Language* (1996).

Ştefan Aug. Doinaş - poet, essayist, translator (he translated Goethe, Hölderlin, Nietzsche, Mallarmé, Valéry, Dante, Jorje Guillén, etc. into Romanian). He was awarded many national prizes for poetry by the Romanian Writers' Union and the Romanian Academy. Ştefan Aug. Doinaş is a member of the Romanian Academy, chairman of the «Paul Valéry Cultural Society» in Romania, director of the cultural journal *Secolul 20*. He was awarded the «Goethe» Medal by Goethe Institute of Münich (1984) for his translation of Goethe's *Faust*; he also won the European Award for Poetry (Yugoslavia) in 1990 and the «Mihai Eminescu» Award for Poetry in 1997. In 1999, Ştefan Aug. Doinaş was

https://biblioteca-digitala.ro

granted the title *Chevalier des Arts et des Lettres* by the French Government.

Raluca Ene - attending the Faculty of Journalism and Public Communication at the University of Bucharest.

Constantin Eretescu - anthropologist, journalist, writer; Ph.D. in Folk Literature. He was senior researcher at the Institute for Ethnological and Dialect Research (Bucharest), editor of «Lupta» (USA) and taught Cultural Anthropology at Rhode Island School of Design (Providence, RI). Constantin Eretescu has published several books, among which the novel *Noaptea* («The Night»), the collection of essays *Pensinea Dina* («The Dina Hostel»), and the play *Dezvăluirile târzii ale unui pretins martor ocular* («The Late Testimonies of a Presumed Eye Witness»), Criterion Publishing, 2000.

Sanda Golopenţia - Ph.D. in Linguistics at the University of Bucharest; worked at the Institute of Folklore, Center for Phonetic and Dialect Research and Institute for Research in Ethnology and Dialectology in Bucharest until 1980, when she emigrated to the United States. She has been Professor at Brown University ever since 1981. She has authored among other works *Les voies de la pragmatique* (1988), *Voir les didascalies* (with M. Martinez, 1994), *Desire Machines. A Romanian Love Charms Database* (1998), as well as a number of literary essay volumes such as *Mitul pagubei* (1986), *Cartea plecării* (1995), *America America* (1996), *Vămile grave* (1999) and edited volumes like *Current Trends in Romanian Linguistics* (with A. Rosetti, 1978) and *Les propos spectacle. Etudes de pragmatique theatrale* (1996). Her current research deals with the analytical philosophy of language, literary theory and cultural studies.

Maria Işfan - student, currently attending the Faculty of Journalism and Public Communication and The Faculty of Philosophy at the University of Bucharest. She is working on a graduation thesis on video games.

Alina Ledeanu - literary critic, translator, essayist, member of ITEM/CNRS (Paris). She had her Ph.D. at Paris VIII University with a thesis on Paul Valéry's «Dialogues» coordinated by the poet and

https://biblioteca-digitala.ro

philosopher Michel Deguy. Director of «Paul Valéry Cultural Society» in Romania, director of *Secolul 21* Cultural Foundation and editor-in-chief of the cultural journal *Secolul 20*.

Călin Man - media artist; BA in literature at the Timişoara University; member of KINEMA IKON group; chief-editor and designer of *Intermedia* magazine. He is author of hypermedia works on cd-rom and net.art exhibited at various new media art festivals (the most recent ones are: *ISEA 2000 revelation*, Bookmark, Forum des Images, Paris; *INFOS 2000 (off-line) «net.art» contest*, Ljubljana (second prize); *29th Montreal International Festival of new Cinema & new Media*; *VIPER International Festival for Film Video and New Media*, Basel; *FILE [Festival internacional de linguagem eletronica]*, Sao Paulo (second place) etc.)

Ion Manolescu - writer, assistant lecturer at the Faculty of Letters, University of Bucharest. He teaches 20th century Romanian literature in a postmodern, interdisciplinary, multicultural context. His Ph.D. thesis in the theory of literature analyses the postmodern techno-cultural ideologies of cyberpunk literature. He was editor of *Vineri* - cultural magazine that is no longer published. Publications include over fifty articles in cultural magazines in Romania, USA and The Netherlands. As a writer, he has published two volumes of short stories, one novel and a book of literary criticism. His writings were selected into the first anthology of Romanian fiction published in USA - *The Phantom Church and Other Stories from Romania*, University of Pittsburgh Press, 1996.

Solomon Marcus - member of the Romanian Academy, full professor at the Faculty of Mathematics at Bucharest University. He is well known for his research in mathematical analysis, mathematics and computer language, the theory of intelligence technology, poetics, semiotics, history and philosophy of science. He has authored several books (published in Romania, the U.S.A., France, Italy, Germany, Spain, Russia etc.) and hundreds of articles printed in mathematical reviews in over 30 countries. He has been Visiting Professor in almost all European countries, U.S.A., Canada, Brasilia, Argentina, Mexico, Japan, China, New Zealand. Professor Solomon Marcus is a member of various editorial boards of Romanian and foreign journals.

https://biblioteca-digitala.ro

Irina Mavrodin - poet, essayist, translator (two prizes for translation from The Romanian Writers' Union), professor at the University of Bucharest and University of Craiova. She is a series editor-in-chief at the *Actes Sud* Publishing House. Irina Mavrodin was granted the title *Chevalier des Arts et des Lettres* by the French Government.

Adrian Mihalache - Ph.D. in Reliability, professor at the Politechnica University of Bucharest, Romania. He has published several books on reliability theory and various essays focused mainly on the culural dimensions of science and technology. During a Fulbright scholarship in the USA, he has developed a research project for the anthropological study of cyberculture.

Virgil Nemoianu - literary critic, full-professor, essayist; Ph.D. at California University (1971); taught at the University of California at Berkeley, London, Cambridge, Amsterdam, Bucharest and Cincinnati. Since 1993 he has become a «William J. Byron» Distinguished Professor of Literature and Philosophy at the Catholic University of Washington D. C. Virgil Nemoianu is a member of Academia Scientiarum et Artium Europaea and secretary-general of the International Society for Comparative Literature. He has published 15 books, among which *The Taming of Romanticism. European Literature and the Age of Biedermeier* (Harvard, 1985) and *A Theory of the Secondary. Literature, Progress and Reaction* (John Hopkins, 1989), and around 600 articles, book reviews and feuilletons.

Irina Nicolau - writer, ethnologist at the Romanian Peasant's Museum. She published the first book on the Romanian anti-Communist revolution (*We will die and we will be free* - 1990). Irina Nicolau authored a lot of works in the field of ethnology and oral history the latest one is *Haide Bre!* - 2000). She is an important contributor to some of the most famous Romanian cultural journals, among which *Secolul 20*.

Gheorghe Păun - Corresponding Member of the Romanian Academy, graduated from the Faculty of Mathematics, University of Bucharest, Ph.D. in mathematics, associate researcher at several institutes among which the Institute of Mathematics of the Romanian Academy from 1990 to 1994, and senior researcher in the same institute from

https://biblioteca-digitala.ro

1994. Gheorghe Păun received the Alexander von Humboldt fellowship at Magdeburg University, Germany; repeated research fellowships at Turku University and Turku Center for Computer Science, Finland, at Rovira i Virgili University, Tarragona, Spain, Leiden University, The Netherlands, etc. He was granted the *Gheorghe Lazăr* award by the Romanian Academy, in 1981; the *Best paper* award at the Twelfth European Meeting on Cybernetics and Systems Research, Vienna, 1994. He is member of various societies, such as the American Mathematical Society, the Romanian Writers Association, honorary member and Doctor Honoris Causa of the International Academy of Informatization from March 1998. He is author of five mathematical books in Romanian; editor or co-editor of nine collective volumes; author of about 20 books (all in Romanian) of mathematical «vulgarization», fiction (four novels and two volumes of short stories).

Monica Pillat Săulescu - poet, translator, Associate Professor at The English Department, University of Bucharest; teaches courses in English medieval and early Renaissance literature. She is a member of the Romanian Writers' Union, and has published several books of poetry, literary criticism («The Modernity of E.A. Poe's Fantastic Stories» - a Ph.D. thesis, 1978, «The Walls Left Behind» - A Semiotic Approach to English and Romanian Literatures, 1985), and translations from French and English literature.

Marian Popescu - theatre critic and expert on cultural policies, Ph.D. in *Theatre and Society in Romania after Censorship*; lecturer at The University of Theatre and Film in Bucharest and at the University Lucian Blaga in Sibiu. He is the author of four books on drama and theatre and has researched the Romanian theatre during communism and after. Marian Popescu was Vice-president of UNITER - The Theatre Union of Romania (1990-1994) and is also running UNITEXT, the only theatre publisher in Romania. He's a member of the advisory board of *Theatre Forum* (San Diego, California). He gave conferences and lectures in The Netherlands, England, France, Poland, Hungary and Moldavia.

Daniela Rovența-Frumușani - Ph.D. in philological sciences, Dean of the Faculty of Journalism and Public Communication - University of

https://biblioteca-digitala.ro

Bucharest. She was visiting professor at Université du Québec a Montreal twice. Published numerous translations, universty courses and books (most of them in the field of semiotics and communication studies). She is member of numerous national and internetional association, being a militant feminist.

Miruna Runcan - theatre critic, assistant lecturer at the Faculty of Journalism at Hyperion University; associate professor at the Faculty of Journalism and Public Communication - The University of Bucharest and The Faculty of Political and Administrative Sciences Babeş Bolyai Univerisity of Cluj. She is specialized in the ethcs and deontology of the press and cultural journalism. Miruna Runcan is contributor to numerous Romanian and foreign publications in theatre criticism and aesthetics, semiotics and cultural anthropology. She has translated theatrical and cultural anthropology works (Michel de Guedelrode, Rene Girard, Slavoj Zizek etc.) and is the author of several books (the most recent ones are Introduction to the *Press Ethics and Legislation* - 1998, *The Romanian Theatrical Model*- 2000).

Gheorghe Săbău - multimedia theorist, BA in Aesthetics; researcher at the Art Museum of Arad and professor at the Fine Arts High-school in the same town. Founder (1970) and animator of the *atelerKinema Ikon*. Author of experimental films, video-art and co-author of hypermedia works on cd-rom, which participated in intenational exhibitions of electronic art. Theoretical texts - film, video, multimedia - published in anthologies, catalogues and various art magazines, including *Intermedia*, issued by the *atelier Kinema Ikon* in ofset, cd-rom and on-line version. A promoter of the «theoretical fiction» essay.

Gheorghe Săsărman - science-fiction writer, architect, Ph.D. in architecture theory (1978). He wrote for newspapers, cultural ournals and architecture publications until he was politically constrained to renounce writing in the Romanian papers. That is why he left for München in 1983, where he currently works as a specialist in IT. As a writer, Gheorghe Săsărman has published short stories and novels, which were translated in several European languages.

Ana Tăbîrcă - graduated from the Faculty of Journalism and Public Communication at the University of Bucharest in 1999. Now she is

https://biblioteca-digitala.ro

teaching mass-media theory at the same faculty. Ana Tăbîrcă has been working as an editor for *Secolul 20* since 1998.

Eugen Vasiliu - jurist, poet, essayist. He was Sub-secretary of State in the Romanian Ministry of Culture (1991-1992), Counselor of the Copyright Commission at the European Union (Bruxelles), Director of the Romanian Agency for Copyright, project coordinator for the Romanian Copyright Law. He is a contributor of the most important Romanian cultural journals, among which *Secolul 20*.

Sorin Vieru - philosopher, writer, Professor at the Faculty of Philosophy - University of Bucharest, where he teaches Logic and The History of Logic. He has published two books on logic, translated from Plato, Frege etc. and authored a book of poetry. Sorin Vieru published philosophical essays in several magazines, among which *Secolul 20*.

Vlad Vieru - graduated from the Computer Science department at the Politehnica University of Bucharest. Since 1998 he has been living in Canada, where he currently pursues graduate studies at the University of Ottawa and works for a software company from California. Vlad Vieru has been an avid (albeit discriminating) Internet user since his first trip out on the *World Wide Web*.

https://biblioteca-digitala.ro

Secolul 20

REDACȚIA ŞI ADMINISTRAȚIA
CALEA VICTORIEI 133
P.O. BOX 22-318
BUCUREŞTI-ROMÂNIA
TEL: 650.64.35; TEL/FAX: 650.41.65
ISBN 43 804

---

e-mail: secol20@bic.romlit.ro
http://www.secolul20.ro
www.secolul21.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Numărul următor:

ERNST JUNGER

Cine este, de fapt, Ernst Jünger, acest personaj controversat care, atingând o vârstă patriarhal biblică, a ajuns să fie confundat cu însuşi secolul său?

Adolescentul care într-un gest de frondă totală se înrola în Legiunea Străină din Africa, ofiţerul din armata germană servind în cele două conflagraţii mondiale, entomologul descoperitor a noi specii de insecte care-i poartă numele, colecţionarul de clepsidre, visătorul-experimentator de substanţe halucinogene, dar şi scriitorul şi eseistul admirat şi criticat deopotrivă – iată câteva ipostaze ale acestei naturi poliedrice care mărturisea despre sine: «Am obiceiul de a fi suspect».

Revista *Secolul 20* propune în ultimul său număr un portret al lui Ernst Jünger – un bilanţ al vremurilor, incapsulat în morfologia unei personalităţi sincrone.

Preţ: 70 000 lei

https://biblioteca-digitala.ro

United Nations
Development Programme
Sustainable Human Development

Information Communication Technology (ICT) is transforming everything it touches, from politics, to bussiness, to culture, to education and to health. And what we have seen so far is just the tip of an enormous iceberg. But it is an iceberg the developing world is currently at more risk of crashing into than making use of. The new Information Gap is real and growing.

MARK MALLOCH BROWN
Administrator of the UNDP